Zahir B. Awad el-Elmaî

Kur'an'da Tartışma Metodları

PINAR YAYINLARI

KUR'AN'DA TARTIŞMA METODLARI

Dr. Zahir b. Avvad el-elmaî

Türkçesi: Ercan Elbinsoy

PINAR YAYINLARI
Beyazsaray, No: 31
Beyazıt - İstanbul
Tel: 528 40 03

Pınar Yayınları: 21

Birinci basım: Kasım 1984
Dizgi Baskı Cilt: Zafer Matbaası
Kapak baskı: Temel Matbaası
Kapak düzeni: Yazıevi Tanıtım

İÇİNDEKİLER:

ÖNSÖZ

Alemlerin Rabbi Allaha hamdolsun, Peygamberimize âilesine ve O'nun temiz ve hayırlı ashabına salât ve selâm olsun.

Araştırma konusunu belirlerken karşılaştığım en büyük zorluklar her halde seçim noktasında olsa gerektir. Zira hatırıma birbirinden farklı bir çok konu geldi ve Kur'an'ın geniş sahasıyla ilgili nice görüş beni zorladı. Hidâyet saçan ayetlerden, çeşitli değerlerden, hak ve ahlâk prensiblerinin en üstünlerinden oluşan pırıltılar gördüm. Bazı konuların başlıklarına bakmak istedim ve bana öyle geldi ki, o konular, benim derleyip toplamama ihtiyaç duyulmayacak derecede ve doyurucu bir biçimde araştırılmış ve incelenmiştir. Sonra bakışlarımı Kuran'ın delillerine ve belgelerine çevirdim. İnsan aklına düşünme imkânı veren geniş bir alan karşıma çıktı. Gerçekten de ilâhî Kitab, bakış açısının kuşatıcılığı, delillerinin güçlülüğü ve amaçlarının yüceliği ve evrensel bir din ve ölümsüz bir şeriat getirmiştir. Öyle ise Kur'an insan aklını ikna etmeli ve ona karşı irşad edici, yönlendirici bir yol izlemeli ve her asılsız iddianın aleyhinde kesin deliller ve sağlam belgeler göstermeli idi.

Kur'an'la hasımları arasında ceryan eden inanç ve fikir sa-

vaşını inceleme düşüncesi zihnimde iyiden iyiye yer etti. Çünkü onlar Kur'an'ın aleyhinde birbirinden farklı tutumlar ve davranışlar içersindeydiler. O'nu çürütmeye ve asılsız kılmaya teşebbüs etmişler ve davaları uğruna ,insan fıtratında bulunan iman duygusuyla uyuşmayan ve akl-ı selimin kabul etmediği nice itirazlar yöneltmişlerdi. Kuran-ı Kerim ise şüphecilerin vermeye çalıştıkları her vesveseyi ve inatçıların yaptıkları her karşı çıkışı ele almış ve bu vesveselerin ve karşı çıkışların içyüzlerini teşhir etmişti. Hasımlarıyla mücadele ve münakaşa ederken, kendine has bir yol tutmuş, iknâ edici sağlam bir üslub ve en güçlü delillerle ve en sağlam belgelerle üstün nitelik kazanan çeşitli metodlar izlemişti.

İşte ben de doktora tezi olarak o metodları seçtim. Yani «Kur'an'da tartışma metodları»nı konu edindim. Bunu seçişimin nedeni, Kur'an mantığının açığa çıkardığı hidayet nurlarının ruhumda bıraktığı etkilerdir. O hidayet nurları ki insanlığa huzur ve saadet vermeye ehildirler. İnsana derinden etki eder, ve böylece insan düşünen ve anlayan bir gözle Kur'an'ın içerdiği değerlere, davetçisi olduğu prensiblere ve dile getirdiği örneklere bakar.

Konu olarak Kur'an'da tartışma metodlarını seçişimin daha başka nedenleri de vardır. Bunları şöylece sıralamak mümkün.

1. Tartışma ile ilgili nassların dağınıklığı ve araştırıcının Kur'an metodlarını idrâkini kolaylaştıracak tereddüt edenleri ikna edecek ve inatçıları susturacak derecede o dağınık konuları ve âyetleri bir araya getiren kapsamlı bir eserin bulunmayışı.

2. Kur'an Rasulullaha (s.a.v.) ebedî bir mucize olarak geldiğinde, ona karşı insanlar değişik değişik tavırlar takındılar. Dini yıkmak ve Kur'an'ın mukaddesliğini bozmak için muhtelif yönlerden fikrî savaş kasırgası esip durdu. O nedenle delilleriyle ve doğru yolu apaçık bir şekilde ortaya koyuşuyla beraber Kur'an'ın, insanların kapıldıkları ekolleri ele alışında ve ümmete, izlediği siyasetinde gösterdiği yolu bilmemiz gerekmektedir. İster ferd isterse toplum düzeyinde olsun, bizimle değerleri arasında anlaşmazlık kaynağı olan her meseleyi halletmede bir metod sahibi olmak için bunu bilmeliyiz. Özellikle insan aklı, dâima ilim delil ve belge yoluyla ikna etme gücüne itibar eder.

3. Kur'andaki tartışmaların maksadını bir çok kişi anlıyamamış ve karıştırmıştır. İnsanlar arasındaki tartışmalar kimi zaman şer'an övülmüş ve emrolunmuş, **«Onlarla en güzel şekilde tartış»** (1) ayetinde olduğu gibi ve kimi zaman da dinen kınanmış ve yasaklanmıştır. **«Kendilerine hainlik edenlerin hesabına tartışma»** (2) ve **«Hakkı, bâtılla gidermek için tartışmışlardı»** (3) ayetlerinde olduğu gibi.

Öyle ise meseleyi açıklığa kavuşturmak ve Kur'anın güttüğü maksatlara göre tartışmayı ayrıma tabi tutmak gerekmektedir. Ayrıca birbirine benzeyen ayetleri, —ilerde inşaallah risalet bahsinde geleceği üzere— aynı tür altında toplamak lâzımdır.

4. Delil getirmede (istidlâl) ve tartışmada Kur'anın metodunu açıklamaktır. Çünkü Kur'an'ın hasımları, şiddetin ve inadın en sertine bürünerek ortaya çıkmışlar ve onlara karşı vahiy indirmede Allahın hikmeti neyi gerektiriyorsa ona uygun olarak biribirinden farklı yollar izlenmiştir.

Kur'an-ı Kerimin âyetlerini düşünen kimse görür ki, tartışma ile ilgili ayetler bazen muhataba yol gösterir (irşad eder), göklerin ve yerin hükümranlığını düşünmede ve Allahın meydana getirdiği eşsiz eserler üzerinde kafa yormada kendisine yardımcı olur. **«Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, (yıldızlarla) süslemişiz bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak da yoktur. Yeryüzünü yaydık, oraya sâbit (yerleşmiş) dağlar koyduk ve her güzel türden (bitkiyi) orada yetiştirdik»** (4)

Bazen de, inatçıları susturmaya ve ilzam etmeye yönelir. Bunu mesela müşriklerin, «Peygamberler ancak melek olurlar» şeklindeki iddialarını reddederken görürsünüz **«(Muhammed)e bir melek indirilmeli değil miydi?» dediler. Bir melek indirmiş olsaydık iş bitmiş olurdu (helak edilirlerdi) ve onlara göz bile açtırılmazdı. Biz onu melek kılsaydık, insan şekline sokardık. (Eğer onu insan şekline koysaydık. «Bu sizin gibi bir insandır» diyerek birbirlerini) düşürdükleri şüpheye (gene) onları düşür-**

---

(1) Nahl/125.
(2) Nisa/107.
(3) Mümin/5.
(4) Kaf/6, 7.

müş olurduk» (1) Yine **«De ki yeryüzünde sakin sakin dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik»** (2)

Bu gerçek, Allahın mesajını ulaştırma zaruretinin gerektirdiği bir olaydır. Peygamber, kendilerine gönderilenlerin cinsinden olur. Böylece onun değerini, toplum içindeki yerini, doğru sözlülüğünü, güvenilirliğini ve tebliğ vesilesi olan dili ve fiilleri bilirler. Kur'an-ı Kerim, ilâhî mesajı ulaştırmada bu metodu açıkca belirtmiştir. **«Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi milletinin diliyle gönderdik»** (3).

Kur'an hasmı en kısa ve en etkili yönden susturacak ve ilzam edecek tartışmalar yapar. Önce onunla beraber yürür, mühlet verir, kabule veya sağlam bir mantıkla ilzam edilişine kadar kendisine aşamalı bir şekilde (adım adım) yaklaşır. Böylece hasım sakinleşir, halet-i ruhiyesi yumuşar, rahat ve sakin bir ortamda delili düşünür. İşte bu metod, kendisiyle tartışan kâfirlere **«(Öyleyse) doğru yolda veya apaçık sapıklıkta olan ya biziz ya sizsiniz»** (4) demesini peygamberine Allah'ın emredişinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Allah'ın Rasulü, kendisinin hak ve hidâyet üzerinde olduğuna ve kâfirlerin de apaçık bir sapıklık içersinde bulunduklarına inanıyordu. Hüküm verirken böyle bir genelliğe (tarafsızlığa) ve ayırıma başvurulması hak söze kulak verilmesi ve kabul edilmesi içindir. Yıldızlar hakkında İbrahimin (AS) tartışması da bu türdendir.

Genel görünümüyle Kuranî tartışma, hasımlara, ilmî seviyelerine ve inanç durumlarına uygun düşen bir muameleden ibarettir. Müşriklerle yapılan tartışmaların çoğu hidâyet ve irşad amacı güderler. Bazen iddialarındaki hataları da gösterirler. Diğer yandan kitab ehli ile yapılan tartışmalar onları ilzam etmek ve hatalarını ortaya çıkarmak için yapılmışlardır. Zira onlar bilgi sahibi kişilerdir. Münafıklarla yapılan tartışmalarda ise, tehditlerle birlikte, sertlik ve şiddet damgası görülür.

5. Bazı müsteşrikler Kuran hakkında safsatalar ortaya at-

---

(1) Er'âm/8.
(2) İsra/95.
(3) İbrahim/4.
(4) Sebe/24.

tılar. Şöyle ki, Kur'an'ın fikri tartışmadan kaçtığını ve lânetleşmeye başvurduğunu söylediler. Kastettikleri ayet, hıristiyanların Hz. İsâyı, ilâhlaştırmaları nedeniyle Rasulüllaha (SAV) inen «mübâhale» ayetidir. **«(Ey Muhammed!) Sana ilim geldikten sonra, onda seninle kim tartışacak olursa, de ki: «Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı çağıralım kendimiz (de gelelim) sonra yalvaralım yakaralım ve Allahın lânetinin yalancılara olmasını diliyelim»** (1). İşte bu itirazı açığa kavuşturmak ve içinde, bu ümmeti zehirlemek için gizlenen desiseleri teşhir etmek gerekli olmuştur. Ta ki gerçek bilinsin, onların yanlışlığına kalpler inansın ve anlaşılsın ki; Kur'an «mübahale» ayetinden önce kendileriyle tartışmıştır. İnatlaşmada ve hakkı kabul etmemekte kemikleştikleri zaman ve artık tartışma kendilerine hiçbir fayd sağlamadığında başka bir uslûba geçmiştir. Bu uslûb, Allahın gazabıyla ve sapık iftiracılardan alacağı intikamla korkutmaktır. Onlarla daha önce tartışmaların geçtiğini bizzat bahsedilen ayetteki «sana ilim geldikten sonra» sözünden anlıyoruz. Gerçekten de Kuran onlarla daha evvel **«Allah katında İsânın durumu Ademin durumu gibidir. Onu topraktan yarattı sonra «ol» dedi ve oldu»** (2) ayetiyle onlarla tartışmıştır. İtirazlarının asılsızlığını göstermeye yetip de artan bir cevapla kendilerine delil getirmiştir. Çünkü Ademin (AS) hem annesi ve hem de babası olmadığı halde, O'na ilâh dememektedirler. Anneden, babasız olarak doğdu diye Hz. İsa'nın ilâhlığına hükmeden görüşü Kur'an tamamen yıkar **«Meryemoğlu Mesih sadece peygamberdir —O'ndan önce de peygamberler geçmiştir.— O'nun annesi dosdoğru bir (kadın)dır. Her ikisi de yemek yerlerdi»** (3) Yemek yiyen, yemeğe muhtaç olan ve insanların duyduğu tüm ihtiyaçları duyan ve sonra da ölen biri ilâh olabilirmi? Bütün bunlardan anlıyoruz ki mubahale (lânetleşme) davetin son günlerinde olmuştur. Çünkü Medine devrinde nâzil olan Âl-i İmran sûresinin âyetleridir. Sanki Kur'an onlarla tartıştıktan sonra şöyle söylemiş gibidir: «Hakkı kabul etmemede ve inat-

---

(1) Âl-i İmran; 61.
(2) Âl-i İmran; 59.
(3) Mâide; 75.

laşmada öyle bir duruma geldiniz ki, tartışma size hiç bir yarar sağlamamaktadır. Ancak Allah'ın lâneti, iki gurubdan yalancı olanının üzerine inecektir. Bu metod bugüne kadar gelen ve insanlar arasında alışılmış, sâlim, fiilî bir çözümdür (1).

Böylece anlıyoruz ki, Kur'an uslûbu en üstün ve en faydalı uslûbtur. Çünkü Kur'an her yerde duruma uygun bir uslûb kullanır. İşte başarılı ve güçlü tartışma buna denir. Tartışma ne kadar güçlü olursa, etkisi de o derece çok ve yararı da o derecede fazla olur. Bu açıdan mübahalenin sonuçlarına bakarsak, onları nasıl korkutup, ağızlarını gemlediğini ve bu lânetleşme (mubahale) korkusunun, kendilerine, hakkın ve delilin mantığı karşısında açık bir yenilgiyi kabul ettirdiğini görürüz. İnşaallah başka bir yerde bu konu daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Kur'ân Edebî Bir Mucizedir

Allah bu geniş kâinatı yarattığında ve insana düşünme gücü ve yücelme kabiliyetleri bahşederek bütün her şeyi onun hizmetine verdiğinde, artık insan oğlunu, fetret devirlerinin ardından, doğru yola ve hidayete ulaştıracak vahi'y'den habersiz bırakmamıştır. Ancak insan fıtratında bulunan inatlaşma ve ısrar etme duygusu, kendisi gibi bir insan olan peygambere —benzerini yapamıyacağı bir mucize getirinceye kadar— uymaya mâni oluyordu. Mucize getirdiği zaman, işte burada kendi gücünü aşan harika bir kudretin bulunduğunu itiraf ediyordu. Bu nedenle Yüce Allah, kendilerine peygamber gönderdiği kişilere delil göstermek üzere harikulâde olaylar yaratmış ve onlarla elçisini desteklemiştir. İnsan aklı, temelinde garibsenmenin ve dehşete düşmenin yattığı, gözle görülür maddî mucizelerden daha fazla kendisine hakim olan ve peşinden sürükleyen bir şey görmemiştir. Çünkü onu anlama ve kavrama seviyesine yükselememektedir. Her peygamberin yalnızca kendi kavmine gönderilmesi ve mucizesinin de —aciz kalmaları nedeniyle onun Allah tarafından yaratıldığına inanmaları

---

(1) Bak. «Dirâsât fi Ulûm-il Kur'ân» Dr. Abdülganî Er-Râcihî.

için— onların şöhret kazandığı ve ustalaştığı bir dalda gösterilmesi buna uygun düşmüştür. Bahsettiğimiz gerçek Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın mucizelerinde açıkca görülür. Musa (a.s.) sihirle şöhret bulan ve bu alanda son noktaya varan bir kavmin içinde dünyaya gelmiştir. Allahü Tealâ'nın bahsettiği gibi, O'nun mucizesi yaptıkları sihiri mağlûb eder. **«Ey Musa! Marifetini ya sen ortaya koy, ya da önce biz koyalım» dediler. Musa «Siz koyun dedi. Hemen değnekleri ve ipleri, sihirleri yüzünden, Musaya sanki yürüyorlarmış gibi geldi. Bu yüzden Musa içinde bir korku hissetti. «Korkma, sen muhakkak daha üstünsün dedik sağ elindekini at da onların yaptıklarını yutsun, yaptıkları sadece sihirbaz düzenidir, sihirbaz nereden gelirse gelsin başarı kazanamaz»** (1).

Tıb ilmi İsâ (AS) zamanında ilerlemişti. O'nun mucizesi ölüleri diriltmek anadan, doğma körleri ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirmek idi. Bunların hepsi Allah'ın izni ileydi. Nitekim kendisine nimet olarak verdiği ilmi, hikmeti ve mucizelerle destekleyişini sayarken bunu dile getirir. **«Hani sen iznimle, çamurdan kuş gibi birşey yapmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu, anadan doğma körü, alacalıyı iznimle iyi etmiştin. Ölüleri iznimle diriltiyordun.»** (2) İşte bütün bu maddi mucizeler, maksat hasıl olup zamanı geçince biterler. Gerçekten de daha önceki peygamberlerin mucizeleri, maddî harikalar ve olağandışı olduklarından, amaç gerçekleşince ve süreleri dolunca sona ermişlerdir. Ancak Muhammedin (s.a.v.) mucizesi ,zaman geçtikce sürüp giden ebedî bir mucize olup Kuran'da saklıdır. Kuran, insan aklının ulaştığı en son bilgi düzeyinde onunla tartışır ve kendisine düşünme ve münakaşa etme imkânı açar. Allahu Tealâ son ölümsüz ve evrensel mesajını tamamlamayı dilediğinde —ki bu islâm mesajıdır— mucizesini, insan aklıyla tartışan ve ilelebed ona meydan okuyan aklî bir mucize yapmıştır. Bu geçmiş ve gelecekle ilgili haberleriyle, ilmiyle ve irfaniyle Kur'an mucizesidir. Kelimenin bütün anlamıyla ölümsüz bir mucizedir. Rasulüllah (s.a.v.) bir hadisinde bu manaya işâret eder «Hiç bir peygamber yoktur ki ona, insanla-

(1) **Taha; 65, 69.**
(2) **Maide; 110.**

rın inanmak zorunda kalacakları türden bir mucize verilmiş olmasın. Bana verilen mucize ise Allahın bana vahyettiği (Kuran)dır. O nedenle onların içinde ümmeti en kalabalık bulunanının ben olacağımı umuyorum» (1) Rasulullah (s.a.v.), Arap edebiyatının ne üstün noktaya ulaştığı, fesahatın ve belâğâtın, zirve uslûbuyla ve dünyanın tanıdığı en düzgün beyanla çeşitlere ayrıldığı bir topluluk içinde dünyaya geldi. Fesahat, belâgat ve güzel konuşma kaynakları, Kureyşde, vahyin inmiş olduğu Mekke-i Mükerremede toplanıyordu. İslâm peygamberi en büyük mucize ile geldi. Bu mucize insanları âciz bırakan bir söz ve zaman geçtikce eskimiyen, hareketli, diri fikirlerdi. Mantıkî delillerdi ve hem duyularla hem de akılla idrak edilen belgelerdi. Ayrıca kendisiyle münakaşa eden kâfirlere karşı fikrî bir tartışma hüviyetindeydi onlara cevablar veriyor ve davetçisi olduğu şeyin hak ve doğruluk olduğuna dair deliller gösteriyordu. İşte bütün bunlar, insanoğlulları ve cinler benzerini yapmak için yardımlaşsalar bile asla beceremiyecekleri mucizevî bir üslûbla yapılıyordu. Bahsedilenler İslâm peygamberine (s.a.v.) mahsus hallerdir. Çünkü tuttuğu yolun esası olan Kitab mucizenin kendisidir. Oysa diğer peygamberlerin yol gösterici kitabları mucizeleri değildiler. Kur'an-ı Kerim zaman geçtikçe hüküm sürmeye, dosdoğru bir yol ve hidayet kaynağı olmaya devam edecektir. Meşhur Arab şâiri Ahmed Şevkî bu gerçeğe işaret ederek:

«Bütün peygamberler mucizeler getirdiler
Hepsi de sona erdi ama ben
Bir Kitab getirdim onlara asla sona ermeyen
Zaman geçtikçe ayetleri yenilenirler

Hürriyetin ve ebediliğin azameti onları süsler» (2)
demektedir.

Allah'ın kitabı ilim ve irfana erişen bir çağa ulaştığı halde, bu ilim ve kültürün ortaya çıkışından ötürü zor duruma düşmedi. Bahsedilen hâl Kur'an'ın o ilimlere kaynak teşkil etmediğine hükmettiğimiz takdirdedir. Asırlar geçtikce o'nun her yanı, mucizevî özelliklerinden bir sırrı açığa vurur. İnsanoğluna, bu ge-

---

(1) Hadis'i Buharî rivayet etmiştir.
(2) Şevhiyyat Cilt: 1, s. 137.

niş kâinatın değişik yörelerine basamak, basamak yaklaşma ve Allah'ın yarattıklarını düşünme ve keşfetme fırsatı verir. **«Göklerde ve yerde neler var bir bakın de»** (1) Kur'anı Kerim, hidayet kaynağı olan ve hayatı düzenleyen (nasıl yaşanacağını öğreten) bir kitabtır. Keşiflerin ulaştığı ve ilimlerin desteklediği her yeni nazariyeye (teoriye) Kur'an'ı uydurmaya çalışmamız doğru değildir. Yine Kur'an'da tıp, geometri, kimya ve yeni bulunan disiplinler gibi deneysel ilimleri araştırma çabasına girmemeliyiz. Her ne kadar bahsedilen ilimlerin değişik taraflarına değinmiş olsa bile bunu yapmamalıyız. Çünkü teoriler ve düşünceler yanlış olabilirler ve çürütülebilirler. Varlık felsefesi ile ilgili nazariyelerin bir çoğu yıkılmıştır. Şayet ilmî açıdan öğrendiğimiz şeyleri bünyesinde toplayan bir nazariyeye Kur'ân'ı bağlarsak, sonra o nazariye yıkılsa ve yerine tam tersine olan bir başka nazariye geçse, o zaman Allah'ın kitabını çürütülmeye hedef yapmış ve Allah hakkında bilgisizce asılsız söz söylemiş oluruz. Ama bahsedilen nazariyeler sâbit ilmî gerçekler haline geldiklerinde, Kur'an'ın ilminin gerçeklere ters düşmediğini göreceğiz. Zira Allah katından indirilmedir ve Yüce Allah bu kâinatta olmuş ve olacak bütün garib ve ibretli olayları bilir. O bakımdan Allah'ın kitabının gerçeklerle çelişmesi imkânsızdır. **«Kur'an'ı durup düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'dan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar (çelişkiler) bulurlardı»** (2).

Kur'an'ı tartışmanın mucizevî yönünü (icâzını) açıklamak istersek, şüphesiz ondaki icâz (insanlığa) meydan okuyuşunda ve hasımlarını susturup ilzâm edişindedir. İşte bütün bunlar, tartışma yollarına dahil edilirler. Kur'an'ın mucizevî bir kitap olduğu bellidir ve tartışmasının güçlülüğü, delillerinin ve belgelerinin sağlamlığı da mucizevî taraflarından biri olduğundan, Kur'an'ı tartışma ile Kur'an'ın icazı arasındaki ilişki kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu tezde, araştırmayla ve tahsille geçen üç yılda sarfettiğim gayretlerin ilmi semeresini topladım. Bahsettiğim ilmî semere, ilerde Kur'an tartışmalarını araştıracak olanlar için ha-

(1) **Yunus; 101.**
(2) **Misâ; 82.**

zırlanmış bir yol olabilir, Onların önünü aydınlatıp, Kur'an'î tartışmanın boyutlarını kendilerine gösterebilir. Ama meseleyi tamamen kuşatmak imkânsızdır. Çünkü Kur'an'daki tartışmaların konuları gerçekten çok geniştir. Deniz gibidir. Dilediğin kadar yüzebilirsin ancak boydan boya yüzerek onu katedemezsin.

Tefsirlere ve Kur'an ilimlerinden bahseden kitaplara müracaat ettim. Kuran tartışmasıyla ilgili her şeyi araştırdım ve hangi kaynaktan nakledilmişse onu gösterdim. Bu araştırmalarıma rağmen ancak, şurada - burada dağılmış bir vaziyette bulunan kısa bölümlerden başka bir şey bulamadım. Tasavvur ediyordum ki, Kur'an liimleri sahasında telif edilmiş kitaplarda, Kur'an tartışmalarından oluşan büyük çapta derlemeler bulunur ve araştırıcıya, hedefine ulaşmayı ve önüne geniş ilmî imkânlar açmayı kolaylaştırmada hizmet görürler. Ancak durum tam tersine çıktı. Arapça eser basan kitab evlerinin büyük bir çoğunluğunu dolaştım, en meşhur uluslararası yayınevlerinin fihristlerini gözden geçirdim. Kur'anda tartışma metodlarıyla ilgili, müstakil olarak telif edilmiş bir eser bulamadım. Ancak bu konunun kaynakları içersine soktukları yazma bir kitab gördüm. **İbni Hanbelî** namıyla bilinen **Abdurrahman b. Necm**'e ait olup ismi **«İstihrac-ul Cedel min el Kur'ân-ı Kerim»** idi.

«Dâr-ül Kütüb El-Mısriyye'nin» dönemlik yayınının 1928'deki ilk sayısında, bu kitabın, yani «İstihrac-ul Cedel»in **İbni Receb El-Hanbelî'ye** ait olduğu kaydediliyordu.

İbni Receb El-Hanbelî'nin ilmî hayatını ve eserlerini araştırmaya koyuldum. Ve yazdığı eserler arasında sözü geçen kitaba rastlamadım. Abdurrahman b. Necm'e aitken, nasıl yanlışlık yapılarak İbni Receb'e nisbet edildiğini arkadaşlarımdan birine sordum. Verdiği cevab: «İkisinin de aynı şahıs olması mümkündür, çünkü İbni Recebin ismi Abdurrahmandır ve belki bu farklılık lâkablarda olmuştur, yahut onun hayatını kaleme alan birisinden kaynaklanmıştır» şeklindeydi. Durumun daha çok aydınlığa kavuşmağa ve tahkike muhtaç bulunduğunu gördüm. «Terâcim» kitablarına ve «a'lâm»lara baş vurdum. İki şahsiyeti bir çok yönden karşılaştırdım. İsimlerine, eserlerine, doğum ve ölüm tarihlerine baktım. Sonunda anladım ki, bunlar ayrı şah-

siyettirler. Her birinin kendine has özellikleri ve ilmi eserleri mevcuttur (1).

Ayrı konularda tefsirlerin derledikleri bilgilerle yetinmedim. Tezimde konuyla ilgili, kendime has bir usul takib ederek, Kur'an'i tartışmanın boyutlarını inceledim. Kur'an-ı Kerimin behsettiği ve iniş yıllarında mevcut olan sorunlara benzeyen bugünkü problemlerle ve meydan okuyuşlarla ilişkisini araştırdım.

Kur'an tartışmalarını konu edinen eserlerin azlığının ve diğer Kur'an ilimlerinde olduğu gibi araştırıcıyı rahatlatacak şekilde üzerinde durulmayışının nedeni bence birkaç faktöre bağlıdır:

1. Kur'an hidayete (hak yola) ulaştırma görevini yerine getirirken, tartışma unsuru, ilk plânda kastettiği bir husus olmamıştır. O davetine tartışma ile başlamaz. Öğüt, irşâd, vad ve tehdit uslûbuyla, deliller gösterir, bilgiler ve prensibler arzeder. Bunları yaparken nefisleri terbiye eder, ahlâkı güzelleştirir, güzel öğütle insan topluluklarını hidayet nuruna kavuşturur. Çünkü güzel öğüt insanın iç dünyasına işliyerek ona etki eder. Genel davete en uygun olanı budur. Hakikatin kaybolmasına neden olan münakaşacılar arasındaki inat ve ısrarı, mantıkî ıstılahlarla kesip atan bir tartışma çıkarır ve Kur'an'ın tartışmaya girişmesi ancak hasımlar kendisine karşı çıktıkları ve ortaya birtakım şüphelerin atıldığı esnadadır. Susturucu ve heybetli uslûbuyla ayrıca ilzâm edici isbatlarıyla ve sağlam tartışmalarıyla, hasımlarını gemler. İşte Kur'an delillerinin genel şekli budur. Şayet bunun tersine bir delil varid olmuşsa o, vahiy esrarının gerektirdiği bir hikmetten ötürüdür. Selef âlimleri, bütün nasları anladıkları ve Kur'an'daki hitapların boyutlarını kavradıkları hâlde ihtiyaç miktarıyla yetinmişlerdir.

2. Ümmetin ilk bağlıları (sâlih selef), tartışmalarında Kur'an'ın izlediği metodu tâbiî (doğal) olarak ve dile getirilişi (be-

(1) Bak: «Hidayet-ul Ârifin» cilt 1 shf. 527. «A'lâm» cilt 4 shf. 116 «Mirat-uz Zeman» cilt 8 shf. 700. «Şezerat-uz Zeheb» cilt 5 shf. 164 «Zeyl-ur Ravda» shf. 164 «Kalâid El Cevheriye» shf. 158 «Zeylû Tabakat El Hanabile» cilt 2 shf. 297 ve 229 «El Bidaye» 13/146.

yan) itibariyle anlıyorlardı. Konuşmalarında onlara kasden değil fakat kendiliğinden değiniyorlardı. Bazısı, çekişmenin doğurduğu mahzurlara insanların düşmemeleri ve onlara münakaşa kapısının açılmaması için, yolları tıkamak maksadiyle tartışmaya girmiyorlardı. Çünkü ölçüsüz ve sınırsız bir şekilde bu kapıdan giren herkes, husumet ve inadın karanlığında şaşkına döner ve tartışmayı yersiz olarak kullanır onu aldanmaya ve çekişmeye doğru sürükler. Bu nedenle onların çoğu, tartışma kurallarını açıklamaya, yerini ve hedeflerini sıralamaya pek rağbet etmemişlerdir. Zira güzelce münazarayı ve işin hikmet yönünü benimsemeyen iki hasım arasında çıkacak tartışma, gerçeğin ortadan kaybolmasına sebeb olacaktır. Hatta selef kelâm ve mantık ilminden sakındırmışlardır. Sebebine gelince, her yönü sağlıklı olmayan mantıkî kıyaslamalara ve şekillere dayanmanın neticesinde ihtilâf dairesi genişlemiş ve anlaşılması zor felsefi görüşler ortaya çıkmıştır. Bu, herhâlde bahsettiğimiz konu üzerinde, diğer Kur'an ilimlerinde durulduğu gibi durulmayışının nedenlerinden biri olsa gerektir, ona ilâveten, tartışmayı kınayan naslardan çekinmeleri ve günaha girmekten kaçınmalarıdır. Meselâ Rasûlüllah (s.a.v.) bir hadisinde, «Doğru yolda iken sapan bir kavme, ancak tartışma verilir» buyurur ve «sana bu örneği vermeleri ancak tartışmak içindir. Onlar tartışmacı bir millettir» ayetini okur» (1). Her ne kadar bunlar, kınanan yani batılı teyid için yapılan tartışmalar hakkında söylenmiş olsa da, tutumları bahsettiğimiz gibi olmuştur.

3. Kelâm ekollerinin ve felsefi görüşlerin büyük bir çoğunluğu, sahabe ve tâbiîin devrinden sonra ortaya çıkmışlardır. Bu ekollere ve görüşlere, ilimlerine güvenilmeyen bir çok kişi kapılmıştır. Ehli sünnet âlimlerinin çoğunun gösterdiği reaksiyon temkinliydi ve cesurcaydı. Çünkü bu ekolleri ve görüşleri ele alarak çürütüyorlardı. İçlerindeki gereksiz sözleri ve haktan sapan taraflarını hissetmişlerdi. Hakkı teyid uğruna yapılan münazara ve en güzel şekildeki tartışma, daveti açıklamada ve inancı (akideyi) yerleştirmede bir metod olarak Rasulullahın (s.a.v.) zamanında mevcuttu. İlerde tartışmayı haklı ve haksız

(1) **Hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve Hasendir, sahihtir demiştir.**

ayırımına tâbi tutarken açıklaması inşaallah gelecektir. Bunlar benim görüşüme göre, Kur'an tartışmalarıyla ilgili mükemmel bir telifi engelleyen faktörlerden bazılarıdır. Temel atma ve bilgi vermede üstünlük ve öncelik hakkı selefe âittir. Bu konuda bugün sarfettiğimiz gayretler, onların görüşlerini derlemek ve izlerine uymaktan başka bir şey değildir. Metodumu araştırmada itidâl hakim olmuştur. Bize düşen, birbirine benzeyenleri biraraya getirmek, tutarlı bir konu bütünlüğü içinde istidlâl yollarını tanzim etmek, yine Kur'an'ın, sünnetin ve selef sözlerinin ışığı altında konuya ilişkin bir takım meseleleri münakaşa etmektir.

Daha önce belirttiğim gibi, Kur'an'daki tartışmalar konusunda, elden ele dolaşan ve bu tezde derlediğim mevzuları içine alan bir kitab telif edilmemiştir. Bu çalışmamın mükemmel olduğunu savunmuyor ve böyle bir faliyetten sonra geçmişteki islâm alimlerini küçük görmüyorum. Her ilim dalının ve edebî sanatın ilk uğraşıcıları onlardırlar. Ancak ben Kur'an'ın çeşitli ayetlerine ve sûrelerine dağılmış olup metodumun araştırma alanına giren konuları topladım. Öyle ki bu tezde topladıklarım, çokluktan bir parça ve denizden bir damla mesabesindedirler. O nedenle hâlâ Allah'ın Kitabı (araştırılmayan) tartışma konularıyla doludur. Burada yaptıklarım, Allahın kitabını daha geniş incelemede ve onun sırlarını, öğretilerini ve adabını daha fazla anlamada benim için başlangıç olmaktadır.

Tezimde arzetmeye çalıştığım Kur'anî tartışmanın genel metodu içersinde, ışıldayan hak ve adalet öğretileri görüyoruz. Kur'an itikâdî meseleleri ele alırken deliller ve belgeler kullanır, Hak'tan yana canlı ideâl sahneler ortaya koyar. İnsanlık bugün devletler arasındaki sorunlarını halletmede ve «güvenlik konseyi» dedikleri kuruluşun önünde yığılan fakat seneler geçmesine rağmen, haktan yana kalıcı bir çözüme kavuşmayan ihtilâfların içinde ne kadar da çaresizdir. Yine vahyin nuruna ve beyan, delil ve adalet mantığı olan Kuran mantığının parıltılarına ne kadar da muhtaçtır. Allah'ın kitabından tek bir âyet —ortaya çıkan sorunlarda hakem tayin edildiğinde— uluslar arası hitilâfları çözebilir. Çünkü o, insanlığın tanıdığı en üstün biçimdeki hak ve adalet düsturudur. **«Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz. Şayet bi-**

ri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allahın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adâletle bulunuz, âdil davranınız, şüphesiz Allah âdil davrananları sever» (1).

Dünya halkları, azgınlığın bağından ve sapık putperestliğin mengenesinden kurtulmak istiyorsa, işte bu adalet prensibini kendilerine hakem yapmaları gerekir.

İnşaallah Kur'an-ı Kerimin tartışmalarından bazı canlı örnekler vereceğiz. Bunlar, Kur'anın indiği yirmi üç sene boyunca devam eden uzun bir savaşta, hakkın batıl karşısına dikilişini göstermemektedirler.

İlâhî Kitab, batılla —onu ortadan kaldırıncaya kadar— deliller göstererek savaşır. Sonuçta hak, batılın üzerine yükselerek galib gelir. **«Hakkı batılın başına çarparız ve onun beynini parçalar, böylece bâtıl ortadan kalkar»** (2). Böyle bir ayetteki Kur'anî tabir, hakkın batıl karşısında durmasının zaruretini ve (aralarında ceryan eden) bir savaşı ilân etmektedir. Âyette batılın kökünü kazımak için, sert ve güçlü manalar müşahade edilmektedir. Çünkü, Kuranın da tasvir ettiği üzere savaş, atılan topların hedefine dökülüşü gibi boşanan ateşli bir savaştır. Yine ayette batılın ve savunucularının üstüne çıkma ve yerleşme manaları vardır; içersinde geçen «alâ» harfi ve «yedmeğuhu» (onun beynini parçalar) kelimesi buna işaret ederler. Çünkü darbe, hak ufkundan, üzerine doğru düştüğünde başa çarpar ve savaş bu noktada batılın hezimetiyle sonuçlanır.

Kur'an-ı Kerim, hak ve batıl kuvvetleri arasında geçen fikri savaşın tasvirini yapar. Bu kuvvetler asla biraraya gelmiyen iki gücü teşkil ederler. Kur'anî tartışma, cedel sahasında, tamamen hâkim bir güce ve korkunç kuvvete sahibtir. Dalgalarında ve derinliklerinde batılın canlılığının eriyip gittiği büyük bir denizdir. İnat ve kibir unsurları onun kudsiyetinde parçalanır, yok olur.

Bugün, kendisini diyalektik materyalizmde gösteren yoğun bir fikri savaşla karşı karşıyayız. Pozitivist düşünce ve yeni materyalizm gerçekte, dinsiz Yunan filozoflarının dillerine doladık-

---

(1) Hucurat/9.
(2) Enbiya/18.

ları eski materyalizmin bir uzantısıdır. Meselâ bunlardan biri ilâh tanımayan Aristo Demos'tur. Sokratın onunla nasıl tartıştığını ve Allah'ın varlığı konusunda mantıki delillerle onu susturduğunu ilerde göreceğiz. Tamamen maddeci olan Demokritos da böyledir. Çünkü duyularla algılananın dışında hiçbir şey kabul etmemektedir. Arkalarından diğer sapık materyalistler gelirler semavi dinlere harb açan bu yeni materyalizm ekolü, bahsettiğimiz eski ilhadî hareketlerin devamıdır. Eskilerinin olduğu gibi yeni maddecilerin de görüşü bu şekildedir. Parçalarını dağıtmak, onun cevherini değiştirmemiştir. Değişiklik yalnızca tâbirlerde olmuştur. Dünya halklarına karşı savaş açan yeni materyalist hareketlerin arkasında plânlı bir şekilde yol alan kızıl komünizm vardır. Beynelmilel siyonizm ve diğer ilhadî hareketler de onu yönlendirirler. Kendini koruma yeteneğini kaybeden ve kalplerine iman aydınlığı girmeyen toplumları onunla avlarlar. İçersinde mikropların ve zehirli haşaratın yaşamasına elverişli bir toprak hâline getirirler ve böylece inanmış kişilerin en kıymetli varlığı olan imanlarına ve en yüce ahlâk ve değer örneklerine son verirler.

Müslümanlar Allah'ın kitabından ve peygamberin sünnetinden habersiz oldukları için, yeni materyalist akımın, İslâm düşmanı müsteşriklerin ve diğerlerinin tutturmaya çalıştıkları fikirlerdeki desiseyi anlıyamamaktadırlar. Onlardan bir takımı İslâmı itham eder. Onun telkîn dini olduğunu, bütün vereceğinin vicdanla ilgili bulunduğunu, bir takım kabullerden ve hitâbete yönelik meselelerden ibaret bulunduğunu söylerler. Tartışmadan kaçtığını ve onu kötü gördüğünü savunurlar. Ancak bu tezde takdim ettiğimiz Kur'an tartışmalarıyla ilgili incelememiz, onların yalanlarının ve islâma iftiralarının boyutunu teşhir etmektedir. Bu çalışma bize, onlara bizzat Kuran'dan nasıl cevaplar verildiğini gösterecektir. İnciller insana «Aklının kandilini söndür, görmez bir halde iken inan ve delil getirmeğe çalışma» derken, Kuran akla değer verir, onun şanını yükseltir, ihmâl edilmesinden sakındırıp işletilmesini emreder. Bir çok ayette, hikmeti, düşünceyi, delili ve belgeyi ön plâna çıkartır. Peygamberine Allah, kâfirleri imana daveti emrettiği gibi onlarla tartışmayı da emretmiştir. İki emir aynı ayetin içinde verilir. **«Rabbin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır. Onlarla en**

güzel şekilde tartış, doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir» (1).

Hazırlamağa kalktığım bu konuyu mükemmel bir şekilde incelediğimi iddia etmiyorum. Ancak tezim, tartışmada Kuranın izlediği metodu, kuvveti ve icâzı yönünden en açık haliyle ortaya koymağa teşebbüstür. İnsanoğlu her ne kadar Allahın Kitabından hakkını almaya çalışırsa çalışsın, tam istediğini elde edemez. Dediğimiz gibi, eserimiz bu mütevazi çabayı takdime bir teşebbüsten ibarettir. Eğer güzel hazırlıyabildiysem Allah'ın bir lütfûdur ve şayet böyle değilse, şüphesiz Allah biliyor ki bütün gayretimi sarfettim. Hakkı ve doğruyu aradım. Ancak fikirlere ve kalplere hidâyet etmek Allah'ın elinde olan bir şeydir. Öncesinde ve sonrasında Yüce Allah'a hamdediyorum, peygamberimize, ailesine, ashabına ve kıyamete kadar onlara güzelce uyanlara selâm ediyorum.

Doktor
Zâhir Avvâd
El - Elma'î

GİRİŞ

SÖZLÜK VE ISTILAH ANLAMI YÖNÜNDEN TARTIŞMA

Sözlük Anlamı Yönünden Tartışma:

Husumete (çekişmeye) güç yetirmek ve onda şiddet göstermek demektir. Falanca ile tartıştı. (Mastarı **«mücadele ve cidâl»dir.**) Falanca çok tartışmacıdır (**cedil, micdel** ve **micdâl**). «Adamla tartıştım ve onu tartışmada yendim» (Mastarı «**ced-len**»dir) ve çekişmede çok güçlü olduğunda «cedil bir kişidir» denir. Onunla tartıştı, yani muhasama etti. Yine çekişmede şiddet göstermenin adına **«cedel»** denir (1).

Kelimenin türediği kök **«El-Cedlü»**dür ve kuvvetle bükmek demektir. Devenin yularına **«cedîl»** denişi de oradan kaynaklanır.

İmr-ul Kays bir şiirinde şöyle der:

«Ortası ince yular (cedîl) gibi latif (hoş) bir böğür, sulanmış sarkmış (hurmanın) borusu (dalı) gibi bir baldır.» (2) **İbni Sîde**'nin belirttiğine göre **«Cedele»** fiili —ki mastarı **«cedlen»**

---

(1) **Lisân-ul Arab; cilt: 11, shf. 105.**
(2) **El-Muallakât; shf. 84.**

gelir— sağlam bir şekilde büktü anlamındadır. **«El-Cedlu»** ise sertliğinden dolayı **«Cedâle»** adı verilen toprak üzerine yıkmak ve çarpmak manasındadır. Şâir **Râciz** şöyle der:

«Vasıtanın ardından vasıtaya biniyorum.
Ve âcizi de cedâle'de bırakıyorum.»

Yine **«cedele»** ve **«ceddele»** fiilleri cedâle üzerine yıkmak ve çarpmak demektir. Kişi oraya yıkıldığı ve çarpıldığında **«teceddele ve incedele»** denir. (1) Bir hadis-i Şerif'de: «Âdem çamur(dan kalıbında) **«muncedil»** bir halde iken ben levh-i mahfuzda peygamberlerin sonuncusu idim» denir. Yani cedâle —ki (sert) topraktır— üzerine koyulmuş bir vaziyette iken demektir (2).

Tartışmanın sözlük manasının özü husumete (çekişmeye), muktedir olmak, onda şiddet göstererek uzatmak ve sözü peşi peşine yetiştirmek (**müracaat-ul kelâm**)dır. **«Mekayis-ul Lûğa»**da **İbni Fâris**'in dedikleri de buna benzer. Cim-dal-lâm tekbir köktür. İçerisinde gevşeklik bulunurken bir şeyin sağlamlaşması, husumetin uzaması ve söz yetiştirme babındandır» (3).

Istılah Yönünden Tartışma: Çekişme yoluyla fikir alış verişi ve hasmı ilzam etmek için (yani iddiayı kabule mecbur bırakmak için) üstün gelmeğe çalışmaktır. **«Şifa»** adlı eserinin tartışma ile ilgili bölümünde **İbni Sina** şunları söyler: «Tartışmaya gelince, âlimlerin çoğunca övülen ve kabul gören yollardan biriyle hasmı ilzam etmek için yapılan karşı çıkış (muhalefet)tir» (4) **El-Misbah El-Münir'in** müellifi tartışmanın sözlük anlamını zikredişinin ardından «sonra tartışma din bilginlerinin (şeriat hâmillerinin) dilinde, üstün olanının ortaya çıkması için delilleri karşılaştırmak anlamında kullanılmıştır.» (5) der.

---

(1) **Bak: Lisan-ul Arab; cilt: 11, shf. 103 ve «Esâs-ul Belâğa» shf. 111.**

(2) **Hadisi İmam Ahmed rivayet etmiştir; «En Nihaye» İbni Esîr; cilt: 4, shf. 127.**

(3) **«Mekayis-ul Lûga», cilt: 1, shf .433.**

(4) **«Eş-Şifa» Kitab-ul Cedel; cilt: 1, shf. 23.**

(5) **El Misbâh El Münîr, shf. 128.**

«Târifât»ında Cürcânî «savunulan ekolü galib getirmek ve kabul ettirmek için münazaradan ibarettir.» (1) demektedir.

Ebûl Bekâ «Kûliyyat» adlı eserinde; «tartışma, kişinin bir delille veya itirazla hasmının yanlış sözünü reddetmesidir ve ancak başkasıyla münazara ile mümkün olur» (2) der. Tartışmada bu manalardan hangisi bulunursa bulunsun, nihayetinde sözlü husumet ve çekişmektir ve kendi savunduğu şeyi ispatlamak ve hasmının davasını iptâl etmek suretiyle onu ilzâm etmek gayesi güdülür. İyisi de, kötüsü de vardır. İnşaallah açıklaması ilerde gelecektir.

Kur'ân bir davet ve hidâyet kitabı olduğundan ve delillere dayalı inançlara, görüşlere, prensiblere ve fikirlere yönelik ölümsüz bir mucize olduğundan ötürü, sağlıklı delilleri ve belgeleri dile getiren tartışma üslûblarına bu ilâhî kitabda sık sık rastlamamızda bir gariblik yoktur.

Kur'ân'a Özgü (Kur'ânî) Tartışma

Yukarıdaki açıklamalara nazaran, Kur'ân'ın tartışması demek; içine aldığı deliller ve inanmayanları hidayete erdirmek, inatçıları da kabule zorlamak için arzettiği belgeler demektir. Bu kabule zorlama, şeriatın usul ve fürûu ile ilgili insanların zihinlerine yerleştirmek istediği bütün hedeflerde görülür.

Ona binaen bu doktora tezinde izlediğimiz metod, Kur'ân-ı Kerîm'in bahsetmiş olduğu her fikrî atışmayı, Kur'ân tartışmasına dahil etmektir. Çünkü onlar, her ne kadar tartışma lafzıyla olmasalar da, mana bakımından tartışmadırlar. Zira tartışmanın sözlük anlamı bunu göstermektedir. Kur'ân üslûbunun arzettiği karakterde budur.

Kur'ânî tartışma üç şekilde kendini gösterir:

a) Allahu Teâlâ'nın, hasımlarına cevap vermiş olduğu delillerdir. Yine peygamberlerinin diliyle inancı sağlamlaştırmak ve dinin temellerini oturtmak için gösterdiği belgelerdir. Diğer taraftan sâlih kullarına Allah'ın ilham ettiği hak sözler ve bâ-

---

(1) **Et-Târifât; shf. 66. ve «Muhit-ul Muhit,» cilt: 1. shf. 223.**

(2) **Kitâb-ul Külliyyât», Ebul-Bekâ; shf. 145.**

tılı def edici ifâdelerdir. Bu, haklı tartışmadır. Hatta, Allah'ın mesajını yeryüzündekilere ulaştırmak ve yapageldikleri itirazları bertaraf etmek, karşısına çıkan engelleri kaldırmak, aleyhine yapılan (tertipleri) dağıtmak ve kurulan tuzakları bozmak için yapılması zaruri olan bir iştir. Kur'ân'ın bu tür tartışmaları her ne kadar hasmı susturup ilzam etse de temelde hakka ve doğruya yöneltme niteliği taşır.

b) Kur'ân'da konuşma yollu anlatılan tartışmalardır. Bunlardan maksat, irşad olma (aydınlanma) anlama-öğrenme sevgisi, ibret nazarıyla bakma, ders alma, ümid etme ve dua etmedir. Rabbi ile İbrahim'in (a.s.) yaptığı tartışma bu kabildendir. **«Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster» dediğinde «inanmıyor musun?» deyince de; hayır (inanıyorum), fakat kalbim iyice tatmin olsun demişti»** (1). Meleklerin tartışması, Mücadele sûresinde anlatılan **Havle b. Sa'lebe'nin** tartışması ve bu manadaki diğer tartışmalar da böyledir.

c) Kur'ân-ı Kerim'in anlatıp asılsızlığını ve tutarsızlığını açıkladığı, kâfirlerin ağızlarından çıkan batıl iddialar, şüpheler ve itirazlardır. Bunlar haksız tartışma başlığı altında toplanır. **«Bâtılı hakkın yerine koymak için tartışmışlardı»** (2).

Bunlar Kuran-ı Kerimin dile getirdiği tartışmanın çeşitli yönleridir. Tezimizin değişik bölümlerinde inşaallah açıklaması gelecektir.

Mantıkçılara, Fakihlere ve Ediblere Göre Tartışma

Mantıkçılara Göre Tartışma

Meşhur mukaddimelerden (ön-hazırlık bilgisi, önerme) yahut herkes yada hasım tarafından kabul görmüş mukaddimelerden meydana gelen (kıyaslama)dır. **«Kitab-ul Muhît»**de şunlar kaydedilmektedir: (3) «Kabul görmüş (müsellem) veya meşhur önermelerden oluşan kıyaslamadır. Yâni tasdiki sağla-

---

(1) Bakara suresi ayet 260.
(2) Mü'min (Gâfir) suresi ayet 5.
(3) Kitabu «muhit-il muhit» cilt: 1, shf. 224.

yan kıyasdır. Gerçek olsun, olmasın farketmez. Önemli olan kabul ve itiraf ettirmektir.» Ayrıca «tartışmaktan maksat hasmı ilzâm etmek (kabule mecbur bırakmak) ve delilin önbilgilerini (mukaddimat) kavramaktan âciz olan kimseyi susturmaktır.» (1) Bu, daha sonraki bir ıstılahtır. Tartışanların inançlarının ayrıldığı noktada, hitabete yönelik (hitabî) ve ikna edici (iknaî) yahut kesinlik ifâde eden (burhanî) delillerle huccet göstermek için sarfedilen sözlerdir.

Mantıkî tartışma ile tartışmaya özgü (cedelî) kıyas arasındaki farka gelince; mantıkî tartışmada, gerçek olup olmamak nazarı itibara alınmaz, önemli olan hasmın kabul ve itirafıdır. O bakımdan hasmı ilzam etmeyi, innadırmayı veya susturmayı hedef edinir. Alimlere ve ediblere göre tartışma ise; gerçeği mihver (eksen) edinir. Bununla beraber, tartışılan meseleye destek olmak amacıyla getirilen önermelerin neticesi hasma kabul ettirilinceye kadar bir çeşit düzen (hile) ile onu yavaş yavaş istenen hedefe doğru getirmenin sakıncası yoktur. Bu ma'na **«Nakd-un Nesr»** adlı eserinde **Ebûl-Ferec Kudâme b. Câfer'in**, tartışma ve ilmi araştırma arasındaki farkı açıklarken söylemiş olduğu şeylere yakındır: «Tartışmanın hakkı, önermelerinin —her ne kadar aklen son derece açık olmasa da— hasmın kabul ettiği hususlar üzerine kurulmasıdır. Araştırmanın yolu ise bu değildir. Zir araştırmacının hakkı, önermelerinin (ön bilgilerinin), kendisince en açık ve aklınca en belirgin şeylere dayanmasıdır. Çünkü delil aramaktadır ve en üstün açıklamanın peşindedir. Diğer taraftan o hususta kendisine karşı çıkana hiç iltifat etmemesidir. Ama tartışmacının maksadı hasmına delili kabul ettirmek olduğundan, (ona göre) bu konuda en önemli şey hasmını kendi sözüyle lizâm etmektir. Bunun bir benzeri Allahû Teâlâ'nın yahudiler hakkında indirdiği ayettir. Allah'ın emri olmaksızın bazı şeyleri haram kılmağa kalktıklarında, Allah delilini kabul ettirmek için ikrar ettikleri kitaplarıyla ve onun içinde yer alan farz kılındığına inandıkları (hükümler)le onlara cevap vermiştir. Yine kendilerine, Allah'ın kitablarında —ki ona teslim oluşun yolu oradan geçer— haram kılmadığı bir şeyi haram ettikleri zaman zalimlik yaptıklarını,

---

(1) Bak: «Et-Tarifât» Cürcanî shf. 66.

aşırı gittiklerini ve bunun kendi tutumlarının sonucu olduğunu bildirmiştir. Bahsettiğimiz ayet şudur: «(Tevrat'ın indirilmesinden önce İsrail'in (Yakub'un) kendine haram ettiği (deve eti ve sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi.) **(Ey Muhammed!) De ki: «Doğru sözlü iseniz Tevratı getirip okuyun** (1)» (2).

Tartışmaya özgü (cedelî) kıyasa gelince; kesin (burhani) delilden tecrid edilmiş (kıyas)tır. Diğer yandan âlimler ve edibler, çok güçlü bir hüviyet kazandığında ve kesin (burhanî) delile dayandığında (o münazaraya) tartışma derler. Tartışma çeşitli dinlerde, mezheblerde, hukukda, husumetlerde suçtan kurtulmaya çalışmada, özür beyan etmede kullanılmış ve hem nesre hem de şiire girmiştir. Şayet, çeşitli din mensubları arasında cereyan eden veya edebiyat, siyasi görüş yahud mezhebler arası nalaşmazlıklarda geçen tartışmaları incelemeye kalkarsak özetleme sınırını aşmış oluruz. Ancak burada şâirlerin tartışmasına bir örnek veriyoruz. Çünkü şiirde geçen tartışmalar açık olur. *Ama insanlar pek alışkın değildirler. Buna en bâriz* misâllerden biri **Safiyyüddin'in**, İslâmî hilâfete Hz. Ali'nin soyundan gelenler mi, yoksa Abbas'ın soyundan gelenler mi daha layık olduğu mesleesiyle ilgili olarak, Abbasî olan **Abdullah b. Mütez**'e verdiği cevabdır. **İbni Mu'tez** ilkin şöyle demiş idi.

«Peygamber'in (s.a.v.) elbisesine varis olduk biz
Onun püsküllerinden siz acaba ne kadar çektiniz?»
«Ey kızının çocukları! Akrabasınız ama,
Amca çocukları ona lâyıktır daha»

Safiyyûddin uzun bir kaside ile kendisine cevab verir ve mantıki deliller söyleyerek onu susturmaya çalışır. Konumuzla ilgili olan kısmını naklediyoruz: «Peygamberin ailesine karşı mı övünüyorsun?

Ve onların asâletinin yüceliğini inkâr ediyorsun?
Ruhların ve akılların temizliği ile sizden mi
Yoksa onlardan mı pislik def edildi?
Diyorsun ki; «Peygamberin elbisesine varis olduk biz

---

(1) Âli İmran/93-94.
(2) «Nakd-un Nesr»; shf. 119.

Onun püsküllerinden siz acaba ne kadar çektiniz?»
Oysa peygamberler miras bırakmazlar sizce
Öyleyken nasıl varis oldunuz elbiselere?
Diyorsun ki; «Siz kızının çocuklarısınız ama
Amca çocukları ona lâyıktır daha»
Kızının çocukları aynı zamanda
Amcasının çocuklarıdır da
Onun nesebine işte bu yakındır daha»

Abdullah b. Mu'tez'in «Peygamberin elbisesine varis olduk» iddiası hadislere aykırıdır. Çünkü Rasûlüllah (s.a.v.); «Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bıraktığımız her şey sadakadır;» (1) yine «Alimler peygamberlerin vârisleridirler. Şüphesiz ki peygamberler ne bri dinar, ne bir dirhem bırakmamışlardır. Onlar ancak faydalı ilmi miras bırakmışlardır ve onu alan, büyük bir pay almış demektir (2)» buyurur. İbni Mu'tez'in iddiasına göre, Onlar peygamber'in (s.a.v.) maddi eşyasına varis olarak kendisine daha fazla yaklaşmışlar ve böylece de hilâfe*e Hz. Ali'nin soyundan gelenlerden daha lâyık olmuşlardır.* Ancak yukarıda belirtildiği gibi bu iddia asılsızdır.

Yine **Abdullah b. Mu'tez,** Hz. Ali'ye mensub olanların Rasûlüllah'ın (s.a.v.) kızının çocukları oldukları ve Hz. Abbas'a mensub olanların ise Rasûlüllah'ın (s.a.v.) amcasının çocukları oldukları hükmünü vermektedir. Bilindiği üzere amca çocukları velâyet ve miras bakımından kızın çocuklarından önde gelirler.

«Oğullarımızın oğulları, bizim oğullarımızdır

Kızlarımızın oğulları, en uzak erkeklerin oğullarıdır.» (3)
Evet İbni Mu'tez'in iddiası böyledir. Ancak unutmuştur, yahut unutur gözükmüştür ki, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) kızlarının çocukları aynı zamanda amcasının da çocuklarıdır. Onlar iki yönden Rasûlüllah'a (s.a.v.)akrabadırlar ve iki yönden akraba olan, bir yönden akraba olana —nisbetle özellikle dereceleri aynı olduğunda— daha yakın olur. **Safiyyüddin** hasmını tercih ve kıyas-ı

(1) **Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir.**
(2) **Ebû Davut, Tirmizî ve İbni Mâce rivayet etmişlerdir.**
(3) **İbni Akîl şerhi; cilt: 1, shf. 233.**

evlâ yoluyla (iddiasının daha çok kabule şayan olduğunu gösteren kıyaslama yoluyla) delil getirmiştir. Gördüğünüz gibi bu, susturmanın ve ilzam etmenin bir türüdür.

Bu tartışmalı bir şiire veya şiirli bir tartışmaya örnektir. Buradan anlaşılıyor ki, genel anlamda tartışma, insanoğlunda var olan açıklama (beyan) duygusuna dayanır. Çünkü her insan, düşüncesini açıklamak, kendisini mantıki sözlerle savunmak ve içinde kıpırdanan fikir ve beyan unsurlarını dışarıya vurmak ister.

Tartışma İle Eş Anlamlı Kelimeler

Her ne kadar mana bakımından tamamen aynı olmasa da, münazara, muhavere, münakaşa, mübahase gibi birbirine yakın kelimeler halk arasında yaygındırlar. Çünkü bunlar nihâyetinde, Allah'ın insan fıtratına koymuş olduğu açıklama üslûbu ile ilgilidir. Bahsedilen kelimeler arasında, tartışma kurallarının, münâzara ve araştırma âdâbının belirlemiş olduğu bir takım farklar vardır. Zirâ bazıları tartışma ile hasmı bir fikri kabule zorlama ve onu yenmenin kastedildiği görüşündedirler.

Münazaraya gelince, iki kişi arasında sözün dolaştırılmasıdır (tereddüt-ül kelâm). Her biri, kendi savunduğunu doğru çıkarmak ve arkadaşının sözünü iptâl etmek amacındadır. Bununla beraber ikisi de hakkın ortaya çıkmasını isterler.

Muhavere ise, peşpeşe söz yetiştirmektir. Tehâvür kelimesi de aynı kökten gelir. Birbirine cevab verme (karşılık yetiştirme) anlamındadır. Bir üslûb ve yüksek bir edebiyat türüdür. Tartışma ile tehâvür kelimeleri Kur'ân'da bir yerde —mücadele sûresinde— beraber geçerler. **«(Ey Muhammed!) Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir; esasen Allah konuşmalarınızı (tehâvür) işitir. Doğrusu Allah işitendir. Görendir»** (1) **Münakaşa** ve **mübahase** kelimelerinin anlamları da buna yakındır.

---

(1) Mücadele/1.

Birinci Bölüm

TARTIŞMA İLMİNİN DOĞUŞU VE YAYILIŞ NEDENLERİ

Tartışma insanî bir olgudur. Hâttâ melekler ve şeytan gibi insan cinsinin dışındaki varlıklarda da görüldüğünden aynı zamanda evrensellik taşır. Allahü Tealâ insanı, konuşabilen, düşünebilen, ve fikri üretim yapabilen bir varlık olarak yaratmıştır. Doğal olarak, insan, kendisini bu düşünceleri ve bilgileri açıklamaya, başkalarına aktarmaya meyilli bulur. Bu olgu birçok durumda kendisini açıkça belli eder. Örneğin münakaşalarda, yine öğrenme, öğretme, karşı çıkma, delil getirme muvafakat veya muhalefet etme şekillerine bürünmüş olan fikir alış verişlerinde, fikir tartışmalarında, insan tabiatının bir gereği olan benzeri medeni tutum ve davranışlarda, tanışmalarda kendini gösterir. Öyleyse konuşabilen hiç kimse tartışma olgusunun dışında kalamaz. Zira içinde kıpırdanıp duran sözleri, bunların mahiyetine ve etmenlerine bakmadan dile getirmektedir.

İnsan nefsi kendisini savunma, isteklerini kabul ettirme ve amaçlarının sınırlarını açıklama eğiliminde yaratılmıştır. Hatta kıyamet gününde bile bu doğal söz çekişmesinden kurtula-

mamaktadır: **«Her nefsin kendisi(ni kurtarmak için) tartışacağı günde...»** (1).

Resûlüllah (s.a.v.)'den rivayet edilen bir hadisde de böyle denmektedir: İnsanlar kıyamet gününde üç kere Allah'ın huzuruna arzedileceklerdir. İlk iki sunuş tartışma ve özür beyan etme arzıdır. (Üçüncü arz) esnasında amel defterleri ellere uçacak, kimi sağı ile kimi de solu ile alacaktır» (2).

İşte bu sözlü çekişmeler birbirlerinden etkilenirler. Etkileşim, insanlar arasında cereyan eden tartışmalarda tesirli olan eğilimlerin, zevklerin, ekollerin, düşünce ve fikirlerin farklılığına ve zekâ derecelerinin çeşitliliğine göre olur. Tartışma genel anlamda yaratılıştan verilmiş olan, açıklama, aktarma duyusu ile ilgilidir. Bir anlayışı yönlendirmek, yanlışlığı düzeltmek, hakka yardım etmek, bir prensibi açığa çıkarmak için insanın içinde kaynayan duygular ve etkilenmelerden ibarettir. İnsandaki bu mücadele hangi faktörden kaynaklanırsa kaynaklansın, genel anlamda kesin bir zarurettir. Vâciptir veya mekruhtur denilemez. Zira insanın yaratılışında var olan tabii bir huydur, karakterdir. **«En çok tartışmayı insanoğlu yapar.»** (3).

Geriye tartışmayı konularına göre ayırmak kalıyor. Bir kısmı helâldir. Bunlar doğruyu öğrenmek, hakka yardım etmek ve ona ulaşmak kastıyla yapılanlardır. Diğer bir kısmı da haramdır. Onlar da bâtıla yardımcı olan veya ulaştıran tartışmalardır.

İnsanın, ister ferd, ister toplum, isterse devlet planında olsun ihtilâfların karmaşasında yalnızca konuşma ve tartışmaya başvurması, bu esnada kuvvete ve silâha yönelmesinden, daha fazla insanlığa yaraşır ve daha erdemli bir tutum olmuştur.

Tabii ki bu, delil getirmenin, güçlü kanıtların ve konuşmaların faydalı olabildiği yerde sözkonusudur. Ama batıl ve inat hakim olur, saldırganlığın ve azgınlığın dudakları kıpırdarsa o zaman ihtiyatlı bir mantık ve fiilî çözüm bu bâtılın işini bitirecektir.

---

(1) Nahl: 111.
(2) Tirmizi rivayet etmiştir. Sünen-i Tirmizi, cilt 4, sh. 39.
(3) Kehf: 54.

«Karışıklık gününde eğer düşerse meydanlara.
Elbette kılıçtır oralarda en lâyık olan konuşmaya.» (1)

İhtilâf, açıklama ve tartışma şeklinde kendini gösteren bu sözlü çekişme, yalnızca insan tabiatına özgü kalmamakta, bilâkis bizzat insanın yaratılış nedeni, başka varlık olan meleklerin sorusuna kaynak teşkil etmektedir. Allahu Tealâ kendilerine **«Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım»** diye haber verdiğinde, açıklama istemişler, kıyas-ı evlâ (iddialarının daha çok kabule şayan olduğunu gösteren kıyaslama) ve gerçeğe ulaşmaya çalışma yoluyla düşüncelerini arzetmişlerdir. **«Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüçeltiyor ve seni takdis etmekte bulunuyoruz» dediler; Allah «Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim» dedi (2). Sonra Adem'e secde etmelerini emretti «İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı» (3).**

İşte burada şiddetli çekişme ve tartışma başlıyor ve şeytanî kıyaslamalar kendini gösteriyor. **«Allah: «Ey İblis! Kudretimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Böbürlendin mi? Yoksa şımardın mı?» dedi. İblis; «ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın» diye karşılık verdi. Allah; «Defol oradan, sen artık kovulmuş birisin, ceza gününe kadar lânetim senin üzerinedir» buyurdu. «Rabbim! Dirilecekleri güne kadar beni ertele» dedi. Allah da «Sen bilinen güne kadar ertelemeye bırakılanlardansın» dedi. İblis «Senin kudretine andolsun ki, onlardan sana içten bağlı kulların bir yana, hepsini azdıracağım» deyince Allah: «Doğrudur, işte ben gerçeği söylüyorum, sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım»** buyurdu»(4).

Kur'ân-ı Kerîm Adem (a.s.)'in durumu hakkında yapılan tartışmayı naklettiği gibi, O'nun oğulları arasında cereyan eden tartışmaları da bildiriyor. Hz. Adem'in yeryüzüne gönderildiği ve Allah'ın peygamberler yollayıp, kitablar ve hidayet nurları indirdiği günden beri insanlar sürekli bir tartışma ve hakimiyet

---

(1) Al-Almaiyyat sh. 38.
(2) Bakara: 30.
(3) Bakara: 34.
(4) Sa.d: 75-85.

elde etmek için didişme içerisine girmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim birçok kıssasında örnekler vermekte, peygamberlerle kavimleri arasında geçen özel tartışmalardan ve bunun etrafında cereyan eden genel şekliyle hak ile bâtıl, hidayet ile dalâlet arasındaki çarpışmalardan sahneler sunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'i düşündüğünüzde ve peygamberimizin gönderilişinden önceki dönemlere göz attığınızda hemen hep aynı tartışma ve çekişmeyi görürsünüz. Örnek: Biri diğerini öldürmüş olan Adem (a.s.)'ın iki oğlunun kıssası, Nuh, Hûd, Salih, Şuayb, İbrahim, Lut, Musa, İsa (a.s.) ile Yasin suresindeki halkına elçiler gelen kasaba kıssası, birine Allah'ın iki tane üzüm bağı vermiş olduğu iki kişinin kıssası, Karûn'un milletiyle, Musa'nın Firavun'la olan kıssası gibi. Bütün bunlardan, Hak ile Batıl arasındaki savaşın sürdüğü ve insanlar arasındaki tartışmaların, onlar varoldukça kaçınılmaz olduğu anlaşılabilir. Peygamberler Allah'ın mesajını ulaştırma işinde, kavimlerinden ne kadar eziyet görürlerse görsünler, şerefli rollerini oynamışlardır. İşte Nuh kavmi! Çok tartışmışlar, iftiralar ve şüpheler ortaya atmışlar fakat bunlar onun gücünü, imanını artırmış, hakkı savunma azmini ve kavminin şüphelerini iptal etme çabasını çoğaltmıştır. Sonunda acizlikleri son haddine varmış, sıkılmışlar ve usanmışlardır. **«Ey Nuh, bizimle cidden tartıştın; hem de çok tartıştın. Doğru sözlülerden isen tehdit ettiğin azabı başımıza getir» dediler** (1).

Ve işte İbrahim (a.s.)! Fiili bir cihâd ve sözlü bir çekişmede hasımlarına deliller getiriyor, belgeler ortaya çıkarıyor, düşünce savaşına giriyor... **«Bu, İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz delilimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Doğrusu Rabbin hakimdir, bilendir»** (2). Musa (a.s.) da böyledir... Mesajı Firavun'a ulaştırmak için hazırlığını yapıyor, savaşına tartışma, konuşma ve açıklama silâhıyla katılıp **«Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Ailemden kardeşim Harun'u bana yardımcı yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl»** (3) diyor.

---

(1) Hûd: 32.
(2) Enam: 83.
(3) Tâhâ: 25-32.

Bundan sonra peygamberimize (s.a.v.) indirilen Kur'an'da *temsil edilen, evrensel ve son mucize dönemi geldi.*

Muhammed (s.a.v.) son ve genel olan risaletle gönderildi. Daha önceleri Allahu Teâlâ her topluluğa (ümmete) kendisine en uygun gelen paygamberi ve mesajı özel bir şekilde göndermişti. Peygamberimiz (s.a.v.) Arap dilini en güzel biçimde kullanmakta doruğa ulaşan, konuşmanın ve şiddetli tartışmanın türlü çeşidini yapan bir topluma gönderildi. Kur'ânî söyleyiş biçimi onların tartışmalarını gemledi, dillerini bağladı. Fikrî bir çatışma ortaya çıktı. Resûlüllah (s.a.v.)ın mesajını engellemek, yok etmek sevdasıyla, putperestliğin tahrik ettiği ve Yahudilikle Hıristiyanlığın desteklediği bu akımlar harekete geçtiler (1).

Artık bunlara deliller ve belgelerle saldırmak ve onları mantıklı bir edebiyatla susturmak gerekli olmuştu. Gerçekten de islâm berrak davetinin özelliğini açığa vurdu. Sapık putperest inançlarıyla, tevhid akidesinin arasını kesin bir biçimde ayıran sözünü söyledi. İnanç meselelerinde ortayollu (uzlaşmacı) bir çözümü kabul etmiyordu. Kureyş Resûlüllahın (s.a.v.) bu davetten, bazı şeyleri bırakıp kendisiyle anlaşma cihetine gitmesini çok istedi. Kendi düşüncelerine göre orta (âdil, dengeli) bir çözüm peşindeydiler. Şöyle ki, bir yıl Muhammed (s.a.v.) onların ilâhlarına, bir yıl da onlar kendisinin ilâhına tapacaklardı. Ama cevap açık ve iki inancın (akidenin) arasını kesin olarak ayırı-

---

(1) Mescid-i Dırar olayı meşhurdur. Aynı şekilde Rahip Ebû Amir'in rolü de bilinmektedir. Hristiyan olduktan sonra Resûlüllah (s.a.v.)'le savaşmak için Kureyş'e katıldı. Daha sonraları da Bizans imparatoru Herakle sığındı. Peygamberimiz (s.a.v.)'e karşı ondan yardım istedi. Münafıkların Mescid-i Dırarı yapışı Hristiyan Rumlardan gelen elçilerle kendilerinin danışmalarına bir yer ve sığınak olsun diyedir. Bunun üzerine Allahu Tealâ «Zarar vermek, inkâr etmek, mü'minlerin arasını ayırmak, Allah ve peygamberine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup «biz sadece iyilik yapmak istedik» diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahiddir». âyetlerini indirdi. (Tevbe suresi, 107-110).

cı mahiyette idi. Tevhid inancı ve putperestlik inancı... Çünkü Allahu Teâlâ, müşrikleri reddederek Peygamberine (s.a.v.) «Ey Muhammed! De ki: **«Ey inkârcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmıyorum. Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Sizler de benim taptığıma tapmazsınız. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır»**(1) buyurdu.

Kur'an-ı Kerim çok çeşitli deliller ve belgeler getirmiştir. Hem naklî hem de aklî deliller sunmuştur. **İmam Süyûti Kitab-ül itkân'da** şunları belirtiyor: «Kur'an her çeşit delili ve belgeyi içerisinde bulundurmaktadır. Aklî ve naklî genel bilgilerden kurulu olan hiçbir delil, belge, sakındırma ve taksim yoktur ki Kur'an onu dile getirmiş olmasın. Ancak bu işi Arapların adetine göre yapmıştır. Kelâmcıların ince metodlarıyla değil(2).

Tartışmanın tarihini ve doğuşunu öğrenmek istiyorsak Kur'an'a bakalım. Çünkü Kur'an, yeryüzünde insanın varoluşundan beri, hatta daha öncesinden yâni meleklerin —bahsedildiği gibi— Hz. Adem'in yeryüzünde halife yapılması konusunda yaptıkları muhavereden bu yana, gelip geçen ümmetlerin cedellerinden örnekler veren en doğru kayıttır. Bu bakımdan diyoruz ki: Tartışma için, genel ve doğal anlamıyla kesin bir başlangıç anı tesbit etmek imkânsızdır. Zira insanların konuşma, açıklama duyularında saklı kalarak, insanlar varoldukça o da var olacaktır.

Tartışma ve Mantık Kurallarını Koyanlar

Tartışmanın, okutulan bir ilim ve maharetle kazanılan bir sanat olarak belirdiği ortamları ve faktörlerini öğrenmek istersek, bu konudaki ilmî kaynakların bu işi, Yunan filozoflarına, örneğin Eflâtun'a ve Aristo'ya dayandırdığını ve çıkış nedenlerinden birini de sofist(3) harekete bağladığını görürüz. Bu hareket Atina halkının inançlarını alt-üst etmiş, gerçeğe batıl

(1) Kâfirûn: 1-6.

(2) Kitab-ul itkan cilt 4, sh. 52.

(3) Sofizm: Elle tutulup gözle görülen, ispatı için bir delile gerek duyulmayacak kadar açık olan varlıkları inkâr eden ekoldür.

süsü vermek ve bâtılı hak kalıbına dökmek elinden gelen bütün gayreti sarfetmiştir. İşte bu akıma, Eflâtun ve ondan sonra da mantık ilminin kurallarını tertip edip tartışma yollarını belirleyen Aristo karşı çıkmıştı. Aristo böyle yapmakla sofist hareketin önüne bâtıl iddialarını sokabileceği sahalarda engeller koymuş, onlarla mantıkî esaslara dayanarak hızlarını kesen ve etkinliklerini azaltan tartışmalar yapmıştır.

Buradan Aristo'nun tartışma metodlarını ve mantık kurallarını icat ettiği anlamı çıkartılmamalıdır. O'nun çalışması, **Sibeveyh'in** (ölümü 189/Hicri) dilbiliminde, **Hâlil b. Ahmet'in** de (ölümü, 170/Hicri) şiir vezinlerini derlemede sarfettikleri gayrete benzer. Kuşkusuz ki; nahiv kuralları tesbit edilmeden önce de Arap dili kendine özgü üslûbu, edebî yönü ve çeşit çeşit deyişleriyle biliniyordu. Her ne olursa olsun mantıkî tartışmanın bir ilim gibi okutulup tahsil edilmesi Aristo zamanında başlamıştır. **Şehristanî el-Milel Ven-Nihal** adlı eserinde Aristo'yu kastederek şunları söylüyor: «Ona ilk öğretici (muallim) denilişinin nedeni, mantık öğretiminin ilk başlatıcısı ve sözden fiile aktarıcısı olmasıdır. O'nun durumu, dilbilgisini (nahiv) veya aruz vezinlerini ilk olarak ortaya sunan (vaz eden) kimsenin durumu gibidir. Mantığın insan aklındaki mefhumlarla olan ilişkisi, dilbilgisi kurallarının konuşma ile olan veya aruzun şiirle olan ilişkisi gibidir. Dolayısıyla Muallim sıfatı, icad eden değil, öncelikle vaz eden anlamındadır. Yoksa kendisinden önce mefhumlar mantıkî temellere dayanmıyorsa da o dayanırdı anlamında değildir. Yani onun aletini, unsurlarından ayırarak öğrencilerin zihninde belirginleştirdi. Ta ki doğru yanlışa, hak bâtıla karıştığı zaman kendilerine bir ölçü olsun. Yolu ilk açıp sonrakilere kolaylaştıranların yaptığı gibi, sözü özlü bir şekilde (teferruata inmeksizin) söyledi. Arkadan gelenler de şarihlerin yaptığı gibi Onu uzun uzadıya açıkladılar. İlk olma ve hazırlama şerefi O'na aittir» (1).

Tartışma İlminin İslâmî Çevrelerde Doğuşu

Tartışma ilminin islâmî çevrelerde doğuşuna gelince: Sahabî ve Tâbiin devrinde yapılan çekişmelerde yalnızca fıkh iç-

---

(1) **El-Milel Ven-Nihâl, cilt, 2. sh. 119.**

tihadlarda delil tercih edilip, şüphe def edilirken ve hak ortaya konulurken yapılırdı. Akaid (inanç) konusunda ise çok az olurdu. Çünkü onlar delillerin hem lâfızlarını aynen, hem de ifade ettikleri manaları güzelce biliyorlardı. Düşünceleri sağlıklı ve berrak bir durumdaydı. Yunan ve Fars kültürlerinin ve bu kültürlerden kaynaklanarak ortaya çıkan bilimlerin arapçaya çevrilmesi, toplantılar yapılması çeşitli bilim ve sanat dallarında konferanslar verilmesi, felsefe ekollerinin yayılması, ve hak davetçileriyle batıla çağıranlar arasında esen fikrî çatışma rüzgârının ardından, evet bütün bu kelâmî tartışmalar ve felsefi görüşlerin ardından —her ne kadar çoğu doğru yoldan uzaklaşsa ve müslümanların inançlarına birçok ihtilâf ve karışıklık getirse de— ortaya korkunç bir fikrî servet çıkmıştır. Bu felsefî çekişmeler karşısında İslâm alimleri kayıtsız kalmadılar. Hem kalemleriyle hem de dilleriyle o fikirlere karşı çıktılar. Delillerle belgelerle tartıştılar. Bir kısmı bilgili ve tecrübeli olarak onlara karşı çıkmak amacıyla bu filozofların bilgi sahalarında derinleşme ve onlara vâkıf olmanın zaruretine inandı. Örneğin **İmam Gazâli «Tehafût-ül Felâsife»** kitabını filozofların tutturmaya çalıştıkları ve İslâm şeriatına uymayan iddialarını çürütmek için yazmıştır. Yine **Şeyh-ül İslâm İbni Teymiye,** kelâm ekollerine ve Yunan'dan gelen mantıkî ilimlere karşı durdu. Onlarla yapılan savaşta cesaretle ve vukufla ileri atıldı... Bu bilimlerin ve kültürlerin faydalı ve zararlı taraflarını açıkladı. Kelâmcıların ele aldıkları konulardan faydasız olanlarını ortaya döktü. Tartışma ilmini ilk defa kitap haline getirenin ise **Ebû Ali-Et-Taberi olduğu söylenmektedir**(1) Yine bu işi ilk yapanların **Pezdevî** ve **Amidî** oldukları ve onlardan sonra bu konuda telif eserlerin çoğaldığını söyleyenler de çıkmıştır (2) Pezdevî'deki metod yalnızca şerî deliller olan nas, icmâ ve istidlâle (Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyasa) dayanır. Rûkn-üd Din El-Amidî'ninki ise, hangi ilimde olursa olsun, gösterilebilen her türlü delili kapsayacak bir nitelik taşır. Öyleyse ilk eseri Amidi vermiş olmaktadır. Bu metod onun adıyla anılır. **«İrşâd»** isimli ve fazla geniş olmayan kitabını yazmış, arkasından **En-Nesefî**

---

(1) **El-Mishab El-Munir sh. 128.**
(2) ***Tarih-ul Cedel Ebû Zehra, sh. 5.***

gibi alimler kendisini izlemişlerdir. Fakihler içinde bu konuda ilk eser veren de **Kaffâl Eşşâşî'dir.** (Hicri, 336) (1).

Tartışma ilminin yayılış sebeplerini şöylece özetleyebiliriz:

1. İslâm fetihlerinin genişlemesi ve yeni islâm devletinin hakimiyeti altına, değişik inançları, mezhepleri, efsaneleri ve hikâyeleri olan başka milletlerin girmesi. Kaynaşma veya komşu olma nedeniyle sahip oldukları birçok kültür kalıntısının müslümanlara geçmesi.

2. Bu milletlerin çoğunun islâm dinine girişi. Girenlerin bir kısmı iki ayrı tipten insanlardı. Birincisi, dini ve onun hükümlerini gereği gibi bilmiyordu. Hem eski görüşleri, hem de yeni islâmi anlayışı birbirine karıştırıyordu. Kendine has fikir yürütme yolları vardı. Bu yol ne tamamen eski, ne de hâlis yeniydi. Ama buna rağmen iyi niyetli ve gerçekten müslüman idiler. Diğer tiptekiler ise islâma, hain ve münafık olarak girdiler. Dinin aleyhine kötülükler plânladılar, fitne çıkarmak için fırsat kolladılar. Tuzaklar kurdular. Her şeyi birbirine karıştırmaya ve hevesleri doğrultusunda hareket etmeye başladılar. Bütün bunlardan, o milletler içinde, islâmı güzelce anlayarak ve gerçek bir mü'min olarak müslüman olanların bulunmadığı anlamı çıkartılmamalıdır. İşin doğrusu, içlerinde, islâmın gücüne güç katan ve ona yardımcı olan büyük bir kitle de vardır.

3. Selefin üzerinde ittifak ettiği ve malûm olan gerçeklere görünüşte ters düşüp tevil ve açıklamaya muhtaç olan bir takım âyet-i kerime ve hadisi şeriflerin nakledilmesi. Bu esnada nasların zâhirine yapışan veya ayrılık ateşini körüklemek, uyuyan fitneyi uyandırmak için tartışmalara girişen, yanlış teviller yapan hevâ ve heves ehlinin bulunuşu.

4. İnsanların düşüncede bir çeşit lükse yönelmesi. Toplumsal ve siyasi faktörlerin gündeme getirdiği meselelerin tercih edilmesi, ortaya çıkan her sorunun ve açık seçik olmayan, her şeyin araştırılıp tartışılması. Düşüncenin bu çeşidi, ancak devletin harplerden ve fetihlerden başını kaldırdığı ve nefislerin boş kalıp rahata, tatmine kaçtığı zamanlarda olmuştur.

5. İslâm beldelerinde kıssa anlatılan toplantıların yayılması, insanların, karşılarına çıkan sorunlara el atma, meseleleri

---

(1) **İbn Haldun, Mukaddime.**

araştırma, kendilerine ulaşan haberlerden ilgili olanları üzerine konuşma ve dinin hikmetlerini öğrenme eğiliminin artmasına yol açmıştır. Bu toplantılara katılanlar, kıssacılarla anlattıkları şeyler hakkında tartışmışlar, böylece de araştırma ve tartışma kabiliyetleri gelişmiştir.

6. Yahudilerin, hıristiyanların, materyalistlerin ve daha başkalarının İslâm dinine hücumları ve onu yenmek, tesirini azaltmak, alaşağı etmek için reklâmını yaptıkları şüpheler ve iftiralarla saldırmaları. Bu insanların hepsi de tuzaklar hazırlamak için dolaşıp durmuşlar, birçok konularda müslümanlarla tartışmışlardır. Nice alimler onların söyledkilerini bertaraf etmek ve şüphelerini gidermek için karşılarına dikilmiştir.

7. Bazı çetrefil konuların kapısının aralanması. Örneğin gaybî meseleler. Bunlar geçmişte olduğu gibi, halen de araştırıcıların ayaklarının kaydığı bir yer ve tartışmacıların birbirine üstün gelmeğe çalıştıkları bir meydan olmağa devam etmektedir. İnsan aklına ne kadar anlayış ve zekâ verilirse verilsin, bunların içyüzünü akıl yoluyla öğrenemeyecektir. Öyleyse nakil yoluyla bu konularda bize ulaşanları kabul edip yetinmek daha uygun ve sonucu daha övgüye lâyıktır.

Bu tartışma meclislerine çoğu zaman, şiddetli çekişmenin, inatlaşmanın, fırka taassubunun ve ihtilâf dairesini genişletici ve tartışma metodlarını çoğaltıcı şeylerle kendi gurubunu (fırka) teyid gayretinin hakim olduğunu anlıyabilmek pek o kadar zor değildir.

İşte sıraladığımız bütün bu nedenler, insanların kafalarını ortaya çıkan dinî ve siyasî meselelerde tartışmaya, çekişmeye hazırlamış ve bu yönde harekete geçirmiştir. Amaçların ayrılığı ve görüşlerin farklılığı yüzünden zorunlu olarak ihtilâf fırtınası kopmuştur.

Yukarda kısaca belirtmeye çalıştığımız hususlar, tartışma ilminin doğuşuna ve gelişimine kısa bir gözatıştır. Özet olması arzusuyla ayrıntıya girmeden zikrettik. Çünkü esas konumuz Kur'an-ı Kerim'de tartışma metodudur.

Meleklerin Muhaveresi, Şeytanın Tartışması ve Aralarındaki Fark:

a) Meleklerin muhaveresi: Bu konunun daha önce geçen «tartışmanın başlangıç ve gelişimi» ile bağlantısı vardır. Ancak ayrı olarak ele alışımın nedeni bir çeşit kıyaslama oluşudur. Tartışma çıkış kaynağında birlik, bütünlük arzeder; amaçlarında, sebeplerinde ve üslûbunda ise farklılık gösterir. Bu bölümde meleklerin muhaveresi, ve bunun nedenleri ve gayeleri üzerinde duracağız. Allahu Tealâ Adem'i (a.s.) yaratmadan önce melekleri kendi dünyalarında, aklımızın almadığı bir çevrede yarattı. Orada yaşıyorlar ve oranın kanunlarına uyuyorlardı. Allah'ın emirlerini tutup, göstermiş olduğu yoldan gidiyorlardı. Hür irade ve seçim gücü verilerek denenmediler. Yüce irade onları ister istemez peşinden sürüklüyordu. **«Allah'ın kendilerine verdiği emirlere başkaldırmayan, kendilerine buyrulanları yerine getiren...»** (1) İşte melekler hakkında Kur'an-ı Kerim, bunları söyler. Yine **«Allah'dan önce söz söyleyemezler, ancak O'nun emri üzerine iş işlerler...»** (2) diyerek nitelendirir. Ancak öyle görünüyor ki melekler, Allahu Tealâ kendilerine yeryüzünde bir halife yaratacağını bildirdiğinde bunun sebebi ve hikmeti üzerinde düşünmeye başladılar. Halbuki bu onların adeti değildi. Onlar hiç düşünmeksizin, tartışmaksızın razı olurlar ve kabul ederlerdi. Fakat bu, onların Allah'ın emrine itiraz ettikleri veya düşüncelerini, Allaha isyan mı, yoksa itaat mı teşkil ettiğini bilmeden söyledikleri anlamına gelmez. Allahu Tealâ meleklere: **«Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım» dediği zaman, onların sorusu «Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve seni takdis etmekte bulunuyoruz»** dediler. (Allah) **«Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim»** dedi (3). İşte bu ilâhî cevap karşısında, melekler, eski durumlarına yani emirlere sarılıp, itaat etme, sebep ve hikmetin tartışmasını yapmama alışkanlıklarına dönmekte gecikmediler. Allah'ın emrine itaat ettiler. İlâhî hik-

---

(1) Tahrim: 6.
(2) Enbiya: 27.
(3) Bakara: 30.

metin gerektirmiş olduğu yaratma, yoktan var etme ve düzenleme işine rıza gösterdiler. Bazıları âyeti kerimede geçen «Ben yeryüzünde halife yaratacağım» sözüyle kimin kastedilmiş olduğunu sormaktadır. Bu konuda, —yani onunla insan cinsi mi kastedilmiştir, yoksa bizzat Hz. Adem'in kendisi mi murad edilmiştir— müfessirler arasında ihtilâf vardır.

İbn-i Kesir tefsirinde şunları söylemektedir: **«Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım» yani «akıp giden tarihsel süreçte birbirini kesintisiz takip edecek bir kavim yaratacağım». Ve buna «sizi yeryüzünün halifeleri kılan odur...»** (1). **«Sizi yeryüzünün halifeleri yapan...»** (2) ve **«Eğer dileseydik, içinizden yeryüzünde halife olacak melekler yaratırdık»** (3) âyetlerini delil getirmiştir (4). Buna göre İbn-i Kesir'in halife sözcüğünden çıkardığı anlam, insan cinsidir ve Hz. Adem bu sözcüğün kapsamına öncelikle girer. **İmam Kurtubi** tefsirinde bu âyetin açıklamasını yaparken İbn-i Mesûd, İbn-i Abbas ve bütün tefsircilerin halife ile Hz. Adem'in kastedildiğini söylediklerini belirtiyor.

İbn-i Kesir bunu incelemiş ve tefsirinde bahsettikten sonra aynen şunları söylemiştir: «Bu söz üzerinde durmak gerekir. Çünkü gerek **Fahreddin Râzi** olsun, gerekse daha başkaları olsun bahsedilen konuda birçok ihtilâfın bulunduğunu nakletmektedirler. Görünen odur ki, bizzat Adem (a.s.) kastedilmemiştir. Eğer böyle olsaydı, meleklerin «yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi var edeceksin?» sözü doğru bir şey olmazdı. Çünkü onlar «işte bu cinsin içinden bunları yapanlar çıkacaktır» demek istemişlerdir. İbn-i Kesir'in sözü burada bitiyor.

Halife sözüyle ister Adem (a.s.), isterse O'nun nesli kastedilsin, gerçekte her ikisinin hilâfeti de bir vakıadır. Ve aralarındaki ilişki bellidir. Görünene bakılırsa —Allah daha iyi bilir— yeryüzünde hilâfet görevinin verilişi ile ilgili yapılan tartışma, bizzat Adem (a.s.) hakkında idi, sonra O'na bağlı olarak

---

(1) Enam: 165.

(2) Neml: 62.

(3) Zuhruf: 60.

(4) İbn-i Kesir tefsiri, cilt 1. sh. 69.

nesline geçmiştir. Bence bu görüşü destekleyen delillerden biri, meleklerin yaptıkları tartışmanın boşa gitmeyişi ve onların yeryüzünde var edilecek olan bu halifenin üstünlüğünü kabul ederek son bulmasıdır. Allahu Tealâ melekleri fiilî bir imtihanla denemek ve bu imtihanda Ademin (a.s.) kendilerine üstünlüğünü göstermek istemiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu kıssa şöylece dile getiriliyor: **«...Ve Adem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklere gösterdi. «Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin» dedi. Cevap verdiler: «Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen hem bilensin, hem hakimsin». Allah «Ey Adem onlara isimlerini söyle» dedi. Adem isimlerini söyleyince, Allah «Ben gökler ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı ve gizlemekte olduğunuzu bilirim, diye size söylememiş miydim?» dedi** (1). Bütün bunlar halife ile kastedilenin Adem (a.s.) olduğunu gösteriyor. Zira ilim ve faziletiyle şerefi belirginleşen O'dur ve O'nun yüzünden bu fikrî tartışma çıkmış, kabul ve red sözkonusu olmuştur. Nihayet Allah melekleri O'na secde ettirmiştir. Öyleyse yeryüzünde ilk halife Adem'dir. Sonra çocukları doğmuş ve yeryüzünün halifeleri onlar olmuşlardır.

Bazıları meleklerin, «yeryüzünde bozgunculuk yapacak...» sözünü, insanlara olan hasetlerinden ve Allah'ın hikmetine karşı çıkışlarından ötürü söylediklerini zannetmiştir. Bir mü'mine Rahman olan Allah'ın melekleri hakkında böyle bir zanda bulunmak yaraşmaz. Onların soruları İbn-i Kesir ve diğerlerinin bahsettiği gibi (2) yalnızca bundaki hikmeti öğrenmek ve anlamak istediklerindendir. Sanki «Ey Rabbimiz! İçlerinde bozgunculuk yapacak ve kan dökecek olanlar bulunduğu halde bunların yaratılışındaki hikmet nedir? Eğer maksat ibadet ise, biz seni överek yüceltiyoruz. Ve ululuyoruz öyleyse yalnız bizimle yetinilmeli değil miydin?» demiş gibiler.

Onların bu soruları tercihe lâyık olma meselesini delil olarak öne sürmek türünden bir şeydir. Yani «seni tesbih eden ve ululayan kimse hilâfete, bozgunculuk yapan, kan döken kimseden daha lâyıktır.»

---

(1) Bakara: 31-33.
(2) Bak. İbn-i Kesir tefsiri, cilt 1. sh. 69.

Allah'ın onlara cevabı «Ben sizin bilmediğinizi bilirim» demek olmuştur. Evet, bahsettiğiniz zararlara rağmen bu varlığın yaratılmasına sebep olan bilmediğiniz bir maslahatı ben biliyorum demektir. İçlerinden peygamberler var edeceğim, elçiler göndereceğim, sıddîklar (tereddütsüz doğrulayanlar) şehidler, sâlihler, çok ibâdet edenler, dünyaya sırt çevirenler, velîler... çıkaracağım. Allah'ın bu cevabı da aynı şekilde bir başka yönden, tercihe layık olma meselesini delil olarak göstermek türündendir.

O nedenle Allahü Tealâ onların sözlerini reddetmemiştir. Çünkü Ademoğulları hakkında yapacaklarını zannedip, dile getirdikleri şeylerin gerçekten de olacağını biliyordu. Bu bakımdan kısa ve kestirme bir cevap yoluna gitti. «Şüphesiz ki ben sizin bilmediğinizi bilirim.» Yani yaratmayı düzenlemeyi, kudretimi ortaya çıkartan hikmetli işlerimi yola koymayı bilirim. Melekleri, içinde hiç karartı olmayan nurdan yarattım. İrademle katıksız hayır onların bir vasfı oldu. Şeytanları ateşin yalımından yarattım, irademle katıksız şer onların bir vasfı oldu. Adem'i ve neslini bir başka unsurdan, çamurdan yarattım, yine irademle hem hayır hem de şer onların birer vasfı oldular. Kendilerine yararlı şeyler gösteren akıl verdim. Heva ve hevese çok meyleden bir nefis varettim. Aklı da, nefsi de, işleri düzenleme (tedbir) ilmine dayanılarak önceden takdir edilen şeylere doğru sürükleyici güçlerle destekledim. Bu iki topluluk hakkında hükmüm odur ki, kimin aklı, heva ve hevesine üstün gelirse kurtulacak, kimin hevâsı aklını yenerse mahvolacaktır. İşte «Ben sizin bilmediğinizi bilirim» sözünün altında yatan anlamlardan biri budur. Bir diğeri: Sizin bilmediğiniz, yaratılanlar arasındaki farklılığın, yaratıcının kudretine ilk delil olduğu gerçeğini biliyorum.

Bir başkası da: Ben onların içlerine öyle bir şehvet (nefsî arzular) yerleştirdim ki, size de bunu yapsaydım siz de onların yaptığını yapardınız. Yahut onların gayreti gibi, canlarını verecek, bedenleri parçalayacak ve kanlarını akıtacak derecede beni sevmeye güç yetiremezdiniz. İçlerinde her çeşit sıkıntıya sabredenler, bunaltıcı öğle sıcaklarında oruç tutanlar, zayıf olmalarına rağmen çok ibadet edenler, kötülük işlemeğe içlerinden şiddetli bir meyil duymalarına karşılık, kendilerini bundan

alıkoyanlar var. Rızam için hüküm ve takdirime teslim olarak acıyı tatlı görüyorlar. Onlardan herbir Allah dostu, ibadette eceliyle yarışıyor, kalbleri korku içinde kendilerine verilen nimetlerden sarfediyorlar. Böylece Allahü Tealânın onları yaratmadaki hikmeti ortaya çıkmakta ve meleklerin giriştikleri muhaverede Allah'ın delili ağır basmaktadır. (1).

Melekleri bu soruları sormaya iten faktörleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Hikmetini bilmedikleri bir şeyi öğrenme, anlama ve aydınlanma tutkuları,

2. Allah'ın fiillerinden, yaratıklarının işlerini içine alan güzel idaresinden ve gayb enginlerinde eşya ile ligili her şeyi kuşatan bilgisinden duydukları şaşkınlık. Eğer sırf aklı hakem kılarsak, elbette ki, Allah'ı tesbih edip yücelten kimse, fesat çıkartıp kan dökenden hilâfete daha lâyık görülecektir. Ama Allahu Tealânın kudretini ve işleri güzelce hâle yola koyuşunu düşünür ve bu akla: Bir şey biliyorsun fakat birçok şeyden de haberin yoktur dersek o zaman akıl, bilmediğini öğrenir, kendisine kapalı kalan sırları anlamaya çalışır. Öyleyse meleklerin sorusu, bu halifenin varoluşundaki ilahî hikmetin sırlarından birini öğrenmektir.

Meleklerin sorduğu soruların sonucu, Allah'a tam bir teslimiyet ve boyun eğmek, O'nun paylaştırdığı fazilete ve yaptığı bütün işlere rıza göstermek olmuştur. Adem'in şerefini ve kendilerine olan üstünlüğünü ortaya koymak için secde etmelerini emretti ve kendilerini övüp bu halifeyi küçümsediklerinden dolayı onları bu imtihana tâbi tuttu. Tıpkı Musa'yı (a.s.), yeryüzünde en bilgilinin kendisi olduğunu söylediğinde imtihan edişi gibi. Allah, Hızır ile beraber olmaya dayanamayacağını göstermek için Kur'an'da zikredilen üç olayda onu denemiştir(2).

Melekler hem sözde hem de eylemde Allah'ın emrine teslim oldular. **«Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen hem bilensin, hem Hakîmsin»** (3) di-

---

(1) İbn-i Hanbel «İstihrac-ül Cedel min el-Kur'an» sh. 4'den özetle.

(2) Kehf suresinin 60. âyetinden 82. âyetine kadar bakınız.

(3) Bakara: 32.

yerek dilleriyle teslim oldular. Adem'e secde etmekle emrolunduklarında ise secde ederek (fiilleriyle) teslim oldular. **«Meleklere «Adem'e secde edin» demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler, o kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu»**(1).

Meleklerin Adem'e (a.s.) secde etmeleri, ona tapmaları manasına gelmez. Çünkü secde Allah'dan başkasına yapılırsa, sözlük anlamındaki eğilmek, boyun bükmek demek olur. **«Ana babasını tahtının üzerine oturttu, hepsi ona secde ettiler»** (2) âyetinde olduğu gibi. Yoksa şer'i istilahtaki ibadet manasına gelmez. Gerek Adem'e, gerekse başka insana secdeden bahseden âyet-i kerimeler bu şekilde tefsir edilmektedir. İki çeşid secde vardır.

1. İsteyerek ve iradeyi kullanarak yapılan secde. Bunu yalnızca insanlar yapar ve karşılığını da görürler.

2. İster-istemez yapılan secde **«Bitkiler ve ağaçlar O'na secde ederler.»** (3) âyeti gibi.

Bütün yaratıkların secdesi de bize bildirilmiştir. Örneğin: **«Göklerde ve yerde bulunan her canlı ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah'a secde ederler»** (4). Bu âyet secdenin her iki çeşidini de içerisine almaktadır. **Ragıp El-Isfehanî, «Müfredat»** adlı eserinin «Se-Ce-de» maddesinde buna benzer bir açıklama yapmaktadır.

Kısaca —Eğer tabir yerindeyse— meleklerin soruları Allah'a isyan teşkil etmez. Kötü bir sonuç doğurmaz. Sorulan sorular, daha önce bilmedikleri bir şeyi öğrenmek, anlamak ve içyüzünü keşfetmek arzusundan kaynaklanır. Biz Allah'a bu şekilde inanıyor ve melekler hakkında böyle düşünüyoruz.

b) Şeytanın Tartışması:

Şeytanın —Allah lânet etsin— yapmış olduğu tartışma hakkında söylenecek en doğru söz: Allah'ın yaratışındaki hikmetine itiraz, kendi düşüncesinden başkasını tanımama, gerçeklere

---

(1) **Bakara: 34.**
(2) **Yusuf: 100.**
(3) **Rahman: 6.**
(4) **Nahl: 49.**

bile bile karşı çıkma ve inatlaşmadır. Kur'an bize Allah'ın düşmanı İblis'te görülen söz dinlememe heva ve hevese uyma, kendi görüşünü beğenme ve kendisinin yaratıldığı unsur olan ateşi, Adem'in yaratıldığı unsur olan topraktan üstün görerek kibirlenme gibi sefilliklerini nakletmektedir. Böylelikle şeytan ilk karşı çıkan ve inatlaşan varlık olmaktadır. Hâttâ kökenini batılda bulan her şüphe ondan kaynaklanır ve onun ateşinin bir uzantısıdır.

Şehristani «El-Milel Ven-Nihal» adlı eserinde şunları söylüyor: «Yaratıklar arasında görülen ilk kuruntu, şeytanın —Allah lânet etsin— kuruntusudur. Bu saplantı, nas karşısında kendi görüşünü tutma, emre karşı gelerek heva ve hevesi tercih etme ve yaratıldığı unsur olan ateşi, ilk insan Adem'in aslı olan topraktan üstün görüp böbürlenme şeklinde kendini göstermektedir. İşte bu kuruntunun yedi türü daha doğmuş ve yaratıklara geçerek, zihinlere yerleşerek, sonunda her devirde görülen uydurma ve sapık ekoller haline gelmişlerdir. İşte bu kuruntular, dört incilin —Luka, Markos, Yuhanna ve Matta incillerinin— şerhinde kaydedilmiştir. Tevrat'ta da, secde emri verilip İblis diretince meleklerle kendisi arasında geçen tartışmalar biçiminde ayrı ayrı bahsediliyor» (1). Allah düşmanının karşı çıkışı, Adem'e secde emrine uymama noktasındaydı. Allahu Tealâ, **«Meleklere, 'Adem'e secde edin' demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu»** (2) buyuruyor. İşte bu âyet-i kerimede, secde etmemesinin nedeni açıklanıyor. Yaratıldığı unsuru, Adem'in halkedildiği maddeden üstün görüp kibirlenme. İblis itirazını işte bu kuruntuya kapılarak yapar. **«Allah: 'Ey İblis! Kudretimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Böbürlendin mi? Yoksa şımardın mı? dedi. İblis ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi»** (3). Demek ki bütün kuruntusu, asli ve temel unsurunun ateş, Adem'inkinin ise toprak oluşudur. İşte buradan, kendisinin daha üstün olduğunu çıkarmıştır. Sonra bu iki varsayım üzerine, yaratılış bakımından

---

(1) El-Milel Ven-Nihâl Cilt 1. sh. 16.
(2) Bakara: 34.
(3) Sa'd: 75-76.

kendisinden daha düşük olana secdesinin doğru olmayacağı fikrini eklemiştir. Zira ateş parlama gücüne sahip, şeffaf ve ince bir cevherdir. Yakma üstünlüğü vardır. Toprak ise mat, yoğun, kaba ve ağır bir cisimdir. Secde, secde edilen kimseye hürmeti içeren bir boyuneğiştir. O halde, en üstün olana secde etmek daha uygundur.

Bu kuruntuyu birkaç şekilde reddedebiliriz:

1. Nassa, kıyas ile karşılık verdi. Bu çok yanlış bir değerlendirme ve basiretsizlik idi. Nasslarla amel etmek, kıyasla amelden daha önce gelir. Zira kıyas bazen isabet eder, bazen de isabet etmez. Hatâdan, noksanlıklardan korunmuş olan sözde (yani nassda) ise hiçbir yanlışlık olmaz.

2. Su, toprak, hava ve ateş, cisimlerin temeli, bileşimlerin öğeleridir. Bir cisim ancak onların bütünüyle ayakta kalabilir. Bütün hepsi aynı derecede etkin olunca birini diğerine üstün tutmanın anlamı yoktur. Bu iş, tercihe lâyık biri bulunmaksızın tercih yapmak demektir.

3. Çamur, bahsedilen dört öğeden ikisini, yani toprak ile suyu içersine almaktadır. O nedenle tek bir öğe, kendisi gibi iki öğeden nasıl daha hayırlı olabilir? Sonra, haydi tartışmada üstünlük diye birşey gözetelim, o zaman su daha üstündür deriz. Çünkü su, ateş ile karşılaştığında onun sultasını, sona erdirir.

4. Kıyasının doğruluğunu kabul etsek bile, yine iki yönden secde etmesi gerekir.

Birincisi: Emre itaatın yararı, diretmeye yeğ tutulur. Çünkü itaat, isyanın gerektirdiği azaba karşı daha güven vericidir.

İkincisi: Şeytan tarafından ileriye sürülen bu bahane, aynı zamanda ona verilen emri doğru bulmama ve yerli yerince görmeme demektir ki, bu hikmet sahibi olan Allah'a karşı işlenmiş, son derece büyük bir suçtur (1).

5. Allahu Tealâ'nın bir yaratığı olduğunu kabul ettiği sürece, işinde tercih hakkı yoktur. Allah'ın emrine teslim olması ve boyun eğmesi gerekir.

İbn-i Kayyim el-Cevzî (Rh.) «Bedaî El-Fevaid» adlı eserinde, bu kuruntuyu reddetmek için aynen şunları söylemektedir: «Böyle bir şey olmaz ama, diyelim ki ateş çamurdan daha ha-

---

(1) **İstihrac-ül Cedel sh. 5'den özetle.**

yırlıdır. Buradan, ateşten yaratılan bir şeyin, topraktan yaratılandan daha üstün olduğu sonucu çıkmaz. Her şeye kadir olan Allah, değeri düşük bir maddeden, öyle bir varlık yaratır ki, bu varlık değerli bir maddeden yaratılandan hayırlı olur. Ortaya çıkan sonucun mükemmelliğine bakmak gerekir. Maddesinin değersiz oluşu sonucun değerini düşürmez. Mel'ûn şeytanın gözü, maddeden ileriye geçip de, ortaya çıkan mükemmel şekle, yaratığa ulaşamamıştır. Nefislerin tiksindiği değersiz bir su olan döl ve kan pıhtısı nerede, yaratılış veya ahlâk bakımından güzelliği yerinde olan mükemmel insan şekli neredthough?

Allah melekleri nurdan, Adem'i de topraktan yaratmıştır ve Adem'in çocukları içinde melekten hayırlı olanı da vardır. Oysa nur, topraktan üstündür. Bu ve benzeri bir çok örnek, İblis'in çekişmesindeki tutarsızlığı gösterir. Düşüncesinin ve anlayışının bozukluğunu belirtir. Hikmet, Adem'e boyun eğmesini gerektiriyordu, ama şeytan bu ilâhi hikmete karşı çıktı; bozuk fikri ve batıl düşüncesi yüzünden emir dinlemedi. Şeytanın kıyası, hem nasslara, hem de akla göre yanlıştır. Kendi aklıyla ve kıyasıyla peygamberlerin getirdiği nasslara karşı çıkan herkes de, şeytanın bir temsilcisi ve takipçisidir» (1).

İbn-i Kayyim (Rh.) toprağın ateşten üstünlüğüne dair on beş tane neden sıralamıştır. Ama onları zikretmeyi gereksiz görüyorum. Daha fazla bilgi edinmek isteyen, bahsedilen kitapta ayrıntılarına bakabilir.

İnatlaşma ve böbürlenme noktasındaki şeytanın biraz önce anlatılan, itirazları ve kuruntuları, onun bu tutum ve davranışlara girmesine neden olan faktörleri bilmede yeterli ipuçlarıdır. Bu faktörlerden şunları sayabiliriz:

1. Allahu Tealâ'nın Adem'e (a.s.) vermiş olduğu büyük şerefi çekemedi.

2. Allah'ın emrine karşı kibir ve taşkınlık gösterdi. Böylelikle O'nun rahmetinden kovulmayı, haketti.

3. Ateşten yaratıldım diyerek temel unsurla gururlanmak yanılgısına düştü. Şöyle ki ateşin parlak olma meziyeti ve yakma üstünlüğü bulunmaktadır. Görüldüğü gibi düşünceleri yalnızca unsurla ilgili olup, yanlıştır. İşte bunlar, İblis'i haksız ye-

---

(1) Bedaî El-Fevaid cilt, 4. sh. 139, 140, 141.

re taşkınlık yapmaya ve batıl bir yola girmeye sevk eden etkenlerden bir kısmıdır.

İblis'in sarıldığı yanlış kıyaslar ve bahsedilen kuruntulardan etkilenmesinin bir neticesi olarak, insanın tutum ve davranışlarına akseden kötü sonuçlardan bazılarını şöylece özetleyebiliriz:

1. Kovulmayı ve herşeyi kuşatan Allah'ın rahmetinden uzaklaşmayı hakketmesi. Çünkü, onun tartışması Allah'ın hikmetine itiraz, her sapık kuruntuya kaynak ve her batıl kıyasa temel oldu.

2. İnsanoğluna karşı, kendisini bürüyen öfke ve hasedin ortaya çıkışı. Allahu Tealâ bizi ondan sakındırmış, tuttuğu yollardan ve yaptığı işlerden kaçınmamızı emretmiştir.

3. Kötü etkilerin insan topluluklarında yansıyışı. Zira onların pratik hayatında ve toplumsal gidişinde, şeytanın sapıklığının ve kuruntularının payları büyüktür. Sapıklıktaki farklılıkları ise onun kuruntu ve hakimiyetine boyun eğme derecelerine göredir.

4. İnsanoğlu ile şeytanın arasında olan düşmanlığın ileri düzeyde oluşu. Öyle ki, onu saptırabilmek için, cehennemi bir yol tutturmuştur. Saptırmadaki metoduna, gelince, iyi ve sâlih amellere el atması ve onlara şüphe ve riya karıştırmak suretiyle ifsat etmesidir. Allahu Tealâ'nın, onun bu hareketini anlatışını görelim: **«Beni azdırdığın için, and olsun ki, senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım, sonra önlerinden, arkalarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım, çoğunu sana şükreder bulamayacaksın dedi».** (1).

Böylece şeytanın aldatma telkinleri dört bir yandan gelmektedir. Ama yukarı ve aşağı taraflara gelince, kimin bağı Rabbe yükselir ve O'na kulluk için yerlere kapanırsa, hiçbir taraftan kendisine yaklaşamaz. **«(Halis) kullarımın üzerinde senin bir nüfuzun olamaz.»** (2).

Allahu Tealâ kendisine kullukta ve itaatta ihlâs gösterenleri İblis'in nasıl istisna ettiğini anlatmaktadır: **«İblis: «Senin**

---

(1) Araf; 16-17.
(2) Hicr; 42.

kudretine and olsun ki, onlardan, sana içten bağlı kulların bir yana, hepsini azdıracağım» dedi.» (1).

Böylelikle anlıyoruz ki: manevî değerleri zayıflayan ve kalbindeki inancı sallantıda olan kimseleri, şeytan gözler. Sonra ona her yönden vesveseleri, kötülük telkinleri ile yaklaşır. Bunlardan Allah'a sığınırız.

Meleklerin ve şeytanın yukarıda anlatılan tartışmalarından ortaya iki farklı tartışma çeşidi çıkmaktadır. Melekler bu tartışmalarında, karşı gelmiyorlar, isyan etmiyorlar, yalnızca sorularıyla daha fazla açıklama ve izah istemiş oluyorlar. Fakat İblis, bahaneler uyduruyor, ahkâm kesiyor, çekişiyor, Allah'ın emrine ve hikmetine itiraz ediyor. Böylece lânete, dünyada rezilliğe ve ahirette de azaba uğruyor.

Övülen ve Kınanan Tartışma

Risaletle ilgili konuların arasına bunun eklenmesinin nedeni tartışmanın, iki tarafı da keskin bir kılıç olmasıdır. Bu durumu, bilgisi kıt, anlayışı kalmamış bir çok insanın aklı almıyor ve tartışma, çekişme diye bir şey tanımıyorlar. İslâm'a, müslümanların arasına dışardan girmiş bir bid'at olarak bakıyorlar. Bu insanlar aslında farkında olmadan, İslâma darbe vuruyorlar. Çünkü söyledikleri sözü iyice tartmıyorlar ve İslâm'ın mübah kıldığı tartışma ile, yasakladığı tartışma arasında ayırım yapmıyorlar. Yine Allah'ın mesajını ulaştırmak ve onu savunmak için zarurî olan hüccet (delil) ve belge ile, bunların tersi olan boş söz, zan ve batıl deryasına dalmanın arasını ayırmıyorlar. Bir taraftan da bakıyorsunuz, bir başka gurup, dinde tartışmada ifrata kaçıyor. Hiç bir sınırlama tanımaksızın dizginleri salıveriyor ve aklı, kaynağı ne olursa olsun, bütün yargıların ancak ona dayandırılacağı ilk merci olarak görüyor. İşte bunlar aklı hatadan korunmuş olarak kabul ediyorlar ve aklî delilleri, şerî delillerden daha ön plânda tutuyorlar. Halbuki islâm, hem naklî, hem de mantıkî deliller getirmiştir ve bunların aralarında bir zıtlık da yoktur.

Gerçekte, İslâm, **«Tafsil-ün Neş'eteyn»** (2) adlı eserde işâ-

---

(1) Sâd; 83.

(2) Ragıp el-Isfahanî'nin dediklerine bak. A.g.e. sh. 41-44.

ret edildiği gibi, aklı hatadan korumuştur. Zira aklın idrak kapasitesi ne derece geniş olursa olsun, sonuçta sınırlıdır. Allah'tan başka kimsenin bilmediği gayb enginlerine dalmaktan âcizdir. Oysa orada şüphe edilemiyecek gerçekler vardır. Güzel isimleri, yüce sıfatlarıyla Allahu Tealâ buna bir örnektir. Ama akıl o gerçeklerin mahiyetini idrak edemez. O nedenle aklımızı, dilediği şeri nassın hükmünü kaldıracak ve gerçek mahiyetini anlamadığını değiştirecek bir otorite olarak kabul edemeyiz. Ancak onu, vahyin nuruyla, peygamberliğin parıltılarıyla (hidayetiyle) aydınlatarak, hakla batılın arasını ayırmada ve günlük uğraşılarımızın tümünde kullanabiliriz. Onunla Allah'ın yaratıklarını ve güzel sanatını düşünür, doğru yola gireriz ve sağlıklı bir aklın, İslâm'ın getirmiş olduğu sahih nasslara karşı olamıyacağını da biliriz.

Şey-ül İslâm İbn-i Teymiye (rh) kaleme aldığı aklın nakille çeliştiği iddiasını reddeden **«Muvâfakât-ü Sahîh-il Menkûl li Sarîh-il Ma'kûl»** adlı eserinde bu konuyu daha fazla söze gerek bırakmayacak biçimde izah etmiştir. Meselenin aslına gelince: tartışmayı tümden inkâr etmek gereksiz bir gayretkeşliktir ve gerçek karşısında inatlaşmadır. Yine onun büsbütün, sınırlama yapılmaksızın kabulü de aynı şekilde zorlama ve inatlaşmadır. Kitap ve sünnette tartışma bazen emrediliyor, bazen de nehyediliyor. Buradan kesinlikle anlıyoruz ki, nassların emrettiği tartışma, nehyedilenden ayrı bir türdür. Zira Kur'ân'daki ve sahih sünnetteki nasslar gerçekte birbirleriyle çelişkili olamazlar. Öyleyse bu nassların bize emrettiği ve davet ettiği tartışma nasıldır? Nehyettiği ve kınadığı çekişme hangisidir? Bu soruya cevap vermek için, önce tartışmayı ikiye ayıralım: Övülen tartışma... Kınanan tartışma... Her iki türünü de aşağıda açıklayacağız.

Övülen Tartışma

Her şeyin bir sebebi, yolu ve bir de sonucu vardır. O şeyin sağlıklı bir yapıya kavuşması için bu üçünün de sağlam olması gerekir. Öyleyse övülen tartışma, hâlis bir niyet, sağlıklı bir yol izleyişle yapılan ve hayırlı sonuç doğuran tartışmadır. Yahut şöyle denilebilir: Hakkı güçlendiren sıhhatli bir metod ve

iyi bir niyetle hakka (gerçeğe) ulaştıran bütün tartışmalar övgüye layıktır. Delillerle batıla yüklenmek, hakka çağırmak ve ona yardımcı olmak için tartışmanın câiz olduğu noktasında âlimlerin görüşlerini ve nassları uzun uzadıya nakledersek, yararlı ve normal özetleme sınırını aşmış oluruz. Ama bu, Kur'an ve sünnetten bazı nassları ve selefin (öncekilerin) görüşlerinden bir kısmını nakletmemize mâni değildir. Amacı doğru olarak açıklamak, ve makul bir yol takip etmek için, böyle bir işe girişiyoruz.

1. **«Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış».** (1) Görülüğü gibi âyet-i kerime açıkça tartışmaya davet etmekte, yolunu ve edebini açıklamaktadır. Kelâmcıların çoğuna göre bu âyette bahsedilen üç yol (yöntem), mantıktaki kaidelere uyar. Bunlar: delil, hitabet ve tartışmadır. Ancak **Şeyhül İslâm İbn-i Teymiye** bu görüşe katılmıyor ve nedenini de şöyle açıklıyor: Mantıkçılara göre hitabet, önermeleri (mukaddime) —ister mücerret bilgi olsun, isterse kesin bilgi olsun— meşhur olan bir (kıyaslama) (2) dır. Halbuki, Kur'anda bahsedilen öğüt (meviza), ya emir, ya nehiy veya teşvik yahut da sakındırmadır. Örnek: **«Kendilerine verilen öğüdü yerine getirmiş olsalardı, onlar için daha iyi ve daha sağlam olurdu»** (3). Buradaki «kendilerine verilen öğüdü» sözü «onlara emredileni» demektir. Yine **«Eğer mü'min kişilerseniz, Allah buna benzer bir şeye bir daha dönmemenizi öğütler»** (4). Yani sizi bundan nehyeder demektir. İbn-i Teymiye (Rh) davetin yalnızca hikmet ve güzel öğütle yapılacağı görüşündedir. Tartışma ile davet yapılmaz. O, ancak saldırganları def etmek için kullanılır. Bu nedenle, insanın üç halinin bulunduğunu söylüyor. Birincisi, hakkı bilip onunla amel etmesidir. İkincisi hakkı bilmesi, fakat amel etmemesidir. Üçüncüsü onu hepten inkâr etmesidir. Bunlardan en iyisi, onu bilip uygulamaya dökmektir. İkinci derecedekine gelince, hakkı bilir ancak nefsi ona karşı çıktığından, bildiklerini eyleme dökmekte ken-

---

(1) Nahl; 125.
(2) El-Mucem-ül Vasit (Çeviren).
(3) Nisâ; 66.
(4) Nur; 17.

disine engel olur. Üçüncüsü onu anlamaz, karşı çıkar. İlk durumda olan kimse, hikmetle davet edilir. Çünkü hikmet hakkı (gerçeği) bilmek ve uygulamak demektir ve insanların en olgunu da işte bu bilen, yaşayan ve hikmetle davet edilenidir. İkinci tip, gerçeği bildiği halde, nefsi ona karşı direnen insandır. Buna da güzelce öğüt verilir. Nefsin bir takım istekleri (heva) vardır ki, hakkı bilse de, ona karşı çıkmağa teşvik eder. Avam (halk,) güzel öğüte ve hikmete muhtaçtır. Öyleyse bu ikisiyle davet yapılmalıdır.

Tartışmayla Allah yoluna çağrılmaz, ona başvurulması saldırganları def amacıyladır. Hakka karşı çıkan varsa, onunla en güzel şekilde tartışılır. Bu bakımdan «Onlarla, tartış» deniyor ve «davet et» sözüyle birlikte, yerine getirilmesi gereken bir emir olarak vurgulanıyor. Böylece Allahu Tealâ peygamberine, hikmetle ve güzel öğütle davet etmesini emretmekte ve aynı zamanda en güzel şekilde tartışmasını da buyurmaktadır. Dikkat edilirse, tartışmadan bahsedilirken «en güzel şekilde» tabiri kullanılıyor ve «güzel öğütle davet et» sözünde olduğu gibi (sadece) «güzelce tartış» denmiyor. Çünkü tartışmada bir savunma ve karşılıklı bir gerginlik vardır. O nedenle en güzle şekilde olması zorunludur. Ta ki tartışmanın içerdiği savunma işi faydalı olsun. Tartışılan şey savunulduğu halde, öğüt savunulmaz. Kişi, hikmetten veya güzel öğütten yahut her ikisinden de anladığı sürece, tartışmaya gerek yoktur. Bir engel çıkarsa en güzel biçimde tartışılır.

İbn-i Teymiyye tartışmanın, hasmın hatasını göstermede yararlı olduğuna inanmaktadır. Ancak bu tartışmanın bilgiyle yapılması lâzımdır. Tıpkı hikmetin ilimle oluşu gibi. Onun için şunları söylüyor: «Hikmet nasıl ilimle olursa aynı şekilde tartışma da ilimle olur. Allah ilimsiz tartışmayı kınıyor. «**Siz, hadi bilginiz olan şey üzerinde tartışıyorsunuz. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışırsınız?**» (1). İlim ifade etmedikten sonra, hasım, kabul etse de, böyle bir başlangıçla tartışmaya girmelerini mü'minlere emretmez. Hasmın asılsız şeyler söylediğini varsayalım. Allahu Teâlâ, bunu ona bir delilmiş gibi getirmeyi buyurmuyor. Tartışma ancak muhatabın sözündeki tutar-

(1) Âl-i İmran; 66.

sızlıkları göstermek, çelişkileri açıklamak için yapılır. Yoksa bir görüşe ve bir gerçeğe davette yapılmaz. Kur'an'ın hedefi ise, hakkı açıklamak ve kulları ona çağırmaktır. Tartışanlardan herhangi birisinin hatasını açıklamak için, onların görüşlerindeki çelişkileri zikretmek amaç değildir. İşte tartışmada ilim ifade eden önermeleri (mukaddimeler) kullanmanın faydası budur. rar.» (1).

2. Allahu Tealâ **«Katımızdan onlara gerçek gelince: «Musa'ya verildiği gibi, buna da mucize verilmesi gerekmez mi?» derler. Daha önce Musa'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? «Yardımlaşan iki sihirbaz! Hepsini inkâr ediyoruz» demişlerdi. De ki: «Eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de ona uyayım»** (2) buyuruyor.

Bu âyet-i kerimeden anlaşılmaktadır ki, Allah, peygamberine davetini yapmış olduğu İslâm'dan şüphelendiği için böyle bir teklifte bulunmasını emretmiyor. Bilâkis kâfirlerin delillerini çürütmek, iddialarını boşa çıkarmak ve onları susturup çaresiz kılmak amacıyla onu emrediyor. Gerçekten de Resûlullah (s.a.v.) kendisinin hak üzere olduğunu kesin olarak bildiği halde, daha doğru bir şeyin getirilmesini teklif yoluna gitmiştir. İşte bu da hasmı susturmak için yapılan tartışmanın yumuşak bir türüdür.

3. Allahu Tealâ **«Kitap ehlinden haksız davrananlar bir yana, onlarla en güzel şekilde tartışın»** (3) buyuruyor.

Ayet-i kerime gösteriyor ki Rabbimiz bize, kitap ehliyle yumuşak, nazik ve insaflı bir şekilde tartışmamızı, haksızlık, düşük ahlâklılık ve taşkınlıktan sakınmamızı emretmektedir. Ancak onlardan biri böyle bir şeye kalkışırsa o zaman onu susturacak, husumetini gemliyecek şekilde karşı çıkılır.

4. Sahabenin Resûlullah (s.a.v.) ile tartışması: Peygamberimiz (s.a.v.) hakkı ararken, doğru yolu araştırırken, dinî veya dünyevî meselelere ilişkin hükümleri belirlemeğe çalışırken yapılan tartışmaya engel olmamıştır.

---

(1) **İbn-i Teymiye, «Er-red alel Mantıkıyyîn» sh. 467, 468'e bak.**
(2) **Kasas; 48-50.**
(3) **Ankebut; 46.**

Buna örnek olmak üzere, sahabenin Resülullah (s.a.v.) ile tartışmasına iki örnek veriyorum: Bunlardan birincisi, Ahzap gazvesinde (Hendek savaşında) **Sad b. Muaz** ve **Sad b. Ubade'nin** peygamberimizle tartışmasıdır. **İbn-i Kesir'in** naklettiğine göre İbn İshak bu olayı anlatırken şunları söylemektedir: «Resûlullah (s.a.v.) yerinde kalmaya ve müşrikler de etrafını kuşatmaya, bir aya yakın bir süre —yirmi küsür gün— devam ettiler. Aralarında herhangi bir çatışma meydana gelmedi. Yalnızca karşılıklı ok atışları oldu. Bu sıkıntılı durum müslümanlara çok ağır gelince, Asım b. Ömer b. Katade'nin ve kendisinden şüphelenmediğim birinin Zühri'den naklettiğine göre, Rasûlullah, (s.a.v.) **Uyeyne b. Hisn**'e ve **Haris b. Avf El-Meriyyi**'ye elçi gönderdi. Bunlar Gatafan kabilesinin reisiydiler. Kendisinin ve ashabının üzerine gelmeyip geri döndükleri takdirde, Medine mahsullerinin üçte birini kendilerine vereceğini söyledi. Aralarında anlaşmaya varıldı, hâttâ yazıya da döküldü. Ama, şahadet işlemi ve kesin sulh akdi henüz gerçekleşmemişti. Ancak anlaşmaya yarıyabilecek bir yumuşaklık göze çarpıyordu. Rasûlullah (s.a.v.) bunu kesinleştirmeye niyet ettiğinde, Sad b. Muaz ve Sad b. Ubade'ye haber gönderdi, durumu bildirdi ve fikirlerini aldı. Onlar «Ey Allah'ın Resûlü: Senin istediğin bir şeyi mi yapıyoruz, yoksa Allah'ın sana emredip de üzerimize farz kıldığı bir şeyi mi? Yahut bunu, bize iyilik olsun diye mi yapmaya çalışıyorsun?» dediler. Rasûlullah «Size iyilik olsun diye buna kalkışıyorum. Vallahi bunu yapışımın yegâne sebebi, Arapları, tek bir Yay'a varıncaya kadar size karşı ok yağdırırken ve her yandan düşmanlığa kalkışmışlarken görmemdir. Bir dereceye kadar bunların gücünü kırmak istedim» buyurdu. Sad b. Muaz «Ey Allah'ın Rasûlü! Bu adamlarla birlikte biz de şirk içindeydik. Allah'ı tanımıyor ve O'na kulluk etmiyorduk. Putlara tapıyorduk. Öyleyken onlar bizim bir hurmamızı bile yemeyi hayal edemezlerdi. Yalnızca lütuf olarak veya satışla alabilirlerdi. Artık Allah bizi İslâm'la şereflendirdikten sonra, bizi ona kavuşturup, seninle ve diniyle aziz kıldıktan sonra mı, bunlara mallarımızı vereceğiz? Böyle bir şeye ihtiyacımız yoktur. Vallahi! Onlarla aramızda Allah hükmünü verinceye kadar kendilerine ancak kılıç gösteririz» dediler. Rasûlullah (s.a.v.) «Sen ve O (haklısınız)» buyurdu. Bunun üzerine Sad b. Muaz kâğıdı eli-

ne aldı ve içindeki yazıları sildikten sonra «(Haydi durmasınlar!) üzerimize saldırsınlar» dedi» (1).

İkincisi Hazreti Ömer'in Hudeybiye anlaşmasındaki tartışmasıdır. İbn-i Kesir (rh) Es-Sire En-Nebeviyye'de aynen şunları kaydetmektedir: «İbn-i İshak'ın Zühri'den naklettiğine göre Kureyş, Beni Amir b. Lûey'in kardeşi Süheyl b. Amr'ı Resûlullah (s.a.v.)'a gönderdi. «Muhammed'e git ve bu sene geri dönmesi için kendisiyle anlaşma yap! Vallahi asla Araplar, Mekke'ye zorla girdi diye hakkımızda dedikodu edemeyecekler» dediler. Süheyl b. Amr geldi. Onun geldiğini gören Rasûlullah (s.a.v.) «Muhakkak Kureyş bu adamı göndermekle barış istiyor» buyurdu. Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına varınca, O'nunla uzun uzadıya konuştu. Birbirlerine söz hakkı tanıdılar. Sonunda aralarında barış yapıldı. İş tamamlanıp yalnızca yazıya geçirilmesi kalmıştı. Hz. Ömer (ra.) yerinden fırladı ve Hz. Ebu Bekir'e giderek «Ey Ebu Bekir! O zat Allah'ın peygamberi değil mi?» dedi. Ebû Bekir (r.a.) da «Evet» dedi. «Peki, biz müslüman değil miyiz?» diye sordu. «Evet» cevabını aldı. Sonra «Onlar müşrik değil mi?» diye sordu. Yine «Evet» cevabını alınca, bu defa «Öyleyse dinimize bu küçüklüğü niçin yaraştırıyoruz?» dedi. Hz. Ebû Bekir (r.a.) «Ya Ömer! O'nun dediklerini tut! Şüphesiz ben Muhammed (s.a.v.)'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet ediyorum» diye cevap verdi. Hz. Ömer (r.a.) «Ben de O'nun peygamber olduğuna şahadet ediyorum» dedi. Sonra Rasûlullaha (s.a.v.) gitti ve «Ya Rasûlullah! (s.a.v.) Sen Allah'ın peygamberi değil misin?» diye sordu. «Evet cevabını aldı. İkinci defa «Biz müslüman değil miyiz?» diye sordu. Yine «Evet» cevabını aldı. «Öyleyse ne diye bu küçüklüğü dinimize yaraştırıyoruz?» deyince Rasûlullah (s.a.v.) «Ben Allah'ın kulu ve peygamberiyim. Emrine asla karşı çıkmam. O beni ihmâl etmeyecektir» buyurdu» (2).

Rasûlullah (s.a.v.), Hz. Ömer'in, ilk anda ikna olmadığı bir konuda tartışmayı ısrarla sürdürme hakkını inkâr etmediği gibi, onun kendi görüşünü ortaya koyan bir tartışmacı olarak durumunu da takdir etti. Ancak Ömer, sonradan kendi kendini

---

(1) Es-Sire En-Nebeviyye, İbni Kesir, cilt 3 shf. 201-202.
(2) Age. cilt 3. shf. 319-320.

otokritikten geçirince, Kur'ân'ın «apaçık bir fetih» olarak zikrettiği durumun gerçekliğini açıkça anladı: Bu olayda, ısrarla kendi görüşünü ortaya koyup savunan ve —sonradan hatalı çıksa bile— hiç kimsenin kınamasından korkmayan kimseye Hz. Ömer güzel bir örnektir. Ancak buradan ashabın (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.) görüşünü beyan etmeden önce kendi görüşlerini söyledikleri anlamı çıkartılmamalıdır. Yahut, Allah'ın hükmü kendilerine belli olduktan sonra tartışmaya kalktıkları zannedilmemelidir. Sad b. Muaz ve Sad b. Ubade'nin hareketlerini daha önce gördük. «Ey Allah'ın Rasûlü! Senin istediğin bir şeyi mi yapıyoruz, yoksa Allah'ın sana emredip te üzerimize farz kıldığı bir şeyi mi? Yahut bunu, bize iyilik olsun diye mi yapmaya çalışıyorsunuz?» Eğer Rasûlullah, (s.a.v.) «Bunu Allah emretti» deseydi, muhakkak ki «İşittik ve itaat ettik» diyeceklerdi. Ayrıca Rasûlullah (s.a.v) ile tartışmalarında ashab, ileri gittiklerini farkedince kendilerini hemen toparlarlar ve oldukça saygılı bir tarzda davranırlardı. İşte Hazreti Ömer, bu tartışmadan sonra, «Hakkımda hayırlı olduğuna kanaat getirinceye kadar, o gün yapmış olduğum konuşmanın korkusundan ötürü durmadan köle azat ettim, namaz kıldım, sadaka verdim, oruç tuttum» demiştir.

Bütün bunlarla kanıtlamaya çalıştığımız, husus ashabın yaptığı tartışmaları, niyetleri iyi olduğu için, altında küfür ve inattan kaynaklanan batıl bir maksat yatmadığı için, Rasûlullah'ın yasaklamayışıdır. Yine **Havle b. Sa'lebe'nin**, peygamberimizle kocası hakkında yaptığı tartışmayı biliyorsunuz. Allahu Tealâ bunu kitabında dile getirmektedir: **«Ey Muhammed! Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Doğrusu Allah işitir ve görür»** (1).

5. Hz. Ömer'in yahudilerle konuşması. Bunu da **İbn-i Abd-il Berr'den** naklediyoruz: «Ömer b. Hattab (r.a.), Cebrail ve Mikâil hakkında yahudilerle tartışmıştır. Bir gurup müfessirin anlattıklarına göre Hz. Ömer'in Medine'nin üst taraflarında bir arazisi vardı ve oraya gidip gelirdi. Yolu üzerinde yahudilerin ders yaptıkları bir yer bulunuyordu. Her ne zaman uğrasa, onları dinlemek için içeriye girerdi. Yine bir gün din-

(1) Mücadile 1.

lemek için girdiğinde «Ey Ömer! Muhammed'in ashabı içinde en çok seni seviyoruz. Çünkü onlar bize uğradıklarında eziyet ediyorlar. Oysa sen bize hiç eziyet etmiyorsun. Sende ümidimiz var» dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer «Sizce en büyük yemin hangisidir?» dedi. «Rahman adıyla yapılanıdır» dediler. Ömer (r.a.) «Tûri Sinâ'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahman'a andolsun ki, siz yanınızdaki kitapta Muhammed'i Peygamber olarak buluyor musunuz, yoksa bulmuyor musunuz?» dedi, sustular. Bunun üzerine «Ne oldu? Haydi konuşsanıza! Vallahi, ben dinimden şüphelendiğim için sormadım» dedi. Hepsi birbirine baktı sonra içlerinden biri kalkarak «Bu adamın sorusunu cevaplayın ,yoksa ben cevap vereceğim» dedi. «Evet elimizdeki Tevrat'ta ondan bahsedildiğini görüyoruz» dediler. «Fakat O'na vahiy getiren yardımcı melek Cebrail'dir. Oysa O, bizim düşmanımızdır. Her helâk, azap ve savaş O'nun başı altından çıkar. O'nun dostu Mikâil olsaydı inanırdık. Çünkü bereketli yağmurları, bütün rahmetleri O getirir» dediler. Ömer (r.a.) «Turî Sina'da Musa'ya Tevrat'ı indiren Rahman aşkına doğru söyleyin, Allah katında Cebrail'le Mikâil'in durumu nedir?» «Cebrail sağındadır, Mikâil ise solunda» dediler. Ömer (r.a.) «Bütün kalbimle inanırım ki, sağındakine düşman olan, solundakine de düşmandır. Solundakine düşman olan, sağındakine de düşmandır ve kim ikisine düşmanlık yaparsa, O Allah'a da düşmanlık yapar» dedi. Sonra Rasulullah'a (s.a.v.) haber vermek için geri döndü. Ancak Cebrail daha önce davranarak vahiy getirmişti. Peygamberimiz kendisini çağırarak âyetleri okudu: «De ki: **Cebrail'e düşman olan kimse Allah'a düşmandır», çünkü O, Kur'an'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekini tasdik ederek, yol gösterici ve inananlara müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir. Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olan kimse (inkâr etmiş olur.) Allah şüphesiz inkâr edenlerin düşmanıdır»** (1). Ömer (r.a.) «Seni gerçekle gönderen Allah'a andolsun ki, ben sadece sana bildirmeğe gelmiştim dedi» (2). İşte bu âyeti kerimeler Hz. Ömer'in görüşüne ve hü-

(1) Bakara; 97-98.
(2) Taberi Tefsiri cilt, 2. shf. 384-385. Ed-Dûrr el-Mensur: Suyûti sh. 90-91.

küm çıkartışına uygun olarak inen vehiylerdendir ve bu, ancak derin düşünen insanların becerebileceği hassas bir hüküm çıkarma yoludur (1). Bahsedilen tartışmanın Ömer (r.a.) ile yahudiler arasında yapıldığı ve yukarıda geçtiği üzere, Rasulullah'ın (s.a.v.) peygamberliği konusunda olduğu nakledildiği gibi, bizzat Rasulullah (s.a.v.) ile yahudiler arasında ve yine onun elçiliği konusunda yapıldığı da söylenmiştir. **İbn-i Cerir Et-Taberi,** tefsirinde bu iki görüşü zikretmektedir (2).

Selef'den gelen haberler arasında, Benî Sakife'nin sofasında muhacirlerle ensarın tartışması ve Hz. Ali'nin (r.a.) emriyle İbni Abbas'ın (r.a.) haricilerle tartışması vardır.

Sahabeden hiçbiri hakkı talep (gerçeği arama) konusunda yapılan tartışmayı inkâr etmemiştir (3).

Şeyhul İslâm İbn-i Teymiye «Der'u Taarruz-il akl ven-Nakl» adlı eserinde, «Bidatçılarla ve din düşmanlarıyla köklerini kesecek şekilde tartışmayan kimse, İslâm'a hakkını vermiş sayılmaz. Çünkü ilminin ve imanının gereğini yapmamıştır. Onun sözleriyle kalbler şifa bulmaz, ruhlar tatmin olmaz. Konuşmaları ilim ve kesinlik ifade etmez» (4) demektedir.

Şerh-ül Kevkeb-il Münir'in yazarı, **Ebû Muhammed El-Cevzî'den** şunları nakletmektedir: Bilinmelidir ki, düşünen her kimse bu ilmi öğrenmeye muhtaçtır. Bir tartışmacının konuşması onsuz yürümez. Çünkü yazıyla ve sözlü anlatımla sunulan sağlam delilin çürüğünden ayrılması tartışma ilmî ile olur Doğru (yerli yerinde olan) sorular, atılacak cinstekilerden onunla tamamen seçilir. O olmasaydı tartışmada yapılan ısrarlı inceleme, inatlaşma zannedilirdi. İkisi birbirine karıştırılırdı. Her davacı ve davalı, maksadını dilediği şekilde gerçekleştirmeğe bırakılmış olsa ve herkese dilediği zaman, işittiklerine müdahale edip engel olma imkânı tanınsaydı karışıklık ortaya çıkardı. Kontrolsüzlük görülürdü. Oysa tartışmalı yazılar hakla batılın arasını ayırır, doğru ile yanlışı ortaya koyar. Bunları bilmeyen

---

(1) **Camiî Beyan el-İlim ve Fadlih: İbni Abdil Berr cilt. 2 shf. 123-124.**
(2) **Bak Taberi Tefsiri cilt, 2 shf. 377 ve 381.**
(3) **El-Fakıh vel-Mütefekkıh, Bağdadî cilt. 1, shf. 235.**
(4) **Der'u Taarruz-ıl Akl Ven-Nakl cilt, 1. shf. 357.**

kimse tartışmalarda, geceleyin odun toplayan kimse gibidir. (Doğru yanlış ağzına gelen herşeyi söyler) (1).

Tartışmayı vacib olanı, haram olanı, müstahab olanı ve mekruh olanı arasında ayırım yapmaksızın tümden reddedenlerin delilleri aşağıda sıralanmıştır:

1. **«Bizimle sizin aranızda tartışılacak birşey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş onadır. Allah'ın çağrısına icabet eden bulunduktan sonra, O'nun hakkında tartışmaya girişenlerin delilleri Rableri katında hükümsüzdür. Onlara bir gazâb vardır. Çetin bir azab da onlar içindir.»** (2).

2. **«(Dilerse onları suda boğar. Tâ ki onlardan öç alsın), ve âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak yer olmadığını bilsinler»** (3).

3. **«Eğer seninle tartışmaya girerlerse, «Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim de»** (4).

4. Rasülullah (s.a.v.) «Doğru yolda iken sapan bir topluluğa tartışmadan başka bir şey verilmez» buyurmuş sonra **«sana böyle söylemeleri, sadece tartışmaya girişmek içindir. Onlar şüphesiz tartışmacı bir millettir»** (5) âyetini okumuştur.

5. Peygamberimiz (s.a.v.) «Haksızken tartışmayı bırakana, Allah cennetin ortasında bir köşk yapar. Haklı olduğu halde bırakana ise cennetin en üst yerinde bir köşk kurar» (6) buyurmuştur.

6. Rasülullah (s.a.v.) «Allah'ın en çok nefret ettiği kimse, tartışmada ifrata varan kimsedir» buyurmaktadır. Hadisi Buhâri rivayet etmiştir.

7. Malik b. Enes'in (r.a.) sözü «Dinde tartışma (doğru) bir şey değildir. Bir kimse, bir başkasından daha tartışmacı çıktı mı, hemen onun Cebrail'in Peygamber'e (s.a.v.) getirdiği vahye dönmesini isterdik» (7).

---

(1) Bak Şerh El-Kevkeb El-Munir.

(2) Şûra; 15-16.

(3) Şûra; 35.

(4) Al-i İmran; 20.

(5) Zuhruf; 58. Hadis'i Tirmizî ve İbni Mace rivayet etmiş ve Tirmizi Hasendir, sahihtir demiştir.

(6) İbni Mace rivayet etmiştir. Tirmizi Hasendir demiştir.

(7) Bak «El-Fakih vel-Muttefekkıh» cilt 1. shf. 131 ve Şatıbî «Kitab-ül İ'tisam» cilt 2 shf. 257.

İşte bunlar kitaptan ve sünnetten çıkarmış oldukları delillerin en kuvvetlileridir. Görülüyor ki, bunlar bâtıl (haksız yere yapılan) tartışmalardır ve kınanmış olan da bu tür tartışmadır. İbni Abd-il Berr «Câmî Beyan El-İlim ve Fadlih» isimli eserinde, «tartışma ve çekişmenin mekruh olduğu yerleri açıklarken Ebû Ömer'den naklen şunları söylemektedir: «Bu konuda Rasulullah (s.a.v.)'den rivayet edilen haberler, Kur'an hakkında yapılan tartışma ve çekişmeleri nehyetmek içindir». Said b. Müseyyeb ve Ebu Selemenin, Ebû Hureyre'den, onunda peygamberimizden (s.a.v.) rivayet ettikleri bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) «Kur'an hakkında yapılan tartışma küfürdür» buyuruyor. Herhangi bir şekilde Rasulullah (s.a.v.)'ın bundan başka bir şey söylemesi mümkün değildir.

Bu hadisin anlamı, tartışan iki kişiden birinin, herhangi bir âyeti bile bile inkâr edip bir kenara itmesi yahut o âyetten şüphelenmeğe başlamasıdır. Küfür olan tartışma işte budur. Ayetlerin anlamı ve hükümleri konusunda yapılan tartışmalara gelince, ashab bunu çok yapmıştır. İşte buradan anlıyoruz ki, küfür olan, «**İnkâr edenler Kur'an'dan şüphe etmeye devam ederler»** (1) âyetinde de belirtildiği gibi, inkâr ve şüphedir.

Fıkıhta tartışma yapılacağına dair icma vardır. Çünkü bu ilimde ayrıntılı hükümleri (furû) temel prensiplere (usul) dayandırma mecburiyeti vardır. Ama itikadî konular (inançla ilgili meseleler) böyle değildir. Çünkü Allahu Tealâ'ya, ancak kendisinin veya Rasulünün bildirmiş olduğu yahut ümmetin icma ettiği sıfatlar (özellikler) isnat edilir. Allah'a benzer bir şey bulunmadığından, kıyaslama yapılarak veya kafa yorarak idrak edilemez. Biz Allah'ın zatı hakkında düşünmekten nehyedildik fakat Allah'ın Varlığına dalâlet eden yaratıkları hakkında düşünmekle de emrolunduk. (2). İmam Gazalî tartışmada gurur, kibir, ilim ve üstünlük göstermeğe çalışarak büyüklük taslama tarafının daha ağır bastığı görüşündedir. O nedenle İhyâ'da «Afetlerin dördüncüsü, tartışma ve çekişmedir» başlığı altında aşağıdaki sözleri söylemektedir: «Tartışma, başkasını susturmak, çaresiz bırakmak, sözünde onu çekiştirerek

---

(1) Hac; 55.
(2) «Câmi Beyan El-İlim ve Fadlıh» cilt, 2. shf. 113.

ayıplamak, kusurlu ve bilgisiz bulmaktan ibarettir ve bunun belirtisi onun bir başka yönden gerçeği anlamasına tahammül edememedir. Mutlaka hatasını ortaya çıkartacak, kendi üstünlüğünü ve onun eksikliğini gösterecek... İşte bu hastalıktan kurtulmanın yolu, susulduğu takdirde günah olmayacak bir konu varsa, hiç konuşmamaktır. İnsanları buna iten sebep ilim ve fazilet göstererek büyüklük duygusu, karşısındakinin eksikliğini ortaya çıkartarak ona yüklenme, hücum etme ihtirasıdır. Bunlar nefsin gizli ve güçlü istekleridir. Üstünlük (fazilet) gösterme gayretine gelince; bu, kendini temize çıkarmak demektir. Kuldaki büyüklük ve üstünlük iddiasının bir sonucudur. Halbuki o uluhiyyet sıfatlarından biridir.

Başkasını küçülterek kusur bulmak ise hayvanî bir yırtıcılık duygusunun sonucudur. Başkasını parçalama, mahvetme ve eziyet etmeyi doğurur. İşte bunlar insanı helâke götüren kınanmış iki huydur. Gıdaları tartışma ve çekişmedir. Tartışmaya devam eden kimse bu iyi olmayan özelliklerini kuvvetlendirir. Mekruh olma sınırını aşmakta, başkası eziyet gördükçe, artık masiyet (haram) olmaktadır. Tartışmada, mutlaka incitme, sinirlendirme ve kendisine itiraz edilen kimsenin tahrik edilip, sözünü haklı, haksız elinden gelen her şeyle desteklemeye sevketme ve söyleyeni sarıldığı her imkânla ayıplamağa kalkmasına neden olma görülür. Böylece tartışanlar arasında bir anlaşmazlık doğar. Tıpkı köpeklerin birbirleriyle hırlaşması gibi. Her biri arkadaşını, susturmak ve gemlemede en etkin, saldırmada en kuşatıcı bir biçimde atılıp ısırmaya çalışır.

Çaresi, üstün meziyetler sergilemeğe iten kibir ve başkasını küçük düşürecek eksiklik aramağa yol açan saldırganlık duygularını köreltmektir. Zaten «kibri ve kendini beğenmeyi kınama» ayrıca «öfkeyi kınama» başlıkları altında bunu inceleyeceğiz. Her hastalığın tedavisi, sebeblerini defetmekle olur. Tartışmanın sebeblerinden ise yukarıda bahsedildi. Sonra, buna devam etmek, onu bir adet ve huy haline getirir. Nihayet nefse galip gelir ve sabretmek çok zorlaşır.» (1).

Artık bütün delilleri bağdaştırmak için diyoruz ki: Tartışmayı yasaklayanların delilleriyle, varlığını kabul edenlerin de-

(1) Gazalî, «İhya» cilt. 3 shf. 116/117'den özetlenerek.

lilleri arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunu yasaklayanlar sonuçta **«batıl tartışma»**yı yasaklamış olmaktadırlar. O'nu bâtıla yardımcı olan yahut batıla götüren, ulaştıran her tartışma şeklinde tanımlıyoruz. Varlığını kabul edenlerin delilleri ise, bizi Allah'ın mesajını tebliğ ederken ve savunurken belge ortaya sermek ve hakka yardım etmek için tartışmanın müstehab veya vacip olduğu sonucuna götürmektedir. Bu iş davetçilerin, peygamberlerin ve ıslahatçıların görevidir. Böylece sorun kalmıyor ve konu aydınlanıyor. Tartışmayı kınayıp haram görenlerin delilleri, batıla ve nefsin hevâsına hizmet eden tartışmalara yorumlanmakta, onu övenlerin delilleri de, Allah'ın davetini ulaştırmak ve hakka hizmet etmek amacıyla yapılan çekişmelere hamledilmektedir. O bakımdan birbirlerinden ayrılan iki tarafın delilleri gerçekte birbiriyle, çelişmemektedir. Arzu edilen de budur.

İmam Fahreddin Râzi, tefsirinde **«Tağuta kulluk etmekten kaçınıp, Allah'a yönelenlere müjde vardır. (Ey Muhammed!) Sözü dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola eriştirdiği, onlardır. İşte onlar akıl sahipleridir»** (1) âyetini tefsir ederken aşağıdaki satırları kaleme almıştır: «Biliniz ki, bu âyet birçok önemli konuya parmak basmaktadır. Düşünme ve delil çıkartma (istidlâl) bunlardan biridir. Çünkü Allahu Teâlâ doğru yolda olma ve kurtuluşa ermenin neye bağlı olduğunu şöylece açıklamaktadır: İnsanoğlu birçok şey işittiğinde, içlerinden en güzel ve en doğru olanını seçer ve malûmdur ki, en güzelini ve en doğrusunu, diğerlerinin arasından seçip ayırabilmek, yalnızca dinlemekle olmaz. Çünkü dinlemek hepsinde ortak olan taraftır. Zira Allahu Teâlâ'nın «Sözü dinleyip de» demesi, dinleme işinin ortak taraf olduğunu ifade etmektedir. O bakımdan en güzelinin, aralarından seçilişi sadece dinlemekle olmaz. O iş ancak, aklî delillerde halledilir. İşte bunlar, övülmeyi ve takdir edilmeyi sağlayan şeyin aklî delilleri peşpeşe sıralamak olduğunu göstermektedir. Bu da düşünme ve delil getirme üzerine bina edilmiştir» (2).

Fahreddin Râzi yine **«Allah'ın âyetleri üzerinde inkâr eden-**

---

(1) Zümer; 17-18.
(2) Fahreddin Râzi, cilt 26 shf. 261.

lerden başkası tartışmaya girmez. Ey Muhammed! İnkârcıların yeryüzünde (rahat, rahat) dolaşmaları sakın seni aldatmasın» (1) âyetini tefsir ederken «Tartışma iki çeşittir: Hakkı kabul ettirmek için yapılan tartışma ve batılı kabul ettirmek gayretiyle yapılan tartışma. Tartışmanın ilk türü Peygamberlerin (a.s.) mesleğidir. Allahu Tealâ, Rasûlüne; **«En güzel şekilde tartış»** (2) buyuruyor. Yine Kâfirlerin Nuh'a (a.s.) **«Ey Nuh! Bizimle tartıştın, hem de çok tartıştın,»** (3) dediklerini nakletmektedir.

Batıl'ı kabul ettirme uğruna yapılan tartışmaya gelince, işte bu âyetten kastedilen odur. Çünkü «Allah'ın âyetleri üzerinde, inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez» (4) buyuruyor. Yine **«Sana böyle söylemeleri, sadece tartışmaya girişmek içindir. Onlar şüphesiz tartışmacı millettir»** (5) ve **«Bâtıl'ı hakkın yerine koymak için tartışmışlardı.»** (6).

Sonra ekliyor: «Biliniz ki, herhangi bir şey üzerinde tartışma **(El-Cidâlû fiş-şey)** batıl (haksız) tartışmayı akla getirmekte ve herhangi bir şey hesabına tartışma **(El-Cidâlû an-iş şey)** onu kabul ettirme ve savunma gayretini akla getirmektedir.» Râzi daha sonra; Allah'ın âyetleri hakkında tartışmak demek; onlara sihirdir, şiirdir, kâhin sözüdür, geçmişlerin efsaneleridir, kendisine bir insan bunları öğretmektedir... gibi aslı olmayan şüpheler ortaya atmaktır. Allahu Tealâ bunları ancak kâfirlerin ve haktan yüz çevirenlerin yaptıklarını bildiriyor» der (7).

Fahreddin Râzi «Sana böyle söylemeleri, sadece tartışmaya girişmek içindir» âyetini tefsir ederken de; «tartışmanın dinen kınanmış olduğunu iddia edenler bu âyete sarılmışlardır. Ancak biz «Allah'ın âyetleri üzerinde, inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez» âyetini açıklarken, tartışmanın övülmesini

---

(1) Mü'min; 4.
(2) Nahl; 125.
(3) Hûd; 32.
(4) Mü'min; 4.
(5) Zuhruf; 58.
(6) Mü'min 5.
(7) Fahreddin Razi cilt, 27, shf. 29.

gerektiren âyetlerin çokluğundan bahsetmiştik. Aralarını bağdaştırmanın yolu, o âyetleri, hakkı kabul ettirmeye yönelik tartışmaya, bu âyet-i kerimeyi de, batılı kabule zorlayan tartışmaya yormaktır.» der.

İmam Kurtubî, **«Siz hadi bilginiz olan şey üzerinde tartışıyorsunuz. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Allah bilir, sizler bilmezsiniz»** (1) âyetini tefsir ederken şunları söyler: «Bilgisiz olan kimsenin tartışmaya girmesinin yasak olduğuna, araştırması olmayanların bundan nehyedilmiş bulunduklarına âyet delildir. Allahu Tealâ bunun için «Siz, hadi bilginiz olan şey üzerinde tartışıyorsunuz. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışırsınız?» Bilgisi olan ve iyice kavrayanlara ise tartışma emredilmektedir; «onlarla en güzel şekilde tartış» buyruluyor. Rasûlüllahdan (s.a.v.) rivayet edilen bir hadisi şerifte, bir adam peygamberimize gelmiş ve çocuğunu inkâr ederek:

— «Karım siyah bir oğlan doğurdu» demiştir.

Rasûlullah (s.a.v.):

— «Senin hiç develerin yok mu?»

— «Evet var.»

— «Renkleri nedir?»

— «Kırmızıdırlar»

— «Peki, içinde hiç siyah olan yok mu?»

— «Evet var.»

— «Acaba o nerden gelmiş dersin?»

Adam:

«— Herhalde soyundan birine çekmiş» deyince,

Rasûlullah (s.a.v.):

— İşte o çocuk da herhalde soyundan birine çekmiştir» cevabını verir. Bu olay gerçek bir tartışmadır ve Rasûlullah (s.a.v.) tarafından en güzel şekilde delil getirme olayının açıklanışıdır (2).

İbn-i Hazm «Usul El-Ahkâm»da «Özetle; cedeli (tartışmayı) cedelle iptâl etmek ve bütün her türlü delil getirişi (ihticâc) yine delil getirmeğe (ihticâc'a) sarılarak yıkmak isteyen,

---

(1) Âl-i imran; 66.

(2) Kurtubî tefsiri cilt, 4 shf. 108-109.

tartışmaya, tutarsız (fasid) bir tartışma ile cevab veren kimseden daha zavallı biri yoktur. Çünkü bizzat kendisi yanlış iş yaptığının farkındadır. Zira iptaline çalıştığı deliller arasında kendi delili de bulunmaktadır. Evet zavallı cahillerden yahut âciz inatçılardan başkası bu yolu tutmaz. Halbuki bizim kendisine çağırdığımız tartışma, gerçeği aramak ve ona hizmet etmek, batılı açığa çıkarmak ve yok etmektir» (1).

Tartışma konusunda bazı âlimlerin görüşünü aktarırken hiçbir karışıklığa meydan vermeyecek derecede anlıyoruz ki; tartışma bazen haklı, bazen de haksız (bâtıl) olmaktadır. Selefin görüşlerini, kitap ve sünnetteki nasla bağdaştırmanın yolu: onlardan haklı tartışmanın durumuna uyanları haklı tartışmaya, haksızın durumuna uygun olanları da batıl tartışmaya yormaktır. Aklın ve naklin desteklediği doğru metod budur.

Kınanan Tartışma

«Batıla yardımcı olan veya batıla götüren her tartışmadır» şeklinde tanımlanmaktadır. Haksız tartışmanın kınanmış olduğuna dair kitaptan, sünnetten ve selefin sözlerinden deliller çoktur. Sınırlama yapmadan büsbütün bunu reddedenlerin sarılmaya çalıştıkları ve daha önce sıraladığımız nasslar, bunlardan birkaçıdır. Allahu Teala'nın **«İnkârcılar hakkı batılla ortadan kaldırmak için çekişirler»** (2) ayeti de bunlara eklenebilir. Batılı teyid için yapılan tartışmanın kesinlikle kınandığını ve buna rağmen zaman, zaman bâtılın üstünlük sağladığını ve atılım yaptığını görürüz. Peki bu meydan okuyuş karşısında hakkın ve onun yardımcılarının durumu ne olacaktır? Allahu Tealâ **«Gerçeği batılın başına çarparız ve onun beynini parçalar, böylece batıl ortadan kalkar»** (3) buyurmuyor mu? Batıl ne ile defedilecektir, susmakla mı, silah zoruyla mı, yoksa delil ve belge ile mi? Şüphesiz doğru olan sonuncusudur. Zira kılıç bazen lehimize, bazen de aleyhimize işler. Ama deliller böyle değildir. Haklı olduğumuz sürece daima bizden yanadırlar. Nice zaman

(1) İbn-i Hazm «El-Ahkâm cilt: 1, shf. 27.

(2) Kehf; 56.

(3) Enbiya; 18.

bilek gücü, bâtılı hakka karşı galip getirmiş ve onun yerine geçirmiştir. Hz. Osman'ın öldürülüşünde, Hz. Zübeyr'in katlinde, Yezid zamanında vuku bulan «Harre» olayında ve Hz. Hüseyin'in şehâdetinde görüldüğü gibi yine katillerinin delilleri asla üstün gelmediği halde birçok peygamber öldürülmüştür. Haksız tartışmayı kınayan delillerden biri de **«Allah katında bilmeden tartışan ve her azılı fesatçıya uyan insanlar vardır»** (1) âyetidir. Yukarda geçen nasslardan anlıyoruz ki, kınanmış olan tartışma iki türlüdür:

1. Bilgiye sahib olmadan yapılan tartışma. Delili: «Allah katında bilmeden tartışan...»

2. Gerçek ortaya çıktıktan sonra, kandırma ve tahrik edici komplolarla batıla hizmet için yapılan tartışma. Delili: **«Bâtıl'ı hakkın yerine koymak için tartışmışlardı»** (2).

Bütün bu anlatılanlardan, aşağıdaki neticeleri elde ediyoruz:

1. Tartışma kimi zaman haklı, kimi zaman da haksız olmakta ve hüküm yapılış sebebine göre değişmektedir. Nerde batıl (haksız) bir tartışma varsa haramdır ve nerde hak varsa orada tartışma artık mübahtır veya vaciptir. Böylece hüküm tartışmaya neden olan faktörlerin gerektiği duruma göre farklılık arzetmektedir.

2. Tartışmayı nehyeden nasslarla, onu emreden nasslar arasında bir çelişki yoktur. Çünkü kesin olarak biliyoruz ki, Allah'ın emrettiği tartışma, nehyettiğinden farklı bir tartışmadır. Böylece nehyeden nasslar batıl tartışmaya, emredenler ise haklı tartışmalara hamledilirler ve halkın bu konudaki tereddütleri ortadan kalkar.

3. Sapıklara ve bidatçilere karşı delil getirmek için yapılan haklı tartışma bir çeşit cihaddır. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisinde «Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihâd edin:» (3) buyuruyor. Dille cihad ancak gerçeği de-

---

(1) Hacc; 3.
(2) Mü'min 5.
(3) Sünen-i Nesei.

lil ve belge ile açıklamakla olur. Tahriklerle, saçmalıklarla, sövüp saymakla olmaz.

4. Haklı tartışma dinde nasihat çerçevesi içerisine girer. Kavminin Nuh'a (a.s.) ne söylediğini görmüyor musunuz? «Ey Nuh! Bizimle tartıştın, hem de çok tartıştın» Onlara cevabı: «Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz».

İmam İbni Kayyim «Zat-ul Meâd» isimli eserinin, Necran Hıristiyanlarından gelen elçileri anlatan bölümünde, bu olayın içerdiği yararlı sonuçları naklederken şunları söyler. «Bunlardan biri, kitap ehli ile tartışmanın câiz hâttâ müstehab oluşudur. Dahası, içlerinden bazısının müslüman olma ümidi belirdiği anda vâcib oluşudur. Bir diğeri, onlara deliller sergilemektir. Onlarla tartışmaktan ancak delil getiremeyen âcizler kaçar. O zaman iş ehline bırakılsın, binek sürücüsüne, yay da ustasına terkedilsin.» (1).

Şevkânî «Allah'ın âyetleri üzerinde, inkâr edenlerden başkası tartışmaya girmez» âyetini tefsir ederken «Yani Allah'ın âyetlerini yalanlamak ve safdışı etmek üzere ancak kâfirler tartışırlar. Burada kastedilen haksız tartışma ve gerçeği hükümsüz kılma gayretidir. «Bâtılı hakkın yerine koymak için tartışmışlardı» âyetinde olduğu gibi. Ama gerçeği ortaya çıkarıp, şüpheleri kaldırmak arzusuyla yapılan tartışma, veya tercihe şayan olanı ve olmayanı, muhkem (açık) ve müteşabih (belirsiz) olanı araştırmak ve batılla uğraşanların sarıldıkları şeyleri defetmek için yapılan tartışma Allah'a yaklaşmış olanların, kendisiyle yüceldikleri en faziletli amellerden biridir. Bunun için Allahü Tealâ kitap ehlinden söz almıştır. **«Allah kitap verilenlerden, onu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz, diye söz almıştı.» Yine «gerçekten indirdiğimiz apaçık (âyet)leri ve hidayet (nurların)ı, kitapta insanlara açıkladıktan sonra, gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lânet eder, hem lânetçiler lânet eder» (2) «Kitap ehliyle en güzel şekilde tartışın»** (3) demektedir» (4).

---

(1) «Zad-ül Mead fi hedyi hayr-il ibad» cilt. 3 shf. 43.

(2) Bakara; 159.

(3) Ankebut; 46.

(4) Şevkânî «Fethul-Kadir» cilt, 4 shf. 481.

5. Haksız tartışma toplum varlığını yıkma anlamını taşımaktadır. Fertler, toplumlar ve milletler arasına nice azab ve elem sokmuştur. Yine nice fikrî çatışma, batıla dalmanın ve hakka götüren delillere ve hitabetin mantığına kulak asmamanın sonucunda kanlı savaşlara dönüşmüştür.

6. İnsanlık, tartışmaların kargaşasında, delil ve belgenin sözünü hakem kıldıkça ve tartışmanın adâbına sarıldıkça bu, kendisi için, kuvvet ve silâhın sözüne bakmaktan her zaman daha hayırlı, daha erdemli ve daha kendisine yaraşır bir tutum ve davranış olacaktır.

İşte bunlar övülen ve yerilen tartışma hakkında, kısaca bu bölümde derlediğimiz bir kısım bilgilerdir. Gerçek ilim, alemlerin Rabbi olan Allah katındadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN DELİL GETİRME YOLU VE BUNUN TARTIŞMAYLA İLGİSİ

Tartışma Olayı ve Kur'an'ın İkna Etme Metodunun Tesirleri

Evrendeki deliller bu varlığın yaratıcısının azametini dile getirmekte ve insanların selim fıtratları, peygamberlerin (a.s.) davet ettiği prensip, ahlâk kuralı ve değerlerin sıhhatine şahadet etmektedir.

Gündüzün ortasında güneşin görülüşü ve duyularla algılanışı gibi apaçık meydanda olan bu tür gerçekler için deliller sergilemeğe gerek yoktur. Çünkü elle tutulup gözle görülen aşikâr şeylerin varlığına delil istemek, inatlaşma ve büyüklük taslamadır. Ancak yaratıklar hakkında, Yaradan'ın uyguladığı yasalardan biri, onları farklı zekâlarda ve değişik özlemlerde yaratmasıdır. İşte bu özlemlerin ve arzuların sonucunda, sebebleri ve amaçları durumlara, olaylara göre farklılık gösteren fikrî bir savaş ortaya çıkmaktadır. Allah Tealâ bu insanî olgudan bahsederek **«En çok tartışmayı insanoğlu yapar»** (1) buyuruyor. Bu

(1) Kehf; 54.

nefsî arzuların karşısına, yeryüzünde Allah'ın delilleri dikilmeli, O'nun sözleri yüceltilmelidir. Bunun için Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i, insanlara rehber ve rahmet olarak indirmiş ve nefsin kötü arzularına karşı şifalı bir merhem olmuş ve inanacak milletin kalbine iman, gözüne nur, yoluna da hidayet nurları saçmıştır.

Şüphe ve karanlıkların en koyusuna gömülüp kalan ruhların hastalıklarını, güzel öğüt ve çok hayırlı bir davet ile tedâvi etmektedir. **«Allah'ın dininden başka bir din mi arzu ediyorlar? Oysa göklerde ve yerde kim varsa, ister-istemez O'na teslim olmuştur. Ona döneceklerdir»** (1). **«Şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azâbetsin? Allah şükrün karşılığını verir ve bilir»** (2). **«Doğrusu bu Kuran en doğru yola iletir ve salih amellerde bulunan müminlere büyük ecir olduğunu müjdeler»** (3).

Kur'anın yumuşak ve dostça daveti, Akıllara durgunluk veriyor, vicdanlara nüfuz ediyor ve her nasıl olursa olsun, ruhlarda tesir meydana getiriyor. Hâttâ azgınlığa saplanıp kalmış insanlar bile Kur'an'ı dinledikleri zaman duyuları harekete geçip etkileniyorlar ve üslûbunun, insanlarınkinin çok üstünde olduğunu, itiraf etmekten kendilerini alamıyorlar. İşte müşriklerin bir çoğunda, Kuran'ı dinledikleri zaman görülen durum budur. Cübeyr b. Mutim, akşamleyin Rasûlüllah (s.a.v.) Tur süresini okurken işitmiş, aşağıdaki ayetlere gelince **«Onlar, yaratan olmaksızın mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendilerimidir? Yoksa gökleri ve yeri kendileri mi yarattılar? Hayır Allah'a kesin olarak inanmıyorlar. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa onlar mı işe hakimdirler?»** (4) az kalsın yüreğim ağzıma gelecekti ve işte bu, İslâm'ın kalbime bıraktığı ilk izdir demiştir. (5)

Ne önünden ne de ardından kendisini çürütecek bir şey gelmeyen Allah'ın kitabı Kur'an, hitabetinde değişik üslûplar kullanmak, insanların farklı meşreplerine, amaçlarına ve idrakle-

---

(1) Al-i imran 83.
(2) Nisâ; 147.
(3) İsra; 9.
(4) Tur; 36-37-38.
(5) El-itkan/Suyuti cilt 2 shf. 207.

rine göre çeşitli ikna yollarında ve değişik yönlendirme biçimlerinde sanatlar icra etmek yoluna gitmiştir.

Allah'ın kitabını inceden inceye düşündüğümüz zaman görürüz ki, hem akla hem de kalbe seslenmekte, muhatap insan olduğu için, her ikisinde de birbirini tamamlayıcı bir tesir meydana getirmektedir. İşte Allah'ın kitabını düşünerek, inceliyerek okuyan bir insanın hissettikleri bunlardır. **«Allah, ayetleri birbirine benzeyen ve tekrar edilerek gelen kitabı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir Rablerinden korkanların bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra Allah'ı anmakla, hem derileri ve hem de kalpleri sükûna kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın doğruluk rehberidir. Onunla istediğini doğru yola eriştirir.»** (1)

Kuran-ı Kerim delillerinde iknâ, irşad ve yönlendirme yollarına girdiği gibi hasımları susturma ve kabule mecbur bırakma yolunu da tutmuştur. Dolayısıyla belgelerini delil göstererek, itirafa zorlayarak yahut karşısındakileri çaresiz bırakıp susturarak ortaya koymuştur. Böylece hidayet nurları tamamlanmış, deliller meydana konmuş ve doğru yol belli olmuştur. **«Kur'an'ı durup düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar (ihtilâf) bulurlardı»** (2).

Delâlet ve İstidlâl Arasındaki Fark

Delâlet: Bir şeyin, kendisi bilindiği takdirde, diğer bir şeyin de bilinmesine yol açacak bir durumda olmasıdır. Bunlardan ilkine «dâll» (delâlet eden), ikincisine de «medlûl» (delâlet edilen) adı verilir (3). **İstidlâle** gelince meseleyi (kaziyye) desteklemek için delil getirmektir. İster hasım bunu talep etsin, isterse yapan konu dışı olarak yapsın birdir.

Aralarındaki fark: Delâlet, delil getirmenin (istidlâl) kendisiyle mümkün olduğu şeydir. İstidlâl, ise delil getirenin (müstedilin) yaptığı iştir (4). Delâlet işinin faili olan delil, içeriği çelişkiden salim olduğu ve yerinde kullanıldığı zaman, hasmı susturma özelliği kazanmaktadır.

---

(1) Zümer; 23.
(2) Nisâ; 82.
(3) Cürcanî/Tarifat shf. 93.
(4) El-Furuk/Ebu Hilâl El-Askeri shf. 61.

Kur'ân-ı Kerim'deki bütün deliller, bir yönden mucizevi özellik taşıdığı için, diğer bir yönden de çelişkilerden sâlim olduğundan ilzâm edici niteliktedirler. Bunun anlamı Kur'ân'daki delillerin hepsinin doğruluk bakımından kesinlik arzetmeleridir. Çünkü kendisinde yalan mümkün olmayan bir kanaldan gelmişlerdir. Delâletleri bakımından kesinlik arzetmelerine gelince, bu husus usûl-ü fıkh'ın konularından biridir. Kur'ân'daki delilleri delâletleri açısından, akaid (inanç) nitelikli olanlar ve ahkâm (fıkhî hükümler) niteliğinde olanlar diye ikiye ayırmak mümkündür.

Akaid ile ilgili delilleriyle hasımlara cevap verilir, tevhid gibi iman esasları kalplere yerleştirilir. Genellikle bu tür deliller delâletleri açısından kesinlik arzederler. Çünkü belli meselelerde belgeler ve hüccetler sergilerler.

Ahkâmla ilgili delillere gelince, bunlar nass (tevil kabul etmeyecek şekilde bir hüküm ifade eden), Zâhir (tevil kabul eden), müevvel vb. olması bakımından delilin türüne göre delâletleri değişiklik gösterirler. Konuda nass oldukları zaman, kesinlik arzederler. Delil birkaç tarafa çekilebildiği yahut istinbat yoluyla olduğu zaman zan ifade ederler vb...

Kur'ân'ın delillerinde görülen zanni delâlet, izafi (göreli) bir şeydir. Bu zan, delilin aslı ile ilgili değildir. Zira Kur'ân'da delilin aslı kesindir. Ancak zan, bu aslı delil olarak getiren kimsenin kullanımıyla ilgilidir ve «şu hükme ya da bu hükme delâlet ediyor» diye kesin bir yargıya varamaması sebebiyledir.

Sözün kısası, doğruluk bakımından Kur'ân'ın bütün delilleri kesindirler. Bu konu tartışma ve çekişme kabul etmez. Çünkü dinde zaruri olarak bilinmektedir. Bu konuların incelenmesini fıkıh usûlü alimleri üzerlerine almışlardır ve araştırdığımız konu o değildir. Zira Kur'ânî tartışmayla hiç bir ilgisi bulunmamaktadır.

Kur'ân'a Özgü Delil Getirme Yolunun Tartışma İle İlgisi

Kur'ân arapça olarak indirildi. Sözlük anlamında tartışma ise daha önce de belirtildiği gibi, yenmeğe çalışma, ilzam (muhatabı kabule zorlamak) mefhumunu içermektedir. Kur'ân'a

özgü delil getirme ile hakkı ortaya sergilemek ve bâtılı def etmek kastedilir ve bu da fikrî bir kavga ve delil kullanarak susturma yoluyla gerçekleşir. Kur'ân'a özgü delil getirmenin tartışma adını alması, içinde delillerle hasmı mağlub etmeye çalışma anlamını taşımasındandır.

Kur'anî tartışmanın hedefi, hakkı yerleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmaktır. Bunun tamamiyle açığa kavuşması, daha önce geçtiği gibi Kur'ân'daki delilleri ikiye ayırmakla mümkündür. Zaten imam Şâtıbî **«Muvafakat»** adlı eserinde bunu belirtmektedir: «Şerî deliller iki türlüdür. Birincisi, aklî delil yolunu takip etmesidir. Kendisine delil kılındığı isteğe (matluba) onunla istidlâl edilir. Sanki ümmete, muhaliflerine karşı nasıl delil getirileceği öğretilmektedir. İlk plânda bunun için vazedilmiştir.

Buraya bütün aklî deliller ve onların yerini tutacak her şey girer. **«Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu»** (1) ve **«Andolsun ki, «Muhammed'e elbette bir insan öğretiyor» dediklerini biliyoruz. Kasd ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kur'an ise fasih arapçadır»** (2) âyetleri buna örnektir.

Bu tür deliller hem muhaliflere, hem de dini benimseyenlere getirilir. Aklı olan herkes tarafından bilindikleri için, yalnızca aynı inancı paylaşanlara arzedilmezler.

İkincisi, dini kabul etmeye dayanır. Sorumluluk yükleyen hükümlere delâlet eden deliller gibi. Örneğin, emir ve nehiylerin, mükelleften istenen bir şeye delâlet etmeleri ve yine aşağıdaki âyetlerin delâleti: «Ey inananlar, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı» «Ey inananlar! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size de sayılı günlerde farz kılındı», **«Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı»** (3). Bunlar ve bunlara benzeyen nasslar delil ortaya konar gibi vaz edilmemiştir, delil getirme konumunda söylenmemiş bilâkis kabul görmüş, inanılmış meselelere getirilmiştir. Gerçekte bu nas-

---

(1) Enbiya; 22.
(2) Nahl; 103.
(3) Bakara; 178-183-187.

ların delilleri, Peygamberin —ki onları Allahtan alan o'dur— hak olduğunu ispat eden mucizelerdir. Mucize delili gerçek olunca, (peygamberin) doğruluğu da ortaya çıkar. (Sabit olur.) O'nun doğruluğu sabit olunca da mükelleflerin yükümlülükleri doğar.

Bir âlim, ilk kısımdan birini, delil olarak kullandığında onu (yani delili) kendisi bulmuş gibi ele alır. Sanki ilk ortaya koyan odur. İkinci kısımdan birini delil olarak kullandığında ise, onu kabul edilmiş bir mefhum olarak ele alır. Çünkü manasını tamamıyla anlamıştır. (Yani bu delillerin neyi gerekli kıldığını ve nelerin gerekli sayılması icab ettiğini anlamıştır.) Çünkü Her iki kısma da delil adının verilmesi yalnızca söz benzerliği türünden bir şeydir. Çünkü ilk anlamda delil, ikinci anlamdakinin tersidir. Birincisinde alimler arasında meşhur olan ıstılâhi anlamda kullanılmıştır. İkincisinde, mucizenin doğurduğu bir sonuçtur. Bu nedenle kabul edilir bir söz haline gelmiştir (1).»

Şatıbî'nin yukarda bahsettiği, Kur'ân'daki bu iki tür delilin birincisinden söz edeceğiz. Çünkü içinde kabul, red, çürütme, iptâl ve zıdlaşma bulunan tartışmaları kapsamaktadır. Böylece insan aklına en sağlam ve en etkin delillerle yüklenmekte ve onunla tartışmaktadır.

Kur'an'a Özgü Delil Getirme Yolları

Kur'ân-ı Kerim hasımlarıyla tartışmış, inatçıları susturmuş, inkârcıları gerçekleri kabule zorlamış ve şüphe içerisinde bocalayanları irşad ederek, davetçisi olduğu şeyin doğruluğuna onları kesin delillerle ikna etmiştir. Hasımlarına cevap verirken Kur'ân değişik metodlar takip eder, onlarla zıdlaşarak, iddialarını iptâl ederek ve yollarını keserek tartışır.

Alimler, Kur'ânî tartışmanın değişik türlerinden söz etmişlerdir. Örneğin «İtkan» adlı eserinde İbn-i Hanbelî namıyla ta-

---

(1) **Şatıbî'den nakil yaparken bazı yerler atlanmış ve mana kaybolmuştur. O nedenle Şatıbî'nin ifadesini kendi kitabından tercüme ettik. Bak. El-Muvafakat, Cilt III. (Çeviren).**

nınan **İmam Abdurrahman b. Necm** ve **«Menhec-ul Furkan fî Ulûm-il Kuran»da Şeyh Muhammed Ali b. Selâmet** ve Kur'an'daki tartışmayı ele alan diğer alimleri sıralayabiliriz.

Biz burada hasımlara cevap teşkil eden Kur'anî delil getirme biçimlerinden bir kısmını aşağıda zikredeceğiz.

Araştırma ve Ayırma: (Es-Sebru vet-Taksim) (1)

Hasmın iddiasını çürütmek için tartışan kimsenin izlemiş olduğu yollardan biri olup, tartışmada ayrı bir yer tutar. Şöyle ki, tartışma yapılan konuda (hüküm verilmesine neden olan) özellikler toplanır. Sonra bu özelliklerin hiçbirinde hasmın iddiasının kabulünü mümkün kılacak birşeyin bulunmadığı açıklanır. Böylece o konuda yapılan mantıklı bir derleme (hasr) yoluyla hasmın iddiası iptâl edilir. **İbn-ül Anbârî «El-Burhân»** adlı eserin şerhinde «Araştırma (Es-Sebru) kavramı incelenecek konunun özelliklerini denemek (ve kontrol etmek)le ilgilidir. Ayırma yani taksim ise, onlardan atılması gerekenleri iptâle yöneliktir» demektedir. (2).

İmam Süyûti «El-İtkan»da buna örnek olarak En'am sûresinde geçen aşağıdaki âyetleri göstermektedir: «Allah sekiz çift hayvan yaratmıştır: Koyundan iki ve keçiden iki; de ki: «İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır. Doğru sözlü iseniz bana bilgiye dayanarak cevap verin.» Deveden iki, sığırdan iki yaratmıştır; de ki: «İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır? Yoksa Allah bunları buyururken orada mı idiniz?» **Bilmeden insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir? Allah zâlim milleti doğru yola eriştirmez.»** (3).

İmam Süyûtî bu âyetlerdeki delil getirme şeklini açıklar:

---

(1) **Bir hükmün verilmesine neden olan özellikler bir standartta (mekîs-un aleyh) toplanır. Sonra bu özellikler onunla kıyaslananlarda var mı yok mu diye bakılır. Uymayan özellikler delilleriyle belirtilerek atılır. Bak: Şevkânî «İrşad-ül Fuhul» Es-Sebru vet-Taksim bahsi (Çev.).**

(2) **Aynı eser, shf. 214.**

(3) **En'am 143-144.**

«Kâfirler kimi zaman hayvanların erkeklerini, kimi zaman da dişilerini haram kılınca, Allahu Tealâ bu yaptıklarını «araştırma ve ayırma» yoluyla reddedip kendilerine sesleniyor: «Yaratma, Allah'a mahsustur. Her çiftten anlatıldığı gibi erkek ve dişi yarattı. Şimdi bahsettiğiniz bu haramlık nerden kaynaklanıyor? Yani bunun sebebi nedir? Ya erkek olması itibariyledir, ya dişi olduğundan, veyahut her ikisini de içine alan rahimde bulunmalarından ötürüdür veya bu işin nedeni ancak Allahu Tealâ'dan öğrenilebilir. Allah'tan alma ise, ya vahiyle veya peygamber göndermekle yahut da onun sözünü işitmek ve ondan bunun alınışını görmekle olur. «Yoksa Allah bunları buyururken orada mı idiniz?» âyeti buna işâret etmektedir.

İşte yukardakiler haram kılınma sebebleridir ve illet mutlaka onlardan biridir. Başka bir ihtimâl yoktur. İlk durumda bütün erkeklerin haram olması gerekir. İkincisinde bütün dişilerin haram olması gerekir. Üçüncüsünde her iki cinsin birden haram olması icab eder. Öyleyse onların kimi durumda bir kısmını, kimi durumda da diğer bir kısmını haram kılmaları tamamen saçma bir şeydir. Çünkü anlatıldığı üzere illet, sınırlama olmaksızın hepten haram olmalarını gerektiriyor. Vasıtasız olarak Allah'tan bilgi almak ise mümkün değildir. Zaten bunu iddia etmiyorlar. Peygamber aracılığıyla öğrenmeleri yine imkânsızdır. Zira Rasûlüllah'tan (s.a.v.) önce kendilerine bir peygamber gelmemiştir. Bütün bunların hepsi geçersiz olunca. Kur'ân'ın tezinin doğruluğu ortaya çıkmıştır: Yani, söyledikleri sapıklık ve Allah'a iftiradan ibarettir.

Özetle, bazı koyunların, keçilerin ve ineklerin haram oldukları, ayrıca sâibe (eti yenmeyen, yük vurulmayan ve sahip olunamayan putlara adanmış deve) ve bahîre'nin (beş defa doğum yapıp beşinci yavrusu dişi olan deve ki, kulağı yarılır ve bundan da istifade etmezlerdi) Allah tarafından yasaklandığı iddialarının asılsızlığına Kur'ân'ın delil getiriş biçimi şöyledir: Allahu Tealâ kendilerini ikaz ederek, haramlığın ya bu hayvanlarda bulunan bir nitelikten ötürü yahut ta Allah'tan alınan veya peygamberden gelen emirden ötürü olduğunu belirtiyor ve burada haram olmalarını gerektirecek bir niteliğin bulunmadığını açıklıyor. Öyleyse bu haramlık, peygamberin hadisiyle midir, yoksa Allah'tan alınan vahiyle midir? Yahut bu bilgiyi ner-

-den elde ettiniz? Cevap: Bunlardan hiçbiri gerçekleşmemiştir. Bu iddialar sırf Allah'a iftira ve O'nun hakkında bilmeden söz söylemedir.» **«Dillerinizin yalan yere vasıfland rageldiği şeyler için: «Şu Helâldir, bu haramdır» demeyin. Çünkü (bu suretle) Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz. Allah'a yalan düzenler ise şüphesiz ki felâh bulmazlar.»** (1)

İtirafa Zorlayan Sorular

Hiç kimsenin inkâr edemeyeceği kesin delil teşkil eden, önbilgileri sormaktır. Bu önbilgiler, muhatabın hakk kabul etmesi ve savunduğu şeyin reddedilmesi gerektiğini itiraf etmesi için meseleyi aydınlatmaktadır.

«Kur'an'ın delillerle yaptığı tartışmaların en güzellerinden biri işte budur. Tartışmada hasmın ön bilgileri (yani hazırlık niteliğindeki temel bilgileri) kabul etmesi şarttır. Yahut onların herkesçe malûm olan belge nitelikli bilgiler olması gerekir. Böyle olunca (tartışmalarda) bir burhan (kesin delil) hâline gelmektedir» (2).

Mücadelesinde Kur'an-ı Kerim, mantıkçıların yaptığı gibi sadece hasım kabul etti diye o önbilgileri delil olarak kullanmaz. Bilâkis bütün insanların kabul ettikleri meseleleri ve önbilgileri kullanır. Tâ ki bâtıl'ı def edip hakka boyun eğmeyi daha çok icâbettirsin.

Kuşkusuz ki soru sormakta, bir nevi danışma, kalblerdekileri açıklama vardır. Böylece kabule zorlama (ilzam) daha güçlü ve daha etkin olmaktadır. Aşağıda bu tür sorulara bazı örnekler veriyoruz:

1. **«Gökleri ve yeri yaratan, kendilerinin benzerini yaratmaya kâdir olmaz mı? Elbette olur; çünkü o yaratan ve bilendir»** (3).

2. **«Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi? Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?»** (4).

---

(1) Nahl; 116.
(2) Menhec-ul Furkan, Muhammed Ali Selâmet.
(3) Yâsin; 81.
(4) Beled; 8-9-10.

3. **«Onlar yaratan olmaksızın mı yaratıldılar, yoksa yaratanlar kendileri midir?»** âyetinden **«Allah, onların ortak koşmalarından münezzehtir»** âyetine kadar olanlar (1).

Gizlenmiş Kıyaslar

Burada, önbilgilerden biri kaldırılmıştır. Ancak kaldırılanın varlığına işâret eden ipuçları mevcuttur. Kur'ân-ı Kerim'in delillerini düşünüp iyice araştıran kimse, genellikle önbilgilerden birinin kaldırıldığını görür.

«Şerh-ut Tahaviye»nin yazarı aynen şöyle demektedir. «Beyan ilminde, açık ve düzgün anlatım yolu, önbilgilerden birini hazfetmektir. Bu Kur'an'ın yoludur» (2).

İmam Gazalî (rh) de şunları söyler: «Kur'an'ın temelinde hazif (bazı sözleri aradan çıkarma) ve özlü ifade yatar. Yani kıyaslamaların biçiminde (örneğin) babasız yaratıldı diye hıristiyanların Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu demelerini reddeden âyeti okuyalım: **«Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı sonra «ol» dedi ve oldu. Gerçek Rabbindendir, o halde şüphelenenlerden olma»** (3).

Şüphesiz Gazalî'nin vermiş olduğu örnekte önbilgilerden birinin aradan çıkartıldığı açıktır ve Hz. Adem'in yaratılışıyla, Hazreti İsa'nın yaratılışının kıyas edilmesinden anlaşılmaktadır. Eğer Hz. İsa'nın babasız yaratılışı kendisine ilâhlık vasfı kazandırıyorsa, Hz. Adem'in hem annesiz, hem de babasız yaratılışının ona öncelikle ilâhlık vasfını kazandırması gerekmektedir. Halbuki bunu kimse iddia etmez.

«Burada bir başka önbilginin daha aradan çıkartıldığını görüyoruz. Allah'tan başkası bunu delil olarak söyleyecek olsaydı, şöyle dile getirirdi: «Adem hem annesiz, hem de babasız yaratıldı. İsa babasız yaratıldı. Eğer bu yüzden İsa ilâh olsaydı, Adem öncelikle ilah olurdu. Ancak itiraf ettiğiniz gibi Adem ne oğuldur, ne de ilâhtır. Öyle ise İsâ da ne oğuldur ne de ilâhtır.»

Bahsedilen aradan çıkartma işi, söze güzellik ve tatlılık kazandırmış, cümleyi, ağızdan ağıza dolaşan bir deyim (darbı me-

---

(1) **Tur; 35-43.**
(2) **Şerh-ul Akide Et-Tahaviye sh. 23.**
(3) **Al-i İmran; 59-60.**

sel) gibi yapmıştır. Hıristiyanları reddetme açısından konuşmaya delil özelliği kazandırmakta, herkese Adem'in de, bütün insanların da sonunda O'na döneceğini hatırlatmaktadır. Adem topraktan yaratılmıştır ve kudret bütünüyle Allah'ındır» (1).

Tersine Kıyaslamalar

Zıddını iptâl etmek suretiyle isteneni (matlub) ispat etmektir. Çünkü birbirine zıt iki şey bir arada bulunmaz. Mutlaka bir tanesi bulunur. Varlıkla yokluğun birbirine karşıt oluşları gibi.

Ters delil: Zıddını iptâl ederek hakkı ispatlamaktır. Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim deliller serdederken, müşriklerin sarıldıkları şeyleri çürütmeye ve böylece putlara tapınmayı kaldırarak, tevhidi yerleştirmeye çalışır. Tevhid için getirilen bu delillerden biri **«Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu Arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırmalarından uzaktır»** (2).

Kur'anî hitabetin yüceliğine yükselmeksizin Kelâmcıların ele aldıkları gibi delilin izahını yaparsak: Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, bir şeyi yaptırmak veya yaptırmamak konusunda iki irade çelişirdi. İrâdeler çeliştiği için de onlar bozulurlardı. Ancak yerli yerinde ve düzen içerisinde bulunduklarından bozulmaya neden olabilecek şeyin imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Öyleyse arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıklarından uzaktır. Alimler bu delile **«Delil-i temanu»** adını vermişlerdir. Yani bozulma olmadığından, çok tanrının bulunması imkânsızlaşmış ve tevhid gerçekleşmiştir.

Kur'an'ın Allah katından gönderildiğini ispat için yapılan ters kıyaslardan biri aşağıdaki âyettir:

«Kur'an'ı durup düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar bulurlardı.» (3).

İçerisinde hiç aykırılığın bulunmadığı ortaya çıkınca ve ne

---

(1) El-Mucize El-Kubrâ El-Kur'an, Muhammed Ebû Zehra'-dan özetle.

(2) Enbiya; 22.

(3) Nisâ; 82.

ibarelerinde ne de anlattıklarında çelişme olmayınca, karşıtının doğruluğu belli olmuştur. O da Kur'an'ın Allah'tan gelişidir.» (1).

Örnek Vererek Kıyaslama

İki şeyden birini diğerine katmaktır. Şöyle ki, delil getiren kimse iddia ettiği şeyi, muhatabın kesin bildiği, yahut aklın inkâr edemeyeceği bir şeye kıyas ederek aralarındaki ortak yönü açıklar.

Kur'ân-ı Kerîm delil getirirken bu yolu, en ince ayrıntılarını gözeterek ve bildirdiği gerçeklerle, aklın tartışmasız kabul edeceği şeyler arasında sağlam bir bağ kurarak izlemiştir. Öldükten sonra dirilmeye getirilen delillerin çoğu, tekrar dirilme ve Allah'ın buna kâdir oluşu ile görmüş oldukları eşsiz evreni inşa edişi ve babanın sûlbünden, ananın rahminde tastamam bir canlı oluncaya kadar geçirdiği evreleri açıklamak suretiyle insanın yaradılışı arasında bağ kurmaya dayanmaktadır: **«Yaratıcı'ların en güzeli olan Allah ne uludur.»** (2).

Allahü Tealâ'nın aşağıdaki âyetlerini okuyalım:

«İnsan kendi yaratılışını unuttu da, 'Çürümüş kemikleri kim yaratacak?' diyerek, bize misâl vermeye kalktı. Ey Muhammed! De ki: «Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bliendir.» **«Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız. Gökleri ve yeri yaratan kendilerinin benzerini yaratmaya kadir olmaz mı? Elbette olur. Çünkü o yaratan ve bilendir.»** (3) **Yine «biz ilk yaratışta yorulduk mu?»** (4).

İşte bu âyetlerde, ilk yaratma ile bunun tekrarı arasında —en güçlü tabir ve en kabul ettirici açıklamanın yardımıyla— benzerliğin kurulduğunu görüyoruz. Yukardaki örneklerde ve diğer benzeri âyetlerde, gayb alemindeki bir olayı, müşahade edilen bir olaya ve Allah'ın açıklayıp inanmayı gerekli (vacip) kıldığı bir şeyi, görülen, gözlenen bir hadiseye kıyaslama var-

---

(1) El-Mucize El-Kûbra, M. Ebû Zehra, sh. 401.
(2) Mümin'un, 14.
(3) Yâsin; 78-81.
(4) Kâf; 15.

dır. Yine bu kıyaslamada, Allah'ın kudretine, O'nun, halihazırdaki hadiselere hakim oluşuna ve henüz gerçekleşmeyip vadettiği üzere ilerde gerçekleşecek şeylere kadir oluşuna tam bir işâret vardır ve yüce Allah verdiği sözden asla dönmez.

Kur'an'a Özgü Kıssa Anlatımıyla Delil Getirme

Delil kıssa içerisinde verilir. Hayatın içindeki gerçek olaylarda kendini gösterir ve şeklini bulur. Böylece kulaklar onu dinler, ruhlar ona meyleder, kalbler ısınır ve içindeki öğütlerden, ibretlerden tam anlamıyla etkilenir.

İnsanları etkilemek ve onları ikna etmek için Kur'ân, kıssaları kullanır. Bunların içinde şirkin ve putlara ibâdetin bâtıl olduğuna dair deliller vardır. Bazen bu kıssaların kahramanı, değerini ve yüce mevkiini bildikleri İbrahim (a.s.) ve Musa (a.s.) gibi şahsiyetler olmaktadır. Araplar soylarının İbrahim'e (a.s.) dayandığını ve O'nun dinini izlediklerini iddia ettiklerinden çoğu O'na hürmet gösterirdi. Yahudiler hem O'na ve hem de Musa'ya eskiden beri saygı duyarlardı. Delilin, muhalifler tarafından üstünlüğü itiraf edilen bir peygamberin diliyle söylenmesi —örneğin Araplara Hz. İbrahim'in, Yahudilere de Hz. Musa'nın diliyle seslenilmesi— gücüne güç katmaktadır. Çünkü delil kendilerine iki taraftan sunuluyor. Birincisi delilin kendi gücüyle, ikincisi de, tanıdıkları güvenilir bir elçinin söylemesiyledir ve bu, izafî bir güç olmaktadır. Ayrıca, içinde hasımları susturma ve kabule zorlama (ilzam) bulunmaktadır. Çünkü O'nu izlediklerini söylüyorlar.

Hz. İbrahim'in yıldızlara ibadeti iptâl için kavmiyle arasında geçen kıssası ve Allah'ın birliğini ispat için Nemrut'la mücadelesi, Hz. Musa'nın, Firavun'la olan kıssası ve sonunda hak galip gelinceye kadar aralarında geçen çekişmeler, işte bütün bunlar peygamberlerin Allah'tan aldıkları iman davetinde ve insanlığa rehberlik görevinde sadık olduklarına (sahtekâr olmadıklarına) delildirler.

Hasımdan İddiasını Doğrulamasını ve Yalanını İspat Etmesini İstemek

Buna bir örnek: Bazı müfessirlerin zikrettiği gibi, yahudilerin-kendilerine cehennem ateşinin ancak, Buzağı'ya taptıkları günlere denk bir süre içinde değeceğini iddia etmeleridir. **«Ateş bize sâdece sayılı birkaç gün değecektir» derler; sor, «Allah katından bir söz mü aldınız?» —eğer öyle ise Allah sözünden caymayacaktır— «Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?»** (1).

Bu iddianın gaybî bir mesele hakkında olduğu ve ancak vahiyle gerçeklik kazanacağı malûmdur. Kur'an onlara sanki şöyle demektedir: «Sizin bu iddianızın altında iki şık yatmaktadır. Ya Allah katından söz aldınız, bir deliliniz var ve Allah bunu ortaya koymanızı emretmektedir. Şüphesiz Allah verdiği sözden caymayacaktır. Yahut sizin bu sözünüz bilgisizce Allah'a iftiradan ibarettir ve iddianızın hiçbir delili yoktur. «Sahipleri iddialara deliller getirmedikçe soysuzdurlar...» (2).

Allah katından böyle bir sözün alınmadığı ortaya çıkınca, bu şık sona ermiş ve ikinci şık —ki, iddialarının delilsiz oluşudur— ispat edilmiştir. Demek ki, bilgiye ve delile dayanmadığı için, savundukları şey silinip gitmektedir. Kur'an'da bu tür tartışmalar çok olup hasımları susturduğu, delillerini çürütüp o'nu savunamaz durumda bıraktığından, oldukça etkili bir tartışma türüdür.

Sözün İcabını Söylemek

Hasmın iddiasını, kendi sözünün ifade ettiği mana ile (fehvay-i kelâm) reddetmektir. Bunu **Suyûtî İbn-i Ebi Esba'dan** nakleder. Bahsedilen metodu alimler iki kısma ayırıyorlar.

Birincisi: Başkasının konuşmasında kendisine bir hüküm verilen şeyden kinâye olarak bir sıfatın geçmesidir. İşte bu sıfat o şeyden başkasına ait kılınır. Aşağıdaki âyeti örnek olarak vermişlerdir.

---

(1) Bakara; 80.
(2) Bu söz şair Buseyri'nindir.

«Eğer bu savaştan Medine'ye dönersek, şerefli kimseler, alçakları and olsun ki oradan çıkaracaktır» diyorlardı. Şeref, (İzzet) Allah'ın, peygamberinin ve inananlarındır, ama münafıklar bu gerçeği bilmezler» (1). Münafıkların ağızlarından çıkan «şerefli kimseler» sözü, kendi guruplarından kinayedir. «Alçaklar» sözü ise mü'minlerden kinâyedir. Münafıklar, mü'minleri Medine'den çıkarma işini kendilerine nisbet ediyorlar. Allahu Tealâ cevap verirken zikredilen «şerefli kimseler» sıfatını, onların gurubundan başkasına nisbet etmektedir. Çünkü yüce Allah o sıfatı kendisine, peygamberine ve mü'minlere vermektedir. Sanki «Evet sizin sözünüz doğrudur. Şerefli kimseler alçakları andolsun ki, oradan çıkaracaktır. Ancak şerefli olanlar Allah, peygamberi ve mü'minlerdir. Alçak kimseler ise sizsiniz ve oradan çıkartılacaksınız» denmiş gibidir.

İkincisi: Başkasının sözünde geçen lâfzı, ilişkili bir şey zikrederek maksadın tersine hamletmektir. Ancak, hamledilen bu manaya da gelir. **İmam Suyûti «El-İtkan»**da şunları söylemektedir: «Buna örnek vereni görmedim, ama ben bir âyet tesbit ettim: «(iki yüzlü münafıkların) içlerinde öyle kimseler vardır ki peygambere ezâ ederler (O'nu incitirler) ve: «O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır» derler.» (Rasûlüllah'a (s.a.v.) kendilerinin ne durumda oldukları ulaştırılırdı. O da ayıplarını yüzlerine vurmaz, affeder ve «Biz böyle bir şey demedik» diye ettikleri yeminleri kabul ederdi. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bu yumuşak kalbliliğini onlar saflık sayarlar ve gâfil olduğunu zannederek duyduklarını düşünmeyen, ayırt etmeyen sırf bir kulaktır derlerdi. Ayet bunun üzerine inmiştir.) **«De ki: O sizin için hayır kulağıdır. (Yani; evet kulaktır ama Sadece hayrınıza olan şeyleri işiten, şerrinize olan şeyleri de duymamazlıktan gelen bir kulaktır)»** (2).

Kabul

Muhâl bir şeyi, ya nefyedilmiş (gerçekte kabul edilmemiş) olarak, yahut varlığının şartı bulunmaması yüzünden imkân-

(1) **Münafikun; 8.**
(2) **Tevbe; 61.**

sızlaştığı için, bu imkânsızlığa delâlet eden bir kelimeyle kayıtlayarak var farzetmektir. Tartışma gereği kabul edilir ve bu durumda onun manasız (faydasız) olacağına işâret edilir. Örneğin: **«Allah çocuk edinmemiştir; O'nun yanında hiçbir tanrı yoktur, olsaydı her tanrı kendi yaratığıyla beraber gider ve birbirinden üstün olmaya çalışırlardı. Allah onların yakıştırmalarından münezzehtir.»** (1).

Yani Allah'la beraber bir başka tanrı daha yoktur. Eğer varlığı kabul edilirse o zaman, o iki ilâhtan herbirinin kendi yaratığıyla beraber gideceğini ve birbirlerinden üstün olmaya çalışacağını da kabul etmek gerekir. Dolayısıyla evrende hiçbir iş yürümez, hiçbir hüküm icra edilmez ve düzen bozulur. Halbuki dışarda görülen durum düzenliliktir. O nedenle muhâl bir şeyin olması gerekeceğinden iki ya da daha fazla ilâhların bulunması imkânsızdır (2). İstidlâlin bu türü, biraz önce geçen ters kıyasa yakındır. Ancak bunun farklı tarafı, içinde, sahiden değil, hayalî olarak ve tartışma gereği bir kabulün bulunmasıdır.

Tescil Ettirme

Hasmın şüphelendiği ve inkâr ettiği şeyi, bir başka şekilde, onun ağzından söylettirerek kabul ettirmedir. Örneğin, «Cennetlikler, cehennemliklere: 'Biz Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk; siz de Rabbinizin vadettiğini gerçek buldunuz mu?» diye seslenirler. «Evet» derler. Aralarında bir münâdi **«Allah'ın lâneti Allah yolundan alıkoyan, o yolun eğriliğini isteyen ve ahireti inkâr eden zalimleredir»** diye seslenir» (3).

Delil Getirmede İntikal

Delil getiren kimsenin bir delilden diğerine veya bir örnekten bir başka örneğe geçmesidir. Bunun sebebi hasmın gösterilen delildeki anlatılmak istenen tarafı ve verilen ilk örneği an-

(1) Mü'minûn; .1.
(2) Bak. «Bedâiul Kur'ân», İbnû Ebil Esba' El Basrî shf. 295.
(3) A'râf; 44-45.

lamamasıdır. Yahut isteneni anlamıştır, fakat karşısındakini yanıltmaya çalışmaktadır. Bu nedenle bir delil ve bir örnek daha getirilir. Böylece hasım susmak ve kabul etmekten başka çare bulamaz. Buna örnek olarak, Allahu Tealâ'nın Hz. İbrahim'le Nemrut'un tartışmasını nakledişini verebiliriz: **«Allah kendisine hükümranlık verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: «Rabbim, dirilten ve öldürendir» demişti. «Ben de diriltir ve öldürürüm» dedi; İbrahim, «Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene» dedi, inkâr eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez.»** (1).

İnşaallah bunu üçüncü bölümde İbrahim'in (a.s.) Nemrut ile yaptığı tartışma bahsinde açıklayacağız.

Olmayacak Söz Söylemek

Bir işin gerçekleşmesini olmayacak bir şeye bağlamaktır. Örnek: **«Doğrusu âyetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara göğün kapıları açılmaz; deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete de giremezler. Suçluları böyle cezalandırırız.»** (2).

Hasma Hatasını Göstermek İçin Onunla Bazı Konularda Anlaşma

Hasmın öne sürdüğü şeylerin bazısını kabul etmek; ancak onların, kendi istemiş olduğu sonucu doğurmadıklarını bilâkis senin istediğin sonucu doğurmaya yaradıklarını belirtmekdir. «Onların peygamberleri; «gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamaya ve bir süreye kadar sizi ertelemeye çağıran Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz?» dediler. Onlar da: «Siz de sadece bizim gibi birer insansınız; bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirmelisiniz» dediler. Peygamberleri onlara şöyle dedi; **«Biz ancak sizin gibi insanız ama, Allah kullarından dilediği-**

(1) Bakara; 258.
(2) A'râf; 40.

ne iyilikte bulunur. Allah'ın izni olmadıkça biz size delil getiremeyiz. İnananlar Alalh'a güvensin.» (1).

Peygamberler (a.s.) kendilerinin nübüvvetini inkâr edenlere karşı sanki şöyle demiş gibidirler: Bizim insan olduğumuzu söylemeniz, gerçektir. Onu inkâr etmiyoruz. Fakat bu peygamber olmayışımızı gerektirmez. Yine bu, Allah'ın bize iyilikte bulunmasına engel de değildir. Bilâkis insanların hepsine tebliğde bulnmak için insan olmak şarttır. Allah'ın bu konudaki adeti; doğruluğunu, üstün vasıflarını ve güvenilirliğini herkesin bildiği insanı peygamber yapmaktır. Yüce Allah bu gerçeği aşağıdaki şekilde dile getirmiştir: **«İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: «Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?» demiş olmalarıdır. De ki: yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik»** (2).

Hasımla bazı konularda anlaşmak suretiyle delil getirme metodu, daha önce geçen, sözün icabını söyleyerek yapılan istidlâle yakındır. Aralarındaki fark, sözün icâbını söylemede, hasmın konuşmasındaki temel nitelikle ilgilidir. Şüphesiz konuşmasında kasdettiği şeyin tersi ile işlem yapılır. Hasımla anlaşmada ise bazı önbilgileri kabul vardır. Ancak bununla beraber bahsedilen önbilgilerin onun kasdettiği şeyin tam tersinin olmasına engel teşkil etmedikleri açıklanır. Onlar kullanılmalarında sakınca olmayan, istenen şeylerdir. Hasımla anlaşmada onu kendine çekme söz konusudur. Öne sürdüğü bazı şeyleri olumlu karşıladığınız zaman doğru neticeleri kabul etmesi gerekir. Aksi halde çaresiz kalır.

Hasmın Zoraki Hüküm Verdiğini ve Canının İstediğini Söylediğini Belirterek Delil Getirmek

Ona «savunduğun şeyde hiçbir delilin yoktur, sadece canının istediğini söylüyorsun ve batıl hüküm veriyorsun, hoşuna giden şeyi kabul eder ve hoşuna gitmeyeni reddedersin» denir. Örnek: **«Size bir peygamber, nefsinizin hoşlanmadığı bir şey**

---

(1) İbrahim; 10-11.
(2) İsrâ; 94-95.

getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz?» (1).

«Kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?» (2) Hasma işte böyle bir delil göstermek onu susturucu ve kabule zorlayıcı olur. Zira bir cevap veremez.

Şüphesiz ki, kitabın bir kısmını almak hepsini almayı gerektirir. Şeriatin bir bölümünü benimsemek de tamamını benimsemeyi icâb ettirir. Hükümlerin hevaya ve arzuya tabi olması imkânsızdır. Çünkü eğer onlara tâbi olsalar, o zaman insanların fıtratlarında şeriate gerek bırakmayan bir özellik var demektir ve herkesin şehveti ve hevesi onun şeriati olur. **«Eğer gerçek onların heveslerine uysaydı, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi.»** (3).

Tersini İspat Suretiyle Hasmın İddiasını İptal Etmek

Allahu Tealâ'nın yahudiler hakkındaki şu âyeti gibi: «Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir» demekle Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. De ki: **«Musa'nın insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği Kitabı kim indirdi? ki siz onu kâğıtlara koyup bir kısmını gösterip, çoğunu gizlersiniz...»** (4).

Yahudiler burada (risaleti) tamamen reddetme durumundadırlar. Allah da itiraf ettikleri şeyle kendilerini yalanlamıştır. O şey tamamıyla reddetmeye ters düşen kısmî kabuldür. Çünkü yahudiler önlerinde bulunan Tevrat'ı kabul ediyorlar, Araplara karşı onunla, kitap ehliyiz diye övünüyorlar. Sonra da «Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir» diyorlar. İşte bu, gerçekte bir çelişkidir. Zira içlerinden onu itiraf etmektedirler. Susturma ve kabule zorlama yollarından biri de işte budur.

---

(1) Bakara; 87.
(2) Bakara; 85.
(3) Mü'minûn 71.
(4) En'âm; 91.

Eserden O Eseri Meydana Getirenin Varlığını Ortaya Çıkarma:

Örneğin, putlara tapanlarla tartışırken İbrahim'in (a.s.) yaptığı gibi. Yaratıklarındaki özelliklerle Allah'ın varlığına şöyle delil getirmiştir: Hz. İbrahim. «Yakînen bilenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını şöylece gösteriyorduk. Gece basınca bir yıldız görmüştü» (iddianıza göre işte bu benim Rabbim» dedi; yıldız batınca «Batanları sevmem» dedi. Ay'ı doğarken görünce «İşte bu benim Rabbim» dedi, batınca «Rabbim beni doğruya eriştirmeseydi andolsun ki sapıklardan olurdum» dedi. Güneşi doğarken görünce, «İşte bu benim Rabbim, bu daha büyük, dedi; batınca, «**Ey milletim! Doğrusu ben ortak koştuklarınızdan uzağım» dedi. Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, (hak dine) yönelerek çevirdim, ben Allah'a eş koşanlardan değilim»** (1).

İbrahim (a.s.) yıldızların, ayın ve güneşin batması ve kaybolup gitmesinden, onların ilâh olamayacakları sonucunu çıkarmıştır. Çünkü onlar hâdistirler (sonradan olmadırlar). O nedenle hâdis olmayan bir var ediciye muhtaçtırlar. Çünkü her sonradan olan şeyin, sonunda kendisine dayandığı bir yaratıcı vardır. Aksi halde olayları meydana getirenlerde (müessirlerde) devir (dönmek manasına gelen bu kelime ıstılah olarak, mümkün iki varlıktan, her birinin, ötekinin varolması için illet teşkil etmesi, diye tarif edilir) (2) ve teselsülün olması gerekir. (Sonradan olanların ve varlığı zorunlu olmayanların birbirinin illeti, doğurucusu olarak, geriye doğru nihayetsiz devam etmesi teselsül demektir) (3). Bu ise kesinlikle imkânsızdır.

İbrahim (a.s.) delil gösterirken başlangıçta putperestlerle anlaşmış gözükmüş, sonunda da karşı çıkmıştır. Ta ki susturma daha güçlü ve çaresiz bırakma daha çok etkili olsun.

İbrahim (a.s.) «Bu benim Rabbim» derken müşrik değildi. Çünkü sözün söylenişi ilzam (kabule mecbur bırakma) yoluy-

---

(1) En'âm; 75-79.

(2) Bekir Topaloğlu, «Allah'ın Varlığı» shf. 103 (Çeviren).

(3) Aynı eser, shf. 104 (Çeviren).

ladır. Yoksa «kabul» (iltizâm) yoluyla değildir. Tabir yerindeyse *«tartışma siyaseti» kabilindendir.*

Hasmın İddiasının Delilsiz Olduğunu ve Tersine İşaret Eden Delillerin Bulunduğunu Açıklamak

Örneğin, İbrahim'in (a.s.) durumunu anlatan âyetlerde bu görülmektedir: **«Milleti O'nunla tartışmaya girişti. «Doğru yola eriştirmişken, Allah hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan korkmuyorum, meğer ki Rabbimin bir dileği ola. Rabbim ilimce herşeyi kuşatmıştır, hâlâ öğüt kabul etmez misiniz?» dedi. Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım? Oysa siz, hakkında Allah'ın size bir delil indirmediği bir şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. İki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır. (Biz mi, yoksa siz mi?). Eğer (bunu) biliyorsanız (o tarafa uyun) «Allahu Tealâ güvene lâyık olan tarafı sonra açıklamıştır» işte güven, onlara, inanıp imanlarına haksızlık karıştırmıyanlaradır. Onlar doğru yoldadırlar»** (1).

İbrahim (a.s.) sanki onlara, «Tartışma delille, belgeyle olur. İddianızın hiçbir yanını ispat etmediniz. *Ama* benim doğru yolu gösterdiğime dair belgem vardır. Öyleyse delille, belgeyle teyit edilmiş olan hakkı niçin kabul etmiyorsunuz?» demiş gibidir. **«Bu İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz hüccetimizdir. (Delilimizdir). Dilediklerimizin derecelerini yükseltiriz.»** (2).

Babasına Hz. İbrahim'in dediklerini *anlatan* âyetler de böyledir: **«Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy, seni doğru yola eriştireyim»** (3).

---

(1) En'âm; 80-82.
(2) En'âm; 83.
(3) Meryem; 42-43.

Hasmı, İtiraf Ettiği, Gördüğü ve Eliyle Tuttuğu Bir Şeyle Susturmak:

Örnek: «Ey insanlar, bir misâl verilmektedir, şimdi onu dinleyin; sizlerin Allah'ı bırakıp da taptıklarınızın hepsi bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar, isteyen de (kulluk eden de) kendisinden istenen de (kendisine kulluk edilen de) ne kadar güçsüz (1).

Hasmın İddiasının, Kendisini, Hiç Kimsenin Savunmadığı ve Kendisinin Bile Kabul Etmediği Bir Şeyi Kabule Götürdüğünü Belirterek Susturmak

Örnek: «Cinleri —o yaratmışken— kâfirler Allah'a ortak koştular. Körü körüne ona oğullar ve kızlar uydurdular. Hâşâ O onların vasıflandırmalarından yücedir. O gökleri ve yeri (daha önce bir benzeri bulunmaksızın) yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir? Oysa her şeyi O yaratmıştır, her şeyi bilir» (2).

Şüphesiz ki hiç kimse Allah'ın zevcesi olduğunu iddia etmemiştir. Ona çocuk isnad edenler de Allah'ın zevcesi olmadığına inanmaktadırlar. Öyleyse zevcesi yokken nasıl çocuğu olabilir? Doğumun iki varlık arasında cereyan edip tek bir varlıkta olmaması nedeniyle böyle bir şeyi kendisinden uzaklaştırmıştır. Allahu Tealâ'nın eşi yoktur. O bundan çok çok yücedir.

Davanın Doğruluğuna Meydan Okumak Suretiyle Delil Getirmek

Bazen dâvâ çok açık bir gerçek olur, bütün duyular bunu algılar, kalbler emin olur, bununla birlikte hasımların bir kısmı şiddetle tartışırlar, gerçeği kabul etmezler, inançlarına ve

(1) Hacc; 73.
(2) En'âm 100-101.

hevalarına ters düşen herşeye, olayları düşünmeksizin, yaptıkları işleri insaflıca gözden geçirmeksizin karşı çıkarlar.

İşte müşriklerin, Kur'an hakkında ve onun sahibinin Allah olduğu gerçeğinden şüphelendirmek için Rasulullah (s.a.v.) ile yaptıkları tartışmalar bu türdendir. Kur'an-ı Kerim bu müşriklere cevap verirken iki gerçek üzerinde durmuştur.

Birincisi: Müşriklerin yapmış olduğu bütün itirazları boşa çıkartmak ve bunların altında yatan şüpheleri ve karıştırmaları teşhir etmek.

İkincisi: Meydan okumak suretiyle, Allah'ın mesajını ulaştırmada Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sâdık olduğuna, delil getirmek.

Gerçekten müşrikler Kur'an hakkında çok ileriye gitmişler. O'nu iptâl etmek ve çürütmek amacıyla tartışmalara teşebbüs etmişlerdir. Kimi zaman Rasûlüllah'ın (s.a.v.) O'nu Arap olmayan bir köleden aldığını söylemişler, kimi zaman da Rasûlüllah s.a.v.)'ın, tarihe gömülmüş milletlerin haberlerini toplayıp yazdırdığını, böylece onların sabah akşam kendisine *okunduğunu* iddia etmişlerdir. **«Kur'an öncekilerin masallarıdır, başkalarına yazdırılıp sabah akşam O'na okunmaktadır dediler»** (1).

Yüce Allah bu iftiralara aşağıdaki âyetlerde işâret etti:

«And olsun ki «Muhammed'e elbette bir insan öğretiyor» dediklerini biliyoruz. Kast ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kur'an ise fasih arapçadır» (2) Yine:

«Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı, bâtıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi» (3).

Müşrikler Kur'an'dan şüphe ettirmek için iki şeye dayanmışlardır.

1. Rasûlüllah (s.a.v.) Kur'an'ı kendilerine yabancı olan yani Arap olmayan bir öğreticiden almıştır.
2. Bu Kur'an insan sözüdür. Allah katından gelmemiştir.

Yukardakilerin her ikisi de, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) peygam-

---

(1) Furkan; 5.
(2) Nahl; 103.
(3) Ankebut; 48.

berlik ve vahiy iddiasında yalancı olduğu sonucunu doğurmaktadır. Kur'an bunu üç şekilde çürütmüştür:

Birincisi: Bu kitap; asaletini ve akıllara durgunluk veren belâğatini çok iyi bildikleri, fasih bir arapça ile gelmiştir. Kasdettikleri Arab olmayan kölenin, benzerlerini hitabette ve güzel konuşmada (beyanda) en gözde olanların bile beceremediği böyle bir üslûpla konuşması düşünülemez. Böylece iddialarını dayandırdıkları şeylerin ilki ortadan kalkmaktadır.

İkincisi: Kur'an'ın insan sözü olduğu iddiaları, onun benzerini getirmeye kadir olmalarını gerektirir. Özellikle onlar hitabetin ustaları ve belâgatin erbâbıdırlar. Ancak Kur'an birçok yerde kâfirlere meydan okuduğu halde benzerini meydana getirememişlerdir. **«Eğer iddialarında samimi iseler Kur'ân'ın benzeri bir söz meydana getirsinler»** (1). Hûd sûresinde bunu yalnızca on sûre olarak zikretmiştir. **«Senin için: «Onu uydurdu» diyorlar, öyle mi? De ki: «Öyleyse onun surelerine benzer uydurma on sure meydana getirin; iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın.»** (2) Yunus ve Bakara surelerinde ise bunu bir sûreye indirerek yapmıştır. **«Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an'dan şüphe ediyorsanız siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin»** (3).

Daha sonra Kur'ân, **«benzerini getirin»** diye maydan okuyuşunu; hem insanlara, hem de cinlere genelleştirmiştir. Bunu İsrâ suresinde zikreder: **«De ki: «İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, andolsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar»** (4). Evet Kur'ân-ı Kerîm meydan okudu ve karşısına kimse çıkamadı. Böylece mucize olduğu belli oldu ve insanları aciz bırakan Allah'ın kudreti meydana çıktı. Peygamberin doğru söylediği anlaşıldı ve kâfirlerin, Kur'ân'ın insan sözü olduğu yolundaki iddiaları çürütülmüş oldu. Çünkü meydan okuma olayı, bu Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine bir delil kılınmıştır ve

---

(1) **Tur; 34.**
(2) **Hûd; 13.**
(3) **Bakara; 23.**
(4) **İsra; 88.**

delil ne zaman bir benzeriyle cevaplandırılırsa, iş görmez hale gelir, onunla yapılan istidlâl sona erer.

Ancak Kur'ân-i Kerîm ölümsüz bir mucize olarak sürüp gitmektedir ve Allah, yeryüzüne, ve içindekilere varis oluncaya kadar yaşayan bütün nesillere meydan okumaktadır.

Üçüncüsü: Rasûlüllah (s.a.v.) okuma-yazma bilmeyen bir kimsedir. Peygamberlikten önce yaklaşık kırk sene kavminin arasında kalmıştır. Kur'ân'da söz edilen şeylerin hiçbirinden bahsetmemiş ve asla peygamberlik iddia etmemiştir. Sonra, kargaşanın ve saçma kabile taassubunun hâkim olduğu bir toplum içinde büyümüş, ilimlerle, kanunlarla ve dünyadaki diğer düzenlerle asla ilişkisi olmamıştır. Bunlara rağmen geçmiştekilerin haberlerini ve o haberlerdeki insanların bilemiyecekleri gaybî bilgileri getirdi. Sağlam bir hukuk sistemi ve beşer yapısı düzenlere sonsuza dek, meydan okuyan mükemmel bir hayat nizamı sundu. Sonra O'na, arap yarımadasında bir topluluk inandı. Bunlar yeryüzüne dağıldılar, kısa zamanda milletlere hakim olarak idarelerini ellerine aldılar.

İşte sadece bu bile mucize olarak yeter ve Kur'an'ın Allah katından geldiğine sağlam bir delildir. Allahu Tealâ bu gerçeğe işâret ederek: **«Ey Muhammed! Bunlar sana vahyettiğimiz bilinmeyen olaylardır. Sen de milletin de daha önce bunları bilmezdiniz. Sabret sonuç Allah'tan sakınanlarındır»** (1). Yine daha önce bahsedildiği gibi **«Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı batıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi»** (2) buyurmaktadır.

Allahu Tealâ onların bazı tartışmalarını ve inatlaşmalarını da şöylece açıklamıştır: «Ayetlerimiz onlara açık açık okununca, bizimle karşılaşmayı ummayanlar Muhammed'e: «Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir» dediler. **De ki: «Onu kendiliğimden değiştiremem, ben ancak bana vahyolunana uyarım. Ben Rabbime karşı gelirsem, büyük günün azabına uğramaktan korkarım»** (3). Onlara verilen cevap: **«Ey Muhammed! De ki: «Allah dileseydi, ben onu size okumazdım,**

---

(1) Hud 49.
(2) Ankebut 48.
(3) Yunus 15.

size de bildirmemiş olurdu. Daha önce yıllarca aranızda bulundum, hiç düşünmüyor musunuz?» (1). Böylelikle anlaşılmıştır ki, kâfirlerin ilâhi Kitab'a karşı çıkışı haksızdır ve iki yönden çürütülmüştür.

1. Delillerini çürütmek ve ortaya attıkları şüpheleri defetmek açısından.

2. Kur'an'ın meydan okuyuşu ve azameti karşısında yıkılmaları açısından. **«De ki: İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar»** (2).

İşte bu âyetten Kur'an'ın, Arap olmayan diğer milletleri de âciz bıraktığını anlıyoruz. Kur'an'ın Arapça inmesi, delilin bütün insanlara getirilmiş olmasına engel teşkil etmez. Şüphesiz ki risâlet geneldir. Arapçayı bilenler ve edebî sanatların ustaları olanlar benzerini getirmekten aciz kalınca, diğerleri bu konuda öncelikle âciz kalırlar. Böylelikle Kur'an «iltizam» yoluyla Arap'ları, «ilzâm» yoluyla da diğerlerini âciz bırakır. (Yani araplar kabullenince diğer milletler de kabullenmek zorunda kalırlar). **«Geçmişte ve gelecekte O'nu bâtıl kılacak yoktur. Hakîm ve övülmeye lâyık olan Allah katından indirilmedir»** (3) ve yine **«Eğer O Allah'tan başkasından gelseydi O'nda çok aykırılıklar bulurlardı»** (4) diyerek övülen bu büyük kitabı indiren Allah ne yücedir!

---

(1) Yunus 16.
(2) İsra 88.
(3) Fussilet 42.
(4) Nisa 82.

Üçüncü Bölüm

KUR'ÂN'A ÖZGÜ DELİL GETİRME YOLUYLA YUNAN İSTİDLÂLİ ARASINDA BİR İLİŞKİ YOKTUR

Kur'ân'ın Mucizevi Özelliği İle Yunan Mantığı Arasındaki Fark:

Kur'an-ı Kerim, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkartmak ve insanlığı şüphelerden kurtararak, kesin bilgi ve güven veren gerçeklere kavuşturmak için, Allah'ın itimâd edilen peygamberine indirmiş olduğu kitaptır. Kur'an yıllar geçtikçe, sürüp giden ölümsüz bir mucize olarak inmiştir. Öyleyse sağlam hükümlere ve harikulâde özelliklere dayanması gerekir. Allah'ın irâdesi bu Kur'ân'ın arap diliyle inmesini ve insanüstü niteliğini onun, hitabetinde, öğretilerinde ve gaybtan vermiş olduğu haberlerinde gizlenmesini dilemiştir. Kur'an işte bu sağlam düzenle gelmiştir. Çok açıktır ki, Kur'ân delillerle, belgelerle, kıyaslarla ve istidlâllerle doludur ve bunlar Yunan mantığına dayanmazlar. Hiçbir millete ve hiçbir dile göre farklılık göstermeyen, gerçek olan aklî deliller ve belgelerdir.

Biz burada Kur'ân üslûbuyla, Yunan üslûbunu karşılaştırmak amacında değiliz. Şüphesiz, Kur'an üslûbuyla ve Kur'an metoduyla, diğer beşerî üslûplardan herhangi birini karşılaş-

tırmaya imkân yoktur. Ancak arzumuz Kur'an'ın delillerinin ve belgelerinin, sağlamlık ve güzellik yönünden üstün esaslar üzerine kurulduğunu belirtmektir. İster nazmında (ibaresinde) olsun, ister önermelerinin ve neticelerinin doğruluğunda olsun, isterse insan topluluklarını ıslah ederken ve kalblerin tedavisine el atarken hedeflerinin genişliğinde olsun farketmez.

Kur'ân'da mantık diye bir şey (1) vardır dememiz şayet mümkün ise, kuşkusuz ki bununla kasd ettiğimiz, akıl ve vicdan mantığıdır... Delil ve belge mantığıdır... Hitâbet ve belâğat mantığıdır... Yoksa bazı felsefecilerin zannettiği gibi, iki önerme ve bir neticeli kıyasa dayanan Aristo mantığı değildir. Kur'an insan gücünün kendisiyle yarışma konusunda âciz kaldığı ve beşer maharetinin beceremediği şeylerden biridir.

«Kur'an'daki delillerin, belgelerin ve tartışmaların büründüğü şekil; mucizevi hitabet, belâğat ve fesâhat (açık, düzgün ve güzel konuşma) şeklidir. Bu görünüş ve biçim —eğer delilleri ve tartışmaları incelenirse anlaşılır ki— hiçbir zaman Yunan mantığı ve tartışma metoduyla uyuşmaz. Onlarda önermeler, sonuçlar, «şekil»ler (2) ve kıyaslar, kendine özgü biçimler, «sur»lar (3) ve düzenlemeler üzerine kurulmuşlardır. İşte

---

(1) **Mantık, konuşma ya da dil anlamına gelen «nutk»dan türetilmiştir. Allahu Tealâ Süleyman'ın (a.s.) ağzıyla «Ey insanlar! Bize kuşdili (mantık-ut tayr) öğretildi» buyuruyor. (Nahl suresi, âyet 16). Sonra belâğât anlamına yakın bir manada kullanılmıştır. Güzel konuşan birine «mıntık» denir. Daha sonra da felsefî ilimlerden birine bu ad takılmıştır. İşte Aristo'nun, konusunda ilk telif eser verdiği mantık ilmi (Logic) budur. Bu ilmi Stuart ve Brachmaty geliştirmişlerdir.**

(2) **(3) «Şekil,» «sur» ve ilerde geçecek olan «orta tanım» gibi bir kaç mantık ıstılahına, bir örnekle ayrıntılarına girmeden kısaca işaret edelim:**
Alem değişkendir.
Her değişken sonradan olmadır.
Öyleyse âlem de sonradan olmadır.
Mantığın dört şeklinden birincisi olan bu terkipteki «Alem değişkendir» sözü en küçük tanımdır. «Her değişken son-

bu yüzden de meydan okuyucu ve olağanüstü (mucizevî) vasfı yoktur. Çünkü bu kurallar ve düzenlemeler, kaçınılmaz bir şekilde tanımlanarak öğrenilen sanata çok benzerler. Bu hususlarda herkes aynı duruma gelebilir. Ancak onları az insan anlayıp öğreniyor. Yunan düşünce sistemi üzerine yapılan derin bir inceleme sonunda; bu sistemin temellerinin en ufak bir şüpheyle dahi yıkılabileceği sonucuna ulaşılır. Bu sistem genelde, sonuçsuz tartışmalar ve zararı yararından çok bir tartışma kısır döngüsüne hayat vermektedir» (1).

Kur'an'ın delil getirme ve ikna metodu, daha üstün ve daha güçlüdür. Bunun içindir ki, **Şeyhul İslâm İbni Teymiye «Er-Red alel-Mantıkıyyîn»** de **Ebû Abdullah Er-Razînin**, ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı **«Aksâm-ül Lezzât»** (2) adlı eserinde şunları söylediğini nakleder: «Doğrusu kelâmcıların ve felsefecilerin usullerini ve metodlarını iyice düşündüm. Onların hiçbir hastaya şifa vermediklerini ve hiçbir susuzu kandırmadıklarını gördüm. Kur'ân'ın metodunun ise en uygun metod olduğunu anladım.

(Allâh'ın arşda olduğunu) ispat için **«Rahman arşın üzerine çıkmıştır»** (3) **«Güzel sözler ona yükselir»** (4) âyetlerini okuyunuz. (Anladığımız manada gökte olmadığını ispat etmek için de) **«Onun benzeri hiçbir şey yoktur»** (5), **«Onu (Allah'ı) bilgileriyle kavrayamazlar»** (6) âyetlerini okuyunuz. Benim denediklerimi deneyenler anladıklarımın aynısını anlarlar.» (7).

---

radan olmadır» sözü «en büyük tanımdır». Tekrar edilen «değişken» sözü «orta tanımdır». «Öyleyse, âlem de sonradan olmadır» sözü «neticedir». Ayrıca «âlem» lâfzına «mevzû», «sonradan olmadır» lâfzına «mahmul» denir. «Mevzû»nun fertlerini içine alan edatlara «her, hepsi vb.» gibi, «sur» denir. Çoğulu «esvâr»dır. (Çeviren).

(1) **Bak. «Kitab-ur Red alel mantıkıyyîn» İbni Teymiye ve «Dırasât fi Ulûm-il Kur'an» Abdülganî Errâcihi.**

(2) **İmam Fahreddin Razi'nin en son eseridir, (Çeviren).**

(3) **Taha 5.**

(4) **Fatır 10.**

(5) **Şura 11.**

(6) **Taha 110.**

(7) **Bak; «Er-Red alel mantıkıyyîn» S. 321 (İbni Teymiye).**

Mantık İlmini Bulanlar Yunan Filozofları Mıdır?

Mantığı ilkin, sözün kendisiyle tartıldığı (değerlendirildiği) bir ölçü ve konuşma üslûbu oluşu bakımından, ikinci olarak mantık ilmi açısından ve üçüncü olarak da Yunan mantığı diye üçe ayırmalıyız.

Birincisi: Belâğata çok benzer. Falan kimse yahut filân millet buldu denilmez. Belli ölçüde fertler ve toplumlar bunu kendi bünyelerinde taşırlar. Herhangi bir zamana tahsis edilemez. Çünkü konuşmanın bir türüdür. «Şu, mantıkî (beliğ) bir konuşmadır» veya «Bu mantıkî bir konuşma değildir» denir.

İkincisi: Mantık ilmidir. İnsanoğlu onun kurallarını açıklamaya girişmiştir. Yunanlılardan önce, çok eski dönemlerden başlanarak eserler kaleme alınmış, ancak bu eserler her nasılsa kaybolup gitmiştir. Bunlar kayboldu diye, mantık ilmini ortaya Yunanlılar koymuş olmazlar. Aynı durum astronomi ilminde de geçerlidir. Evet bu konudaki en eski eserler Yunanlılara aittir, ama bununla beraber, Yunanlılardan önce Babillilerin ve Keldânilerin bu ilimde çok ilerledikleri ve Yunanlıların bile ulaşamadıkları seviyeye eriştikleri bilinmektedir. Bilginlerin çoğu Yunanlıların, eserlerinde, kendilerinden önceki milletlere dayandıklarını itiraf etmiştir.

Üçüncüsü: Yunan mantığıdır... Yunanlılar bu işin temellerini açıklamaya teşebbüs etmişler ve derinliğine inememişlerdir. Bu nedenle onların mantığı başlangıç niteliğindeki bir girişimdir. Bu girişimlerini güçlendirip, sonuçlandıramamışlardır.

İşte buradan anlıyoruz ki, **Şeyhul İslâm İbni Teymiye**, mantık ilmine ve mantıkçılara saldırırken Yunan mantığını kasdetmekte idi. O'nun her yönden sağlıklı olduğuna inanmıyordu. Mantık ilmini Yunanlıların ortaya koyduğu tezi derinliğine incelendiğinde görülürki; Yunanlılardan önce gelip geçmiş milletlere ait tarihi bilgilerde, kendi aralarında cereyan eden tartışmaları nakleden haberler bulunmaktadır. İster fertler arasında, isterse peygamberlerle ümmetleri arasında vuku bulsun, farketmez. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan birçoğunu anlatmaktadır ve Kur'ân, hiçbir şüphenin ve hata payının sözkonusu olmadığı en doğru bir belgedir. Bu, bize, fikrî kavganın in-

sanlık kadar eski olduğunu göstermektedir. Zaten bu doktora tezinin baş tarafında ona işâret etmiştik. Demek ki, her ne kadar bu ilmin ilk kurucuları ve erbabının yalnızca kendileri olduklarını iddia etseler de, yahut başkaları onlara nisbet etse de mantığın kurucuları sadece onlar değildirler.

İnsan hayatının Yunanlılardan önce de onlardan sonra da varolduğu herkes tarafından bilinmektedir. Her toplumun içinde tartışmalar, çekişmeler cereyan etmiş ve hak ile batıl arasında şiddetli çarpışmalar olmuştur. Acaba bunlar ömürlerini, işâretlerle, el kol hareketleriyle mi geçirdiler? Yahut doğru ile yanlışın arasını ayırt edemeden hayvanlar gibi yaşayıp, kendilerini hitabet ve delil mantığıyla hiç mi savunmadılar? Bütün bunlar akla sığar mı? Elbette sığmaz ve kimse böyle bir şey iddia etmemiştir. Bu insan doğasının yüceliğine yakışmaz; naklî bilgilerle (Tevrat, İncil vb.) ve peygamberlerin davetleriyle bağdaşmaz.

Aklî prensiplerin Yunan mantığından önce bilindiği; hem Kur'ân'daki kıssalarda yer alan kesin naklî delillerden ve hem de sağlam bir metodla yapılan akıl yürütmeden anlaşılmaktadır. O halde Yunanlılara bunları derlemek ve düzenlemek kalıyor.

Biz bunları söylerken, gerçekleri inkâr etmiyor ve tercihe lâyık olan görüşü ortaya çıkarmadan önce bir fikri tutmuyoruz. Aristo'nun, mantığın temel bilglierini ortaya koyuşunun, kendisinden evvel birçok kimsenin tartıştığı aklî delilleri araştırmak (istikrâ) anlamına geldiğini belirtmiştik. Bunlar Herakleitos, Empodokles, Demokritos, Epiküros ve Marksistler arasında Aristo'dan daha çok rağbet gören diğer filozoflardır (1). Aristo, tartışma kuralları ve mantıkî şekiller halinde bunları tertiplemiştir. Onun, yaptığının bu işte takdir edilecek yanı, bahsedilen bilgileri, okutulan bir ders ve maharetle kazanılan bir ilim olarak düzenlemesi ve kitap haline getirmesidir. Kerpiçleri hazır, diğer inşaat malzemelerini de bol halde bularak onlarla bu binayı kurdu. Daha açık bir ifadeyle mantık ilmini kendinden öncekilerden aldı. Tıpkı kendisinden sonrakilerin de ondan almaları gibi. Demek ki tamamen sağlıklı olmamakla bir-

(1) «Felsefede Marksizm» Husnâ Nâsân, shf. 114.

likte, bu ilmi toplamak ve düzene koymak şerefi onundur. Aristo (Aristoteles) sadece Yunanlılardan biridir. Doğru da yapar, yanlışlık da... Kendisini destekleyip aynı görüşü paylaşanlar olduğu gibi ona karşı çıkanlar da vardır. Bunların kimi Yunanlıdır, kimi başka milletlerdendir. Bu çalışmasıyla inkârı mümkün olmayan bir çaba sarfetmiştir. Fakat görüşleri bakımından insanlar için bir ölçü teşkil edemez. Başkasını esas olarak almak isteyen birini kendi mantığını kabule zorlayamaz. Naklî ve aklî deliller Aristo mantığına gerek bırakmadan insanı gerçeğe (hakka) götürür ve batıldan kurtarır. Şüphesiz ki Aristo mantığı insanlar arasındaki anlaşmazlıklara bir son veremez. Zira insanlar arasındaki ihtilâflar, mantık tedvin edilmeden önce var olduğu gibi, edildikten sonra da vardır.

«Mantık, delil getirme işinde bir ölçü vazifesi görür, fakat delil icad etmez. Yani delilin mahiyetini değerlendirir, ama onun içeriğini var etmez. Bütün âlet ilimleri (yardımcı ilimler) o bakımdan mantık gibidir. Örneğin aruz ilmi şiirin kendisine yaramaz. Şiir yazacak olana mânâ ve temel vermez. Nahiv ilmi (dilbilgisi) kelimeleri inceler, ancak konuşana, cümleler vermez. Edebî tenkit ilmi, güzel konuşmanın seviyesini ve belâğatin sırlarını inceler. Fakat konuşmacıya üslûp kazandırmaz. İnsanı büyüleyen tasvirler vermez. Görüşleri ve fikirleri tartan, (değerlendiren) ölçü belirten bütün ilimler böyledir» (1).

Mantık hakkındaki görüşlerimizi aşağıdaki hususlara dayandırmamız mümkündür:

1. Aklî prensipler ve deliller anlamındaki mantık, Yunanlılara mahsus değildir. Bilâkis yeryüzünde yaşayan bütün milletlerin ortak yanıdır. Kimi, Yunanlılardan önce, kimisi de onlardan sonra yaşamıştır. Çünkü Allahu Tealâ kitaplar indirmiş onlarla birlikte gerçek olarak ölçüyü de göndermiştir. «**Andolsun ki peygamberlerimizi belgelerle gönderdik; insanların doğru hareket etmeleri için peygamberlere kitap ve ölçü indirdik**» (2).

Yine Allahu Tealâ «**İnsanlar tek bir ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi, insanların ay-**

(1) İbni Teymiye/Eş-Şeyh Muhammed Ebu Zehra, shf. 248.
(2) Hadîd: 25.

rılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte doğru olan kitap indirdi» (1) buyuruyor.

Gökten gelen haberler, adil ölçülerdir. İnsanlık tarihinin peşisıra uzanıp gitmişlerdir. Hiçbir zaman Yunan mantığıyla kayıtlanamaz. «**Şeyhul İslâm İbni Teymiye «Er-Red alel Mantıkıyyîn»** adlı eserinde şunları söylemektedir: «Akıllı bir kimsenin Allah'ın indirdiği ölçüyü Yunan mantığı zannetmesi olacak iş değildir. Çünkü:

Önce: Allahu Tealâ kitaplarıyla birlikte ölçülerini Yunanlılar var olmadan önce Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve daha nice peygamberlerin zamanlarında indirmiştir. Halbuki Aristo, Yunan mantığını milâttan önce üçüncü yüzyılda ortaya koymuştur. O halde daha önceki milletler onu nasıl ölçü kabul etsinler?

İkinci olarak: Müslümanlar yani ümmetimiz, eskiden beri aklî prensipleri kullanagelmişlerdir. Selef (sahabiler ve Tabiîler) Yunan mantığının adını bile duymamışlardır. İslâm aleminde yayılması, Me'mûn'un hakim olduğu dönemlerde yahut ona yakın zamanlarda ve Yunanca eserlerin arapçaya çevrilmesinden sonra olmuştur.

Üçüncü olarak: Müslüman düşünürler bu çevirilerden sonra, onu tanıyınca sürekli kınamışlar, tenkit etmişler, ne kendisine, ne onunla ilgilenenlere ve ne de onların şerî ve aklî ölçülerine değer vermişlerdir (2).

2. Mantık konusunda görüşlerimizi dayandırdığımız hususlardan biri de: Kesin bilgi elde etme yollarının sırf Yunan mantığındaki şekillere mahsus olmadığıdır. Bilâkis nice durumlarda sadece şekiller kesin bilgiye ulaştıramazlar. Gerçekte kesinlik, delilin özündedir; şeklinde değildir. İşte **Şeyhul İslâm İbni Teymiye**'ye «Zeki kimse ona (mantığa) gerek duymaz ve zekâsı gelişmemiş olan da ondan bir şey kazanamaz» dedirten budur. O, aklın ilk andaki anlayışının ve zihindeki tabiî açıklığın, aklî delillerin gerektirdikleri sonuçları koruyabileceği ve sözü, Yunan mantığına hiç iltifat etmeksizin değerlendirebileceği görüşündedir.

---

(1) **Bakara: 213.**
(2) **Er-Red alel Mantıkıyyîn/İbni Teymiye 373-374.**

3. Şüphesiz ki, kitapta ve sünnette, en kısa ve açık lafızlarla, deliller, tartışma yolları, tashih usulleri, olayları doğuran illetlerin açıklanması, «teselsül» ve «devrin» iptâlî vardır. Rasûlüllah (s.a.v.)ın okuma- yazma bilmeyen bir kimse olduğu ve yine böyle bir topluluğa gönderildiği bilinmektedir. Yunan mantığının, onların yanında hiç bir ağırlığı yoktu. Onun şekillerini ve metodlarını tanımıyorlardı. Bununla birlikte Kur'an insan aklıyla tartışan ve kıyamete dek ona meydan okuyan en sağlam deliller, en güçlü belgeler getirmiştir.

Acaba İslâm peygamberi, delilller ortaya koymayı ve sağlıklı istidlâl metodlarını bilmiyor muydu? Sahabeden herhangi biri veyahut da bir hasmı kendisinden bir açıklama istediğinde aciz mi kalıyordu? Elbette ki hayır!

Kuşkusuz, hakkı ortaya çıkarmak için yapılan tartışmalarda ashabın takındığı tavır meydandadır. Herkes tarafından bilinmektedir. Benî Sâ'ıde sofasında hilâfet meselesi için tartışmışlar, sonra Allahu Tealâ ihtilâf ettikleri konuda kendilerini gerçeğe ulaştırmıştır. Ebû Bekir (r.a.) ile Ömer (r.a.) mürtedlere ne yapılacağı meselesinde tartışmışlardır. Yine Hz. Ömer, Mikâil ve Cebrâil hakkında yahudilerle tartışmıştır. İbni Abbas (r.a.) Hz. Ali'nin emriyle haricilerle tartışmıştır. Ömer b. Abdil Azîz'in onlarla tartışması da böyledir. Acaba o faziletli ashab ve muhterem selef, tartışma usullerinde Yunan mantığına mı müracaat etmişlerdir? Yunan mantığından müslümanlar ne zaman haberdar olabilmişlerdir? Abbasi halifelerinden Me'mun döneminde değil mi?.. Şer'î ilimlerin, delil getirirken izledikleri metodlarda, Yunan mantığından ayrıldıklarını ve bağımsız olduklarını **Şeyhûl İslâm İbni Teymiyye** izah ederken söylediklerine kulak veriniz. «Sırf peygamberlerden miras kalan ilimlere gelince, onlarla uğraşanların mantığa iltifat ettiklerini sanmak büyük bir hatadır. Bu ilimler ona muhtaç olmaktan çok uzak ve yücedirler. Çünkü insanlar için ortaya çıkartılan en hayırlı ümmet olan bu ümmetin ilk üç asrında, mantığa meyleden ve yüzüne bakan olmamıştır. Bununla birlikte onlar, ilimleri incelemede ve geliştirmede kimsenin ulaşamadığı noktaya gelmişlerdir. İlim yönünden insanların en derinleriydiler. En az tekellüfte bulunan ve en temiz kalbli olan onlardı. Onların konuştukları bir konuda, başkaları da konuştuğu zaman, iki-

sinin arasında tepeden tırnağa kadar bir farklılık görürsünüz. Hâttâ araştırdığımızda karşımıza çıkan gerçek; mantıkla fazla haşir neşir olanların ilim öğrenmeye giriştiklerinde insanların en şüphecileri ve bocalayanları, bilgileri ve araştırmaları en kıt olanları ve uyumlu-homojen bir bilgi disiplinini incelemekten en uzak bulunanları olduklarıdır. Eğer bunlar içerisinde biraz ilmi araştırma yapan varsa, o da düşündüğü delillerin ve konunun sıhhatli oluşundan ve anlayışının, zekâsının sağlamlığındandır. Yoksa mantık ilmi sayesinde değildir. Sahih ilimlere mantığın karıştırılması, ibareleri uzatır, işâretleri uzaklaştırır, yakın bir ilmi ırak eder, kolay olanını zorlaştırır. O nedenle tartışmalara, kelâma, fıkıh usûlüne ve daha başkalarına mantığı karıştıran kimsenin, yalnızca sözü uzatıp, gereksiz yere genişletmiş olduğunu, ayrıca bilgi ve araştırma yönünü de azaltmış olduğunu görürsün» (1). İşte Şeyhul İslâm'ın sözleri bunlardır. Dirayetine ve geniş tecrübesine dayanarak konuşuyor... Bu hükmünü bilgiye sarılarak veriyor ve şuurlu olarak karşı çıkıyor... Çünkü kendisine geniş bir ilim, derin bir tefekkür ve basiret nuru verilmiştir.

Bu meydanda çarpışırken Şeyhûl İslâm yalnız değildir. Çok âlim Yunan mantığını tenkit etmiş ve onu İslâmi ilimlerin arasına sonradan giren yabancı bir şey olarak görmüştür. Bir kısmı da, bahsedilen Yunan kaynaklı ilimlere, içlerinde faydasız bir yığın sorun olduğu için şüphe ile bakmışlardır İslâm alimlerinin ve fikir savaşçılarının dillerinde ifadesini bulan alışılmış metodlar pekalâ onların yerini tutabilirler.

Yukarıda yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki: Allah'ın kitabında ve peygamberin sünnetinde bir müslümanın inancını bütünüyle kavramasına yetecek açıklamalar vardır ve bu saf kaynakta, insan aklının berraklığını bozacak hiçbir şey yoktur. Selefin bilgileri Kur'ân'dan, hidâyetleri Muhammed'den (s.a.v.) kaynaklanıyordu. Böyle olmakla beraber onlar, insanların en sağlam imanlıları, en çok yakîn besleyenleri ve kalbleri en doygun olanlarıydılar. Kur'ân'da geçen tartışma usûllerinden ve açıklama metodlarından haberdardılar. **El-Akîde Et-Tahâviye'**nin Şârihi aşağıdakileri dile getirmektedir:

---

(1) **İbni Teymiye/Şeyh Muhammed Ebu Zehra, shf. 248, 249.**

«Üstün bir insan, kelâmcıların ve felsefecilerin bahsettikleri aklî metodları inceledikten sonra, onlardan isâbetli olanların, dönüp dolaşıp Kur'ân'da bahsedilen metodlardan birkaçına râci olduğunu görür. Hem de Kur'ân'da en kısa ve en güzel ifade ile sunulmuşlardır ve Kur'ân'da açıklama bütünlüğü vardır. Allahu Tealâ **«Sana bir misâl vermezler ki, Biz onun gerçeğini ve en iyi anlaşılanını sana vermemiş olalım»** (1) buyuruyor (2).

İmam Şafiî'nin sözüne dipnot düşen Suyûtî (Rh) «Kur'ân'ın indirilişi, sünnetin dile getirilişi arapların ıstılahlarıyla ve tartışmalarında, birbirlerine hitaplarında ve delil getirmede izledikleri yollarla olmuştur. Yoksa Yunanlıların ıstılahlarıyla değildir. Her milletin ayrı dili ve kavramları vardır. Allahu Tealâ **«Kendlierine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik»** (3) buyuruyor. Şeriat dili «arap»-ça»dan, başka dillere meylederek, bildiren şer'i nasları onunla açıklayan kimse cahillik yaparak sapmış ve amaca ulaşamamıştır» (4).

KUR'AN'IN TARTIŞMA METODUNUN YUNAN METODUNDAN AYRILIŞ NEDENLERİ:

Kur'ân'ın tartışmada izlemiş olduğu Metodların Yunan metodlarından ayrılış nedenlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1. Kur'an'ın iniş dönemlerinde, araplar genel kültürleri itibariyle, Yunan filozoflarının takip ettikleri mantık usûllerinden habersizdiler. Arap dili en hızlı dönemlerini yaşıyordu. Belâğatinin zirvesine erişmişti. Derin anlamlardan, ince tabirlerden ve güzel şekillerden oluşan yetkin ifadeleri bünyesinde topluyordu. Deyimleri kusursuz mefhumları açıktı ve kendine özgü bir üslûbu vardı.

Bu bakımdan tartışma metodlarıyla birlikte, Yunan mantığı araplar arasında yerleşmiş kurallar ve öğretilen yaygın

(1) **Furkan: 33.**
(2) **Şerh-ul Akide Et-Tahaviye shf. 53.**
(3) **İbrahim; 4.**
(4) **Bak. Savn-ul-Mantık vel-Kelâm (Suyûtî).**

usuller şeklinde tanınmıyordu. Biliyoruz ki; arap dilindeki red usullerinde, çürütme yöntemlerinde ve aklî delillerde, —kelimelerinin ve kullanma şekillerinin bolluğuna ilâveten— kendisini diğer dillerden ayırt edecek bir orijinalite vardır. Arapçaya şeref olarak, Allah'ın onu kitabının, sevgili peygamberinin ve cennettekilerin dili olarak seçmesi yeter.

Doğru neticeler vermede, Kur'ân'daki delil getirme metodlarının bir kısmının, Yunan mantık usulleriyle uyuştuğu farzedilse bile, bu durum; Kur'ân'ın istidlâlinde, Yunan mantık usullerine dayandığı anlamına gelmez. Sadece sağlam delil getirme metodunda aynı gerçeklerle karşılaşmaya delâlet eder. Yunan mantığında doğru şeyler de vardır, yanlış şeyler de... O bakımdan doğru bir sonuçta gerçeklerin birleşmesinde bir sakınca yoktur. Ancak Kur'ân-ı Kerim üslûbuyla ve metodlarıyla mümtazdır. Diğer mantıkî şekillere zor ve sonuç vermeyen tartışma metodlarına üstün gelir. Her ne kadar çeşit çeşit delilleri içerisinde bulundursa da Kur'ân'ın bütün delilleri ve belgeleri apaçıktır. **İbni Kayyim** (Rh) bunu **«Bedâi-ul Fevâid»** adlı eserinde dile getirmektedir: «Kur'an-ı Kerim'i iyice araştırıp derinden derine düşünürsen, içindeki tartışmaların sırrına, sağlam delillerin açıklanışına, zararlı şüphelerin def edilişine ve İslâm'a karşı gurupların iddialarını çürütücü nitelikteki cevapların zikredilişine vakıf olursun. Hem de bu işin, Allah'ın göz açıklığı verdiği, kitabını anlama nimetini bahşettiği kimseye yetecek ve tatmin edecek biçimde yapıldığını anlarsın.»

2. Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir zaman insanların koyduğu kurallara boyun eğmemiştir çünkü onların içlerinde hastalıklı olanlar, hatalı olanlar ve zayıf olanlar vardır. Yunan mantığı bunlara bir örnek teşkil eder. O mantığın metodlarını, gerçekleri inkâr edip batıla hak süsü veren sofistler türediğinde, delil getirme yollarını ve tartışma kurallarını derlemek amacıyla Aristo'nun ortaya koyduğu kaydedilmektedir ve bu mantık kaideleri her yönüyle doğru değildirler. (Yanlışları da vardır.)

3. Kur'an insan aklına hitap ederek ifade ve anlatımın en güzelini ve en güçlüsünü ortaya koymak için gelmiştir. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) dili arapça olunca ve onun etrafına davetin

başlangıcında ilkin arap olan küçük bir topluluk toplanınca —ki Allahu Tealâ ilerde onları, yeryüzünde yaşayan bütün milletlere ebedî İslâm mesajını taşımak için mücahid yapacaktır— Allah'ın iradesi Kur'ân'ın arapça olarak inmesi doğrultusunda tecelli etmiştir. Ta ki, bu ilk küçük topluluk Allah'ın kitabını anlasın ve kendilerine deliller belli olsun, doğru yolu görsünler ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) vefatından sonra çok önemli olan tebliğ görevini onlar yüklensinler. Allahu Tealâ'nın arzu ettiği gibi onlar en hayırlı peygambere en hayırlı ashâb oldular. Davet sorumluluğunu üzerlerine aldılar. Fetih sancağını ellerinden bırakmadılar. Yeryüzünün fatihleri olan komutanlar ve güven veren ordular halinde ilerlediler. Allah'ın ölümsüz mesajını tebliğ açısından, bu ümmet ile paygemberi (s.a.v.) arasında çok hayırlı bir vasıta oldular. Şayet Kur'ân alışık olmadıkları bir üslûpla inmiş olsaydı, kendileriyle, Kur'ân'ın ayetlerini düşünme ve mânâlarını anlama imkânı arasına uçurum girerdi. Ancak o apaçık arap üslûbuyla inmiştir. Avam (halk). delillerin işaret edip kendilerini ikna ettiği ve almaya zorladığı şeyleri Kur'ân'dan alıyorlardı. Seçkinler ise, zihinlerini açacak mânâları ve en güzel üslûbla, içindeki sırları onlara açan ifadeleri anlıyorlardı. Böylece deliller gözlerinin önüne seriliyordu.

4. Kur'ân-ı Kerîm Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ebedî bir mucizesi olarak gelmiştir. Çünkü o belâğatin, güzel konuşmanın altın çağını yaşadığı bir toplum içerisinde büyümüştü. Her peygamberin mucizesi de, kavminin en ileri gittiği bir dalda gösteriliyordu.

Araplar, arapçanın içerdiği sözlerin anlamlarını, bu dilin derinliklerini araştırmayı sınırlarına ulaşmayı biliyorlardı. Eğer Kur'ân, dillerine uzak, üslûplarına ters bir üslûpla gelseydi, mucizevi özelliği anlaşılmazdı.

5. İnsanları benzerini meydana getirmekten âciz bırakan en doğru deyimlerle ve en açık üslûplarla hitaba güç yetirirken, kapalı üslûplara başvurmak acizlik sayılır. Konuşmada maksadı gizlemek, elbette ki, hitâbet türlerinden biri sayılmaz. Kur'ân Yunan mantığının ayrıntılarına baş vursaydı, anlatmak istediği şeyleri anlaşılamaz hale getirirdi. Ancak o, bildiğimiz bu hitap türüyle ve apaçık arap üslûbuyla gelmiş, bütün insanları da âciz bırakmıştır.

6. Bazen gerçeklerin silinip gitmesine neden olan sözlü çekişmeleri, Kur'ân-ı Kerim hafifletmiştir. O bakımdan bütün delil getirişlerinde, yumuşaklık ve tatlılıkla insanlara yol gösterme, onları davet etme ve yönlendirme vardır. Böylece bütün davetçileri, bu sağlam yola yöneltmiştir. Çünkü o yol hakkı kabulü ve yumuşak başlılığı daha çok gerektirir. Bunun için Yüce Allah, Musa ve Harun'a (a.s.), Firavun'u yumuşaklıkla tatlılıkla dine davet etmelerini emretmiştir. **«Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar.»** (1).

İtiraz edildiğinde ve şüpheler ortaya atıldığında, Kur'an'ın delil göstermeye ve tartışmaya başvurması, tartışanı yenmek, inatlaşıp hakkı kabul etmeyenleri susturarak çaresiz bırakmak içindir. Bunun ardından da, mucizevi gücü ortaya çıksın ve böylece Hakîm ve herşeyden haberdar olan Allah katından gelen ölümsüz bir mucize olduğu anlaşılsın diyedir. Dolayısıyla anlasınlar ki: insan aklına düşünme fırsatı tanımıştır. Gerek inançla ilgili, gerekse hükümlerle ilgili akıllarına takılan meselelerde münakaşayı kabul etmiştir. Soru sormalarına karşı çıkmamış ve sorulan sorulara da yeterli ve tatmin edici cevaplar vermiştir. **«İbrahim: «Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster» dediğinde, «İnanmıyor musun?»** deyince de, **«Hayır inanıyorum fakat kalbim iyice kansın»** demişti. **«Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır. Sonra onları (parçalayıp) her dağın üzerine bir parça koy, sonra onları çağır; koşarak sana gelirler, o halde Allah'ın güçlü ve Hakîm olduğunu bil»** demişti (2).

7. Delil getirirken, insanoğlunun doğuştan taşımış olduğu bir özelliğe dayanmak daha fazla etki meydana getirir, gösterilen delili çok daha güç kazanır. Kastettiğimiz özellik, derin bir fikrî çaba göstermeksizin, görülen ve hissedilen şeylere inanmaktır. Gerçekten de Kur'ân-ı Kerîm'in delillerinde, mantığın sıhhatini, hitabetin tesirini ve delillerin ifade ettikleri hükümleri bozmaksızın, doğruluğuna akılların şahadet ettiği ve insan doğasının doğuştan kabul ettiği gerçekler vardır. Hem halkı,

---

(1) **Taha: 43-44.**
(2) **Bakara: 260.**

hem de aydınları içerisine alması itibariyle akılları iknâ eden delilli gerçekleri, kalbleri ve duyuları sarsan ve vicdanları besleyen şeyleri getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim delil getirirken, insan aklının önüne, hikmet ve öğüt ufuklarını sermekte, kalblere binbir çeşit vicdanî duyguları sokmaktadır: Teşvikler, gönül yumuşatmalar, sakındırmalar, nefretler, korkutmalar, şaşmalar... Onun âyetlerini düşünen, inceleyen kimselerde bütün bunları gözlersiniz, hissedersiniz. **«Allah âyetleri birbirine benzeyen ve tekrar edilerek gelen Kitab'ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra Allah'ı anmakla hem derileri ve hem de kalbleri sükûna kavuşur. İşte bu Kitap, Allah'ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz»** (1).

Gazali, Fahreddin Razi, İbni Rüşd ve İbni Teymiye'nin Bu Konudaki Görüşleri

İslâm fikir öncülerinden olan dört imama kısaca işâret etmek istiyorum. Bunların hepsi de felsefe okumuşlar ve mantıkta derinleşmişlerdir. Bu ilimlerin içini dışını iyice öğrenmişlerdir. Bahsedilen ilimleri öğrenirken derin bir felsefe bilgisine sahiptiler. Ancak onları bu ilimleri öğrenmeye iten sebepler farklıydı. Vardıkları sonuçlar da birbirinden değişik olmuştur. Biz burada, o imamları fikir hayatları ve felsefe eğitimleri yönünden karşılaştırmak amacında değiliz. Şüphesiz herbirinin hayatı ve görüşleri ayrı bir tez olarak alınabilir ve araştırılabilir. Ancak biz, ilmî yaşantılarındaki, Kur'an delilleriyle, karşıtı olan felsefe ve mantık delilleri arasındaki ilişkiyi dile getiren taraflarına değinmek istiyoruz.

İmam Gazali

İmam Gazalî (Rh) —Hicrî 505 senesinde vefat etmiştir— «El Mustesfâ» isimli eserinin giriş bölümünde, ilmî gerçeklerin

(1) Zümer: 23.

ince bir şekilde bilinebilmesi ancak mantıkla mümkün olabilir diyerek aşağıdaki satırları dile getirmektedir:

«Bu giriş bölümünde, akılların algıladığı mefhumları ve bunların tarifler ve deliller üzerinde yoğunlaştırılmasını zikredeceğiz. Gerçek bir tarifin ve gerçek bir delilin şartlarını ve kısımlarını, «Mihakkun nazar» ve «mi'yar-ül ilim» kitaplarında bahsettiklerimizi özetleyerek anlatacağız. Bu mukaddime, usül ilminin bir bölümü değildir. Yalnızca ona mahsus olmayıp bütün ilimlere bir giriştir. Bunları bilmeyenlerin ilimlerine güvenilmez.» (1).

İmam Gazalî'nin (Rh) görüşü budur. Buna göre Gazalî gerçeklerin bilinmesini, delillerin anlaşılmasını mantık ilmini anlamaya bağlamaktadır. Mantığı güzelce bilmeyen, ilmine güvenilecek bir durumda değildir.

Bu görüş üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü bu söz **«El-kıstas-ûl Müstakîm»** ve **«Mihakkûn Nazar»** kitabında izlemiş olduğu yol ile uyuşmamaktadır. Mantığa ilişkin mukaddimeden kasdettiği şey sağlam aklî prensipler ve açık delil getirme yolları olsa gerektir. Aristo mantığı değildir. İnsandaki akıl ve fikir mantığıdır.

Fakat **«El-Mustesfâ»**nın mukaddimesinde tuttuğu yol, bu şekilde anlamaya imkân vermiyor. Zira felsefeye ve mantığa olan eğilimlerini açıkça belli etmektedir. Her ne kadar zaman zaman filozofların sözlerini tenkit edip onlara sert çıkışlar yapsa da, felsefî metodlardan kendini bir türlü kurtaramamıştır.

Herhalde bunun nedeni, içinde mantığın bir bölüm teşkil ettiği felsefe eğitimine, gerçeği aramak amacıyla başlamış olmasıdır. Bütün gücünü toplayarak felsefenin derinliklerine daldı. Sonunda peşine düştüğü gerçeklerden hiçbirine ulaşamadan elleri bomboş çıktı. Hâttâ şüphe ve şaşkınlığa yakalandı, Allah'ın rahmeti ve lûtfu yetişmeseydi, mahvolup gidecekti. **«El-Munkızu Mined-Dalâl»** adlı kitabında kendisinden bahsederken zorlu bir deneyim geçirdiğini, bunun akılla ve beş duyuyla bilinen şeylerden şüphelenme deneyimi olduğunu, iki ay boyunca, söz ve mantık itibariyle değil, hal ve durum itibariyle sofist (sophist) kaldığını söylemektedir (2).

---

(1) **El-Mustesfâ cilt, 1. sf. 10.**
(2) **Bak El-Munkızu Min-ed-Dalâl sh. 79.**

Alimlerin birçoğu, Gazâli'nin (Rh), felsefeye kendisini kaptırdığı ve gerçeği onun ardında aradığından içinden çıkamadığı görüşündedir. Aramada taşıdığı niyet, felsefenin sıkıntılarının, sorunlarının, etrafını çepeçevre sarmasına neden olmuştur. Onun diyarlarında yaşıyordu. Bunun için şerî ilmi, felsefî akılla birleştirerek, şeriatın felsefesini yaptı. Yahut şöyle diyelim, farkında olarak veya olmayarak felsefeye şeriat elbisesi giydirdi (1).

Kâdı Ebû Bekr İbnül Arabî «Ebu Hâmid (Gazali) felsefecilerin içine girmiş sonra da çıkmak istemiş, fakat buna güç yetirememiştir» demektedir (2).

Burada dikkatleri çekmek istediğim husus, İmam Gazâlî'nin, **«El-Müstesfâ»** adlı eserinin giriş bölümündeki görüşlerinin, bu ümmetin selefinin ilimlerini karalamada kötüye kullanılabilir olmasıdır. Çünkü onlar Yunan mantığını asla okumamışlardır. İmam Gazâlî şüphesiz bunu kasdetmemektedir. Ancak «Bunları bilmeyenlerin ilimlerine güvenilmez» cümlesi, genel bir ifadedir ve tenkitlerden kurtulamaz. Biz burada başkalarının sahip olduğu ilimlerden ve sanatlardan yararlanmanın ölçülerini, o milletlerin kültürlerinden haberdar olma mes'elesini, hayatın ilim ve pratik sahalarında menfaatlerin ve deneyimlerin alışverişinden doğan insan düşüncesinin meyvelerinden ihtiyaç duyulan ortak yanlarını almayı konuşmuyoruz. Şüphesiz ki, islâm şeriatının getirdiği şeylerin doğruluğuna tam bir iman ve sağlam bir ruh taşıdığımızda yukarda sıraladıklarımızda bir sakınca yoktur.

Hukuk nizamı, ahlâk ve inançlara ilişkin şeylere gelince; o milletlerden bunların herhangi birisini ithâl etmek doğru değildir. Çünkü inançları bozuktur, ahlâkları düşüktür. Allah'ın insanlara yaratılıştan vermiş olduğu fıtrî özelliklere uymayan, sapık bir gidiş içerisindedirler. Oysa Allah insanları peygamberlerin davet ettikleri tevhîde ve kendileriyle hayatın düzenlenmesi gerektiği prensiplere inanacakları bir halde yaratmıştır. Bunlar adalet, eşitlik, insanlara yaraşan yüce mertebelere

---

(1) **Bk. «İbni Teymiye» M. Ebu Zehra, sf. 239.**

(2) **Bak. «Muvafakatu Sahih-il Menkûl li Sarih-il Ma'kûl» Cilt 1. shf. 2/İbni Teymiye.**

yükselme, semanın parıltılarından ve peygamberlik kandilinin yuvasından alınmış üstün örnek davranışlardır. Gazâlî'nin mantık hakkındaki görüşünü değerlendirmeye «Mihakkün Nazar» ve «El-Kıstasûl Müstakîm» adlı eserlerinde yazdıklarının ışığında tekrar dönüyoruz. Şüphesiz ki Gazâlî mantıkî ilimlerin hiçbirisinin, dini ispat ya da çürütmekle ilgisi olmadığı kanaatindedir. Bilâkis mantık ilmi: delil ve kıyaslama yolları, delilin hazırlık bilgilerinin şartları ve bunların düzenleniş durumu, doğru tanımın şartları ve tanımın düzenleniş biçimi hakkında düşünmektir. Yine ilmin, ya tasavvur olup tanımlarla bilinebildiğini veyahut tasdik olup delillerle bilinebildiğini gözönüne almaktır. Burada inkâr edilmesi gereken bir şey yoktur. Tersine bu, kelâmcıların ve deliller üzerinde kafa yoranların yaptıklarının aynısıdır. Ancak daha fazla ileri gitmeleri yüzünden onlardan ayrılırlar.

Gazalî bu görüşte olmakla birlikte, mantıkçıların bazı meselelerde haksızlık yaptıklarını ve mantığın birtakım afetleri bulunduğunu kabul ediyordu. Bu konuda aşağıdakileri dile getirmektedir:

«Evet, onların bu ilimde bir çeşit haksızlıkları vardır. Deliller için, şüphe götürmeyen, kesin bilgi ifade edecek şartlar derleyip topluyorlar ancak dini amaçlara gelince, bunlara vefa göstermeleri mümkün olmuyor, bilâkis bunları onlara uygulamada son derece gevşek davranıyorlar. Nice kez, mantığı yararlı ve apaçık gören kimseler bakıyorlar ki, mantıkçılardan bazı küfür sözler naklediliyor; o zaman bu sözlerin, yukarda bahsedilen deliller gibi kuvvetli delillerle teyit edilmiş olduğunu zannediyorlar ve hemen küfre giriveriyorlar. İlahî ilimleri sonuna kadar incelemiyorlar. İşte yakalandıkları belâ budur. (1).

Gazâlî (Rh) mantık ilimlerini bitirmesine, felsefî akımların hepsini öğrenmesine rağmen Kur'ân'ın delilleriyle, kelâmcıların delillerini bir tutmamaktadır. Bilâkis Kur'ân'ın delillerini daha faydalı ve daha kapsamlı buluyor. Çünkü onlar yalnızca aydınlara gönderilmemiştir. İnsanların hepsine arzedilmiş, hem vicdanî varlıklara ve hem de akıl dünyalarına seslenmiş-

---

(1) Bak. «El-Munkiz» Min-Ed Dalâl» Gazali shf. 102, 103.

tir. Ama mantığın delilleri kurudur, yavandır, vicdanlara hitap etmez.

Gazâlî (Rh) **«İlcâm-ûl Avâm an-İlm-li Kelâm»** adlı kitabında, Kur'an'ın delilleriyle, kelâmcıların metodlarını karşılaştırarak şunları söylemektedir:

«Kur'an'ın delilleri gıdaya benzer. Herkes ondan faydalanır. Kelâmcıların delilleri ise ilâç gibidir. Sayılı kimseler yararlanıp çoğu zarar görür. Hâttâ Kur'ân'ın delilleri su gibidir. Hem emzikteki çocuk, hem de yetişkin bir insan faydalanır. Diğer deliller ise yemeklere benzer. Yetişkinler onlardan kimi zaman faydalanırlar, kimi zaman da midelerine oturur. Küçük çocuklar ise asla istifâde edemezler» (1).

Gazâlî'nin (Rh) **«Mi'yâr-ul İlim ve Mihak un-Nazar»** kitabına baktıktan sonra ve diğer kitaplarında yazdıklarına göz gezdirdikten sonra anladım ki; mantık konusunda tuttuğu yol, bu ilmin kurallarını direkt olarak Kur'ân'dan çıkarmış olduğu gerçeğini açıkça belli etmektedir. Yunan mantığına uyması ancak sonuçları değişmeyen ortak taraflarda olmuştur. Yine mantık kaidelerinin Yunanlılardan çok daha öncesine dayandığı ve köklerinin Hz. Musa ve Hz. İbrahim'e verilen kitaplara dayandığı görüşündedir. Her ne olursa olsun bir çok incelemeleri ve geniş araştırmaları vardır. Hepsini burada arzetmeye sayfalarımız yetmez.

İmam Fahreddin Râzî

Fahreddin Râzî —Hicri 606 senesinde vefat etmiştir— felsefe ile uğraşmada ve düşünce ile ortaya konan üst düzeydeki bilgiler konusundaki (El-Hikme En-Nazariyye) derinlikte İmam Gazâlî'den daha geri kalmış değildir. Ancak Gazâlî'nin (Rh) doğru olarak nakledildiği meydana çıktıktan sonra sem'î delillere (işitmekle öğrenilen naklî deliller) bakışı Râzî'ninkinden farklıdır. Çünkü Gazâlî, değiştirilmeksizin ulaştırıldığı belli olduktan sonra, (yani) Rasûlüllah (s.a.v.)'tan işitildiği kesinleştikten sonra, bu sahih delillere hakkını vermektedir. O bakımdan onları aklî delillerden daha ön plânda tutar. Ama Râzî ve

(1) (Târîh-ûl Cedel) Muhammed Ebû Zehra, sh. 72.

felsefecilerin çoğu Kur'ân'daki delillerin; hitapta kullanılan (hitâbî), ikna etmeye yönelik (iknâî) ve hasmı susturucu kesin deliller olmadıkları görüşündedirler. Onlara göre gerçek deliller, kelâm ve mantık ilmindeki delillerdir.

Kelâmcıların birçoğu da Kur'ân'ın kesinlik arzeden, kanıt olabilecek deliller getirmediğine inanmaktadır. «Onun delilleri sadece hitab için kullanılan iknâ etmeye yönelik şeylerdir» derler. **İmam Suyûti** «**El-İtkân**»da, **İbnû Ebil-Esbâ**'dan şunları nakletmektedir: «El-Câhız kelâmcıların meseleleri ele alış tarzının Kur'ân'da hiç bulunmadığını iddia etmektedir. Halbuki Kur'ân onunla doludur.»

Ebu Osman El-Câhız bu sözüyle aklî ve kesinlik ifade eden delillerin ölçüsünün ancak kelâm ve mantık ilmi olduğunu anlatmak istemektedir. Onun bu sözünü, Râzî'nin sem'î deliller (yani naklî deliller) hakkındaki görüşleriyle yan yana getirirsek, bahsedilen deliller karşısında aralarında tam bir uyum ortaya çıkar. Gerçekten de **Fahreddin Râzî** «**Nihâyet-ul ukûl**» adlı eserinde, aşağıdaki satırları dile getirirken bu uçuruma yuvarlanmıştır: «Nakli bilgileri temel meselelerde delil olarak kullanmak hiçbir halde mümkün değildir. Çünkü onları delil olarak getirmek, zan ifade eden önbilgilere ve akla ters düşen tarafları kaldırmaya bağlıdır. Böyle bir tarafın olmadığını bilmek ise imkânsızdır. Zira gerçekte Kur'ân'ın delâlet ettiği şeye ters düşen bir akli delil olabilir; fakat bu, dinleyenin aklına gelmez.»

İmam Râzî bu sözleriyle naklî delillere karşı cinâyet işlemiş ve onları kesinlik doğurmayan, zan ifade eden önbilgiler (mukaddimeler) olarak değerlendirmiştir. Bu, Râzî gibi imamdan çıkan garip bir kuruntudur.

Buna verilen cevapların en güzeline **Şeyh Muhammed Ebû Zehra**'nın «**İbni Teymiye**» adlı eserinde rastladım. Râzi'nin bu sözünü naklettikten sonra aşağıdaki düşünceleri dile getirmektedir:

«Üç nedenden ötürü Râzi'nin görüşlerine katılmıyoruz.

1. Kur'ân, inanç konularında sadece bir haber olarak gelmemiştir. Bilâkis peşinden beraberinde deliller de getirmiştir. O nedenle, âyetlerinde, kâinatın yoktan nasıl var edildiğine, ondaki sapasağlam düzene dikkatleri çekmektedir. Tevhîde işâ-

ret eden hiçbir delil yoktur ki, doğadaki gerçeklere dikkatleri çekmeyi beraberinde bulundurmasın. Öyleyse Kur'ân'dakiler salt haber değildirler. Tersine ince görüşlü olup düşünen kimseler için doğru aklî delillerdir.

2. Kur'ân'ın açıkladığı ve delil olarak gösterdiği şeylerde, onlara ters düşen aklî delilin bulunabileceği farz ediliyor, tabi böyle bir ihtimal bulununca delil olarak kullanılmaları da imkânsızlaşıyor. Bu çok garip bir düşüncedir. Çünkü Kur'ân bir delil gösterir ve delil de bir sonuç verirse, buna ters düşecek bir şey ortaya çıkmadıktan sonra bahsedilen ters delilin varlığını kabul edemeyiz. Aksi halde her ne kadar aklen açık olan ve tasdik gören şeylerden olursa olsun bütün delillerin reddedilmesi mümkündür. Zira kendisine ters düşecek birşeyin var olması imkânından dolayı, böyle bir ters delille karşılaşabilir. Kur'ân'ın delilleri için geçerli olan şeyler, başkalarının delilleri için de geçerlidir. Yine «felsefeciler ve benzerlerinin gösterdikleri deliller, insan aklının çok açık olarak kabullendiği mefhumlar olup, her delil haddızatında kendisini çürütecek şeyi ortadan kaldırıcı bir nitelik taşır» denip durmaktadır. Peki bunlar söyleniyor da niçin Kur'ân-ı Kerim'in gösterdiği deliller hakkında aynı durum düşünülmüyor? Bunu anlıyamıyoruz. Şüphesiz ki Kur'ân, gözleri doğadaki olaylara çeviriyor ve bu tutum gerçekte kendisini çürütecek bir şeyin olma ihtimalini ortadan kaldırıyor veyahut en azından delil taşıyan nakzedici bir şeyin varlığına imkân vermiyor. İşte bu da, kesinlik bakımından yeterlidir.

3. İlâhiyatta, aklî delillere tamamen inanılmakta ve kesin neticeler doğurdukları da kabul edilmektedir. Bu konu üzerinde alimler ve düşünürler kafa yoruyorlar... Aklen tasdik edilen hususlardan biri, matematik ve onunla ilişkili olan delillerin kesin sonuçlar doğurmasıdır. Bunda şüphe yoktur; çünkü temel eşitlik prensibinin doğruladığı açık gerçeklere dayanırlar. Bir şeyin denginin dengi ona eşittir. Aklî düzenleri içerisinde, sonunda daima buna varırlar. İnsanın idrakine ne kadar zor gelirlerse gelsinler nihayetinde aklî eşitlik prensibine dayanırlar.

Doğabilimlerinin delillerine gelince, onlar felsefecilere göre zan ifade eden sonuçlar verirler. Çünkü temelinde araştırma vardır. Araştırmalar ise eksik olabilir.

Araştırmacılar, ilâhiyattaki delillerin durumu hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Önde gelen inceleyicilere göre gerçekte tam bir kesinlik arzetmeyen sonuçlar verirler. Ancak peşpeşe yığılıp çoğalmaları halinde bazen kesin sonuç elde edilir.

Râzî inanç esaslarını ispatta, Kur'ân'ı ve onun delillerini terkedince —çünkü onları, kendilerine dayanılmayan naklî deliller olarak görmektedir— kesinlik meselesini aklın meydanlarına ve (kişisel) anlayışların şaşkınlığına bırakmış olmaktadır» (1).

Bizim bu sözleri sarfetmemiz, Râzî'nin naklî deliller hakkında bahsedilen görüşleri taşırken vefat ettiği kabul edildiği takdirdedir. Ancak kaynaklardaki deliller, felsefî görüşlerinin çoğundan döndüğünü göstermektedir. Zaten **«Aksâm-ül Lezzât»** adlı eserinde yazdıkları buna açık bir işârettir: **«Doğrusu kelâmcıların, felsefecilerin usullerini ve metodlarını iyice düşündüm. Onların hiçbir hastaya şifa vermediklerini ve hiçbir susuzu kandırmadıklarını gördüm. Kur'ân'ın metodunun ise en uygun metod olduğunu anladım.**

(Allah'ın arşda olduğunu) ispat için **«Rahman arşın üzerine çıkmıştır»** (2) **«güzel sözler ona yükselir»** (3) âyetlerini okuyunuz. (Anladığımız mânâda gökte olmadığını ispat etmek için de) **«O'nun benzeri hiçbir şey yoktur»** (4), **«O'nu (Allah'ı) bilgileriyle kavrayamazlar»** (5) âyetlerini okuyunuz. Benim denediklerimi deneyenler anladıklarımın aynısını anlarlar» (6).

Fahreddin Râzî'nin felsefî görüşlerinden, vazgeçerek sâlih selefin inançlarından çoğuna döndüğüne, kitaba ve sünnete sarıldığına dair delillerden birisi de, ömrünün sonunda talebesi **İbrahim b. Ebî Bekir El-Isfahânî**'ye dikte ettirdiği vasiyetindeki sözleridir. **İbni Haldun** bu vasiyet hakkında «Güzel bir inanca işâret eder» demektedir. Burada nakledişimizin nedeni, imamın hem tefsiri ve hem de diğer eserleriyle ilişkili olmasından-

---

(1) İbni Teymiye/Şeyh M. Ebu Zehra shf. 252, 253.
(2) Taha: 5.
(3) Fatır: 10.
(4) Şura: 11.
(5) Taha: 110.
(6) Bak. «Er-Red alel-Mantıkıyyîn» İbni Teymiye.

dır... Öğrencisi İbrahim b. Ebî Bekir El-Isfahânî'ye Râzî'nin onu yazdırtması, hastalanıp öleceğine kanaat getirdiği zamana rastlamaktadır. Hicrî altıyüzaltı senesi, Muharrem ayının yirmi birinci günüdür. Ancak ölümü, yazılışından yaklaşık bir yıl süre geçtikten sonra olmuştur.

Bu vasiyette, Allah'a hamd, meleklerine ve peygamberlerine dua ettikten sonra yazdıklarının bir bölümü aşağıdakilerdir:

«İlmi çok seven bir kimse idim. Her konuda, nitelik, nicelik demez yazardım. İster hak, ister bâtıl, ister doğru, isterse yanlış olsun... Ancak bence muteber olan kitaplarda gördüğüm husus, bu gözlenen, varlığı algılanan evrenin, cisimlere (arazlara (1) ve aynlara (2)) benzemekten uzak, sonsuz ilim, kudret ve merhamet sahibi bir yöneticinin idaresi altında oluşudur. Gerçekten kelâm ilminin metodlarını denedim, Kur'ân-ı Kerîm'in verdiği faydaya denk bir yarar sağlayamadıklarını gördüm. Çünkü Kur'ân ululuk ve azametin tamamen Allah'a bırakılması ve karşı çıkmada, söylediklerine zıt şeyler aramada ileriye gidilmemesi için büyük gayret sarfetmiştir. Bunun nedeni, insan aklının o gizli yollarda ve derin uçurumlarda kaybolmasıdır. Artık diyorum ki: Her ne zaman Allahu Tealâ'nın varlığının, bir oluşunun, işleri düzenleme, evirip çevirme ve ezelilik vasfında ortaklarının bulunmayışının zarureti apaçık delillerle (anlaşılması zor delillerle değil) ortaya çıkarsa, işte benim savunduğum böylesidir. Ama iş kapalılığa dökülse ve nazikleşse, gerçek, Kendilerine uyulmuş imamların aralarında belli bir anlam üzerinde ittifak ettikleri, Kur'an ve sahih haberlerde ortaya konan şeylerin ta kendisidir. Böyle olmayanlara gelince, diyeceklerim: «Ey âlemlerin ilâhı! Görüyorum ki hal-

---

(1) Araz: Mevcudiyeti, ancak kendisini taşıyan başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutamayan şey. Bk. Bekir Topaloğlu, A.g.e. sh. 70 (çeviren).

(2) Ayn: Kendi başına boşlukta yer tutan ve arazlara konu teşkil eden (arazları taşıyan) şey.
Cisimlerin rengi, şekli, hareket veya hareketsizliği birer arazdır, bunlara konu teşkil eden madde ise aynıdır. Bk. Bekir Topaloğlu, Age. sh. 70 (Çeviren).

kın hepsi, senin cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisi olduğunda birleşmişler... Kalbime gelen yahut aklımdan geçenleri bilirsin. Senin bu bilgini tanık tutarak yakarıyorum; Bâtıl'ı hak göstermek veya hakkı bâtıl çıkartmak istediğimi gördüysen lâyık olduğum şekilde bana davran. Eğer hak olduğuna inandığım ve doğru olduğunu düşündüğüm şeyleri kabul ettirmek için çalıştığımı gördüysen, rahmetin benim niyetimle beraber olsun, sebeb olduğum sonuçla değil.. İşte bu, bir fakirin didinişidir ve sen hataya düşmüş zayıf bir kimseyi sıkıştırmaktan yücesin. Bana yardım et... Merhamet et.. Hatamı ört... Ey hükümranlığı, ariflerin bilmesiyle artmayan ve suçluların kabahatiyle eksilmeyen Allahım! Günahlarımı affet... Dinim peygamberlerin efendisi Muhammed'in sünnetine uymaktır. Kitabım yüce Kur'ân'dır. Dini öğrenme konusundaki gayretimde temel dayandıklarım (işte) bu ikisidir» (1).

Yukarıdakiler, İmam Fahreddin Râzî'nin vasiyetinden alınan ifadelerdir. Genel olarak, insanı helâke götürecek nitelikteki konularda felsefe yaparak derinlere dalmanın tehlikesini idrâke işârettir. Yine Kur'ân'ın açtığı yoldan gitmeye ve hiç faydası olmayan felsefî metodlara ve kelâm ekolünde derinleşmeye yönelmeden, salih selefin yürüdüğü yolu izlemeye duyulan güzel bir rağbete işârettir.

İmam İbni Rüşd

Daha önce geçtiği gibi bazı felsefeciler, delil getirme metodlarını açıklarken tehlikeli bir yola girmişlerdir. Çünkü naklî delillerin, kesin bilgi elde etmeye yaramadıkları zannına kapıldılar. Kur'an'ın hitabete yönelik ve kesin bilgi ifade etmeden insanların çoğunluğunu ikna eden; onların kabulleri için yeterli (iknâî) önbilgiler getirdiğini söylediler. Felsefî görüşlerinde ve mantık ilimlerinde, kendileri için kesin önbilgiler ve delil getirme yolları aradıklarını belirttiler.

İbni Rüşd —Hicrî 595 senesinde vefat etmiştir— aşırı gitmeyen müslüman felsefecilerden sayılmaktadır. Hâttâ şerî ilimlerde imamdır. Ancak fikrî eğilimleri, Yunan filozofların-

(1) Bak. Fahreddin Râzî Tefsirinin Giriş bölümü.

dan etkilenmesine yol açmıştır. Her ne kadar Kur'ân'daki delilleri, hitabete yönelik, tartışmaya yönelik ve kesin bilgiye yönelik (Burhanî) diye bir ayırıma tâbi tutsa da, ilâhî kitabın delilleri karşısındaki tavrı büyük ölçüde insaflıdır. Bir bakıma bu delillerin halkı ve aydınları iknâ edişini gözönüne almış gibidir ve Kur'an'ın bunların hepsini bünyesinde taşıdığı görüşündedir.

Burada tartışmasını yapmak istediğimiz konu, İbni Rüşd'ün, Kur'an'ın delillerinden bir kısmını hitabete yönelik saymasıdır. Bu olabilir. Ancak mantıkçıların ıstılahında hitabet, kesin sonuçlar doğurmaz. Kesinlik ifade eden önbilgilere (önerme-mukaddime) dayanmaz. O yüzden Kur'ân'ın delillerinin bir bölümünün, zandan ibaret olan sonuçlar verdiği kabullenilmesi gerekir ki, bu hatadır. Bu hataya kelâmcıların bir çoğu ve felsefeciler düşmüşlerdir. Herhalde sözünü ettiğimiz ifade ile; Kur'ân'ın delil getirirken bazan arap dilinde alışılmış olan üslûplarla iknâ edici yollara girdiği kastedilmektedir. Yüce Allah'ın kitabını araştıran kimse, incelemeye daldığında görür ki, Kur'ân'ın delilleri çeşit çeşit, istidlâl metodları da farklı farklıdır. Bunların hitabet delilleri oldukları zannının kendisinde uyanmasına yol açan şey, pınarlarının zahmetsizce çıkışı, kaynayışlarının berrak olup, insanların çoğuna tesir etmesidir.

Allah'ın kitabını düşünen herkesin burada bilmesi gereken iki gerçek vardır:

1. Kur'ân'ın üslûbu; insan üslûplarının çok çok üstündedir. İster hitabet delilleri, isterse kesin bilgiye yönelik deliller denilsin içerdiği bütün deliller, insanları aciz bırakan sözlerdendir.

2. Kur'ân'ın hitabetteki üstünlüğü, her önbilgisinin ve her sonucunun kesinlik ifade etmesi bakımındandır. Bunlarda zanna yer yoktur. Çünkü zan hiçbir şekilde gerçeğin yerini tutamaz.

Buna binaen kim Kur'an'ın delillerini **«hitâbî»** diye nitelerse, garip ve çirkin bir iş yapmış olur. Zira o tür deliller, mantığın bir bölümünü teşkil ederler ve ancak zan doğururlar. **İbni Sina «Eş-Şifâ»** adlı eserinde şunları söylüyor: «Bilginler hitâbeti ve şiiri mantığın içerisine soktular. Çünkü mantığın amacı, tasdik ettirmeyi sağlamaktır. Şayet bu tasdik ettirme işi

kesin bir sonuç doğurursa, ona «**Bürhan**» denir, eğer zan veya zan sayılabilecek bir sonuç verirse, hitabet adını alır. Şiire gelince o, tasdike yol açmaz. Ancak onun yerine geçebilecek bir hayal ettirmeyi temin ettiğinden —şöyle ki, ruhları hem daraltıcı ve hem de ferahlatıcı bir etki meydana getirmektedir— tasdike götürücü şeylerden sayılmıştır.»

Şeyh Muhammed Ebû Zehra «El-Mucize El-Kübrâ» adlı kitabında bunu naklettikten sonra peşinden aşağıdakileri dile getirmektedir:

«İki gerçeği zikretmek zorundayız:

Birincisi: Kıyaslarında hitabet sırf zanna dayanır ve yalnızca zan doğurur. Ancak bilinmesi gerekir ki, kelâmcıların bahsettikleri ve aynı zamanda hitâbî üslûpta geçen gerçekler içinde, kesin bilgi ifade edip yine kesin sonuç doğuranlar vardır. Kendilerinin mantıkî kıyaslar biçiminde ve burhanî şekiller halinde olmayışları, onlardaki bu kesinliğe zarar vermez. Şüphe taşımayan bilgi için ölçü şekiller değildir. Bu konuda ancak gerçeğe itibar edilir. Onun kesin olup olmadığına bakılır. Burhanî şekil ona şüphesizlik kazandırmaz. Yine onun kesinliği, bahsedilen şekle sarılmamakla azalmaz.

Hitabî delillerin bir çoğu, susturmada ve çaresiz bırakmada en güçlü önbilgilere dayanır ve mantık, batıl sözü ayırmaya yarar. Fakat bizzat kesinliği sağlamaz. Mantıkî şekillerin en bâriz vasfı, batıl bir şeyin sahteliğini ortaya çıkarmalarıdır.

Bazen hitâbî konuşma, hasımların delillerini reddederken onların çürüklüğünü ve asılsız taraflarını açıklarken, mantıkî şekillerle özetlenmiş bir durumda olur. Çoğu kez, tartışmaya bürhana ve mantıkî kıyaslara dayanan konuşmalar, hasmın sözündeki batıl tarafları açıklamak için kullanılırlar.

İkincisi: Hitabet ve tartışma hakkında söylenen «zan ifâde eden delillere dayanırlar» sözü, Kur'ân'ı bağlamaz. Biz Kur'ân'ın delil getirişinde kendine özgü ve bağımsız bir yolu bulunduğunu savunuyoruz. Kur'ân düşünüldüğü takdride, bürhanî delillerin, kendisiyle ayrıcalık kazandıkları vasıf olan kesinlik ve şüphesizlik görülür. Yine hitabî delillerin kendisiyle seçkin bir nitelik kazandıkları, iknâya götürüş ve çok üstün konuşmanın kendine has bütün nitelikleri gözlenir. Bununla birlikte Kur'ân'la yarışılmaz. O hem arap ve hem de arap olma-

yanlara, kısacası bütün insanlara bir mucizedir. (1) Çünkü hitâbî delilller ifadesinin mantıkçılara ve felsefecilere göre ayrı bir mâñâsı vardır. İbni Rüşd de, onların kültürlerinden etkilenmiş ve kendilerine meyletmiştir Hitabî delillerin mantıkçılar arasındaki bu anlamı, şeriat alimlerinin dillerindeki genel anlamından farklıdır. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ashabına öğüt vermek ve İslâm'ın hükümlerini, direktiflerini açıklamak için yaptığı hitabeler, her ne kadar belâğatları ve üstün mânâları sebebiyle insanları hislendirip, duyularına hâkim olsa da, kesinlik (yakîn) pınarından kaynaklanmışlardır ve en güçlü, en sağlam deliller yardımıyla meyvelerini vermişlerdir. Rasûlüllah (s.a.v.)'ın ashabı bunları kabul ettiler, denenleri uyguladılar. Karşı çıkmanın câiz olmadığı ve gereğinin yapılması icâb eden bir delil olarak her ne geldiyse ibretle sarıldılar. Salih selef ve onlara uyanlar da bu yolda yürüdüler. Çünkü peygamberin değerli hitabelerinde etkileme ve iknâ etme gücü ile delilin ve kesinliğin gücü bir araya gelmişti. O bakımdan İbni Rüşd'ün, «Kur'ân'ın delillerinden bazısı hitâbete yöneliktir» sözü üzerinde durmak gereklidir.

Eğer onların hitâbî oluşundan maksat, kalblerin kendilerine meyletmesi, hem halkın hem de aydınların tatmin olup, onları kabul etmeleri ise yine, mahiyeti itibariyle kendisine şüphenin yol bulamadığı kesinlik arzeden bu delillerin gösterdiklerine «Doğrudur» deyip inanmaları ve boyun eğmeleri ise, Burhan denilen türden ayrılışları, duyulara hakimiyet kurup tesirli olmaları nedeniyle fonksiyonlarını icra etme noktasındaysa, evet bütün bu anlatılanlar kastediliyorsa, «Kur'an'ın bir kısım delilleri hitâbîdir» sözü o şartla doğrudur. Ancak en uygunu bu sözü Kur'ân'ın delilleri hakkında kullanmamaktır. Çünkü batıl anlamda kullanılışına karışabilir.

Şayet «hitabî deliller»le; mantıkçılar ve kelâmcılar arasında malûm olan, çoğunluğa etki etmekte kullanılıp, onlar tarafından kabul görmüş önbilgiler olmalarını ve kesin sonuçlar doğurmadıklarını, zan ifade eden neticeler verdiklerini söylemek istiyorsa, bu görüşünde İbni Rüşd'e katılmıyoruz. Bilâkis bunu ve benzeri iddiaları alıp duvara çarpıyoruz. Çünkü Kur'ândaki-

(1) Bkz. Mucizetûl Kûbrâ shf. 391, 392.

lerin hepsi kesin gerçeklerdir. Metodları kesinlik pınarından kaynar. Aslında Kur'ân, muhaliflerini zanna uydukları için suçlamıştır. **«Oysa onların bu hususta bir bilgileri yoktur, sadece zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz gerçeği ifâde etmez»** (1).

«Allah'ın kitâbını iyice düşündüğünüzde, delillerinin, anlam bakımından derinlik ile, açıklık ve inceliği kendilerinde topladıklarını görürsünüz. Örneğin aşağıdaki âyeti okuyunuz:

«Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırmalarından uzaktır» (2). Sonra, bu birkaç kelime içerisindeki delil getirişe, korkutmaya ve azametliliğe bakınız. Ayeti kerimede ifadesini bulan delil, şu unsurları bir araya getirmiştir: a) Kesin önbilgilerin derinliği, b) Yine herkes tarafından kabul gören önbilgilerin kolayca anlaşılması (vuzuh) c) İlâhların çekişmesinden ortaya çıkacak korkunç karışıklığı sergilemedeki incelik... Böylece bu delil, hem şiirsel hem de hitabî bir «bürhan»dır ve bunu hiç bir mantık-felsefe kitabında bulamazsınız». (3).

Bu konudaki inancımızı özetlersek; Allah'ın kitabı hakkında gerçeklere ve edebe uygun düşen tavır, onun delil getirmede başlı başına ve kendine özgü bir metodunun olduğunu, sağlıklı ön bilgilerle, doğru sonuçları bir araya getirdiğini, hem de bunu mucizevî bir güç ve çok üstün bir belâğatla yaptığını kabul etmektir.

Şeyhül İslâm İbni Teymiye

Şeyhülislâm İbni Teymiye, —vefat tarihi hicri 728— müslümanların fikrî hastalıklara yakalandığı ve birçoğunun, kelâm ekolünün ve felsefî görüşlerin içerisinde kaybolduğu, bu felsefelerin islâm düşüncesine hâkim olup tehlikeli bir biçimde içerisine sızdığı bir asırda dünyaya geldi. Müslümanların inançlarına şüphe sokmayı, kitap ve sünnetle ilgili ilimlerin içerisine, doğrusuyla yanlışıyla Yunan felsefesini ve mantığını karıştır-

(1) Necm: 28.
(2) Enbiya: 22.
(3) «En-Nebeûl-Azîm»; Doktor Muhammed, Abdullah Drâz, shf. 109.

mayı hedef alan bu saldırıları önlemek için fikrî bir savaşa girmek gerekiyordu.

Ancak İbni Teymiye (Rh) bu savaşa girmeden önce metodunun bir bölümü olarak, bu insanların ıstılahlarına ve görüşlerine, eğilimlerine temel aldıkları fikrî hareket noktalarını öğrenmeyi gerekli gördü. Böylece ıstılah kullananlara, kendi ıstılahlarıyla hitap etmek ve savaşta aynı silâhı kullanarak karşılık vermek istedi. O nedenle felsefe okudu, hâttâ onu felsefecilerden daha iyi bilir hale geldi. Ama felsefeyi okuyuşu, onu yıkmak ve Yunan mantığını öğrenişi de, içinde hiçbir faydası olmayan aldatmaca taraflarını açığa çıkarmak içindi.

Felsefe öğreniminden, inancı sağlam, basireti körelmemiş olarak çıktı... Zira o denize dalışı, ihtiyatla ve uyanıklıkla idi. Derinliklerini yoklamak, insanların inançları ve kültürleri için tehlike arzetmesi mümkün olan şeyleri öğrenmek istiyordu. Sonra İbni Teymiye (Rh) ilk hamlesini, Yunan mantığına ve felsefeye aldanıp onları kitap ve sünnet ilimlerinden önde görenlere karşı yaptı. Birçok meselede mantıkçılara hücum ederek, meşhur kitabı «**Er-Red alel-Mantıkıyyîn**»i kaleme aldı. Tanım, burhan vb. gibi nice mantıkî konularda Yûnan mantığını çürütmeyi hedef edindi.

İbni Teymiye (Rh), içerisinde bazı çelişkiler gördüğü için Aristo mantığına karşı çıkarken, insan aklının bir gereği olan mantığı eleştirmiyordu. Çünkü o mantık, ilâhî öğretiler ve sağlam insan fıtratıyla uyum içerisinde olan doğru mantıktır. Yoksa yaptığı bu işte çelişki içerisine düşmüş olur. Zira mantığı yine mantıkla reddetmektedir. Ve aklî delilleri iptâl etmek için, yine aklî delilleri kullanmaktadır. İşte buradan anlıyoruz ki, yapmış olduğu bu işle İbni Teymiye, peygamberlerin getirmiş olduğu semavî bilgilerle zıtlaşmayan ve çok açık bulunan aklî gerçeklere uygun, sağlıklı mantığı, kendisine bulaşan şâibelerinden ayırmak istiyordu. O bakımdan şunları dile getirmektedir: «...Çünkü, peygamberler, insanlara, iki şey arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlayabilecekleri aklî örnekler vermişlerdir. Yine peygamberler, gönderildikleri kavimlere adaleti ve dini meselelerde delil olarak kullanacakları gerçek aklî kıyaslamaları tanıma yollarını göstermişlerdir. Dolayısıyla peygamberlerden elde edilen ilimler, bir kısım kelâmcıların zan-

nettiği gibi sırf haberden ibaret değildirler. Bu kimseler, akılla elde edilen bilgileri, vahiy kanalıyla gelen ilimlere bir otorite yapıyorlar. Oysa tam tersine rasuller, insanların dininin akıl ve bilgi yönünden kendileriyle tamamlanacağı aklî ilimleri de açıklamışlar ve birçok örnekler vermişlerdir. Yine insan tabiatının kendisinden kaçmış olduğu veya sonuçlarıyla zarar gördüğü görüşlere ve kötü arzulara dikkat çekip gösterdikleri için insan doğası olgunluğuna erişmiştir. Allah'ın elçileri yukarıda açıklanan kötülüğü ortadan kaldırdılar ve insan fıtratının uzaklaştığı şeyleri açıkladılar. Sonunda Ademoğlunun aklı, Allah'ın indirdiği ve peygamberlerin tebliğ ettikleri kıstasları tanıdı ve anladı.

Kur'an ve hadisler bunlarla doludur. Allah gerçekleri, aklî kıstaslarla ve verilmiş örneklerle açıklamaktadır. Birbirinden farklı iki şey arasındaki farkları ve kendilerinde yakınlık bulunan iki olay arasındaki benzetme yollarını belirtmekte, üstelik böyle yapmayanları da kınamaktadır. Örneğin: **«Yoksa, kötülük işleyen kimseler, ölümlerinde ve diriliklerinde kendilerini, inanıp yararlı iş işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar»** (1). Yine **«Kendilerini Allah'a vermiş olanları hiç suçlular gibi tutar mıyız? Ne oluyorsunuz? Ne biçim hükmediyorsunuz?»** (2). Yani bu, haksız bir hükümdür, âdil bir hüküm değildir. Çünkü bunda, birbirinden farklı iki şeyi bir tutma vardır. Ayrıca **«Yoksa inanıp yararlı iş işleyenleri, yeryüzünde, bozguncular gibi mi tutarız? Yoksa Allaha karşı gelmekten sakınanları, yoldan çıkanlar gibi mi tutarız?»** (3) buyurmaktadır.

Kendilerinde yakınlık bulunan iki şeyin arasında benzerlik kurmaya örnek: **«(Ey Kureyş) Sizin inkârcılarınız bunlardan (kıssaları anlatılan Nuh kavminden, Firavun'a kadar helâk edilen kâfirlerden) daha mı üstündür (ki azab edilmesinler?) Yoksa size (Ey Kureyşin inkârcıları) kitaplarda (ateşten) kurtulduğunuza dair belge mi var?»** (4). Yine «Sizden ön-

(1) **Casiye: 21.**
(2) **Kalem: 35-36.**
(3) **Sad: 28.**
(4) **Kamer: 43.**

ce gelenlerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Peygamber ve onunla beraber mü'minler: **«Allah'ın yardımı ne zaman?» diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı.»** (1).

Kur'an bunlarla doludur. Ancak burası onları sıralamanın yeri değildir. Maksadımız, «aklî kıstas» türüne dikkatleri çekmek ve Yüce Allah'ın bahsettiği gibi bunun Kur'ân'da varolduğuna işâret etmektir. Her ne kadar ondan yana nasibi olsa da, yalnız Yunan mantığına mahsus değildir. Tersine kendilerinde yakınlık bulunan iki şey arasında benzerlik kurmayı ve birbirinden farklı iki şey arasında ayırım yapmayı içerisinde bulunduran doğru kıyaslar asıldırlar ve daha mükemmeldirler. Bunların, genel kıyaslama **(kıyas-üş-şümûl)**, örnek vererek, benzetme yaparak kıyaslama **(kıyas-üt temsîl)** veya temsil kalıbına dökülmüş olmaları önemli değildir. Ölçü ortak yandır, benzetme yönüdür (El-Câmi') ve orta tanım (2) dır».

İbni Teymiye (Rh), mantığı ayrı ayrı ve toptan inkâr etmiyordu. Fakat o mantığın insan aklında kendiliğinden (doğal olarak) var olduğunu, zeki bir kimsenin ona muhtaç olmadığını, zekâ seviyesi düşük olana da, tabii olmadıktan ve doğuştan yetenekli bulunmadıktan sonra bir yarar sağlamadığını savunuyordu.

İmam İbni Teymiye (Rh) mantığın hatasının **«bürhan»** meselesinde olduğu görüşündeydi. Zira şunları söylemiştir: «Bürhan konusuna gelince, görünüşü doğrudur. Unsurları da doğru olursa gerçek bilgi ifade ettiğinden şüphe edilmez. Yalnız iki noktada hata edilmektedir.

Birincisi: Onun unsurlarını sadece bahsedilen cinslerle sınırlamanın kesinlikle bir delili yoktur. Mantıkçılar, ispat ettikleri şeylerde haklıdırlar, ama kabul etmedikleri (nehyettikleri) şeylerde haksızdırlar. Bu belirli birkaç yolun dışında kesinliğin olmadığını nerden çıkartıyorlar? Şayet kişi, vicdanının sesine kulak verse, nasıl diğer bütün insanların, hele peygamber-

---

(1) Bakara: 214.
(2) Er-Red alel Mantıkıyyin shf. 382, 383'den biraz kısaltılarak.

lerin ve evliyaların, daha başka bir şekilde kesin bilgi elde edemiyeceklerini söyleyebilir? Ki durum bunun tersinedir.

İkincisi: Bu «bürhan», ilim ifade eder. Ancak, insan aklının, bahsedilen nitelikteki burhan'ın dışında hiçbir şekilde bilgi sahibi olamayacağı nerden bilinmektedir? Halbuki biz, bir topluluk için pratik yahut zarurî olan nice ilimler (1) görmüşüz ki, diğer bir topluluk için teoriktir, iktisâbîdir (2). O nedenle mantıkçılar, anlıyamadıkları şeyi inkâr etmişlerdir. Yâni bu belli birkaç madde olmaksızın yahut içerisinde kıyaslama bulunmaksızın elde edilen bilgiyi kabul etmemişlerdir. Hâttâ onların sonradan gelen en iyi takipçisi, peygamberlerin ve evliyaların bilgilerinin sadece kıyaslama yoluyla elde edilen bilgiler olduğunu iddia etmiştir. Onların bu sözü sonuçta, Allah'ın ilminin de böyle olmasını gerektirir. Üstelik bu konuda, peygamberleri ve evliyaları, Allah'a kıyaslamaktan, Rabbül alemin'i meleklere ve insanlara kıyaslamaktan başka hiçbir delilleri yoktur.

Burada, bir mü'minin kesin olarak bilmesi gerekir ki, onlar ve onlara benzeyenler, çoğu kez kabul etmedikleri, yalanladıkları şeylerde hataya düşmüşlerdir. Yoksa ispat edip, anladıkları meselelerde değil. O nedenle mantık, kalbindeki imanı zayıf olan kimsenin dinden çıkış kaynağı olmuştur. Zira o kimse, bu belli birkaç maddeyle ve bu suretle elde edilen bilgilerin dışında ilim olmadığına inanmaktadır. Peygamberlerin haber verdikleri şeylerin çoğunda bahsedilen nitelikteki bilginin olmadığını görür, böylece onlardan şüphe eder veya yalanlar; yahut inancından ve tasdikinden vazgeçer. Dolayısıyla bilgisi ve inançsızlığı, taşıdığı işte bu yanlış kanaatinden, yani anılan belirli maddeler olmadan bilginin sağlanamayacağı zannından ileri gelir. Halbuki buna kesinlikle bir delil yoktur. Her ne kadar adı geçen maddeler ilim ifade ederlerse de, onlar hakkında sadece «İlim ifade ederler» demekle, «Onlar ilim ifade

---

(1) **Zarûri ilim: Düşünmeden, delile başvurmadan, ilk bakışta meydana gelen bilgi. İktisâbi ilmin karşılığıdır. Bkz. Bekir Topaloğlu, «Maturidiye Akâidi» shf. 218 (Çeviren).**

(2) **İktisabî ilim: Bilgi sebeblerine başvurarak, kendi iradedemizle kazandığımız bilgidir. Age. shf. 200 (Çeviren).**

ederler ve kendileri olmadan hiçbir bilgi elde edilmez» demenin arasındaki fark açıktır. Bunu işâret eden hususlardan birisi, kıyasın tümel (küllî) bir bilgiye delâlet etmesidir. Çünkü ona, tümel olumlu önerme (1) gerekir. Tümel ifade ise ancak ortak yönleri dile getirir. İşte «tümel» bu olduğu için, kıyaslama, muayyen (genel olmayan ve varlıkların bazısı için geçerli) gerçeklerin hiçbirisine delâlet etmez. Onunla ancak —şayet o da bilinirse— bahsedilen gerçeklerle, diğerleri arasındaki ortak taraflar bilinir. Kesinlikle ne Allah'ın, ne meleklerin, ne peygamberlerin yahut velilerin hâttâ ne bir hükümdarın ve ne de yüce yaratıklar (melekler) dan ve düşük varlıklar (cinler) dan birinin nitelikleri bilinemez. Öyleyse bütün bunları bilmek, ya imkânsız olacaktır ya da kıyaslamanın dışındaki bir bilgi kanalıyla gerçekleşecektir.

Her ikisi de bir vakıadır. Oysa onlara göre böyle bir şey olmaz. Çünkü onlarca kıyaslamadan başka yol yoktur. Halbuki peygamberler ve onlara uyanlar kıyası kabul ederler. Hâttâ cemaat (2) da, bütün akıl sahiplerinin yani meleklerin, peygamberlerin ve diğer insanların onu kabul ettiği görüşündedir.

Yine, tümel bir önerme gerektiğinden, şayet bu önerme nazarî (düşünerek çıkartılan) ise kendi arasında başka önermelere ayrılır. Yok eğer bedihî (akla kendiliğinden gelen) ise, önermenin içine aldığı bütün fertleri kafa yormaksızın bilmek mümkün olduğundan bir kısmını bilmek öncelikle mümkün olur. Buna bir engel yoktur. Aksine daha kolaydır.

Mantıktaki «tanım» meselesine gelince, değişik şekillerde açıklanmaktadır. Onlardan birisi, teorik tasavvurların (3) ancak bahsettikleri tanım yardımıyla bilinebilecekleri iddialarıdır. Ona denecek şey, teorik doğrulamaların (4), sadece maddelerini belirttikleri burhanla olabileceği iddiaları hakkında söyle-

---

(1) **«Mukaddimetün külliyyetün icâbiyye»: Tümel olumlu önermeye bir örnek: «Bütün insanlar ölümlüdür» Bunun zıddı tümel olumsuz önermedir. «Hiç bir insan ölümlü değildir» gibi. (Çev.).**

(2) **Bununla ehl-i sünneti kasdetse gerektir. (Çev.).**

(3) **«Et-Tasavvurat en-Nazariyye».**

(4) **«Et-Tasdikat en-Nazariyye».**

nenlerin aynısıdır. Ona hiçbir delil yoktur. Tanım konusunda ileri sürdüklerinin zayıflığına delâlet eden şeylerden birisi şudur: Eğer tanım yapan kimse, tarif edilecek şeyi başkasından tanımayla bilecekse, o zaman teselsül veya devir ortaya çıkar. (Yani bir şeyin bilinmesini Ahmet, örneğin Hasan'a bağlar. Hasan da aynı şeyin bilinmesini Ahmet'e bağlar. Böyle bir kısır döngü ortaya çıkar (çev.-) Şayet onu tanımsız olarak bilecekse, o zaman da savundukları iddia bâtıl olur.

Eğer, «Hayır onu, kendi içinde şekillenen (yani kendi görüşlerine dayanan) bir tanımla bilir. Tıpkı dile getirmeden önce kendi içinde şekillenen bir bürhanla, «tasdik'i (doğrulamayı) kavrayışı gibi» dense cevaben denilir ki; burhan, neticeden farklıdır. İki önermeyi bilmek, neticeyi bilmek değildir. İnsanın içinde şekillenen tanıma gelince; bu, tarifi yapılan şeyi bilmenin ta kendisidir. İstenen de odur. Artık tarif edileni bilmeye yarayan tanım nerde kalır? Açıklanacaklardan biri işte budur.» (1)

Böylece, Şeyhûl İslâm İbni Teymiye'nin, mantığı ayrı ayrı ve tümden inkâr etmediğini anlarsınız. O ancak Aristo ve onun peşinden gidenlerin hataya düştükleri meseleleri açıklamıştır.

İbni Teymiye mantığın safsatayı giderme konusunda faydalı olduğu görüşündedir. Aynen önermelerin tartışmada kullanılışları gibi. Çünkü «Er-Red alel Mantıkıyyîn»de şunları söylemektedir: «Kapalı olan önermeler bazen tartışmalarda bir kısım insanlar için yararlı olur. Bununla birlikte kapalılık ve açıklık izafî (göreli) şeyler olduğundan kapalı deliller ve tanımlardan yalnız bazı insanlar faydalanırlar. Nice kimse kendisine açık bir şey sunulduğunda aldırmaz ve onun ispatına yarayan bir delil zikretmedikçe kabul etmez. Bu yapılırsa kabul eder. Aynı şekilde ona «tanım» zikredildiğinde, onu ayırır ve seçer. Genellikle bunları inatçı bir kimse yapar. Yahut da hakkında düşündüğü, bir önermeden diğerine geçtiği ve üzerinde yorulduğu şeyleri tanımaya nefsi (2) alışmış kimse yapar. Alış-

---

(1) **Fetâvâ; İbni Teymiye cilt 9. shf. 260-262.**

(2) **«Nefsuhû» kelimesi nakledilirken *atlanmış* ve müennes zamirlerin mercii kaybolmuştur. Bak. «Er-Red alel Mantıkıyyîn» İbni Teymiye, Süleymaniye, Celâl Ökten Kütp. Nu: 338 Bombay baskısı (Çeviren).**

kanlık ikinci bir huydur. Araştırmayı ve düşünmeyi adet edinenlerin çoğunun bu nefsî alışkanlığı, sanki onların bir huyu olmuştur. Araştırmadıktan ve düşünmedikten sonra hâttâ tartışmadıktan ve diretip karşı çıkmadıktan sonra bir şey tanımaz, kabul etmezler. İşte ancak bütün bu şartlar tamamlanınca tanırlar ve kabul ederler. Her ne kadar insanların çoğunda, araştırmaya ve düşünmeye gerek duyulmayan apaçık şeyler (fikirler) bulunsa bile... Dolayısıyla uzun yollar ve araştırıcıların çoğunun bahsettikleri kapalı önermeler, düşünce konusunda bu tip kimselere yarar sağlarlar. Tartışmada inatçıları safdışı etmek ve kabul etmeyenleri susturmakta faydalı olurlar. Gerçeği (hakkı) inkâr etmekten ibaret olan safsata insanların çoğunda görülen bir sakatlıktır.» Sonra İbni Teymiye ilâve ediyor: «Ancak bazı bilgi dallarında, kimi topluluklara ve kişilere safsata hastalığı bulaşır. Kalb hastalıkları beden hastalıkları gibidirler. Nasıl ki dünyada, toplumlar ve şahıslar her hastalığa birden yakalanmazsa, aynı şekilde hiç bir şey bilmeyen ve her konuda inancı çarpık olan yoktur. İçlerinde ancak, hastalıklardan bazısına yakalananlar görülür. Hâttâ kimi topluluklar belli hastalıklara çokça yakalanırlar. İşte bu hasta insanlar, fıtri (doğal) gıdalardan faydalanamazlar. Onlar yapılarına uygun ilâçlara muhtaçtırlar.

Yine aynı şekilde kafasında safsata olan ve bazı ilim dallarında bünyesi hastalanan kimseye düşündürücü deliller sunulmaz. Ona bir çeşit ilâç verilir. Tanımlar ve kendisini düşünmeye yönelten, zorlayan deliller —şayet onların önermelerini teker teker düşünürse— kafasındaki safsatayı giderir ve hakkı itirafa götürür. Bu iş, sayım yaparken yanılan kimsenin durumuna benzer ve sayım yalnızca tek bir sonuç verir. Bazen hatası çok açık olur da kendisi farkında değildir. Yahut bunu itiraf etmiyordur. Ona karşı, hakkı kendisiyle tanıyacağı uzun bir yol takip edilir. «Sen şuna ve şuna sarıldın, sonuç bu oldu.» «Buna ve buna sarıldın sonuç şöyle oldu» denir.

Tartışan için de böyledir. Ona örnekler verilir. Çünkü örnek, durumu açıklığa kavuşturur. Hâttâ elle tutulur, gözle görülür ve aklen açık olan şeyler için bile geçerlidir...

Bazan karşısına önermeler konur. Böyle yapılmazsa, inkâr ettiği şeyi kabullenmesi gerektiğini anladığı zaman diretir ka-

bul etmez. Bu, eski Yunanlıların, ilk müslüman düşünürlerin metodudur. İtiraz eden değil, delil getiren soru sorar. «Bu konuda ne diyorsun?» yahut «şunu açıkla bakalım?» der ve ön bilgileri (önermeleri) teker teker sorar. Bahsedilen önbilgileri itiraf ettiğinde, onların gerektirdiği, arzu edilen sonuçlar açıklanır. Öyleyse gerçeğin bilinmesi kendisine bağlı ve muhtaç olan şeyle, kendisi olmaksızın da gerçeğin bilinebileceği şeyin arasını ayırmak lâzımdır. Ancak ikincisi ile bazen kimi hastalıklar gider ve kimi inatçılar susturulur» (1).

Abbas Mahmud El-Akkâd «Düşünmek İslâmın Emridir» adlı eserinde aynen şunları söylemektedir:

«İmam İbni Teymiye'nin mantık karşısındaki konumu, İmam Gazâlî'nin konumuna benzer. Ancak mantığı, insan aklında doğuştan varolan tabii bir şey olarak görmektedir. Ona göre zeki bir insan mantığa gerek duymaz. Doğuştan bulunmadıktan sonra zekâsı geri olana da fayda vermez. Mantık hakkında bunları düşünen bir kimsenin mantığı tanımaması ve haram kılması imkânsızdır. Çünkü insan doğası inkâr edilmez ve kullarının içerisine Allah'ın koymuş olduğu bir parça haram kılınmaz.

«İbni Teymiye tanımlarla, ıstılahçılarla mantıkçılara, ceşı çıkan kitaplarını gözden geçiren kimse, gerçek mantığın inşâsı ile karşılaşır ve sağlam mantık usullerinin tatbikine işaret edildiğini anlar. Bütün uygulamalarıyla ve her yönüyle mantığı temelinden yıkmağa çalışmamıştır.» Sonra Akkâd devam ederek:

«İbni Teymiye» tanımlarla, ıstılahçılarla mantıkçılara, cedelcilere karşı çıkmak için kaleme aldığı eserlerinin birçok yerinde bu yolu izlemiştir. İnsaflı bir kimsenin, İbni Teymiye hakkında, aklî delilleri (2) haram gördüğünü zannetmesi mümkün değildir. İşte onun delilleri ortadadır ve bunlar, belgeye, ipuçlarına, araştırmaya, gözleme ve kendileriyle mantık sorunlarının şekillendiği bütün unsurlara dayanmaktadırlar. Adil bir insan ancak şunları diyebilir: İbni Teymiye, faydasızlığına rağ-

---

(1) **Bak. «Er-Red alal-Mantıkıyyîn/İ. Teymiye sh. 328-331.**

(2) **«Burhan ve Huccet» (Çeviren).**

men safsataya düşkünlüğü, cedeli ve gereksiz meşguliyeti haram görmektedir.

Mantıkta akıl hakem yapıldığında, mantığın akla hakem yapılmasından kurtulunmuş olur. Ve mantığın akıl üzerinde bir zorba olup onu doğru düşünmekten alıkoyması, ancak içerisinde, kuru sözlerin ve kalıpların, mânâ gerçeğini ve özü-bastırdığı zamanlarda görülür.

Mantık bu noktada akıl için bir bağ gibidir. İnsanların bahsedilen bağdan aklı kurtarması gerekir ki, onun gösterdiği dosdoğru yolda yürüsünler. İbni Teymiye mantık ilmini bilmediği veya örtmeğe çalışıp hafife aldığı için yukarıdaki düşünceleriyle ona saldırmıyordu. Şüphesiz ki onu bildiği, konuşmalarından anlaşılmaktadır. Bu ilimde ihtisas yapıp iyi öğrenen ve üslûbuna tam anlamıyla vakıf olanlardan biridir. Böyle bir insanın mantığa karşı çıkması, içinde insanlara, özellikle ehil olmaksızın onunla meşgul olanlara zararlı olmasından korkulan şeyler bulunduğu içindir.» (1)

«İbni Teymiye (Rh) mantıkçılardaki hataların kaynağının, genellikle kabul etmedikleri meselelerde olduğu ve ispatlamaya çalışıp anladıkları konularda olmadığı görüşündedir. Ayrıca «bürhan»ın görüşünün doğruluğuna ve eğer unsurları da doğru olursa, gerçek anlamda ilim ifade ettiğine inanmaktadır. (2). Daha önce bundan bahsedildi.

Gerçekten İbni Teymiye, mantığı, içinde asılsız şeyler bulduğu için yıkmağa çalışırken yine mantığa başvurmuştur. Bu, düşmanları kendi silâhlarıyla vurmak anlamındadır. Ayrıca bir tartışmacı Kur'an'a inanmazsa, naklî delillerden ve belge niteliğindeki âyetlerden yararlanamaz. O zaman onunla tartışırken aklî deliller kullanırız. Hâttâ konuşmalarını mantık kurallarına dayandırıyorsa mantık bile kullanırız. İşte İbni Teymiye'nin mantık hakkındaki görüşleri bunlardır. Yani, hasmın hatasını açıklamada, safsatacıları ve inatçıları susturmada faydası olduğuna inanmaktadır. (3).

İbni Teymiye'nin İslâm şeriatı hakkındaki düşünceleri de-

---

(1) Bak: «Et-Tefkir» Ferîdatûn İslâmiyye shf. 36, 42.

(2) Bak: Fetâvâ, cilt, 9, shf. 259.

(3) Bak: Er-Red alel-Mantıkıyyîn: shf. 328-330.

rin olduğu halde, kalbi, kitaba, sünnete, sahabelerin söz, hüküm, fetva ve kendilerinden nakledilmiş bütün görüşlerine sımsıkı bağlıydı: Bunu gerekli görüyordu. Çünkü ona göre şeriatın temellerini (usûl) ve ayrıntılarını (fürû) bilmede merci, yalnızca peygamberlikti. İlimlerin ve sanatların kaynağı oydu. Gerçek anlamda anlaşıldığında, başka bir şeye muhtaç bırakmıyordu ve onda dünyanın da, ahiretin de işlerini düzenleyen gerçek ilim vardı.

İbni Teymiye (Rh) Kur'ân'ın delillerini bırakıp, kelâmcıların ve felsefecilerin delillerine yönelenlere saldırmış, onlara karşı şiddetli hücumlarda bulunmuştur. Özellikle bahsedilen felsefecilere ki, bu insanlar Kur'ân'ın delillerini hitabete yönelik ve iknâ edici nitelikte olduklarına, kesinlik arzeden «bürhan»lar olmadıklarına, gerçek «bürhan»ların yalnızca mantıkta bulunduğuna inanırlar.

İbni Teymiye bu işin, insanı, sonuçta İslâmî ilimlerin anlaşılabilmesi için Aristo mantığına ihtiyaç duyulduğu kanaatine götüreceğini düşünüyordu. Zaten bu yanlış kanaatin bir başka sonucu da, sahabenin bu hikmet dolu dini ve inançlarını anlamada kesin yollarının bulunmadığı idi. Çünkü onlar, İslâm fikir hayatına ancak hicri ikinci yüzyılda giren Aristo mantığını bilmiyorlardı. Dolayısıyla sahabeler ve tâbiin, bu dinin temellerini zan yoluyla bilip, kesinlik imkânlarından mâhrum kalmış (!) oluyorlar.

O konuda İbni Teymiye (Rh) şunları dile getirmektedir: «Bunlar ne ashabın, ne de kendisine vahiy gelmiş olan peygamberin, âyetlerin mânâsını anlamadıklarını söylüyorlar. Bir başka tabirle onların bu sözlerinin neticesi, peygamberin bizzat Allah'ın sıfatları hakkında sarfettikleri sözlerin mânâsını bilmediği, hâttâ genelde anlamadığı şeyler konuştuğudur.» (1).

Evet böyledir. Zira peygamber (s.a.v.) kendisinden sonra kelâmcıların tesbit ettikleri felsefî kurallara uygun tevillerle, Allah'ın sıfatlarını yorumlamaya kalkmadı. Çünkü peygamberin (s.a.v.) bilgisi Kur'an'dan ibâretti, delilleri, Kur'ân'ın delilleriydi ve bundan öteye geçmiyordu. Sahabeler, onları takip eden tabiîler ve müçtehid fâkihler de böyleydiler. Zira onlar,

---

(1) «Nakzûl Mantık» shf. 57.

Kur'ân geldiğinde ne Yunan mantığından ve ne de kelâmcıların tevillerinden haberdardılar.» (1).

Böylece anlıyoruz ki, Şeyhûl İslâm İbni Teymiye'nin metodu, fitne kasırgalarının koptuğu bir asırda, toplumsal ve siyasî şartların boğuculuğuna rağmen, şerî delilleri savunma ve onların yanında yer alma bakımından sağlam bir metoddur. O nedenle İbni Teymiye'nin, İslâm ve hükümlerini koruma noktasındaki tavrı, serttir, ihtiyatlıdır.

Bununla birlikte, değişik inanç ve ekoller (mezhepler) arasında şahit olduğu çekişmeler sebebiyle sürekli değişen durumlar ve olaylar karşısında donuk ve sabit bir fikir taşımıyordu. Birçok ilim dalında usta idi. İslâm şeriatının amaçlarını biliyordu. Toplum terbiyesi, hukuk düzeni ve sosyal hayatla ilgili diğer hususlarda, şeriatin etki alanından haberdardı.

İmam İbni Teymiye, İmam Gazâlî gibi bazı kelâmcılara, bir takım konularda yüklenirken, içtihad konusunda ve ayrıntılı (ferî) meselelerde, âlimlerin ihtilâfa düşebileceklerini kabul ediyordu. **«Ref-ul Melâm an-il Eimmet-il A'lâm»** adlı muteber kitabını kaleme alarak, imamların ihtilâflarını anlatmış ve bu ihtilâfların doğal sebeblerini açıklayarak haklılıklarını vurgulamıştır. Kitabın bir bölümünde şunları söylemektedir: «Bilinmelidir ki, ümmet tarafından genel kabul görmüş olan imamların hiçbirisi, peygamberin (s.a.v.) teferruat sayılabilecek yahut önemli temel konulardaki sünnetlerinden hiçbirine karşı gelmeyi düşünmemişlerdir. Kuşkusuz ki onların hepsi de Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sünnetine uyulması gerektiği ve herkesin görüşü kabul edilip, terkedilebildiği halde, peygamberimizin (s.a.v.) bundan müstesna olduğu gerçeğinde kesinlikle ittifak etmişlerdir. Sahih bir hadis varken başka bir görüş beyan etmişlerse, o zaman bunu haklı çıkartacak bir dayanakları mutlaka olmalıdır. Bu dayanaklar üç grupta toplanır.

a) O sözü, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) söylediğine inanmaz.

b) Rasûlüllah'ın (s.a.v.) o sözle, sözkonusu olan meseleyi kasd ettiğine inanmaz.

c) O hükmün nesh edildiği kanaatindedir.

İşte bu üç grubun kendi aralarında birçok sebebleri var-

---

(1) **«İbni Teymiye»; Muhammed, Ebû Zehra, shf. 243.**

dır...» (1). Bu konuyu, sahabelerin (r.a.) ihtilâf ettikleri meselelerin sonuna kadar uzatmıştır.

Aynı zamanda Şeyhûl İslâm İbni Teymiye, tartışırken hevâ ve hevesine uymamakta ve muhaliflerinin takdir edilecek yanlarını itiraf etmektedir. Hataya düştükleri konularda affedileceklerini umar. Örneğin, ilim adamlarından oluşan bir topluluktan bahsettikten sonra aşağıdakileri dile getirir:

«Bu insanların hepsinin de, İslâm için şükre değer hizmetleri ve kabule şayan iyilikleri vardır. Ehli sünnete ve müslümanlara yardım etme ve bidatçıları, kâfirleri reddetme işinde, durumlarını bilen ve haklarında gerçeği söyleyerek insaf eden kimselere gizli kalmayan çabaları vardır. Ancak, zeki ve üstün insanlar oldukları halde, başlangıçta mutezileden alınan bu ilim —kelâmı kasdetmektedir— akıllarını karıştırınca, bundan kurtulmağa ve gereklerine (neticelerine) sarılmaya ihtiyaç hissettiler. Bu yüzden de dine sımsıkı bağlı islâm âlimlerinin karşı çıktıkları görüşlere saplanıp kaldılar. O nedenle insanların bir kısmı, iyilikleri ve üstünlükleri olduğu için hürmet gösterdi. Bir kısmı da, kendilerinden bid'at ve *asılsız (bâtıl)* olan sözler çıktığından kınadılar. İşlerin en hayırlısı orta yollu olandır.

Bu durum yalnızca onlara mahsus bir şey değildir. Bilâkis, ilim adamlarından oluşan diğer guruplarda da benzeri haller görülür. Allah, bütün mü'min kullarının iyiliğini kabul eder ve *kötülüklerini* afveder. **«Onlardan sonra gelen kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde mü'minlere karşı kin bırakma, Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, mehrametlisin derler.»** (2).

Kuşkusuz ki, dinde, peygamberin durumu hakkında gerçek bilgiyi elde etmek için çalışırken bazı hatalara düşenleri Allah afveder. Bunu yüce Allah, peygamber ve mü'minlerin kabul edilmiş bir duasını gerçekleştirmek için yapacaktır. Zira onlar **«Ey Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma!»** (3) demektedirler. (4).

---

(1) **«Ref-ul melâm an-il Eimmet-il A'lâm» sh. 3, 4.**

(2) **Haşr: 10.**

(3) **Bakara: 286.**

(4) **Bak. *«Muvâfakatu Sahih-il Menkûl li Sarih-il Ma'kûl»* C. 2. sh. 56, 57.**

Bizim Yunan mantığı hakkındaki görüşlerimize gelirsek: Bahsedilen mantık aklî ilimlere yardımcı olan alet ilimlerinden biridir. Arındırılıp düzeltildiği ölçüde yararlı olabilir. Ancak insan aklının ürünlerinden biridir. Doğru ve yanlış tarafları olur. O nedenle şeriat ilimlerinin kendisiyle değerlendirildikleri ve kendisinin kurallarına boyun eğip, doğrusuyla, yanlışıyla temellerinin onun prensiplerine dayandırıldığı bir ölçü olamaz. Zira bunda gözü kapalılık (araştırmama, incelememe) vardır. Özellikle Yunan mantığının bir ilim olarak bize geçişinden önce deliller ve belgeler, İslâm şeriatının kaynaklarında sergileniyordu.

Biliyoruz ki, insan aklının ürün verebilmesi için, *mantık* tek araç değildir. Sağlam fıtrat ve doğru akıl, değişik meseleleri bir araya getirme ve farklı şeyleri uyumlu kılmada mantığa ihtiyaç duymaz. İlk âlimlerin çeşitli ilimlerde ve temel kuralları açıklamak için (kâvâidül usûl), Yunan mantığından habersiz olarak eserler verdiklerini blimemiz yeterlidir.

Örnek olarak İmam Şafiî'nin fıkıh usulüyle ilgili risalelerini okuyunuz. Ne kadar güzel bir şekilde söyleyeceklerini dile getirdiğini, bölümler düzenleyerek kısımlara ayırdığını ve onlardaki sağlam mantığı görürsünüz. Halbuki kendisi Yunan mantığını okumamıştır. Çünkü daha tercüme edilmemişti veya en azından yayılmamıştı. O konuda yazılar kaleme alınmıyor ve müslümanların kulaklarına ulaşmıyordu.

Eğer Yunan mantığı ilmî sahalarda kullanılırsa, dikkat edilmelidir. Şerî ilimleri ona hâkim yapmalıdır ve şeriatin delillerini, mefhumlarını, bahsedilen mantığın şekillerinden ve kıyaslarından ön plânda tutmalıdır.

Dördüncü Bölüm

KUR'AN-I KERİM'DEKİ TARTIŞMA KONULARI

A) ALLAH'IN VARLIĞINI İSPAT KONUSUNDA YAPILAN TARTIŞMALAR:

Kur'an-ı Kerim'deki tartışma konularının en önemlilerinden birisi Allah'ın varlığını ve birliğini ispat etmektir. Aslında, Allah'ın varlığı tartışma götürmeyen bir gerçektir. Çünkü insanların duyularında zorunlu olarak hissedilir ve ruhlarının derinliklerine işler. Daha önce ikinci bölümde, konu itibariyle Kur'an'ın delillerini ve onlardaki, akılları çepeçevre saran, zekâlara hâkim olup Yüce Allah'ın insan için dilediği hidâyeti kabul ettiren mânâ derinliğini gördük. Bu ilâhî etki alanından uzak kalanlar yalnızca, Allah'ın nurları karşısında kalblerini kapatan ve O'nun çağrısına kulaklarını tıkayanlardır. Bahsedilen deliller çok olup, konumuz, elden geldiğince kısaltma yapmayı ve ihtiyaç duyulmadıkça sözü uzatmamayı gerektirdiğinden burada onlara yalnızca işaretle yetinilmiştir. Tâ ki gereksiz tekrarlar yapılmasın.

Materyalistlerle Yapılan Tartışmalar (1).

Kur'an'ın delil getirirken kullandığı metodla Kur'an üslûbuyle materyalistlere karşı tartışıyoruz ve ilâhi kitabın, geçmişte onların Allah'ı tanımasını engelleyen zincirleri nasıl kırdığını ve Allah'ın varlığını ispatlayan delillerinin, onların iddia ettikleri görüşleri parçalayıp unufak eden bir kaya gibi karşımıza dikildiğini görüyoruz. Tıpkı günümüzde parçalanıp gidişleri gibi. Yine Kur'an'ın, kendilerinden bahsettiği, Firavun ve Nemrut gibi dinsiz ilâh taslaklarıyla tartışmasını görüyoruz. Bunların her biri insanlara rab ve Allah'tan ayrı ilâh olduklarını iddia etmiştir.

---

(1) **Başlıkta geçen «mülhid», «Dehrî» ve «Maddî» kelimeleri birbirine yakın anlamlarda kullanıldığından, biz yalnızca birinin manasını verdik. Bununla birlikte haklarında daha fazla açıklama yapmak istersek:**
a. Mülhid: «Dini yeren ve ondan uzak durmaya meyleden kimsedir» El-Mu'cem El-Vasit» Doğru yoldan çıkanlar, islâm dininden ayrılanlar, münkirler.» Bekir Topaloğlu, «Maturidiye Akaidi» shf. 209.
b) Dehrî: «Zaman (dehr) ile maddenin ebediliğini benimseyenler. Allah'ı ve âhiret gününü inkâr ederler. Onlara göre kâinat kadîm (ezelî) olup, tabiat kanunlarına veya feleklerin (gök cisimlerinin) devirine tâbidir.» B. Topaloğlu, Age. sh. 191.
c) Maddî: Materyalist, «Materyalizm: Var olan herşeyin maddesel olduğunu savunan felsefe öğretisi (maddecilik, özdecilik). Tanımlar / Cemal Yıldırım, shf. 219.
«İnsanın iç dünyasında hissettiği bütün ruhî halleri ve yüce duyguları beynin kendi fonksiyonunu, dış dünyadaki ahenk ve nizamı da maddenin kendi özelliği ile izaha çalışan «maddiyûn»a islâmi esrlerde «dehriyyûn» da denilmektedir. Çünkü her şeyi dehre (zamana) bağlarlar, onu ezelî ve ebedî kabul ederler. Bunlar, maddede müşahade edilen değişikliklerin kaynağını yine maddede mütâlaâ ettiklerinden «tabiiyyûn» ve kâinatın yaratıcısız, başıboş sürüp gittiğini ileriye sürdürdüklerinden «muattıla» adıyla da anılmışlardır. «B. Topaloğlu, «Allah'ın varlığı,» shf. 154, 155. (Çeviren).

Materyalistler Allah'ın varlığını tanımayıp inkâr çığırtkanlığı yaparlarken Allah kendisini onların duyularında hissettirmekte ve onlar da farkında olmaksızın bunu dile getirmektedirler. Çünkü maddi varlıkların etkileşiminden yâni birbirlerini etkilediklerinden bahsediyorlar. Bunun anlamı: «Hiçbir şey dışardan bir etkileyici olmaksızın hareket edemez» şeklindedir ve onlar bu evrenin düzenine boyun eğiyorlar. Evrenin düzeni, kendisini bütünüyle intizama sokan çekim kanunlarıyladır. Böylece varlıklar arasında uyum ve ahenk meydana gelir ve genel düzen aksamaz. O bakımdan sanki onlar, bu doğal güçleri yürüten bir kuvvetin varlığını zorunlu olarak kabul etmiş olmaktadırlar. İster bu kuvvete «evrenin nedensellik kanunu» desinler, isterse «bu güçlerin maddî etkileşim kanunu» desinler farketmez. Zaten söyleyip durdukları da odur. İşte bu gerçekte, gördüğümüz evreni evirip çeviren bir yaratıcının varlığını hissetmektir. Fakat onlar fıtratlarına ve duyularına karşı çıkmaktalar ve bu evrenin tesadüfen, (rastlantı sonucu) meydana geldiği fikrine sığınmaktadırlar. Onun yaratıcı olmaksızın kendiliğinden ve ilelebet sürüp gideceğini, dölden canlı, canlıdan döl çıkıp duracağını, eskiden böyle olduğu gibi ebediyyen de böyle kalacağını iddia etmektedirler. (1).

Kur'an-ı *Kerim'de* geçen *ifadelerin, hiçbir zaman* Allah'ın varlığını ispatlamayı hedef edinmediklerini görürüz. Çünkü Allah'ın varlığına *inanmak* açık *ve kesin bir zorunluluktur.* Bu hususta insan fıtratı için kabul veya red sözkonusu değildir. Her ne kadar bazı fıtratlar sapıp O'nu *inkâra gitmişlerse* de, buradan, Allah'ın varlığının hissedilmediği anlamı çıkmaz. Fakat bunlar kalb hastalığına yakalanmışlardır *ve* bu *hastalık* kendlierini karanlık çöllere atmıştır. Allah'ın vermiş olduğu akıl nimetini, evreni *düşünmede ve* bu *alemin düzenleyicisi ve* yaratıcısını bulmak için varlıklardan ibret almada kullanmadılar.

«Âlemdeki her harekette ve dinginlikte Allah'ın varlığına bir işaret vardır.

---

(1) **«El-Munkız min-ed Dalâl» İmam Gazalî, sh. 76. kısaltılarak.**

Herşeyde onun birliğine işâret eden
Bir delil vardır.» (1)

Biz bu gerçeğe işâret ediyoruz. Kur'an-ı Kerim'in o dinsizlere, cehâlete dayanan asılsız iddialarından vazgeçmelerini söyleyerek cevap verdiğini görmekteyiz. Bilgisizliklerinde ve düşüncesizliklerinde onlarla tartışmaya (polemiğe) girmiyor. Onları yalnızca tehdit ediyor. Kendilerine korkutucu tablolar çiziyor. Allah'ın huzuruna arzedildikleri ve diz üstü çökerek, kullar arasında ayırım yapılacak anı nasıl beklediklerini haber veriyor. **«Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız (kimimiz ölür, kimimiz de doğmak suretiyle yaşar); bizi ancak zaman(ın geçişi) yokluğa sürükler» derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, sadece böyle sanırlar. (Ölüleri diriltmeye kudretimizin yettiğine işâret eden Kur'an'daki) âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman; delilleri yalnızca: «Doğru sözlü iseniz babalarımızı (diri olarak) getirin bakalım» demek olur. De ki: «Sizi Allah diriltiyor, sonra öldürüyor, sonra sizi şüphe götürmeyen kıyâmet gününde toplayacaktır. Ama insanların çoğu bilmezler. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Kıyamet kopacağı gün, işte o gün, batıl söze uymuş olan (kâfir)ler hüsranda kalırlar. Her ümmeti diz üstü çökmüş olarak görürsün. Her ümmet kitabına çağrılır. (Onlara denir ki): «Bugün size, işlediğinizin karşılığı verilecektir»** (2).

Hâttâ Câsiye suresindeki baştan aşağı bu âyetler yalnızca materyalistlerin (dehrî) iddialarını reddetmekle kalmıyor, buna ek olarak korkunç kıyamet sahnelerini tasvir ederek ve ateşten çıkartılmayacaklarını, Allah'ı memnun edecek ameller işlemeleri için tekrar geriye döndürülmeyeceklerini haber vererek onları tehdide geçmektedir. Bunun sebebi, bahsedilen yanlış itikadın, nefisleri bürüyen ve kişiyi ilâhî varlığın gerçek olduğunu itiraftan alıkoyan kibirden ileri gelmesidir. Zaten bu kibir (büyüklük) meselesi bu sûrenin aşağıdaki kuşatıcı âyet-i kerime ile bitmesine neden olmuştur. «Övgü, (hamd)

---

(1) **Bu iki beyit Ebu Atahiye'nindir. Asıl adı İsmail b. El-Kasım b. Suveyd b. Keysan Miladi 748 senesinde doğmuş ve Kufe'de büyümüştür (Çeviren).**

(2) **Casiye; 24-28.**

göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Göklerde ve yerde büyüklük (kibriyâ) O'nundur. O güçlüdür. Hakimdir.» (1). İmam-Eş-Şehristânî onların iddialarını «Ölürüz ve yaşarız (**kimimiz ölür, kimimiz de doğmak suretiyle yaşar), bizi ancak zaman(ın geçişi) yokluğa sürükler»** (2) âyetiyle özetlemektedir. Burada, tabiatta görülen niteliklere işaret edilmekte, hayat ve ölüm, bu niteliklerin birleşim ve ayrımına bağlanmaktadır. Öyleyse yapan tabiattır, yıkan da zamandır (3).

Onların öldükten sonra dirilmeyi kabul etmedikleri açıkça bilinmektedir. O zaman «ölürüz ve yaşarız» sözleri, gerçekte inkâr etseler de öldükten sonra hayatın varlığını itiraf ettiklerini imâ etmektedir.

Ayetin gelişi, bu şekildeki bir tefsire mâni değildir. Çünkü içinde geçen «ve» kelimesi atıf içindir. Dilbilimcilerin tercihe şayan görüşüne göre sadece bağlama anlamını ifade eder. Sıra ifade etmez.

İbn Abbas'dan (r.a.) rivayet edilmiş olan bir hadis-i şerif bu hususa ışık tutmaktadır. Bir adam peygamberimize (s.a.v.) gelerek: «Allah ve sen dilediğinde...» dedi. Bunun üzerine ona: «Beni Allah'a ortak mı koşuyorsun? Yalnızca Allah dilediğinde...» buyurdu (4).

Sayfî kızı Kuteyle El-Ensariye'den rivayet edilmiştir: Bir

---

(1) **Casiye; 36-37.**

(2) **Casiye, 24.**

(3) **«El-Milel ven-Nihâl»: Eş-Şehristanî; C. 2, shf. 235; kısaltılarak.**

(4) **Hadisi İbn Merdûye rivayet etmiştir. İbni Mâce ve Nesâî bunu İsa b. Yunus'dan, o da El-Eclah'dan, El-Eclâh da İbni Abbas'dan (r.a.) naklettiler. Süneni İbni Mâce'de «Sizden biriniz yemin ettiği zaman «Allah ve sen dilediğinde» demesin. Ancak «Allah, sonra da sen dilediğinde desin buyurdu.» Ez-Zevâid'de: «El-Eclah b. Abdullah'a isnadı konusunda ihtilâf edilmiştir. İmam Ahmed, Ebû Hâtim, Ebû Dâvud ve İbni Sâd bu zatı zayıf buldular. İbni Mâin Yakub b. Süfyân ve İclî ise güvenilir saydılar. Senetteki diğer kimseler sağlamdır» denmektedir. Bak Süneni İbni Mâce cilt, 2, sh. 684.**

yahudi, peygambere (s.a.v.) gelerek: Siz Allah'a ortak koşuyorsunuz, «Allah ve sen istediğinde» diyorsunuz ve «Kâbe'ye and olsun ki (diye yemin ediyorsunuz)» dedi. Bu nedenle peygamber (s.a.v.), ashabına yemin etmek istediklerinde «Kâbenin Rabbine andolsun ki...» demelerini ve «Allah, sonra da sen istediğinde» (diye değiştirmelerini) emretti (1).

Bahsedilen konuda, birçok haber nakledilmiştir. Hepsi de bu gibi «ve» kelimesiyle yapılan atıflardan sakındırmaktadır. Sadece «sonra» sözcüğü getirilir. (Çünkü) «sonra» sözcüğü sırayı ve mertebe bakımından geriliği ifade eder. O nedenle «Allah, sonra da sen dilediğinde» «Ben Allah'ın, sonra da senin yanındayım» ve «Benim Allah'tan, sonra da senden başka kimsem yok» denir. İnsanlar arasında yaygın olan benzer deyişler çoğaltılabilir. Kuşkusuz ki Allah anılacağı zaman edebe riayet etmek gerekir. Huzeyfe'nin (r.a.), peygamber'den (s.a.v.) rivayet etmiş olduğu hadisi şerif de bu kabildendir. «Allah ve filânca dilerse deyin». Hadisi Ebu Davut sağlam bir senetle nakletmektedir. İbrahim En Nehaî «Birinin, diğer bir kimseye 'Allah'a ve sana sığınırım' demesi mekruhtur.» Allah'a, sonra sana sığınırım» ve «Allah, sonra filanca olmasaydı...» demesi câizdir». «Allah ve filanca olmasaydı» demeyin!' demiştir (2) Yukarıdakilerden anlıyoruz ki, «ve» kelimesi sırayı gerektirmeyip sırf birleştirmek içindir. Buna göre âyeti kerimede, arkadaki lâfız öne öndeki arkaya getirilmiş olabilir. Allah, daha iyi bilir.

Onların «Ölürüz ve yaşarız» sözlerindeki ölüm ve yaşama gelince; yaşamdan kastedilen dünya hayatında gelişip büyümeleridir. Ölümden kastedilen de hayattan sonra karşılaşılan yok oluştur (fena). Bu dünyada bulunuşları, doğal (maddî) doğum ve gelişme kanununun bir sonucu olduğunu ve ecelleri geldiğinde kendiliğinden zamanın onları yok edeceğini iddia etmektedirler. Böylece kendilerini dünyada yaratan ve rızıklandıran bir ilâhın varlığını kabul etmiyorlar. Ölüm esnasında

---

(1) Hadisi, Nesâi rivayet edip, sahihtir demiştir. Cilt 7, shf. 7. Sünen-i Nesâi.

(2) «Fethul-Mecîd Şerhu Kitab-it Tevhid» Şeyh Abdürrahman b. Hasen. shf. 415, 416.

canları alan ve yaratıkları arasında ayırım yaparak dostlarını mutlu etmek ve düşmanlarının cezasını adaletle vermek için ikinci bir defa daha onları diriltecek bir yaratıcıya inanmıyorlar. Peki, onları yok edeceklerini söyledikleri dehr (zaman) nedir? Gece ve gündüzün içerisinde devredip durdukları, uzayıp giden zaman mıdır? Yoksa, Rasûlüllah'ın (s.a.v.), bir hadisi kutside açıklamış olduğu gibi Allah'ın isimlerinden birisi midir?

«Yüce Allah buyuruyor ki: Ademoğlu zamana söğerek bana eziyet eder. (Çünkü) Ben zamanım. Bütün işler benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben evirip çeviririm.» (1).

Zahirilerden bir topluluk ikinci görüşü benimsediler (2). Halbuki bu, onların (yani materyalistlerin) inançlarına ters düşmektedir. Eğer zaman, Allah'ın isimlerinden biri olmuş olsaydı, bu sözleriyle Allah ile birleşmiş sayılırlardı. Çünkü sözlerinin anlamı: «Bizi Allah'tan başkası yok etmez» olmaktadır. Oysa kesinlikle böyle demezler. Şayet sahih olduğunu katî inanç beslenirse, Hadis'in mânâsı şöyle olur: Zaman, Allah'ın kudretinin eserlerinden biridir. Kullarının işlerini, yani öldürme, diriltme, idare etme, rızık verme vb. işlerini zaman içerisinde dilediği gibi yapar. O bakımdan zamana sövmek, dolaylı olarak O'nu yaratana sövmektir. Rasûlüllah'tan (s.a.v.) rivayet edilen bir hadis de bu türdendir: «Anne-babasına lânet edene, Allah lânet etsin!» (3). Bunun anlamı, kişinin, başkasının babasına lânet etmesi, o kimsenin de bunun üzerine O'nun babasına lânet etmesidir. Sahih bir hadiste Rasûlullah'ın (s.a.v.) buna benzeyen başka bir sözü bahsedilen açıklamayı kuvvetlendirmektedir. «Sövmelerin en çirkinlerinden biri, kişinin anne ve babasına sövmesidir. Ashab: —«Ya Rasûlallah! Kişi anne ve babasına söver mi?» Rasûlüllah: (s.a.v.).

— Evet, bir başkasının babasına söver. O kimse de O'nun babasına söver. Bir başkasının annesine söver, O da O'nun an-

(1) Hadisi Buharî rivayet etmiştir. «Sahih Buhari» Cilt. 6. sh. 160.

(2) Bak. Fethûl Mecid «Zamana sövmekten sakındırmak» bölümü.

(3) Hadisi Müslim rivayet etmiştir.

nesine söver» buyurdu.» (1). İşte hadiste kastedilen insanın dolaylı olarak ebeveynine sövmesidir. Aynı şekilde zamana sövmek de, sanki Yüce Allah'a sövmek gibidir. Zira bu durumda kişi zaman içerisinde ortaya çıkan Allah'ın kaza ve kaderine kızmış olmaktadır.

Buradan anlaşılıyor ki, zamandan (dehirden) kastedilen bildiğimiz zaman mefhumudur. «Allah'ın isimlerinden biridir» denerek yorumlanması imkânsızdır. Çünkü o takdirde âyetin mânâsı bozulmaktadır. Gerçek bilgi Yüce Allah'ın ilmidir.

Bu materyalistlerin, bir yaratıcı olmadığı, dünyaya erkek ve dişinin birleşmesiyle doğarak geldikleri ve zamanın akışı içerisinde kendilerine gelecek musibetler nedeniyle hayatlarını kaybedecekleri iddialarına gelince; bu gibi iddialara ve onlara delil yaptıkları önbilgilere (mukaddime) Kur'an cevap vermiştir. Önbilgilerini iki şeyle yıkmıştır:

1. Bu iddialarıyla ilgili hususlarda herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını belirtti: **«Onların bu hususta bir bilgisi yoktur.»** (2) Buradaki olumsuzluk ifadesi geneldir. Zira bligi sözcüğü nekradır ve olumsuzluk edatının peşinden geldiği için genellik kazanır.

2. İddialarında zan olduğunu ve ona karşı hırs besledikleri ispat etti. **«Biz yalnızca zannediyoruz ve kesin bir bilgi elde etmiş değiliz.»** (3). **«Zan ise şüphesiz gerçeği ifade etmez.»** (4).

Böylece Kur'an, savundukları şeyin bir delile dayanmadığını belirtmiştir. İddia edilen hususta delil bulunmazsa veya muteber bir itirazla delile karşı çıkılırsa, onunla istidlâl yapılamaz. Önbilgiler asılsız olduğunda, sonuç da yanlış olur.

Zaten Kur'an başka âyetlerde, Allah'ın varlığını kesin delillerle (burhanlarla) ispat ederek, onlara cevap vermiştir. Kendileriyle, konuyu mantıkî plânda daraltarak (belli noktalarda özetleyerek) tartışmıştır. **«Onlar yaratan olmaksızın mı yaratıldılar yoksa yaratanlar kendileri midir? Yoksa gökleri ve ye-**

---

(1) Müslim rivayet etmiştir. «Sahihi Müslim» Cilt 1, sh. 92.
(2) Casiye/24.
(3) Casiye/32.
(4) Necm/28.

ri kendileri mi yarattılar? Hayır Allah'a kesin olarak inanmıyorlar.» (1).

Materyalistlerle (dehrî) yapılan tartışma üç varsayımın dışına çıkmaz:

1. Ya, bütün varlıklar, bir yaratıcı olmaksızın ve sebepsiz (kendiliğinden) var olmuşlardır.

2. Yahut herşey kendi kendisini yaratmıştır. Bu ikisini akıl düşünmeksizin reddeder.

3. Bütün varlıkların bir mucidi (var edicisi) olması gerekir. Yaratma ve düzenleme işlerinin faili odur ve O Allah'tır.

İşte bu özetleme yardımıyla, Allah'ın varlığı ve materyalist kâfirlerin iddialarını iptal için kesin delil gösterilmiştir.

Yaratıcının varlığına delilleri uzun uzadıya sıralamağa kalksak buna güç yetiremeyiz. Çünkü çok fazladır. Yoktan var edilen bütün her şey, bir var ediciye işâret eder. Bedevînin birinden Allah'ın varlığına delil istemişler, o da: «Devenin pisliği devenin kendisine delâlet eder. Ayak izleri, yürümeğe işâret eder. Peki, içinde burçların bulunduğu gökyüzü, üzerinde geniş geniş yollar olan yeryüzü ve coşkun denizler işiten ve haberdar olan Allah'a delâlet etmez mi?» demiştir.

Materyalistlerle yapılmış eğlenceli tartışmalardan birisi, İmam Ebu Hanife'den nakledilir. Kelâmcılardan bir topluluk, Allah'ın varlığını ispat konusunda kendisiyle konuşmak istemişler, bunun üzerine onlara: «Bu hususta konuşmadan önce söyleyin bakalım, Dicle nehrinde bir gemi gidiyor. Kendiliğinden ticaret eşyalarıyla, erzaklarla dolarak geriye dönüyor ve kendi kendine demir atıyor. Sonra boşalıyor ve gerisin geriye dönüyor. Bütün bunları, onu idare eden bir kimse olmaksızın yapıyor. (Böyle bir gemi hakkında) ne dersiniz?» demiş. Onlar:

«— Bu kesinlikle olmaz» demişler. Bunun üzerine:

«— Bu gemi için böyle bir şey olmazsa, yukardakilerle ve aşağıdakilerle bütün bu âlem hakkında nasıl düşünülebilir?» demiştir. Bu kıssanın kahramanının, Ebu Hanife'den başkası olduğu da söylenmektedir (2).

Etrafınızda görmüş olduğunuz varlıkları düşündüğünüzde,

---

(1) Tur/35-36.

(2) Bak. Şerhul Akide et-Tahaviye, sh. 21.

bu evrenin tesadüf ve rastlantı eseri olmadığını kesin bir zorunlulukla anlarsınız. Herşeye gücü yeten bir yaratıcının kudretiyle, her şeyi idare eden bir fâilin hikmetiyle var olduğunu idrâk edersiniz. İnsanı hayrete düşürecek derecede güzel bir tablo gördüğünüzde hemen aklınıza, o tabloya, renklerin ve zevklerin uyumundan haberdar olan bir sanatçının elinin değdiği geliverir. Hiç kimse bu tablonun kendi kendisini meydana getirdiğini, başlangıçta tesadüfen bu şekle bürünüverdiğini iddia etmez.

Yapısı düzgün direkleri sapasağlam bir saraya baktığınızda acaba içinize, bu binayı, mimarlık işini çok iyi bilen bir mühendisin tasarlamış olduğu inancı doğmaz mı? Yoksa o sarayın, bahsedilen duruma tesadüfen geldiğini mi sanırsınız? Yoksa doğa kanunları mı var etmiştir? Yapım ve onarım sanatını bilen birinin gücü ve (bu işlerden) anlayan birinin tasarımı şart değil midir? Aklı eren her insanın idrak edebileceği bütün bu örülen olaylar, ancak bilgili bir kimsenin yapmasıyla gerçekleşince, içinde gök cisimleri ve bin bir türlü âlem bulunan, olanca sağlamlığı ve inceliğiyle bu evrenin her dilediğini yapan ve her şeye gücü yeten bir yaratıcı olmaksızın varolduğu tasavvur edilebilir mi? **«Gökleri ve yeri yaratan Allah'tan şüphe mi edilir?»** (1).

Allah'ın varlığını kabul eden eski filozofların birçoğu materyalistlerle tartışmışlardır. Bu tartışmaların en meşhurlarından biri, **Sokrates** ile tanrı tanımayan **Aristodemos** arasında geçmiştir. Sokrat:

«— İnsanlar arasında sanatında ustalığı hoşuna giden kimseler var mı?» Aristodemos:

«— Evet, var.» Peşinden, diğer insanlardan daha yetenekli gördüğü birkaç şairi ve ressamı sıralar. Sokrates:

— Sence hangisi daha değerlidir? Biri hareketsiz ve aklı olmayan heykeller yapıyor. Diğeri canlı hareketli manzaralar meydana getiriyor.» Aristodemos:

«— Canlı manzaralar meydana getiren. Ancak bu görüntüler rastlantı sonucu olursa, düşünce eseri olmazsa.» Sokrates:

«— Değişik varlıklar düşünelim, bunların bir kısmının fay-

(1) **İbrahim/10.**

dası ve hikmeti açıkça belli olsun. Bir kısmının da hikmeti belli olmasın. Bunlar hakkında ne dersin? Ve sende, irade eseri fiillerle, rastlantı eseri fiillerin mahiyeti nedir?» Aristodemos:

«— Kuşkusuz ki, hikmeti ve faydası belli olan şeyler aklın (düşüncenin) eseridirler.» Sokrates:

«— Görmüyor musun, insanın sanatkârı, onu ilkin inşa ederken, duyu organlarını, kendilerinde apaçık faydalar olduğu için varetmiştir? Ona göz ve kulak vermiş. Ta ki yaşantısına yardımcı olan şeyleri görsün ve işitsin. Burnumuz olmasaydı, kokuların bir anlamı kalır mıydı? *Nasıl tad alıyoruz ve* acıyı, tatlıyı ve mayhoşu birbirinden ayırıyoruz? Tad almaya yarayan dilimiz olmasaydı eblette çok zararlara uğrardık. Bütün bunlara yüce kudret sahibinin dikkat ettiğini sezmiyor musun? Göz kapaklarına, göze batacak şeylerden korumak için adeta kapı vazifesi gördürmüş ve kirpikler, gözü rüzgârın savurduğu toz topraktan muhafaza etmek için elek yapılmışlar... Ya kulağa ne dersin? Bunca sesleri alıyor ve kapasitesi bir türlü dolup tıkanmıyor... Hayvanlara hiç bakmıyor musun? Ön dişleri nasıl sıralanmış? Yiyeceklerini kopartıp parçalayacakları şekilde hazırlamışlar. Böylece ısırdıklarını azı dişlerine götürüp öğütükçe öğütüyorlar. Bunların hepsindeki düzeni düşündüğünde, rastlantı sonucu olduğunu mu zannedersin, yoksa bir akıl işi mi dersin?» Aristodemos:

«— Doğrusu, söylediklerini düşünürsek, hepsinin de yaptıklarına çok özen gösteren, bilge bir fâilin işi olduklarını kesinlikle anlarız.» (1).

İleri gelen eski ve yeni filozofların çoğu Allah'ın varlığına inanırlar. **Sokrates, Eflâtun (Platon), Aristoteles, Plethon, Descartes, Kant** tanrının varlığını kabul ederlerdi. Bununla birlikte bazı filozoflar da inkâr etmişlerdir. Dün ve bugün temsicileri eksik olmamıştır. İlkçağ Yunan felsefesinde geçen **Demokritos** bütün gayretiyle dinsizliğe dayalı, bir başka tabirle diyalektiğin temeli dedikleri yahut evrenin mekanist teorisi adını verdikleri düşünceye dayalı bir ekol geliştirmeye çalışmıştır. O'na göre madde ezelidir. Parçalanmayan en küçük birim-

---

(1) Doktor Abdülhalim Mahmud'un El Munkız min-ed-Dalâl'da düşmüş olduğu dipnotundan alıntıdır. sh. 98, 99.

lerden oluşur. Bu birimler başka bir deyimle atomlar, sonsuz uzayda devamlı hareket halindedirler. Bunların birleşmesiyle cisimler meydana gelir, ayrılmasıyla da sona ererler. Ezelden beri durum böyle sürmektedir ve ebede kadar da bir amaç ve hedef olmaksızın sürüp gidecektir. Atomlar (baştan beri) tamamen kendiliğinden hareket ederler.»

Bu düşünce her ne kadar eski olsa da, son asırlarda dinsizliği yol edinen herkesin fikridir. Ancak bunu ifade şekli değişmiştir. Gerçekten de o düşünce, eski materyalistlerin olduğu gibi, yeni materyalistlerin de savunduğu düşüncedir. **Lenin «Felsefe Notları»**nı ve **Stalin «Tarihi Materyalizm ve Diyalektik Materyalizm»**i bu ekolü izleyerek yazmışlardır. Hâttâ **Karl Marx'ın** doktora tezi **«Epiküros»** ve **«Herakletios»** hakkındaydı. Bunların her ikisi de eski Yunan'lılardandır ve ilk dinsizlik felsefesinin kuruluş tarihi Yunanlılarla başlar (1).

Yeni materyalizmin bayrağını Karl Marx yüklendi. Gerçekte bu bahsedilmiş olan eski materyalizmin bir uzantısıydı. Şu kadar var ki Marx, materyalist ve din dışı prensiplerini (proğramlarını) gerçekleştirmek için şeytanca vasıtalara başvurdu. Hocası **Hegel**, felsefenin en önemli sorununun, evrenin açıklanması olduğuna inanırken, o, bu sorunun, evrenin değişimi olduğunu söylüyordu. Marx, Avrupa'da, hıristiyanlığın içinde bulunduğu durumu istismar etti. Bu dini kalın bir çemberle çeviren ruhbanlık, onu devletten ve toplumdan koparmıştı. İnsanların hür düşünme yollarını tıkamış, ve onu, Allah'ın yaratıklarını incelemekten ve yapmaları mümkün olan buluşlardan, medenî ilerleyişlerden alıkoymuştu. Böylece Marx, insanların kiliseye ve kilisenin içinde yapılan ayinlere, dini faaliyetlere karşı kalblerinde duymuş oldukları öfkeden yararlanmasını bildi. Bu faaliyetler kiliseyi, devletten ve hayatın problemlerinden tecrid ediyordu. Marx, semavî dinlere hücuma geçerek onları «halkın afyonu» olarak isimlendirdi. Bu afyon, onların, yoksulluktan ve geri kalmışlıktan kurtulma ve maddî refaha kavuşma çabalarını engelliyordu. Sonra Marx, diyalektik materyalist felsefe başlığı altında, asılsız safsatasını ve birbiriyle çelişkili, zayıf maddeci görüşlerini derlemeye geçti. Şun-

(1) **Bak. «Felsefede Marksizm» Hüsnâ Nâsan, sh. 114.**

ları söylerken katıksız maddeciliğini ortaya koyuyordu: «Modern sanayi medeniyetini kuran madde'dir. Bilimsel icatları ve buluşları doğuran yine maddenin tâ kendisidir.» Onu izleyenler de, insanoğluna uzayı fethetme ve atom çağını başlatma fırsatını, bu maddenin verdiği görüşündedirler. Gerçekte bütün bunları yapan insan aklıdır. İnsan aklı, evreni düşünme, Allah'ın yaratıklarını inceleme noktasında ilâhî emre sarılarak bunları başarmıştır ve bahsedilen akıl Karl Marx'ın zannettiği gibi maddî bir şey değildir.

Ayrıca insanın isteklerini, yiyecek, giyecek ve cinsel doyum olarak sınırlandırırken gerçeklere ters düşüyordu. Diğer ihtiyaçlarını —ki en önemlisi inançtır— ihmâl ediyordu. Materyalizmi tamamiyle zikretmeğe imkânımız elvermiyor. Anlatmağa kalkarsak çok uzayacaktır. Fakat, sağlam aklî deliller karşısında, ve sert, sağlıklı fıtratıyla üzerinde kafa yorduğu ve *parlak zekâsıyla düşündüğünde* bu ekolün yıkılıp gitmesi gecikmeyecektir. Doktor **Abdülhalim Mahmut**, **«Santalano»**nun **«İslâm Mezhebleri»** başlıklı yazma eserinden naklederek, eski filozofların materyalizmi çürütmek için serdettikleri delilleri kısa ve öz bir biçimde anlatmıştır. Biz de onun özetini buraya *alıyoruz:*

«A-Yalnızca (gözlenen) doğanın bulunduğu, bunun dışında hiçbir şeyin olmadığı görüşüne gelince, bunu, gerçekleri gören akıllı bir kimse kabul etmez ve şöyle der: Evet, doğanın ve hareketin, temel varlıklardan olduklarına itiraz etmiyorum. Ancak hareketin ondan nasıl çıkmış olduğu hususu üzerinde duruyorum. Şayet ezelden ebede kadar (serbest) hareket eden maddeden başka bir şey yoksa, bilginleri idrakten âciz bırakın, akılları hayrete düşüren korkunç düzen ve intizam bu doğaya nerden gelmiştir?

Bunu bir şansa ve tesadüfe mal etmek nasıl mümkün olabilir? Bu parçalar birbirinden farklı şekillere, ayrı kanunlara ve unsurlara sahip olmalarına karşılık nasıl intizam içinde bir araya gelebilirler? Bahsettiğimiz beraberlik nasıl korunabilir ve aynı düzen üzere defalarca yeniden sağlanabilir?

Gözlem tanıklık etmektedir ki, dışardan hareket ettiricisi olmayan ve sonu gelmeyen parçaların bu hareketlerinden ancak karışıklık ve düzensizlik doğar.

Tesadüf iddiası, bir sandığın içerisine alfabedeki harfleri koyup onu her gün sallayan ve içindekileri karıştıran kimsenin durumuna benzer ki, o böyle yapmakla kendiliğinden ortaya güzel bir şiirin çıkacağını veya kompleks bir mantık tezinin yahut derin bir geometri kitabının telif edileceğini umuyor... Bu, açık bir saçmalık değil midir? Kuşkusuz ki o sandığı senelerce sallayıp karıştırsa sonunda yine alfabedeki harflerin kendileriyle karşılaşır. Başka bir şeyle karşılaşmaz. Peki o zaman olanca düzeni, sağlamlığı, parçalarının uyumu ve birbirleriyle olan ilişkilerinin güzelliği ile bu evrenin sonsuz boşlukta cereyan eden tesadüfî hareketlerden meydana çıktığı tasavvur edilebilir mi? **Aristo, «Varlığa kulak verme»** adlı eserinde, her düzenin, mutlaka (kendisini düzenleyen) bir düşünceye (irâdeye) işâret ettiğini söyler.

B — Ayrıca, tesadüf ve raslantı bir defa olur ve tekrar etmez. Böyle bir şey üzerine aklî yargılar (hesaplar) kurulamaz ve kıyaslamalar yapılamaz. Oysa deneyler, evrenimizde bir dinginliğin olduğunu göstermektedirler. Zaten böyle olmasaydı, matematiksel ve doğal bilimler kurulamazlardı.

C — Yalnızca (gözlenen) doğanın mevcut olup bunun dışında hiçbir şey bulunmadığını farzedelim. Bu takdirde herkesin farkında olduğu aklî yeteneği nerden gelmektedir?

Bu yetenek, her ne kadar âcizlik ve çok yanılgı zafiyeti taşısa da, bu âlemde yalnızca maddî şeylerin olmadığına dair en büyük şâhiddir.

Madde ile şuurlu davranışlar arasında ilişki yoktur. Çünkü bunlar temelde birbirinden farklıdırlar. O nedenle böyle bir aklî gücün bulunması, bu gücün aynısından ve ona kaynak olacak bir cevherin âlemde bulunmasını gerektirir.

Mefhumları düşünme, tümel kavramları açıklama, meseleleri birbirinden ayırma ve kıyaslar yapma gibi gözlediğimiz olayların, gerçekten, madde parçacıklarının birbiriyle çarpışmasından meydana gelmesi mümkün müdür?

Aklımızın başardığı ince araştırmalar ilâhiyyat, matematik ve mantık gibi derin tetkikler, eleştiriler kalblere etki eden akıcı şiirler, güzel şarkılar ve büyülü sözlerin kaynağının bahsedilen parçalar olması mümkün müdür? Tıpkı iki taşın birbirine sürtülüp kıvılcımın çıkması gibi (mi kabul edilecektir?)

Ama bu, kıvılcımın bir özelliğidir. Zira ateşin aslıyla, taşın aslı arasında büyük bir fark yoktur.

D — Madde, kendi kendisinin illeti (varlık nedeni) olmaya muktedir değildir. Öyleyken kendisinden daha yüksek ve varlıkça daha değerli şeylerin nasıl varlık nedeni olabilir? O zaman düşük olan bir şeyin, yüce olan bir şeye temel (kök) teşkil etmesi gerekir ki sağlam bir fıtrat bunu uzak görür» (1).

Burada aklın kabul ettiği bir gerçek vardır. O da «devir» ve «teselsülün» imkânsız oluşudur. Örneğin bir canlının nutfeden, nutfenin de canlıdan meydana gelmesi devri gerektirir ve imkânsızdır. Herşeyin kendi varlığını, sonsuza dek bir öncekinden alması, müessirlerde (varlığa sebeb olanlarda) sonsuza giden bir teselsülün (zincirlemenin) bulunmasını gerektirir. Aynı şekilde bu da mümkün değildir. Rasûlüllah (s.a.v.) böyle kesin bir delile, hadislerinin birinde işâret etmiştir. Develerinin biri uyuz olup diğerleri de onun yüzünden uyuzlaşan kimseye «Peki ilkini kim uyuz yapmış?» buyurur (2).

Rasulullah (s.a.v.) burada işâret etmektedir ki, eğer ilk deveye de bir başkası bulaştırmışsa bu iş sonsuza kadar gider. İşte müessirlerde (hastalığa sebep olanlarda) teselsül budur ve açıkça akla ters düşer.

---

(1) Bak. Doktor Abdülhalim Mahmud'un «El-Munkız min, Ed Dalal»a düştüğü not.

(2) Bak. İbni Mace. Cilt 2. shf. 1171. Hadisin metni: İbni Ömer'den (r.a.) rivayet edilmiştir. Rasûlüllah (s.a.v.): «Ne bulaşma ne uğursuzluk ve ne de hâme kuşu (kimisine göre baykuştur. Araplar bu kuşu uğursuzluk alâmeti sayarlardı) diye bir şey yoktur» buyurdu. Bunun üzerine bir adam: «Kendisinde uyuz hastalığı bulunan bir deve yüzünden diğer develer de uyuz oluyor» dedi. Rasûlüllah (s.a.v.): «Bu Allah'ın takdiridir. İlk deveye bu hastalığı kim vermiş?» buyurdu. «Ez-Zevâid»de, İbni Ömer'den (r.a.) nakledilen hadis zayıftır. Senedinde Ebu Cenâb (El-Kelbî) —asıl ismi Yahya b. Ebi Hayye— vardır ve zayıf bir râvidir, denmektedir.

Şayet bu iş herhangi bir sona varsa ve bu deve uyuz hastalığını, kendilerine uyuzu bulaştırdığı diğer develerin birinden almış olsa devir ortaya çıkar ki saçma bir şeydir. Dikkat edin! Bu kısacık cümle ile, Allah'ın seçmiş olduğu sevgili elçisi, devir ve teselsülün imkânsızlığını anlatıvermiştir. Halbuki felsefeciler ve kelâmcılar avurtlarını şişire şişire sözü uzatmışlar ve meselenin açıklanması birkaç sayfayı bulmuştur. Ama peygamberimize çok anlamlı kısa sözler öğretildi. Bunu (örneğin) «Peki, ilkini kim uyuz yapmış» sözünden anlıyabiliriz. (1).

Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'ın varlığını ispat konusunda bize işâret ettiği yolu tanımak istersek, filozof **İbni Rüşd'ün «El-Keşf an Menâhic-il Edille fî Akâid-il millet»** adlı eserinde bahsettiği gibi iki bölüme ayrıldığını görürüz. (2).

Birinci Bölüm: İnsanoğlunun varlığına özen gösterildiği ve bütün herşeyin onun için yaratıldığı gerçeği üzerinde durmak. Buna inâye (özen gösterme) delili diyoruz.

İkinci Bölüm: Varlıkların temel unsurlarının (cevherlerinin) gözlenen yaratılışlarıdır (İhtirâ). Örneğin Cansız maddelerden, hayatın aklın ve duyuların yaratılışı, ortaya çıkartılışı gibi. Buna da ihtirâ (yaratma, icâd etme) delili diyoruz.

İbni Rüşd sonra şunları eklemektedir:

«Bu nedenle Allah'ı hakkıyla tanımak isteyen bir kimsenin, varlıkların temel unsurlarını bilmesi gerekir ki, onlardaki gerçek yaratılışı anlayabilsin. Zira bir şeyin mahiyetini bilmeyen, yaratılışın mahiyetini de kavrayamaz. Ayet-i kerime bu noktaya işâret eder: **«Göklerin** ve **yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi düşünmüyorlar mı?»** (3).

«Aynı şekilde, varlıkların hikmetlerini —Yani, niçin yaratıldıklarını, varoluşlarında ne amaç güdüldüğünü demek istiyorum— araştıran kimse, inâye delilini daha iyi anlar. İşte bu iki delil şeriatin delilleridir.»

İbni Rüşd, Allah'ın varlığını ispata götüren delillere dikkat çeken âyetlerin işte bu iki gurupta toplandığını —bununla «inâye» ve «ihtirâ» delillerini kasteder— söylemektedir. Kur'ân'da

---

(1) **Bak. «Bedâiul Fevâid», İbni Kayyım, cilt 4. shf. 127.**
(2) **Bahsedilen eser, shf. 65.**
(3) ***A'râf:* 195.**

bu anlamdaki âyetleri düşünen kimsenin bunu açıkça anlayacağını belirtir: «Kur'an-ı Kerim'de bu anlamdaki âyetleri incelediğinizde, üç tür olduklarını görürsünüz:

1) **«İnaye»** delili içeren âyetler,
2) **«İhtira»** delili içeren âyetler,
3) Her iki tür delâleti birlikte içeren âyetler.

Yalnızca «inaye» delili içeren âyetlere gelince; örneğin: **«Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı? Sizi çift yarattık, uykunuzu (bedenlerinizin) dinlenme(sine sebeb) yaptık. Geceyi (karanlığıyla etrafı bürüyen) bir örtü kıldık» gündüzü geçim(i sağlama vakti) yaptık. Üstümüze yedi kat sağlam (gök) bina ettik. Parlak ışık veren (güneşi) varettik. Taneler, (örneğin buğday) bitkiler, (örneğin incir ve ağaçları) sarmaş dolaş bahçeler yetiştirmek için bol bol yağmur yağdırdık»** (1). Yine **«Gökte burçlar vareden, orada ışık saçan (güneş) ve aydınlatan ay'ı var eden Allah, yücelerin yücesidir»** (2). Yine «İnsan (ibret gözüyle) yiyeceğine bir baksın; (nasıl kendisine hazırlanıyor ve veriyor?) *Suyu (bulutlardan) bol bol indirmekteyiz.* Sonra yeryüzünü (bitkilerle) yardıkça yarıyoruz ve orada taneler (buğday, arpa vb.) üzümler, taze yoncalar, (3) **«zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirmekteyiz. Bunlar sizin ve hayvanlarınız için geçimliktir.»** (4). Kur'an'da bunların benzeri daha nice âyetler vardır.

Yalnızca «ihtirâ» delili içeren âyetlere gelince: **«Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın o, (erkekle kadının) beli ve göğüsleri arasından atılagelen bir sudan yaratılmıştır** (5).

«Devenin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı?» (6).

«Ey insanlar, bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu

---

(1) Nebe': 6-16.
(2) Furkân: 61.
(3) El-Kadbu: Yeşil, yaş yonca (Bk. Celaleyn/çev.).
(4) Abese: 24.
(5) Tarık: 5-7.
(6) Gâşiye: 17.

kurtaramazlar, isteyen de (kulluk eden de) kendisinden istenen de (kendisine kulluk edilen de) ne kadar güçsüz!» (1).

Yine Hz. İbrahim'in dilinden **«Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim»** (2) buyurur. Bu türden de çok âyetler vardır.

Her iki tür delâleti (3) bir araya getiren âyetlere gelince, bunlar hepsinden de çoktur. Örnek verecek olursak, **«Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, ona karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz. O yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah'a bile bile eş koşmayın»** (4).

Yukarıda âyette geçen «sizi ve sizden öncekileri yaratan» sözü, «ihtirâ» türünden olan delâlete işârettir ve «O yeryüzünü size döşek yaptı» sözü ise «inâye» türünden olan delâlete işârettir. Başka örnekler: **«Kendisini dirilttiğimiz ölü toprak, onlara bir delildir. Oradan taneler çıkarırız da ondan yerler»** (5). Yine **«Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. «Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru» derler.»** (6).

Bu anlamda indirilen âyetlerin çoğunluğunda her iki tür delil birden bulunur. Sonra İbn Rüşd bahsedilen iki guruptaki delillerin, —«inâye» ve «ihtirâ»yı kastetmektedir— Cumhur'un olduğu kadar havass'ın da delilleri olduklarını açıklar. **«Havass»** kelimesini alimler için kullanır; **«Cumhur»** sözcüğünün ise halk tabakası için söylendiği bilinmektedir. Daha sonra:

«İki sınıfın bilgisi arasındaki fark, sadece ayrıntılarda kendini gösterir. Demek istiyorum ki, halk tabakası, gözleme dayanan bilgi üzerine kurulmuş, üstünkörü bir kavrayışla elde edi-

---

(1) Hacc/73.
(2) En'am/79.
(3) «Ed-delâlet» yazılmıştır. Aslı «Ed-delâleteyn»dir. O nedenle böyle çevirdik. A.g.e. Süleymaniye Küt. Celâl Ökten, 311/2, shf. 38/(Çeviren).
(4) Bakara 21, 22.
(5) Yasin: 33.
(6) Al-i İmran: 191.

len tipteki, «ihtirâ» ve «inâye» bilgisiyle yetinirler. Ama âlimler, gözlemle elde edilen bu şeylere, (aklî) delille elde edilen türünü de eklerler: «İnâye» ve «ihtira» (türlerini) kastediyorum. Hâttâ âlimlerden biri şöyle demiştir: Bilginler, insan ve hayvan organlarında sayısı binlere ulaşan yararlar tesbit etmişlerdir. Durum bundan ibaret olduğundan, bu yol hem şeriatin ve hem de doğa (bilimleri)nin yolu olmuştur. Peygamberler o yolu öğretmişlerdir ve kitaplar o yolla inmiştir. Alimler bu iki gurup delili kullanmada yalnızca bilgilerinin çokluğu açısından halka üstün gelmekle kalmamışlar, bilâkis onlarla birlikte bilgi sahibi oldukları aynı konuda, daha da derine inmişlerdir. Halkın, yaratıkları düşünmesi (onlardan ibret alması), yapılış tarzını bilmedikleri sanat eserlerini düşünmelerine benzer. O eserlerin durumu hakkında bilgileri yalnızca onların sanat eseri olduklarını ve sanatkârlarının bulunduğunu anlamaktan ibraettir. Ama bu konuda âlimlerin durumu niçin yapıldıklarını bilen ve yapılış tarzından biraz haberdâr olan kimsenin, bahsedilen eserlere bakışına benzer. Elbette ki, sanat eserlerini anlama, değerini bilme açısından bu durumda olan bir kimse, onları yalnızca mamûl (üretilmiş) gibi gören kimseden, sanatkârın ustalığını ve konumunu daha iyi değerlendirir. Allah'ın varlığını inkâr eden materyalistlerin (dehrî) örneğini verecek olursak; bunlar, bahsedilen sanat eserlerini duyularıyla algılayıp (1) onların yapılmış birer eser olduklarını kabul etmeyen, aksine onlarda görmüş olduğu sanata, tesadüfen ve kendi kendine böyle olmuştur diyen kimseye benzerler» (2).

Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm, hem insanların bedenlerindeki ve hem de dış dünyalarındaki doğal delilleri (edille kevniyye) bildirmiştir. Bunlar Allah'ın varlığına şahidlik etmekte, meydana getirdiği varlıklarda ve onların işlerini evirip çevirmek için uyguladığı yasalarda kendini göstermektedir. Yine bu deliller doğanın ve diğer yaratıkların düzeninde ortaya çıkmaktadır.

---

(1) «Ehasse» fiili yanlışlıkla «ahsene» şeklinde yazılmıştır. Aslı için Bak. A.g.e. Süleymaniye Kütp. Celâl Ökten, 311/2 Shf. 39 (Çeviren).

(2) El-Keşf an Menâhic-il Edille fî Akâid-il Millet shf. 69'dan kısaltılarak.

Gerçekten de bu evren, insanın onu kullanabileceği, kendisine baş eğeceği ve yararlanması için boyun bükeceği bir şekilde bulunmaktadır.

Ayrıca insanoğlu da, bedeninin yapısı, organlarının yerleştirilmesi ve şaşılacak yaratılışıyla, akılları hayrete düşürecek bir görünümdedir. Bütün bunlar işâret ediyor, ki, bütün yaratıklarda görülen, bu dikkat ve özen, kendi kendine ortaya çıkamaz. Onda hikmetini ve özen gösterişini tecelli ettiren hakim bir yaratıcı olmadan —ki O, Yüce Allah'tır— kör bir tesadüf sonucunda meydana gelemez.

Kur'ân-ı Kerîm, yaratıcının varlığını ispat etmek ve bunun tartışmasını yapmak için, canlılarda görülen dikkat çekici olayları kullanmıştır. Bu olaylar onların yaratılışında, kan dolaşımı, sindirim, solunum ve sinir sistemlerinde, doğum yapışlarında türlere ayrılışlarında gözlenmektedir. Kimisi kara ve deniz, hayvanıdır, kimisi de uçan hayvanlardır. İçlerinde mikrobik canlılar, kısa ve uzun ömürlüler, yumurtlayanlar, doğuranlar, eti yenenler, sütü içilenler, daha nice nice faydaları olanlar vardır. Eğer biz, bütün bu çeşitliliği ve aralarındaki farkları düşünmeye kalksak, örneğin: renklerinin, seslerinin yaşam biçimlerinin, yiyeceklerini temin ediş şekillerinin ve hayat düzenlerinin farklılıklarını düşünsek, bu ayrıcalıkların ve çeşitliliğin rastgele ve tesadüfen olmadığını, bilâkis onların cinsinden olmayan, hür iradeli, hikmet sahibi bir failin işi olduğunu anlarız. O her şeyin yaratıcısı, yüceler yücesi Allah'tır.

«Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır, şüphesiz Allah herşeye kâdirdir.» (1).

«Yerde (yürüyen) hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer topluluktur (yaratılış, rızıklandırılış ve durumlarının idare edilişi bakımından size benzerler). Biz kitapta (levh-i mafruzda) hiç bir şeyi eksik bırakmadık. Onlar sonra Rablerine toplanacaklardır.» (2).

«Yeryüzünde kıpırdanan bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur. O, hem canlıların (dünyadaki yahut sırtta-

---

(1) Nûr; 45.

(2) En'am; 38.

ki, yani babasının menisindeki) yerini ve hem de (öldükten sonraki yahut ana rahmindeki) yerini bilir. Hepsi apaçık bir kitaptadır. (Levh-i mahfuzdadır).» (1).

«Göğün boşluğunda (uçuşa) mecbur edilmiş kuşlara bakmıyorlar mı? Onları Allah'tan başka (havada) tutan kimse yoktur. İnanan millet için bunda dersler vardır» (2).

«Üzerlerinde (kanatlarını açarak ve) kapayarak, küme küme uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları (havada) Rahman (olan Allah)dan başkası tutmuyor; doğrusu O herşeyi görendir» (3).

Kur'ân-ı Kerîm yine Allah'ı ispat için delillerinde ve tartışmalarında, bitkilerde bulunan gariplikleri, akılları durduran kanunları kullanmıştır. Nasıl toprağa bir tohum ekiliyor da, rutubet ve diğer çürüme sebepleri onu telef etmiyor? Gerçekten ilk bakışta akla böyle bir şey gelmektedir. Ama o tohum büyüyor, şişiyor ve alt kısmından, toprağın derinliklerine uzanan köklerin çıkması için yarılıyor ve üst kısmından da toprağın içinde kendisine yol açarak gövdenin oluşması için yarılıyor. Bitkiler nasıl birbirinden farklı şekillere türlere, tadlara, renklere ve kokulara sahip olmaktadırlar? Aynı şekilde meyveler de böyle çeşit çeşittir. Kimisinin dışı yenir, içi atılır, kimisi de tam tersinedir, içi yenir. Dışı atılır. Aşağıdak âyetler bu hususa işâret etmektedir:

«Çardaklanan ve çardaklanmayan bahçeleri yetiştiren (şekil ve tat bakımından tanesi ve yemişi) birbirinden farklı ekinleri hurma ağaçlarını, (tatları) birbirine benzemeyip (yaprakları) benzeyen zeytin ve nar ağaçlarını yaratan O'dur: (4)».

«Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Biz onunla türlü türlü renkte ürünler yetiştirmişizdir.» (5).

«Yeryüzünde hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, üzüm bağları, ekinler, ayrı ayrı ve (yine gövdeleriyle dalları ayrı fakat kökleri) bitişik hurma ağaçları var-

---

(1) Hûd; 6.
(2) Nahl; 79.
(3) Mülk; 19.
(4) En'am; 141.
(5) Fatır; 27.

dır. (Ancak) onların yemişlerinin birini diğerinden üstün kılmışızdır. (Kimisi tatlı kimisi ekşidir). Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır.» (1).

Yine Kur'ân-ı Kerîm, herşeyin yaratıcısı olan Allah'ın varlığının delillerini sergilemek için, yıldızlar âlemine ve onlardaki ilgi çekici olaylara yönelmiştir. Direksiz olarak yaratıldılar, içlerinde ince hesaplarla hareket eden gök cisimleri bulunuyor ve bir düzen içerisindeler. Birbirlerinin üstüne yığılmıyorlar. O hareketler sayesinde geceyi, gündüzü, ayları ve yılları hesaplıyoruz. O hareketle yılın mevsimleri meydana gelmekte... Kur'an-ı Kerim birçok yerinde bu hususlara işâret eder:

«Gökleri gördüğün (bildiğin) direkler olmaksızın yükselten, sonra arşın üstüne (kendisine mahsus —layık— bir çıkışla) kurulan, güneş ve aya boyun eğdiren Allah'tır. Bunlar(ın her biri) belli bir süreye kadar (kıyamet gününe kadar, kendi yörüngesinde) hareket edeceklerdir.» (2).

«Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da onun buyruğuyla (iradesiyle) boyun eğdirilmiştir. Bunlarda akleden kimseler için dersler vardır (3).

«O, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye sizin için var edendir» (4).

Ve Kur'an Allah'ın varlığının delili olarak rüzgârlara ve çeşit çeşit oluşlarına işâret etmektedir. Sıcak, nemli, gündoğusu, batı, lodos, yıldız, yavaş eseni, fırtınası, yağmur bulutu taşıyanı, taşımayanı, bitkilerin döllenmesinde tozlaşmayı sağlayanı, denizlerde yelkenlileri götüreni vb...

«Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik (5) de **«yukarıdan su**

---

(1) Ra'd: 4

(2) Ra'd: 2

(3) Nahl; 12

(4) En'am; 97

(5) Müellif âyetteki «aşılayıcı» sözünü, bazı tefsirlerde kaydedildiği gibi bitkilerin, tozlaşmasına yormuştur. Ancak âyetteki «fâ»yı takibiye, bu aşılamanın, suyun indirilişi ile ilgili olduğunu imâ ettirmektedir. O zaman, «Buluttan yağmur indirmek için rüzgârları gönderdik» manası çıkar. El-Mücem el-Vâsit'te: «rüzgâr bulutu aşıladı

indirdik ve onun (suyun) hazinedarı (var edicisi ve dağıtıcısı) siz değilsiniz» (1).

«Rahmetinin önünde (yağmurun önünde) müjdeci olarak rüzgârları gönderen Allah'tır. Rüzgârlar (yağmurla) yüklü bulutu yüklendiğinde, onu ölü (bitkisi olmayan) bir beldeye gönderir ve su indiririz. O su ile her türlü ürünü yetiştiririz. Ölüleri de bunun gibi diriltiriz, belki (bundan) ibret alırsınız» (2).

«Denizde yüce dağlar gibi gemilerin yürümesi, onun (varlığının) delillerindendir. Dilerse rüzgârı durdurur. O zaman (yelkenle giden) gemiler denizin üstünde durakalırlar. Bunlarda, sabırlı olan ve çok şükreden insanlar için deliller vardır. Yahut (içindekilerini) işlemiş oldukları (günahlar)dan ötürü, o gemileri (fırtına kopararak) batırır. Allah (onların günahlarının) bir çoğunu affetmektedir. (O nedenle onları suda boğmuyor)» (3).

Sonra Kur'an, rüzgârlara ve havaya bağlı olup ondan etkilenen, buluta, yağmura, gökgürültüsü ve yıldırıma dikkatleri çekmektedir. Bunların herbirisi gerçekte ilginç şeylerdir. Meydana geilşlerinde incelik vardır. Nicelikleri, nitelikleri, sonuçları, sebepleri ve oluşumları farklı farklıdır. Yine insanlar ve beldeler bunlardan değişik şekillerde faydalanırlar. Onlara bağlı olarak sıcaklık ve soğukluk derecesi değişir, yer kabuğu üzerindeki diğer varlıklar üzerinde ayrı ayrı etki meydana getirirler. Bunları inceden inceye düşünürsek, failinin, hakîm ve bilgin olması gerektiğini anlarız. Aşağıdaki âyetlerde buna işâret edilmektedir:

«Görmüyor musun ki, Allah bulutu (yavaş yavaş) sürüyor, sonra (parçalarını) bir araya topluyor, sonra onu, (kısımları birbiri üstüne) yığılmış duruma getiriyor. Böylece aralarından yağmurun çıkışını izliyorsun. Gökten, oradaki dağlar (gibi bu-

---

denir. Yani buluta soğukluğunu sirayet ettirdi ve bulut da yağmur yağdırdı anlamına gelir» denmekte ve bu âyeti kerime örnek gösterilmektedir. Celâleyn'in açıklaması: «Rüzgârlar bulutu aşılarlar, böylelikle su ile dolar.» (Çeviren).

(1) Hicr; 22
(2) A'raf; 57
(3) Şûra; 32-34

lutlar) dan dolu indirir. Dilediğini ona (doluya) uğratır. Dilediğinden de uzak tutar. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı nerdeyse gözleri alır. Allah geceyi (gündüze), gündüzü (geceye) çevirir. Doğrusu görebilenler için bunda ibret vardır» (1).

«Korku ve (yağmur) ümid(in)e düşürmek için size şimşeği gösteren ve (yağmurla) ağırlaşan bulutları meydana getiren O'dur. O'nu gök gürlemesi hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun (Allah'ın) korkusundan (tesbih ederler) Onlar (kâfirler) pek kuvvetli olan (yahut pek şiddetli yakalayan) Allah hakkında çekişirken, O yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar» (2).

Daha sonra Kur'an, inatçıların dikkatlerini yeryüzüne ve içindekilere yöneltmektedir. Denizlere, nehirlere, dağlara, vadilere, sahralara, kayalara, madenlere, yerkabuğunun üst tarafından ve derinlerden çıkartılanlara, sulara, onlardaki tatlılığa ve tuzluluğa, gel-git olayına, denizlerin alt ve üst akımlarına, üzerinde hayatın ve geçim için sağa sola koşuşmanın mümkün olacağı biçimde yeryüzünün yaratılışına... Böylece insanların gömüleceği ve batacağı bir şekilde yumuşak bulunmamaktadır. Altındakilerden yararlanmak amacıyla, onlara kazması zor gelecek kadar sert de değildir. Yine insanların üşüyüp donacağı şekilde soğuk değildir. Yüce Allah yeryüzünü kulları için bir «yatak, bir «yaygı-sergi» kılmıştır. Kur'an nice âyetinde bunu dile getiriyor. Bütün bunları insaflıca düşünürsek, bahsedilen çeşitliliğin, tesadüf ve rastlantı sonucu olmadığını açıkça anlarız (3).

Aşağıdaki âyetler buna işaret etmektedir: **«Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Biz onunla türlü türlü renkte ürünler yetiştirmişizdir.**

Dağlarda beyaz, kırmızı (sarı, açıklı-koyulu) türlü türlü renkte yollar ve simsiyah (kayalar) vardır. İnsanlar, yerde kıpırdanan canlılar ve davarların da aynı şekilde türlü türlü

---

(1) Nûr; 43-44

(2) Ra'd; 12-13

(3) «Dirâsâtun fi Ulûm-il Kur'ân/Doktor Abdülgâni Er-Râcıhî, Kısaltılarak.

renkte (sınıfları) vardır. Allah'ın kulları arasında, O'ndan ancak bilginler korkar» (1).

«Yeri yayan (döşeyen) ve içinde (kendisini sarsıntıdan alıkoyan) yerleşik (dağlar) ve nehirler var eden, orada (sizin için) her üründen erkek ve dişi (2) (unsurlarını) yaratan O'dur. Gündüzü, gece(nin karanlığı) ile örtüyor. (Gecenin karanlığını da gündüzün aydınlığıyla götürüyor). Bunlarda düşünen kimseler için ibretler vardır.» (3).

«Allah gökten su indirdi. Vadiler(den) alabildiğince (sular) aktı... Sel de üste çıkan pisliği (çer çöpü) yüklendi... Ve süs eşyası veya (faydalanacağınız kapkacak gibi) gereç yapmak için, ateşle erittiğiniz (altın, gümüş ve bakır gibi madenler) de de körüğün temizlediği benzeri (pislikler) vardır. Bu şekilde Allah hak ile batıl(ın örneğini) verir. (Selin ve eritilen madenlerin) pisliğine gelince, atılarak gider. İnsanlara yarayan (su ve maden) geriye yerde kalır. (Aynen bâtıl da böyledir. Her ne kadar zaman zaman hakkın üstüne çıksa bile, dağılır ve silinip gider. Hak ise yerinde sabit kalır. Allah bunun gibi nice örnekler verir» (4).

«Yeryüzünü uzattık (döşedik) ve (üzerindekilerle beraber sallanmasın diye) oraya yerleşik (sabit dağ)lar koyduk ve orada (Allah tarafından) ölçü(sü bilinen, takdir edilen) herşeyi bitirdik. Sizin için orada geçiminizi temin edeceğiniz (tahıllar, meyveler) var ettik. Ve (yine sizin için) rızıklarını veremediğiniz (çoluk çocuk, davarlar ve başka hayvanlar yarattık. Bütün bunların rızkını vermediğiniz halde kendilerinden faydalanıyorsunuz) (5).

«Yoksa yeryüzünü (insanlar ve hayvanlar için, üzerindeki-

---

(1) Fatır; 27: 28

(2) «Zevceyn isneyn»: (İsneyni sözü te'kit içindir) Erkek ve dişi. «Ey Nuh! gemiye her erkek ve dişiden (zevceyn isneyn) al dedik». (Hûd: 40). Dolayısıyla bahsedilen âyetin birçok tefsirde olduğu gibi. «Her üründen değişik sınıflar-çeşitler yarattık» şeklindeki yorumu amaca uzak kalıyor (çeviren).

(3) Ra'd; 3

(4) Ra'd; 17

(5) Hicr: 19-20

lerle birlikte sallanmayan) bir yerleşme yeri yapan ve aralarında nehirler meydana getiren, (ve yeryüzünü kendileriyle sâbit kıldığı) yerleşik dağları var eden, (tatlı ve tuzlu) iki deniz (büyük su kütleleri) arasına engel koyan (böylece birbirlerine karışmalarını önleyen) mi? (1) Allah'ın yanında bir tanrı mı? Hayır, çoğu bilmezler (2).

«İki deniz bir değildir. Bu tatlıdır, çok güzeldir, içimi kolay gelir. Bu da tuzludur, (boğazı yakar). Her ikisinden de taze et (balık) yersiniz. Takındığınız süsleri (inci ve mercan) çıkartırsınız. Allah'ın lütfundan (ticaret yaparak rızık) aramanız için gemilerin onu yara yara gittiğini görürsünüz. (Suyun gemileri kaldırması, Allah'ın onu bu özellikte yaratmasındandır). Belki şükredersiniz (3).

«Siz, iki yeri iki günde yaratan orada üzerinde yerleşik (dağlar) var eden, içine (bol bol sularla, ekinlerle, sütlerle) bereket veren ve orada (insanlar ve hayvanlar için) dört gün (tamamlanırken) yetiştireceği yiyeceklerini takdir eden (ayıran) Allah'ı mı inkâr ediyorsunuz ve O'na eş koşuyorsunuz? İşte O, Alemlerin Rabbi (sahibi)dir» de. (Bu dört gün, yeryüzünün içindekilerle birlikte yaratılışı hakkında soru) soranlar için (söyleniyor, eksiksiz ve fazlalıksız) tamı tamına (dört gündür), (4).

Olanca çeşitliliği ve konularının farklılığı ile bütün bu âyetler evrenin ve içindekilerin tesadüf eseri ve bir rastlantı sonucu olmadığına, her şeyi bilen, herşeye güç yetiren birinin ilmi ve kudretiyle yaratıldığına dikkatleri çekmektedirler.

Zorba ve Dinsiz Materyalistlerden Biri: Nemrud B. Kenan

Kur'ân-ı Kerîm, Rabbi hakkında Hz. İbrahim (a.s.) ile tartışmasını anlatmaktadır.

«Allah kendisine hükümranlık verdi diye, Rabbi hakkında

---

(1) Celâleyn. «Engel» için bk: Furkan/53 ve Rahman/19 (Çeviren).
(2) Neml; 61
(3) Fatır; 12
(4) Fussilet: 9-10

İbrahim'le tartışanı görmedin mi? (Onu tartışmaya iten, Allah'ın nimetiyle şımarmış olmasıdır.). İbrahim: «Rabbim dirilten ve öldürendir» demişti. «Ben de diriltir ve öldürürüm» dedi. İbrahim: «Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene» dedi. İnkâr eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez. (Doğru, delil getirmeye muvaffak etmez)» (1).

İbn Kesir tefsirinde (2) bahsedildiği gibi Nemrud, İbrahim'den (a.s.) davet ettiği Rabbinin varlığına delil istemiştir. Böylece tartışmanın konusu, İbrahim'in (a.s.) Allah'ın Rabb olduğu iddiası olmuş ve buna şöylece delil getirmiştir: «Allah diriltir ve öldürür...» Yani dilediği cisimlere hayat bahşeder. Böylelikle onlar büyürler, hareket ederler, maddî ve manevî meyvelerini verirler. Biyolojide geçen hayatın taşıdığı bütün özelliklere sahip olurlar. Sonra onlardan canlarını çeker alır ve ölürler, ilk durumlarına dönerler.

Nemrud —kendi aklınca— benzer bir delile karşılık vermiştir: «Ben de diriltir ve öldürürüm.» Çünkü ölümü haketmiş birini affederim; böylelikle onu diriltmiş olurum, yani hayat bahşederim. Dilediğim kişiyi asarım; böylelikle de onu öldürmüş olurum. Yani canını alırım.»

İbrahim (a.s.) hasmının delilini çürütmeye çalışmadı. Çünkü Nemrut'un bu karşı çıkışının saçmalığını zaten biliyordu. Zira onun dile getirdiği öldürme ve diriltme, İbrahim'in (a.s.) kastettiği şey değildi. Onu susturmak ve ısrarını sona erdirmek için konuyu değiştirdi. Nemrud, ya öldürme ve diriltmenin ne olduğunu anlamamıştı, ya da anlamıştı fakat savunma yapmak ve şaşırtmaya çalışmak istiyordu. Durum bu iki ihtimalin dışına çıkmaz. Her ikisini de, Nemrud'un karşı çıkışının saçmalığını teşhir edecek ve tartışmasını kesecek bir delile başvurmayı gerektirir. Hasım, her ne zaman bu tavrı takınsa, tartışanın, daha güzel anlaşılır ve daha güzel sunulur nitelikteki başka bir delile geçmesi doğru bir hareket olur.

Tefsirinde İbn Kesir'in işâret ettiğine göre Nemrud, inat ve kibirinden ötürü, öldürme ve diriltme işini kendisine nisbet etmek istemiştir. Ve bunun failinin kendisi olduğuna, kendisinin

---

(1) Bakara; 258
(2) Cilt: 1, 5: 313

öldürüp diriltti̇ğine inanmalarını arzulamıştır. Tıpkı kendisinden sonra Firavun'un yaptığı gibi: **«Firavun! Ey ileri gelenler, sizin benden başka ilâhınız olduğunu bilmiyorum» dedi»** (1). Bu nedenle İbrahim (a.s.), Nemrud'a, böyle büyük bir iddiada bulunduğunda, **«Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene»** (2) demiştir. Yani madem ki öldürdüğünü ve diriltti̇ğini iddia ediyorsun: Öldüren, dirilten biri, evrende tasarrufta bulunur. Zerrelerini yaratır, yıldızlarını kontrolü altına alır, içerisindeki hareketlere hakim olur. İşte güneş hergün doğudan doğuyor. Eğer iddia ettiğin gibi ilâh'san, öldürüp diriltiyorsan, onu batıdan getir bakalım. Aczini, çaresizliğini ve bu durumda inatlaşmaya muktedir olamayacağını anlayınca, şaşkına döndü. Dili tutuldu. Konuşamadı ve böylece delil, suratına çarpılmış oldu.

İbni Kesir, sonra şunları söylemektedir: «Bu anlamdaki, bu ilâhi haber, mantıkçıların çoğunun bahsettiği «İbrahim»in (a.s.) bir konudan bir başka konuya geçmesi, daha açık bir delile intikaldir» şeklindeki değerlendirmeden daha anlamlıdır ve güzeldir. Bir kısım mantıkçı da onun değerini düşürücü sözler sarfetmiştir. Oysa onların dedikleri gibi değildir. Bilâkis ilk konu ikincisi için hazırlık (mukaddime) gibidir ve hem birincide hem de ikincide Nemrud'un iddiasının asılsızlığını açıklamaktadır. Suddî, İbrahim (a.s.) ile Nemrud arasındaki cereyan eden bu tartışmanın, İbrahim (a.s.) ateşten çıktıktan sonra olduğunu ve bu hükümdarla ilk defa karşı karşıya geldiğini ve bahsedilen tartışmanın bunun üzerine çıktığını söylemiştir» (3).

Allah daha iyi bilir; bizim görüşümüze göre, İbrahim (a.s.), hasmının inadını, ısrarını ve kendisini yanıltmaya çalışmasını görünce, onu yavaş yavaş amacına getirmek ve ağzını gemleyerek susturmak istemiştir. Sanki ona şöyle demiş olmaktadır. «(Gerçekten değil) tartışma gereği, delilinin dayandığı önermelerden birini kabul edelim. O zaman senden ikinci önermenin üzerine kurulan bir «buhran» istiyoruz. İkinci önerme şudur: Öldüren ve dirilten bir kimse, bu evreni, iradesine boyun eğdir-

---

(1) **Kasas; 38**
(2) **Bakara; 258**
(3) **İbni Kesir Tefsiri, Cilt 1, sh. 313.**

meye kadir olur. Acaba senin, alemde görülen bu düzenin herhangi bir tarafını değiştirmeye gücün yetiyor mu?»

İbrahim (a.s.)'in, evrendeki Allah'ın varlığına işaret eden bunca varlık arasında, özellikle güneşi seçmesi, davetinin özünü teşkil eden iki hususla hasmını susturmak içindir:

Birincisi: Hasmın ısrarını sona erdirmek, sesini kesmek ve acizliğini ispat etmek. Bu da Hz. İbrahim'in iradesine uygun olarak gerçekleşmiştir.

İkincisi: İbrahim (a.s.), bu isteğinin altında, bir başka susturma imkânı daha gizlemiş oldu. Hasmın hatasını çıkarmada daha da ileriye gitseydi, halkını ve yardımcılarını kendisine karşı kullanırdı. Çünkü onlar, evrendeki işleri, yıldızların evirip çevirdiğine inanıyorlardı. Güneşi de en büyük ilâh kabul ediyorlardı. Eğer hükümdar, kibir ve inat eseri olarak, «Güneşi doğudan getiren benim ve bu görülen düzen içerisinde, kendi yörüngesini izlemesini ben sağladım» deseydi. O zaman İbrahim (a.s.): «Bu gök cisimlerini sen idare ettiğin ve onlara sen hakim olduğun halde kavmin nasıl oluyor da sana rağmen onları ilâh tanıyarak tapıyorlar? Hiç ilâh idare edilir mi? Kontrol altına girer mi? İşte bu, yıldızların ilâh olduğu şeklindeki inançlarının asılsızlığını gerektirir» derdi.

Tartışma politikasında temel olmasına rağmen bu noktaya müfessirlerden hiçbirinin işaret ettiğini görmedim. Hz. İbrahim, bahsedilen tartışmadan galip olarak çıkmıştır. **«Bu, İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz hüccetimizdir (delilimizdir)»** (1).

Materyalist ve Zorba Dinsizlerden Biri: Firavun

Kur'ân-ı Kerim'in anlatmış olduğu gibi, rablık iddiasıyla karşımıza çıkmaktadır:

«(Adamlarını) toplayıp seslendi: «Sizin en yüce rabbiniz benim» dedi. (2). Bir başka âyette de:

«Firavun: «Ey ileri gelenler, sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için çamur pişir

(1) En'am; 83
(2) Naziât; 23-24

de bir kule yap. Belki (çıkar) Musa'nın tanrısını görürüm. Doğrusu onu yalancılardan sanıyorum» dedi» (1).

Firavun aslında, rablık iddiasının akılların kabul edeceği, insanların rıza göstereceği kolay bir iş olmadığını biliyordu. Özellikle ülkesinde, kendisinden daha yaşlı olup doğumunu ve çocukluğunu bilenler vardı.

Şu kadar var ki O, Musa (a.s.) peygamberliğini haber verdiğinde insanların ona inanmasını önlemek için bu iddia ile onları şaşırtmak istiyordu.

Bu nedenle Firavun, kendi kendisini inandırmış değildi. Örneğin «bilmiyorum» ifadesini kullandı. «Sizin benden başka ilâhınız yoktur» diyerek kesin bir söz söylemedi. Yine «Doğrusu onu yalancılardan sanıyorum» dedi. Kesin olarak 'yalancıdır' diyemedi. Çünkü gökleri ve yeri yaratma ve bu evrendeki doğal güçleri idare etme iddiasında bulunamıyordu.

Konuşmasından, kaypaklığından ve tartışmasındaki hileden, Firavun'un içinde yatan insanları haktan çevirme, onları köle edinme için başvurduğu kirli hesaplarını seziyorsunuz. Yine etrafındakilerle kendi arasına ayrılığın, soğukluğun gireceğini sezdiğinde onları korkutmak ve kendine meylettirmek için ulûhiyet elbisesine bürünüşünü hissediyorsunuz.

İlâhlığına delil çıkarmağa hazırlık olsun diye bir takım maddî imkânları kullanmaya kalktı. Kur'ân bunlardan bazılarını nakletmektedir: «Firavun, milletine şöyle seslendi: **«Ey milletim, Mısır hükümdarlığı ve (saraylarımın) altından akan bu ırmaklar benim değil mi? (Azametimi görmüyor musunuz? Yoksa (görüyor musunuz? O halde ben zavallı (hakir) ve nerdeyse konuşamayan bu (kimse)den daha üstünüm. Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında (doğruluğunu, tasdik eden) peşpeşe melekler gelmeli değil miydi?»** (2). Böylece Firavun hakkın ve doğruluğun ölçüsünü, maddenin azgınlığına ve saltanat gücüne dayanan maddi bir şey yapmıştır. Ancak içinden, bu emelinin boş olduğunu hissediyordu. Musa'nın (a.s.) haklı bulunduğunu, doğru söylediğini ve ona verilen mucizelerin, zaman ne

(1) Kasas; 38
(2) Zuhruf; 51-53

kadar uzarsa uzasın, batıla galip gelmeyi garantilediğini biliyor ve hissediyordu.

Kur'ân, Firavun ve yardakçılarından bahsederken bu hususu açık olarak belirtmiştir. Onların, gerçekleri bildiklerini, ancak haksızlık ve taşkınlık yaparak büyüklük tasladıklarını, yeryüzünde çeşit çeşit bozgunculuğa baş vurduklarını, kendilerine gelen hakka boyun eğmediklerini bildirmiştir.

«Ayetlerimiz açık bir şekilde kendilerine geldiğinde, «Bu besbelli bir sihirdir» dediler. Gönülleri (onların Allah katından olduklarını kesin olarak kabul ettiği halde, haksızlık ve büyüklenmelerinden ötürü, onları bile bile inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!» (1).

Bu konuda söylenen sözler, Allah'ın varlığı hakkındaki tartışmalara ilişkindir. Ama Allah'ın birliğini ispat meselesine gelince, Onu inşallah bundan sonraki konularda ele alacağız.

B) ALLAH'IN BİRLİĞİNİ İSPAT KONUSUNDAKİ TARTIŞMALAR

Bahsedeceğimiz konunun, öncekiyle ilgisi bulunmaktadır. Çünkü ilki Allah'ın varlığı hakkındaki, ikincisi de Allah'ın birliği hakkındaki delillerle ilgilidir. O bakımdan ikinci konu birincisini hem gerektiriyor, hem de kabule mecbur bırakıyor. Yani Allah'ın birliğini kabul eden, onun varlığını da kabul etmiş demektir. Birincisi ise ikincisini yalnızca gerekli kılıyor. Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin Allah'ın varlığını kabul ettiklerini haber vermektedir.

«Andolsun ki onlara; «gökleri ve yeri kim yarattı?» diye sorsan, «onları güçlü olan, her şeyi bilen yaratmıştır,» derler.» (2).

Yine: «Andolsun ki onlara; kendilerini kimin yarattığını sorsan, şüphesiz «Allah» diyeceklerdir. Öyleyken (Allah'a kulluktan) nasıl da döndürülüyorlar?» (3).

Allah'ın varlığını kabul etmeleri, onları peygamberlerin davet ettikleri ilâhın birliği inancına sokmamıştır. Ancak onların

---

(1) Neml; 13-14
(2) Zuhruf; 9
(3) Zuhruf; 87

bu tevhid akidesini kabul etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu evrenin bir yaratacısı olduğu sâbit olunca, birliği de belli olur. «Zira bir sanat eseri, bir yapıcıya muhtaçtır. Bu sanatçının muhakkak birden fazla olması gerekmez. (Vâcib değildir). O halde bu bir tanenin dışındakiler mümkün (câiz) olmuş oluyor. Varlığı mümkün (câiz olan) bir şey de (varlığı zorunlu —vâcibul vücud olan) yaratan, ezeli bir ilâh olamaz» (1).

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın birliğini ispat konusunda iki yol izlemiştir:

BİRİNCİ YOL: Evrenin bozulmaktan ve içindekilerin birbirine çarpmaktan korunmasını ve taşıdığı düzeni buna belge olarak getirmek... Bu konudaki en açık delillerden biri kelâmcıların «delil-i temanu» dedikleri şeydir. Daha önce Kur'ân'da delil getirme metodları bahsinde geçen «ters kıyas» anlamındadır. Bu delil şu üç âyette görülmektedir:

1. **«Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu (görülen düzenlerinden çıkarlardı). Arşın Rabbi olan Allah onların yakıştırmalarından uzaktır»** (2).
2. **«De ki: Eğer dedikleri gibi, onunla (Allah'la) beraber ilâhlar olsaydı, elbette arşın sahibine (yani Allah'a, kendisiyle döğüşmek için) yol ararlardı. O, onların söyledikleri (ortaklar)dan çok uzaktır. Yücedir. Uludur»** (3).
3. **«Allah çocuk edinmemiştir. O'nun yanında hiçbir ilâh yoktur; olsaydı, her ilâh kendi yarattığı ile ayrılır gider (ona başkasının hâkim olmasına fırsat vermez) ve birbirlerinin üstüne çıkarlardı (birbirini yenmeğe çalışırlardı).** (4).

İmam Abdurrahman b. Necm, «İstihracûl Cedel minel-Kur'ân» adlı eserinde, Allahu Tealâ'nın «Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu» âyetini zikrettikten sonra şunları söylemektedir: «Müslüman kelâmcılar bu delile dayanırlar. Selef âlimlerinden birinin: «Allah'ın birliğini işleyen yetmiş kitap okudum, anafikrinin hep «Eğer yer-

---

(1) İstihrac-ûl Cedal minel-Kur'ân, sh. 11
(2) Enbiya; 22
(3) İsrâ; 42
(4) Mü'minûn; 91

le gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu.» âyetinden kaynaklandığını gördüm» dediği nakledilmiştir.

İlk âyetteki delilin incelenmesine gelince, Allah birdir denilir. Çünkü bir beldenin yönetimi, iki idareci ile düzgün bir şekilde yürümez. Durum böyle olunca, bütün bu evrenin genel düzeni nasıl iki idareciyle yürüyebilsin? Eğer bu olsaydı, bir şeyin yapılması ya da yapılamaması konusunda iki irade çelişirdi. Çünkü biri insanı yaşatmayı, diğeri öldürmeyi; yahut biri onu bahtiyar, diğeri bedbaht yapmayı ister. İradelerin farklılığından kaynaklanan bu çekişme, göklerin ve yerin bozulmasına neden olur. Halbuki onların huzur ve sükûnet içinde sapasağlam olduklarını görüyoruz. O bakımdan onları bozulmaya götürecek birden fazla ilâhın bulunması imkânsız olmuş olur. Böylece Allah'ın birliği ortaya çıkar.

İkinci delilin incelenmesi; «O takdirde arşın sahibi (Allah'a) yol ararlardı» sözünün tefsirine bağlıdır. Burada iki görüş vardır:

Birincisi: «Allah'la beraber ilâhların bulunduğu farzedilse, bunlar ona muhtaç olup ona yaklaşmağa çalışırlar» mânâsı kastedilmiştir. Bu durumda cevap: «Başkasına muhtaç olan ilâh olamaz» şeklindedir.

İkincisi: «Allah'la beraber ilâhların bulunduğu farzedilse, onun hükümranlığını elinden almak ve onunla savaşmak için kendisine yönelirler ve böylelikle kâinatın bozulmasına neden olacak çarpışma çıkar» mânâsı kastedilmiştir. Bu durumda cevap: «Kâinat bozulmamıştır. Düzeni karışıklığa maruz kalmamıştır. O nedenle Allah'la beraber başka tanrıların olmadığı meydana çıkmaktadır.»

Üçüncü âyetteki delilin incelenmesi ikincisine yakındır. Eğer Allah'la beraber ilâhların bulunduğu farzedilirse; her ilâh kendi sultası (otoritesiyle) ayrılır gider, diğerine zorla hakim olmağa ve onu yenmeğe çalışır, bu yüzden de evrenin düzeni bozulurdu. Yahut biri diğerini mağlûp ederdi. Mağlûp olan ise ilâh olamaz. Ancak evrendeki düzende herhangi bir bozulma yoktur. Bu da idarecinin kendinden başka ilâh olmayan, rahmân, rahîm bir Allah olduğunu gösterir.

Âlimlerden kimisi bu delillere iki yönden şüphe gelebileceğini söylemiştir:

Biri: İradeleri aynı doğrultuda iki ilâh olması mümkündür. O zaman ihtilâf ve karışıklık çıkmaz.

Diğeri: Bir kısım insanlar «Bir şeyin kendisini ve zıddını görünce, örneğin yaşam-ölüm, ışık-karanlık, hayır-şer, hikmetli ve hikmete ters gibi görünen, yaptıktan sonra yıkma, güçlü küvvetli olduktan sonra acizlik vb. olayların iki idareciye nisbeti mümkündür» diyorlar.

Birincisine cevap: İlimleri birbirine denk, iradeleri aynı iki şeyin bulunması imkânsızdır. Kudret, irade, hikmet ve yönetme sıfatları, hem zihinlerde hem de gözlerde birbirinin tıpatıp aynısıysa —ki bu imkânsızdır— o zaman bu ikisi bir tek şeydir de, ancak insanlar ona iki demiş olurlar. Bu varsayımı sınırlandırırken denir ki: İki ilâhın varlığı farzedilse, bunlardan birinin, bir cismi hareket ettirmeyi, diğerinin durdurmayı istediğini düşünsek; bu durumda, ya ikisinin birden isteği olacaktır, —o zaman cisim aynı anda hem hareketli hem de sakin olmak zorundadır; bu durum ise iki zıd şeyi bir araya getirmek demektir ve imkânsızdır,— veya ikisinin dediği de olmayacak ve böylece cisim ne hareket edecek ne de duracaktır. Dilediğini yapma hususunda her ikisinin birden acizliğinden ötürü bu hal de imkânsızdır. Her şeye gücü yeten ilâh böyle olamaz... Yahut da yalnızca birinin dediği olacaktır. O takdirde maksadı gerçekleşen, kâdir ilâhtır. Diğeri ise ilâh olmaya yarayışlı değil demektir. Veya iki irade çarpışacak ve her ilâh kendi gücünü ve sultasını diğerine karşı kullanacaktır. O zaman bu evren harab olur; düzeninden çıkar. Halbuki, o bütün içindekilerle birlikte en sağlam ve en ince düzenle devam edip gitmektedir. Burada anlıyoruz ki, bu âlemin ve içindekilerinin yaratıcısı bir ilâhtır. Ondan başka tanrı yoktur. Rahmandır. Rahîmdir.

İkincisine cevap: Bir şeyin kendisinin ve zıddının bulunması, yaratıcının kudretine daha güzel delâlet eder.

«(O bahçeler ve içindekiler) aynı su ile sulanır. (Fakat) Biz (Bahsedilen bu şeylerin) meyvelerinin bir kısmını bir kıs-

mına üstün kılmışızdır. (Kimisi tatlıdır, kimisi ekşidir.) Şüphesiz bunda düşünen kimseler için (Allah'ın kudretine) deliller vardır» (1).

«O sizin için yaş ağaçtan ateş çıkarandır. (İşte) ondan ateş yakıyorsunuz. (Çakıp kıvılcım çıkartıyorsunuz) (2).

Daha başka âyetler sıralanabilir...

İKİNCİ YOL: Müşriklerin taptıklarını iptal noktasında yoğunlaşır. Onların önemsizliği ve bir sinek bile yaratamayacakları, bizzat kendi kendilerine, ne bir zarar ve ne de bir fayda veremeyecekleri açıklanır. Öyleyken başkalarını nasıl yarara ya da zarara sokacakları sorulur. Bu putlara taparlarken müşriklerin acizliği belirtilir. Onların, bir değer verilmeyecek ve haklarında tartışma bile yapmaya değmeyecek derecede hakir oldukları izah edilir.

«Allah'tan başka (faydalarını umdukları) dostlar (putlar) edinenlerin durumu (içinde barınmak için kendisine) ev yapmış olan örümceğin durumu gibidir. Evlerin en zayıfı ise şüphesiz örümceğin evidir. (Ne sıcağı, ne soğuğu ondan savamaz. Putlar da böyledir. Kendilerine tapanlara bir fayda vermezler.) Eğer (bunu) bilselerdi, (onlara tapmazlardı.)» (3).

Allahu Tealâ, bu çok önemli prensibi —ki bu Allah'ın birliğini, isbat, ondan başka tapılanları terktir— gerçekleştirmek için peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiştir. İşte bu temel, bütün semavi dinlerin gerçekleştirmeye çağırdığı ilk esastır. Çünkü Allahu Tealâ, ortağı bulunmayan bir tek Allah'a kulluk etmek üzere her ümmete peygamber göndermiştir.

«Andolsun ki, her ümmete: (Yalnızca) Allah'a kulluk edin ve azdırıcılar(a-tağutlara-tapmak)tan kaçının» diye peygamber gönderdik» (4).

---

(1) Ra'd; 4
(2) Yasin; 80
(3) Ankebut; 41
(4) Nahl; 36

Bu bölüm Allah'ın birliği hakkındaki tartışmaları incelemek için kaleme alındığından, geçmiş ümmetlerin peygamberleri ile, yaratanın birliği konusunda yaptıkları tartışmalardan örnekler vereceğiz. Bu örnekler inşaallah maksadı açıklığa kavuşturacaktır.

PEYGAMBERLERİN KAVİMLERİYLE YAPTIKLARI TARTIŞMALARA ÖRNEKLER:

a) Nuh'un (a.s.) milletiyle yaptığı tartışma

Nuh (a.s.), insanlığın ikinci atasıdır ve insanlar arasında, Allah'a şirk koşma başladığında; onları tevhide çağırmak için gönderilen ilk peygamberidir.

Nuh (a.s.) davete başladı ve onlara Allah'ın mesajını ulaştırdı. Kendisine şüphelerle ve iftiralarla karşılık verdiler. Olanca güçleriyle O'nunla tartıştılar. Bunun üzerine Nuh'un (a.s.) hakkı savunma azmi bilendi. Daha çok açıkladı ve şüphelerini daha çok def etti. Sonunda acizlikleri son haddine vardı. Usandılar. Bıktılar. **«Ey Nuh! Bizimle tartıştın, hem de çok tartıştın. Doğru sözlü isen tehdit ettiğin azabı başımıza getir»** (1) dediler.

Allahu Tealâ, Kur'an'da bu tartışmayı şöyle anlatır: «Andolsun ki biz Nuh'u kendi milletine gönderdik. Ben sizin için apaçık bir korkutucuyum. Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Doğrusu ben, (eğer Allah'tan başkasına kulluk ederseniz) hakkınızda (hem ahirette, hem de dünyada) can yakıcı bir günün azabından korkarım» dedi. Milletinin inkârcı ileri gelenleri: «Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu (bize üstünlüğünün bulunmadığını) görüyoruz. Hakkında iyice düşünmeden (çabucak) sana uyanların yalnızca ayak takımımız olduğunu görüyoruz. (Kendisi sebebiyle size uymamızı hakedeceğiniz) bize bir üstünlüğünüzün bulunduğunu görmüyoruz. Biz sizi yalancı sanıyoruz» dediler. Nuh: «Ey milletim! Bana söyleyin! Rabbım (katın)dan bir delilim bulunsa ve bana (yine) katından bir rahmet (peygamberlik) vermiş olsa da, (bu peygamberlik) size gizli kalsa, hoşlanmadığınız halde onu (ka-

---

(1) Hud; 32

bule) sizi zorlayacak mıyız? (Bizim buna gücümüz yetmez. Biz ancak tebliğ edebiliyoruz.) «Ey milletim, Allah'ın mesajını ulaştırmaya karşılık ben sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretim ancak Allah'a aittir. (Bana emrettiğiniz gibi ayak takımı dediğiniz) inananları kovacak değilim. (Çünkü) onlar (öldükten sonra dirilerek) Rableriyle karşılaşacaklar (ve Rableri yaptıklarının karşılığını verecek. Onlara zulmedenlerden ve onları kovanlardan haklarını alacak). Ancak ben sizi (durumlarının akıbetini) bilmeyen bir millet olarak görüyorum». Ey milletim, onları kovarsam Allah(ın azabına) karşı beni kim korur? Düşünmez misiniz? Size «Allah'ın hazineleri yanımdadır... Gayb'ı bilirim» demiyorum. Melek olduğumu da söylemiyorum.. Küçük gördüklerinize Allah bir iyilikte bulunmayacaktır da, diyemem. İçlerinde olanı Allah daha iyi bilir. (Eğer bunları söylersem) o zaman şüphesiz zâlimlerden olurum. **«Ey Nuh, bizimle tartıştın, hem de çok tartıştın. Doğru sözlü isen tehdit ettiğin (azâbı) başımıza getir» dediler. «Ancak Allah onu dilerse başınıza getirir. (Bu iş ona aittir. Bana değil) Ve siz onu âciz bırakamazsınız... dedi.»** (1).

Tartışmanın konusuna gelince, o, yalnızca Allah'a kulluğa davettir. Nuh (a.s.) Allah'ın ulaştırmayı emretmiş olduğu bu gerçeği arzetmeye başladı.

«Ben sizin için apaçık bir korkutucuyum. Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Doğrusu ben (eğer Allah'tan başkasına kulluk ederseniz) hakkınızda (hem ahirette hem de dünyada) can yakıcı bir günün azabından korkarım» (2).

Karşıt deliller: Nuh'a (a.s.), kavmi, yapmış olduğu bu davette karşı çıkmışlar ve itirazlarını üç ön bilgiye (mukaddimeye) dayandırarak bunları onun için tercihe şayan deliller olarak kabul etmişlerdir.

Birincisi: «Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz.» (3). Bunun anlamı: Eğer Nuh (a.s.) peygamber olsaydı insan olmazdı. Ancak o insandır. Öyleyse peygamber değildir.

---

(1) **Hûd; 25-33**
(2) **Hûd; 25-26**
(3) **Hûd; 27**

İkincisi: «Hakkında iyice düşünmeden çabucak (o) sana uyanların yalnızca ayak takımımızın olduğunu görüyoruz» (1). Bunun mânâsı: Meseleleri iyice düşünmeden kabul eden zayıf insanlardan müteşekkil bir topluluğun Nuh'a (a.s.) uyması, davasının asılsızlığını ve onu yalanlamayı gerektirir. Şayet peygamberliği gerçek olsaydı ona ileri gelenler, zenginler, milletinin mevki ve makam sahipleri uyarlardı.

Üçüncüsü: «Bize bir üstünlüğünüzün bulunduğunu görmüyoruz» (2). Bunun anlamı da; Nuh (a.s.) ve ona inananlarda, zenginlik ve kaba kuvvet gibi üstünlüğü gerektirecek maddî şeyleri göremiyoruz, demektir. Böylece onlar, maddî varlık ve mevkiden ibaret olan dünyalığın çokluğunu, üstünlüğün ölçüsü yapmışlardır. Kendilerince tercihe şayan deliller olarak kabul ettikleri bu önbilgileri (mukaddimeleri) açığa vurduktan sonra «Biz sizi yabancı sanıyoruz» sözleriyle —delil getirmek için arzettikleri sözkonusu üç önbilginin bir neticesi olarak— konuşmalarını noktaladılar: Nuh'un (a.s.) vermiş olduğu cevap karşıt delilleri çürütmüştür. Nuh (a.s.) milletiyle tartışırken en güzel ve en açık yolu izlemiştir. Yüksek ve çekici bir üslûp kullanmıştır. Milletine verilen cevap, delil saydıkları şüphelerin anlamsızlığını belirtmekte, teker teker onları çürütmektedir. Aşağıda bunu özetlemeye çalışacağız.

İlkine cevap: Onların kuruntusuna göre insan olmak peygamberliğe manidir. Nuh'un (a.s.) karşılığı:

«Ey milletim! Bana söyleyin. Rabbim, katından bir (peygamberlik) vermiş olsa da, (bu peygamberlik) size gizli kalsa hoşlanmadığınız halde onu (kabule) sizi zorlayacak mıyız? (Bizim buna gücümüz yetmez. Biz ancak tebliğ edebiliyoruz)» (3). Bu karşılık şu hususları içinde taşımaktadır.

a) Peygamberlik için seçim yapmak, Allah'ın bir özelliğidir. Allah rahmetiyle dilediğini seçer. Seçilen bu kul ister insan olsun, isterse başka bir varlık olsun farketmez. Allah'ın rahmetini siz nasıl engelleyebilirsiniz? Aklî veya naklî bir de-

---

(1) **Hûd; 27**
(2) **Hûd; 27**
(3) **Hûd; 28**

lil var mıdır? Allah'ın elçi olarak insan seçmesi kendisi için olmayacak bir iş midir?

b) Allah'ın bana lütfetmiş olduğu bir delili siz nasıl reddedebilirsiniz? —Allah'ın ona vermiş olduğu delil iki türlüdür. Birincisi: Aklî bürhan ile desteklenmiş dinî gerçekleri içerisine alan fikrî (düşünsel) türdür. İkincisi, onun doğruluğuna şehâdet eden mucizelerle kendini gösteren maddî türdür.— Bu sağlam cevapla ilk delilleri çürütülmüştür.

İkincisine cevap: İkinci kuruntuları, Nuh'a (a.s.) tâbi olanların, zayıf ve fakir olmaları; meseleler üzerinde derinlemesine durmayan, tersine araştırmaksızın çabuk karar veren insanlar olmalarıdır. Nuh'un (a.s.) onlara karşılığı:

«Ey milletim, (Allah'ın mesajını ulaştırmama) karşılık ben sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretim ancak Allah'a aittir. (Bana emrettiğiniz gibi ayak takımı dediğiniz) inananları kovacak değilim. (Çünkü) onlar (öldükten sonra dirilerek) Rableriyle karşılaşacaklar (ve Rableri yaptıklarının karşılığını verecek. Onlara zulmedenlerden ve onları kovanlardan haklarını alacak). Ancak ben sizi (durumlarının akıbetini) bilmeyen bir millet olarak görüyorum». «Ey milletim, onları kovarsam Allah(ın azabına) karşı beni kim korur? Düşünmez misiniz?» (1). Bu cevap iki şeyi içermektedir:

a) Nuh (a.s.) mal peşinde değildir ki, kendisine zenginleri yaklaştırsın ve yoksullukları nedeniyle «ayak takımı» dedikleri fakirleri kovsun. O sadece Rabbinin mesajını bütün insanlara —hem zenginlerine, hem fakirlerine— tebliğ eden biridir. İman etmek ve Allah'ın hükümlerini benimsemek hususunda fakirlerin sorumluluğu, aynen zenginlerin sorumluluğu gibidir. Hiç bir fark yoktur. Onlar da Rableriyle karşılaşacaklar ve onlara da hesap sorulacaktır. Sonra Nuh'un (a.s.) bu delili, kendisiyle tartışanların cehâletini açığa vurmakla sona ermektedir. Onlar, Allah'ın insanlara sorumluluk yüklerken dikkate aldığı unsurları bilmiyorlardı. Nuh (a.s.) kendilerine, zenginlik, fakirlik, halk içinde saygınlık veya garibanlığın; inanma ve Al-

(1) Hûd; 29-30

lah'ın koymuş olduğu yasalara uyma sorumluluğunun temellerine müdahalesi olmadığını bildirdi.

b) Allahu Teâlâ, şayet Nuh (a.s.), zenginleri ve eşrafı seçer, fakir fukarayı yanından kovarsa, kendisini hesaba çekecektir ve azab edecektir. Böyle bir şey yaptığında, o zaman kim ona yardım edebilir ve azabını kendisinden defedebilir?

Üçüncüsüne cevap: İddialarından biri de, Nuh (a.s.) ve ona inananların yanında, inançları sebebiyle, Allah'ın kendilerini inanmayanlara üstün kıldığının belirtisi olarak dünyalıklar —mal, mülk makam gibi— görememeleridir.

«(Kendisi sebebiyle size uymamızı hak edeceğiniz) bize bir üstünlüğünüzün bulunduğunu görmüyoruz» (1) dediler.

Nuh (a.s.) onlara: **«Size Allah'ın hazineleri yanımdadır... Gaybı bilirim demiyorum»** (2) diye cevap vermiştir. Bu cevabın altında yatanlara gelince; kendilerine, dünyanın genel bir imtihan yeri olduğu, mü'minlerle kâfirlerin burada eşit bulundukları anlatılmaktadır. Allah'ın hazineleri elinde değildir ki, kendisinin peygamberliğine inananlara nimetler dağıtsın. Gerçekte dünya, imanları ve iyi işleri ölçüsünde insanlara mal-mülk dağıtılarak üstünlüklerin belirtildiği bir yer değildir. Allah'ın hazineleri bizzat Allah'ın elindedir. Bildiği imtihan gereği, kullarından dilediğine nimetlerini taksim eder. Yine dünyevî menfaatlerin elde edilmesiyle ilgili olan gayb bilgisi, Allah'a mahsustur. Allah onu, önüme sermemiştir ki, yanımda bulunan mü'minlere, dünyevî menfaatler sağlamak için kullanayım (3).

Bu tartışmalarda, Nuh'un (a.s.), onları delillerle ve sağlam bir mantıkla nasıl çürüttüğünü görüyoruz. Ancak onlar gerçeği göremeyen kör bir millettl. Peygamberleri kendileriyle en üstün üslûbla tartıştıktan ve Yüce Allah'ın, hem iç dünyalarındaki, hem de dış dünyalarındaki delillerini ve kendilerine bahşettiği maddî nimetleri hatırlattıktan sonra inatlaşarak, kibirlenerek ve alay ederek taşkınlıklarını gösterdiler. Onun daveti-

---

(1) **Hûd; 27**

(2) **Hûd; 31**

(3) **Bk. «Üsüs-ül Hadârat-il İslâmiyye» Abdurrahman El-Meydâni sh. 377, 378.**

nı kabul etmediler. «Parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, (küfürlerinde) ısrar ettiler, büyüklendikçe büyüklendiler» (1).

«(Nuh'u, yalanlamak, ona ve ona uyanlara eziyet etmek suretiyle, ileri gelenler gerçekten) büyük düzen kurdular. (Aşağı tabakaya) «Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Suvâ, Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr'den (bunlar putlarının isimleridir) asla vazgeçmeyin» dediler (2). İş son noktasına varıp da, inat iyice belirginleşince ve milletin kalbine hak ve iman nurunun girme ümidi kalmayınca Nuh (a.s.) şöyle demiştir: «Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma! Doğrusu sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar. Bunlar ancak azgın ve kâfir (çocuklar) doğuruyorlar.» (3).

Nuh (a.s.) Rabbine «Doğrusu ben yenildim, bana yardım et» (4) diye yalvardığında, bu sözlü çekişmeye ilâhi kudret eli müdahale etmiştir. Allah'ın yardımı, tıpkı (Kur'ân'da) haber verdiği gibi olmuştur.

«Biz de bunun üzerine gök kapılarını (şiddetle) boşanan sularla açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık. (Göğün ve yerin) suları ezelde takdir edilen emre (aynen) uyarak (ki bu, onların suda boğdurulup öldürülecekleri emridir) birleştiler. Biz onu (yani Nuh'u) tahta(dan yapılmış) ve mıhlarla (çakılmış) bir (gemi)de taşıdık. Gözlerimiz önünde gidiyordu. İnkâr edilmiş olan (Nuh)'a karşılık (yardım olsun diye) onları boğduk. Biz bu işi (boğmayı) (5) bir ibret olarak bıraktık; öğüt alan yok mudur?.. Benim azabım ve uyarmam nasılmış?» (6).

Kavminin doğru yolu bulmasını, Nuh'un (a.s.) çok istemesine rağmen, bu fikri çekişmenin sonunda Allah tufan olayı ile onları helâk etmiştir. Kalblere hidayet vermek ve bütün her-

(1) Nuh; 7
(2) Nuh; 23-24
(3) Nuh; 26-27
(4) Kamer; 10
(5) Münnes zamir boğma işine râci olduğu takdirdedir. Şayet gemiye râci ise mana, 'o geminin kalıntılarını geride bırakarak insanlara ibret yaptık' demektir. (Çeviren).
(6) Kamer; 11-16

şeye hâkim olmak Allah'a mahsustur. «Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz. O, sizin Rabbinizdir, O'na döneceksiniz» (1).

Hûd'un (A.S.), Milletiyle Yaptığı Tartışma

Bütün peygamberlerin daveti tevhid temelinde birleşir. Hepsi de, ilkin bu büyük işi gerçekleştirmeğe çalışarak davetlerine başlamışlardır. Tevhid yalnızca Allah'a kulluk etmek demektir. Bu nedenle biz sözü uzatmayacağız. Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberlerin milletleriyle yaptıkları tartışmalardan —daha fazla açıklama yapma gereği duyulmadıkça— birer tane örnekle yetineceğiz. Hûd (a.s.) «Âd» kavmine gönderildi, onlara Allah'ın mesajını ulaştırarak, kendilerine delilller gösterdi. Kavmi davetine karşı çıktı. Getirdiği mesajdan uzaklaştı ve ilâhi şeriati terkederek babalarının inançlarına sarıldılar. Hûd (a.s.) onlarla tartıştı, Allah'ın birliğine deliller getirdi.

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, bir çok sûrede bu tartışmaya değinmektedir. A'râf sûresinde şunlar anlatılır: «Âd milletine, kardeşleri Hûd'u, gönderdik. «Ey milletim! Allah'a kulluk edin (Allah'ın birliğine inanın), ondan başka ilâhınız yoktur. Ondan kork(up inan) mıyor musunuz? Milletinin inkârcı ileri gelenleri: «Biz seni akılsızlık (cehalet) içinde görüyor ve doğrusu yalancı olduğunu sanıyoruz» dediler. «Ey milletim, ben akılsız değilim. Alemlerin Rabbinin peygamberiyim. Size Rabbimin sözlerini bildiriyorum. Ben sizin için (elçilikte) güvenilir bir öğütçüyüm. Sizi uyarmak üzere aranızdan bir adam(ın diliy)le size öğüt gelmesine mi şaşıyorsunuz? Allah'ın sizi Nuh kavminden sonra yeryüzünün hakimleri (halifeleri) yaptığını, (beden gücü ve mal yönünden) üstün kıldığını hatırlayın. Allah'ın nimetlerini anın. Olur ki kurtulursunuz» dedi. «Bize yalnız Allah'a kulluk etmemiz ve babalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin? Doğru söylüyorsan haydi bizi tehdit ettiğin (azaba) uğrat» dediler. «Hiç şüphesiz artık Rabbinizin azab ve öfkesini hakettiniz. (Taptığınız putlara) sizin ve babalarınızın taptığı birtakım isimler hakkında mı benimle tartışıyorsu-

---

(109) Hûd; 34

nuz? Onlar (a ibadet edileceğine dair) Allah bir delil indirmemiştir. (Azabı) bekleyin, doğrusu ben de sizinle beraber bekliyorum» dedi (1).

Tartışmanın konusu: Yalnızca Allah'a kulluk etmektir. Nuh (a.s.) davetini arzetmeye bununla başlamıştır. Zira **«Ey milletim, Allah'a kulluk edin (Allah'ın birliğine inanın) Ondan başka ilâhınız yoktur. (Ondan) korkmuyor musunuz?»** (2). Bu davet çok önemli bir isteği ifade etmektedir. O da, kahhar olan bir Allah'a kulluktur. Çünkü;

1. Delil, bu evrenin ve içindekilerin yaratıcısının o olduğunu gösteriyor. Öyleyse ibadete lâyık olan O'dur.

2. Hiçbir naklî veya aklî delil, onunla birlikte başkasına kulluk edileceğini göstermez. Bilâkis hem naklî, hem de aklî deliller, yalnızca Allah'a kulluk etmeyi gerektirmektedir. O bakımdan Allah'la beraber başkasına kulluk bâtıldır. Ortağı olmayan yalnız bir Allah'a kulluğun yapılması için, bu batıl inançla savaşılması ve onun ortadan kaldırılması lâzımdır. Hûd' (a.s.)un çağrısına karşı çıkarak; **«biz seni akılsızlık (cehâlet) içinde görüyor ve doğrusu yalancı olduğunu sanıyoruz»** dediler (3). Burada Hûd'un (a.s.) aklını hafif bulmakta, adaletini ve doğru sözlülüğünü kabul etmemektedirler. Çünkü bir delilin kaynağı zedelenirse artık onunla istidlâl yapılamaz.

Hûd (a.s.) kendilerine kibarca ve terbiyeli bir üslûbla cevap vermiştir: **«Ey milletim, ben akılsız değilim. Âlemlerin Rabbinin peygamberiyim. Size Rabbimin sözlerini bildiriyorum. Ben sizin için (elçilikte-risalette) güvenilir bir öğütçüyüm** (4).

Bunun anlamı: akılsızlık, sözde saçmalamak, konu ve düşüncede tutarsızlık demektir. Oysa benim aklî güçlerim yerli yerindedir. Gerçekten ben bu peygamberlik görevini yüklenmiş bulunuyorum. Size tebliğ etmekle sorumluyum. Bunda sizin saadetiniz, mutluluğunuz vardır ve bu mesaj en önemli prensibi ve en şerefli daveti taşıyor demektir. Daha sonra kendilerine, risâleti tebliğ etme görevini Allah'ın, içlerinden bir kişi-

---

(1) A'râf; 65-71
(2) A'râf; 65
(3) A'râf; 66
(4) A'râf; 67-68

ye vermesinde şaşılacak, garipsenecek bir tarafın bulunmadığını açıklamıştır. Çünkü Allah, peygamberliği kullarından dilediğine verir... Hûd (a.s.) ortaya çıkan ilk peygamber değildi. Kendileri de biliyorlardı ki Nuh (a.s.) ondan önce gelip geçmişti. O nedenle: **«Sizi uyarmak üzere aranızdan bir adam(ın diliyle) size öğüt gelmesine mi şaşıyorsunuz? Allah'ın sizi, Nuh kavminden sonra yeryüzünün hâkimleri yaptığını (beden gücü ve mal yönünden) üstün kıldığını hatırlayın. Allah'ın nimetlerini anın. Olur ki kurtulursunuz»** (1).

Fakat onlar taklit ve taassup güdüsüyle, babalarının inancına körü körüne sarıldılar. Taassup, gözleri kör, kulakları sağır yapar: **«Bize, yalnız Allah'a kulluk etmemiz ve babalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin? Doğru söylüyorsan haydi bizi tehdit ettiğin (azaba) uğrat dediler»** (2). Bu çıkış aşağıdaki hususları içermektedir:

1. Yalnızca Allah'a kulluk etme esasını çirkin görmek,
2. Allah'la beraber başka ilâhlara tapma sapıklığında babalarını izlemek ve bunda kararlı olmak.
3. Hûd'dan (a.s.), onları korkutmuş olduğu azabı çabucak getirmesini isteyerek meydan okumak. Bunun anlamı, bahsedilen azabın başlarına geleceğine ya inanmamalarıdır; yahut da Hûd'u (a.s.) tartışmasında ve davetinde susturmak isteyerek inatlaşmaları ve kibirlenmeleridir.

Hûd (a.s.) onların bâtıl tartışmalarını, koyu inatlarını ve eğri yollarını reddederek, şunları söylemiştir:

«Hiç şüphesiz artık Rabbinizin azab ve öfkesini hakettiniz. (Taptığınız putlara) sizin ve babalarınızın taktığı bir takım isimler hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? (Onlara ibadet edileceğine dair Allah bir delil indirmemiştir. (Azabı) bekleyin, doğrusu ben de sizinle beraber bekliyorum» dedi. (3). Bu cevap aşağıdaki gerçekleri içine almaktadır:

1. Bu sapık yolda ısrar etmeleri; hidayetten mahrum bırakıldıklarını, inatları ve ilâhi mesajı inkâr etmeleri sebebiyle Allah'ın azabını hakettiklerini göstermektedir.

---

(1) A'râf; 69
(2) A'râf; 70
(3) A'râf; 71

2. Hem daha önceki semâvi dinden kendilerine ibadet edileceğine dair bir kalıntı olmayan ve hem de bu konuda aklî bir delil gösterilemeyen bilâkis babalarının taktığı, şeytanın süslediği isimler (putlar) hakkında kendisiyle tartışmalarını Hûd (a.s.) çirkin görmektedir.

3. Azabın çabuk getirilmesi Allah'a kalmış bir iştir. Vaktini o belirler. Onlara düşen, yalnızca, Allah'ın peygamberleri yalanlayanları —şayet bunda ısrar ederlerse— tehdit ettiği azabı beklemeleridir. Gerçekten de küfürlerinde, inatlarında ısrar ettiler. **«Bu yüzden uğultusu şiddetli (ve kendilerine çetin gelen) güçlü bir rüzgârla yok edildiler. Bu rüzgârı Allah üzerlerine yedi gün sekiz gece peşi peşine gönderdi. Halkı yere serilmiş olarak görürsün. Sanki yıkılmış (içi boş) hurma kütükleri... Hiç onlardan orda kalmış (bir kimse) görebilirmisin? (Elbette hayır...)»** (1).

Salih'in (A.S.), Milletiyle Yaptığı Tartışma

Allahu Tealâ Salih'i (a.s.) «Semûd» kavmine gönderdi. Onlara yalnızca Allah'a ibadet etmelerini emretti. Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlattı. Şirklerinden vazgeçerek Allah'a yönelmelerini istedi. Onun bu çağrısına karşı çıktılar... Salih (a.s.) Allah'ın haberlerini kendilerine ulaştırdı. Onları davet ettiği dinin doğru olduğuna ve gerçekleri söylediğine dair deliller gösterdi. Allahu Tealâ bunu Kur'ân'da anlatmaktadır:

«Semûd milletine kardeşleri Salih'i gönderdik.» Ey milletim, Allah'a kulluk edin (onun birliğine inanın) Ondan başka tanrınız yoktur; sizi (babanız Adem'i) yerden yaratıp, orada yaşatan (yahut orayı size imar ettiren) O'dur. Öyleyse (şirk koştuğunuz için) ondan af dileyin. Sonra ona tevbe edin. Doğrusu Rabbim (yarattıklarına) yakındır. (İsteyene) verir (İcabet eder)», dedi. «Ey Salih! Bundan önce aramızda (başkan olman) ümid ediliyordu. (Böyle sözler işitince senden ümidimizi kestik.). Babalarımızın taptıkları (putlara) tapmaktan bizi men mi ediyorsun? Doğrusu bizi çağırdığın şeye karşı, tereddüde dü-

---

(1) **Hâkka; 6-8**

şürücü bir şüphe içerisindeyiz» dediler. «Ey milletim, eğer Rabbimden bir belge (açıklama) taşısam ve katından bana rahmet (peygamberlik) vermiş olsa, kendisine isyan ettiğimde kim beni Allah(ın azabına) karşı koruyabilir? (Bana emrettiğiniz bu şeyle) beni şaşırtmaktan başka bir iş yapmazsınız. Ey milletim, bu size bir mucize olarak (kayadan yaratılan) Allah'ın devesidir. Bırakın onu yerde otlasın, ona bir fenalık etmeyin ki, sizi yakın bir azab yakalamasın.» Buna rağmen onlar deveyi kestiler. (O zaman Salih): «Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. Bu yalan olmayan bir vaaddir» dedi.» (1).

Tartışmanın konusu: Yalnız Allah'a kulluk etmektir. Salih (a.s.) davetinin altında yatan gerçekleri arzetmeye başlayarak **«Ey milletim! Allah'a kulluk edin, (O'nun birliğine inanın) O'ndan başka tanrınız yoktur»** (2) dedi. Sonra arkasından, ilk yaratılışlarını ve bu dünyayı, durumlarına, zihni ve teknik gelişmelerine uygun bir şekilde imar etme imkânlarını Allah'ın bahşettiğini hatırlattı: **«Sizi (babanız Adem'i) yerden yaratıp, orada yaşatan (yahut orayı size imar ettiren) O'dur. Öyleyse (şirk koştuğunuz için) ondan af dileyin. Sonra ona tevbe edin. Doğrusu Rabbim yaratıklarına yakındır. (İsteyene) verir (İcâbet eder.)»** (3).

Bu davetin içerdiklerine gelince:

1. Yalnızca Allah'a ibadeti emretmek. Allah'la beraber başka ilâhların olmadığını ve buna delillerin bulunduğunu açıklamak.

2. Kendilerini yaratanın Allah olduğuna inanmış olmaları, onları ibadetin sırf Allah'a yapılması gerektiği inancına götürür.

3. Açık ve gizli nimetler, bu nimetleri verenin şükrü hakkettiğini, nankörlük yapılmasının asla doğru olmadığını gösterir.

Karşı çıkış: Salih'e (a.s.) milleti şöyle diyerek karşı çıkmıştır: **«Ey Salih, bundan önce aramızda başkan olman) ümid ediliyordu. (Böyle sözler işitince senden ümidimizi kestik). Ba-**

---

(1) Hûd; 61-65
(2) Hûd; 61
(3) Hûd; 61

babalarımızın taptıkları (putlara) tapmaktan bizi men mi ediyorsun? Doğrusu bizi çağırdığın şeye karşı, tereddüde düşürücü bir şüphe içerisindeyiz» dediler (1).

Cevaplarındaki dikkate değer noktalar:

1. Salih (a.s.), bu davetinden evvel milletinin saygı gören kişileri arasında bulunuyordu. Sonra, sırf Allah'ın mesajını ulaştırdığı ve davasını ilân ettiği için gözlerinden düşmüştür.

2. Putlara tapmayı kendileri başlatmamış, babaları da onlar gibi putlara tapmışlardır. O halde babalarının inancını sürdürecekler ve ona karşı çıkan veya iptaline kalkan her davetin aleyhinde bulunacaklardır.

3. Bu karşı çıkışın sonunda, Salih'in (a.s.) davet ettiği şeyden şüphelendiklerini ve bu şüphe devam ettikçe ona uymalarına bir neden olmadığını, tereddütleri kalkıp gerçek iyice belli oluncaya kadar inanmayacaklarını söylediler. Salih (a.s.) onlara cevap verdi:

«Ey milletim, Bana söyleyin... Eğer Rabbimden bir belge (açıklama) taşısam ve katından bana rahmet (peygamberlik) vermiş olsa, kendisine isyan ettiğimde kim beni Allah(ın azabına) karşı koruyabilir? (Bana emrettiğiniz bu şeyle, yani Allah'a isyan emriyle) beni şaşırtmaktan başka bir iş yapmazsınız. Ey milletim, bu size bir mucize olarak (kayadan yaratılan) Allah'ın devesidir. Bırakın onu yerde otlasın, ona bir fenalık etmeyin ki, sizi yakın bir azab yakalamasın.» (2).

Bu cevaptaki dikkat edilecek noktalar:

1. Size ulaştırmış olduğum Allah'ın mesajında doğruluğuma dair delil gösterme yeteneğim vardır ve gerçekten de buna belge bulunmaktadır.

2. Bana Allah tarafından bu mesajı ulaştırma sorumluluğu yüklenmiştir. Onun emrine karşı çıkmağa gücüm yetmez. Çünkü Allah'tan ancak yine Allah'a sığınılır.

3. Doğruluğumun delili (kayadan) şu deveyi çıkartmamdır. Şimdi o deveye herhangi bir kötülük yapmayın. Eğer böyle bir şey yaparsanız, Allah hepinize birden azab eder.

İşte bu deve Salih'in (a.s.) mucizesi idi. Onların ve devenin

---

(1) Hûd; 62
(2) Hûd; 63-64

belli su içme günleri vardı. Burada meydan okuma, devenin bir **benzerini de siz getirin diyerek yapılmadı. Ancak ona bir fenalık yaparsanız helâk olursunuz,** diyerek yapıldı. Bunun üzerine onu kestiler. Salih (a.s.) üç gün sonra Allah'ın emriyle, kendilerine azabın geleceğini haber verdi. Kur'ân'da anlattığı gibi Allahu Tealâ sözünü tutmuştur. **«Yurdumuzda üç gün daha yaşayın. Bu yalan olmayan bir vaaddir (1)».** Söz savaşı bütün delillerini tamamladı... Peygamber göndermek ve onun doğruluğuna delil olarak mucize gösterip desteklemek suretiyle Allah katından deliller, belgeler geldi... Bu söz savaşının sonu Yüce Allah'ın bize bildirdiği gibi gerçekleşti...

«Buyruğumuz gelince, Salih'i ve beraberindeki mü'minleri —katımızdan bir rahmet olarak— o günün rezilliğinden kurtardık. Doğrusu (ey Muhammed!) Rabbin güçlü ve galib'tir. Zalimleri bir çığlık tuttu, yurtlarında diz üstü (ölü olarak) çöküp kaldılar. Sanki orada hiç yaşamamışlardı... Dikkat edin! Semûd milleti Rabbini inkâr etti. Dikkat edin! Lânet Semûd üzerinedir!» (2).

İbrahim'in (A.S.), Milletiyle Yaptığı Tartışma

İbrahim (a.s.) peygamberlerin babasıdır. Allah'la beraber başka tanrılara tapan bir millete gönderildi. Allah'ın insanlara doğuştan vermiş olduğu yalnızca bir ilâha inanma ve peygamberlerin diliyle ulaştırılan ilâhî öğretileri kabul etme eğilimleri körelmiş ve ondan uzaklaşmışlardı. İbrahim (a.s.), akılları hürriyetine kavuşturmaya, onu gök cisimlerine kulluktan ve putperestliğin ağır baskısından kurtarmaya çağırırken, hasımlarıyla yapmış olduğu tartışmalar, bize, İslâm'a davete ve tartışırken kullanılacak şaheser metodlara örnek olacak davranışlar için canlı görüntüler vermektedir. İbrahim (a.s.) dünyaya geldiği zaman milleti yıldızlara tapıyor ve «sâbî» inancının gereği bir takım ruhanî varlıklara körü körüne bağlanıyorlardı.

«İddialarına göre, bu evrenin hikmet sahibi bir yaratıcısı

---

(1) **Hûd; 65**
(2) **Hûd; 68-69**

olup ona ulaşmak ve onu bilmek imkânsızdır. Ona ancak, «kendilerine verdiği emirlere baş kaldırmayan, kendilerine buyrulanları yerine getiren», (1) arınmış, ruhanî varlıklar aracılığıyla yaklaşılabilir. Bu ruhanî varlıklar evrendeki işleri evirip çevirmede ve eşyanın yaratılmasında aracı olan sebeplerdir. Yörüngelerinde giden yedi gezegen, bu ruhanî varlıklar için cisim teşkil ederler. Her ruhanî varlığın bir cismi vardır. Her cismin de bir yörüngesi bulunur. Bahsedilen ruhanî varlıkların kendi cisimleriyle olan ilişkisi, ruhun bedenle olan ilişkisi gibidir. Onun rabbidir, idarecisidir. Bu cisimlere rablar, ilâhlar derlerdi. Allah rablerin rabbi, ilâhların ilâhıydı. Onlardan kimi de rabler rabbi, ilâhlar ilâhı olarak güneşi kabul ederdi.» (2).

Bunlar «(gök) cisimlerine tapanlar» olarak tanınırlar. Yıldızlara kulluk ederlerdi. Ayrıca İbrahim (a.s.) putlara tapanlarla da karşılaşmıştır. Şehristânî'nin «El-Milel ven Nihâl» adlı eserinde adlandırmış olduğu gibi bunlar «Ashâb-ül Eşhas» (putperestler)dir. Onların inancı, gök cisimlerine tapanların inancına benzer. Şöyle ki; onlara göre, Allah'a kendileri vasıtasıyla yaklaşılan, aracı nitelikteki ilâhlar olması gerekmektedir. Ancak bu putperestler, gök cisimlerinin devamlı görünmediklerini, geceleyin ortaya çıkıp, gündüzün kaybolduklarını gördüklerinden onlara yönelmek ve yakınlaşmak tamamıyla gerçekleşememekte bunun için sürekli gözümüzün önünde duran, yanlarından ayrılmayacağımız ve gökteki cisimlere kendileri vasıtasıyla yaklaşacağımız putlar gerekmektedir. Gökteki cisimlerle, ruhanî varlıklara yaklaşırız; ruhânî varlıklarla da Allah'a yaklaşırız. O nedenle kendilerine tapmamız «bizi Allah'a yaklaştırsın diyedir» (3) derlerdi.

Yedi gezegene uygun olarak put şekilleri edindiler. Her şeklin karşılığında bir gezegen bulunuyordu. İşte bunlar «Ashâb-ül Eşhas» (putperestler) olarak bilinirler. Daha önce de geçtiği gibi bunlar putlara taparlardı. Çünkü o putların isimleri gökteki ilâhların isimlerine karşılık idiler (3). «Bunlar Al-

(1) Tahrim; 6
(2) El-Milel ven-Nihâl: Şehristanî, C. 2, sh. 49.
(3) Zumer; 2
(4) El-Milel ven-Nihâl Sh. 50 (kısaltılarak).

lah katında bizim şefaatçılarımızdır, (aracılarımızdır)» (1) diyorlardı. İbrahim'in (a.s.) kavminin sarılmış oldukları ilâhların durumunu açıkladık. Çünkü, ilerde göreceğimiz gibi, İbrahim (a.s.) ile bu inançlara sahip olanlar arasında fikri ve fiili (pratik) bir savaş çıkacaktır. Kavminin uydurduğu putperestlik hurafelerini ortadan kaldırmak için İbrahim'in (a.s.) izlemiş olduğu tartışma politikasındaki kültürel harbe şâhid olacağız.

Kur'ân'ın, kavmine delil göstermek olarak nitelediği, İbrahim'in (a.s.) bu tartışmaları, aynen Allah'ın bildirdiği gibi gerçekleşmiştir. **«Bu İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz hüccetimizdir, (delilimizdir.) Dilediğimizin derecesini yükseltiriz. Doğrusu Rabbin Hakîmdir, Bilendir»** (2).

İbrahim (a.s.) hem yıldızlara ve hem de putlara tapanlarla tartışmış ve inançlarını yıkmıştır. Gelecek olan değişik bölümlerde İbrahim'in (a.s.) tartışmalarından sahneler aktaracağız.

İlk Sahne: Sözlü Delillerle Babasıyla Tartışması

İbrahim (a.s.) heykellere —ki Allah'tan başka taptıkları putlardır— kulluk etme inancını yıkmakla işe başladı. İbrahim'in (a.s.) babası Âzer put yapmasını milletin içinde en iyi beceren kişi olduğundan ve kendisinden put satın aldıklarından, en çok delil kendisine gösterildi ve en susturucu açıklamalar ona yapıldı. Hakkı savunan herkese en güzel tartışma örneği verildi. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.) tartışırken en kuvvetli delilleri gösterdiği gibi konuşma adâbına da riayet etti. Babasına karşı lütufkâr ve merhametli davrandı. En olgun konuşmayı ve terbiyeyi ortaya koydu.

Allahu Teâlâ, bu mücadeleyi şöyle anlatır: **«Kitapta İbrahim(in haberini) de (onlara) an! Şüphesiz O, (sözlerinde, işlerinde ve her halinde) dosdoğru bir peygamberdi. Hani babasına: «Babacığım! İşitmeyen, görmeyen, sana (ne bir zarar, ne de bir fayda) veremeyen şeye niçin tapıyorsun? Babacığım!**

---

(1) Yunus; 18
(2) En'âm; 83

Doğrusu sana Rahman katından bir azabın gelmesinden korkuyorum, ki böylece şeytanın dostu (ateşte arkadaşı) olursun» demişti. Babası: «Ey İbrahim, sen mi benim tanrılarımı terkediyor (ve onları ayıplıyorsun?) Eğer (onlara sataşmaktan) vazgeçmezsen, mutlaka seni taşlarım; (ya taşla ya da çirkin sözlerle... Öyleyse benden kork) ve uzun zaman benden uzaklaş git,» dedi. (İbrahim şöyle) cevap verdi: (Benden) sana selâm olsun (yani sana bir kötülük yapmayacağım) Senin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. (Çünkü) o bana karşı çok lütufkârdır. Sizden ve Allah'tan başka bütün taptıklarınızdan uzaklaşıyor, (yalnızca) Rabbime kulluk ediyorum. Olur ki, Rabbime kulluk etmekle yaptıkları boşa gidenlerden olmam» (1). Yukarıdaki bu âyet-i kerimelerde, öğretim ve yönlendirme noktasındaki hâlis peygamber usûlünü görüyorsunuz. Bu üslûbdan, acıma, merhamet ve incelik akmaktadır. Güzellikle sakındırıyor, yumuşaklıkla korkutuyor, babalığın yerini bilerek —hürmet göstermekle, yumuşak davranmakla— hakkını veriyor... Şefkatin merhametin kaynağı olması gereken babalık, acaba Hz. İbrahim' (a.s.) in sapık babasında ne gibi bir cevaba yol açmıştır? Doğrusunu söylemek gerekirse ondaki babalık ateşten bir parça olmuş, rahmet bağı koparak taş kesilmiştir. Buna delil isterseniz zalim babanın sözüne kulak veriniz: «Babası: «Ey İbrahim, sen mi benim tanrılarımı terkediyor (ve onları ayıplıyorsun?) Eğer (onlara sataşmaktan) vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım; (ya taşla ya da çirkin sözlerle... Öyleyse benden kork) ve uzun zaman benden uzaklaş git» (2).

İbrahim (a.s.) bu sertliğe yumuşaklıkla ve iyilikle karşılık veriyor: «(İbrahim şöyle) cevap verdi: (Benden) sana selâm olsun (yani sana bir kötülük yapmayacağım). Senin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. (Çünkü) O, bana karşı çok lütûfkârdır.» (3). Bu, Hz. İbrahim'in, babasıyla tartışırken göstermiş olduğu yüksek ahlâklı davranışlardan bir bölümdür.

Bu tartışmadaki hasmı susturucu taraflara gelince:

1. İbrahim'in (a.s.) sözü: «Babacığım! İşitmeyen, görme-

(1) Meryem; 41-48
(2) Meryem; 46
(3) Meryem; 47

yen, sana (ne bir zarar ne de bir fayda) veremeyen şeye niçin tapıyorsun?». Anlamını incelersek, ibadet; bütün olgunluk ve azamet sıfatlarını kendisinde taşıyan, fayda ve zarar vermeğe muktedir birine yaklaşmak ve yol aramakdır. Senin Allah'tan gayrı tapmış olduğun bu ilâhlarda, bahsedilen özelliklerin hiçbiri yoktur. Dua ettiğinde seni işitmezler. Onlara yaklaşsan yahut küçüklük göstererek kulluğunu arzetsen, en ufak yardımları bile olmaz. Bizzat kendilerine dahi bir fayda ve zarar veremezler. Öyleyse başkalarına öncelikle böyle bir şey yapamazlar. Hâttâ senin zarar veya fayda verişin, üstünlük alâmetlerin onlardan daha bellidir. Çünkü sen işitiyorsun, görüyorsun, hareket ediyorsun. Öyleyse onlardan daha üstünsün. Hiç kul, tanrıdan daha üstün, daha olgun olabilir mi? Bu, Hz. İbrahim'in babasının inkâr edemeyeceği bir gerçektir. Bu gerçeğe ek olarak yapılacak bir açıklama daha: Hz. İbrahim'in babası, o putları kendi eliyle yapıyordu. Taş yahut daha başka maddelerden yapılan şeyler ilâh olabilirler mi? Putlara tapmanın asılsızlığına dair delil gösterildikten sonra İbrahim (a.s.) babasını müsamahakâr hanif dinine, dosdoğru yola davet etti: **«Babacığım, doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy, seni doğru yola eriştireyim.»** (1) Anlamı: Ben Allah katından vahiy ile destekleniyorum. Bana doğru yolu gösteriyor. Sende böyle bir şey yoktur. Allah'tan gelen bir ilmi taşıyan kimse ise onu tanımayan ve kendisinde böyle bir hidayet nuru olmayan kimseden uyulmaya daha lâyıktır. **«(Ey Muhammed!) De ki: «Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?»** (2)

Hz. İbrahim'in davetine verilen cevap haksızlık ve sapıklığın bir ifadesiydi. **«Babası: Ey İbrahim, sen mi benim tanrılarımı terkediyor (ve onları ayıplıyorsun?) Eğer (onlara sataşmaktan) vazgeçmezsen mutlaka seni taşlarım; (ya taşla ya da çirkin sözlerle... Öyleyse benden kork) ve uzun zaman benden uzaklaş git»** (3). Hz. İbrahim'e verilen bu cevap, câhil bir kimsenin vereceği cevaptı. Çünkü kendisine yapılan hayırhahlığa,

(1) Meryem; 43
(2) Zümer; 9
(3) Meryem; 46

taşlama ve yanından uzaklaştırma ile karşılık vermiştir. Bu, Hz. İbrahim'e milletinin söylediği sözün bir benzeridir. Çünkü onlar; **«şunu (İbrahim'i) yakın da tanrılarınıza yardım edin; eğer (onlara yardım) edecekseniz,» dediler.** (1)

İbrahim'in (a.s.) babasıyla yapmış olduğu tartışmaların bir bölümü budur... Güzel ahlâk ve kuvvetli delil burada temsil edilmekte ve delil ile edeb atbaşı gitmektedir. Bu sahne putlara tapmanın bâtıl olduğunu ifade eden sözlü kesin delilleri gösterir. Ancak, babasına arzetmiş olduğu sırf sözlü delil yetmeyince, sözlü delilin yanında fiili delile de başvurmuştur. Bu husus, İbrahim'in (a.s.) gelecek olan tartışmalarında açıklanacaktır.

İkinci Sahne: Babasıyla ve Milletiyle Hem Sözlü Hem de Fiili Tartışması:

İbrahim (a.s.), bu putlara kulluğun asılsızlığını göstermek için, babasıyla ve milletiyle tartışırken ilginç bir yol izlemiştir. Onların saçmalığına fiili bir delil göstermiş; ancak halk onlara sımsıkı sarılarak, kanlarıyla, canlarıyla onları müdafaa etmişlerdir. Hiç bir gün Hz. İbrahim'e, kendilerini şaşırtarak uydurma ilâhlarına karşı kurmuş olduğu plânını gerçekleştirme fırsatı vermediler. İbrahim'in (a.s.) kavmi, yıldızların, yerdeki varlıklar üzerinde tesirleri olduklarına inanıyorlardı. Hastalığı uğursuzluk sayıyor ve sirayetinden korkuyorlardı. Hz. İbrahim, görünüşte onların inançlarını kabul eder gibi yaptı: **«(Kendisine inansınlar diye, yıldızlara itikad ettiğini kavmine imâ ettirmek için) yıldızlara bir göz attı. Ben hastayım, (beni bırakın) dedi. O'nu bırakıp (bayrama) gittiler. Gizlice ilâhlarının yanına sokuldu. (Bunlar putlardı ve yanlarında yiyecek vardı. Alay ederek) «yemek yemiyor musunuz?» (Onlardan ses çıkmayınca) «Ne o, konuşmuyorsunuz?» dedi. Üzerlerine yürüyüp kuvvetle vurdu (ve onları kırdı).»** (2).

Bunlar, İbrahim'in (a.s.), bu işi gerçekleştirme plânlarıydı.

---

(1) **Enbiya; 68**
(2) **Sâffât: 88-93**

Böylelikle putlarla başbaşa kalacağı, onlara alay ve hakaret yollu sözler sarfedeceği bir ortam hazırladı: Niye önlerindeki kurbanları yemiyorlardı? Niçin konuşmuyorlar ve en ufak bir fayda ve zarar belirtisi göstermiyorlardı? Hâttâ en küçük bir canlılık emâresi bile taşımıyorlardı. Onlar düşünemeyen cansız şeylerdi. Konuşamayan taş yığınlarıydı. Allahu Teâlâ daha geniş bir biçimde, Enbiya Sûresinde bu hem fikrî hem de fiilî savaşı nakleder:

«Andolsun ki, (bülûğa ermeden) önce İbrahim'e, rüşdünü vermiştik; (hem dini, hem dünyası düzelsin diye doğru yolu bulmasını sağlamıştık). Biz onu(n buna ehil olduğunu) biliyordu. Hani babasına ve milletine: «Bu tapıp durduğunuz heykeller nedir?» demişti. «Babalarımızı onlara tapar bulduk (ve kendilerine uyduk),» demişlerdi. «Andolsun ki sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz» deyince; «Gerçekten doğru (mu söylüyorsun) Yoksa şaka mı ediyorsun?» dediler. O şöyle dedi: «Sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir (sahibidir), ki, onları O yaratmıştır. Ben buna şahitlik edenlerdenim (delillerle bunu bilenlerdenim). Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra, putlarınıza bir düzen hazırlayacağım». Böylece (onlar bayram gününde toplantı yerine gittikten sonra) hepsini (baltayla) paramparça etti; içlerinden büyüğü-(nün boynuna baltayı takarak) ona başvursunlar diye sağlam bıraktı. Milleti: «Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Doğrusu o zâlimlerden biridir» dediler. (Birbirlerine) «İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duyduk» dediler. «O zaman onu halkın gözü önüne getirin. Olur ki (bu işi onun yaptığına dair aleyhine) şahitlik ederler,» dediler. «İlâhlarımıza bunu sen mi yaptın ey İbrahim?» dediklerinde, İbrahim: «Şu büyükleri yaptı. Konuşabiliyorlarsa kendilerine sorun» dedi. Hemen nefislerine başvurarak, kendi kendilerine: «Doğrusu siz (konuşamayan şeylere tapmakla) haksızlık yaptınız» dediler. Sonra (doğru yolu bulmalarının ardından küfürlerine ve tartışmalarına) gerisin geriye döndürüldüler. «Andolsun ki bunların konuşmayacağını bilirsin» dediler. İbrahim: «O halde Allah'tan başka (yani onun yerine) size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah'tan başka tapmış olduklarınıza da yuh olsun! (Bu putların ibâdete lâyık olmadıklarını)

düşünmüyor musunuz?» dedi. Onlar: «Şunu (İbrahim'i) yakın da tanrılarınıza yardım edin; eğer (onlara yardım) edecekseniz» dediler. (Onu yakmak için yığın yığın odun topladılar ve mancınıkla ateşe fırlattılar). Biz: «Ey ateş, İbrahim'e karşı zarar vermeyecek şekilde soğuk ol!» dedik» (1).

İbrahim (a.s.), Allah'tan başka tapmış oldukları putlar hakkında kendilerine soru sormakla işe başladı. Bu soru, iki şeyden birini gerçekleştirmektedir. Bu putların ilâh olmadıklarını, ve ibadete lâyık bulunmadıklarını itiraf etmelerini istemek... İbrahim (a.s.) babasına ve milletine; **«bu tapıp durduğunuz heykeller nedir?»** (2) dediğinde, onların cevabı; **«Babalarımızı onlara tapar bulduk (ve kendilerine uyduk)»** (3) demek olmuştur. Acaba, içindeki olanca yanlışlığı ve sapıklığıyla babalarının dini, gökten gelen dine karşı savunulmaya lâyık mıydı? İşte bu nedenle İbrahim (a.s.) yalnızca babalarının onlara tapmış olmalarının —artık gerçeği anlayıp onlara kulluğun yanlışlığına deliller gösterildikten sonra —hâlâ devam etmeyi haklı çıkarmayacağını söyleyerek kendilerine cevap verdi: **«Andolsun ki sizler de, babalarınız da apaçık bir sapıklık içerisindesiniz»** (4). Sonra İbrahim (a.s.), gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, her şeyin Rabbi olduğunu, ibadete O'nun lâyık bulunduğunu açıkladı. Onlar gidip de güzel bir fırsat doğduktan sonra putlarına tuzak kurmayı ve onları kırmayı vadetti. Daha önce Hz. İbrahim'in, putları kırma plânını gerçekleştirmek için nasıl bir vesileye başvurduğunu açıklamıştık. Gerçekten de İbrahim (a.s.) bu plânı uyguladı ve putları kırdı... **«Hepsini (baltayla paramparça) etti; içlerinden büyüğü(nün boynuna baltayı takarak) ona başvursunlar diye sağlam bıraktı»** (5).

Herhalde İbrahim'in (a.s.) en büyük putu sağlam bırakmasının nedeni, tartışmanın onun etrafında dönüp dolaşmasını

---

(1) Enbiyâ; 51-69
(2) Enbiyâ; 52
(3) Enbiyâ; 53
(4) Enbiyâ; 54
(5) Enbiyâ; 58

ve şayet konuşabiliyorsa yahut fayda veya zarar verebiliyorsa kendisinden cevap istenmesini arzulamasıdır. Onun aciz olup, böyle bir meziyeti olmadığı ortaya çıktığında, diğer ufak putların acizliği öncelikle anlaşılacaktır. Bütün bunları İbrahim (a.s.), o putları ortadan kaldırmak ve cansız şeylere kulluk ettikleri için babasının ve kavminin inançlarındaki saçmalığı teşhir etmek için yapmıştır. Konuşamayan, kendilerine yönelen bir kötülüğü bile def etmeye güçleri yetmeyen şeyler nasıl başkasını koruyabilsinler? Böylece İbrahim (a.s.) fiilî delilini ortaya koydu. Sonra babası ve milleti ilâhlarına doğru koşturarak geldiler. Onları bu şekilde rezil bir halde buldular. Olay etrafında aralarında tartışma çıktı. Allahu Teâlâ bunu Kur'ân'da anlatmaktadır:

«Milleti; 'tanrılarımıza bunu kim yaptı, doğrusu o zalimlerden biridir' dediler. (Birbirlerine) «İbrahim denen bu gencin onları diline doladığını duyduk» dediler. O zaman O'nu halkın gözü önüne getirin. Olur ki (bu işi onun yaptığına dair aleyhine şahidlik ederler» dediler.» (1).

İbrahim'i (a.s.), kalbleri neredeyse öfkeden çatlayacak bir halde getirip ortalarına aldıklarında kendisine sorular sormaya başladılar: **«Ey İbrahim, ilâhlarımıza bunu sen mi yaptın?»** dediler. Siyer alimlerinden ve müfessirlerden bazılarının bahsetmiş oldukları haberlerden birisine göre; İbrahim (a.s.) onların putlarını kırdığı zaman, taptıkları ilâhları iyice komikleştirmek ve onlardan kesinlikle vazgeçirmek için kırmadığı büyük putun boynuna baltayı takmıştır. O nedenle milletine; **«şu büyükleri yaptı; konuşabiliyorlarsa kendilerine sorun»** (2) demiştir. İbrahim'in (a.s.) bu işi yaparken izlediği metod, ruhların ve vicdanların derinliklerine tesir eden canlı tartışma metodudur. Çünkü babasına ve milletine vermiş olduğu cevapta, onları gerçeği kabule mecbur bırakıcı ve susturucu bir yol izlemiştir. Peygamberlerin günahtan korunmuş olduklarını bilmeyen kimselerin zannettiği gibi İbrahim (a.s.) yalan söyleme-

---

(1) Enbiya; 59-61
(2) Enbiya; 63

miştir. O yalnızca, inançların gerektirdiği sonucu dile getirmiştir. Ta ki bu uydurma ilâhların ibâdete lâyık olmadıklarını kendilerine ispat etsin. Ve delilin, kendi inançlarının gerektirdiği sonuçtan yararlanarak gösterilmesi, hasımları susturmada ve gerçeği kabule zorlamada daha etkili olur. Gerçeği arayan, doğru yol peşinde koşan kimseye delil göstermekle, hakkı kabul etmeyen inatçı kimseye delil göstermek arasında fark vardır. İkincisine ısrarını sona erdirecek ve ortaya attığı şüphelerini yok edecek şekilde delil arzedilir.

İbrahim'in (a.s.) önceki cevapta izlemiş olduğu yol, işte bu türdendir. Böylelikle onları fiilen kabule mecbur bırakmıştır. Tartışma metodlarından birisi budur. Batılı yok etmenin yollarından birisi de budur. Peygamberlerin babası olan İbrahim (a.s.) hakkında bundan daha başka bir şey düşünülemez. Kur'ân, onun milletine delil gösterdiğine şahadet etmiyor mu? **«Bu, İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz huccetimizdir, (delilimizdir). Dilediğimizin derecesini yükseltiriz. Doğrusu Rabbin Hakîm'dir, Bilen'dir.»** (1).

İbrahim'in (a.s.) *cevabındaki hasımları susturucu taraflara gelince:*

1. İbrahim'in (a.s.) dilinden putların en büyüğüne akıl isnad edilmesi: «Şu büyükleri yaptı». Biliyorlardı ki onlar cansız, hareketsiz şeylerdi. Hiçbir surette saldıramazlardı. İşte bu putlar hareket edemeyip, irade sahibi olmadıkları sürece, kendiliklerinden bir şey yapmadıkları, başkalarının da onlara yaptığı fenalıklara karşı duramadıkları sürece ilâhlık onların neresindedir?

2. Kendilerine bunu kimin yaptığı sorusunun, bizzat kırılan putlara sorulması emredilmiştir: 'İbrahim (a.s.) mi kırmıştır, yoksa büyük put mu?' Yine bilinmektedir ki, onlar konuşmazlar, kendilerini savunmaktan âcizdirler. Kendilerini paramparça eden kimsenin bile ismini söyleyemezler. Artık bundan sonra ibadet edilmeye hak kazanacakları herhangi bir ilâhlık özellikleri kalmış mıdır? «Konuşabiliyorlarsa kendilerine sorun» sözüyle İbrahim (a.s.) bunu kasdetmiştir. İbrahim'in (a.s.) bu sözü, bir çığlık gibi akıllarını darmadağın etmiş, ısrarlarını kır-

---

(1) **En'âm; 83**

mış; tartışma, artık içlerinde, kafalarında devam etmeye başlamıştır. Sonra, zorla nefesleri çıkarak «hemen akıllarına başvurdular da kendi kendilerine; «doğrusu, siz (konuşamayan şeylere tapmakla) haksızlık yaptınız» dediler. Sonra (doğru yolu bulmalarının ardından küfürlerine ve tartışmalarına) gerisin geriye döndürüldüler: **«Andolsun ki, bunların konuşmayacağını bilirsin»** dediler.» (1).

Böylece İbrahim (a.s.) onları delille susturdu. Saçma kuruntuları ve hakir ilâhları yüzünden kendilerini azarladı: **«Size de Allah'tan başka tapmış olduklarınıza da yuh olsun! (Bu putların ibadete lâyık olmadıklarını) düşünmüyor musunuz?» dedi.»** (2).

İbrahim'in (a.s.) kendi dinlerine girmeyeceğini kesinlikle anladıkları ve onun kendi mabudlarına meydan okuduğunu gördükleri zaman, karşılıkları yalnızca, ilâhlarının öcünü almak ve onlara yardım etmek amacıyla İbrahim'i yakmak için odun yığmak oldu. Ellerinden geleni yaptılar. Odun getirdiler, ateş yaktılar ve o büyük ateşin içine İbrahim'i attılar. Ancak onun gerçek davetini ortadan kaldırmaya, yahut temiz canını almaya güç yetiremedlier. Çünkü Allah onunla beraberdi: **«Biz; Ey ateş! İbrahim'e karşı zarar vermeyecek şekilde soğuk ol dedik»** (3). Gerçekten de İbrahim'e (a.s.) zarar vermeyecek şekilde serin oldu. Onu, ateşe attıktan birkaç gün sonra, ateşin ortasında yeşil bir bahçede namaz kılarken buldular. Bazı kaynaklarda böyle denilmektedir. İşte, davette kararlılık, amelde samimiyet ve Allah'a gerçek anlamda yönelme böyle olur... Bu sahnenin sonundaki, İbrahim (a.s.) ile babası ve milleti arasında geçen fikrî ve fiilî kapışmaya geleceğiz.

Üçüncü Sahne: İbrahim (A.S.)'in Gökcisimlerine Tapanlarla Tartışması:

Bu olay, gökteki yıldızların, ayın ve güneşin ilâh olmayacaklarını ispat için, milletiyle birlikte onları incelemesidir. Al-

---

(1) Enbiyâ; 64-65
(2) Enbiyâ; 67
(3) Enbiyâ; 69

lahu Teâlâ, putlara ibadet konusunda İbrahim'e (a.s.), milletine karşı göstereceği delili öğrettiği gibi, yıldızlara tapma hususunda da delilini öğretmiştir: **«(Babasını ve milletinin saptırılışını kendisine göstermiş olduğumuz gibi) aynı şekilde (birliğimize delil getirmesi) ve (ona) yakinen inananlardan olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını (Allâh'ın idaresinde, sahipliğinde ve üstün gelen otoritesinde bulundukları) gösteriyorduk»** (1). Allahu Teâlâ ona her iki âlemin de idaresini gösteriyordu. Bundan maksat: İbrahim'in (a.s.) ruhanî varlıklar ve onların cesetleri gibi düşündükleri şeylere muttali olması ve **«sâbiîlik inancı»** yerine **«tevhîd inancını»** seçmesidir. (2). Daha önceki sahnede, İbrahim'in (a.s.) putlara ulaşmak ve onları kırmak için hazırlamış olduğu plânı öğrenmiş ve bu işleyen, sapasağlam plânın gereği milletine hile yaptığını söylemiştik. Hile derken, belirtelim ki bu gibi yerlerde hile güzel karşılanır. Çünkü İbrahim (a.s.), bununla onları şirkten, putperestlikten kurtarmak ve saadete kavuşturmak istemiştir. Kulakları hakkı işitemeyince, gözleri ona karşı körelince ve kalbleri iman nuruna kapalı kalınca, İbrahim'in (a.s.) artık önünde, putların düzmece şeyler olduğunu göstermek için fiilî bir delil göstermek kalmıştı. Onlara yaklaşabilmek için de bahsedilen plândan başka çıkar yol yoktu. İşlerinde bâtıl bir inanç hakim olduğunda hasımları felce uğratarak mağlûb etmek için yapılan böyle bir teşebbüsün zararı yoktur. İbrahim'ni (a.s.), **«(kendisine inansınlar diye, yıldızlara itikad ettiğini kavmine ima ettirmek için) yıldızlara bir göz attı. Ben hastayım (beni bırakın)»** (3) ve yine **«şu büyükleri yaptı»** (4) sözlerindeki amacı anlarsak, bunları hasımlarını susturmak ve onların inançlarını temelinden yıkmak için söylediğini hemen anlarız. O nedenle İbrahim'in (a.s.), gök cisimlerine tapanların dinini yok etmek için izlediği bu plânda gariplik yoktur. Onlara dinde mecâzen ortakmış gibi görünmesinin amacı, tepkilerini yumuşatması ve sağlam bir tartışma poiltikası doğrul-

---

(1) En'âm; 75
(2) El-Milel ven-Nihâl; Cilt: 2, shf. 22.
(3) Sâffât; 88-89
(4) Enbiyâ; 63

tuşunda gösterilen kesin delile kalblerinin tıkalı kalmaması içindir. Bu olayı Kur'ân'da Allah şöylece anlatır:

«Gece (karanlığı) üzerine çökünce bir yıldız görmüştü: «(İddianıza göre) bu benim Rabbimdir» dedi. Yıldız batınca; «batanları sevmem» dedi. Ay'ı doğarken görünce: «(iddianıza göre bu benim Rabbimdir» dedi. Batınca: «andolsun ki Rabbim beni doğru inanç üzerinde (değişmez —sâbit—) kılmasaydı sapıklardan olurdum» dedi. Güneşi doğarken görünce: «(iddianızca) bu benim Rabbimdir, bu daha büyüktür,» dedi. Batınca; «Ey milletim, ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz (gök cisimlerinden ve putlardan) uzağım. Şüphesiz ben, (dosdoğru dine) yönelerek yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. (Allah'a) eş koşanlardan değilim» dedi» (1).

İbrahim'in (a.s.) bu çok güzel ispatı gerçekleştirirken neyi kasdettiği konusunda âlimler arasında ihtilâf vardır. Acaba gözlem mi yapıyordu, yoksa tartışıyor muydu? Müfessir **Taberî, Ali b. Ebî Talha** kanalıyla **İbni Abbas**'dan (r.a.), gözlem yaptığını teyid eden bir haber nakletmiş ve kendisi de «Andolsun ki, Rabbim beni doğru inanç üzerinde kılmasaydı sapıklardan olurdum» (2) âyetini delil göstererek bu görüşü tercih etmiştir.

İbn-i Kesir ise şunları söyler: «İşin doğrusu, İbrahim (a.s.) bunları derken, milletiyle tartışıyordu. Halkın kulluk ettiği putların ve gök cisimlerinin ilâh olamayacaklarını açıklıyordu.» (3). Hem aklın hem de naklî bilgilerin doğruluğuna şahadet ettiği gerçek budur.

Biz, bu meselede değişik âlimlerin görüşlerinden örnekler vereceğiz. Ta ki, Allah'ın yardımıyla apaçık bir sonuca ulaşalım...

İmam Fahreddin Râzî'nin tefsirindeki görüşleri: «Müfessirlerin çoğunluğunun açıklamasına göre: 'O zamanın hüküm-

---

(1) **En'âm; 76-79.**
(2) **En'âm; 77.**
(3) **Tefsir-İbni Kesir, Cilt, 2. shf. 151.**

darı bir rüya görür. Onu tabir eden yorumcular, hükümdara bir çocuğun doğacağını ve hükümranlığında kendisiyle çekişeceğini söylerler. Bunun üzerine o da her doğacak çocuğun öldürülmesini emreder. İbrahim'e (a.s.) hamile kalan annesi, hamileliğini insanlardan gizler. Doğum sancısı başladığında dağdaki bir mağaraya girer ve İbrahim'i (a.s.) orada doğurur. Giriş tarafını taşlarla tıkar. Cibril (a.s.) gelir, parmağını onun ağzına koyar, o da emerek rızkını temin eder. Böylece bakımını Cibril (a.s.) yüklenir... Sonra Allah'ın varlığına delil göstereceği bir şey görmek için bu mağaranın kapısından bakar. Gökteki yıldızların ışığından ibaret olan bir parıltı görür... vd.

Olayı anlatanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bir kısmı bunun, İbrahim (a.s.) bülûğa erip ilâhi emirlere muhatab olduğu bir yaştayken cereyan ettiğini söylemiştir. Bir kısmı da bülûğdan önce olduğunu söylemiştir. Araştırıcılar ittifakla ilk görüşün tutarsızlığına karar vererek bir çok neden sıraladılar:

Birincisi: Yıldızın Rabb olduğunu söylemek icmâ ile küfürdür. Yine peygamberlerin küfür sözü söylemeyeceklerine dair icmâ vardır.

İkincisi: *İbrahim (a.s.) bu olaydan* önce delillerle Rabbini tanıyordu. Çünkü Allahu Teâlâ bundan evvel onun babasıyla yaptığı tartışmasını haber vermektedir: **«İbrahim babası Âzer'e «Putları tanrı olarak mı benimsiyorsun? Doğrusu ben seni ve milletini açık bir sapıklık içinde görüyorum» demişti»** (1).

Üçüncüsü: Yine Yüce Allah, babasını yumuşaklıkla putları terke ve tevhide davetini nakletmektedir. **«Babacığım; işitmeyen, görmeyen, sana (ne bir zarar, ne bir fayda) veremeyen şeye niçin tapıyorsun?»** (2) Yine burada Hz. İbrahim'in babasını tevhide ve putları terke sert sözlerle daveti *de anlatılır.* Doğal olarak, başkaları Allah'a davet edilirken önce yumuşak-

---

(1) **En'âm; 74**
(2) **Meryem; 42**

lık, kibarlık ve incelik gösterilir. Uzun bir süreden ve tam bir ümitsizlik ortaya çıktıktan sonra sertliğe baş vurulur. O nedenle kesinlikle anlıyoruz ki, bu hadise babasını birkaç kere tevhide çağırdıktan sonra omluştur. Şüphesiz ki babasıyla uğraşması kendisini hallettikten sonra olur. Böylece bahsedilen olayın, İbrahim'in (a.s.) Allah'ı tanımasından sonra gerçekleştiği ortaya çıkar.»

(...)

Fahreddin Razi daha sonra **altıncı delili** sıralarken şunları söyler:

«Yüce Allah, İbrahim'i (a.s.) nitelerken, **«Rabbine selim bir kalble geldiğinde»** buyurmaktadır. Kalbin selim olması ise an azından şirkten uzak olması demektir. Ayrıca onu överken **«Andolsun ki, (bülûğa ermeden) önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik. (Hem dini, hem dünyası düzelsin diye doğru yolu bulmasını sağlamıştık).»** (1) Yani aklının ilk ermeğe başladığı zamanlarda rüşdünü verdik, demektir. Yine **«Biz onu(n buna ehil olduğunu) biliyorduk»** (2). Yani onun temizliğini ve olgunluğunu biliyorduk anlamındadır. Bunlara benzeyen bir âyeti kerime daha zikredelim: **«Allah, peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilir.»** (3).

Yedincisi: «(Babasının ve milletinin saptırılışını kendisine göstermiş olduğumuz gibi) aynı şekilde birliğimize delil getirmesi ve (ona) yakinen inananlardan olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını (Allah'ın idaresinde, sahipliğinde ve üstün gelen otoritesinde bulunduklarını) gösteriyorduk» (4). Yani bu gösterme nedeniyle yakinen inananlardan olması için, demektir. Sonra da **«Gece (karanlığı) üzerine çökünce bir yıldız görmüştü.»** (5) buyuruluyor. Ayetin başındaki «fa» sıra ifade eder. Dolayısıyla bu vakıanın oluş sırası İbrahim'in (a.s.) Allah'ı bilmesi ve tanımasından sonradır.

---

(1) **Enbiya; 51**
(2) **Enbiya; 51**
(3) **En'âm; 124**
(4) **En'âm; 75**
(5) **En'âm; 76**

Sekizincisi: Bu olayın meydana gelmesi, İbrahim'in (a.s.), milletiyle tartışmasından ötürüdür. Çünkü Allahu Teâlâ bu kıssayı zikrettikten sonra **«Bu, İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz hüccetimizdir (delilimizdir); dilediğimizin derecesini yükseltiriz»** buyuruyor ve «kendisi için verdiğimiz hüccetimizdir» demiyor. Buradan da anlaşılıyor ki bu tartışma milletiyle İbrahim (a.s.) arasında geçmiştir. Onların tevhide ve imâna kavuşturulması kastedilmiş ve İbrahim'in (a.s.) kendisinin bir din ve marifet arayışı kastedilmemiştir.

Dokuzuncusu: Bir gurup insan, Hz. İbrahim'in mağarada iken yıldızlara, aya ve güneşe baktığını söylemektedir. Oysa bu asılsızdır. Çünkü mağaranın içinde ne bir millet, ne de putlar bulunmaktadır. Oysa İbrahim; (a.s.) **«ey milletim, ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz (gök cisimlerinden ve putlardan) uzağım,» demektedir.**

Onuncusu: Kur'ân'da; «Milleti onunla tartışmaya girişti.» **«Beni doğru yola eriştirmişken, Allah hakkında benimle mi tartışıyorsunuz?»** (1) buyurulmaktadır. Birbirlerini göremedikten sonra nasıl onunla tartışmaya girsinler? İşte bu da işâret ediyor ki, İbrahim (a.s.) milletinin arasına karıştıktan ve onları putlara taparken görüp kendisini de onlara tapmaya çağırmalarından sonra, yıldıza, aya ve güneşe bakmıştır. Öyleyse «Ben batanları sevmem» sözüyle onlara cevap vermekte ve iddialarının asılsızlığına dikkat çekmektedir.» (2). Daha sonra **Fahreddin Râzî** ekliyor:

«İkinci ihtimâle gelince, —ki bu, bülûğdan önce ve bülûğa yakın bulunmasıdır— şöylece açıklayabiliriz: Allah, İbrahim'e (a.s.) temiz bir fıtrat ve olgun bir akıl verdi. Bülûğa ermeden önce aklına yaratıcıyı ispat etme fikri geldi. Düşündü. Yıldızı görerek, «bu benim Rabbimdir» dedi. Onun hareket ettiğini görünce, «ben batanları sevmem» dedi. Sonra Allah, bu araştırma esnasında onu bülûğa erdirdi. Derhal, «ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım» dedi. Her ne kadar ilk ihtimal daha

---

(1) **En'âm; 80**

(2) **Fahreddin Râzi; cilt 13, shf. 47-48 ve 89.**

kabule şayan olsa da, bunda da bir sakınca yoktur. Kendilerini tevhide çağırdığı sırada, milleti ile İbrahim (a.s.) arasında geçmiştir. Allah daha iyi bilir» (1).

Tefsirinde **Alûsî'nin** yazdıklarına bakalım:

«Bu benim Rabbimdir» dedi. Bu söz yeni bir cümledir. Daha önce geçen bir sözden kaynaklanan soruya dayanmaktadır. İbrahim (a.s.), putlara ve yıldızlara tapan babasıyla ve milletiyle aynı inancı paylaşmış olduğu farzedildiğinde, dizginler onlara bırakıldığında, böyle bir sonucun ortaya çıkacağı kendisi tarafından gösterilmektedir. Burada, bir inancın batıl olduğuna dair delil getiren kimse, o sözü nakletmekte sonra da onu çürütmeye girişmektedir. İşte kabule layık olan gerçek tefsir budur.» (2).

Ahmed b. Münir el-İskenderî «El-İnsâf fi-mâ Tezammenehul-Keşşâf min-el İtizâl» adlı eserinde; **«andolsun ki, Rabbim beni doğru inanç üzerinde kılmasaydı, sapıklardan olurdum» dedi.»** (1) sözünü naklettikten sonra aynen şunları söyler: «Bu ikinci sözle, onların sapıklık içerisinde bulunduklarına yapılan işaret, birincisiyle, yani «ben batanları sevmem» sözüyle yapılandan daha güçlüdür, daha açıktır. İbrahim (a.s.) böyle bir geçiş yapmıştır. Çünkü hasımlar ilk istidlalinde, kendisine delil göstererek inançlarına yapılan kınamayı unutturmuşlardır. İlk önce bu söylenmiş olsaydı, kendisinden uzaklaşabilirler ve ispatına kulak vermeyebilirlerdi. O nedenle milletinin dalâlet içinde olduğuna Hz. İbrahim'in işaret etmesi ancak anlatılmak istenenin sonuna kadar dinlendiğine kanaat getirişinden sonradır. Bunun belgesi de, üçüncü açıklamasında onlardan uzak olduğunu belirtmesi ve delilin gösterildiği, hakkın son derece açık bir şekilde ortaya çıktığı zaman müşrikliklerini ayıplamasıdır.» (4)

Reşit Rızâ'nın «Tefsîr ul-Menâr»da yazdıklarına göz atalım: «Bu konuda **Muhammed b. İshak**'tan nakledilen uzunca

---

(1) **Fahreddîn Râzî: cilt 13, shf. 47-49**
(2) **Rûh-ül Me'ânî: cilt 7, shf. 198.**
(3) **En'âm; 77.**
(4) **El-Keşşâf: cilt 2, sh. 331.**

bir kıssaya göre, İbrahim (a.s.)i; annesi bir mağarada doğurur. O zamanki hükümdarları Nemrud b. Kenan'dan korktuğu için orada onu saklar. Doğumundan onbeş gün sonra, annesinden kendisini mağaranın dışına çıkartmasını ister. Annesi akşamleyin onu dışarıya çıkartır. İbrahim (a.s.) etrafa bakar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünür. Daha sonra yıldızı, ayı ve güneşi gördüğü zikredilir. Şüphesiz ki bu kıssa, bu mesele için uydurulmuştur. İbni İshak onu, böyle kıssaları müslümanlara telkin ederek, hem kendi milletinin, hem de başkalarının onlara olan güvenini yoketmeyi amaçlayan bir yahudiden öğrenmiştir...»

İbn-i Cerîr et-Taberî'nin «Bu benim Rabbimdir» âyetini tefsir ederken, İbrahim'in (a.s.) ona kulluk ettiği yolunda **İbni Abbas**'dan (r.a.) rivayet ettiği habere gelince; bu doğru değildir. **Ali b. Ebî Talha**'nın rivayet ettiği mürsel hadislerden (1) biridir. Kendisini görmediği halde İbni Abbas'dan (r.a.) bir çok âyetin tefsirini nakletmiştir. **Ahmed b. Hanbel** onun hakkında hoş olmayan şeyler söyler. **«Tehzib-ût Tehzîb»** adlı eserinde, **Hafız İbni Hacer el-Askalânî**; «doğru sözlüdür, ancak hata eder,» der. Ondan haber rivayet eden **Muaviye b. Ebî Salih,** Müslim'in râvilerindendir. **İbni Mâin** onu gevşek görmüştür. **Ebû Hatim** huccet olacak biri değildir, demekte; **Buhârî** ve **Ebû Kattân** kendisine rıza göstermemektedirler. Durum böyle iken onun İbni Abbas'dan (r.a.), Allah dostu İbrahim'in (a.s.) küçüklüğünde müşrik olduğu yolundaki rivayeti nasıl kabul edilebilir? Bu açıklamamız, ona varan senedin sahih olduğunu farzettiğimizdedir.

Çok gariptir ki, **İbn-i Cerîr et-Taberî,** bunun karşıtı olan görüşü en güzel şekilde açıklamış olmasına rağmen bu görüşü tercih etmiştir. Oysa «cumhur», İbrahim'in (a.s.) sözkonusu ifadeleri söylerken milletiyle tartışma içerisinde bulunduğunu ve onların inançlarını reddetmek için bir hazırlık yaptığını kesin olarak belirtmiştir. Dolayısıyla İbrahim (a.s.) önce onların

(1) Mürsel Hadis: Tâbiî'n'in rivayet ettiği hadistir. Râvi olan sahabi senette atlanmış bulunur. Cemi «Merasil» gelir. Böyle bir sened ile rivayet eden Tâbiî'ye «Mürsil» adı verilir. (Çev.)

inancını nakletmekte, böylece onun yanlışlığını gösteren delilini dinlemelerini basamak basamak sağlamaktadır. Zira önce inançlarını paylaştığını kendilerine zannettirmiş, sonra da delilini gözleme ve akla dayandırarak inançlarına hücum etmiştir. İnkâr anlamındaki soru olduğu yahut alay kabilinden söylendiği de savunulur. Buna göre soru edatı mahfuzdur. Yani «Kendisine kulluk etmem gereken Rabbim bu mu?» anlamındadır. Yine «İddianızca bu benim Rabbimdir» veya «Siz bunun benim Rabbim olduğunu söylüyorsunuz» demek istediği söylenmektedir. Ancak bu, güneş hakkında sarfettiği sözle pek uyuşmuyor ve insana hoş gelmiyor.

İbni Cerîr et-Taberi ilkin yukarıda bahsedilen rivayeti delil gösterir. Bunun, İbrahim'in (a.s.) —küçük yaşta iken bile olsa— şirk koşuğuna dair bir delil teşkil edemeyeceğini anlamıştık. İkinci olarak, ayın batışından sonra söylediği sözü delil gösterir. Onun da, daha başka bir şekilde tatminkâr bir izahı ilerde gelecektir. Fakat buna karşılık cumhur, bir yığın delil sergilemiştir. İmam **Fahreddin Râzî** onları uzun uzun saymaktadır. Bunların çoğu da gayet açıktır. En kuvvetli delilleri de âyetlerin gelişi **(siyak)**dir. Şöyle ki, Allah'ın ona bu mülkü ve dolayısıyla yıldızların Rab olamayacağını göstermesi, putlara tapma meselesinde, babasının ve milletinin sapıklık içinde olduğunu göstermesine benzetilmiştir. **«(Babasının ve milletinin saptırılışmı ona gösterdiğimiz gibi) aynı şekilde göklerin ve yerin mülkünü de gösteriyorduk.»** (1). Bu gösterme işi Allah'a isnad edilmekte ve İbrahim'in (a.s.) öncekinde olduğu gibi, bunda da gördüğü şeyleri temyiz ettiğine (gerçeklere uygun değerlendirdiğine) işâret edilmektedir. Yine bu göstermenin nedeni öncekiyle açıklanmakta, peşinden milletiyle tartışması ve Allah'ın onlara karşı İbrahim'e hüccet verişi anlatılmaktadır. (2).

İşte doğru görüş budur. İbrahim (a.s.), hasımlarını maksadına adım adım getirmek ve düzme ilâhlarını iptal etmek için delillerini sıralamıştır. Bunları arzetmesi, kendilerini susturmak içindir, yoksa kabul ettiğinden değildir. O nedenle yıl-

---

(1) En'âm; 75

(2) Menar Tefsiri, cilt 7, sh. 557-558.

dıza, aya, güneşe «Bu benim Rabbimdir» demiştir. Bahsedilenler, milletinin dinini çürüten ve kendilerine kulluk edilemeyeceğini gösteren üç tane delildir.

Sonra dördüncü delilini arzetmiştir ve bu dördüncüsünü hem kendisi kabul etmiş, hem de onunla hasımlarını susturmaya çalışmıştır. İşte: «Şüphesiz ben, (dosdoğru dine) yönelerek yüzümü gökleri ve yeri yaradana çevirdim. Allah'a eş koşanlardan değilim.»

Bu olayın, Hz. İbrahim'in milletiyle tartışması esnasında geçtiğini ve gözlem olmadığını teyid eden hususlardan birkaçı da aşağıda sıralanmıştır:

1. «Ve milleti onunla tartıştı» âyetidir. Tartışma, işdeşlik ifade eden «mufâale» babındandır. Onlara delil gösterişi nakledildikten sonra hemen arkasından tartışmadan bahsedilmektedir. Bunun nedeni de, İbrahim'in (a.s.) delilleri sıralamasından sonra, kendisinin dediğini kabul etmediklerini ve onunla çekişmeye kalkıştıklarını açıklamaktır.

2. İbrahim (a.s.) **«Ey milletim, ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz gök cisimlerinden ve putlardan) uzağım»** (1), demiştir. «Ben içine düşmüş olduğum şirkten artık uzağım» dememiştir.

3. Tevhide davet etme ve ilâhî prensipleri yerleştirmeğe çalışma görevi, her peygambere göre değişiklik arzeden olgunluk ve yetişkinlik çağından sonra ve vahiy yoluyla gelir. **Yahya** (a.s.) otuz üç yaşında vefat etmiştir. Onun hakkında Kur'ân'da; **«ey Yahya, kitaba (tevrata) kuvvetle sarıl (dedik ve daha) çocukken ona hüküm (peygamberlik) verdik»** (2) denilmektedir. Yine **Musa** (a.s.) hakkında; **«yetişkinlik çağına gelince ve olgunlaşınca ona hüküm ve ilim verdik»** (3); **Yusuf** (a.s.) hakkında; **«yetişkinlik çağına gelince ona hüküm ve ilim verdik»** (4) denmektedir. Şu kadar var ki, İbrahim (a.s.) de dahil peygamberlerin büyük bir çoğunluğu kırk yaşına ulaş-

(1) En'âm; 78
(2) Meryem; 12
(3) Kasas; 14
(4) Yusuf; 22

tıktan sonra peygamberlik görevini yüklenmişlerdir. Öyle ki hem zihnî, hem de bedenî yapıları olgunluk noktasındadır. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) de kırk yaşında risalet görevini yüklenmiştir.

4. «Bu, İbrahim'e milletine karşı verdiğimiz huccetimizdir» âyetindeki «bu» kelimesiyle, daha önce geçen istidlâle ve tartışmaya işaret edilmektedir. Allah'ın İbrahim'e milletine karşı vermiş olduğu huccet, şirk olabilir mi? Yıldıza Rab demek olabilir mi? Aşağıdaki âyete ne denilecektir? **«İbrahim, şüphesiz (başlı başına) bir ümetti. (Hayırlı hasletleri kendisinde toplayan örnek bir imamdı ve dosdoğru dine) yönelerek Allah'a itaat ediyordu. Müşriklerden olmadı»** (1).

İbrahim'in (a.s.) gözlem yaptığı görüşü, peygamberlerin ismetiyle uyuşmaz. Yine onun Allah bilgisiyle bağdaşmaz. «Andolsun ki, Rabbim beni doğru inanç üzerinde kılmasaydı sapıklardan olurdum» âyetini delil göstermelerine gelince; bu onların lehine değil aleyhine delildir. İbrahim (a.s.) hidayeti aramak için, kendisinde hiçbir değişiklik görülmeyen bir Rabbe başvurmuştur. Allah hakkında mümkün olan ve herhangi bir değişikliğe maruz kalma gibi hakkında imkânsız olan sıfatları herkesten daha iyi bilmektedir.

İbrahim (a.s.), yıldızlara tapanların dinini, onların ilâh olamayacağını ve inançlarının asılsız olduğunu açıklayarak iptal etmek istemiştir. «Gök cisimlerine tapanları susturma çabasını, başlangıçta kendilerine katılıyormuş gibi yapıp, sonra da karşı çıkarak gerçekleştirdi. Ta ki iyice susturmuş ve gerçeği kabule daha çok zorlamış olsun. Yoksa İbrahim (a.s.), «bu benim Rabbimdir» derken müşrik değildi. Tıpkı, «onu şu büyükleri yaptı» derken yalancı olmayışı gibi. Dolayısıyla sarfedilen sözler, hasımları susturmak içindir; kabul edildiği için değil.» (2). Buna binaen bu ispat sırasında, Hz. İbrahim'in gözleyici ve tanıma amacıyla tanrı gerçeğini araştırıcı olduğu görüşü tercih edilmeyecek bir görüştür. Üstelik bence mezkur görüş; inanılması vacib olan, peygamberlerin masum oldukları, şüphesiz ve tereddütsüz bir şekilde Allah'ı tanıdıkları inancına

---

(1) Nahl; 120

(2) Bk. El-Milel ven-Nihâl, c. 1, sh. 232.

ters düşmektedir. Çünkü peygamberler, Allah'ın, sonradan olanlarda (yaratıklarda) görülen özelliklerden uzak bulunduğunu en iyi bilen insanlardır. Karşıt görüşü savunanları buna iten neden, şüphenin kesinliğe götüren bir yol olduğuna inanmalarıdır. O halde İbrahim (a.s.) şüphe etmeseydi, Rabbi hakkında kesin gerçeğe ulaşamayacaktı (!) Bunların delilleri de aşağıdaki hadistir. **«İbrahim: 'Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' dediğinde; «inanmıyor musun?» deyince, «inanıyorum, fakat kalbim (delillerle elde edilen bilgiye ek olarak gözlemle) yatışsın» dedi.»** (İbrahim (a.s.) böyle söylerse, artık) biz şüphe(ye düşme)ğe ondan daha müstehakız (demektir.) (1).

İbni Hacer el-Askallânî «**Fethul Bârî**» adlı eserinde şunları söylemektedir: «Selef alimleri hadiste geçen şüphe sözünü açıklarken ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimisi hiç yorum yapmadan olduğu gibi kabul etmiş ve bu peygamberlikten önce idi demiştir. **Taberî** de zahirine hamletmekte ve şeytandan gelen bir vesvese ile söylediğini, ancak bunun yerleşip kalmadığını ve varolan imanını sarsıntıya uğratmadığını savunmaktadır. Dayanağı, **Hâkim** ile **İbn Ebî Hatim**'in ayrıca **Abd İbn Hamîd**'in ve kendisinin, **Abdülaziz El-Macişûn**'dan ve o da **Muhammed b. Munkedir**'den ve o da **İbni Abbas'dan** (r.a.) rivayet ettikleri haberdir. İbni Abbas (r.a.), Kur'ân'da en çok ümit veren âyet «İbrahim: 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' dediğinde...» âyetidir, diyor. Sonra İbni Abbas (r.a.) ekliyor: «Bunun nedeni insanın kalbine gelen bazı şeyler ve şeytanın vesvesesidir. Cevaben «inanıyorum» diyen İbrahim'den (a.s.) Allah razı olsun.» Yine **Ma'mer**'in **Katâde**'den, O'nun da **İbni Abbas**'dan (r.a.) naklettiği benzer bir rivayet daha vardır. Nihayet **Ali b. Zeyd**'in **Said b. Müseyyeb**'den onun da **İbni Abbas**'dan naklettiği benzer bir rivayet daha vardır. Bu yolların hepsi birbirini teyid eder. **Atâ** da bu görüşe meyletmektedir. **İbni Cureyc** yoluyla **Ebû Hâtim**'den gelen haberde, İbni Cureyc «Bu âyetin tefsirini Atâ'dan sordum» İbrahim'in (a.s.) kalbine, insanların kalbine gelen şeylerin bazısı gelmiş ve onun için bunu istemiştir» dedi.

---

(1) **Sahihi Buhari, c. 6, sh. 411-412.**

Diğer âlimler, bunu tevil yoluna gittiler... Sonra Rasûlüllah (s.a.v.); «biz şüpheye ondan daha müstahakız» derken neyi kasdettiği hususunda ihtilâfa düşülmüştür. Bir kısmına göre mânâ; «bunu görmeye İbrahim'den (a.s.) daha çok can atarız» şeklindedir. Bir başka açıklama şöyle: «Biz şüphe etmeyince, İbrahim (a.s.) öncelikle şüphe etmez.» Yani peygamberler şüpheye düşseydiler, ben bunu hepsinden çok hakederdim. Benim şüpheye düşmediğimi bilirsiniz. Öyle ise onun şüphe etmediğini anlayın» demektir. Rasûlullah (s.a.v.) bunu tevazu gösterdiği için söylemiştir. Yahut Allahu Teâlâ henüz kendisine İbrahim'den (a.s.) daha faziletli olduğunu bildirmemiş idi...» (1).

Bir kısmı hadisi tevil etmemiştir. Onlara göre bazı durumlarda peygamber şaşırabilir; sonra kendisine doğru yol, isabetli davranış belli olur ve bahsedilen olay peygamberlikten öncedir. Delil olarak da; **«seni şaşırmış bulup doğru yola eriştirmedi mi?»** (2) âyetini gösterirler.

Ancak alimlerin ittifakına göre, peygamberler insanın haysiyetini düşürecek şeylerden, peygamberlik verilmezden önce de, korunmuşlardır. Çünkü peygamberlerin hiçbirinden, risaletten önce, namuslarını kirletecek, saygınlıklarını yok edecek bir olay nakledilmemiştir. Risaletten sonra, kasten hem büyük, hem küçük günah işlemekten ve tebliğ yaparken de hata etmekten korunmuşlardır. İçtihada gelince; bazı içtihadî meselelerde hata edebilirler ancak Allahu Teâlâ onlara muhakkak yanılgılarını bildirir. Hatalarını tasdik etmez ve düzelterek insanlara açıklar.

İnceleyici alimlerin çoğunluğu yukarıda geçen hadisi, şüpheyi kaldırmak için söylendiğine yormuşlardır.

İmam Hafız İbni Hacer, daha önce geçen konuşmasında iki görüşten herhangi birini tercih etmemekle birlikte, bu gibi şeylerden Hz. İbrahim'i uzak tutan tarafa meyletmektedir. İbrahim (a.s.)'in «bu benim Rabbimdir» sözünü açıklarken aynen

---

(1) «Fethul Bârî» Cilt, 6; sh. 411-412.
(2) Duhâ; 7.

şunları söyler: «Milletine delil getirirken söylenmiş ve (durmadan) değişen bir şeyin Rab olamayacağına dikkat çekilmiştir. İbrahim (a.s.) milletini kınamış yahut inançlarını hafife almıştır. Çoğunluğun görüşü budur. İtimad edilen de budur. O bakımdan yalan sayılmamıştır. İbrahim'in (a.s.) üç yerde yalan söylemesi meselesine gelince; sözünü işiten kimse onları yalan zanneder. Ama işi biraz daha incelerse görür ki aslında yalan değildir. Çünkü o söz değişik iki anlama gelebilen kapalı ifadelerdendir. Dolayısıyla kesin olarak yalandır deyip işin içinden çıkıvermek mümkün olmaz.» (1).

«Ölüleri nasıl diriltiyorsun?» âyetini tefsir ederken Alûsî-nin dediklerine kulak verelim: «Burada, inceleyici alimlerden birisinin, Hz. İbrahim'i iyiden iyiye savunurken sarfettiği sözler hoşuma gider. Şöyle ki; soru, dini bir meseledeki şüpheden kaynaklanmamıştır. Bundan Allah'a sığınırız. Bilâkis tekrar diriltmenin nasıl olacağı sorulmuştur. Tâ ki iş bilgiyle kavransın. Kişinin imanının geçerli olabilmesi için bahsedilen diriltmenin nasıl gerçekleşeceğini kavraması şart değildir. O nedenle İbrahim (a.s.), imanın muteber oluşu ile ilgisi bulunmayan bir şey istemiştir. Zaten soru «nasıl» kelimesi ile sorulmaktadır. Mezkur kelime ile bir şeyin hâli (keyfiyeti) sorulur. Bunun bir benzeri, örneğin; «Zeyd insanlar hakkında nasıl hüküm verir?» sözüdür. Böyle diyen bir kimse Zeyd'in insanlar hakkında hüküm verişinden şüphe etmemektedir. Ancak malûm olan bu olayın keyfiyetini sormaktadır. Eğer olayın kendisini sormak isteseydi; «Zeyd insanlar hakkında hüküm veriyor mu?» derdi. Ancak bir takım kimselerin kalbine bazen vehimler geldiğinden, —hâşâ— Hz. İbrahim de şüpheye düştü demişlerdir. Bu âyetten hareket ederek, Rasûlüllah (s.a.v.), tevazu yoluyla bahsedilen vehimlerin kökünü kesmiştir: «Biz şüpheye İbrahim'den (a.s.) daha müstehakız». Yani biz şüphe etmediğimize göre İbrahim'in (a.s.) öncelikle şüphelenmemesi gerekir» (2).

Reşid Rıza'nın açıklaması: «Herkes nice şeylere inandığı halde, onların keyfiyetini (nasıl gerçekleştiğini) bilmez ve öğ-

---

(1) Fethul Bârî, cilt: 6, shf. 391.
(2) Âlûsî; «Rûh-ül Meânî», Cilt: 3, sy. 26-27.

renmek ister. İşte örneğin telgraf... Çok uzak mesafeler arasında anında haberlerin naklini gerçekleştirir. Buna herkes inanmakla birlikte, haberin bu kadar süratle uzak mesafelere nasıl nakledildiğini az insan bilir. Bu işin keyfiyetini soran kişiye, ondan şüphe ediyor denilebilir mi?»

Ebû Muhammed b. Hazm, «El-Fasl» adlı eserinde şunları söyler: «İbrahim (a.s.); «Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun?» dediğinde, «İnanmıyor musun?» deyince; «İnanıyorum, fakat kalbim yatışsın» âyetine gelince: Bu ayet bize Allah kulu ve dostu İbrahim'in (a.s.) imanından şüphe ettiğini söylemek istemiyor. Allah bundan yücedir. O ancak her ne kadar ölülerin nasıl diriltildiğini görmese de, kalbinde imanın yerleşmiş olduğunu belirtmektedir. İbrahim (a.s.) yalnızca işin keyfiyetini görmek istemiştir. Muteber olan görüş budur. Yoksa Allah'ın ölüleri diriltmesinden şüphe etmemiş ve tıpkı, örneğin halifenin, nehrin taşmasının, güneş tutulmasının, timsahın, filin varlıklarından şüphe etmeyip, kendilerini görmek isteyişimiz gibi, dirilişin şeklini görmeyi arzulamışlardır. Bütün bu yukarıda saydıklarımızdan şüphelenmeyiz; ancak bunların ifade ettikleri gariplik gözlerimize daha önce ilişmediğinden kendilerini görmek isteriz.

Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen «biz şüpheye İbrahim'den daha müstahakız» hadisine gelince; kim Rasûlüllah'ın, (s.a.v.) Allah'ın ölüleri diriltmeye gücünün yettiğinden şüphe duyduğunu zannederse kâfir olur. Bilâkis bu hadis, Hz. İbrahim'in şüphelenmediğine dair delilimizdir. Yani İbrahim'in (a.s.) sözü şüphe ifade etseydi onun görmüş olduğu ilâhî kudreti görmeyen kimse şüphe etmeye kendisinden daha fazla hak kazanırdı. İbrahim'in (a.s.) görmüş olduğu mucizeyi görmeyen kimse öldükten sonra dirilmekten şüphe etmeyince, İbrahim'in (a.s.) şüphe etmesi daha uzak kalır. (Ebû Muhammed der ki:) Burada İbrahim'e (a.s.) şüphe etmiştir diyen kimse, peygambere küfür nisbet etmiştir. Bir peygamberi tekfir eden de küfre girer. Yine eğer İbrahim (a.s.) şüphe ediyorsa, o zaman şüphelenmek bizim daha çok hakkımızdır ve bizler şüphecileriz, inkârcı kâfirleriz. İşte bu iddianın asılsız olduğunu kendi durumumuzdan anlıyoruz. Elhamdülillah mü'mi-

niz; Allah'a ve kendisinden istenen her şeyi verebilen kudretine inanıyoruz. (1). Sonuç olarak bu hadisi şerifte Rasûlüllah (s.a.v.) İbrahim'den (a.s.) şüpheyi def etmek istemiştir ve ondan bunu def ederken, peygamberlerin babası olan İbrahim (a.s.) karşısında tevazu ve edeb göstermiştir. Sanki şöyle demiş gibidir: İbrahim (a.s.) Allah hakkında şüphelenmekten uzaktır. Eğer o şüpheye düşseydi, bizim şekke düşmemiz öncelikle gerekirdi. Ancak biz Allah'ın kudretinden şüphelenmiyoruz. O halde o kesinlikle şüphe etmez. Hadisin en güzel izahı budur. Sonra Kur'ân-ı Kerim'de anlatıldığı gibi peygamberler ümmetlerine Allah'tan şüphe etmemelerini söylemişlerdir: **«Onların peygamberleri 'Gökleri ve yeri yaratan Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz?' dediler»** (2). Bütün bunlardan sonra artık «İbrahim (a.s.) basamak basamak şüpheden kesinliğe ulaşmıştır» denilebilir mi?

Araştırıcı alimlerin görüşlerini düşünürseniz, peygamberler hakkında inanılması vâcib olan şeyler konusunda mü'minlerin kalblerine rahatlık verip tatmin ettiklerini görürsünüz. Demek ki, İbrahim (a.s.) milletine karşı, hem sözlü, hem de fiili delillerle mücadele veriyordu. Rab ve mabud edinmesi vacib olan Allah'ı araştırmıyordu; gözlem yapmıyordu.

Bu tartışmanın temelinde yatan gerçek odur ki, bahsedilen mesele iki ihtimâlin dışında kalamaz.

Birincisi: İbrahim (a.s.) bu sözü, peygamber olduktan sonra, yıldızları, ayı ve güneşi incelerken söylemiştir.

İkincisi: Bu sözü, risalet görevi kendisine verilmezden önce, yani hayata ve kâinata yeni yeni gözünü açmaya başladığı çocukluk devresinde söylemiştir.

İlk ihtimale göre bahsedilen anlamın kastedilmesi kesinlikle imkânsızdır. Çünkü İbrahim (a.s.) şüpheye düşmeyecek, yahut yaratıklardan herhangi birisine Rab demeyecek kadar Allah'ı biliyordu. Nasıl bilmesin ki; Kur'ân onun hakkında,

---

(1) El-Faslu fil-Milel vel-Ehvâ ven-Nihâl, c. 4, sh. 7-8.
(2) İbrahim; 10.

«andolsun ki biz (daha bülûğa ermeden) önce İbrahim'e rüşdünü verdik. Biz onu biliyorduk» (1) demektedir.

İkinci ihtimâle göre iki husus karşımıza çıkar:

1. Bu ihtimâl ya vahiy yoluyla ya da gerçek tarihî vesikalarla isbat edilmeye muhtaçtır.

2. Normal bir insan, sağlam (selim) fıtratıyla kendiliğinden, Allah'ın, herşeyin yaratıcısı olduğunu hisseder. Kâinatta görülen varlıkların Allah'ın mahlûku olduğunu anlar. Normal insan bunu anlayınca, İbrahim (a.s.) gibi temiz ve selim fıtrata sahip biri, nasıl olurda Allah'a bir çeşit şirk koşmaya meyleder ve gök cisimlerini inceleyerek onlara her defasında **«benim Rabbimdir»** der? Burada bazı alimlerin aksi görüşlerini incelerseniz, zayıflıktan kurtulamadıklarını anlarsınız. Örneğin, **İmam Abdurrahman b. Necm'in «İstihrâc-ul Cidâl min-el Kur'ân-il Kerîm»** adlı eserinin, İbrahim'in (a.s.) kendi kendine yaptığı tartışma bölümünde yazdıklarına bakalım: **«Bir yıldız gördü. Bu benim Rabbimdir, dedi.»** İbrahim'in (a.s.) delili, yıldızın parlaklığını, güzelliğini ve yerinin yüceliğini görmesi ve gözüne daha önce böyle bir şey ilişmemesidir. O nedenle, Rabbin eşsiz ve benzersiz olması gerektiğinden **«bu benim Rabbimdir» demiştir»** (2).

Müellifin «ve gözüne daha önce böyle bir şeyin ilişmemesidir» sözü üzerinde düşünülmesi gerekir. Acaba İbrahim (a.s.) kâinata ilk defa mı bakıyor ve bu sözü söylüyordu? Yoksa daha önce yaşarken yıldızların, ayın ve güneşin belli vakitlerde doğup battıklarını bilmiyor muydu? **İbni Hazm «El Fasl»** adlı eserinde bu görüşe hücum ederek der ki: «Bir takım kişiler, İbrahim'in (a.s.) bu sözü, mağaradan ilk dışarıya çıkışında ve gerçek anlamda söylediğini iddia ediyorlar. Bu uydurulduğu apaçık belli olan bir hurafedir. Bir kimsenin temyiz çağına ulaşıp, daha önce ne bir yıldız, ne ay ve ne de güneşi görmemesi ve bu sözleri söylemesi imkânsızdır, saçmadır. Allahu Teâlâ, gerçek sözü ile o asılsız zannı yalanlamıştır: **«Andolsun ki, (bülûğa ermeden) önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik (hem dini, hem dünyası düzelsin diye doğru yolu bulmasını sağlamıştı).**

---

(1) **Enbiyâ; 51.**
(2) **İstihrac-ûl Cidâl, sh. 7.**

Biz onu(n buna ehil olduğunu) biliyorduk». Allah'ın (bülûğdan) önce rüşdünü verdiği kimsenin aklına, yıldızın Rab olduğunun veya yuvarlaklığı aydan daha büyüktür diye güneşin Rab olduğunun gelmesi imkânsızdır. Bunu ancak aklı başında olmayanlar zannedebilirler. İşin doğrusu İbrahim (a.s.) bunları kavmini kınamak için söylemiştir. Tıpkı putlar hakkında benzeri sözleri sarfetmesi gibi. Aralarında hiç bir fark yoktur. Çünkü onlar «sâbiî» dinindeydiler. Yıldızlara tapıyorlar, onlara benzeyen ve o adları taşıyan putlar yapıyorlardı. Onlar için bayramlar düzenleyip kendilerini tütsülerler ve kurbanlar takdim ederlerdi. Her yıldız adına da belirli kanunlar koyarlardı. İbrahim (a.s.) onları kınamış, kendileriyle alay etmiş, güneşe tapmalarının sebebini de onun kütlesinin iriliğine bağlamıştır. Aynen Allahu Tealâ'nın naklettiği gibi, mü'minlerin kâfirlerle alayı: **«Bugün (yani kıyamet gününde) de mü'minler kâfirlere gülerler»** (1). O cansız ve Allah'ın emrine boyun eğen cisimleri ululadıkları için, düşüncesizliklerini kendilerine gösterdi. Bahsedilen cisimlerin bir yerden bir yere hareket ettirilen varlıklar olduklarını ve milletinin hataya düştüğünü güzelce açıkladı. Allah korusun! İbrahim (a.s.) Rabbisine şirk koşmamış ve gökteki cisimlerin mahlûk oluşlarında herhangi bir vehime saplanmamıştır. Delilimiz, Allahu Tealâ'nın, İbrahim'i (a.s.) söylediği sözler üzerine kınamaması, ona sert davranmaması, hâttâ sonunda şu sözlerle kendisini teyid etmesidir: **«Bu İbrahim'e, milletine karşı verdiğimiz hüccetimizdir. Dilediğimizin derecesini yükseltiriz. Doğrusu Rabbin Hakîmdir, Bilendir»** (2). *Artık gerçektir ki, bu hâdise Adem (a.s.) ve diğerlerinin başına gelenden farklıdır. İbrahim (a.s.) yaptığında ve söylediğinde Allah'ın muradına uygun düşmektedir»* (3).

Kendisiyle Allah'a bağlandığımız ve inandığımız kaçınılmaz hakikat odur ki, İbrahim (a.s.) **«bu benim Rabbimdir»** derken milletiyle tartışıyordu. Yıldızlara inanmanın bâtıl olduğunu, onların ilâh olamayacağını bahsedilen sözleriyle ispata çalışıyordu.

---

(1) **Mutaffifîn; 34.**
(2) **En'âm; 83.**
(3) **El-Faslû fî Milel vel-Ehvâ ven-Nihâl, cilt; 4, sh. 7-8.**

Bu açıklamayı güzelce belledikten sonra, tartışmanın özüne ve İbrahim'in (a.s.) yıldızlara kulluk edilemeyeceğini nasıl ispat ettiğine geliyoruz. Allahu Tealâ meseleyi şöylece nakleder: **«Gece (karanlığı) üzerine çökünce bir yıldız görmüştü. «(İddianıza göre) bu benim Rabbimdir» dedi. Yıldız batınca, «ben batanları sevmem»** dedi. Çünkü bu yıldızın eksikliğini anladı. Kusurunu idrak etti. Zira batmak bir değişikliktir. Değişiklik ise sonradan olmadır. Olgun (kâmil) bir varlık, sonradan olamaz. Çünkü sonradan olanları bizzat kendisi yapar. İbrahim (a.s.) geriye kalan ay ve güneş hakkında da ilâh olup olmamaları noktasında aynı kıyaslamayı yürüterek gerçeği ispatlamaya çalıştı.

Şehristânî «El-Milel ven-Nihâl» adlı eserinde İbrahim (a.s.) batışı, kayboluşu, değişmeyi ve hareketi yıldızın Rab olamayacağına dair delil yapıp kullandı. Çünkü varlığı sürekli olan bir ilâh değişmez. Değişirse bir değiştiriciye muhtaç olur. Bu açıklamalar onun ezeli ve ebedî bir ilâh olduğuna veya bir vasıta, bir şefaatçi ve Allah'a yaklaştırıcı, O'ndan başka tanrı olduğuna inandığınız takdirdedir. İbrahim (a.s.) burada milletine karşı —her ne kadar doğuş, batıştan daha çok sonradan olmaya delâlet etse bile— batışlarını delil olarak kullanmıştır. Çünkü bunları put yapmağa götüren neden göktekilerin batışlarından ötürü şaşkınlık geçirmeleridir. İşte İbrahim (a.s.) tam hayrete düştükleri noktadan kendilerini yakalamıştır. Doğruluğunu kabul ettikleri şeyi onlara karşı kullanmıştır. İspatta bu daha etkili olur. Sonra **«ayı doğarken görünce, (iddianızca) bu benim Rabbimdir»** dedi. Batınca **«Andolsun ki Rabbim beni doğru inanç üzerinde (sabit) kılmasaydı sapıklardan olurdum»** (1). Şaşarım! Acaba Rabbini tanımayan bir kimse nasıl **«andolsun ki Rabbim beni doğru inanç üzerinde kılmasaydı sapıklardan olurdum»** der? Hidayetin ancak Rab'den geldiğini idrak etmek, Allah'ı tanımanın ve birlemenin (tevhid) en son noktasını ifade eder. Böyle bir noktaya gelmiş bir kişi, nasıl ilk basamaklarda sayılabilir. Bütün bunları bir tarafa bırakın... Bize tam bir şifa veren hususa bakalım: Şüphesiz ki hasımla-

---

(1) En'âm; 77.

rı susturmak için (inançlarına vakıf olup) onlarla aynı görüşleri paylaşıyormuş gibi yapması en kuvvetli delil ve en açık bir metoddur. O bakımdan **«Güneşi doğarken görünce (iddianızca) bu benim Rabbimdir. Bu daha büyüktür» dedi.»** Çünkü milleti güneşin Rabler Rabbi ve gök cisimlerinin hükümdarı olduğuna, diğerlerinin onun tesiri altında kalıp ışıklarını kendisinden aldıklarına inanıyordu (1). **«Batınca: 'Ey Milletim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuklarınızdan uzağım. Şüphesiz ben, (dosdoğru dine) yönelerek yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. (Allah'a) eş koşanlardan değilim»** (2).

Sonuç olarak bu bölümde, İbrahim'in (a.s.) girmiş olduğu inanç mücadelesini, fikrî ve fiilî savaşı gördük. Savaşın hedefi, tevhide çağırmak, putperestliği ve yıldızlara tapmayı ortadan kaldırmak, bu uydurma mabudların hiçbir şekilde ilâh olamayacaklarını bildirmekti. Uluhiyyetin herşeyin yaratıcısı, düzene koyucusu, tek ve kahhar olan Allah'a ait olduğunu açıklamak.

İbrahim'in (a.s.) Nemrud'la olan tartışması önceki bölümde geçti. Burada tekrar etmeye gerek yoktur. Ancak Nemrud'la yaptığı tartışma ile yıldızlara tapanlarla yaptığı tartışma arasında ilişki bulunduğundan burada bir incelik vardır. Bu **incelik kendisini, 'güneşi batıdan getir' derken, Nemrud'u** susturuşunda göstermektedir. Bahsedilen ilgi, İbrahim'in (a.s.) örnek olarak, başka varlıkları değil de güneşi seçmesindeki sırrı bilmede gizlidir.

Nemrud inadında ısrar etseydi, onu susturmak için İbrahim'in (a.s.) kullanacağı başka bir koz daha vardı. Onu da yerinde zikrettik. Böylece, İbrahim'in (a.s.) tartışmalarında görülen hasımları mağlûb eden delilleri arzetme sahnesinin ve dördüncü tartışmasının sonuna gelmiş bulunuyoruz.

---

(1) «El-Milel ven-Nihâl»den kısaltılarak: cilt, 2 sh. 53.
(2) En'âm; 79.

Beşinci Bölüm

KUR'AN'IN ARAP MÜŞRİKLERİYLE YAHUDİLERLE VE HIRİSTİYANLARLA TARTIŞMASI

Kur'ân'ın Arap Müşrikleriyle Tartışması:

Peygamberimiz (s.a.v.) arap yarımadasında dünyaya geldi. O zamanlar Arabistan hurafelerle doluydu. Putperestliğin her türlüsü hakimdi. Putlara, yıldızlara, meleklere ve cinlere tapıyorlardı. Rasûlüllah (s.a.v.) Allah'ın insanlar için koyduğu ilâhî düzenin en büyüğünü adalet üzerine kurmak ve kalbleri yaratılmışa kulluk etmekten kurtarıp yaratıcıya kulluğa kavuşturmak için evrensel bir din ve ölümsüz bir şeriat getirdi. Ancak insanlık peygamberinin (s.a.v.) getirmiş olduğu bu hayırlı davet, kanı putperestlikle kaynayan ve büyüklük tutkusunun kendlierini azgınlık ve sapıklık deryalarına daldırdığı düşmanlarla karşılaştı. İlâhlarına hiç kimsenin herhangi bir suretle dokunmasına gönülleri yoktu. O nedenle peygamberin (s.a.v.) davetine kibirle ve sertlikle karşı koydular.

Onların büyüklük taslamalarına ve inatlarına rağmen Kur'ân-ı Kerîm kendilerine yumuşaklıkla, hikmetle ve doğru yola irşad ederek seslendi. Geçmişte helâk edilen ümmetlerin haberlerini bildirdi. Küfürlerinin sonucundan ve Allah'a şirk koşmada ısrarlarının akıbetinden kendilerini sakındırdı. Allah kimini doğru yola eriştirdi, kimisi de dalâlette kalmaya müs-

tahak oldu. Burada o müşriklerle Kur'ân-ı Kerîm'in yaptığı tartışmalardan örnekler vereceğiz.

Birinci sahne: Arapların en meşhur putları «Lât», «Uzzâ» ve «Menât» idi. Allahu Teâlâ'nın onlar hakkında indirdiği âyetlere bakalım:

«(Ey müşrikler,) Lât(ın) Uzzâ(nın) ve diğer üçüncü(leri) Menât(ın herhangi bir şeye gücü yetiyor mu) (1) bana söyleyin. (2)

(Yine araplar kız çocuklarının olmasını hoş karşılamamakla birlikte melekler Allah'ın kızlarıdır dediklerinden aşağıdaki âyetler inmiştir:) (3) **«Erkek sizin, dişi Allah'ın mı? O zaman (yani kızları O'na erkekleri kendinize ayırdığınızda) bu (bölüştürme) haksız bir bölüştürme! O (putlar yakıştırdığınız ilâhlık bakımından) babalarınızın ve sizin takmış olduğunuz isimlerden ibarettirler. (Yani sadece isimleri ilâhtır.) Allah onlar(a kulluk edileceğine dair) bir delil (vahiy) indirmemiştir. (Onlara kullukta) yalnızca zanna ve (şeytanın güzel gösterdiği) hevâlarının istediğine (yani Allah katında bunların şefaatçılar oldukları kuruntusu)na uymaktadırlar. Halbuki kendilerine Rablerinden (peygamberin dilinden kesin delillerle —mucizelerle— birlikte) hidayet gelmiştir. İnsana (onlardan herbriine) umduğu şey (yani putların kendilerine şefaati) mi var? Ahiret de dünya da Allah'ındır. (Her ikisinde de yalnız Allah'ın *dilediği olur*).»** (4).

Kur'ân-ı Kerim bu ekoldeki müşriklerle olan tartışmasına, Allah'tan başka tapmış oldukları mabudlarından başlamıştır. Onlara hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, bilakis sırf zandan ve hevadan kaynaklanan adlar takıyorlardı. Kendilerini görmeden ve bilmeden, yalnızca kuru bir zanda bulu-

---

(1) **«Eferaeytüm»ün birinci mef'ûlu «Lât» ve ona atfedilen diğer putlar, ikincisi ise istifham cümlesidir. Yani «Bu putların herhangi birşeye güçleri yetiyor mu?» cümlesidir. Celâleyn / Haşiyet-üs Sâvi (Çev.)**

(2) **«Eferaeytüm»; «bana haber verin», «bana söyleyin» anlamındadır. Bk. Celâleyn / Haşiyet-üs Sâvi (Çeviren).**

(3) **Celâleyn. (Çev.)**

(4) **Necm; 19-25.**

narak ve iftira ederek bu dişi isimleri meleklere veriyorlardı. Ayet bunu ifade eder: **«O (putlar) yakıştırdığınız ilâhlık bakımından) babalarınızın ve sizin takmış olduğunuz isimlerden ibarettirler. (Yani sadece isimleri ilâhtır). Allah onlar(a kulluk edileceğine dair) bir delil (vahiy) indirmemiştir.**

Bu mesele aşağıdaki hususları içerisine alır:

1. Araplar ırzlarını ve soysoplarını savunmada kendilerine ihtiyaç duyulduğu için erkek çocuklarının olmasını isterlerdi. Kız çocuklarının olmasından hoşlanmazlardı. **«Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolu olarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden, halktan gizlenmeye çalışır. Horluğuna rağmen onu tutsun mu? Yoksa toprağa mı gömsün?»** (1).

Bu insanlar erkek çocuklarına değer verip, kızları hakir görünce, nasıl oluyor da beğendikleri erkekleri kendilerine ve beğenmedikleri kızları Allah'a nisbet edebiliyorlar? Haksızlığı ve insafsızlığı aşikâr böyle bir paylaştırma adalete sığar mı? Eğer böyle bir bölüşme yapılacaksa Allah, erkek çocuklarını daha çok hakeder. Yahut en azından kendilerine seçtikleri evlât cinsinde kendilerine eşit olması gerekir. Oysa Allah bunların hepsinden de uzak ve yücedir. Allahu Teâlâ, bu haksız paylaştırmayı; **erkek sizin dişi Allah'ın mı? O zaman (yani kızları ona, erkekleri kendinize ayırdığınızda) bu (bölüştürme) haksız bir bölüştürme!»** (2) âyetiyle dile getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, bahsedilen paylaştırmada haksız olduklarını ve bunun yanlış olduğunu açıklayarak onları susturmuştur. Çünkü bunu ne akıl, ne mantık ve ne de insan vicdanı kabul etmez. Tıpkı gerçeğin kabul etmeyişi gibi.

«O zaman, bu haksız bir bölüştürme» sözünde, tartışma gereği iddialarını kabul vardır. Sanki, «tartışma içerisinde, haydi Allah'ın çocuğu olduğunu kabul edelim; acaba âdil bir bölüştürme, değerli çocukların, sizin, düşük çocukların da Allah'ın olmasını mı gerektirir?» denmektedir. İşte bu açıklamada, bahsedilen haksız paylaştırmanın ortaya çıkardığı sonuç ile, Allah, kendilerini susturmaktadır.

---

(1) Nahl; 58-59.
(2) Necm; 21-22.

Ağızlar kapatıldıktan ve haksızlıkları meydana vurulduktan sonra, Kur'an o mabudların gerçek niteliklerini açıklamaya geçiyor. Onların hayal mahsülü olduklarını, şeytanın güzel gösterdiği nefsî arzulardan doğduklarını belirtiyor. Onlara kulluk ederken, yahut isimler takarken aklî veya naklî delile dayanmamaktadırlar: **«O (putlar yakıştırdığınız ilâhlık bakımından) babalarınızın ve sizin takmış olduğunuz (mücerret) isimlerden ibarettirler. (Sözde ilâhtırlar; gerçekte ise değersiz taş yığınlarıdırlar.) Allah onlar(a kulluk edilmesini gerektiren) bir delil (vahiy yollu haber) indirmemiştir»** (1).

Allahu Tealâ, bu putları ilâh edinmelerini iki şeye bağlar:

Birincisi: **«Yalnızca zanna».**

İkincisi: «Ve **hevalarının istediğine uymaktadırlar».**

Bunun anlamı: Onlar inançlarını kesinlik üzerine değil, zan ve iftira üzerine kurmuşlardır. **«Zan ise şüphesiz hiçbir şekilde gerçeğin yerini tutamaz»** (2). Yine onlar bunu canlarının isteği doğrultusunda yapmaktadırlar. Hevâların istekleri ise din koyucu bir ilâh olamaz. Eğer öyle olsaydı, insanlar peygamberlere ve ilâhî kitaplara muhtaç olmazlar ve herkesin hevâsı onun ilâhı olurdu. **«Hevâsını ilâh edineni gördün mü? (Yani onu bana haber ver)** (3). İşte yukardaki **«yalnızca zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar»** âyetinin anlamı budur.

Kur'ân, onların mabudlarının düzmece olduğunu belirttikten sonra kendilerine hidayeti ve Allah katından gelen gerçek dini açıklamıştır. Allah'ın doğruluk rehberi uyulmaya daha lâyıktır. Çünkü bütün yaratıklarına dilediğini yapan ve onların yegâne sahibi O'dur. Allah ve peygamberi bir şeye hüküm verdi mi, artık hiç kimseye işinde seçme hürriyeti yoktur. Farz olan Allah'ın emrini yapmak ve nehyinden kaçınmaktır. Herkes onun avucu içindedir. Azametine ve otoritesine boyun eğmiştir. Bütün bu gerçekleri açıklayıp ilmî delillerle savunmasını yaptıktan sonra, Kur'ân, müşriklerin iddialarından bir başkasına el atmıştır. «Muhammed'in Rabbinden bildirdikleri

(1) Necm; 23.
(2) Necm; 28.
(3) Casiye; 23.

doğruysa, biz öldükten sonra dirileceksek, yine biz ona inananlardan iyi bir durumda oluruz. Çünkü dünyada servet ve mevki bakımından onlardan nasıl üstünsek, ahirette de yine öyle oluruz ve ilâhlarımız Allah katında bizleri korurlar, lehimize aracılık (şefaat) ederler.» Bu zanlarını Kur'ân şöylece çürütmüştür: **«Dünyanın ve âhiretin işleri Allah'ın elindedir. Onun adaleti dostlarına ikramda bulunmayı, düşmanlarını ise rezil etmeyi gerektirir.» «İnsana (o müşriklerden her birine) umduğu mu var?»** (1). **Ahiret de, dünya da Allah'ındır. (Her ikisinde de ancak Allah'ın dilediği olur.)** (2).

Kur'ân, melekler hakkında 'bir şarta bağlı olmaksızın kendilerine şefaat edeceklerine' dair olan inançlarını kökten kesmiştir: **«Göklerde bulunan nice meleklerin şefaati bir fayda vermez. Ancak Allah izin verdikten sonra kendisinin dilediği, hoşnud olduğu (kullarına fayda verir)»** (3). Böylece Allah şefaati iki şarta bağlar:

1. Allah'ın şefaatçiye bu iş için izin vermesi. **«Onun izni olmadan katında şefaat edecek olan kimdir?»** (4).

2. Şefaat edilecek olandan Allah'ın razı olması. **«Onlar Allah'ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler»** (5).

Dolayısıyla, meleklerin ya da herhangi bir mahlûkun üstünlüğünde, Allah'tan ayrıca kendilerine de kulluk edilmesini câiz kılacak bir nitelik yoktur. Ne bir zarar, ne bir fayda vermeğe ve hesaplar sorulurken Allah'dan izin almadan şefaat etmeğe güçleri yetmedikleri sürece bu iş böyledir. Allah, ancak şefaat edilecek kimseden razı olduğunda şefaate izin verir. Tevhide davet edilerek kendilerine deliller gösterilen ve buna rağmen hakkı kabul etmeyen müşriklerden Allah asla razı olmaz. **«Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, barınağı (varacağı yeri) ateştir. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur.»** (6).

---

(1) Necm; 24.
(2) Necm; 25.
(3) Necm; 26.
(4) Bakara; 255.
(5) Enbiyâ; 28.
(6) Mâide; 72.

İkinci Sahne:

Buradakiler, Kur'an'ın müşriklerle giriştiği tartışma sahnelerinden bir başkasını temsil ederler...

«De ki: «Gökten (yağmurla) ve yerden (bitkilerle) size rızık veren kimdir? Kulak ve gözlerin sahibi (yani yaratıcısı) kimdir? Diriyi ölüden çıkaran, ölüyü de diriden çıkaran kimdir? (Mahlûkat arasındaki) işleri kim düzenler?» Onlar: «Allah» diyeceklerdir. «O halde (ondan) kork(up iman etmiyor) musunuz?» de. İşte (bütün bunları yapan) gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'dan sonra geriye dalâletten başka bir şey mi kalır? (Kim hakkı bulamazsa —ki O Allah'a kulluktur— dalâlete düşer). Öyleyse (deliller bulunduğu halde imandan) nasıl çevriliyorsunuz? İşte böylece (bunların imandan uzaklaştırılışında olduğu gibi) Rabbinin fasık (kâfir) kimseler hakkında («Andolsun ki cehennemi hep insan ve cin ile dolduracağım» sözü veya) «Onlar inanmayacaklardır» (sözü) yerine gelmiştir. De ki: «Koştuğunuz ortaklardan, yaratmaya başlayan sonra onu tekrar edecek olan var mıdır? De ki: Allah yaratmaya başlıyor, sonra da (inanıp yararlı iş yapanların karşılığını adaletle vermek için) onu tekrar edecektir. Nasıl döndürülürsünüz? De ki: «Koştuğunuz ortaklardan (deliller göstererek ve hidayet yaratarak) hakka (gerçeğe ulaştıran var mıdır? De ki: «(Ama) Allah hakka eriştirir.» De ki: «Hakka ulaştıran (Allah) mı, yoksa başkası doğru yola sokmadıkça yol bulamayan mı uyulmağa daha layıktır? Size ne oluyor, nasıl (böyle haksız bir) hüküm veriyorsunuz? (1).

Tartışmanın konusu: Kullukta, işleri evirip çevirmede ve yaratmada, Allah'ın tek olduğunu ispat etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm, sırasıyla rızkın verilmesi, duyu organları, hayat ve ölüm hakkında, en sonunda da evrenin genel düzeni hakkında sorular sorarak müşriklerden cevap istemiştir.

İlk Soru: Göklerdeki ve yerdeki rızık kaynakları hakkın-dadır. Çünkü rızıklar gökten ve yerden gelirler. Gökten gelişi yağmurların inişi sebebiyledir. **«Gece ile gündüzün değişmesin-**

---

(1) Yunus; 31-35.

de Allah'ın gökten rızık (yağmur) indirip yeri onunla ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları (değişik yönlere) çevirmesinde akleden kimseler için (O'nun varlığına) deliller vardır.» (1). Yahut gökteki rızıktan maksat, rızıkların Allah tarafından yapılan genel takdir ve taksimidir.

İkinci Soru: Duyu organları hakkındadır. Onların en önemlileri, en belirginleri, en çok ihiyaç duyulanları ve en dikkate değer yaratılışta olanları gözlerle kulaklardır. O nedenle yalnızca bunlar zikredilmiştir. Hz. Ali «Etleri konuşturan, kemiklere işittiren, yağlara gördürten Allah ne yücedir» der.

Üçüncü Soru: Hayat ve ölüm hakkındadır. Yani ölüden dirinin çıkarılması, diriden de ölünün çıkarılması konusundadır. Ölüden dirinin çıkarılışının anlamı, nutfeden insanın ve yumurtadan kuşun çıkarılmasıdır. Diriden ölünün çıkarılışının anlamı da, insandan nutfenin ve kuştan yumurtanın çıkarılmasıdır.

Tefsirinde **Kurtubî** daha genel bir açıklama yapar. «**Ölüden diriyi kim çıkarır?**» âyetini izah ederken: «Yani topraktan bitkileri, nutfeden insanı, taneden başağı, yumurtadan kuşu, kâfirden mü'mini kim çıkarır? demektir» (2). Hem bitkisel, hem de hayvansal hayatı içine aldığı için bu açıklama daha güzeldir ve Kur'ân'da buna işaret vardır. «**(Bitki çıkmak üzere) tohumu ve (hurma ağaçları çıkmak üzere) çekirdekleri yaran Allah'tır. Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarıyor. İşte Allah budur. Nasıl döndürülüyorsunuz?**» (3).

Bunların ve daha başka binlerce yaratıkların temel yapı taşlarında bir benzerlik vardır. O birlik, bileşimlerinin aynı olmasıdır. En basitinden en gelişmişine kadar bütün canlılar yaratılış bakımından aynı yapıyı gösterirler. Yani hücrelerden meydana gelirler. İçinde hayat unsuru taşıyan en küçük birim hücredir. Bu hayat unsurunda ister küçük olsun isterse büyük, bütün canlı varlıklara canlılık bahşeden bir güç vardır. Her hücre kendi payına düşen biyolojik görevlerini yerine tasta-

---

(1) Casiye 5.
(2) Kurtubî Tefsiri; c. 8, sh. 335.
(3) En'âm; 95.

mam getirir. Hem de bunu, hassas aletleri kullanmada insanoğlunun ulaştığı maharetin en son noktasını gerilerde bırakan bir incelikle yapar. Yukarıda bahsedilen unsura protoplazma denir.

Doktor William protoplazmayı tarif ederken şunları söylemektedir: «Protoplazma adıyla bilinen canlı madde gerçekten komplex bir karışımdır. İçinde su, madensel tuzlar, şekerler, yağlar ve proteinler vardır. Heterojen olan bu canlı maddede, toplamından hayatın ortaya çıktığı bahsedilen işlemler yapılır. Bütün bitkiler ve hayvanlar protoplazmadan oluşurlar. Bitkilerin protoplazması aşağı-yukarı hayvanların protoplazması ile aynıdır. Fakat tıpatıp aynısı değildir. Bu farklılıklar temeldir ve biyolojiktir. Eğer böyle olmasaydı, kurbağa yumurtasından kurbağa, kestaneden de kestane ağacı çıkmazdı. Bu farklar aslında büyük olmasına karşılık bizden gizlidirler. Biyolojiden öğrendiğimiz çok açık gerçeklerden biri, protoplazmanın bütün çeşitlerinin —kaynağı ne kadar gizli olursa olsun— büyük ölçüde birbirine benzer gözükmesidir. Yumurta akına benzeyip içerisinde dağınık halde ve ince ince noktalar vardır.» (1).

Burada bizim için önemli olan taraf, Kur'ân'ın, Allah'ın kudretine ve hikmetine delil olarak getirdiği ve insan takatini aşan ilâhî gücü ispat etmektir.

Müfessirlerin değindiklerini görmediğim, âyetin anlamına oldukça uyan açık bir gerçek daha vardır. O da bazen canlı ana rahminden ölü düşük çocukların çıkması veya ölü bir annenin karnından diri bebeğin çıkışıdır. İlâhî kudretin eli aynı şekilde buralara uzanır. İşte bunlara benzer bir durum gerçekleşirse, âyetin ifade ettiği genel anlama girer. Özellikle Kur'ân'daki lâfızların umumî olması nedeniyle böyle tefsirimizde bir sakınca yoktur.

Dördüncü Soru: «(Mahlûkat arasındaki) işleri kim düzenler?» Burada özel bir ifadenin üzerine genel bir ifadenin atfı sözkonusudur. Çünkü melekler âlemindeki, cinler alemindeki, ruhlar ve cesedler alemindeki işleri idare etmek çok yönlü

---

(1) «Ruh-ud Din-il İslâmî;» Afif Abdülfettah Tabbara; Shf. 73.

ve haddi hesabı olmayan faaliyetler bütünüdür. O nedenle içindekilerle beraber bütün kâinatın idaresini kapsayan genel lâfız kullanılmıştır.

İşte Kur'ân-ı Kerîm, müşriklere dört soru sorarak cevap istemiştir. Bunun amacı, onları itiraf ettikleri şeylerle susturmak ve insan fıtratını taşımış olduğu, duyularla algıladığına ya da aklen zaruret derecesine ulaşmış şeylere inanma eğilimini kullanarak ağızlarını kapamaktır. O nedenle bu sorular müşriklere sorulduğu zaman, inanmış oldukları, Allah'ın var olduğu ve mahlûkatın işlerini idare ettiği gerçeğini söylemek zorunda kalmışlardır. Âyeti kerime bunu dile getirir: **«Allah'tır diyeceklerdir.»** Çünkü son derece açık olduğu için onların hiçbirini kabul etmemeye ve inkâr etmeye imkân yoktur. Kur'ân'ın kendileriyle tartışmış olduğu müşriklerin büyük çoğunluğu kâinatı yaratan ve idare edenin Allah olduğunu söylerler. Onlar putlara kendilerini Allah'a daha çok yaklaştırsın diye tapmaktadırlar.

Onların Allah'a inandıklarını teyid eden bir haberi de **Beyhâkî, «El-Esmâ ves-Sıfat»** adlı eserinde rivayet eder. **İmran'dan** nakledilmiştir. Peygamber (s.a.v.) **Husayn'e:** —Kaç ilâh'a tapıyorsun? Husayn:

— Yedi tane.... Altı tanesi yerde bir tanesi gökte...

Peygamber (s.a.v.):

— Hangisinden korkarsın ve ona rağbet edersin?

«— Gökte olan»a deyince Rasûlüllah (s.a.v.):

— Altı tanesini bırak, göktekine kulluk et. Sana iki dua öğreteceğim, buyurmuştur. Husayn bunu kabul ederek müslüman olur. Peygamberimiz (s.a.v.) ona şöyle demeyi öğretir: «Allahım, tutacağım doğru yolu, bana ilham et ve beni nefsimin şerrinden koru.» (1)

Yine bununla ilgili haberlerden biri de araplardan Nizâr kabilesinin telbiyesi ile ilgilidir. Onlar telbiye ederlerken «Buyur (emret) Allahım, buyur. Senin ancak kendisine ve elindekilere sahip olduğun ortağından başka ortağın yoktur. Buyur...» (2).

---

(1) **«Lem'at-ül İtikad» İbni Kudâme, shf. 15.**

(2) **Bk. «El-Esnâm» İbni Kelbî shf. 7 ve «Keşşaf» tefsiri cilt 3, sh. 12.**

Müşrikler putlara cânı gönülden kulluk etmiyorlardı. Çünkü onların herhangi bir nimet bahşetmediklerini idrak ediyorlardı. **İbni Kelbî'nin «Kitab-ul Esnam»** adlı eserinde zikrettiğine göre **Sâd** isimli uzunca kayadan ibaret bir put yapılmıştı. Kenane kabilesinden bir çoban develerine uğur gelsin diye onun önüne doğru hayvanları sürdü. Develer puta yaklaşınca ondan ürküp kaçtılar. Çünkü önünde kurban kesilerek kanlar akıtılırdı. Sonra develer her yana dağılıp gittiler. Çoban buna kızdı, bir taş alarak puta doğru fırlattı ve peşinden ekledi: «Allah cezanı versin ilâh gibi seni! Develerimi kaçırdın...» Sonra develeri toplamaya giderek, ondan ayrıldı. Bu esnada aşağıdaki sözleri mırıldanıyordu:

«Biz işimizi hale yola koymak için Sâd'a geldik.
Fakat Sâd onu dardamağın etti.
Artık ondan değiliz.
Ve Sâd Allah'ın çölünde bir kaya sadece...
Ne doğru yolda olduğunu ne de saptığını iddia ediyor.» (1)

Müşriklerden biri putunun başına bir tilkinin işediğini görünce şunları söyler:

«Hiç ilâhın başına tilki işer mi?
Andolsun ki, tilkilerin pislettiği kimse zelildir.» (2)

Amr b. El-Cemuh'un taptığı putun hikâyesi meşhurdur. Amr ona güzel kokular sürer ve yanına da bir kılıç bırakarak «öcünü al!» derdi. Puta taptığı için Amr'ı bazı müslümanlar ayıplarlar ve hakarette bulunurlardı. Bir gün putunu köpek leşiyle birlikte bağlayarak kuyuya sarkıttılar. Amr b. Cemuh gelip de vaziyeti görünce düşündü. Uydurma bir dine bağlamış olduğunu anlayarak:

«Vallahi sen doğru düzgün bir ilâh olsaydın;
Köpekle ikiniz de aynı yulara bağlanmazdınız,» dedi.

Ve sonra müslüman oldu. Hem de iyi bir mü'mindi. Uhud savaşında şehid düştü. Radiyallahu anh... (3).

Burada **Cafer b. Ebi Hallas Es-Salebî'nin «Suayr»** adlı (4)

---

(1) «El-Esnâm» İbni Kelbî shf. 37.
(2) «Kitabûl Hayevân»; Câhiz, cilt: 6, shf. 99.
(3) Bk. İbni Kesîr Tefsiri; cilt: 2, shf. 276.
(4) Bak. «El-Esnâm» shf. 41.

putla ve Hevâzinli birinin «Zül Hılsa» adlı putla olan kıssası, yine **Kelbî'nin** naklettiği daha nice kıssalar vardır ki hepsi de bir kısım putperestlerin putlarına tam anlamıyla inanmadıklarını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm, gökten indiğinde, bu müşrikleri, hiçbir faydasını görmedikleri ve hissetmedikleri putlara kulluk ettikleri için ayıplamıştır. Hasımlarıyla tartışırken Kur'ân'ın izlemiş olduğu metodda, hasmın inkâr edemeyeceği gerçekler itiraf ettirilir. Çünkü hasmın kabul ettiği şeylerden hareket ederek onu susturmak, daha etkili bir tartışma yoludur. Zira bütün önbilgileri (önermeleri —hazırlık bilgilerini) kabul eden kimse, neticeyi de kabullenip susmak zorunda kalır. Bunu ister benimsesin, isterse benimsemesin.

Bizzat müşriklerin itiraf etmiş oldukları bu gerçekler karşısında Kur'ân, bütün her şeyin idaresinin Allah'ın elinde bulunduğunu, O'nun herşeyin Rabbi ve Hükümrânı olduğunu, kendisinin gerçek mabut olup, başkasına ibadetin ve kulluğun dalâlet olduğunu açıkladı. **«Haktan sonra geriye dalâletten başka bir şey mi kalır?»**

Daha sonra Kur'ân, bu müşriklere, Allah'tan başka tapmış oldukları ilâhlar, yaratmaya başlayıp sonra onu tekrarlayabilirler mi' diye sorarak cevap istemiştir.

Kur'ân'daki kıssaların dışında gösterilen delilin incelenmesine geçersek: İbadete layık olanın yalnız Allah olduğu belirtilir. Çünkü başlangıçta eşyayı yoktan var etmeye gücü yeten O'dur. İnsanı yavaş yavaş yaratılışın bütün basamaklarından geçirmeğe, sonra da ölümünün ardından onu tekrar var etmeye muktedir olan O'dur. Oysa Allah'tan başka taptığınız ilâhlar bundan âcizdirler. Aciz olan bir şey ilâh olamaz. O halde Kâdir olan ilâhın, ibadeti yalnız başına hakeden Allah olduğu ortaya çıkar.

Nihayet Kur'ân, müşriklerden hidayetle ilgili bir soruyu cevaplandırmalarını istiyor. Genel ve özel anlamda hidayet etme (canlı, cansız bütün varlıklara tutacakları yolu, hareket biçimini veya hayat tarzını tek ilham etme, gösterme) işi kendisinin elinde olan bir zat, hükümleri uyulmaya, emirleri ve yasakları dinlenmeye daha layık olandır. Zira kendisinden baş-

ka herşeye yalnız o hidayet etmektedir: **«O her şeye (kendine özgü bir biçimde) yaratılış kazandıran, sonra (içlerinden canlı olanlarını, yiyecekleri, içecekleri şeylere, cinsi münasebette bulunacakları yere vd.)** hidayet edendir» (1).

Allah'ın varlığını ispat için önce yaratılışı, sonra hidayeti delil olarak kullanmak Kur'ân'ın metodlarından biridir. Allahu Teâlâ İbrahim'in (a.s.) bu gerçeği dile getirdiğini bildirir: **«Beni yaratan, bana hidayet eden O'dur»** (2).

Musa'nın (a.s.) da bunu söylediğini haber verir: **«Musa: Rabbim, her şeye (kendine özgü bir biçimde) yaratılış kazandıran, sonra hidayet edendir»** (3).

Peygamberimize (s.a.v.) de bunu emretmiştir: **«Yaratan ve (yarattığı şeyin kısımlarını birbiriyle çelişmeksizin uyumlu hale getiren) düzgünleştiren, (dilediğini) takdir eden, sonra takdir ettiği şeye) hidayet eden Yüce Rabbinin adını tesbih et!»** (4).

İşte bu gerçek kesin bir delildir. Çünkü insanın hem cesedi ve hem ruhu vardır. Allah'ın varlığına cesedden hareketle delil göstermek yaratılış ile olur. Ruhi yapısından delil göstermek ise hidayetle olur. Burada **«De ki: «Koştuğunuz ortaklardan, yaratmaya başlayan, sonra onu tekrar edecek olan var mıdır?»** âyetinde vurgulanan yaratılış delili zikredilince peşinden hidayet delili getirilmiştir (5). **«De ki: «koştuğunuz ortaklardan hakka hidayet eden (ulaştıran) var mıdır? De ki: «(Ama) Allah hakka hidayet eder.»** Bu gerçekler bellidir ve müşrikler kendilerini kabul etmek zorunda hissetmektedirler. Reddetmeye mecalleri yoktur. Muhammed'in (s.a.v.) getirmiş olduğu delilleri çürütmek için bir başka tartışma daha açarlar. Ancak Kur'ân onları gözetlemektedir. **«Sana (kendisiyle, peygamberliğini yalanlamak istedikleri) hiçbir örnek vermezler (garip soru sormazlar) ki, biz (onu def eden) gerçeği ver-**

---

(1) **Tâhâ; 50.**
(2) **Şuara; 78.**
(3) **Tâhâ; 50.**
(4) **A'lâ; 1-3.**
(5) **Bak: Fahreddin Râzi; cilt: 17, shf. 89, 90.**

miş olmayalım ve en güzel açıklamayı (yapmış olmayalım)»

Peygamberimizin (s.a.v.) davet etmiş olduğu tevhidin ve şeriatın doğruluğuna dair mucize olan Kur'ân'daki delillere karşı koymaktan âciz kalan müşrikler, bütün ısrarlarıyla suyu çekilmeyen bu kaynağı kurutmaya, ışığı gözlerini alan Allah'ın nurunu söndürmeğe teşebbüs ettiler. Halbuki kâfirler hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlayacaktı...

'Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uydurulmadır» dediler. İlâhî kitap kendilerine cevap verdi: **«Bu Kur'an, Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Ancak kendinden önceki (kitapları) tasdik etmek ve Allah'ın (Levh-i Mafhuzda) yazmış olduğu (hükümleri ve diğer şeyleri —gayb ile ilgili haberleri—) açıklamak (için indirilmiştir).** (1) Sonra, «Onu Muhammed'in kendisi uydurdu. Bir insan topluluğu ona yardım etti» dediler. «Onu arap olmayan bir köleden öğrendi» dediler... Bu asılsız iddialar karşısında, saldırılarını gemlemek, ısrarlarının kökünü kesmek, kendilerini aciz bırakacak kesin delillerle onları susturmak gerekiyordu. Ve Kur'ân, kendi sureleri gibi bir sure getirmelerini isteyerek onlara meydan okudu. Bunu iyice belirginleştirmek için, böyle bir eseri ve insan zekâsından çıkmış kanunlar manzumesini meydana getirmekte kendilerine yardım edebileceğini umdukları herkesi çağırmalarını emretti. Bunu başaramadılar. Mucize kitabın gücü gün gibi aşikâr oldu. Aşağıdaki ayeti kerimede buna işaret edilmektedir:

«Senin için, «onu uydurdu» diyorlar; öyle mi? De ki: «Onun sûrelerine benzer bir sure meydana getirin; iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın» (2).

Daha sonra Kur'ân, alevlendirmeye çalıştıkları bu karşı çıkışın, gerçekle hiçbir bağlantısının olmadığını haber verdi. Şüphelendirmek için en fazla söyleyebilecekleri şu idi: Muhammed (s.a.v.) kendilerini iyice anlayamadıkları birşeyler getirmiş ve bunlar da akıllarının ve idraklerinin üstünde kalan mânâlar, gaybî haberler ve her türlü icâz bulunmaktadır. Bü-

---

(1) Yunus; 37.
(2) Yunus; 38.

tün bunlardan sonra ellerinden gelen *yalnızca* inkâr etmek ve iftira ederek onu karalamaktı.

Allah'ın yeryüzünde uygulayageldiği bir kanundur ki; peygamberler, davetlerine karşı çıkan ve risaletlerini yalanlayan insanlarla karşılaşırlar. Ancak güzel sonuç Allah'tan korkanların olur. Zaten, hak davanın sesini duyurmak, mü'minlerin sayısını artırmak, yalanlayan sapıkları yok etmek suretiyle Allah'ın yardım vaadinin yerine gelmesi gerekir:

«Andolsun ki Biz, peygamberimize ve mü'minlere dünya hayatında ve şahidlerin şehadet edeceği (meleklerin, peygamberlerin milletlerine tebliğde bulunduklarına ve onların ise yalanladıklarına şahitlik yapacağı) günde yardım edeceğiz.» (1).

Üçüncü Sahne: «De ki: 'Allah'tan başka taptıklarınızı bana söyleyin. Onlar yeryüzünde ne yaratmışlar bana bildirin! (Allah'la) ortaklıkları gökler(in yaratılışında) mıdır? Eğer (putların sözleri Allah'a yaklaştırdığı iddianızda) doğru sözlü iseniz, bu (Kur'ân'dan) önce (indirilmiş) bir kitap yahut (öncekilerden nakledilen) bir bilgi kalıntısı varsa bana getirin» (2).

Tartışma Konusu: Putperestlere cevap:

Müşrikler Allah'tan başka putlara tapınca, putlarının bu ibadeti hakettiklerine dair delil getirmeleri gerekmiştir. Yok eğer bundan aciz kaldılarsa bu sefer Kur'ân iki soruyu cevaplandırmalarını istemektedir.

Birincisi: 'Kâinatın herhangi bir tarafını bu putlar yarattılar' demek akıl kârı mıdır?

O putların alemde herhangi bir şeyi yarattıklarını iddia etmemelerinden ötürü bu iş onlardan büsbütün uzak tutulmuş olur.

İkincisi: Bu âlemin bir bölümünü yaratmada Allah'a yardım ettikleri söylenebilir mi? ki, yaratma ve yönetme işlerinde ona ortak olsunlar?

---

(1) Mü'min (Gâfir); 51.
(2) Ahkâf; 4.

Ne naklen ve ne de aklen böyle bir şey olmayınca; bu kâinatın gerçek yaratıcısının Allah olduğu ortaya çıkar.

İbadet, hürmet gösterme (ta'zim) biçimlerinin en mükemmel olanıdır. Bu da ancak, nimetleri en mükemmel şekilde bahşedene lâyıktır. Gerçek yaratıcı ve nimetin hakiki bahşedicisi Allah olunca, ibadet yalnız onun için ve onun kendisine yapılması gerekir. Müşrikler Kur'ân'ın kendilerini sıkıştırdığı yerlerde kurtulacak yer aramaktan geri durmadıkları için özellikle cehaletlerinde ısrar etme imkânları olduğundan, yani «Bu putlara ibadeti hakettikleri için tapıyoruz. Bizim kendilerine tapmamızı Allah emretti... Yahut ilâhî kitaplarda onlara kulluk edileceğine deliller gördüğümüz için tapıyoruz» demeğe kalkabileceklerinden, Kur'an, mezkur ibadeti meşrulaştıracak bütün bahaneleri özetlemiştir. Bunlar; a) Bahsedilen ilâhların kâinatın bir bölümünü yaratmış olmaları, b) Yaratma ve idare etme işinde (tedbir) Allah'a ortaklık etmeleri, c) Onlara kulluk etmek için yanlarında Allah'tan vahiy yollu bir haber bulunması, d) Daha önceki semâvî kitaplardan kendilerine bu konuda bir bilgi kalması.

Taptıkları putların kâinatta herhangi bir şey yaratmış olmaları yahut yaratma ve işleri düzenlemede ortaklıkları bulunmasına gelince, bunun kesinlikle asılsız olduğu bilinmektedir. Daha önce açıklaması geçti.

Onlara kulluk edileceğine dair yanlarında Allah'tan emrin bulunması, yahut önceki sağlam kitaplarda haber verilmesi meselesine gelince, bunun oluşu yalnızca vahy ve risâlete bağlıdır. Putlara kulluk edilsin diyecek bu emir ya Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiştir, ya diğer peygamberlere verilen ilâhî kitaplarda vardır, yahut kitaplarda yoktur ama peygamberlerden nakledilen diğer ilimlerde buna uygun bilgiler mevcuttur. Bütün yukarıda saydıklarımızın hiçbirisi de gerçek değildir.

Muhammed'e (s.a.v.) gelen vahiyle mezkur işi ispatlamağa kalkmanın saçmalığı meydandadır. Böyle bir emrin bulunmasına rağmen yalnızca Allah'a kulluğa davet etmesi birbirine zıt şeylerdir. Daha önce yaşayan peygamberlere indirilen ilâhî kitaplarda bulunması aynı şekilde batıldır. Zira şaşmaz tevatür yoluyla, bütün ilâhî kitapların putlara tapmayı yasakladıkları bilinmektedir. **«Eğer doğru sözlü iseniz bu (Kur'an'dan) önce**

indirilmiş) bir kitap varsa getirin» sözünün anlamı budur. İlâhî kitapların dışında peygamberlerden nakledilen ilimlerle bunu ispatlamak da mümkün değildir. Çünkü onlardan hiçbirinin putlara kulluğa çağırmadığı konusunda kesin bir bilgi vardır. **«Yahut (öncekilerden nakledilen) bir bilgi kalıntısı varsa (getirin)»** sözünün mânâsı budur. Müşriklerin ortaya attığı bütün şüpheler bu mantıki özetleme (guruplama) yardımıyla çürütülünce, putlara ibadetlerinin son derece sapıklık olduğu ortaya çıkmıştır. O nedenle yukarıdaki âyeti kerimenin peşinden **«Kıyamet gününe kadar kendilerine hiçbir karşılık vermeyen, Allah'tan başkalarına (ki putlardır) dua edenlerden (tapanlardan) daha şaşkın kim vardır? (Çünkü) yalvardıkları şeyler, yalvarışlarından habersizdirler»** (1), âyeti gelmiştir.

Puta tapanlarla yapılan tartışmayı aksettiren bu sahne bir sonraki âyetle son bulur. **«İnsanlar toplatılınca onlara (yani kendilerine tapanlara) düşman olurlar ve tapınmalarını inkâr ederler»** (2). Ancak tartışma savaşı burada sona ermiyor. Bilâkis başka bir fikri çekişme sahnesine dönüşüyor. Konusu: Bu Kur'ân, Allah katından indirilmedir ve Muhammed (s.a.v.) gerçek peygamberdir... Bahsedeceğimiz tartışma, peygamberlik ve Kur'ân, vakıasını ispatlamakla ilgili olduğundan inşaallah ayrı bir bölümde inceleyeceğiz.

Dördüncü Sahne: Allahu Tealâ buyuruyor ki:

«Ey insanlar, (Mekkeliler), ibretli bir söz (darb-ı mesel) söyleniyor. Şimdi onu (iyice) dinleyin: Allah'tan başka taptığınız (putlar) bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek (üzerlerine sürülen güzel koku ve safrandan) bir şey kapsa, onu kurtaramazlar (geri alamazlar); isteyen de (kulluk eden de, kendisinden) istenen de (yani kulluk edilen de) ne kadar güçsüz (aciz)!» (3).

---

(1) Ahkâf; 5.
(2) Ahkâf; 6.
(3) Hacc; 73.

Tartışma Konusu: Müşriklerin Mabudlarının Acizliğini ve Değersizliğini Açıklamak

Ayette, **«bir darb-ı mesel var, şimdi onu dinleyin»** denildiği halde ortada herhangi bir darb-ı mesel yoktur. Bunu nasıl açıklayacağız?

Tefsirinde **Fahreddin Razi,** bu soruyu şöyle cevaplar: «Darb-ı Mesel, genelde garip bir nükte (incelik)ten ibaret olduğundan bu niteliği taşıyan her söze darb-ı mesel demek mümkün olmuştur» (1).

Nehhas'ın izahı: «Bu konuda söylenenlerin en güzeli, şudur: Allah, kendisinden başka tapmış oldukları şeylerin bir benzerini açıklıyor.» (2)

Kur'ân-ı Kerîm, putlara yapılan kulluğun iki nedenden ötürü sapıklık olduğunu bildirmiştir:

Birincisi: Bu putların, hâttâ Allah'tan başka tapılan bütün mabutların, en basit en değersiz yaratık olan sineği bile yaratmaya güçleri yetmez. Hepsi bu hakir hayvanı yaratmak için bir araya gelseler beceremeyeceklerine göre tek başlarına hiç beceremezler. Onların âcizlikleri böylece ortaya çıkınca artık akıllı bir mahlûka Allah'dan başkasına kulluk etmek yaraşır mı? İşte burası, putların başka varlıklar üzerindeki tesirleri ile ilgili ilk nedendir. **«Allah'tan başka taptığınız (putlar) bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır,»** sözünün anlamı budur.

İkincisi: Kendilerini ve etrafındakilerini korumakla ilgilidir. Bu hal ilkinden de kötüdür. Acizliği daha çok belli eder. Sanki Yüce Allah, putlara ve putperestlere daha çok hakaret etmek istemiş gibidir: **«Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar.»**

Süddî'nin dediğine göre, müşrikler putları için yiyecek hazırlarlar, sinekler de onların üzerine konarak yerlerdi (3).

Görünen odur ki —Allah daha iyi bilir— putların hareket-

---

(1) **Fahreddin Râzi; cilt 23, shf. 68.**
(2) **Kurtubî Tefsiri; cilt: 12, shf. 96.**
(3) **Kurtubî Tefsiri; Cilt: 12, shf. 97.**

sizlikleri ve kendilerini savunmaktan acizlikleri örneklendirilmek isteniyor. Kendilerini korumaktan aciz olanlar, başkalarını zaten koruyamazlar. Onlar böyle oldukları sürece en ufak bir ululamayı hakedebilirler mi? Özellikle bu konumda kulun gücünün mabuddan daha üstün olduğu bilinmektedir. Çünkü kul canlıdır, hareket edebilir, durabilir, elinden geldiği kadar kendisini koruyabilir. Ayrıca sınırlı da olsa bir iradesi ve kuvveti vardır. Oysa bu putların ne irâdesi ve ne de bir kudreti yoktur.

Yüce Allah, âyeti **«İsteyen ve istenen ne kadar güçsüz»** sözüyle bitirmiştir. Burada iki ihtimâl vardır.

1. İsteyenin ilâhlar ve istenenin (yani peşine düşülenin) sinek olmasıdır.

2. İsteyenin putlara kulluk eden, istenenin putlar olmasıdır. Çünkü bahsedilen durumda kul puta yaklaşmağa çalışarak ondan bir şeyler istemektedir; put da böyle bir çaba ile kendisinden bir takım dileklerde bulunandır.

Tefsirinde **Fahreddin Râzî** buna yakın bir izah yapar (1) ve ikinci ihtimâli daha açık bulur. Çünkü putun isteyici olması gerçek anlamda düşünülemez. Bilâkis tevil gerekir. Ama ikinci ihtimâle göre düşünülebilir. Bununla birlikte bu ihtimalde de mecaz vardır. Zira putun zayıflığı tasavvur edilemez. Zayıflık, kuvvetli olması muhtemel olanlar için geçerlidir. Cümlenin akışı, isteyenin put, istenenin (peşine düşülecek olanın) sinek olduğunu imâ etmektedir. İbni Cerir El-Taberi ve İbni Kesir, birinci görüşü tercih etmişlerdir. (2)

Geriye Allahu Tealâ'nın diğer zayıf hayvanları değil de sineği seçmesinin nedenini bilmek kalıyor...

Tefsirinde Kurtubî buna dört tane sebeb sıralar: a) Değersizliği, b) Güçsüzlüğü, c) Pisliği, d) Çokluğu. Allah'tan başka taptıkları tanrılar, hayvanların en güçsüzünü ve en değersizini yaratmaktan veya ondan gelen bir eziyeti def etmekten aciz kalırlarsa, hiç tapılacak tanrı ve itaat edilecek rab olabilirler mi? İşte en kuvvetli delil, en açık belge budur (3).

---

(1) **Bak. Fahreddin Râzi, Cilt: 23. Shf. 68-69.**
(2) **Bak. İbni Kesir Tefsiri, Cilt: 3. shf. 235.**
(3) **Kurtubî, Tefsiri Cilt: 12. shf. 97 (kısaltılarak).**

Kur'ân-ı Kerim, bu müşrikleri, mabudlarının hiçbir şeyi yaratamayacaklarını, işleri yürütemeyeceklerini ve hareketlerinin ne de iradelerinin olmadığını göstererek susturdu. Tartışmayı sürdüremediler. Çünkü bütün bu gerçekler karşısında, karşı çıkacak mecalleri kalmadı. Zaten bu putların acizliği hem aklen çok açık idi, hem de dış âlemde duyularla algılanıyordu. Bahsetmeye çalıştığımız Kur'ânî sahne, Allah'ın azametini ve yaratıklardan hiçbirine muhtaç olmadığı açıklanarak sona erer: **«Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler, (Onu hakkıyla ulalamadılar. Zira sinekten korunamayan ve ondan öcünü alamayan şeyleri Allah'a ortak yaptılar). Doğrusu Allah güçlüdür, gâlibdir».** Yani Allah'ı lâyıkıyla yüceltemediler. Çünkü olanca değersizliğine rağmen putları Allah'a ibadete ortak yaptılar. Sonra Allah güçlü ve galib olduğu halde ona ortak koşulmasına ne gerek vardır? (Yani Allah yaratırken bir yardımcıya muhtaç değildir. Çünkü nihayetsiz kudret sahibidir). **Kelbi «Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler»** âyetinin ve En'âm suresindeki benzeri âyetin, bir gurup yahudiler hakkında indiğini söylemiştir. Bunlar başta **Malik b. Sayf, Kab b. Eşref** olmak üzere birkaç kişidirler. «Allah gökleri ve yeri yarattıktan sonra yoruldu ve sırt üstü uzanıp ayak ayak üstüne attı» dediklerinde bunları yalanlamak için inmiştir. (1). Yine **«Andolsun ki, gökleri ve yeri ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattık ve biz bir yorgunluk da duymadık»** (2) âyetinin iniş nedeni budur. Yahudilerden böyle şeylerin çıkmasında bir gariplik yoktur. Daha önce Allah'a iftirada çok ileri gitmişlerdi. Uzeyir Allah'ın oğludur, demişlerdir. Ellerindeki Tevrat'ı tahrif etmişlerdi. Ama cümlenin akışı bu âyetin daha öncekiyle ilgili olduğunu gösterir. Önceki âyette Allah'ın müşriklerin inançlarından tenzih edilmesi vurgulanmıştı. Her ne olursa olsun âyeti yalnızca iniş sebebiyle sınırlandıramayız. Lâfzın genel oluşuna bakarız.

Beşinci Sahne: Allahu Tealâ buyuruyor:

«Kendileri yaratılmışken bir şey yaratamayan putları mı

---

(1) Fahreddin Râzi; Cilt: 23, shf. 69.
(2) Kâf; 38.

(ibadette O'na ortak koşuyorlar. Onlara (yani tapanlara) ne yardım edebilirler ve ne de kendilerine (kırmak yahut daha başka şekilde kötülük yapmak isteyene engel olma suretiyle) bir yardımları (faydaları) olur. (Ey müşrikler) onları (size) hidayet etmeğe çağırsanız, (Allah'ın icâbet ettiği gibi icabet etmezler ve) size uymazlar. Onları (buna) çağırmanız da, susmanız da sizin için birdir. Allah'dan başka tapmış olduklarınız aynı sizin gibi birer kuldurlar. Eğer (onların ilâh oldukları iddiasında) haklıysanız, kendilerine dua edin de (duanıza) karşılık versinler bakalım, Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? İşitecek kulakları mı var? (Yani sizin haliniz, putlardan daha üstündür; siz onlardan daha mükemmelsiniz. Öyleyken onlara nasıl taparsınız?) Deki: «(Beni öldürmeğe) ortaklarınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun ve bana aman vermeyin. (Doğrusu size aldırmıyorum.)» (1)

Tartışmanın Konusu: Putlara İbadeti Reddetmek

Müfessirler, şimdi zikredeceğimiz âyetlerin yukarıdakilerle bir ilişkisinin olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir. Ayrıca âyetlerin Hz. Adem ile Havva hakkında indirilip, indirilmediği de anlaşmazlık konusu olmuştur. Meseleyle ilgili rivayet edilen haberler vardır ve hepsi zayıflıktan kurtulamamaktadır. **«Sizi bir nefisten yaratan ve gönlü kendisinde huzur bulsun diye eşini ondan var eden Allah'tır. Eşinin üstüne kapanınca, eşit hafif bir yük yüklendi. Ve onu (bir müddet) götürdü. Hamileliği ağırlaşınca, karı koca, Rableri olan Allah'a: «Bize kusursuz bir çocuk verirsen, andolsun ki şükredenlerden oluruz» diye yalvardılar. Allah, onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular. Allah, onların ortak koştukları şeylerden yücedir» (2).**

İncelemeci-araştırmacı (muhakkik)ların çoğuna göre bahsedilen âyetlerle, Hz. Adem'in soyundan gelen müşrikler —put-

(1) A'râf; 191-195.
(2) A'râf; 189.190

perestler— kastedilmektedir. Meselenin açıklığa kavuşması için iki görüşten bahsedip bir tercihte bulunacağız.

Birinci Görüş: «Sizi bir nefisten **yaratan** ve gönlü kendisinde **huzur bulsun diye eşini ondan var eden Allah'tır»** âyetiyle kastedilen Adem ve Havva'dır. Bu görüştekilerin dayanakları, **İmam Ahmed'in** müsnedinde rivayet ettikleri hadistir. Hadis şöyledir: Bize sırasıyla, **Abdussamed, Ömer b. İbrahim, Katâde, Hasan, Semure** ve o da Rasûlüllah'dan (s.a.v.) rivayet etmişlerdir: «Havva bir çocuk doğurdu. İblis etrafında dört dönmeye başladı ve Havva'nın daha önce doğan çocukları yaşamıyorlardı. İblis kendisine «Ona Abdul Hâris (Hâris'in kulu) (1) adını koyarsan yaşar» dedi. O da koydu ve çocuk yaşadı. İşte bu şeytanın telkininden ve emrinden kaynaklanmıştır.» (2).

Hafız İbni Kesir (r.h.) bu haberi üç yönden sakıncalı bulmuştur (3).

1. **Ömer b. İbrahim** Basralıdır. **İbni Mâin** kendisini güvenilir saymıştır. Ancak **Ebû Hatim Er-Râzi** delil olarak gösterilemez demektedir. Ama aynı haberi **İbni Merdeveyh, Mu'temir'**-den, O babasından, babası **Hasan'**dan ve Hasan Rasûlüllah'tan (s.a.v.) rivayet etmiştir. Allah daha iyi bilir.

2. Bahsettiğimiz haber, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) değil **Semure b. Cündeb'in** (r.a.) kendi sözü olarak da rivayet edilmiştir. Tefsirinde **İbni Cerir et-Taberî;** «Semure b. Cündeb der ki: Adem, oğluna Abdûl Hâris ismini koydu» demektedir (4).

3. Bizzat Hasan'ın kendisi bu âyeti başka şekilde tefsir etmiştir. Şayet ona göre bu haberi Semure Rasûlüllah'tan (s.a.v.) rivayet etmiş olsaydı, başka bir tefsir yapmazdı. O görüşü savunanların dayandıkları ikinci delil, **İbni** Abbas'dan (r.a.) **«Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular»** âyetini tefsir ederken rivayet edilen haberdir. İbni Abbas'ın tefsirini aynen naklediyoruz» (Sizi bir nefisten yaratan ve gönlü kendisinde huzur bulsun diye eşini

---

(1) Haris veya Hars, şeytanın isimlerindendir. (Sâvî/çev.)
(2) İmam Ahmed, Müsned'inde rivayet etmiştir. C. 5, shf. 11.
(3) Bak: İbni Kesir Tefsiri; C. 2, shf. 274.
(4) Taberî Tefsiri; C. 13, shf. 310.

ondan var eden Allah'tır) Adem (eşinin üstüne kapanınca, eşi hafif bir yük yüklendi). Bunun üzerine İblis —Allah lânet etsin— onların yanına geldi. «Ben sizi cennetten çıkartan kişiyim. Ya benim sözümü dinlersiniz, ya da karnındaki çocuğa geyiğin boynuzları gibi iki boynuz takarım, çıkarken karnını yarar» dedi. Kendilerini korkutarak: «Bunu muhakkak yaparım. Ona Abdülhâris adı takın» diye ekledi. Onu dinlemekten kaçındılar ama çocuk ölü doğdu. Sonra Havva ikinci bir çocuğa gebe kaldı. İblis yanlarına geldi ve «ben size daha önce yaptığımı yapan kişiyim. Ya dediğimi tutarsınız, ya da yapacağımı yaparım» dedi. Onları korkuttu. Kendisini dinlemekten kaçındılar. Çocuk yine ölü doğdu. Daha sonra üçüncü defa hamile kaldı. İblis yanlarına gelerek aynı şeyleri tekrarladı. Çocuk sevgisi kendilerini sarmıştı. Ona Abdülhâris ismini koydular. **«Kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular»** âyetinin anlamı budur.» Bu haberi **İbni Kesîr'in** kendisinden naklettiği **İbni Ebî Hâtim** rivayet etmiştir. (1).

Tefsirinde **İbni Kesir**, yukarıdaki kıssayı, **Mücahid, Said b. Cübeyr** ve **İkrime** gibi âlimlerden oluşan bir gurubun **İbni Abbas'dan** öğrendiklerini ve onlardan sonra da **Katâde** ve **Süddî** gibi ikinci tabakadan alimlerin aldıklarını, böylece bir çok selefin ve haleften de büyük bir gurubun naklettiğini belirtmiş, daha sonra şunları eklemiştir: «Bu haberler —Allah daha iyi bilir— görünüşe bakılırsa İsrailiyat'tan kaynaklanmaktadır. Halbuki Rasûlüllah (s.a.v.) sahih bir hadiste, «Ehl-i Kitab size bir haber söylerse, onları ne yalanlayın ne de tasdik edin» buyurmaktadır (2).

Araştırmalarında adeti olduğu gibi İbni Kesîr (r.h) kitap ehlinden nakledilen haberleri ayırıma tabi tutup, üç bölümde incelemektedir:

1. Allah'ın kitabından ve peygamberin sünnetinden herhangi bir delilin yardımıyla doğruluğunu öğrendiğimiz haberler.
2. Yalan olduğunu kitap ve sünnetteki delillerden anladığımız haberler,

---

(1) İbni Kesir Tefsiri: C. 2, s. 275.

(2) Buharî'deki metin: «Kitab ehlini ne tasdik edin, ne de yalanlayın. Allah'a ve bize indirilene inandık, deyin.» Bak: Buharî; Kita'b ut-Tefsîr.

3. Hakkında susulan haberler. İşte rivayetine «Ehli kitaptan haber nakledebilirsiniz. Bunda sakınca yoktur». (2), hadisiyle izin verilen ve «Onları ne yalanlayın, ne doğrulayın» hadisiyle tekzib edilmeyen ve tasdik de edilmeyen haberler bu guruba girerler.

Sonra **İbni Kesir**, (r.h.), **İbni Abbas'dan** (r.a.) rivayet edilen yukarıdaki haberin ikinci guruba da, üçüncü guruba da girebileceğini söyler. «Bu haber ya ikinci gurubtandır, ya da üçüncü gurubdan olup üzerinde düşünülmesi gerekir. Eğer bir sahabî veya tâbiî naklediyorsa onun üçüncü guruba girdiğini zannettiği içindir.» (3).

İKİNCİ GÖRÜŞ: Ayet Ademoğullarının müşrikleri —putperestleri— ile ilgilidir. Ancak bunlar kesinlikle putperest müşrikler midir, yoksa yahudiler ve hıristiyanlar mıdırlar? Bu konuda aralarında ihtilâf vardır. En açık ve en kuvvetli olanı putperestlerin kastedilmesidir.

Bunların delili, **İbni Cerir et-Taberî'nin** rivayet ettiği haberdir. Sırasıyla **İbni Vekî, Süheyl b. Yusuf, Amr** ve o da **Hasan'dan «Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular»** âyetini tefsir ederken; «bu Adem değildir. Sapık dinlilerden biri hakkındadır,» demiştir (4).

İbni Cerir (rh.) buradaki şirkin, kullukta (ibadette) değil, isim takmada olduğu kanaatindedir. O nedenle «Bu iki görüşten doğruya en yakın olanı: 'Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular» âyetindeki şirkin isim takmada olmasıdır; ibâdette değildir. Ve âyette Adem ile Havva kastedilmiştir. Çünkü tefsircilerin delilleri bu noktada toplanmaktadır.» (1) der.

Taberî (en az üç kişi için kullanılan cemi sığasıyla söyle-

---

(1) **Ebû Dâvûd ve Tirmizi rivayet etmiş; Tirmizî «hasendir, sahihdir» demiştik. Bak: Sünen-i Tirmizî; C. 4, shf. 147 ve Muhtasar-u Sünen-i Ebî Davûd; C. 5, shf. 254.**

(2) **İbni Kesir Tefsiri; C. 2, shf. 275.**

(3) **Taberî Tefsiri; C. 13, shf. 314.**

(4) **Taberî Tefsiri; C. 13, shf. 315.**

nen) (2) **«Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir»** sözünün ve gerisinin yeni bir cümle olduğu ve Adem ile Havva'dan bahseden tarafın **«kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koşular»** ifadesinde sona erdiği noktasından hareket etmektedir. Bunu teyid için de **Süddî**'den nakilde bulunur. Süddî «Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir» sözü Adem'den bahseden kısımdan ayrıdır ve arapların ilâhlarına aittir.» demiştir.

İbni Cerîr et-Taberî'nin bu görüşü yerli yerinde olabilirdi; ancak âeytlerin akışı ve birbiriyle olan ilişkisi buna yardımcı olmamaktadır. «Ortak mı koşuyorlar?», «şirk koşuyorlar», «ortaklar» gibi âyetlerde geçen bütün bu sözler aynı konu ile ilgilidir. Şirkten ve müşriklerden bahsetmektedir.

Bizce, aşağıda sıralayacağımız nedenlerden ötürü ikinci görüş tercih edilmelidir.

1. Daha sonraki âyetlerde görüleceği üzere, ilâhî kelâmın akışı, sözün putperestlerle ilgili olduğunu göstermektedir. «Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? İşitecek kulakları mı var?» (3). İşte bunlar, 'baştaki âyetlerle, kendilerine verilen çocuk konusunda Adem ile Havva kastedilmiştir' diyen ilk görüşle bağdaşmamaktadırlar.

2. Adem (a.s.) Allah'a hiç ortak koşmamıştır. Çünkü şirk, peygamberlerin **«ismet»** sıfatına aykırıdır. Yenilmesi yasaklanmış olan ağacın meyvesinden tatması ise, şirk derecesine ulaşmamış bir suçtur. Yüce Allah **«Biz onu (Adem'i) azimli bulmadık»** (4) der. O, suçu sebebiyle kendisini cennetten çıkarıp yeryüzüne indirmiştir. Kur'ân tevbesinin kabul edilip afvedildiğini açıklar. Şirk meselesine gelince; hiçbir peygamberin Allah'a ortak koştuğu veya şirke girmeğe azmettikleri nakledilmemiştir. **«Kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortak koştular»** âyetiyle bu durum nasıl bağdaşır?

3. **İmam Fahreddin Râzi** değişik nedenler sıralayarak ilk görüşün yanlış olduğuna hükmeder:

---

(1) **Çeviren:**
(2) **A'râf; 195.**
(3) **Tâhâ; 115.**

a. Yüce Allah (en az üç kişi için kullanılan cemi sığasıyla) **«Allah onların ortak koştuğu şeylerden yücedir»** demektedir. Dolayısıyla bu işi yapanların bir topluluk olduğunu anlıyoruz.

b) Bundan sonraki âyette Allah **«kendileri yaratılmışken bir şey yaratamayan şeyleri mi ortak koşuyorlar?»** (1) demektedir. Bu da gösteriyor ki bu âyetin amacı, putları Allah'a ortak koşanlara cevap vermektir. Mel'un İblis'in bahsi âyette hiç geçmez.

c) Eğer İblis kastedilmiş olsaydı; «bir şey yaratamayan kimseyi mi ortak koşuyorlar?» denir ve «bir şey yaratamayan şeyleri mi ortak koşuyorlar?» denmezdi. Çünkü akıllı varlıklar arapçada «men» (kimse) kelimesiyle ifade edilirler; «ma» (şey veya şeyler) kelimesiyle ifade edilmezler.

Burada bahsedilmesi gereksiz olan başka nedenler de saymıştır. Aslında bu nedenlerin hiçbirisi itiraz kabul etmez. Ancak onlar ikinci görüşün tercihine yardımcı karineler mahiyetindedirler. Daha sonra **Fahreddin Râzi, Kaffâl'ın** sözlerini nakletmektedir: «Allah, bu kıssayı bir örnek olarak zikretmiş ve bu durumun —Allah'ın ortakları var demeleri ve cahillik etmeleri itibariyle— müşriklerin halini yansıttığını açıklamıştır. Âyet-i kerimenin güzelce açıklamasını yapmak istersek: O, sizin hepinizi tek bir nefisten yaratandır. O nefse kendisi gibi bir insan olan, aynı cinsten bir eş varetmiştir. Koca, hanımına yaklaşıp kadın hamile kalınca, her ikisi birden Allah'a yalvarmaya başlarlar: «Eğer bize kusursuz, düzgün bir çocuk verirsen, muhakkak verdiğin nimetlere şükredenlerden oluruz» derler. Sonra Allah, kendilerine kusursuz bir çocuk verdiğinde, karı ile koca vermiş olduğu şeyde Allah'a ortak koşarlar. Çünkü kimi zaman çocuğu doğa yarattı derler, —Materyalistlerin görüşü budur— kimi zaman yıldız yarattı derler, —müneccimlerin görüşü budur— ve kimi zaman da putlara nisbet ederler —putperestlerin dedikleri budur—. Allahu Tealâ, bütün bunlara karşılık olarak **«Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir»** demiştir. Yani «Allah onların şirkinden uzaktır» anlamında olup, bu cevap son derece yerindedir» (2).

---

(1) **A'râf; 191.**

(2) **Fahreddin Razi Tefsiri; Cilt: 15, shf. 86, 87.**

d) **Hasan Basri'ye** (r.a.) uzanan sahih senetlerle öğreniyoruz ki, kendisi, bahsettiğimiz âyetin Adem ile Havva hakkında değil, Adem'in oğulları hakkında olduğunu söylemektedir. **Hafız İbni Kesir** (r.a.), Hasan Basri'nin yaptığı bu tefsirin, en güzel tefsir ve âyetin yorumlandığı en güzel mânâ olduğunu belirtir. O nedenle biz İbni Kesir'in açıklamalarından bir bölümünü aynen veriyoruz. «Bu konuda Hasan Basri'nin yolunu izliyoruz. Âyetlerin akışından anlaşılan şahıslar Adem ile Havva değildir. Bilâkis Adem'in çocuklarıdır. O nedenle Allahu Tealâ (çoğul sığasıyla) **«Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir»** demiştir. İlk önce Adem ile Havva'nın zikredilmesi, kendilerinden sonra gelecek olan bütün anne ve babalar için hazırlık niteliğindedir. Belli bir şahıstan bahsedilirken birden bire cinsten bahsedilmeye geçilmiştir. Örneğin: **«And olsun ki biz yakın göğü kandillerle süsledik ve onları şeytanlara (cinlere) atılan taşlar (göktaşları-şihâb) kıldık»** (1) âyetinde malûmdur ki kandiller, göğün süslendiği yıldızlardır ve atılan şeyler değildir. İşte burada kandillerin şahsından yine kendilerinin cinsinden olan (göktaşlarına) geçilmiştir. Bunun benzerleri Kur'ân'da çoktur. Allah daha iyi bilir» (2).

e) **İmam Ebu Muhammed b. Hazm «El Faslu fil Mileli vel Ehvâi ven-Nihâl»** adlı eserinde, oğluna Adem'in (a.s.) İbni Hâris adını taktığı yolunda Adem'e (a.s.) nisbet ettikleri bu haber hurafedir. Kendilerinde utanma arlanma olmayan dinsizlerin düzdüğü bir yalandır ve rivayet zinciri asla güvenilir değildir. Ayet görüldüğü üzere müşrikler hakkında inmiştir» (3).

Bu konu ve âyetin putperest müşriklerden bahsettiği hususu anlaşıldıktan sonra Kur'ân'ın onlar karşısında inkâr ve şaşma yollu sorular getirmiş olduğu bilinmelidir.

Kuşkusuz ki ibâdet, ancak zarar ve fayda vermeye gücü yeten, bütün işleri evirip çeviren ve yaratabilen kimseye yapılır. Bu putlarda ilâhlık sıfatlarından birisi yoktur. Hiçbir şey yaratamazlar tersine kendileri mahlûkturlar. Ne kendilerine, ne

---

(1) Mülk; 5.
(2) İbni Kesir Tefsiri; C. 2, shf. 275-276.
(3) El-Faslu fil-Mileli vel-Ehvâi ven-Nihâl; C. 4, shf. 5.

de tapanlara yardımları dokunur. Böylece kesin aklî ve naklî delillerle, putlara olan ibadetlerinin asılsızlığı ve putların da horluğu, hakirliği ortaya çıkar. İşte **A'râf** suresinin 191. ve 192. âyetlerindeki inkâr yollu sorunun anlamı budur: **«Kendileri yaratılmışken, bir şey yaratamayan putları mı ortak koşuyorlar? Oysa putların ne onlara ne de kendilerine bir yardımları olur.»**

Sonra Kur'an, taptıkları bu mabudlarda bilme ve ayırd etme yeteneğinin olmayışı ile ilgili delil gösterir. Çünkü biraz önceki âyette güçlerinin olmadığını belirtmişti. Burada da hiçbir şey bilmediklerini belirtmektedir. **«Onları (size) hidayet etmeğe çağırsanız size uymazlar. Çağırmanız da, susmanız da sizin için birdir.»** (1)

Ardından Kur'ân, mabudlarının, Allah'ın kulu olduklarını, onun gözetimi altında bulunduklarını, kendilerine tapanlara bir iyilik veya bir kötülük yapamayacaklarını, sıkıntılar ve zorluklar esnasında çağrılarını yerine getiremeyeceklerini anlatır. Doğrusu en basit anlamda ibadet (kulluk), başa gelen belâ üzerine, mabuda sığınmak ve sarılmak anlamındadır. Bu putlar onların dualarına karşılık vermeyince, kendilerine tapmakta ne yarar olabilir?

En nihayet ilâhî kitap, putların batıl oluşlarını ve akıllı bir insanın kendisini bu değersiz mahlûklara tapmaktan sakındırmasının gerektiğini gösteren başka bir delil daha getirir. Çünkü tapılan putlarda, tapanların taşıdıkları, görme, işitme ve kuvvet belirtilerinden hiçbiri bulunmamaktadır. **«Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? İşitecek kulakları mı var?»** (2).

Ayaklar, eller, gözler ve kulaklar olmak üzere dört uzuv dile getirilmiştir. Ancak âyette, yaratıkların birinde bu sıfatlar bulunursa o ilâh olur denmek istenmemiştir. Her ne kadar insandaki üstün nitelikleri taşısa bile ilâh olamaz. Ancak maksat insanın bu putlardan üstün olduğunu hâttâ üstünlük bakımından putlarla kıyas bile edilemeyeceğini ispat etmektir. Durum bundan ibaret olunca, üstün ve olgun (kâmil) birinin, de-

---

(1) A'râf; 193.
(2) A'râf; 195.

ğersiz ve düşük bir şey önünde süklüm, püklüm olması nasıl uygun düşer?

Kur'ân-ı Kerîm, müşrikleri deliller yardımıyla, mabutlarının düzme olduğu meselesinde susturduğu zaman, Rasûlüllah'ı (s.a.v.), **«İlâhlarımız senden öc alacaklar»** diyerek korkutmaya çalıştılar. Hasan; müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.v.)i ilâhlarıyla korkutmaya çalıştıklarını nakletmiştir. (Bak: Fahreddin Razî Tefsiri, c. 15, shf. 93.)

Rasûlüllah (s.a.v.), Allah'ın emrine uyarak, hem onlara ve hem de ilâhlarına meydan okudu: **«De ki: Ortaklarınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun, hiç aman vermeyin»** (1).

Peygamberimiz (s.a.v.), ibadet konusunda, kendisiyle müşrikler arasındaki temel farkı delil olarak kullandı. O, herşeye kâdir ve gerçek Allah'a tapıyordu. Kendisine sığındığında yardım ediyor, düşmanlarının kötülüklerinden onu koruyordu. Bunun en büyük delili, o günkü cahili toplumun inançlarına ters düşen davetini yapması, yayması, onlara sesini duyurması, ilâhlarının ve hülyalarının boşluğunu haykırmasıdır. Onu öldürmek ve davasını çürütmek üzere anlaştılar, el birliği ettiler. Bununla beraber Allah ona yardım etti, düşmanlarına karşı kendisine yetti. Soy sop taassubuyla ve binbir çeşit sapık cereyanlarla sarsılan toplumda, tek başına iken bütün herkese galip getirdi. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) hâli işte bu idi ve her şeyin yaratıcısı, güçlü mabudunun ve ortaksız Allah'ın hâli de işte böylece meydandaydı.

Ama müşriklerin ve onların mabudlarını durumuna gelince, onlar dilediklerine kavuşamadılar. Allah'tan başka taptıkları ilâhlar kendilerine bir yardımda bulunamadılar. Ne onlara ne de kendilerine yapılan fenalıklara engel olamadılar. Artık haktan sonra geriye sapıklıktan başka bir şey mi kalır? **«(Çünkü) Velîm (işlerimi üzerine alan), kitabı (Kur'ân-ı) indiren Allah'tır. Salihlere (korumasıyla) velilik eden de O'dur. O'nu bırakıp da taptıklarınızın, ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine bir yardımları (hayırları) olur.»** (2).

---

(1) A'râf; 195.

(2) A'râf; 196-197.

ALTINCI SAHNE:

«(Ey Mekkeliler), siz ve Allah'tan başka taptığınız (putlar) cehennemin odunlarısınız. Oraya varacaksınız. Eğer onlar (iddia ettiğiniz gibi) ilâh olsaydılar, cehenneme varmazlardı, (girmezlerdi). Hepsi de (tapanlar da, tapılanlar da) içinde temellidirler. Onlar (yani tapanlar) orada inlerler; ah ederler. Ve cehennemde (ateşin şiddetli uğultusu yüzünden hiçbir şey) işitemezler. Bizden kendilerine en güzel (menzile-derece) takdir edilenler işte onlar (ateş)den uzak tutulanlardır. Cehennem'in sesini duymazlar. Canlarının istediği (nimetler) içinde temellidirler» (1)

Yine Yüce Allah buyuruyor:

«Meryem oğlu, örnek verilince (Kur'ân'daki «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarısınız» âyetine itiraz olarak sana getirilince (2). milletin buna gülüyor, «Bizim ilâhlarımız mı, yoksa o mu daha üstündür?» diyorlar. (İsâ da Allah'tan başka tapılan olduğundan ateşe girecektir ve eğer daha üstündür diyorsan ve buna rağmen ateşe girecekse, zararı yok, varsın bizim ilâhlarımız da oraya girsin diyorlar.) (3). Sana bu örneği vermeleri, sadece tartışmak içindir. Onlar çok tartışmacı bir millettir. O (yani Meryemoğlu İsa) kendisine (peygamberlik) nimet(i) verdiğimiz ve İsrailoğullarına (babasız olarak dünyaya gelişini) örnek kıldığımız bir kuldur.» (4)

TARTIŞMA KONUSU: MÜŞRİKLERİN, ÇELİŞKİ BULDUĞU GEREKÇESİYLE KUR'ÂN'I YERMEYE TEŞEBBÜSLERİ:

Hepsi de müşriklerin, peygamberimizle (s.a.v.) tartıştığını gösteren bir çok haber nakledilmiştir. Yukarıdaki âyetler, bu tartışmalardan görüntüler aksettirmektedir.

Rasulullah (s.a.v.) müşriklere: **«Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz»** âyetini okumuştu. Âyetin

(1) Enbiyâ; 98-102.
(2) Bak: Celâleyn, Ebussuud Efendi (çev.)
(3) Bak: Ebussuud Efendi (çev.)
(4) Zuhruf; 57-59.

anlamı, müşriklerin ve bütün tapmış oldukları putların ateşe girecekleri ve onun yakıtı olacakları şeklinde idi.

Müşrikler âyetteki genellemeyi, Rasulullah'ın (s.a.v.) getirdiği Kur'an'ı yermede fırsat bildiler ve içerisinde çelişki bulunduğu iftirasına kalkıştılar.

Bu tartışmanın öncülüğünü **Abdullah b. Ez-Zibârâ Es Sehmi** yapıyordu. Yukarıdaki âyet hakkında:

«— Bu, bize ve ilâhlarımıza mı deniyor, yoksa bütün milletlere mi?» Peygamber (s.a.v.)

«— Bütün milletlere.» Abdullah:

— Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki seni susturdum. Çünkü sen Meryemoğlu İsa'nın peygamber olduğunu iddia ediyor, onu ve anasını hayırla yad ediyorsun öyle değil mi? Yine hıristiyanların onlara taptıklarını bilirsin. Yahudiler Uzeyr'e tapıyorlar; ayrıca meleklere de tapılmaktadır. Eğer bütün bunlar ateşte iseler, liâhlarımız ve biz onlarla beraber olmaya razıyız» dedi (1).

Allahu Tealâ bu itirazı **«Bizden kendilerine en güzel (menzile -derece) takdir edilenler, işte onlar** (ateş)den **uzak tutulanlardır.** Cehennemin sesini duymazlar. Canlarının istediği (nimetler) içinde temellidirler», (2).

İbni Abbas'dan (r.a.) rivayet edilen tartışma da bu türdendir. «Rasulullah (s.a.v.) bir gün «Kureyş topluluğu! Allah'tan başka tapılanların hiçbirinde hayır yoktur» dedi. Ona:

«— Sen İsa'nın, Allah kulu, peygamberi ve salih bir insan olduğunu söylemiyor musun? Halbuki Allah'dan başka ona da tapılmaktadır» dediler. O nedenle Allahu Tealâ: **«Meryemoğlu örnek verilince, milletin buna gülüyor»** âyetini indirdi» (3).

Kurtubî: «Senden önce gönderdiğimiz peygamberlere sor, biz Rahman (olan Allah) tan başka, kulluk edilecek ilâhlar (meşru) kılmış mıyız?» âyeti inince müşrikler Meryemoğlu İsa'yı bahane ettiler ve «Muhammed, hıristiyanların İsa'yı ilâh edindikleri gibi, bizim de kendisini ilâhlaştırmamızı istiyor»

---

(1) **Fahreddin Razî Tefsiri; C. 27, shf. 221.**

(2) **Enbiya: 101-102.**

(3) **Bak: İbni Kesir Tefsiri; C. 4, shf. 132 ve Kurtubî Tefsiri; C. 16, shf. 103.**

dediler. Bu açıklamayı **Katâde** yapmıştır. **Mücâhid'den** de benzeri rivayet edilir: Kureyş «İsâ'nın milleti İsa'ya taptıkları gibi, Muhammed de kendisine tapmamızı istiyor» dediklerinde, Allah bu âyeti yani **«Meryemoğlu örnek verilince, milletin buna gülüyor»** âyetini indirdi.

Ayrıca **İbni Abbas'dan** (r.a.) başka bir tefsir: Allah, Hz. İsa hakkında, **Abdullah b. Ez-Zibârâ'nın** müslüman olmadan önce Rasulullah'la (s.a.v.) yaptığı tartışmayı kastetmektedir. Kureyş, Abdullah'a, Muhammed «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarısınız» **diyor** dediler. Abdullah:

«— Ben yanında olsaydım cevabını verirdim» dedi. Kureyş:

— O'na ne diyeceksin?

— Derdim ki: İşte Mesih! Hıristiyanlar ona tapıyorlar. Ve işte Uzeyr! Yahudiler de ona tapıyorlar. Bunlar da mı cehennemin odunudurlar?» Konuşması Kureyş'in hoşuna gitti ve Muhammed'i böylelikle susturdu zannettiler. «Gülüyorlar» âyetinin anlamı işte budur. Bunun üzerine Allah **«Bizden kendilerine en** ***güzel (menzile-derece) takdir edilenler, işte onlar ateşten*** **uzak tutulanlardır»** âyetini indirdi» (1).

Kendisinden **İbni Kesir'in** nakletmiş olduğu gibi, **Abdullah b. Zibârâ** kıssasını en geniş bir biçimde, **«Es-Sire»** adlı eserinde **Muhammed b. İshak b. Yesar** (rh) anlatmıştır. «Bana ulaşan bir habere göre, bir gün Rasulullah (s.a.v.), **El-Velid b. El-Muğire** ile mescidde oturuyorlardı. **En-Nadr b. El-Hâris** çıkageldi ve yanlarına oturdu. O sırada mescidde Kureşyten bir çok kişi bulunuyor ve peygamberimiz de (s.a.v.) konuşuyordu. **En Nadr b. El-Haris** kendisine karşı çıktı; ancak Rasulullah (s.a.v.) onu susturuncaya kadar kendisiyle tartıştı. Sonunda **«Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunlarısınız. Oraya varacaksınız. Eğer onlar ilâh olsalardı, cehenneme girmezlerdi. Hepsi de içinde temellidirler. (Hiç bir şey) işitemezler»** âyetini okudu. Sonra peygamberimiz (s.a.v.) kalktı. Ardından **Abdullah b. Ez-Zibârâ Es-Sehmî** geldi. **Onlarla** birlikte oturdu. **El Velid El-Muğire** Abdullah'a: — Vallahi, En-Nadr b. El-Hâris, Abdülmuttalib'in oğlu karşısında biraz önce apışıp kaldı. Bir

---

(1) Kurtubî Tefsiri; C. 12, shf. 102-103.

şey diyemedi. Muhammed, bizim ve taptığımız ilâhların ateşe odun olacağını söyledi,» dedi. Abdullah:

«— Eğer ben onu görseydim, susturmasını bilirdim. Kendisine sorun bakalım; bütün Allah'tan başka tapılanlar kendilerine tapanlarla birlikte cehennemde midirler? Biz meleklere, yahudiler Uzeyr'e ve hıristiyanlar da Meryemoğlu İsa'ya tapıyorlar» dedi. El-Velid ve mecliste yanında bulunanlar, Abdullah'ın sözlerinden çok hoşlandılar. Delil gösterdiğini ve Muhammed'le (s.a.v.) tartışabileceğini zannettiler. Bütün bunlar peygamberimize ulaştırıldı. Bunun üzerine «Allah'tan başka tapılmayı kim isterse, kendisine tapanla birlikte (ateşte)dir. Böylelikle onlar şeytana ve şeytanın ibadetini emrettiği kimseye tapmış oluyorlar» buyurdu. Arkasından Allahu Tealâ **«Bizden kendilerine en güzel (derece) takdir edilenler, işte onlar (ateş)-den uzak tutulanlardır. Cehennemin sesini duymazlar. Canlarının istediği (nimetler) içinde temellidirler»** âyetini indirdi. Yani bunlarla, İsa (a.s.) Uzeyr (a.s.), ayrıca yahudilerin ve hıristiyanların muvahhid, Allah'a itaat eden fakat cahillerin kendilerini Allah'tan başka rabler edindikleri hahamları ve ruhbanları kastedilmektedir. «Melekler, Allah'ın kızlarıdır. Biz onlara tapıyoruz» diyenler hakkında **«Allah (meleklerden) çocuklar edindi» dediler. Süphanallah! (Onlar, Allah katında) şerefli kılınmış kullardır. (Kulluk ise çocuk olmaya engeldir). Ondan önce söz söyleyemezler. Ancak onun emri üzerine iş işlerler. Allah, geçmişlerini ve geleceklerini bilir (yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.) Onlar (Allah'ın şefaat edilmesine) râzı olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler. O'nun korkusundan titrerler. Bunlar içinde kim, «Ben, Allah'tan başka bir tanrıyım derse, kendisini cehennemle cezalandırırız. İşte (onu böyle cezalandıracağımız) gibi zalimleri de (müşrikleri de) cezalandıracağız»** (1) âyetleri indi.

Hazreti İsa'nın Allah'tan başka tapılanlar içerisine girdiğinden söz edildiğinde **«Meryemoğlu örnek verilince, milletin buna gülüyor. Bizim ilâhlarımız mı, yoksa o mu daha üstündür?» diyorlar. Sana bu örneği vermeleri, sadece tartışmak içindir. Onlar çok tartışmacı bir millettir. O kendisine nimet ver-**

---

(1) **Enbiya: 26-29.**

diğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur» âyetleri indi.

Hepsi de müşriklerin Rasulullah (s.a.v.) ile yaptıkları tartışmaları aksettiren bu haberleri verdikten sonra, müşriklerin ortaya attıkları şüphelerin kritiğine ve bazı müfessirlerin cevaplarına geçiyoruz:

1. Müşrikler: «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarısınız» âyetine ve «Ey Kureyş topluluğu, Allah'tan başka tapılanların hiçbirinde hayır yoktur» hadisine itirâz etmişlerdir.

Karşı delilleri: Ayet ile hadisten genelleme yaparak, putları, peygamberleri, melekleri ve salih insanları da içerisine almalarıdır. Malûmdur ki, müşrikler meleklere, yahudiler Üzeyr'e, hıristiyanlar İsa'ya tapmaktadırlar. O halde, âyetin ifade ettiği gibi bunlar nasıl cehennem odunu olsunlar? «Kendilerinde hayır yoktur,» nasıl denebilir? Allah ve peygamberi onları övmemiş miydiler?

Bir başka bahaneleri daha bulunmaktadır: Rasûlüllah (s.a.v.) ilâhlarını yerip, Hz. İsa'yı övünce, hıristiyanların İsa'ya (a.s.) yaptıkları gibi, kendisine tapmalarını istediğini zannetmeleridir. Bununla ilgili olarak **İbni Abbas'dan** (r.a.) **El-Avfî'nin** naklettiği rivayeti **İbni Cerir Et-Taberî,** tefsirine alır: **«Meryemoğlu örnek verilince, milletin buna gülüyor».** Yani Kureyş gülüyor. Çünkü daha önce kendilerine **«Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunlarısınız, oraya varacaksınız»** denmiş idi. Bunun üzerine Kureyş, «Meryemoğlu nedir?» dediler. Rasulullah (s.a.v.): «Allah'ın kulu ve peygamberidir» diye cevap verdi. Kureyş: «Vallahi, bu adam, hıristiyanların Meryemoğlu İsa'yı rab edinmeleri gibi, kendisini rab edinmemizi istiyor» dediler. Allah **«Sana bu örneği vermeleri ancak tartışmak içindir. Onlar tartışmacı bir millettir»** âyetini indirdi (1).

İtirazlarının özeti işte budur. Yukarıda geçen âyet, hadis ve aynı anlamdaki haberler etrafında müşriklerin itirazlarına bir kısım müfessirler cevap vermişlerdir. Örneğin **İbni Cerîr**

(1) **Bak: İbni Kesir Tefsiri C. 3, shf. 198-199 ve C. 4, shf. 131. Taberî Tefsiri; C. 17, shf: 96-97.**

Et-Taberî cevabında, arapçada aklı olmayan varlıklar için kullanılan, «taptığınız şeyler» anlamındaki «ma» kelimesi üzerinde durur. (1) Bu konuda kendisini **Fahreddin Râzî** izler. «Ma» kelimesi akıllı varlıkları içerisine almaz, der (2).

Hafız İbni Kesîr'in cevabı da buna yakındır. **«Sana bu örneği vermeleri sadece tartışmak içindir»** âyetini tefsir ederken yazdıklarını veriyoruz: «Yani onu örnek göstererek âyete itiraz edilemeyeceğini bildikleri halde, sırf tartışmak amacıyla bunu yapıyorlar. Çünkü âyette aklı olmayan varlıklar kastedilmektedir. İşte! **«Siz ve Allah'tan başka taptığınız şeyler cehennemin odunlarısınız.»** Ayrıca, Kureyş kavmine hitap edilmektedir. Onlar Hz. İsa'ya tapmamaktadırlar ki onunla itiraz etsinler. Bilâkis putlara tapıyorlar. O bakımdan bu sözlerinin doğruluğuna inandıklarından değil, yalnızca tartışmak için böyle yaptıkları ortaya çıkmaktadır.» (3)

Bize öyle geliyor ki, «ma» kelimesi genel anlamda kullanılmıştır ve Allah'tan başka bütün tapılanları içine almaktadır. O açıdan, insanları kendisine kulluğa davet eden veya kendisine kullauk edilmesine rıza gösteren her tağut girer. Müşriklerin putları da öncelikle girer.

Ama kendilerinin rızası (ve suçu) olmaksızın ilâhlaştırılan, İsa, Uzeyr ve meleklere gelince, hem şerî deliller, hem de aklî deliller, onları bu genellemeden çıkarır. **«Kimsenin günahını çekmez»** (4). **«Muhsinlerin aleyhlerine (suçu olmayan iyi kulların yakalarına yapışılarak azab edilmelerine) yol aranamaz.»** (5)

Müşrikler şüphe sokmayı istediklerinde, âyetteki genellemeyi, ganimet bildiler ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) okumuş olduğu Kur'ân âyetlerini nakzedici bir söz olarak değerlendirdiler. Âyetteki umum, bir kısım insanların, müşriklerin ortaya attığı şüphelerden etkilenmesine neden olunca, Allahu Tealâ; **«Biz'den**

---

(1) **Bak: Taberî Tefsiri; C. 25, shf. 86.**
(2) **Bak: Taberî Tefsiri; C. 17, shf. 87-88.**
(3) **Bak: Fahreddin Razî Tefsiri; C. 27, shf. 222.**
(4) **Bak: İbni Kesir Tefsiri; C. 4, shf. 132.**
(5) **Fatır: 18, En'âm: 164.**
Tevbe: 91.

kendilerine en güzel (derece) takdir edilenler, oradan uzaklaştırılırlar» âyetini indirerek kendisinden başka tapılan melekleri, İsa'yı (a.s.) ve Üzeyr'i (a.s.), salih kullar olduklarından açıkça dışarıya çıkardı.

Buna göre; **«siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarısınız»** sözü genel (âmm) ve **«Bizden kendilerine en güzel (derece) takdir edilenler, oradan uzaklaştırılırlar»** sözü özeldir (hâss). Usul kâidelerinde, hâss, âmm'dan önce gelir.

Âyetin genel anlam ifade ettiği görüşünü ağır bastıran nedenleri şöylece sıralayabiliriz:

1. **Taberi'nin** «mâ» kelimesi arapçada aklı olmayan varlıklar için kullanılır» sözü üzerinde durmak gerekir. Gerçekte «mâ» kelimesi akıllı varlıklar için de kullanılmıştır. Özellikle **«Hoşunuza giden (mâ tebe leküm) kadınlarla evlenin»** (1) ve **«Rabbim, ben karnımdaki çocuğu (mâ fî batni-dünya meşgalelerinden) kurtulmuş olarak (Beyt-i Makdis'in hizmetine) adadım»** (2) âyetlerinde bu görülür. Yine akıllı ve akılsız karışık (bir aradaki) varlıklara kullanılır. **«Göklerde olanlar da yerde olanlar da (mâ fis-semâvâti vel-ardi) Allah'ı tesbih ederler»** (3).

2. Biraz önce, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Zibârâ'ya verdiği cevap, peygamberimizin âyetten genel bir mefhum anladığını göstermektedir. Çünkü «Allah'tan başka tapılmayı kim isterse, kendisine tapanla birlikte (ateşte)dir» buyurmuştur.

Bu genelleme bizzat Rasûlüllah (s.a.v.) tarafından yapılmış ve akıllılar için kullanılan «men» kelimesi ile yine sadece iradesi olan akıllı varlıklara söylenen «isterse» kelimesine yer vermiştir.

Biliyoruz ki, Rasûlülalh (s.a.v.) bu sözü söylerken, Meryemoğlu İsa'nın, Üzeyr'in ve meleklerin, kendilerine hiç kimsenin tapmasını istemediklerini ve buna asla rıza göstermediklerinin farkındaydı. Öyleyse peygamberimizin (s.a.v.) «kim isterse» sözü, bir bakıma, genelleme ve bir bakıma da özellemedir (tahsisdir). Hadis, Allah'tan başka tapılan bütün cansız varlıklarla buna rıza gösteren akıllı varlıklar hakkında geneldir. Kendisi-

---

(1) **Nisa/3.**
(2) **Âli İmrân: 35.**
(3) **Saff; 1.**

nin izni ve rızası olmaksızın Allah'tan başka tapılan akıllı varlıkları çıkarması itibariyle de özeldir.

3. **«(Onlar, Allah katında) şerefli kılınmış kullardır. Ondan önce söz söyleyemezler. Ancak onun emri üzerine iş işlerler. Allah geçmişlerini ve geleceklerini bilir. Onlar (Allah'ın şefaat edilmesine) râzı olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler. Onun korkusundan titrerler. Bunlar içinde kim «ben Allah'tan başka tanrıyım» derse, kendisini cehennemle cezalandırırız. İşte (onu böyle cezalandıracağımız) gibi, zalimleri de (müşrikleri de) cezalandıracağız»** (1), Melekler hakkında inen bu âyeti kerime, ilâhlık taslayanın ve kendisine kulluğa çağıranın azab göreceğini göstermektedir.

Bu tehdit, her ne kadar melekler ve peygamberler hakkında gerçekleşmiş ise de böyle söylemek normaldir, çünkü ifâde şart kipi iledir. Şartın mutlaka vuku bulması gerekmez. Örneğin: **«De ki, eğer Rahman olan Allah'ın çocuğu olsa, kulluk edenlerin ilki ben olurdum»** (2).

İbni Kesîr'in (rh): «âyet Kureyş kavmine hitap etmekte ve onların tapmış oldukları putlar kastedilmektedir» sözüne gelince: Ayetten ne kastedilmiş olduğu, yahut bir başka deyişle iniş sebebi ile, âyet lâfzının anlattığı genel mefhum arasında fark vardır. Daha önce değindiğimiz gibi, iniş sebebinin özelliğine değil, lâfzın genelliğine itibar edilir.

Muhammed'in (s.a.v.), hıristiyanların İsâ'ya taptıkları gibi, onların da kendisine tapmalarını istediği şeklindeki itirazları ise çok saçmadır. Çünkü Rasûlüllah (s.a.v.) halkın hiçbirinden kendisine tapmasını istememiş, tam tersine rivayet edildiği üzere kabrinin puthaneye çevrilmesinden Allah'a sığınmıştır. «Allahım, kabrimi tapılan bir put haline getirme» diye yalvarmıştır. Hadisi, **İmam Mâlik**, sırasıyla **Zeyd b. Eslem, Atâ b. Yesâr**, o da peygamberimizden mürsel olarak nakleder. Aynı hadisi **Bezzâr**, sırasıyla **Zeyd, Atâ, Ebu Said el-Hudrî**, o da peygamberimizden merfu olarak nakleder. **İmam Ahmed** buna benzer bir hadisi, **Sehl b. Ebû Sâlih, Sehl'in** babası ve **Ebû Hureyre** (r.a.) senediyle Rasûlüllah'dan (s.a.v.) rivayet etmiştir.

---

(1) **Enbiyâ: 29.**
(2) **Zuhruf; 81.**

Peygamberimiz (s.a.v.) «Allahım, benim kabrimi put haline getirme. Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen millete Allah lânet etsin» buyurmuştur (1).

Rasûlüllah (s.a.v.) şirke yol açacak bütün kapıları kapatmıştır. «Hıristiyanların Meryemoğlu İsa'yı övmede çok aşırı gittikleri gibi, siz de beni övmede haddi aşmayın. Ben yalnızca bir kulum. (Bana) Allah'ın kulu ve peygamberi deyin» buyurmuştur. Hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmektedir (2).

Sakındırılan aşırı övgüden maksat, şirke vesile olacak türüdür. O nedenle «Hıristiyanların Meryem oğlunu övmede aşırı gittikleri gibi» denmiştir. Zaten peygamberimiz (s.a.v.) bu şekilde övülmeye muhtaç değildir. Çünkü Allah ona hem özel kulluk vazifesi vermiş hem de bütün insanlığı kuşatan bir peygamberlik görevi yüklemiştir. İşte bunlar en üstün derecenin ifadesidirler. **«Alemleri uyarmak üzere, hakkı batıldan ayırdeden (Kur'ân'ı) kulu (Muhammed'e) indiren Allah yücelerin yücesidir»** (3).

Ancak bu, Rasulullah'a (s.a.v.), hakkı olan sevgiyi göstermede, söyledkilerini tutma ve hürmet etmede kusur edeceğimiz ve lâyık olduğu şekilde hayırla yâd etmeyeceğimiz anlamına gelmez. Muhammed'in (s.a.v.) Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet etmenin en üstün seviyesine ancak, «Yapınız» dediklerini yapmak, «kaçınız» dediklerinden kaçınmak, haber verdiklerini tasdik etmek ve Allah'a, onun gösterdiği şekilde kulluk etmekle ulaşılabilir.

Rasûlüllah (s.a.v.), kişiye, çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha sevimli gelmedikçe iman etmiş sayılmaz. Buhari ve Müslim bu anlamda hadis rivayet etmektedirler (4). Peygamberin şanına hürmet göstermek, şahsına saygı duymak, dinde zaruri olarak bilinen hususlardandır. Ancak bu sevgi, şeriatın gösterdiği noktaya kadardır. Aşırı gidip ifrata kaçamayız. Hıristiyanların Hz. İsa'ya, yahudilerin de Uzeyr'e (a.s.)

---

(1) Müsned: İmam Ahmed; C. 2, shf. 246.

(2) Buharî; Kitabu Ehâdîs il-Enbiyâ/«Kitab'da Meryem'i de an!» ayeti ile ilgili bölüm.

(3) Furkân: 1.

(4) Bak: Buharî: Kitâb ül-Îmân: C. 1, shf. 12.

yaptıkları gibi yapamayız. Onun hakkını da yiyemeyiz ve kendisini normal bir fert gibi göremeyiz. Allah onu hem insanlara, hem cinlere, evrensel bir elçi yaparak şereflendirmiştir. Peygamberlerin sonuncusu kılmış, kevser havuzunu ve makamı mahmûdu vermiştir. Kısacası insanların en üstünüdür.

Sahabe —Allah kendilerinden râzı olsun— Onun emirlerini tutmuşlar, nehivlerinden sakınmışlar, kendisine büyük hürmet ve sevgi göstermişlerdir. Bununla birlikte Rasûlüllah (s.a.v.) tevhidi sürekli gözetmiştir; onu, «Allah ve sen dilersen» diyen bir adamı reddederken görmekteyiz: «Yalnız Allah dilerse de! Beni Allah'a ortak mı koşuyorsun?» buyurmaktadır. Sahabeden biri «Rasûlüllah'a gidelim ve şu münafığa karşı yardım dileyelim» deyince; peygamber (s.a.v.); «Benden yardım dilenmez, ancak Allah'tan yardım dilenir» buyurur. Hadisi **Taberânî** senediyle birlikte rivayet etmiştir. Bütün bunlar, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) tevhid hususunu gözetip, şirke giden yolları tıkadığını göstermektedir. Artık, akıllı bir kimse onun, hıristiyanların İsa'ya (a.s.) yaptıkları gibi, Kureyş'in kendisine tapmasını istediğini söyleyebilir mi?

Babasız dünyaya geldi, ölüleri diriltti, anadan doğma körleri iyileştirdi diye —ki hepsi Allah'ın izni iledir— hıristiyanlar, İsa'nın (a.s.) ilâh olduğuna inanınca ve tartışanlar arasında bunlar şüphe kaynağı olunca, Allah Hz. İsa hakkında gerçek sözü söylemiştir. **«O kendisine (peygamberlik) nimet(i) verdiğimiz ve İsrail oğullarına (babasız olarak dünyaya gelişini) örnek kıldığımız bir kuldur»** (1) O yalanlanmayacak bir peygamber ve tapılmayacak bir kuldur. İlerde Hz. İsa, hıristiyanların ona tapışı ve işin gerçeği uzun uzadıya —inşallah— açıklanacak ve bu konu etrafındaki itirazlar ele alınacaktır.

İşte tevhidi ispatlama ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Allah katından getirdiği kitaptan şüphe ettirmek için, müşriklerin saldırılarını cevaplama sahnelerinden birisi budur.

O zamanlar bu tartışmanın başını çeken ve müslümanları hicveden meşhur şair Abdullah b. Ez-Zibarâ daha sonraları doğru yolu bulmuş ve iyi bir müslüman olmuştur. Rasulullaha

(1) **Zuhruf; 59.**

(s.a.v.) mü'min olarak geldiğinde, hicivlerinden ötürü özür dileyerek aşağıdaki şiiri söylemşitir:

Ey âlemlerin hükümdarının elçisi! Dilim,
Hayırsız olduğum dönemlerde
Sapıklık yollarında şeytana yoldaş iken ben,
birleştirdiğini ayırırdı. (Yaptığını bozardı).
Helâk oluyor şeytanın gittiği tarafa giden.
Üzüntüler ve endişeler, kapkaranlık bir gecede
Kaçırdılar uykumu ve bana gelen bir haberde
Ahmed (s.a.v.) beni yermiş ve bütün gece
Sanki hummaya tutuldum kaldım.
Ey kuvvetle yürüyen iri devenin
Mafsallarında taşıdığı en hayırlı kişi!
Ben delâlette şaşkın şaşkın
Dolaşırken bahşettiğin iyiliğe karşı
Şimdi (mahcubum) özür diliyorum
O günler ki, getirdiler bana
En azgın yolunu sehm (kabilesin)in
Mahzûmlular da
Emrederlerdi onu bana.
Helâk edecek şeylere yapışmıştım
Bana azgınların hâli hâkimdi
Uğursuz mu uğursuz onların hâli,
Bugün kalbim nebi Muhammede inandı
Buna erişmeyen mahrum kaldı
Bitti artık düşmanlık geçti
Sona erdi sebebleri
Ve aramızdaki bağları
Davet ettik hem de fikirleri
(Olduk tek bir kalb gibi)
Feda olsun sana babam ve annem
Affet hatamı çünkü merhametlisin sen
Hem de merhamet edilen (1).

---

(1) «Es-Sire En-Nebeviyye «Hafız İbni Kesir Cilt: 3, shf. 585, 586.

YEDİNCİ SAHNE:

«Cinleri —O yaratmışken— (kâfirler) Allah'a ortak koştular. Körü körüne O'na oğullar ve kızlar uydurdular. Haşa o onların yakıştırmalarından yücedir. O gökleri ve yeri daha öne benzerleri olmadan yaratandır. Zevcesi yokken nasıl çocuğu olabilir? Herşeyi o yaratmıştır. Her şeyi bilir. İşte Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka tanrı yoktur, her şeyin yaratanıdır. Öyleyse ona kulluk edin. O her şeye de vekildir. (Gözeticidir (1).

«Sor bakalım, kızlar senin Rabbinin de, erkekler onların mı? Yoksa melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler? Dikkat edin doğrusu onlar yalan uydurarak söylüyorlar. «Allah doğurdu» diyorlar. Onlar şüphesiz yalancıdırlar. Allah kızları, oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyorsunuz? Ne biçim hükmediyorsunuz? Hiç öğüt almıyor musunuz? Apaçık bir deliliniz mi var? Doğru sözlülerden iseniz kitabınızı getirin bakalım. Allah ile cinler arasında bir soy bağı icâd ettiler. Andolsun ki cinler de (bu sözü söyleyenlerin ateşe) götürüleceklerini bilirler. Allah onların yakıştırmalarından uzaktır» (2).

Tartışmanın konusu üç nokta etrafında yoğunlaşmaktadır:

1. Müşrikleri Allah'a ortak koşmaları,
2. Allah'ın çocuğu var diyerek iftira atmaları,
3. Melekler Allah'ın kızlarıdır, demeleri. Oysa Allah bundan uzak bulunmaktadır.

Allahu Tealâ önce: «Cinleri o yaratmışken —(kâfirler) Allah'a ortak koştular» daha sonra:

«Allah ile cinler arasında bir soy bağı icâd ettiler. Andolsun ki cinler de (bu sözü söyleyenlerin ateşe) götürüleceklerini bilirler» buyurmaktadır.

Bu iki âyetin konusu aynıdır. Cinler hakkındaki müşriklerin inançlarını dile getirmektedir. Ancak burada cin kelimesiyle neyin kastedildiğini bilmek gerekir. Onları nasıl Allah'a ortak yapmaktadırlar? Allah ile cinler arasında icad ettikleri soybağı nedir?

---

(1) Enam/100, 101.
(2) Saffat/149, 159.

A) Allahu Tealâ'nın «Cinleri Allah'a ortak koştular» sözü hakkında üç görüş vardır:

BİRİNCİSİ: Katâde ve Suddi'nin dedikleri gibi cinlerden maksat meleklerdir (1). Çünkü arap müşrikleri «Melekler Allah'ın kızlarıdır» derlerdi. Meleklere «cin» denmesinin nedeni göze görünmemelerinden ötürüdür. (Çünkü cin, göze görünmemek, gizlemek anlamına gelen «ce-ne-ne» kökünden türemiştir.) Bu görüş, müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduğu şeklindeki inançlarına işâret etmektedir. O zaman meleklerin Allah'a ortak koşulması ancak onların alemde (diledikleri şekilde) tasarrufta bulundukları söylendiği takdirdedir. O zaman şirk koşulmuş olur. Fahreddin Râzi, buna yakın bir görüşü zikrederek yanlış olduğuna hükmeder (2).

Bu tefsirin yanlış olduğuna delâlet eden hususlardan birisi de, Allah'ın kıyamet gününde meleklerin söyleyecekleri sözü bildiren haberidir. **«Onların (müşriklerin) hepsini toplayacağı ve meleklere: «Bunlar mı size tapıyordu?» diyeceği günü (an!) Melekler: «Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz sensin. Onlar cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanıyorlardı» diyecekler»** (3). Cinlerin burada kesinlikle melekler olmadığını âyet açıklamaktadır.

İKİNCİSİ: Ayette geçen cin, gerçek anlamdaki cin türüdür. Allah'a ortak koşulmalarının mânâsı, müşriklere puta tapmalarını emretmeleri, kendilerini onlara davet etmeleri ve putperestlerin de itaat göstermeleridir. Hasan Basri'nin ve bir gurup müfessirin görüşü budur. İbni Kesir (rh.) de bu tarafa meyleder: «Onlar puta taptıkları halde, nasıl cinlere taptıkları söylenebilir?» sorusunun cevabı: Onların putlara tapışları, cinlerin bunu emretmeleri ve kendilerinin de itaat etmeleridir. Buna bazı âyetleri örnek verelim: **«Onlar Ondan (Allah'dan) başka yalnız dişilere taparlar. (Böylece) azgın şeytandan başkasına kulluk etmiş olmazlar. Allah ona lânet etti. O da «Andolsun ki, kullarından (bana) ayrılmış olan nasibi (mi) alacağım» de-**

---

(1) Kurtubi Tefsiri Cilt: shf. 53.
(2) Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 13, shf. 115.
(3) Sebe/40, 41.

di. «Ey Ademoğulları, Ben size şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin, bu doğru yoldur diye emretmedim mi?» (1). Yine meleklerin kıyamet günündeki sözleri... **«Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz sensin. Onlar değil! Onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanıyorlardı.** (2) İşte bu yüzden Yüce Allah **«Cinleri —O yaratmışken— (kâfirler) Allah'a ortak koştular.»** buyurmuştur (3).

Fahreddin Râzi bu görüşü de uzak bulur. «Çünkü, şirk koşmaya iten nedene, Allah'a ortak (şerik) ismi verilmez, ne sözlük anlamda, ve ne de mecaz anlamda böyle denmez» (4). Fakat bizce bu görüş uzak değildir. Çünkü bazen şirk, Allah'ın haram kıldığına helâl diyenlere veya helâl kıldığını haram diyenlere itaat etmekten ibaret olur. Örneğin, **«Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryemoğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa tek ilâhtan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka ilâh yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir»** (5). Rasulullah (s.a.v.) bu âyeti Adiy, b. Hatem El-Tâi'ye okuduğunda, «Ya Rasulullah, biz onlara tapmazdık» demiştir. Bunun üzerine peygamberimiz (s.a.v.) «Onlar, size Allah'ın haram kıldığını helâl kılıp, siz de benimsemiyor muydunuz? Yine Allah'ın helâl kıldığını haram kılıp siz de haramdır demiyor muydunuz?» buyurur. Hatem «Evet» deyince, «İşte bu onlara ibadettir» der. Hadisi İmam Ahmed ve Tirmizi rivayet etmişlerdir. Tirmizi «Hasen'dir» demiştir. Ayrıca olayı uzun uzadıya İbni Cerir et-Taberi de rivayet eder. Allah'ın koyduğu şeriate uymayan bir helâl kılmaya yahut haram kılmaya boyun eğmek ibadet olunca, şirk koşma fiiline itaat öncelikle ibadet sayılır ve Allah'tan başkasına ibadet ise ortak koşmanın ta kendisidir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Ayeti Kerime zındıklar hakkında inmiştir. İbni Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, kendisi «Cinleri Allah'a ortak koştular» âyetini tefsir ederken şunları söylemekte-

---

(1) **Yasin/60-61.**
(2) **Sebe/41.**
(3) **İbni Kesir Tefsiri Cilt: 2 shf. 160.**
(4) **Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: shf. 115.**
(5) **Tevbe/31.**

dir: «Allah ve İblis kardeştirler» diyen zındıklar hakkında inmiştir. Allah, insanların, hayvanların, davarların ve iyi şeylerin yaratıcısıdır. İblis de yırtıcı hayvanların, yılanların, akreplerin ve kötü şeylerin yaratıcısıdır. (1)

Tefsirinde Fahreddin Râzi'nin ekledikIerine geliyoruz: «İbni Abbas'ın (r.a.) dile getirdiği bu görüş, âyetin önceki âyetlerde bulunmayan faydalı bir tarafı olmaktadır. İbni Abbas, bu tefsiri «Allah ile cinler arasında bir soy bağı icad ettiler» âyetinin teyid ettiğini de söyler. Zira Allah'ın cinlerden olduğunu iddia edilmesi, «cin» kelimesinin kaynağının «ictinan» kelimesi olmasından ötürüdür. «İctinan» gizlenmek, saklanmak anlamına gelir. Melekler ve ruhani varlıklar gözle görülmediklerinden, sanki gözlerden gizlenmiş gibidirler. Dolayısıyla bu tefsir, cin kelimesini, melekler ve ruhanî varlıklara yorar.

Fahreddin Râzî, zındıkların (zenadıka) mecusiler olduklarına işâret eder. İbni Abbas'ın «Bu, zındıkların görüşüdür» demesinin nedeni, mecusilere zındıklar (zenadıka) lâkabının verilmesidir. Çünkü Zerdüşt'ün kendisine Allah katından indirildiğini iddia ettiği kitabın ismi «zind»dir. Ona nisbet edilene «zindi» derler. Sonra arapçaya girmiş «zindik» denmiş ve «zenadika» şeklinde çoğul yapılmıştır.

Fahreddin Râzi'nin açıklamalarına göre, mecusiler evrendeki bütün hayırların «yezdan»dan geldiğine (2) bütün şerhlerin «ehremen»den (3) geldiğine inanırlar. Ehremen bizim dinimizde «şeytan»ın karşılığıdır. Kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerdir. Çoğuna göre «Ehremen» sonradan yaratılmıştır. Nitelikleri hakkında garip inançları vardır. Azınlık onun ezeli ve ebedi olduğunu kabul eder. Her iki gurup da evrenin idaresinde Allah'a ortak olduğuna inanır. Böylece evrenin hayırla Allah'tan, şerleri de İblis'tendir. İşte İbni Abbas'ın (r.a.) sözünün açıklaması budur.

Şayet bu takdirde, onlar Allah'a bir tane ortak koşmuş olu-

---

(1) **Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 13, shf. 113.**

(2) **Yezdan: Mecusilere göre ezeli ve ebedi ilâhtır. O hayırdır yahut nurdur (ışıktır).**

(3) **Ehremen: Sonradan olan ilâhtır. O serdir yahut zulmettir. (Karanlıktır).**

yorlar. O İblistir. Peki Allah niye ortaklar diye çoğul bir ifadeyle haber veriyor? dense, cevabı şudur: Onlara göre Allah'ın askerleri meleklerdir. İblisin askerleri de şeytanlardır. Melekler içlerinde büyük bir topluluğu oluştururlar. Onlar temiz ve mukaddes ruhlardır. İnsanlara hayırlı şeyleri ve itaatı ilham ederler. Şeytanlar da aynı şekilde büyük bir topluluktur. İnsanlara kötü, kötü telkinlerde bulunurlar. Allah ve askerleri ile, şeytan ve askerleri arasında harp vardır. İşte bu nedenden ötürü Yüce Allah cinleri ortak koştular diye bildirmektedir. Son görüşün izahı budur. (1)

Üçüncü görüş güzeldir. Çünkü zındıklar (mecusiler) âlemlerin ilâhına, evrenin evrilip çevrilmesinde açıkça ortak nisbet etmektedirler.

B) «Allah ile cinler arasında bir soy bağı icad ettiler.» Buradaki cinler kelimesi ile neyin kastedildiği konusunda da müfessirlerin birbirinden farklı görüşleri vardır.

BİRİNCİSİ: Cinlerden kastedilen meleklerdir. Tefsirinde Kurtubi, müfessirlerin çoğunluğuna göre buradaki cinlerin, melekler olduğunu söyler. (2)

Mukatil bu görüşü dile getirir ve melekler Allah'ın kızlarıdır derken Allah ile melekler arasında soy bağı icad etmişlerdir, der. Meleklere cin denmesinin nedeni gözlerden gizlenmeleridir. Yahut cennetin bekçileri olmalarıdır (cennet kelimesi de «Ce-ne-ne» kökünden gelir. Fahreddin Râzi bu görüşe itiraz eder. Çünkü Allah, yukardaki âyetlerde müşriklerin «melekler Allah'ın kızlarıdır» şeklindeki iddialarını iptal etmiş, sonra onun üzerine «Allah ile cinler arasında bir soy bağı icad ettiler» sözünü atfetmiştir. Atf ise matuf ile (atfedilen ile) mutafun ileyh (kendisine atfedilen) in birbirinden farklı olmasını gerektirir. O nedenle âyetten muradın, önceki âyetinden farklı olması icab eder. (3)

İKİNCİSİ: Cinlerle kastedilen, cin türünün ileri gelenleridir. Soy bağından maksat ise kız almak (evlenmek) tir. Mücâ-

---

(1) Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 15, shf. 134.
(2) Kurtubi Tefsiri Cilt: 15 shf. 134.
(3) Fahreddin Razi Tefsiri Cilt: 26, shf. 167.

hidden rivayet edilmiştir. Müşrikler melekler Allah'ın kızlarıdır derlerdi. Hz. Ebu Bekir (r.a.) kendilerine «Peki meleklerin anneleri kim?» diye sordu. Onlar «Cinlerin ileri gelenlerinin kızlarıdır» dediler. Katâde ve İbni Zeyd de böyle tefsir etmişlerdir. Bu yüzden Allahu Tealâ «Andolsun ki cinler» kendilerine böyle şeyler nisbet edenlerin «getirileceklerini» yani bunları söyleyenlerin hesap gününde azaba —ateşe— sürüleceklerini» bilirler âyetini indirmiştir. Çünkü onlar yalan söylüyorlar, iftira ediyorlar ve bilgiden yoksun olarak batıl sözü ağızlarına doluyorlar (1). Yine tefsirinde Kurtubî, Katâde'den, Kelbî'den ve Mukatilden, yahudilerin —Allah kendilerine lânet etsin— Allah cinlerden kız aldı ve melekler ortaya çıktı— dediklerini nakleder (2). Ancak Fahreddin Râzi bu görüşü uzak bulur. Çünkü kız almaya soy (neseb) denmez (3).

ÜÇÜNCÜSÜ: Ayet, Allah ve İblis kardeştirler diyen zındıklar hakkında inmiştir. Allah, bundan yücedir, uludur. Taberî tefsirinde, İbni Abbas'ın (r.a.) «Allah ile cinler arasında bir soy bağı icâd ettiler.» âyetini tefsir ederken, «Allah düşmanları Yüce Allah ile İblis'in kardeş olduklarını iddia ettiler. Oysa Allah bundan yücedir, uludur» dediği zikredilmektedir (4).

Kurtubî, bunun, İbni Abbas (r.a.), Dahhak ve Hasan'ın görüşü olduğunu kaydeder (5). Buna göre «Allah ile cinler arasında bir soy bağı icad ettiler» âyeti kerimesi, «Yezdan» ve «Ehremen»in varlığını savunan zındıkları —mecusileri— yansıtmaktadır. Fahreddin Râzi, bunun gerçeğe en yakın görüş olduğunu söyler. Ancak Alusî bu görüşü, tefsirinde inceleyerek şunları söyler: «Bence bu izah, gerçeğe uzaktır. Çünkü görünüşe bakılırsa «icad ettiler» sözündeki çoğul zamir, Kureyş kavmine aittir. Oysa ne Kureyş ve ne de herhangi bir arap kabilesi böyle bir inançla tanınmamaktadır. Ayrıca burası genel anlamda bütün kâfirlere cevap verildiği bir yer de değildir

(1) İbni Kesir Tefsiri Cilt: 4, shf. 23.
(2) Kurtubî Tefsiri Cilt: 15, shf. 134, 135.
(3) Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 26, shf. 168.
(4) Taberi Tefsiri Cilt: 23, shf. 108.
(5) Kurtubî Tefsiri Cilt: 15, shf. 135.

Bu âyetteki üçüncü görüş ile, önceki âyetteki üçüncü görüşü düşünürseniz, aynı şey olduklarını görürsünüz. O zaman bu görüşe göre iki âyet arasında konu birliği vardır.

Bize öyle geliyor ki, bahsedilen iki âyette başka yönden konu birliği vardır. İkisinde de, ibadet konusunda, müşriklerin cinleri Allah'a ortak yaptıkları anlatılmaktadır. «Cinleri Allah'a ortak koştular» âyetinde cinler aleminin kastedildiği ve ibadet konusunda onları Allah'a ortak yaptıkları bellidir. İbadet çeşit çeşittir. Kim bunlardan birisini Allah'tan başkası için yaparsa, Allah'a şirk koşmuş demektir. Cinlerin, Allah'a ortak yapılması, bazen korkunç vadilerde ve ıssız yerlerde cinlerin ileri gelenlerine sığınmaları ile oluyordu. Bu tür şirki Kur'an dile getirmiştir. **«Gerçekten bir takım insanlar, cinlerin bir takımına sığınırlardı da, onların azgınlıklarını artırırlardı.»** (1) Hasan, İbni Zeyd ve diğerlerinin dediklerine göre, araplardan biri, bir vadiye girip konakladığında «Bu vadideki cinlerin düşüncesiz, ayak takımının yapacağı kötülüklerden başkanlarına sığınırım» derdi. Sonra orada sabah oluncaya kadar geceyi geçirirdi. **Âyet bunun için inmiştir** (2).

İbni Cerir et-Taberi, âyetin tefsirinde İbni Abbas'ın (r.a.) sözünü nakleder. İbni Abbas (r.a.): «Bazı insanlar cahiliyet döneminde, bir vadide gecelerken: «Bu vadinin azizine (baş cine) sığınırım» derlerdi. Bu söz de, cinlerin günahını (şımarıklığını, azgınlığını) artırırdı» demiştir.

Sığınma (istilâze), kullarına Yüce Allah'ın emretmiş olduğu bir ibadet türüdür. **«Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın. Doğrusu o işitendir. Bilendir.»** (3) Kim bu ibadetlerden birini Allah'tan başkasına yöneltirse, kullukta onu ortak yapmış ve ilâhlığında Allah ile çekişmiş demektir.

«Allah ile cinler arasında bir soy bağı (ilişki) icad ettiler» âyetinin tefsirinde Hasan: Allah'a yapılan ibadette, şeytanı ortak koştular. İşte icad ettikleri soy bağı (ilişki) budur» der. Kurtubî şunları ekler: «Hasan'ın sözü bu konuda söylenenlerin en güzelidir. Delili: **«(Ey putlar). Biz sizi (ibadeti**

---

(1) Cinn/6.
(2) Feth-ul Kadir/Şevkani Cilt: 5, shf. 355.
(3) Fussilet/36.

haketme bakımından âlemlerin Rabbine eşit tutardık» (1) âyetidir.

Hasan'ın (r.h.) görüşüne göre, âyette, müşriklerin, ibadeti haketme noktasında cinleri Allah'a ortak koşmalarından ötürü, Allah ile cinler arasında münasebet (ilişki) kurdukları anlatılıyor. İbadet, daha önce geçtiği gibi çeşit çeşittir. Bunlardan herhangi biri Allah'an başkasına yöneltilse, şirk olur. Buna göre her iki âyette konu birliği vardır. Müşrikler ibadet konusunda, cinleri Yüce Allah'a ortak yapmaktadırlar.

İki âyette «Cinleri —O yaratmışken— (kâfirler), Allah'a ortak koştular» —yani O yarattığı halde, ortak koştular anlamındadır— müşrikler, kendi yarattığı şeylerden bir kısmını Allah'a ortak yapmaktadırlar. Bir yaratık, yaratıcıya nasıl ortak olabilir?

Allah'tan başka her şeyin mahlûk olduğu daha önce belirlenmişti. Zira bir şeyi kendi kendini var edemez. «Delil-i Temanû» başlığı altında geçtiği üzere birden fazla ilâhın bulunması imkânsızdır. Yaratıcı olmadan hiçbir şey meydana gelmeyeceğinden, Allah'tan başka bütün varlıkların mahlûk olduğu ortaya çıkar. O bakımdan Allah'a gösterilmesi vacip olan hürmete ve O'na ibadete yaratıklardan birini ortak yapmak şirktir. İşte ayette, bu tür inançların yanlışlığına dair kesin bir delil vardır. İster arap müşriklerinin cinler hakkındaki inançları olsun, isterse mecusilerin, şeytanın, yaratmada ve hükümranlıkta, Allah'a ortak olduğu şeklindeki inançları olsun, farketmez. İkinci âyetin tefsirinde de aynı şeyler söylenir. «Allah ile cinler arasında neseb icat ettiler». Şüphesiz ki Allah yaratıkların taşıdığı sıfatlardan münezzehtir. Kullarından hiçbiri ile arasında bir münasebet (ilişki) yoktur. İster bu ilişki evlenme, isterse benzeme ilişkisi olsun birdir. Ayet, müşriklerin sapıklıklarını açığa vurur. Hâttâ bizzat cinler de, O müşriklerin varacakları yerin ateş olduğunu bilmektedirler.» «Andolsun ki cinler de (bu sözü söyleyenlerin ateşe) götürüleceklerini bilirler». Müşriklerin, Allah'a cinleri ortak yapmaları meselesindeki tartışmalar, bunlardan ibarettir.

---

(1) Şuara/98.

İkinci noktaya gelince:

Allah'a, «çocuğu var» diyerek iftira atmalarıdır». Körü körüne ona oğullar ve kızlar uydurdular. Süphanallah! O onların yakıştırmalarından yücedir (uzaktır)» âyeti bunu dile getirmektedir. Bu iddiada, hem yahudiler, hem hıristiyanlar ve hem de arap müşrikleri ortaktırlar. **Yahudiler «Uzeyr Allah'ın oğludur derler. Hıristiyanlar, İsa Allah'ın oğludur derler. Bir âyette bu gerçek dile getirilmiştir.» Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur» dediler, hıristiyanlar «Mesih Allah'ın oğludur» dediler.»** (1) Arap müşrikleri de **«melekler» Allah'ın kızlarıdır»** derlerdi. O bütün bunlardan yücedir, uludur.

Allah'a çocuk nisbet etmek noktasında, yahudilerin ve hıristiyanların iftiralarını ayrı bir konuşmada ele alacağız. Gereksiz tekrar meydana gelir korkusuyla söyledikleri sözlerin münakaşasını uygun bir yere bırakıyoruz. Burada yalnızca, arap müşriklerinin «Melekler dişidirler ve Allah'ın kızlarıdırlar» şeklindeki iftiralarında bahsedeceğiz. Kur'an kendileriyle nasıl tartışmış, nasıl delillerle iddialarını çürütmüş bunu göreceğiz. O halde tartışmanın konusu, müşriklerin, melekler Allah'ın kızlarıdır» sözleri olmaktadır.

Bunu söyliyenler arap kabilelerinin hepsi değildir Cüheyne, Huzaa, Beni Müleyh, Beni Seleme ve Beni Abd-id Dar gibi kabileleridir. Kurtubinin bahsetmiş olduğu gibi meleklerin Allahın kızları olduğunu söylemişlerdir (2).

Vahidi, diğer müfessirlerden, Kureyş ve benzeri arap kabilelerinin Cuheyne, Beni Seleme, Huzaa ve Beni Müleyh'ih— «melek Allahın kızlarıdır» dediklerini nakleder (3). Daha doğrusu, bu müşriklerin melekler hakkında —hepsi de birbirinden yalan ve kâfirce— üç türlü inançları vardır.

Birincisi: Onları, Allah'ın kızları yaparak, Allah'a çocuk nisbet ettiler. O, bundan yücedir. Uludur.

İkincisi: Onları, dişi saydılar. Böylece meleklerin derecesini düşürdüler. Allah'a değeri düşük çocukları, kendilerine de üstün çocukları seçtiler.

---

(1) Tevbe/30.
(2) Kurtubi Tefsiri Cilt: 15, shf. 133.
(3) Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 26, shf. 167.

Üçüncüsü: Bütün bu iftiralardan sonra, meleklere Allah'tan ayrıca taptılar.

Bu tartışma iki hususu içine almaktadır.

a) Meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia etmeleri ve aşağıdaki soruları, müşriklerin cevaplandırmaları istenmesi.

— Kızlar Allah'ın erkekler sizin mi oluyor?

— Bu görüş akla, adalete ve fıtrata uygun düşer mi?

— İddianız asılsızdır. Çünkü ey arap topluluğu, kızlardan hoşlanmıyorsanız. Yaratıkların kendisinden hoşlanmadıkları bir şey nasıl *yaratıcıya nisbet edilebilir?*

Ayette bu gerçek dile getirilir: **«İstedikleri erkek çocuklarını kendilerine alıp, kızları da Allah'a veriyorlar. O bundan münezzehtir. Aralarından birine bir kız müjdelendiği zaman, kendisine verilen müjdenin (!) kötülüğünden, içi gamla dolarak, yüzü simsiyah kesilir (halktan gizlenmeye çalışır. Değersizliğine rağmen (yahut kendi değerinin düşmesine katlanarak) onu tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Ne kötü hüküm veriyorlar»** (1). Böylece meleklerin, Allah'ın kızları oldukları iddiası çürütülmüştür.

Kur'an, müşriklerin bütün batıl inançları savunma imkânlarını ellerinden alır. Bilgi elde etme yollarını —ki ya beş duyulardır, ya doğru haberdir, ya da düşünce (akıl)dır— derleyip toplayarak iddialarını çürütür. Çünkü herhangi bir bilgi kanalına dayanmamaktadırlar. Beş duyuya dayanmadıkları, **«Yoksa melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler?»** (2) âyetinde belirtilmiştir. Gerçekte Allah'ın melekleri ne şekilde *yarattığını* görmemişlerdir. Zaten kendileri de böyle bir şey iddia etmiyorlar. O nedenle duyu organlarıyla, dişiliklerini öğrenme imkânları yok demektir.

Haber alma yoluna gelince, haberin ilim ifade etmesi ancak doğru ve kesin olmasına bağlıdır. Delillerin kendisini doğruladığı *masum* bir insandan kaynaklanışı gibi... Ama bunu kafadan atanlar, yalancıdırlar ve iftiracıdırlar. Ne açık ve ne de kapalı bir şekilde doğru söylediklerine, o haber delil olamaz. **«Dikkat edin onlar yalan uydurarak söylüyorlar. Allah doğur-**

---

(1) **Nahl/57-59.**

(2) **Saffat/150.**

du diyorlar. Onlar şüphesiz yalancıdırlar» (1) âyetleriyle Allahu Tealâ buna işâret etmiştir.

Düşünce (akıl) yoluna gelince, iki yönden iddialarının asılsızlığını bize gösterir.

Birincisi: Aklî delil, dinlerinin batıl olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah varlıkların en yücesidir, en olgunudur. Üstün olana, düşüğü tercih etmek yaraşmaz. **«Allah erkekler üzerine kızları mı tercih etmiş. Ne oluyorsunuz, ne biçim hükmediyorsunuz?»** (2) âyetleriyle Allah'ın kastetmek istediği budur. Yani üstün olana yine üstün olanı nisbet etmek, düşük olanı nisbet etmekten daha mantıklı bir iştir. Şayet bu hususta akıl hakem ise, iddianız asılsızdır...

İkincisi: Biz, onların inançlarını çürütmek için delil göstermeyi bırakıyor ve kendilerinden, davalarının doğruluğuna delâlet edecek bir delil getirmelerini istiyoruz. Böyle bir şey yapmayı beceremezlerse, savundukların tersi meydana çıkacaktır. Yani inançlarının doğruluğunu gösteren herhangi bir delilden mahrumdurlar. **«Yoksa apaçık bir deliliniz mi var? Doğru söylüyorsanız, kitabınızı getirin bakalım»** (3) âyetleriyle kastedilen budur. Bütün bu açıklamalarımızla, onların inançlarını ne aklın, ne haberin ve ne de duyuların desteklemediği ortaya çıkmıştır. Böylece hâlâ onu savunmak Fahreddin Râzi'nin dediği gibi, kesinlikle batıl bir harekettir (4). Sonuçta, müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları oldukları yolundaki iddiaları çürütülmüştür. 'Onlar şerefli kılınmış kullardır. Allah'tan önce söz söyleyemelzer, ancak O'nun emri üzerine iş işlerler.

Kur'an-ı Kerim, bu müşriklerle birçok yerde tartışmış, üstün delillerle kendilerini susturmuş ve putperestliğin böyle saçmalıklarını açıklayarak, asılsızlıklarını belirtmiştir. **«Kullarından kimini ona (Allah'a) parça yaptılar. (Zira melekler Allah'ın kızlarıdır dediler. Ve çocuk babanın bir parçasıdır. Oysa melekler Allah'ın kullarıdır). İnsan (yani bunu söyleyen) apaçık kâfidir. Demek O, yaratıkları arasından kızları (kendisine)**

---

(1) **Saffat/151.**

(2) **Saffat/153-154.**

(3) **Saffat 156-157.**

(4) **Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 26, shf. 169.**

alıp da oğulları size seçti öyle mi? Ama Rahman (olan Allah)a benzettikleri kız(lar-zira çocuk babasına benzer) kendilerinden birine müjdelenince, o kimsenin içi öfkeyle dolarak, yüzü simsiyah kesilir. Süs içinde yetiştirilecek ve tartışma(lar) da (delilini doğru dürüst) söylemeyecek (kızları) mı (Allah'a ayırıyorlar?). Rahmanın kulları olan melekleri dişi yaptılar. Yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şâhidlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir (1).

Bu âyetlerle yukarıdaki âyetler arasındaki konu birliğini görebiliyorsunuz. Çünkü her iki âyet de, aklî delillerle, müşriklerin, melekler hakkındaki iftiralarını ele almakta ve o müşriklerle, delil mantığıyla tartışmaktadır. Arapçayı en güzel şekilde konuşabildikleri halde, karşı çıkamadılar.

Bu âyetler düşünüldüğü takdirde, içerisinde, iddialarının çirkinliği, akla, duyulara ve fıtrata ters düşüşü nedeniyle, korkunç bir tehdidin bulunduğu görülür. Ayetler aşağıdaki konularda onlarla tartışmaktadır:

1. *Kullarının bir kısmını* Allah'a parça saymalarında yani O'n denk veya onun bir bölümü yapmalarında çünkü çocuk babasının bir parçasıdır, bir bölümüdür. Hepsi Allah'ın kulları olunca, artık hiç kimse onun ortağı veya bir parçası olabilir mi?

2. Ayetler, erkekleri kendilerine kızları da Allah'a ayırmalarındaki nedeni tartışmaktadır. Müşriklerin erkek çocuklarını, kızlara üstün tuttukları bilinmektedir. Eğer bölüştürmede merci akıl yapılacaksa Allah erkeklere kızlardan daha hak kazanır. Olur ya da olmaz meselesini bir tarafa bırakıp, adaletli davransak, en kötü ihtimal ile paylaştırmada eşit davranmak gerekir. Ancak onlar azgınlığın ve aşırılığın bilinen ölçüsünü bile kaçırmışlardır. **«Erkek sizin, dişi O'nun mu? O zaman bu çok haksız bir bölüştürme?»** (2)

3. Ayet dişinin, hem zahiren, hem batınen, hem manen ve hem de şeklen eksikliği bulunduğunu belirtmektedir. Zahirdeki ve şekildeki eksiklik, süs takma ve buna benzer şeylerle or-

---

(1) Zuhraf/3.
(2) Necm/21, 22.

tadan kaldırılmakta, böylelikle şâirin dediği gibi gedik kapanmaktadır:

«Süs nedir ki? Ancak güzellik eksik kaldığında,
Eksik olanın güzelliğini tamamlayıcı bir zinettir.
Ama o güzellik, sendeki gibi bol bulunsa
Allanıp pullanmaya asla gerek duymaz.» (1).

Mânâ yönünden eksikliğe gelince, yardım istendiğinde yardıma koşamaz, ona itibar edilmez, azmi (ısrarı) yoktur. Araplardan birine kızı olduğu müjdelendiğinde, «O nimet sayılmaz. Bütün yapacağı yardım ağlamak ve sana iyiliği de çalmaktır» demiştir (2).

Kızda eksiklik olunca, onu Allah'a yakıştırmak ancak ahmak putperest aklın yapacağı iştir. O nedenle âyeti kerime, bu iftiralarını, akılla veya bir haberle veya duyu organlarından biriyle doğrulamalarını istemiştir. Çünkü bilgi elde etme yolları yalnızca bunlardır. İstenenlerin hiçbirisini yapamadıklarından, iddiaları boşa gitmiş, vehimlerinin yersizliği anlaşılmış, putperestliğin ve şirkin pisliklerinden arınmış tevhid inancında şeklini bulan Allah'ın emri üstün gelmiştir.

SEKİZİNCİ SAHNE: **«Pislik olan putlardan kaçının, (hak dine) yönelerek, Allah'a ortak koşmaksızın yalan sözden çekinin. Allah'a ortak koşan kimse sanki gökten düşüyor da kuşlar onu kapıveriyorlar... Veya rüzgâr kendisini uçuruma yuvarlıyor... (İşte tıpkı böyledir)»** (3).

Putperest arap müşrikleri ile ilgili sahneleri kendisiyle noktaladığımız bu sekizinci sahne iddia ettikleri ortaklar ve putlara tapmakta dayanmış oldukları kuruntular hakkındadır. İster o putlardan bir kısmının fayda ve zarar verdiklerine inansınlar, isterse bazılarının da Allah'a yaklaştırıcı olduklarını, şefaat edeceklerini kabul etsinler farketmez. Daha önce geçen sahneler, tevhid inancını yerleştirmek için, Kur'an'la müşrik-

(1) Sair İbni Rumi'dir.
(2) Bak: İbni Kesir Tefsiri Cilt: 4, shf. 125.
(3) Hacc/30, 31.

ler arasında geçen bütün tartışma çeşitlerinin birer örnekleri değildir. Çünkü onlar buraya sığmazlar. Ancak verilen örnekler, hasımlarını delillerle susturmada, hüccet ve beyan diliyle onları çaresiz bıraktırmada, Kur'ana özgü tartışmanın *boyutlarını* gösterir. Kur'an-ı Kerim, tartıştığı bütün meselelerde, hasımlarını, delilleri kabule mecbur bırakarak, muzaffer bir şekilde çıkmış ve kendilerine dosdoğru yolu göstermiştir. İster benimsesinler, isterse benimsemesinler farketmez. Çünkü hasmı susturunca, onun mutlaka meseleyi kabul etmesi gerekmez. Sadece sesi kesilir. Gerçekten de, tartışmalarını sona erdirdiler. Kur'an'a karşı çıkma teşebbüslerinde başarısız kaldılar. Çünkü Kur'an'ı çürütmek ve iptal etmek gayretiyle buna girişmişlerdi, ama Kur'an düşmanlıklarını, esaslı bir tartışma ve susturucu üstün ispatlarla gemlemiştir.

Yukarıdaki âyetin, müşriklere çizdiği tablo, ayağı kayan ve inancı bozuk olan kimselerin korkunç durumunu aksettirmektedir. Bütün müşriklerin hali böyledir.

Kuşkusuz ki, tartışmalarında Kur'an yalnızca hasımlarını mağlûp etmek amacını gütmez. Bilâkis, kalblerinde hidayet nuru saçmak, hakkı yerleştirmek ve batılın kökünü kurutmak ister. «Pislik olan putlardan kaçının, (hak dine) yönelerek, Allah'a ortak koşmaksızın yalan sözden çekinin» âyetinde insanlığı, Allah'tan başka tapılan her tağuta bulaşmaktan uzaklaştırma vardır. Putları bir pislik olarak nitelemektedir. Çünkü onlar batıl bir inancın ve kötü bir yıkımın (fesad) kaynağıdırlar.

Yüce Allah, putların yanında hemen yalan sözden bahsetmiştir. Zira şirk, yalan sözlerin içerisine girer. Müşrik bir kimse, putların ibadeti hakettiklerini iddia ettiğinden, en büyük yalanı söylemiş ve en korkunç iftirayı atmıştır.

Putlara kulluğu terkedip doğru yola grimeyi ve Hâlis tevhid inancını benimsemeyi emrettikten sonra Kur'an, müşriklerdeki bu ruhî bunalımları ve fikrî tutarsızlıkları gösteren bir tablo çizmiştir. «Allah'a ortak koşan kimse sanki gökten düşüyor de kuşlar onu kapıveriyorlar... veya rüzgâr kendisini uçuruma yuvarlıyor... (İşte tıpkı böyledir. Yani kurtuluşu umulmaz.»

Merhum Seyyid Kutup: «Bu tablo, Allah'a ortak koşanın

halini yansıtır. Müşrik bir kimse imanının yüksek ufkundan ölüm ve çöküş vadisine yuvarlanmıştır. Çünkü tevhid inancının dayandığı sağlam temeli yitirmiştir. İçinde bulunduğu güvenli yeri kaybediyor arkasından nefsî arzular (hevâ) kendisini yakalayıveriyor, av hayvanları onu avlıyor, esintiler ve kuruntular (vehimler), oradan oraya savuruyor, ne sağlam bir kulpa yapışabiliyor ve ne de yaşadığı bu çevreye kendisini bağlayan sağlam temel üzerinde durabiliyor» (1) demektedir.

Kuşkusuz bu âyeti kerime, dünyanın maddî yaşantısına saplanıp kalan ve içinde her soruna çözüm, her hastalığa ilâç, her millete yol bulunan Kur'an'dan uzaklaşan şaşkın insanların o bocalamalarını resmetmektedir. Müşriklerin durumu iki türlüdür:

Birincisi: Müşriğin sürekli bir bocalama içerisinde olması ve bir tek sapıklık üzerinde kararlılık göstermemesidir. O, bu durumdayken, kuşların yakaladıkları ve aralarında kapıştıkları kimseye benzer. Bir kuşun ondan tuttuğu parçadan mutlaka bir başkası da tutar karşısına çıkan her kuruntuya (hayale) kapıldıktan sonra vazgeçer, önceki tavrını değiştirir.

İkincisi: Müşrik, batıl bir inançta kararlıdır. Testereyle ortasından biçilse bile vazgeçmez. Onun inancını sarsıntıya uğratmaya imkân yoktur. Durumunu değiştirmesi ümid edilmez. Sapıklığından memnun olup, zevk alır. Bu tipte olanlar, küfürlerindeki memnuniyetleri ve ısrarları bakımından, rüzgârın uçuruma atıp, orada hapsettiği kimsenin, (çıkmamak üzere) kalmasına benzerler. Yine gökten en uzak parça olan derin uçurumdaki bu hapsolunmuş, uzak bir dalâlete benzetilir: **«İşte onlar uzak bir dalalet içerisindedirler»** (2). **«...Şüphesiz uzak bir dalâletle sapmışlardır** (3). Yani sapıklıklarında kararlılık gösterdiklerinden hakka dönüşleri uzak olmuştur (4).

Ayeti kerimede, genel görünüşü itibariyle her ne kadar bir

---

(1) Fizilâl-il Kur'an Cilt: 7, shf. 92.

(2) İbrahim/3.

(3) Nisa/167.

(4) Bk. Kitab-ul İnsaf fi ma tezammenehul Kessaf mine-el itizal «İbni Munır Kessafla beraber basılmıştır. Cilt: 3, shf. 13.

tartışma havası yoksa da, temelinde ondan kurtulmaz. Hâttâ sırf bir tartışmadan ibarettir, ancak bu tartışma, putların bilinen gerçeklerini açıklamak ve bunun altındaki bozukluklar (fesad) yine onlara sarılanlarda meydana getirdikleri şaşkınlık ve bocalama hakkındadır. Ayeti kerime, müşriklerle tartışırken aşağıdaki adımları atmış gibidir:

1. Müşriklerin putlara yaklaşma amacıyla, onların adlarını anarak kurbanlar kestikleri bilinmektedir.

Ayet, onların doğru yoldan bu şekilde sapışlarını kendilerine açıklamak için gelmiştir. «Bu putlardan, insan ruhunun ve duyuların nefret etmesi gerekir. Çünkü bunlar gerçekte birer pisliktirler. Şaşkınlığın ve azgınlığın kaynağıdırlar. Kim bunlara bulaşırsa, sağlam bir bünyenin kendisinden kaçtığı pisliğe düşmüştür» demek için gelmiştir. Pislik manevî bir pisliktir. Zihinlere, şirkin ve putperestliğin bulaştırılması ile ilgilidir.

Putların durumu bu olunca, artık akıllı bir kimseye, onların fayda ve zarar vereceğine inanması ve buna ek olarak onları tavaf etmesi veya onlarla uğraşması lâyık olur mu? O nedenle Kur'an «Pislik olan putlardan kaçının» demiş ve «kaçının» sözünün ifade ettiği gibi, bu saçma inançlara, aklı başında olanların yaklaşmayacağına işaret etmiştir. Zira «kaçının —uzak durun—» demek, «Bu işe son verin» demekten daha kuvvetlidir. Çünkü «son verin» sözünden, insanların o işi daha önce yaptıkları anlaşılır.

2. Ayet, müşriklerin inancının sağlam bir temele dayanmadığını açıklamıştır. Böyle olan bir kimse rûhî bunalımlara düşer, nefsî arzular kendisini şaşkına çevirir. İnsan ve cin şeytanlarının oyuncağı olur ve sonunda mahvolup gider. Ayet her müşriğin bu kötü tablosunu çizerken, o durumda olanların gerçekte tatminsizlik içerisinde olduklarını ve bocaladıklarını haber vermektedir. Böyle bir kimse, kalbini nurlandıracak ve hakiki saadeti tattıracak imanî kıymetlerden mahrum olduğu için bunalmakta ve şaşkınlığa yuvarlanmaktadır. O nedenle karşılaştırma mü'minin hali ile, müşrikin hâli arasında yapılmıştır. Müşrik yukarıda tasvir edilen bir durumda yaşantısını sürdürür. Mü'min ise fikri ve kalbi sağlam iman temeline kurulu bir halde yaşar. İnancını ve dinini yakmaya yönelik, sonradan gelme bütün fikirler, bu iman temelinde kırılarak etra-

fında darmadağın olurlar. «Kim benim zikrimden (yani Kur'-an'dan) yüz çevi(rip ona inanmazsa) kendisine dar bir yaşantı vardır.»

DOKUZUNCU SAHNE:

«Yahudiler, «Uzeyr Allah'ın oğludur» dediler, hıristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur, dediler. Bu daha önce küfreden (babalarının) sözlerine benzeterek (takliden) ağızlarında (gevedikleri) sözdür. (Hiç bir dayanakları) yoktur. Allah, canlarını alsın. Nasıl da (haktan) döndürülüyorlar. Onlar Allah'tan başka, hahamlarını, papazlarını ve Meryemoğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bir tek ilâhtan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka ilâh yoktur. Allah koştukları eşlerden münezzehtir (uzaktır)» (1).

Bu âyet-i kerime, üç konuyu içine alır:

1. Yahudilerin «Uzeyr Allah'ın oğludur» sözleri,
2. Hıristiyanların «Allah, Meryemoğlu Mesih'tir». «Mesih Allah'ın oğludur», «Allah üçün üçüncüsüdür» sözleri,
3. Yahudilerin hahamlarını, hıristiyanların papazlarını Allah'tan başka rab edinmeleri.

Yahudlierin «Uzeyr Allah'ın oğludur» sözleri:

Yahudlierden bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu konusunda alimler birbirinden farklı şeyler söylemişlerdir. Bir rivayete göre «Finhâs b. Azûrâ» adlı yahudinin sözüdür. Yine bu kişinin **«Allah fakirdir, biz zenginiz»** (2) sözünün sahibi olduğu da nakledilir. **Yukarıdaki rivayet, İbni Münzir'in, İbni Cü-reyc'den** olan rivayetidir (3).

İbni Abbas'tan (r.a.) gelen başka bir rivayette ise, yahudilerden bir topluluk, —ki bunlar Sellâm b. Mişkem, Numan b. Evfâ, b. Kays ve Mâlik b. Es-Sayf'dır— Rasulullaha (s.a.v.) gelerek, «Ey Muhammed, Biz sana nasıl uyalım, kıblemizi terkediyorsun, Uzeyr Allah'ın oğludur demiyorsun» dediler. Bunun üzerine Allah, «yahudiler Uzeyr Allah'ın oğludur» dediler. Hıristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur, dediler» âyetini indirdi (4).

(1) Tevbe/30, 31.
(2) Âl-i İmran/181.
(3) Ruh-ul Meâni «Alûsî Cilt: 10, shf. 81.
(4) Taberi Tefsiri, Cilt: 1. shf. Fahreddin Râzi Tefsiri Cilt: 16 shf. 33, Ruh-ul Meânî Cilt: 10, shf. 81.

Fahreddin Râzi, durumu açıklayarak «Her iki görüşe göre de, yukarıdaki sözü yahudilerden bir topluluk söylemiştir. Allahu Tealâ'nın bunu bütün yahudilere mal etmesi, arapların adetine uymasındandır. Araplar topluluğun ismini bireye söylerler.» «Falanca atlara biniyor» denir de bir tanesine bindiği kastedilir. Yine «Falanca sultanlarla oturup kalkıyor» denir ve bir tanesiyle oturup kalktığı kastedilir». Sonra ekler: «Üçüncü tefsir: Bu belki, yahudiler arasında daha önce yayılmış ve sonra ortadan kalkmış bir mezhep idi. Allah onu anlatmaktadır. Yahudilerin bunu yalanlamalarına itibâr edilmez. Çünkü Allah'ın sözü, onlarınkinden daha doğrudur» (1).

Yahudilerden böyle bir sözün çıktığına delil teşkil eden, tarihi haberler çoktur. Bunlardan birkaçını aşağıda sıralıyoruz:

İmam Kelbî şunları söyler: Buhtunessara bütün yahudilerin alimlerini katlettiğinde, Uzeyr daha çocuk idi ve onu küçük gördüğünden öldürmedi. İsrailoğulları tekrar Beyti Makdis'e döndükleri zaman, içlerinde Tevrat'ı okuyabilecek kimse yoktu. Tevrat'ı yenilemek ve kendisini yüz sene öldürüp tekrar diriltttikten sonra bir ibret olsun diye Allah Üzeyr'i gönderdi. Rivayete göre bir melek Uzeyr'e, elinde su dolu kap getirdi ve kendisine içirdi. Böylece Tevrat kalbinde aynen belirdi. Kendilerinin yanına gelince, «Ben Uzeyr'im» dedi. Yalanladılar. «Eğer iddia ettiğin gibi bir kimse isen bize Tevrat'ı yazdır» dediler. O da yazdırdı. Bunun üzerine «Allah'ın bir kimsenin kalbine Tevrat'ı yerleştirmesi ancak onun Allah'ın oğlu olmasından ötürüdür» dediler. Allah onların söylediklerinden çok yücedir. Uludur. (2).

İmam Beyzâvî «Uzeyr Allah'ın oğludur» demelerinin nedeni, «Buhtunessara» olayından sonra içlerinde Tevra'ı ezbere bilen kimse kalmaması ve yüz sene ölü bir halde kalıp, Allah tarafından tekrar diriltildikten sonra, Uzeyr'in kendilerine tevratı ezbere yazdırmasındandır. Buna şaşırdılar ve olsa olsa bu işi ancak Allah'ın oğlu yapar dediler» (3).

İbni Abbas'tan (r.a.) gelen bir rivayete göre «Yahudiler

---

(1) Fahreddin Razi, Tefsiri Cilt: 16, shf. 33.
(2) Ebussuûd Efendi Tefsiri Cilt: 2, shf. 265.
(3) Beyzavi Tefsiri shf. 223.

Tevrat'la amel etmeyerek onu bıraktılar ve haksız davranışlar içerisine girdiler. Bunun üzerine Yüce Allah Tevrat'ı unutturdu. Kalblerinden çekti aldı. Uzeyr Allah'a yönelerek yalvarıp yakardı ve Tevrat kendisine ezberletildi. Beni İsraili onunla korkuttu. Uzeyr'in durumunu araştırdılar ve doğru söylediğini anladılar. «Uzeyr Allah'ın oğludur. Yoksa bunu asla başaramazdı» dediler. Suddî'nin belirttiğine göre, Amâlika kavmi onları kırıp geçirmişti. İçlerinde Tevrat'ı bilen tek kişi bile kalmamıştı

Yukarıdakiler ve o anlamdaki haberlerden anlıyoruz ki, yahudilerin Uzeyr'i Allah'ın oğlu zannetmeleri hiç kimsenin Tevrat'ı bilmediği bir dönemde Tevrat'ı ezberlemesidir. O bakımdan kendisine bu kerâmetin verilişini Allah'ın oğlu olmasına bağladılar. Oysa Yüce Allah bundan uzaktır, uludur.

Bu batıl iddialar karşısında bir soru hemen akla gelmektedir. Allah'ın peygamberlik nimeti bahşettiği bir kişinin, yahut duası makbul olan zatın veya kendisinde evliyalara özgü kerametler görülen kişinin Allah'ın oğlu olması mı gerekir? İşte Musa ve Harun (a.s.), Eğer böyle bir şey gerekiyorsa, Uzeyr'in değil, bizzat kendilerinin Allah'ın oğlu olduklarını iddia etmeleri gerekirdi. Çünkü Tevrat'ı Allah katından getirenler onlardır ve Uzeyr'den daha üstündürler.

İşin gerçeği yahudiler Tevrat'ın içindekilerle amel etmeyi bırakmışlar ve onu terketmişlerdir. Sonra Allah'ın apaçık hidayetinden ve dosdoğru yolundan saptılar. Buna en doğru delil yaptıklarından bahseden Kur'an âyetleridir. **«Yahudilerden (Allah'ın Tevratta indirmiş olduğu) sözleri yerlerinden değiştirenler vardır»** (1), **«Sözlerini tutmadıkları için onlara lânet ettik. Kalblerini katılaştırdık. Onlar sözleri (Tevrattaki Rasulullahın sıfatlarını vb.) yerlerinden değiştirirler. Kendilerine hatırlatılanların bir kısmını unuttular (terkettiler)».** (2). **«Size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir takımı (hahamları) Allah'ın (Tevrat'taki) sözünü işitiyor, onu anladıktan sonra, bile bile tahrif ediyorlardı. (Yani bunu ummayın. Çünkü onların küfür suçunda sâbıkaları vardır)** (3).

---

(1) **Nisa/46.**
(2) **Maide/13.**
(3) **Bakara/75.**

Yahudiler bizzat korumakla görevlendirildikleri Allah'ın kitabında güvenilmeyecek bir durumda olduklarından, doğal olarak, akla, nakle ve sağlam insan fıtratına ters düşen sözlerine de inanılmaz. **«Allah fakirdir, biz zenginiz»** (1) dediler. Daha nice nice zırvalamalarını Kur'an anlatır». Yahudiler, «Allah'ın eli sıkıdır, (cimridir)» dediler». Bunun üzerine Allah onlara beddua eder. «Elleri bağlansın! (Hayırlı bir iş yapmasınlar) Söylediklerinden ötürü lânet edildiler. Hayır onun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarfeder.»

Bütün bunlardan sonra artık, Allah'a iftira atmaları ve ona çocuk nisbet etmeleri uzak görülür mü? Hâttâ Allah'ın oğulları ve ahbabları olduklarını iddia etmediler mi? **«Yahudiler ve Hıristiyanlar, «Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz» dediler»** (2).

Kur'an-ı Kerim, bu iddialarını reddeder: **«Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azab ediyor? Bilâkis yarattığı kimselerden birisiniz (o kadar!)** (3)». Yani, kişi azab etmek suretiyle sevgilisinin değerini beş paralık etmez. Dünyada, domuza ve maymuna çevirmek, esaret altına sokmak ve öldürtmek suretiyle niçin azab ediyor. Yine ahirette buzağıya taptığınız gün süresince azab edileceğini söylüyorsunuz. Eğer durum iddia ettiğiniz gibi olsaydı, bazınıza bunlar gelmezdi ve böyle kötü bir duruma düşmezdiniz.

Kur'an, onların diğer insanlar gibi olduklarını açıklamış, iyiliklerine iyilikle, kötülüklerine de kötülükle karşılık verileceğini, Allah'ın iradesine boyun eğdiklerini haber vermiştir. «Bilâkis yarattığı kimselerden birisiniz (o kadar). Dilediğini bağışlar, diledİğine azab eder. Göklerin, yerin ikisinin arasındakilerin hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş Onadır.»

Yahudiler, sözlerini tutmadıklarını ve peygamberleri öldürdüklerini bizzat kendileri bilirler. Onların iftiralarını burada sayacak değiliz. Zira haddinden fazladır. Ancak söylemek iste-

---

(1) Al-i İmran/181.
(2.3) Maide/18.

diğimiz şudur: «Uzeyr Allah'ın oğludur» gibi bir sözün onlardan çıkmış olması garipsenmemelidir.» **«Ağızlarından çıkan söz ne büyük (iftirâ)dır»** (1).

HIRİSTİYANLARIN «ALLAH MERYEMOĞLU MESİHTİR», «MESİH ALLAH'IN OĞLUDUR», «ALLAH ÜÇ İLÂHIN ÜÇÜNCÜSÜDÜR» SÖZLERİ:

İsa (a.s.) hakkındaki sözleri ve zatının gerçek niteliği ile ilgili şüpheleri ve iftiraları derlemeğe kalksak söz çok uzayacaktır. Bu mesele başlı başına bir tez olabilir. Ancak biz, işlediğimiz konuyla ilgili önemli taraflarını özetlemeye çalışacağız. Kur'an-ı Kerim hıristiyanların üç iddiasını zikreder:

«ALLAH MERYEMOĞLU MESİHTİR» DEDİLER:

«Allah ancak Meryemoğlu Mesih'tir diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır» (2). Böyle bir zanna kapılmalarının nedeni, Allah'ın, İsa (a.s.) eliyle harikalar yaratmasıdır. Çünkü ölüleri diriltiyordu, hastaları iyileştiriyordu, gaybden haberler veriyordu, çamurdan kuş yapıp içine üflüyor ve kuş oluyordu. Bunların hepsi Allah'ın emriyle idi. İnsanlara bir delil olsun diye yaratıyordu. Ancak onlar bu işleri, İsa'nın (a.s.) kendi gücüyle yaptığına yorumladılar. Oysa bunlar insan takatının üzerinde idi. O zaman bunların başaranın ilâh olması gerekiyordu. Bu görüşü savunanlar Yakubiye mezhebinden bir topluluktur. Kostantiniye'de (İstanbul'da) yaşayan rahib Yakub El-Berdaî'ye dayandırılırlar (3). Metafizikî mezhebin davetçisiydi. Mezhebini, kıral El-Münzîr b. El-Hâris b. Cebele El-Gassânî'nin yardımıyla Şam'da yaymıştır. Şehristanî şunları söyler: «Yakûbiye, Yakubun taraftarlarıdır. Daha önce bahsettiğimiz üç uknuma (4) inanırlar. Ancak «ilâhî kelime» et'e ve kana

(1) Kehf/5.
(2) Maide/17.
(3) Bk. «Kitab-ul Fasl» İbni Hazm Cilt: 1, shf. 49.
(4) Uknum: asıl (kök) manasındadır. Kelime Arapça'ya başka dilden girmedir.

dönüştü. Böylece ilâh İsâ'dan ibaret oldu. İsa'nın cesedinde gözüktü. Yani O, odur» dediler. Kur'an bunlar hakkında «**Allah ancak Meryemoğlu Mesih'tir diyenler, andolsun ki kâfir olmuşlardır**» (1) demektedir. Bunlardan bir kısmı da, «Mesih'de ilâhlık, insanlık yapısının içerisinde gözüktü, böylece Mesih'in insanlığı, ilâhî özün (cevher), ortaya çıktığı yer oldu. Ancak parçanın hulûlu (içine girmesi) yahut sıfat hükmünde olan ilâhî kelimenin birleşmesi yoluyla değildir. Bilâkis O, o olmuştur. Tıpkı bir meleğin insan, şeytanın da hayvan suretine girişi gibi. Cebrail'in (a.s.) insan şekline girişi Kur'an'da geçer: «**Cebrail'i göndermiştik de ona (yani Meryem'e) tam bir insan olarak görünmüştü**» (2). Yakubiyenin çoğunluğu ise İsa'nın başlangıçta iki cevherden meydana gelmiş, tek uknum ve bir cevher olduğuna inanırlar. «İki tabiattan (nitelikten) oluşmuş tek bir tabiatı vardır. İlki ezelî ilâhlık cevheri, ikincisi yaratık olan insan cevheridir. Ruhun bedenle kaynaşması gibi kaynaşarak tek uknum ve bir cevher olmuşlardır. Hem tamamen insandır, hem de tamamen ilâhtır» diye çok kere söylerler» (3).

Tefsirinde Kurtubî, hıristiyanların İsa (a.s.) hakkında ihtilâfa düştüklerini ve çeşitli guruplara ayrıldıklarını haber verir: «Abdurrâzık, Ma'mer'den, Ma'mer de Katâde'den «**İşte hakkında şüpheye düştükleri, Meryemoğlu İsa gerçek söze göre budur**» (4) âyetini tefsir ederken şunları söylediği nakleder: İsrailoğulları bir araya gelerek aralarından dört kişi seçtiler, her topluluk kendi âlimini seçmişti. Göğe kaldırıldıktan sonra İsa (a.s.) hakkında tereddüde düştüler. Birincisi: «O Allahtır, yeryüzüne indi, dirilteceğini diriltti ve öldüreceğini öldürdü, sonra göğe çıktı» dedi. Bunlara «Yakubiye» denir. Diğer üçü «yalan söylüyorsun» diye karşılık verdiler. Sonra geride kalan bu üç kişiden biri «O Allah'ın oğludur» dedi. Bunlara Nasturiye gurubu denir. Diğer ikisi «yalan söylüyorsun» dediler. Nihayet kalan iki kişiden biri diğerine «üç ilâhın üçüncüsüdür. Allah ilâhtır, İsâ ilâhtır ve Annesi ilâhtır» dedi. Bunla-

---

(1) **Maide/72.**
(2) **Meryem/17.**
(3) **El-milel ven-Nihâl Cilt: 1. shf. 225, 226.**
(4) **Meryem/34.**

ra «İsrailiyye» denir. Hıristiyanların liderleridirler. Sonuncusu «yalan söylüyorsun O, Allah'ın kuludur, peygamberidir. Onun ruhu ve kelimesidir» dedi. Bunlar müslümanlardır. Dört kişiden her birinin söylediği sözleri kabul edenler oldu. Aralarında savaş çıktı. Müslümanlar yenildiler. **«İnsanlardan adaleti emredenleri öldürenlere elem verici bir azabı müjdele»** (1) âyeti onlarla ilgilidir. İsa'nın (a.s.) mahiyeti hakkında anlaşmazlığa düşerek fırka oldular.» **«Hakkında şüpheye düştükleri»** (2) âyetinin anlamı budur, demiştir (3).

Fahreddin Râzi **«Allah ancak Meryemoğlu Mesihtir diyenler, andolsun ki kâfir olmuşlardır»** (4) âyetini tefsir ederken bir soru ortaya atar ve cevaplandırmaya çalışır. «Hıristiyanlardan hiçbiri «Allah ancak Meryemoğlu Mesihtir» demiyor. Onların böyle bir şey iddia etmemesine rağmen acaba ayette niçin öyle söyleniyor? Fahreddin Râzi'nin cevabı: «Hulûla inananların çoğu, Allah'ın belli bir insanın bedenine yahut ruhuna nüfuz ettiğine inanırlar. Durum böyle olunca hıristiyanlardan bir topluluğun bu inanca sahip olmaları uzak değildir. Hattabu, onların savundukları şeylere çok yakındır. Çünkü «(ilâhî) kelime» uknum'unun (unsurunun) İsa ile birleştiğini söylemektedirler. Şimdi bu «kelime» unsuru ya «zattır» Ya da «sıfattır». Şayet «zat» ise, Allah'ın zatı İsa'ya girmiş ve onunla birleşmiştir. Bu görüşe göre ilâh artık İsa olmaktadır. Eğer bahsedilen unsurun sıfattan ibaret olduğunu söylersek, sıfatın Allah'tan çıkıp başkasına geçmesi akla uygun düşmez. Sonra örneğin ilim sıfatı Allah'ın zatından İsa'ya intikal ettiği takdirde Allah'ın zatı ilimsiz kalacaktır. Bilgili olmayan biri ilâh olamaz. O zaman onların söylediğine göre ilâh İsa olmaktadır. Böylece, her ne kadar hıristiyanlar açıkça bu sözü ağızlarına almasalar da inançlarının sonucu bundan başka bir şey değildir» (5).

---

(1) Âli İmran/21.
(2) Meryem/34.
(3) Kurtubi Tefsiri Cilt: 11, shf. 106.
(4) Maide/17.
(5) Fahreddin Razi Tefsiri Cilt: 11, shf. 190, 191.

Hıristiyan guruplarının (fırkalarının) birinden çıkan bu iftira son derece saçmadır, batıldır. Çünkü kendileri de itiraf ediyorlar ki, Mesih (a.s.) annesi Meryem'in karnından, belli bir yerde ve belli bir zamanda çıkmıştır. Hz. Adem, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'dan sonradır. Öyleyse Mesih'den önce âlemi yaratan ve işlerini evirip çeviren kimdi? Gerçek (hak) ilâh, yaratma ve işleri yönetmeyi tek başına başaran ve ilâhlık, rablık sıfatları tastamam bulunan değil midir?

Yakubiye gurubu, Mesih'in iki ayrı özden meydana gelmiş tek bir cevher olduğuna (!), hem ilâh ve hem de doğan bir insan (!) olduğuna inanmakta ve «Meryem bir ilâh doğurdu» demektedirler (1). Allah bundan yücedir, uludur. Birbiriyle çelişkili bu kadar çok şey nasıl bağdaştırılabiliyor anlamıyoruz.

Kısacası, Kur'an-ı Kerim, bu sözü, hıristiyan guruplarından birinin söylediğini açıkça belirtmiş, iddialarını boşa çıkararak delillerini çürütmüştür. **«De ki: Allah, Meryemoğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmeyi dilerse, kim Allah'ın (azabın)dan bir parçasını olsun defedebilir?»** (2). Bunun anlamı, Allah'ın yapacağı şeylerden birini kim defedebilir? Yahut onun isteklerinden birisine kim engel olabilir? şeklindedir. Böylelikle Allahu Tealâ, eğer Mesih ilâh olsaydı, kendisine ya da başkasına gelen bir musibeti defetmeye kâdir olurdu demektedir. Gerçekten de annesini öldürmüş, ondan ölümü def etmeye muktedir olamamıştır. Yine Mesih'i de öldürmüş olsaydı, onu bundan kim kurtarabilirdi? Sonra Yüce Allah ekliyor: **«Göklerin, yerin ve aralarındakilerin hükümranlığı Allah'ındır»** (3) Yani göklerde, yerde ve ikisinin arasında yaratılanları dilediği gibi evirip çeviren Allah'tır. Mesih de, annesi de yaratıklardır ve sınırlıdırlar. Sınırlı olan bir varlık ilâh olamaz...

Hıristiyanların şüphelerinin kaynağı, Allah'ın İsa (a.s.) eliyle yaratmış olduğu harikalar ve İsa'nın (a.s.) tabiat kanunlarının tersine babasız dünyaya gelişi olunca, hıristiyanların iddialarını reddeden açıkladığımız âyet **«Dilediğini yaratır.**

---

(1) Bk. «El-Milel ve Nihâl» Şehristanî Cilt 1, shf. 227.
(2) Maide/17.
(3) Maide/17.

Allah her şeye kâdirdir» (1) sözü ile noktalanmaktadır. Allah burada her şeyi kuşatan bir kudreti ve herşeye söz geçiren bir iradesi bulunduğunu açıklamaktadır. Kimi zaman insanı adet üzere erkekle dişiden yaratır. Kimi zaman, Hz. Adem'de olduğu gibi hem annesiz hem babasız yaratır. Hz. İsa'da olduğu gibi babasız yaratır ve Havva'da olduğu gibi annesiz olarak kocasının kaburga kemiğinden yaratır.

Ne gökte ve ne yerde hiçbir şey Allah'ı âciz bırakmaz. Peygamberlerini, insan gücünü aşan mucizelerle destekler. Hz. İsa çamurdan kuş yapıp bunu başardığında, Allah'ın bu çamuru, peygamberine mucize olsun diye, kanlı canlı gerçek bir kuşa çevirmesine ne engel vardır? Onun eliyle, yine mucize olsun diye ölüleri diriltmesine, hastaları iyileştirmesine herhangi bir şey mani olabilir mi? Allah, elbette buna kadirdir. Yaptığı hiçbir işe itiraz edilemez ve Allah zalimlerin söylediklerinden yücedir, uludur.

«ALLAH ÜÇÜN ÜÇÜNCÜSÜDÜR» DEDİLER:

«Andolsun ki, «Allah üç (ilâhtan) üçüncüsüdür». (Yani onlardan biridir) diyenler kâfir olmuştur» (2). Yine:

«Ey kitab (İncil) ehli, dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryemoğlu Mesih İsa, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Allah'a ve peygamberine inanın» (ilâhlar) üçtür» demeyin vazgeçin! Hayrınıza olana (—ki tevhiddir— gelin). Allah ancak bir tek ilâhtır. Çocuğu olmaktan uzaktır» (3).

Bu âyet-i kerime, hıristiyanlarda tesli (üçleme) inancının varlığını açıkça belirtmektedir. Kurtubî «Hıristiyanlar fırka fırka olmalarına rağmen teslis inancında birleşmişlerdir». Allah bir tek cevherdir. Üç unsurdan meydana gelmiştir, derler ve her bir unsuru ilâh kabul ederler. Bu unsurlar, a) Vücud b) Hayat, c) İlimdir. Bazen bu unsurlara baba, oğul ve ruh-ul ku-

(1) **Maide/17.**
(2) **Maide/73.**
(3) **Nisa/171.**

düs derler. Baba ile vücudu, ruh-ul kudüs, ile hayatı oğul ile de Mesih'i kastederler». (1).

Bunu savunanlar, Şehristani'nin dediği gibi «Melkânilerdir». «Bizans topraklarında yaşayıp oralara hakim olan Melka'nın taraftarlarına göre —Nitekim rumların büyük bir çoğunluğu Melkânidir— (ilâhi) kelime, Mesih'in cesediyle birleşerek, onun insanlığına bürünmüştür. «Kelime» ile ilim unsurunu, ruhul kudüs ile hayat unsurunu kastederler. «İlme henüz Mesih'in bedenine bürünmeden önce «oğul» demezler. Mesih, kendisine bürünen (kelime) ile birlikte oğuldur. Bir kısmı da, kelimenin Mesih'in cesedine karışması, şarabın yahut suyun süte karışması gibidir demektedir. Melkaniler, cevherin, bahsedilen üç unsurdan farklı olduğunu açıkça söylerler. Bu tıpkı sıfat ve mevsuf (sıfatı taşıyan) gibidir. Buradan hareketle teslisi (üçleme) kabul ettiklerini belirtmiş oluyorlar. Kur'an onların durumunu dile getirir: **«Andolsun ki, 'Allah üç (ilâhtan) üçüncüsüdür' diyenler kâfir olmuştur»** (2).

Melkâniye, «Mesih'in insanlığı eksik değil tamdır. Ezeli bir varlıktan çıkan ezeli biridir. Meryem (a.s.), başlangıcı olmayan bir ilâh doğurmuştur» derler. Onlara göre, çarmıha gerilme ve öldürme hem insanlık ve hem de ilâhlık sıfatında gerçekleşmiştir. Allah'a «Baba», Mesih'e «Oğul» derler. Dayanakları İncil'de geçen «Şüphesiz sen biricik oğulsun» sözü ve Şemun Es-Safa'nın «Gerçekten sen Allah'ın oğlusun» sözüdür.» Şehristânî sonra devam eder: «Her halde bu tür sözler mecaz kabilinden olsa gerektir. Örneğin, «dünya oğlu ve dünya talebesi (sırf dünyasını düşünen) Yine «ahiret oğlu ve ahiret talebesi» denir, (ahiret için çalışan kastedilir) (3).

Hıristiyanlar teslis akidesine inanırlar. İçlerinden bazılarının da Meryem'in (a.s.) ilâh olduğuna inandıklarına dair tarihi haberler nakledilmiştir. **«(Kıyamet gününde kavmini kınamak için Allah'ın İsa'ya) Ey Meryemoğlu, İsa! Sen mi insanlara: «Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin**

---

(1) **Kurtubi Tefsiri Cilt: 6. shf. 23.**
(2) **Maide/73.**
(3) **«El-milel ven-Nihal» Şehristanı Cilt 1. shf. 222.**

dedin» diye (sora)cağı zamanı (an!)» (1). Yine başka bir âyette: **«Meryemoğlu Mesih sadece peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Annesi dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de (tıpkı diğer canlılar gibi) yemek yerlerdi. (Böyle olan bir kimse de ilâh olamaz. Çünkü bünyesi besinlerden oluşuyor, acizdir, yemeğe muhtaçtır. Küçük ve büyük abdest bozar). Bak! Ayetleri onlara nasıl açıklıyoruz? Sonra da bak ki nasıl (haktan) yüz çevriliyorlar?»** (2).

Buna göre teslisin anlamı: İsâ ile annesi iki ilâh, Allah da üçüncüsüdür. Oysa Rabbimiz ortaklardan ve benzerlerden uzaktır. Münezzehtir. Günümüzde yaşayan hıristiyanların tümü Meryem'in (a.s.) ilâh olduğunu söylemiyorlar. Ona «hanımhanım efendimiz (seyyidetuna) diyorlar. Öyle sanılıyor ki bunu savunan bir gurup vardı. Sonra tarihe gömüldü. «El-Fasl» adlı eserinde Ebu Muhammed b. Hazm'in (r.h.) bahsettiği şeyler bu görüşü kuvvetlendirmektedir. «Hıristiyanlardan «Berberâniye» takımı, Allah'tan başka, İsa ve annesi de ilâhtırlar derlerdi. Bu fırka sonradan kaybolmuştur. Bugün onlara üç gurup hakimdir». Sonra onların Melkaniye, Nasturiye ve Yakubiye gurupları olduklarını söyler (3).

Alûsi (r.h.), yukarıdaki âyet-i kerimenin anlaşılmasında zorluğun bulunduğunu belirtir. Zira hıristiyanlardan Hz. Meryem'i ilâh kabul edenlerine rastlamıyoruz. Sonra buna çeşitli cevaplar sıralar:

Birincisi: İsa'yı (a.s.) ilâh yapınca, bunun sonucu olarak annesini de ilâhlaştırmaları gerekmiştir. Çünkü çocuk annenin cinsindendir. İki ilâh tabirinin kullanılışı kendilerini susturmak içindir.

İkincisi: Aynen ilâh gibi kendisine hürmet gösterdiklerinden, ilâh denmiştir. Zaten papazlarına ve hahamlarına da bu yüzden «rab» ifadesi kullanılmıştır. **«Onlar hahamlarını ve papazlarını Allah'tan başka rabler edindiler»** (4). O zaman bah-

---

(1) Maide/116.
(2) Maide/75.
(3) «El Faslu Fi milel ven Nihâl» Cilt: 1. shf. 48, 49.
(4) Maide/31.

sedilen ikilik tıpkı, «Kalem insanın iki dilinden biridir» sözümüzdeki ikilik gibidir.

Üçüncüsü: İçlerinden bu görüşte olanların bulunması mümkündür. Ebu Cafer el-İmami'nin bir hıristiyandan naklettiği söz bunu kuvvetlendirmektedir. Geçmişte kendilerine «Meryemiyye» denilen bir topluluk varmış ve Meryem'in ilâh olduğuna inanıyorlarmış. Tıpkı geçmişte yahudilerden Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanan bir topluluğun bulunuşu gibi. Bence en güzel cevap budur»

Muhammed b. İshak, «Muhtasaru Siret-ir Rasûl» kitabında kaydedildiğine göre, şunları söylemektedir: «Allah üçün üçüncüsüdür» diyenlerin şüpheye düştükleri nokta âyetlerde çoğul sırasıyla geçerli yaptık, emrettik, yarattık ve hükmettik» gibi sözlerdir. Şayet Allah bir tane olsaydı «yaptım, hükmettim, emrettim, yarattım» derdi. Ancak O, kendisi, Meryem ve İsâdır» derler (1).

Bu konuda şüphelenmeye hiç hakları yoktur. Çünkü kendisine tazim eden birinin «emrettik, yaptık» demesi dil yönünden mümkündür. Azamet, büyüklük Allah'a mahsustur. Bu zayıf şüphe —şüphe olduğu farzedilse bile— ilâhları çoğaltmalarını, Allah'ın birliğini inkâr etmelerini ve ona lâyık olan tenzih ve tazimi yapmamalarını mazur gösterebilir mi, temize çıkarabilir mi?

Fahreddin Râzi: «Kelâmcılar, hıristiyanların inançlarını naklederler. Buna göre Allah üç unsurdan meydana gelmiş bir tek cevherdir. Baba, Oğul ve Ruh-ul Kudüs... Bu üç şey bir ilâhtır. Nasıl ki güneş deyince sıcaklığı, ışığı ve güneşin kendisi içine girer, bu da öyledir. Baba ile zâtı, oğul ile kelimeyi, Ruh-ul Kudüs ile hayatı kastederler. Hem zatı, hem kelimeyi ve hem de hayatı brier varlık olarak kabul ederler. Onlarca Allah kelâmı olan kelime, İsa'nın cesediyle, suyun şaraba veya süte karışması gibi karışmıştır. Baba ilâhtır. Oğul ilâhtır. Ruh-u Kudüs ilâhtır. Hepsi tek bir ilâhtır (!). Sonra Râzi ekler: «Bunun bâtıl olduğu akılla kolayca bilinir. Üç hiçbir zaman ve bir hiçbir zaman üç olmaz. Dünyada hıristiyanların

(1) **Bk. «Muhtasar-us Sire» shf. 424. Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdul-vahhab.**

bu sözünden daha saçma ve batıllığı daha meydanda bir söz yoktur» (1).

Ebu Muhammed b. Hazm: «Şayet Allahu Tealâ kitabında **«Allah ancak Meryemoğlu Mesih'tir diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır»** (2). Yine **«Allah üç (ilâhtan) üçüncüsüdür»** (3) ve **«Sen mi insanlara «Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin»** (4) derken hıristiyanların bu tür iddialarını dile getirmesiydi bu büyük sözü, bu çok çirkin ve saçma sözü nakletmek için de olsa hiçbir mü'min ağzına almazdı. Andolsun ki, hıristiyanlarla karşılaşmamış olmasaydık, dünyada herhangi bir kimsenin aklının bunu alacağına ihtimal vermezdik. Sefillikten Allah'a sığınırız» (5).

Hıristiyan mezhepleri birbirinden farklı olsalar da «teslis» inancında birleşmişlerdir. Teslis ya üç uknum olarak algılanmaktadır. «Vücud» unsuru, «hayat» unsuru, ve «ilim» unsuru. Bunlara Baba, Oğul ve Ruh-ul Kudüs de derler. Baba ile «Vücut», Ruh'ul-Kudüs ile «hayat» ve Oğul ile «Mesih» kastedilmektedir. Yukarıda bu belirtilmişti. Veyahut da Allah, Meryem ve İsa olarak algılanmaktadır. İbni Abbas'dan (r.a.) da böyle rivayet edilmiştir. «Teslis ile kendisini, karısını ve oğlunu kastediyor» demektedir (6).

Daha önce Kurtubu'nin Katâde'den rivayet etmiş olduğu haberde hatırlanacağı üzere dört kişdien sona kalan iki kişinin biri diğerine «Sen İsa hakkında görüşünü söyle dediğinde, O «Üç ilâhın üçüncüsüdür. Allah ilâhtır. İsa ilâhtır ve annesi ilâhtır» demiş idi (7).

Her ne olursa olsun teslis inancı hıristiyanlardan kaynaklanmıştır. Yine Meryem'in (a.s.) ilâh olduğuna inananların varlığı anlaşılmıştır. Kur'an onları en güçlü delille reddeder. Gelecek bölümde inşallah incelenecektir.

---

(1) **Fahreddin Razi Tefsiri Cilt: 12. shf. 60.**
(2) **Maide/17.**
(3) **Maide/73.**
(4) **Maide/116.**
(5) **«Kitab-ul Fasl» İbni Hazm Cilt: 1. shf. 49.**
(6) **Kurtubî Tefsiri Cilt: 6, shf. 23.**
(7) **Kurtubî Tefsiri Cilt: 11, shf. 106.**

Bunlara cevap verirken durumun üç şıktan mutlaka birine girdiğini söyleyebiliriz.

a) Üçten maksatları her birinin ilâhta olan, vücud, hayat, ilim, kudret, yaratma, idare etme ve hükümranlık sürme sıfatlarını taşımaları ise, bu onların aslına aykırıdır. (Hıristiyanlara göre birinin aslı yalnızca vücud, diğerinin hayat, ötekinin de yalnızca ilimdir). Sonra «Temanu delili» bahsinde geçtiği gibi üç ilâhın bulunması —ilâhların birden fazla olamayacağına dair delil bulunduğundan— imkânsızdır.

b) (İlâhî) kelimenin Mesih'in cesedine karışmasını kastediyorsa, ezelilik sıfatının Allah'tan başkasına intikali imkânsız olduğundan bu da batıldır.

c) Teslis ile bütünleşme (ittihad) kastediliyorsa, bu da imkânsızdır. Çünkü bütünleşme esnasında ya ikisi de aynen değişmeden kalırlar, veya her ikisi de kalmışlarsa o zaman onlar eskisi gibi iki ayrı şeydirler. Şayet ikisi birden yok olmuşsa, varolan tek ilâh bunlardan başkasıdır. Çünkü hak mabud asla yok olmaz. Yalnızca biri geriye kaldığı takdirde kalan diri, gerçek ilâhtır ve yoklukla bütünleşme (ittihad) diye bir şey olamaz. İsa (a.s.) ve annesini ilâhlaştıranlara cevap olarak indirilen «İkisi de yemek yerlerdi» âyetinin bahsi gelecektir. Yemek yiyerek bedeni oluşup gelişen sonra da dağılan kimse ilâh olamaz.

Kısacası bu tür iddialar sağlam akla, sabit gerçeklere uymaz. Sâlim fıtrat ve inanmış diri vicdanlar kabul etmez. Bunlar birbiriyle çelişkili saçma sözleridir. Bizi islâm dinine ulaştıran Allah'a hamdolsun. Ona minnet borçluyuz. **«Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, biz doğru yolu bulamazdık»** (1).

«MESİH ALLAH'IN OĞLUDUR» DEDİLER

Hıristiyanların «Mesih Allah'ın oğludur» sözleri akıllarına gelen bir şüpheden ötürüdür. Bu şüphenin kaynağı, Allahu Tealâ'nın onu babasız olarak annesinden yaratmasıdır. Allah'ın doğum ve üreme konusunda uygulayagelmiş olduğu kanuna

(1) A'raf/43.

ters olduğundan, daha önce belirttiğimiz gibi kendisine Allah'ın oğlu demişlerdir.

Onların bir başka kuruntuları daha vardır: **Meryemoğlu Mesih İsa, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur»** (1) âyetinde geçen «kendinden bir ruhtur» sözündeki, «—den» anlamına gelen «min (..........)» harfi, parça mânâsı verdirmek içindir» demişlerdir. O zaman İsa (a.s.) Allah'tan bir parça olmaktadır.

Muhammed b. İshak'tan, hıristiyanlar hakkında «Onlar, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna delil olarak, bilinen bir babasının olmayışını, beşikte iken konuşmasını gösteriyorlar. Çünkü bunu daha önce hiçbir insan yapmamıştır diyorlar» dediği nakledilmiştir (2).

Bunu söyleyenler, İbni Hazm'ın belirttiği gibi «Nasturiye» fırkasıdır. Konstantiniye'de yaşayan patrik Nasturâ dayanırlar (3).

Şehristânî: «Memun zamanında yaşayan ve kendi görüşüne göre İncilde değişiklikler yapan filozof Nastur'un taraftarları —ki bunların hıristiyanlıkla olan ilişkisi, «Mutezile»nin İslâmla olan ilişkisi gibidir —şunları iddia etmişlerdir: Allah, «vücud», «hayat» ve «ilim» unsurları olan tek ilâhtır. Bu unsurlar onun dışında da değil, kendisinin aynısı da değildir (ilâhî) kelime İsa'nın cesediyle, birleşmiştir. Ancak birleşme, Melkanilerin dedikleri gibi, karışma (imtizac) yoluyla değildir. Yine Yakubiyenin dediği gibi İsa'da gözükme (zuhur) yoluyla da değildir. Ancak güneşin, duvardaki rafa konulmuş bir cam bardakta yansıyışı gibidir. Veya mühür basıldığında, mum üzerine nakşın çıkışı gibidir» (4). Daha başka sözler de sarfetmişlerdir. Örneğin bir kısmına göre Oğul babadan ezelden beri ayrıdır. İsa'nın cesediyle birleşmesi doğum esnasında olmuştur. Mahlûk tarafı insanlığa aittir. Mesih tam bir insan ve tam bir ilâhtır (!) Birisi sonradan olma, diğeri ise ezelidir. Bu birleş-

---

(1) Nisa/171.

(2) Bk. «Muhtasaru Siret-ir Rasul» Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Abdilvehab shf. 424.

(3) Bk. «Kitab-ul Fasl» Cilt: 1. shf. 49.

(4) El-milel ven-Nihâl Cilt: 1. shf. 224.

me ne ilâhlığının ezelilik vasfını ve ne de insanlığının sonradan olma niteliğini değiştirmemiştir (1). Bu mezhep, Yakubiye mezhebine yakındır. Doğrusu hem sapık olan ve hem saptırıcı olan bu iftiraları reddetmek vâcib olmasaydı, bir müslümanın kitabına aktarması ve ağzına alması câiz olmazdı. Çünkü apaçık küfürdür. Büyük tevhid binasını yıkmaya yöneliktir. Tüyleri ürperten iftiralardır. Selim fıtrat bunlara karşı koyar. Kur'an onlarla tartışmış, İsa'nın (a.s.) Allah'ın kulu olduğuna dair deliller göstermiştir. Aşağıda, hıristiyanların İsa (a.s.) hakkında sarıldıkları kuruntuları zikredeceğiz ve Kur'an-ı Kerim'in cevaplarını göreceğiz:

1. İsa Allah'ın oğludur dediler. Çünkü babasız olarak annesinden dünyaya gelmiştir. İnsanlardan bir babası olmadığı için Allah'ın oğlu olması gerekir. Bu tür bir idiada bulunmakla onlar Allah'a çocuk ve doğum nisbet etmiş oluyorlar. Buna cevap olarak, hem naklî ve hem de aklî delillerle, Allah'ın çocuğunun, karısının, babasının veya herhangi bir ortağının bulunamıyacağı gösterilmiştir. Allahü Tealâ bu çirkin sözü çok büyük görür. **«Rahman çocuk edindi» dediler. Andolsun ki ortaya iğrenç bir şey attınız. Rahmana çocuk isnad etmelerinden ötürü, neredeyse gökler paralanacak, yer yarılacak, dağlar (üzerlerine) kapaklanacaktı. Oysa Rahmana çocuk edinmek yakışmaz. (Çünkü) göklerde ve yerde olan her şey Rahmanın ancak kuludur. İlmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır. Kıyamet günü hepsi O'na tek olarak gelecektir»** (2).

Allah kendisine çocuk isnad edenleri şiddetle tehdit eder, korkutur **«Ve Allah çocuk edindi diyenleri uyarmak için... Bu hususta ne kendilerinin ne de babalarının bir bilgisi vardır. Ağızlarından çıkan söz ne büyük (iftira)dır»** (3). Kur'an, yahudilerin, hıristiyanların ve arap müşriklerinin, Allah'ın çocuğu olduğu yolundaki iddialarını reddetmiştir. Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur demişlerdi. Hıristiyanlar Mesih Allah'ın oğludur dediler ve arap müşrikleri de melekler Allah'ın kızlarıdır dediler. Bu iddiaları şu âyetle iptâl edilmiştir: **«O gökleri ve**

---

(1) Alûsî Tefsiri Cilt: 6, shf. 26.
(2) Meryem/88, 89.
(3) Kehf/4, 5.

yeri (daha önce benzerleri olmaksızın) yaratandır. Zevcesi bulunmadan nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi o yaratmıştır. Her şeyi bilir.» Doğum tek bir kişiden olmayıp iki kişiden olacağı için ve kendisinin de zevcesi bulunmayışı nedeniyle, zatını çocuğu olmaktan temize çıkarmıştır. Aynı şekilde bütün eşyayı O yaratmıştır. Bütün eşyayı Onun yaratmış olması herhangi bir şeyin kendisinden doğmasına mânidir. Her şeyi bilir ve her şeyi bilişi, işleri isteyerek (irade ederek) yapmasını gerektirir. Şüphesiz ki şuur, iradesini kullanarak iş yapan ile tabi olarak (kendiliğinden) yapanın arasını ayırır. O nedenle ısınan ve soğuyan cisimler gibi şuur eseri olmaksızın gerçekleşen doğum türü tabiî olayların, her şeyin bilicisi olan (yani her şeyi şuurla yapan) Allah için imkânsızdır. O nedenle Allah'a çocuk isnad edilmesi doğru değildir (1).

Allah'a çocuk nisbetinin yanlışlığına dair aklî delilleri şöylece sıralayabiliriz:

a) İlâhın «li zatihi vacib-ül vücud (varlığı zaruri) olması gerekir. Çocuğu ise, ya böyledir ya da böyle değildir. Şayet böyle ise, başlı başına bir varlığı var demektir. Bu nitelikte olanın babası elbette olamaz. Çünkü çocuk, başkasına bağlılığı ve aslına (babasına) muhtaç olmayı ifade eder.

Veya bu çocuk, başkasından ötürü mümkün-ül vücûddur. O zaman varlığı, yukarıda açıkladığımız özellikteki ilâhın var-etmesiyledir. Böyle olan biri, O'nun çocuğu değil kulu (yaratığı) dır. Bu gerçeği kavrayan Allah'ın çocuğu olmadığına inanmakta tereddüt etmez.

b) Çocuk, babanın parçalarının birinden dünyaya gelmeyi ifade eder. Bu ise, parçaları birbirinden ayırabilen mürekkeb bir varlık için düşünülebilir. Vâcib li zâtihi olan bir Allah için düşünülemez.

«Göklerin ve yerin (daha önce bir örneği görülmeksizin) var edenidir» âyetinde, başlangıçta yerin ve göklerin benzersiz olarak yaratılışı delil olarak kullanılmaktadır. Bu âyetteki tartışmanın muhatabı hem hıristiyanlardır, hem de Allah'a oğul iddia eden diğer bütün müşriklerdir. Gerek hıristiyanlar, gerek arap müşrikleri başlangıçta gökleri ve yeri yaratanın Allah ol-

---

(1) «Er-Red alel mantıkıyyım.» İbni Teymiye shf. 219.

duğunu kabul ederler. Ancak «Göklerin ve yerin (daha önce bir örneği olmaksızın) var edenidir» âyeti, hıristiyanlara delil gösterilmeğe daha lâyıktır. Çünkü onlar İsa'nın (a.s.), benzeri görülmemiş bir şekilde babasız olarak yaratılmasını garip karşılamışlar, bu nedenle «Allah'ın oğludur» demişlerdir. Fakat ilerde geleceği üzere, Adem'in (a.s.) benzersiz olarak yaratılışını ve yine başlangıçta hiç madde yokken göklerin ve yerlerin yaratılışını düşündüklerinde, garip olarak karşılamayacaklardır. «bediî» kelimesinin kökünden türeyen «ibdâ» lafzı, bir şeyi ben- Ayette geçen «bediî» kelimesinin kökünden türeyen «ibdâ» lafzı, bir şeyi benzeri daha önce görülmeksizin var etmek demektir. Ayet hıristiyanlara sanki şöyle demiş oluyor: «İsa'nın (a.s.) babasız ve nutfesiz (dölsüz) varolduğunu kabul ediyoruz, diğer bir deyişle, daha önce bir benzeri olmaksızın ve Allah'ın varetmesiyle meydana geldiğini kabul ediyoruz. Ancak siz ona Allah'ın oğlu oluşundan kastınız, dölsüz ve babasız olarak, görülmemiş bir şekilde Allah tarafından var edilişidir. Yahut da bilindiği üzere insanın babasının oğlu oluşu gibi Allah'ın oğlu olduğunu kastediyorsunuz.

Şimdi ilk ihtimâli ele alalım: Hıristiyanlar da, diğer müşrikler de Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını kabul ederler. «**Andolsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan, 'Allah'tır' derler**» (1). Buradan anlaşıldığına göre, göklerin ve yerin yaratılışı benzersiz (daha önce görülmemiş bir şekilde) gerçekleşmiştir. Şayet İsa (a.s.)yı sırf benzersiz şeklide yaratılışından ötürü onun babası olması gerekiyorsa, aynı şekilde gökleri ve yeri benzersiz şekilde yaratışından da, onların babası olması gerekecektir. Bunun batıl olduğu meydandadır. Böylelikle yalnızca İsa'yı (a.s.) eşsiz olarak yaratmasından ötürü bunun babası olması icap etmeyeceği anlaşılır. Bu ihtimal boşa çıkmıştır.

İkinci ihtimâle gelince, doğumdan maksatları, canlılar arasında görülen bilinen olaydır. Bu da aynı şekilde birçok nedenlerden ötürü bâtıldır.

Birincisi: Doğum ancak karısı ve şehveti olan kimselerden kaynaklanır. Erkekten bir parça (meni) ayrılır ve zevcenin

---

(1) **Lokman/25.**

karnında kalır. Bütün bunlar, toplanabilen, ayrılabilen, başlangıcı ve sonu (sınır) olan, şehvet ve lezzet duyan kimseler için geçerlidir. Alemlerin yaratıcısı için ise yukarıda sayılanların hiç birisi geçerli değildir. «Zevcesi yokken nasıl çocuğu olabilir» âyetinin anlamı budur.

İkincisi: Çocuğu bu yolla elde etmek, aniden yaratmaya ve varetmeye gücü yetmeyenler için sözkonusudur. Çocuk isteyip, birden bire elde etmeye muktedir olamayınca, bilinen yola başvurur. Ama yaratılacak her şeyi yaratmaya kâdir olan ilâh, bir şeyin olmasını dilediğinde ona «ol» der ve olur. Bu nitelikleri taşıyan birisi için, bir şahsı varetmek gayesiyle doğum yoluna başvurması imkânsızdır. «Her şeyi O yarattı» âyetinin anlamı budur.

Üçüncüsü: Şimdi bu çocuk ya ezelidir, ya da sonradan var edilmedir. Ezeli olması mümkün değildir. Çünkü ezeli olan biri, daha önce açıkladığımız gibi «vâcib-ül vucûd li zâtihi»dir. Böylesi ise, başkasına muhtaç bulunmaz. Başkasına çocuk olamaz. Geriye bu çocuğun yalnızca sonradan varedilmiş olması kalıyor. (Malûmdur ki sonradan var edilen şey mahlûktur. Bunun için Allahu Tealâ **«Allah çocuk edinmek isteseydi, yaratıklarından dilediğini seçerdi. O bundan uzaktır»** (1) buyurur. Dolayısıyla diyoruz ki: Rabbimiz her şeyi bildiğinden ötürü, ya çocuk istemede bir menfaati olduğunu ve kendisine olgunluk kazandıracağını bilmektedir. Yahut da tersine durumun böyle olmayacağını bilmektedir. Bunlardan ilk şıkkı ancak bahsedilen çocuğun varedilmesini gerektiren nedenin daha önce bulunduğunu düşündüğümüz zaman geçerlidir ve bu neden ne vakit öncede bulunsa çocuğun ondan da evvel olması gerekecektir. Böylelikle çocuğun ezeli oluşu icab etmektedir. Bu ise imkânsızdır. İkinci şık gerçekse, çocuk edinmekle olgunluğunun (kemâl) fazlalaşmayacağını, ilâhlık makamının daha da yükselmeyeceğini biliyor demektir. Dolayısıyla çocuğun hiçbir zaman olmaması gerekir. «O her şeyi bilir» âyetinin anlamı budur. Fahreddin Râzi anlatmaya çalıştıklarımızı böylece dile getirmiştir (2).

---

(1) Zumer/4.

(2) Fahreddin Razi Tefsirinden kısaltılarak alınmıştır. Cilt: 13, shf. 116-119.

Kısacası, Allah'a yaratıkların sıfatlarını yakıştıran müşriklerden ve sapıklardan daha zalim ve suçlu kimse yoktur. Cinler onlardan çok dah üstün ve imanları daha tamdır. Çünkü Allah'a zevce ve çocuk tanımamışlardır. Kur'an'da onların dilinden: **«Doğrusu Rabbimizin uluİuğu çok yücedir. O zevce ve çocuk edinmemiştir»** denmektedir

Kur'an-ı Kerim, İsa (a.s.) hakkında ehli kitapla çok tartışmış, Hazreti İsa'nın ilâh ve Allah'ın oğlu olduğu şeklindeki inançlarının batıl olduğunu açıklayarak, onları delillerle susturmuştur.

Bundan sonra Kitab ehli —yahudi ve hıristiyanlar— ile yapılan tartışma, Hz. İsa'nın etrafında döner. Bunlardan birini susturan deliller öteki için de susturucu niteliktedir. Çünkü yahudilerle hıristiyanlar, İsa (a.s.) hakkında iki zıt kutupturlar. Biri ifrata, diğeri tefrite kaçar. Yahudiler Hz. İsa'yı zina eseri görüp dülger Yusuf'un oğludur derlerken, hıristiyanlar «Allah'ın oğludur» derler. İşin doğrusu bambaşkadır. İnşaallah açıklaması gelecektir.

2. Hz. İsa'nın durumuyla ilgili âyetlerden bazıları:

a) **«Meryemoğlu Mesih sadece peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir, Annesi dosdoğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak! Ayetleri onlara nasıl açıklıyoruz? Sonra da bak ki nasıl çevriliyorlar?»** (1).

Ayette, Hz. İsa hakkında inandıkları safsatalar reddedilmekte ve bu iki yoldan yapılmaktadır.

Birincisi: İsa (a.s.), kendisinden önceki peygamberler gibidir. Onların getirdiklerine benzeyen apaçık âyetler ve mucizeler getirmiştir. Onun ilâhlığını zannetmeleri eğer Allah'ın Hz. İsa ile körleri ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirmesi ve yine onun eliyle ölüleri diriltmesi ise, işin doğrusu Allah daha önce Musa'ya (a.s.) mucize olsun diyerek âsâsını canlı bir yılana çevirmiş ve yine onu denize vurduğunda denizi yarmıştır. **«Bunun üzerine Biz Musa'ya «Deyneğinle denize vur» diye vahyettik. Hemen deniz ikiye ayrıldı, her parçası yüce dağ gibiydi»** (2).

---

(1) **Şuara/63.**
(2) **Maide/75.**

Yok eğer babasız olarak yaratılması ise, Adem (a.s.) hem babasız, hem de annesiz olarak yaratılmış ve kimse ilâh olduğunu söylememiştir. Bilâkis İsa (a.s.) peygamberlerden biridir. «Meryemoğlu Mesih sadece peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir» âyetinin anlamı budur.

İkincisi: İsa (a.s.) ve annesi yemek yerlerdi. İşte bu muhtaçlığa ve sonradan oluşa (hudus) bir alâmettir. Yiyen, acıkan ve besine muhtaç olan sonra da cismi dağılan biri ilâh olamaz.

«Annesi» tabiri, her annesi olanın bri zamanlar yokken sonradan dünyaya geldiğini ifade eder. Bu nitelikteki herkes mahlûktur. İlâh değildir. İşte anlatmak istediğimiz budur.

b) **«Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği sölyeyin. Meryemoğlu Mesih İsa Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Allah'a ve peygamberine inanın. «(İlâhlar) üçtür» demeyin. Vaz geçin. Hayrınıza olana (gelin). Allah, ancak bir tek ilâhtır. Çocuğu olmaktan uzaktır»** (1).

Ayetteki hitap, kitap ehli olan yahudilere ve hıristiyanlara yöneliktir. Çünkü onlar ifrata ve tefrite kaçarak Hz. İsa'nın durumu hakkında ölçüyü kaçırmışlardır. Ayet-i kerime bir takım hususları içerisine alır:

1. 'Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir» âyetindeki kelime, Allah'ın emridir. İsa'ya, (a.s.) kelime denmesinin nedeni, müfessirlerin çoğunluğunun bahsettiği gibi, Allah'ın «ol» emriyle meydana gelmesidir.

İmam Ahmed (r.a.) «Er-Red alel Cehmiyye vez Zenadıka» adlı eserinde, Cehmiyye mezhebinden biriyle yaptığı tartışmasını zikreder. Cehmî şunları söylemektedir: «Biz Allah'ın kitabında Kur'an'ın mahlûk olduğuna dair delil buluyoruz» İmam Ahmed: «Hangi ayet?» Cehmî: «Meryemoğlu Mesih İsâ Allah'ın peygamberi ve Meyrem'e ulaştırdığı kelimesidir» ve bilindiği gibi İsâ mahlûktur» der. Ona vermiş olduğu cevabın bir bölümünde: «...Ayetin anlamı: «Meryemoğlu Mesih İsâ Allah'ın peygamberi ve Meryem'e (onun dünyaya gelmesi için «ol» derken) ulaştırdığı kelimesidir. İsâ «ol» ile olmuştur ve İsâ «ol»un kendisi değildir. Sadece «ol» sebebiyle olmuştur. İsa'nın (a.s.)

(1) Nisâ/171.

durumuyla ilgili olarak, hıristiyanlar da, cehmiyye de Allah'a iftira etmektedirler. Çünkü cehmiyye, «İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir, ancak kelime mahlûktur» diyorlar. Hıristiyanlar «Allah'ın kendisinin ruhu ve kendisinin kelimesidir. Tıpkı «Şu bez parçası, şu elbisedendir» denilişi gibi» diyorlar»

Hafız İbni Kesir (r.h.) «Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir» âyetini tefsir ederken «Yani İsa'yı Cebrail'in (a.s.) Meryem'e getirdiği kelime ile yaratmıştır. Allah'ın izni ile ona ruhundan üflemiş ve ilâhî irade ile İsa (a.s.) olmuştur. Cebrail'in, Hz. Meryem'in elbisesindeki cebe üfleyerek fercine girdiği bu üfürük, babanın anneyi döllemesi gibidir. Her ikisi de Allah'ın yaratığıdır. O nedenle İsa hakkında «Allah'ın kelimesi ve kendinden bir ruhtur» denmiştir. Çünkü kendisinden üriiyeceği bir babası yoktur. İsa (a.s.) kelimeden olmuştur. Allah, bu kelime ile İsa'ya «ol» demiş ve İsa (a.s.) varlık kazanmıştır.» Müfessir daha sonraları şunları söyler: «Abdurrezzak Mâmer'den naklettiğine göre Katâde: «Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur» âyeti aynen **«Bir şeyi dilediği zaman, onun buyruğu sadece, o şeye «ol»** demektir, hemen olur» âyeti gibidir demiştir. İbni Ebi Hatim (r.h.): «Ahmed b. Sinan el-Vasati bize, Şâzân b. Yahyanın «Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur» âyetini tefsir ederken «Kelime İsa (a.s.) olmamış, fakat kelime ile İsa (a.s.) meydana gelmiştir» dediğini nakleder». İbni Kesir (r.h.) bu sözü güzel bulur. «İbni Cerir, «Meryem'e ulaştırdığı» âyetini tefsir ederken «Yani ona bildirdiği» demiş ve saplanıp kalmıştır. Zaten **«Meleklerin (Yani Cebrail'in Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor dediği zaman (an!)»** (1) âyetinin tefsirinde de böyle yapmıştır. «Yani sana kendisinden bir kelime bildiriyor» demiştir. Bunu, Kasas sûresindeki **«Sana (ilâhî bir) kitabın ulaş tırılacağını ummazdın. Ancak (Allah onu) Rabbinden bir rahmet olsun diye (sana ulaştırdı)»** (2) âyetine benzetir. Halbuki işin doğrusu, bahsedilen kelime Cebrail'in (a.s.) Meryem'e ge-

---

(1) Âli İmran/45.
(2) Kasas/86.

tirdiği kelimedir. Allah'ın izniyle Meryem'e üflemiş ve İsa (a.s.) meydana gelmiştir» (1).

Ayrıca burada, **«Rabbinin kelimelerini (Meryem) tasdik etmişti»** (2) ve yine **«Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa ve yedisi daha desteklediği deniz (mürekkeb) olsa, yine de Allah'ın kelimeleri bitmezdi»** (3) sözlerinde olduğu gibi kelimenin âyet anlamına geldiği söylenmiştir. Çünkü Allah, İsa'yı (a.s.) insanlara âyet yapmıştır. **«Meryemoğlu da, annesini de âyet yaptık»** (4).

Bizce bu görüş, İsa'yı (a.s.) Allah'ın sözden ibaret olan bir âyeti kabul ettiğimizde, yani Allah'ın «ol» sözüyle oluşuna hamlettiğimizde «kelime» lâfzının taşıdığı anlama dayanır.

Her ne kadar başka yönden **«Bir şeyi dilediği zaman onun buyruğu sadece o şeye «ol» demektir hemen olur»** (5) sözündeki genel anlamlı «var etme» mefhumuna girse de, Allah'ın varlığına delâlet eden iç ve dış dünyamızdaki âyetler (belgeler) «Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir» sözüne uygun düşer.

Bizce en doğrusu: İsâ'nın (a.s.) doğumda bilinen maddî sebeplerden biri —yani anne ile babadan meydana gelme— görülmediğinden, varlığı «kelime»ye nisbet edilmiş ve sanki kelimenin kendisi yapılmıştır. Nasıl ki çok cömert birisine, mübalâğa yoluyla «O sırf cömertliktir» aynı şekilde çok adil birisine «O adaletin ta kendisidir» deniyorsa, bu da böyledir. Tefsirinde, Alusî'nin, İmam Gazali'den naklettiği açıklamalar bunu teyid eder.» Her doğumun aşamalı olarak iki nedeni vardır. İlki menîdir, ikincisi «ol» sözüdür. İsa (a.s.) hakkında ilk nedenin bulunmadığı bilinince, onu ikincisine yani «ol» sözüne nîsbet etmiş ve böylelikle de birincisinin olmadığına işaret etmiştir. «Meyrem'e ulaştırdığı kelimesidir» âyeti bunu dile getirir. Yani ona eriştirdiği ve karnında meydana getirdiği demektir. Böy-

(1) **Bk. İbni Kesir Tefsiri Cilt 1, shf. 590.**
(2) **Tahrim/12.**
(3) **Lokman/27.**
(4) **Müminûn/50.**
(5) **Yasin/82.**

lece ikinci sebeb, rahme atılan meniye benzetilmiştir. Burada istiâre vardır» (1).

2. Allahü Tealâ'nın «Kendinden bir ruhtur» sözüdür. Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın Allah'ın bir parçası olduğunu zannetmişler ve «kendisinden» sözündeki «den», anlamını verdiren «min» kelimesinin parça, mânâsına kullanıldığını savunmuşlardır. O zaman İsa Allah'tan bir cüz olmaktadır. Oysa Allah bundan yücedir, uludur.

Burada «ruh» kelimesine değişik anlamlar yükletilmektedir. Bunlardan birine göre «üfürük» mânâsına gelir. O takdirde «kendinden bir ruhtur» demenin anlamı, kendisinden bir üfürük demektir. Çünkü Cebrail (a.s.) Allah'ın emriyle Meryem'in (a.s.) elbisesine üflemiş ve İsa (a.s.) doğmuştur. O bakımdan Allah'tan bir ruhtur denilmesinin nedeni onun emri ile meydana gelmesidir. Üfürüğe ruh denişinin sebebi ise, ruhtan çıkan bir yel olmasıdır. Kelimenin bu anlama geldiğine delil olarak Şair zû Rumme'nin şu sözünü gösterirler;

Ona, «Şunu (ateşi) kendine doğru yükselt,
Ruhunla dirilt,
Ve (ruhu) ona (ateşe)
Azık olarak bir miktar sun!» dedim.
«(Ateşe biraz üfle!» dedim)

Şair «Onu ruhunla dirilt» derken, «üfleyerek canlandır» demek istemektedir.

Başka bir tefsire göre ruhun mânâsı rahmettir. O zaman âyette «kendinden bir rahmettir» denmek isteniyor. Tıpkı «...**Onları (mü'minleri) kendinden bir ruh ile desteklemiştir»** (2) denişi gibi. Hz. İsa, kendisini destekleyenlere, kendisine inanarak peşinden gidenlere rahmet kılınmıştır. Çünkü onları doğru yola getirir, sonra daha başka görüşler de sıralar ve «hepsinin gerçeğe yakın bir tarafı var» der (3).

Görünüşe bakılırsa «kendinden bir ruhtu» âyetinin anlamı; «yaratmış olduğu (ruhlar)dandır» şeklindedir. Yaratık olan ruhun Allah'a nisbet edilmesi, ona değer kazandırmak içindir.

---

(1) Alûsî Tefsiri Cilt: 6, shf. 24.

(2) Mücadele/22.

(3) Taberi Tefsiri Cilt: 9, shf. 421, 422 de kısaltarak.

«Allah'ın bu dişi devesi size bir delildir (1) âyetinde devenin, yine **«rukû edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut» diye İbrahim'i Kâbenin yerine yerleştirmiştik»** (2) âyetinde evin Allah'a nisbet edilişine benzer. Bu ruha üflemiş olduğunda şüphe yoktur» **Mahrem yerini koruyan, kendisine ruhumuzdan üflediğimiz (Meryem'i de an!»** (3). Bu bir meleğin, —Cebrail'in— aracılığı ile olmuştur. Allahu Tealâ onu Meryem'e (a.s.) göndermiş ve kendisine tam bir insan şeklinde gözükmüştür. Meleğe, Meryem'in (a.s.) cebine ağzıyla üflemesini emretmiş ve üfürük inmiş, fercine girmiş ve İsa'ya hamile kalmıştır (4).

Üfleme, her çocukta ruhun varedilmesi için zahiri (görünüşteki) sebebtir. Allahu Tealâ, Adem'in (a.s.) kıssasını anlatırken **«Onu tamamladığım ve içine ruhumdan üflediğimde, kendisine secde edin»** (5) buyurmaktadır.

Buhari ve Müslim'de İbni Mesud'dan (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifte, İbni Mesud (r.a.), Rasulullah'tan (s.a.v.) işittik —ki kendisi doğru sözlüdür ve kendisine doğru şeyler bildirilir— şöyle buyurdu: «Sizden birinizin (kendisinden) yaratılacağı (madde) kırk gün anasının karnında nutfe olarak toplanır. Sonra o madde o kadar zaman içinde katı bir kan pıhtısı halini alır. Sonra yine o kadar zaman içinde bir çiğnem ete dönüşür. Nihayet Allah bir melek gönderir içine ruh üfler... Hadis böylece devam eder» (6).

Allah'ın emri ile (ruhu) üfleyen melektir. Doğumdaki normal doğal sebeplerde görülen budur. Adem ve Havva'da bahsedilen sebeplerden, a) Anneleri ve babaları bulunması, b) Onların birleşmesinden ortaya çıkan ve cenine dönüşen meninin olması görülmeyince, yine Hz. İsada, babasının bulunması görülmeyince —ki bu durum, Allah'ın üfleme olayını ve Adem

---

(1) **Araf/73.**
(2) **Hacc/26.**
(3) **Enbiya/91.**
(4) **Bk. İbni Kesir Tefsiri Cilt: 4, shf. 394.**
(5) **Sad/72.**
(6) **Bk. Sahih-i Buharî «Kitabu bed'il halk Babu Zikr-il Melaike.»**

ile İsa'nın değerini belirtmek için ruhu kendisine nisbet etme olayını sadece burada bahsedeceği derecede acayip bir durumdur— İsa'nın doğumunda üflemeyi Cebrail (a.s.) üstlenmiş ve Allahu Tealâ da onu «ol» sözüyle yaratmıştır. Kendisinden başka yaratıcı olmayan ve ancak kendisine kulluk edilecek olan Allah ne yücedir.

«Kendinden bir ruhtur» sözündeki «-den» anlamını verdiren «min», mesafenin başlangıcı içindir. (Yani ruhun başlangıç yeri Allah'tır). Hıristiyanların iddia ettikleri gibi parça mânâsını ifade etmez.

«Ruh-ul Meani» adlı tefsirinde Alûsî: «Harun Reşid'in doktoru olan bir hıristiyan, günün birinde Ali b. Hüseyin el-Vakidi el-Mervezi ile tartışmaya girişir. Doktor: «Sizin kitabınızda İsa'nın Allah'tan bir parça olduğuna işaret ediliyor der ve «kendinden bir ruhtur» âyetini okur. Bunun üzerine Vakidî de «**Göklerde ve yerdekilerin hepsini kendinden size vermiştir (hizmetinize sunmuştur)**» (1) âyetini okuyarak «O zaman bütün her şeyin Allah'tan bir parça olması gerekir. Allah bundan yücedir, uludur» diyerek karşılık verir. Hıristiyan doktor susar ve İslâmı kabul eder. Harun Reşid buna çok sevinir. Vakidi ile olan yakınlığını artırır» (2).

3. «Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra «ol» dedi ve oldu» (3) âyetidir.

Bu âyeti kerime Rasulullaha (s.a.v.) Necran hıristiyanları geldiği zaman inmiştir. Taberî (4) ve diğer müfessirlerden birçoğu bunu belirtir. Hâttâ Fahreddin Râzi bunda icmâ olduğunu iddia eder (5).

Hıristiyanların zannına göre, İsa'nın (a.s.) babasız olarak yalnızca anneden dünyaya gelişi, Allah'ın oğlu olmasını gerektirmektedir. Sanki Rasulullaha (s.a.v.) şöyle demiş gibidirler: «İsa'nın (a.s.) insanlardan bir babası olmadığını kabul ettiğin zaman artık babasının Allah olduğunu itiraf etmen gerekir (!)».

(1) **Casiye/13.**
(2) **Alûsi Tefsiri Cilt: 6, shf. 25.**
(3) **Ali İmran/59.**
(4) **Bk. Taberi Tefsiri Cilt: 6, shf. 467.**
(5) **Bk. Fahreddin Razi Cilt: 8, shf. 79.**

Rasulüllah (s.a.v.), zanlarını boşa çıkartarak kendilerine cevap vermiştir. Eğer İsa'nın (a.s.) babasız olarak dünyaya gelişi, Allah'a oğul olmasını gerektiriyorsa, Adem'in (a.s.) öncelikle Allah'ın oğlu olması gerekir. Çünkü, O, itiraf ettiğiniz gibi hem annesiz ve hem babasız dünyaya gelmiştir. Sonra, Allah'ın Adem'i topraktan yaratması mümkün oluyor da, İsa'nın (a.s.) Meryem'in karnından yaratılması niçin mümkün olmasın? Bilâkis bu akla daha yakındır. Gerçekten de bir canlının ana rahminde toplanan kandan var edilişi, kuru topraktan varedilişine nisbetle daha mümkündür. İşte bu delil, onları susturmaktadır. Çünkü Adem'in (a.s.) ilâh olduğunu iddia etmemektedirler.

«Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir» âyetinde, İsa (a.s.) Adem'e (a.s.) her ikisi de babasız olarak yaratılmaları itibariyle benzetilmektedir. Yoksa İsa (a.s.) Adem (a.s.) gibi topraktan yaratılmış değildir.

Zemahşeri: «İsa (a.s.), Adem'e (a.s.) iki yönün yalnız birinden benzemektedir ve yalnızca bir yönden benzemesi, onun Adem'e (a.s.) benzetilişine engel teşkil etmez. Çünkü, benzeme bazı niteliklerde ortak olmak demektir ve İsa (a.s.) Adem'e her ikisi de süregelen âdetin dışında dünyaya gelmeleri itibariyle benzemektedir. Bu bakımdan aralarında ortaklık vardır ve hem annesiz, hem babasız dünyaya geliş daha gariptir. Böylece hasım, garip karşıladığı şeye çok benzeyen vakıayı düşündüğünde kendisini daha susturucu ve şüphesinin kökünü daha kesici olmaktadır» der (1).

«Onu topraktan yarattı» cümlesi Adem'in sıfatı değildir. (İrabdan mahalli sıfat değildir.) Fahreddin Razi'nin bahsettiği gibi onun durumunu açıklamak amacıyla getirilmiş yeni bir haber cümlesidir. (O nedenle İsa (a.s.) topraktan yaratılmada Adem'e benzetilmemiştir. Râzi (büyük nahiv alimi) Zeccâc'ın izahını nakleder:

«Bu aynen, karşısındaki birini herhangi bir konuda Zeyd'e benzeterek «Senin durumun Zeyd'in durumuna benzer» deyişin ve sonra da Zeyd ile ilgili bir haberi bildirerek «şöyle şöyle yaptı» diye ekleyişin gibidir» (2).

---

(1) «El-Keşşaf» Zemahşeri Cilt: 1, shf. 433.
(2) Fahreddin Razi Cilt: 8, shf. 79.

Fahreddin Râzi bu arada, bahsedilen âyeti anlamada bir güçlüğün olduğunu söyler. Bu güçlük, «Onu topraktan yarattı sonra «ol» dedi ve oldu» sözündedir.

Çünkü buradan anlaşılan, Allah'ın Adem'i yaratışının, ona «ol» deyişinden önce olduğudur. Oysa bu imkânsızdır. Râzi sonra birkaç cevap sıralar: «Ebu Müslim'in cevabı: «Daha önce biz yaratmanın takdir etmek ve düzene koymak anlamına geldiğini söylemiştik. Bu iş, Allah'ın onun nasıl olacağını bilmesi ve ne şekilde gerçekleştireceğini irade etmesiyle ilgilidir. Bunların her ikisi de ezeli ve edebi olduğundan Hz. Adem'in varoluşundan öncedirler «ol» sözüne gelince, bu söz (Adem'i) varlık sahnesine sokmak anlamındadır. O bakımdan Adem'in yaratılışı «ol» sözünden öncedir.

Bizce Ebu Müslim'in görüşü kuvvetlidir. Çünkü sonra kelimesi bir sırayı ve zaman fasılasını ifade eder. Arap dilinde bunun şahitleri (delilleri) vardır. Meselâ Züheyr b. Ebi Selma adlı şair Harem b. Sinân'ı överken:

Sen azmettiğini gerçekleştiriyorsun.
Kimisi var ki azmediyor
Sonra da onu gerçekleştiremiyor der.

Fahreddin Râzi devam ederek: «Çamurdan yapılan heykel kısa bir müddet sonra Adem (a.s.) olacağından, ilerde gerçekleşecek olay, şimdi gerçekleşen bir olayla adlandırılarak önceden Adem denmiştir» diyor ve doğru cevabın bu olduğunu belirtiyor (1).

Yukarıdakilerden anlıyoruz ki bu tartışmada Kur'an hıristiyanları mağlûp ederek susturmuştur. Çünkü onlar Hz. Adem'in annesiz ve babasız olarak yaratıldığını kabul ettikleri sürece bu konuda karşı çıkamamaktadırlar.

Nihayet Kur'an, «Sana (onun —İsa'nın— durumu ile ilgili bir takım bilgi(ler) geldikten sonra, onun hakkında seninle kim tartışırsa de ki: «Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı çağıralım ve kendimiz de (gelelim toplanalım) sonra yalvaralım yakaralım, Allah'ın lânetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim» (2) der.

---

(1) Fahreddin Razi Cilt: 8, shf. 81.
(2) Âli İmran/61.

İşte bu âyet, bâtılın ve cahilî ısrarın kökünü kesen keskin bir bıçak gibidir. Yukarıdaki tartışma sahnelerinde, İsa (a.s.) hakkında, hıristiyanların iddialarını boşa çıkartan delilleri Kur'an'ın nasıl ortaya koyduğunu ve Allah'ın emri galip gelip batıl söze uyanlar kaybedinceye kadar nasıl aklî delillerle tartıştığını gördük.

Bu âyet «mubâhele âyeti» olarak bilinir. Mubâhele burada dua etmek ve iki guruptan yalancısının üzerine Allah'ın lânetinin inmesini istemektir. Ancak bu fikrî savaşta, hıristiyanların hakkı istemedikleri ve ihtilâf edilen meselenin gerçek durumunu öğrenmek amacıyla tartışmadıkları ortaya çıkmıştır. O nedenle Kur'an fiili bir çözüm anlamına gelen başka bir üslûba başvurmuştur. Bu üslûb, şayet hakkı kabul etmeme noktasında inatlaşırlar ve ısrarlarına devam ederlerse, yalancılara ve sapıklara Allah'ın azabının ineceğini söylemektedir.

Bunun üzerine, Rasulullah (s.a.v.) lânetleşmek için yanına Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i (Allah hepsinden razı olsun) alarak çıkmış, «Allahım bunlar benim ailemdir» demiştir. Müslim, Tirmizi ve diğerleri, Sad b. Ebi Vakkas'dan (r.a.) rivayet ettikleri hadiste: «Gelin, oğullarımızı oğullarınızı...» âyeti inince Rasulullah (s.a.v.) Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan'ı ve Hüseyin'i çağırdı. «Allahım, bunlar benim ailemdir» buyurdu.»

Rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.v.) dışarıya çıktı. Kucağında Hüseyin vardı. Hasan'ın da elinden tutuyordu ve Fatıma babasının arkasından yürüyordu. Onun da arkasında Ali vardı. Sonra «Ben dua ettiğimde âmin deyin» buyurdu. Necran'ın, piskoposu: «Ey hıristiyan topluluğu, öyle kişiler görüyorum ki eğer onlar Allah'dan dağı yerinden oynatmasını isteseler oynatır. Sakın lânetleşmeyin, helâk olursunuz. Kıyamet gününe kadar yeryüzünde bir tane hıristiyan kalmaz» dedi.

Lânetleşmekten kaçındılar. Ama islâma da girmediler. Buna karşılık «cizye veririz» dediler. Rasulullah (s.a.v.) Sefer ayında bin ve receb ayında bin olmak üzere iki bin elbise vermelerine hükmetti. Onlar da kabul ettiler. Kıssa çok meşhurdur. Siyer kitaplarında ve tefsir kitaplarında mevcuttur (1).

---

(1) Fahreddin Râzî Tefsiri Cilt: 8, shf. 85. İbni Kesir Tefsiri Cilt: 1, shf. 370, 371. Kurtubi Tefsiri Cilt: 4, shf. 104.

Bazı müsteşrikler bu lânetleşmeye itiraz etmişler ve «Kur'an fikri tartışma ve delil ile ikna etme yolundan kaçmıştır. Çünkü delil göstermekten âcizdir. Fikri tartışmayı, mantıkî diyalektiği kabul etmiyor» demişlerdir.

Böyle bir itirazın yanlışlığı açıktır ve saçmalığından ötürü de cevaba gerek yoktur. Fakat Kur'an'ın hıristiyanlarla yaptığı tartışmanın basamaklarını bilmeyen bir kimsenin aklına bazı şüpheler gelebilir. Bu şüpheler ne kadar fazla olursa olsun, mübahele âyetinden önce Hz. İsa'nın durumu hakkında tartışmaların yapıldığını öğrendiği zaman hepsi de kaybolur. gider. Örneğin, meryem sûresindeki tartışmalar ve meryem suresi mekki bir sûredir. Yine Nisa ve Maide suresindeki tartışmalar... Bütün bunlar —bahsedilen âyetinde içinde olduğu— Ali İmran suresindekilerden öncedir. Çünkü Necran heyetinin Rasulullaha (s.a.v.) gelişi, İbni Kesir'in de bahsettiği gibi hicretin dokuzuncu senesindedir (1).

Buna delil olarak ta Zühri'nin «Rasulullaha (s.a.v.) ilk defa cizye verenler Necranlılardır» sözüdür. Cizye âyeti ise Mekke'nin fethinden sonra inmiştir. **«Kitab verilenlerden, Allah'a, ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dini (İslâmı) din edinmeyenlerle, boyunlarını büküp kendileriyle cizye verene kadar savaşın»** (2).

Vahidî «Esbab-un Nuzul» adlı eserinde, Allahü Tealâ'nın, Ali İmran suresinin baş taraflarından seksen küsürüncü âyete kadar olan kısmı Necranlılar hakkında indirdiğini müfessirlerden nakleder (3).

Böylece Kur'an'ın, kitap ehli ve necran hıristiyanları gelmeden önce tartıştığı ve İsa'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna dair delilller gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Sonra hicretin dokuzuncu senesinde necran hıristiyanları gelmiş, Rasulullah ile aralarında tartışmalar cereyan etmiştir. Necranlılar:

— Niye *bizim* efendimiz (İSA) hakkında kötü sözler sarfediyorsun?

---

(1) Bk. İbni Kesir Tefsiri Cilt: 1, shf. 370.
(2) Tevbe/29.
(3) Bk. «Eshab-un Nuzûl» Vahidi shf. 53.

— Ne diyormuşum?

— Kuldur diyormuşsun...

— Evet, O Allah'ın kulu ve peygamberidir. Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir». Bu cevaba sinirlendiler ve:

— Sen hiç babasız insan gördün mü? Eğer doğru söylüyorsan bize onun gibi bir kişi göster» dediler, bunun üzerine: **«Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. Sonra «ol» dedi ve oldu»** (1) âyeti indi.

Bu âyetteki güzel açıklama ve cevabın susturucu özelliği meydandadır. Rasulullah (s.a.v.) onların fikrî bir tartışmaya gelemeyeceklerini, delilden, belgeden anlamadıklarını görünce, fiilî bir delile gerçeğin ortaya çıkacağı başka bir üslûba geçmiştir. Ayet o tartışmacılara sanki şöyle sesleniyordu: «Siz hakkı tanımama ve inatlaşmada öyle bir duruma geldiniz ki, tartışmaya bile lâyık olmadınız. Fakat Allah'ın lâneti yalancı olan taraf üzerine inecektir.»

Sonra bizzat aynı âyetten daha önce tartışmaların geçtiğini anlıyoruz. **«Sana bir takım bilgiler geldikten** sonra (yani İsa hakkındaki yanlış inancı açıklayan ve çürüten âyetler geldikten sonra) sözü **bunu gösterir. Artık hangi islâm ve müslüman düşmanı Allah'ın kitabına böyle bir itiraz yapabilir? «Ne önünden, ne ardından onu çürütecek bir şey gelmez. (Ne geçmişteki semavi bir kitab onu yalanlayabilir, ne de kendisinden sonra onu çürütecek bir şey ortaya çıkabilir). Hakim ve övülmeye lâyık olan (Allah)dan indirilmedir»** (2).

Bunlar, Hz. İsa'nın peygamber ve ilâh olduğunu iddia eden hıristiyanlarla, onun Allah kendilerine lânet etsin— zina mahsulü olduğunu savunan yahudilerle Kur'an'ın yaptığı tartışmalardan bir bölümdür.

İsa (a.s.) kendisini izlediklerini iddia eden sapıklar tarafından uydurulan şeylerin birine bile râzı değildir. Bu iftiraların hepsi, göğe kaldırıldıktan sonra ortaya atılmıştır.

Doğrusu daha yeni doğmuşken İsa'nın ağzından çıkan ilk söz: **«Ben şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve peygamber yaptı»** (3) demek olmuştur. Kendisinden sonra yaşaya-

---

(1) Âli İmran/59.

(2) Fussilet/42.

(3) (Meryem/30).

cak olup da zatı hakkında batıl şeyler iddia edecek kimseleri reddetmiş ve Allah'ın kulu olduğunu ilân etmiştir.

Yine beşikteki konuşmasında **«Anneme iyi davranmamı (emretti)»** (1) demiştir. «Babama» dememiştir. Çünkü babası yoktur. Allah'ın «ol» sözüyle olmuştur. İbni Abbas (r.a.): «Anneme iyi davranmamı (emretti)' deyip «Babama» demeyince, bunun Allah tarafından gerçekleştirilmiş bir mucize olduğu anlaşılmıştır» der (2).

Allahu Tealâ İsa'yı (a.s.) kendisine kulluk etmekten kaçınmadığı için övmüştür. **«Mesih (İsa) da, Allah'a en yakın melekler de O'na kulluktan kaçınmazlar»** (3). İşte Allah'ın huzurunda ise (a.s.)... Yüce Allah onun kendisine tapanlardan uzak olduğunu anlatıyor... Allah'ın kulu olduğunu, insanlara Rabbinden mesajı ulaştırdığını ilân ediyor... Bunu yapacağını Allah vadetmiştir ve O sözünden asla caymaz. **«(Ey Muhammed, O anı an ki) Allah, «Ey Meryemoğlu İsa, Sen mi insanlara «Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin?» diyecektir. O da: «Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz eğer söylemişsem, şüphesiz sen onu bilirsin (çünkü) içimdekileri (hep) biliyorsun. Ben ise içindekileri (yani öğretmediğin bilgileri) bilemem. Doğrusu görülmeyeni (gaybı) bilen ancak sensin. Ben onlara sadece Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin diye bana emrettiğini söyledim. Aralarında bulunduğum müddetçe onları(n yaptıklarını) gözlüyor (ve böyle bir şey söylemelerine mani oluyor)dum. Beni göğe kaldırdığında onları (artık) sen gözler oldun. Onlar(dan küfre devam edenlere) azab edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. (Kendilerine dilediğini yaparsın ve kimse itiraz edemez). Şayet onlar(dan iman edenleri) bağışlarsan, Güçlü olan, Hakim olan ancak Sensin» diyecek. Bunun üzerine Allah «Bu, doğruluklarının fayda verdiği (kıyamet) günüdür. Temelli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır. Al-**

---

(1) Meryem/32.
(2) Kurtubi Tefsiri Cilt: 11, shf. 103.
(3) Nisa/172.

lah onlardan hoşnud olmuştur. Onlar da Allah'dan hoşnud olmuşlardır, bu büyük kurtuluştur» diyecek» (1).

Bunlar kul ile Rabbi arasında geçen konuşmalardır. Kulların yapıp ettiklerinde Allah'a tam bir teslimiyet ve ona iman taşmaktadır. Her türlü şirk şaibesinden sağlam ve halis bir imanı temize çıkarışı ifade etmektedir. Mesih (a.s.) Kur'an'ın anlatmış olduğu gibi, İsrailoğullarına **«Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir. Zalimlerin (müşriklerin) yardımcıları yoktur»** (2) dememiş miydi?

Hz. İsa hakkındaki bu tür inançlar, daha önce belirtildiği gibi ifrat ve tefrit noktasındadırlar. Hamdolsun ki Yüce Allah Ümmet-i Muhammedi, Allah hakkında gerekli olan hürmet ve tenzihte, yine peygamberler hakkında gerekli saygıda isabetli söze ve doğru inanışa ulaştırmıştır. O nedenle en hayırlı ve doğru yolda olan ümmet onlar olmuşlardır. (Peygamberlerden) yalnızca İsa (a.s.) hakkında mü'minlerin dikkati çekilmiş ve yanlış bir inanca saplanıp kalmamalarına çok özen gösterilmiştir. Buhari ve Müslim'in Ubâde b. Sâmit'den (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurur: «Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasulü olduğuna, İsa'nın Allah'ın kulu peygamberi Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruh olduğuna, cennetin ve cehennemin varolduklarına şahadet eden bir kimseyi Allah (miktarı önemli değil) ne kadar iyi ameli varsa onunla kendisini cennete sokar» (3).

Hadiste diğer peygamberler arasında sırf Hz. İsa'nın zikredilmesinin nedeni, onun hakkında gerçeği yani Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu açıklamaktır. Bunu anlayabiliyorsunuz. Yüce Allah İsa'nın (a.s.) derecesini yükseltmiş ve Ahzâb suresinde zikredilen «Beş azim sahibi peygamberin arasına sokmuştur (**Adem'in sırtından çıkarıldıklarında peygamberlerden**

---

(1) Maide/116-119.

(2) Maide/72.

(3) Buhari bunu «Kitab-ul Enbiya'da, Müslim ise Kitab-ul İmanda zikretmiştir.

(Allah'a kulluk edeceklerine ve ümmetlerini de ona kulluğa çağıracaklarına dari söz aldığımız zamanı (an!). Senden de, Nuh'dan da, İbrahim'den de, Musa ve Meryemoğlu İsa'dan da (Evet), biz onlardan sapasağlam bir söz almıştık. (Allah'a yemin ettirmiştik (1).

Allah peygamberimize (s.a.v.), azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sabretmesini emretmiştir. **«(Ey Muhammed,) peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret»** (2).

Mucahid, bunların beş tane olduğunu söyler. Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'dir. (Allah hepsinden razı olsun). Aynı zamanda bunlar şeriat sahibidirler (3).

Mucahid, onların aşağıdaki âyette zikredilenler oldukları inancındadır: **«(Ey Muhammed ümmeti), Size dinde, Nuh'a vasiyet ettiğini, Sana (Ey Muhammed,) vasiyet ettiğimizi İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğini açıkladı. (Yani İslâm dini(ni) güzelce yaşayın, onda ayrılığa düşmeyin (dedi)»** (4).

Bu beşi, peygamberlerin en faziletlileridir. Bizim peygamberimiz de hem onlara tabi olanlardan hem de onlardan daha faziletlidir.

Yahudilerin ve Hıristiyanların Hahamlarını ve Papazlarını Allah'tan Başka Rabler Edinmeleri:

Allahu Tealâ, buyuruyor ki: **«Onlar, hahamlarını ve papazlarını Allah'dan başka Rabler olarak benimsediler»** (5). Bu âyeti kerime kitap ehlinin bulaşmış oldukları şirk çeşitlerinden birini dile getirmektedir. Bu şirk, haram ve helâl kılmada otoriteyi (hakimiyeti) Allah'tan başkasına vermektir. Çünkü içlerinde bir takım kötü niyetli alimler vardı. Allah'ın haram kıldığını helâl kılıyor ve helâl kıldığını da haram kılıyorlardı. Çok

(1) Ahzab/7.
(2) Ahkâf/35.
(3) «Fethul Kadir, Şevkâni» Cilt: 5, shf. 27.
(4) Şura/13.
(5) Tevbe/31.

geçmeden insanlar peşlerinden gidiyorlar ve onları, hikmetinin ve iradesinin gereğine göre haramlar ve helâller koyan Rab derecesine çıkartıyorlardı.

Hakimiyet yalnız Allah'ındır. Kafasından hiçbir insanın haram ve helâl talimatları çıkarması caiz değildir. İnsanda, şehvet, hevâ ve işlerin sonuçlarını tam anlamıyla bilememe hastalığı vardır. Artık hasta bir halde iken, ilâcını kendi kendine nasıl icad edebilsin?

İbni Kesir (r.a.) bu âyetin tefsiriyle Adiy b. Hatem'in hadisini nakleder: «İmam Ahmed, Tirmizi ve İbni Cerir değişik kanallarla Adiy b. Hatem'den (r.h.) rivayet etmiş oldukları bir habere göre, Rasulullahın (s.a.v.) daveti kendisine ulaştığında Şam'a kaçmıştı. Cahiliye devrinde hıristiyan olmuştu. Kız kardeşi de içlerinde olmak üzere kavminden bir topluluk esir edildi sonra Rasulullah (s.a.v.) kız kardeşine lütufta bulunarak serbest bıraktı kız kardeşi de abisinin yanına giderek, Rasulullahın (s.a.v.) yanına gelmesi ve müslüman olması için teşvik etti. Bunun üzerine Adiy Medine'ye geldi. Kabilesi olan «Tayyie»-nin reisiydi. Babası, cömertliği ile meşhur Hatem et-Tai'dir. Geliş haberi yayıldı. Boynunda gümüşten bir haç olduğu halde Rasulullahın yanına vardı. Rasulullah (s.a.v.): «Onlar hahamlarını ve papazlarını Allah'tan başka rabler edindiler» âyetini okuyordu. Adiy: «Onlar söylediğin kimselere tapmıyorlar» dedi. Rasulullah (s.a.v.): «Hahamlar ve papazlar kendilerine haramı helâl, helâli haram yapmışlar, onlar da bunlara uymuşlardır. İşte tapmaları budur» diye karşılık verdi. Sonra ekledi: «Ey Adiy, ne diyorsun, Allah en büyüktür» demek sana bir zarar verir mi? Allah'tan daha büyük bir şey biliyor musun? Ondan başka ilâh yoktur demenin sana zararı var mı? Allah'tan başka ilâh biliyor musun?»

Daha sonra onu islâma çağırdı. Adiy de müslüman oldu. Hak söze şahitlik etti. Adiy «Rasulullahın yüzündeki sevinci görüyordum» der. Rasulullah (s.a.v.): «Yahudiler gazaba uğruyanlardır. Hıristiyanlar sapanlardır» buyurur. İşte «Onlar hahamlarını ve papazlarını Allah'tan başka rabler edindiler» âyetini tefsir ederken Huzeyfe b. Yemanî, Abdullah b. Abbas ve diğerlerini söyledikleri bunlardır. Haram ve helâl kıldıkları şeylerde onlara uymuşlardır. Suddî: «Allah'ın kitabını arkalarına

atarak, onları kendilerine nasihatçı yaptılar. O nedenle **«Halbuki tek ilâhtan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı»** (1) denmiştir. Yani bir şeyi haram kıldığında, o şey haram olan ve helâl kıldığında helâlleşen, yine emir ve yasak koyduğunda itaat edilen ve bir şeye hükmettiğinde yerine getirilen tek bir ilâha kulluk etmekle emrolunmuşlardı (2).

Yukarıdaki âyet hakkında bu kadarla yetiniyoruz. Teşrî (yasama), haram ve helâl kılma meselesi hakkında ilerde, risalet bölümünde inşaallah tartışılacaktır.

(1) Tevbe/31.
(2) İbni Kesir Tefsiri Cilt: 2, shf. 348-349.

Altıncı Bölüm

PEYGAMBERLİKLERİNİ İSPAT AMACIYLA RASÛLLERİN TARTIŞMALARI

Allah insana hem beden, hem ruh bahşetmiştir. Her ikisini de ayakta tutan unsurlar ve gıdalar vardır. Beden, yeterli besinini, Allah'ın yeryüzünde var ettiği maddi yiyecek ve içeceklerden temin eder. Ruh ise, gıdasını düşüncelerden, duygulardan, fikri mefhumlardan ve Allah katından indirilmiş ilâhî mesajlardan alır. Bu mesajların amacı, insanı doğru yola eriştirmek, içindeki insânî değerleri ve hem dünyada hem ahirette mutlu edecek prensipleri göstermektir. Bahsedilen ilâhî mesajlar, kulları manevî gıdalarla yetiştirmek için Allah'dan gelen rahmettirler. Tıpkı kerem sofrasında maddî nimetlerle kendilerini besleyişi gibi...

İşte bu mesajları taşıyacak ve ulaştıracak olan elçiler gereklidir. Onlar insanoğullarının en seçkinleri ve en hayırlılarıdırlar. Allah bu nimete dilediği kimseleri seçer ve onu kaldıracak şekilde kendilerini hazırlar. **«Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir»** (1).

---

(1) En'âm; 124.

Bu peygamberlerin işleri kolay değil idi. Yolları güllerle, çiçeklerle döşenmemişti. Allah'ın mesajını ulaştırmak ve O'nun adını yüceltmek için hayatları cihadla geçiyordu. Hak ile batıl arasındaki savaş içinde yaşıyorlardı. Taşımakla yükümlü tutuldukları şeriatleri getirdiler. Emrolundukları tebliği yaptılar. Bütün her şeyi kavimlerine arzettiler. İnsanların çoğu onları yalanladı, hakir gördü. Ayak takımı tepelerine dikildi, yakalarını bırakmadı. Bu ilâhî mesajın karşısına, babalarından ve atalarından gördükleri inançlarla âdetlerle, gelenek ve göreneklerle çıktılar. Çeşit çeşit mücadelelere ve inatlaşmalara baş vurdular. İlâhî hidayet nurları ile doğru yolu ortaya çıkartan ve onu aydınlatan bu hayırlı daveti susturmak için her türlü şüpheyi sokmağa çalıştılar. Kur'ân, geçmiş ümmetlerin peygamberleriyle yaptıkları nice tartışmayı anlatır. Bütün bunlar, peygamberlerin, ilâhî mesajı ulaştırdıklarına, kavimlerine delililer gösterdiklerine ve her ne kadar engellemelerle ve tehditlerle karşılaşsalar da sabrettiklerine şahadet etmektedir. Biraz sonra, peygamberliği ispat amacıyla yapılan bu tartışmalardan örnekler sunacağız. Ancak dediğimiz gibi fazla derine inmeden ve hepsini özetlemeğe kalkmadan yanlızca örnek verme yolunu tutacağız.

GEÇMİŞ ÜMMETLERİN PEYGAMBERLERİYLE YAPTIKLARI TARTIŞMALAR:

1. Kavminin Nuh (A.S.) İle Tartışması:

«Kendlierine (dünyada ve ahirette) can yakıcı bir azab gelmezden önce milletini korkut diye Nuh'u kavmine gönderdik. Nuh: «Ey Milletim! şüphesiz ki ben, Allah'a kulluk edin, ondan korkun ve bana itaat edin diye size gönderilen apaçık bir uyarıcıyım» dedi.» (1).

«Andolsun ki Nuh'u milletine gönderdik; onlara: «Ey milletim Allah'a kulluk edin (ona itaat ederek, birliğini tasdik edin), O'ndan başka tanrınız yoktur. Sakınmaz mısınız,» de-

(1) Nuh: 1-3.

di. Milletinin inkârcı ileri *gelenleri (peşlerinden gidenlere)* «Bu (Nuh), sizin gibi insandan başka bir şey değildir. (Kendisi lider, siz de izleyicileri olup böylelikle) size üstün gelmek istiyor. Allah (kendisinden başkasına kulluk edilmemesini) isteseydi, melekler indirirdi. Önceki babalarımızdan bu (tevhidi) işitmedik. Nuh sadece kendisinde delilik olan biridir. Bir süreye kadar (deliliğinden ayılıncaya kadar) onu bekleyin» dediler.» *(1)*.

Andolsun ki Nuh'u milletine gönderdik. «Ey Milletim! Allah'a kulluk edin, Ondan başka tanrınız yoktur, doğrusu sizin için büyük bir günün (kıyamet gününün) azabından korkuyorum» dedi. Milletinin ileri gelenleri «Biz senin apaçık sapıklıkta olduğunu görüyoruz» dediler. «Ey Milletim! Bende bir sapıklık yoktur, ancak ben alemlerin Rabbinin peygamberiyim, Rabbimin sözlerini bildiriyor, öğüt veriyorum. Sizin bilmediğinizi Allah katından ben biliyorum. Siz beni (yalanlayıp), sakınmanızı ve böylece merhamete uğramanızı sağlamak üzere, sizi uyarmak için aranızdan biriyle Rabbinizden kendinize öğüt gelmesine mi şaşıyorsunuz» dedi. «Onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide beraberinde olanları (boğulmaktan) kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk. (Çünkü) onlar kör bir milletti» (2).

Yukarıdaki âyetlerden, Nuh (a.s.) ile kavmi arasında cereyan edip, Onun Allah'ın mesajını ulaştırdığına şahadet eden fikrî kavgayı öğreniyoruz. Nuh (a.s.) milletini yanlız Allah'a kulluğa, ondan başkasına yapılan ibadeti bırakmaya çağırdı. Kendilerini peygamberliğine inanmaya, onu dinlemeye ve tebliğcisi olduğu Allah'ın şeriatinde kendisine itaat etmeye davet etti. Nuh'un (a.s.) üç tane isteği vardı:

1. Yalnızca Allah'a kulluk ve putlara tapınmayı terk.
2. Peygamberliğini yalanladıklarında, Allah'ın intikamından ve azabından korkma.
3. Allah'tan alıp tebliğ ettiği her hususta kendisini tasdik etmeleri ve dinlemeleri. Çünkü Allah'ın peygamberidir ve O'nun peygamberine itaat edilir. Milleti ise Nuh'un (a.s.) pey-

---

(1) Mü'minûn: 23-25.
(2) A'râf: 59-64.

gamberliğini yalanladı, çeşit çeşit iftiralar attılar. Nuh'a (a.s.) yaptıkları itirazlardan bazısını aşağıya alıyoruz:

«O bir insandır» dediler. Bununla peygamberin insan olamıyacağını kasdettiler. Eğer Allah bir elçi göndermek isteseydi, meleklerden gönderirdi. Öyleyse bir insan nasıl elçilik yaptığını iddia edebiliyordu? Verilecek cevap şudur: «Allah, yaratıcıdır ve gerçek ilâhtır. Kullarına bir takım şeyleri emredebilir ve bir takım şeylerden de nehyedebilir. Aracısız olarak buyruklarını kendilerine ulaştırması (şanı çok yüce olduğundan) uygun değildir. Bu elçinin melek olması da mümkün değildir. Çünkü melek asıl şeklindeyken insanlar kendisinden şerî teklifleri alamazlar. (Takatleri yetmez.) Geriye meleğin insan şekline girmesi kalıyor —ki Cebrail (a.s.), bir peygambere vahiy getirirken böyle yapıyordu— şayet insan suretine girseler bu sefer de karışıklık meydana gelir ve gene yalanlama sözkonusu olurdu. Allahu Tealâ bu gerçeğe işaret etmiştir. **«Biz onu melek kılsaydık insan şekline sokardık ve (eğer onu insan şekline koysaydık. «Bu sizin gibi bir insandır» diyerek birbirlerini) düşürdükleri şüpheye (gene) onları düşürmüş olurduk»** (1). Peygamberin insan şekline girmiş melek oluşu, içlerinden doğruluğunu ve güvenilirliğini bildikleri bir insanın diliyle bu buyrukların gelmesinden daha gariptir ve tasdiki daha zordur.

İşte Nuh (a.s.) da, ilâhi mesajı taşımak ve onu ulaştırmak için Allah'ın içlerinden bir kişiye görev verişini garipsemelerini ve şaşmalarını bu şekilde reddetmiştir. **«Siz beni (yalanlayıp), sakınmanızı ve böylece merhamete uğramanızı sağlamak üzere, sizi uyarmak için aranızdan biriyle Rabbinizden kendinize öğüt gelmesine mi şaşıyorsunuz?» dedi.»** (2)

«O Delidir» Dediler

Milleti Nuh'a (a.s.) gelen vahyin, bir çeşit delilik belirtisi ve şeytânî hayaller olduğunu zannetmiştir. O nedenle **«Nuh sadece kendisinde delilik olan biridir. Bir süreye kadar (deli-**

---

(1) **En'âm: 9.**
(2) **A'râf: 63.**

liğinden ayılıncaya kadar) onu bekleyin dediler» (1). İtiraza verilen cevab: Deli biri doğru yolu gösteren ve mutluluğu sağlayan bir haber getiremez. İddiasının sıhhatini gösteren delliler sergiliyemez.

Oysa Nuh (a.s.) iddialarının tam tersine bir durumda idi. Kendilerini dünyada ve ahirette ıslah edecek şeylere çağırıyordu. Kendi adı verilen sûrede geçtiği üzere, iç dünyamızdaki ve çevremizdeki ibretli olayları göstererek deliller getiriyordu.

Nuh'un (a.s.) onlara karşı takındığı tavır, çoğu zaman yumuşaklık ve sükûnet damgası taşıyordu. Halbuki kendisine kötü sözler söylüyorlardı. **«Biz senin apaçık sapıklıkta olduğunu görüyoruz» dediler.»** (2).

Onlara sertlikle değil, yalnızca peygamberlik görevini açıklamakla cevap vermiştir. **«Ey Milletim! Bende bir sapıklık yoktur, ancak ben alemlerin Rabbinin peygamberiyim. Rabbimin sözlerini bildiriyor, öğüt veriyorum. Sizin bilmediğinizi Allah katından ben biliyorum.»** (3)

Bu cevapları veren kimsede delilik olabilir mi? Asla... Durum apaçık meydandadır. Allahu Tealâ kitabında anlattığı gibi, Nuh (a.s.) kendileriyle tartışmış ve onlara belgeler sunmuştur. **«Ey Nuh! Bizimle tartıştın; hem de çok tartıştın. Doğru sözlü isen tehdit ettiğin azabı başımıza getir» dediler»** (6). Onların başka itirazları ve iftiraları da vardı ve hiçbir gerçeği değiştirmemekte idi. Önceki bölümde, Nuh'un (a.s.) milletiyle yaptığı tartışmalardan birazı anlatılmıştı. Aynı şekilde Hûd, salih ve İbrahim'in (a.s.) milletleriyle yaptıkları çeşitli tartışmalar da orada vardır. Uzatırız endişesiyel burada yalnızca onları hatırlatmakla yetiniyoruz.

Lut'un (A.S.) Milletiyle Tartışması:

«Lut milleti de peygamberleri yalanlamıştı. Kardeşleri Lut onlarda «(Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Doğru-

---

(1) Mü'minün: 25.
(2) A'râf: 60.
(3) A'râf: 61.
(4) Hûd: 32.

su ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ecrim ancak alemlerin Rabbine aittir. Rabbinizin sizin için yarattığı eşleri bırakıp da insanlar arasında, erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Doğrusu siz azmış bir milletsiniz» demişti. «Ey Lut! (Yaptıklarımızı ayıplamayı) bırakmazsan (beldemizden) mutlaka çıkartılacaksın» demişlerdi. Lut; «Doğrusu yaptığınıza çok kızanlardanım. Rabbim / Beni ve ailemi yaptıkları iş(in azabından) kurtar» demişti. Bunun üzerine geride kalan yaşlı bir kadın (Lutun karısı) dışında, onu ve ailesini, hepsini kurtarmıştık. Diğerlerini yerle bir etmiştik» (1).

«Elçilerimiz (yani melekler) Lut'a gelince, onun fenasına gitti, çok sıkıldı. (Çünkü güzel yüzlü idiler. Misafir şekline girmişlerdi. Kavminin onlara bir kötülük yapmasından korktu.) Bu çetin bir gündür» dedi. Milleti (onları öğrenince) çabucak geldiler. Daha önce kötü iş işliyorlardı. (Erkeklere arkalarından yaklaşıyorlardı) «Ey Milletim! İşte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin); sizin için daha *temizdirler*. (*Onun şeriatinde* müslüman bir kadının kâfirle evlenmesi caizdi.) Allah'tan korkun, misafirlerim hakkında beni rezil etmeyin. İçinizde (iyiliği emredip kötülükten sakındıracak) akıl başında biri yok mu?» dedi. «Andolsun ki kızlarında hakkımızın (ihtiyacımızın) olmadığını biliyorsun, doğrusu (erkeklere yaklaşmak) istediğimizin farkındasın» dediler. «Size (yetecek) kuvvetim olsa veya sağlam bir yere (bana yardım edecek bir aşirete) dayansam (mutlaka sizi tutar yakalardım)» dedi. (Melekler bunu görünce) «Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana bir fenalık yapamayacaklardır. Gecenin yarısında aileni yola çıkart. Kimse (geriye) bakmasın. Ancak karını (bırak, onu çıkartma). Doğrusu onların başına gelecek olan, onun başına da gelecektir. (Lut, ne zaman helâk edileceklerini sordu). Onların vadesi sabaha kadardır (dediler. «Daha çabuk olmasını istiyorum» deyince) «Sabah yakın değil mi?» dediler. (Helâk edilmeleri için) buyruğumuz geldiğinde oraların altını üstüne getirdik. Üzerine de Rabbinin katından işaretli (kime atılaca-

---

(1) Şuara: 160-172.

ğı yazılı) olarak peşpeşe pişmiş taşlar yağdırdık. Bu (taşlar yahut beldeleri) zâlimlerden (yani Mekkeli müşriklerden) uzak değildir. (Yani seferlerinde uğradıkları yakın bir yerdedir» (1)!

Lut (a.s.), **Harun b. Tarih'in** oğludur. Tarih, İbrahim'in (a.s.) babası **Âzer'dir. İbrahim, Harun** ve **Tahûr** kardeş olup hepsi de Âzer'in çocuklarıdırlar. O zaman İbrahim (a.s.) Lut'un (a.s.) amcası olmaktadır. Allahu Tealâ'nın belirttiği gibi Lut (a.s.), amcasına iman etmiş idi. **«Bunun üzerine Lut Ona (İbrahime) inandı»** (2).

Lut'u (a.s.) Allah, Ürdün'de bir şehir olan **«Sodom»** halkına gönderdi. Ora halkı çok azgındı. Daha önce alemlerde kimsenin yapmadığı en kötü ahlâkî suçu işliyorlardı. «Livata» (homoseksüellik) yapıyorlardı. Lut (a.s.) onları korkutmuş ve bu işi bırakmadıkları takdirde Allah'ın azabının geleceğini söylemiştir. Onu yalanladılar ve Allah da kendilerini helâk etti. Yukarıdaki âyetlerden Lut (a.s.) ile milleti arasında cereyan eden çekişmeyi açıkca anlıyoruz. Lut'un (a.s.) isteklerinde kendini gösteren tartışma konularını şöylece özetleyebiliriz.

1. Allah'tan korkma ve peygamberliğe imân.
2. Peygamberliğe imanın gereği olan, emirlerini tutma ve nehiylerinden kaçınmak.
3. Gerçekte insanı insanlıktan çıkartan livata kötülüğünü bırakmak.
4. Eğer cinsi şehvet *kendilerini* bu adiliğe götürüyorsa kendilerine kızlarını yahut milletinin kızlarını evlenmek için arzetmek.

İşte Nuh (a.s.) milletinden bunları istemiştir. Onu yalanladılar. Hâttâ Allahu Tealâ'nın anlattığı gibi, şayet davetine devam ederse kendisini süreceklerini ve yurtlarından çıkaracaklarını söylediler. **«Milletinin cevabı sadece: «Lut'un ailesini kasabanızdan çıkarın. (Çünkü) onlar temiz kalmaya çalışan insanlarmış» dediler»** (3).

Davetinde ısrar edip kendilerini kötülükten sakındırmaya devam edince tehdidi koyulaştırdılar: **«Ey Lut! (Yaptıkla-**

(1) **Hûd: 77-83.**
(2) **Ankebût: 26.**
(3) **Neml: 56.**

rınızı ayıplamayı) bırakmazsan (beldemizden) mutlaka çıkartılacaksın». Bütün bunlar, gösteriyor ki onun peygamberliğine inanmamışlar, isteklerinin hiç birini yerine getirmemişlerdir. Sonra misâfirler hâdisesi, Lut'a (a.s.) göre korkutucu bir olaydır. İçinin derinliklerine kadar nüfûz eder. Yüzünde hoşnutsuzluğunun izleri gözükür. Bu şerli insanların bir kötülük yapmasından korkar ve üzerlerinde titrer: **«Allahtan korkun misafirlerim hakkında beni rezil etmeyin. İçinizde (iyiliği emredecek kötülükten sakındıracak aklı başında biri yok mu?»**

Misafirler geldiğinde son çekişme başladı. Çünkü bu, mukadder sonun başlangıcıydı. Bu misafirler gerçekte meleklerdi. İbrahim'e (a.s.) gelen misafirlerdi. Lut'a (a.s.) giderken yolda ona uğramışlar, kendisini yumuşak huylu bir çocukla müjdeleyerek işlerinin ne olduğunu ona haber vermişlerdi. **«Elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldiklerinde: «Biz bu kasaba halkını yok edeceğiz, çünkü oranın halkı zalim kimselerdir» dedi. İbrahim «Ama Lut oradadır» dedi. Elçiler; «biz orada olanları daha iyi biliriz; Onu ve karısının dışında âilesini kurtaracağız. O (kadın, azabın içinde) kalanlardandır» dediler»** (1).

Melekler İbrahim'in (a.s.) yanından ayrılarak Lut'a geldiler, evine girdiler. Yüzlerinde gençliğin güzelliği ve aydınlığı vardı. Güzel çehreli, bıyığı terlememiş delikanlılardı. Gerçek durumlarını kendisine haber vermediler. Lut (a.s.) onların ağırlanmak isteyen misafirler olduklarını sandı. Onlara merhaba dedi. Ama öğle vaktinde geldiklerinden, içini hüzün kapladı. Şerli milletinin onlara fenalık yapmasından korktu. Özellikle son derece güzeldiler. Evine gelirlerken milletinin mutlaka onları görmüş olacaklarını farketti. Onlara kötülük yapmak isteyeceklerini anladı. O nedenle, şayet o zâlimler misafirlere taşkınlık yapmağa kalkarlarsa ne yapacaktı? Kara kara düşünmeye başladı. Korktuğu şey ne kadar da çabuk başına gelmişti... Gerçekten de adamlar geldiler. Lut (a.s.) kendilerine güzelce ve yumuşakca kötülük yapmamalarını söyledi. Belki içlerinde azgınlığına sahip olacak ve onu misafirleri hakkında rezil etmekten utanacak kimseler olabilirdi. Kasabadaki kızlarla evlenmeye kendilerini davet etti. Çünkü bu temizdi, güzel-

---

(1) Ankebût: 31-32.

di. Ancak heyhat! pis herifler maksatlarını açıkca belirttiler ve güzel gençlerden başkasını istemediklerini söylediler. Bunun üzerine üzüntüsü ve kederi kat kat oldu. Melekler durumu anladılar ve işin gerçeğini kendisine bildirdiler, insan olmadıklarını ve ora halkını Allah'ın emri üzerine helâk etmek için geldiklerini söylediler. Çünkü onlar zalimdiler. Milletinin kendilerine dokunamayacaklarını haber verdiler. Oradan, daha sabah olmadan ailesi ile birlikte geceyarısı çıkmasını emrettiler. Zira sabah vaktinde helâk edileceklerdi. **«Onların vadesi sabaha kadardır. Sabah yakın değil mi?» dediler»** (1).

Lut'un (a.s.) **«Ey Milletim! İşte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin) sizin için daha temizdir»** sözüne gelince, ilim adamlarından bir topluluk buradaki kızların bizzat Lut'un (a.s.) kızları olduğunu kabul etmişlerdir. Bu görüş Katâde'den rivayet edilmektedir ve karşısına üç itirazla çıkılmıştır.

1. Yoldan çıkmış bu rezil insanlara kız vermek, muhterem bir insanın işi değildir. Hele büyük peygamberler bunu nasıl yapabilirler?
2. Sonra, iki tane kızı ile büyük bir topluluk evlenemez. Yanlız iki kişi evlenebilir.
3. Sahih olan rivayete göre Lut'un (a.s.) iki tane kızı var idi. İki kıza (üç ve üçten fazlası için kullanılan) **«benât»** (kızlar) tabiri nasıl kullanılabilir?

İtirazlara şöyle cevap veriyoruz:

Lut'un (a.s.) daha önce milletine kız vermeyişinin nedeni kâfir olmaları ve kötü iş (livata) işlemeleridir. Ancak bu olayda çıkış yolları tıkanınca ve milletinin kendisine hürmeti çiğnemek ve misafirleri hakkında onu rezil etmek konusunda kararlı olduklarını görünce, kızlarıyla evlenmelerine karşı çıkmayı bırakarak, ehven-i şerri (daha az zararlısını) tercih etmiştir. Onun şeriatinde mümin bir kadının kâfirle evlenmesinin helâl olma ihtimâli vardır. İslâm'ın ilk dönemlerinde de bu câizdi. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) kızı Zeyneb'i, o sıralarda müşrik olan **Ebû Âs b. Er-Rabîi** ile evlendirmişti. Sonra bu «iman etmelerine kadar Allaha eş koşan kadınlarla evlenme-

---

(1) **En-Nübüvvetü vel-Enbiyâ: Muhammed Ali Es-Sâbûni, shf. 249-250.**

yin» (1) ve **«Müşrik erkeklerle mümin kadınları evlendirmeyin»** (2) âyetleri ile değiştirilmiş oldu.

Kızlarının evlenmek için milletine yetmemesine gelince; Nuh (a.s.) burada onlara kız yetirmeğe çalışmamaktadır. Şüphesiz o sadece kendilerini kötü işten men edecek kadar fedakârlık yapmaktadır. Yine kızları iki tane olsa bile âyette iki kişiye çokluk sîğasının kullanıldığına hamledebilir. Kurân'da bunun örneği vardır: **«Şayet ölenin (iki ya da daha fazla) kardeşleri varsa (erkek olsun kız olsun farketmez altıda biri annesinindir»** (3). Çoğul sîğasıyla gelen kardeşleri kelimesi burada iki ve daha fazlası için kullanılmıştır: **«Hakikaten sizin kalpleriniz kaymıştır»** (4). Burada «kalpleriniz» (ikilik sîğasıyla) sözü bir görüşe göre ikiden fazlası için kullanılmıştır (5).

Müfessirlerin bir çoğu da —içlerinde **Mücahid** ve **Said b. Cübeyr de vardır**— Lut'un (a.s.) **«İşte bunlar benim kızlarım»** derken, milletinin kızlarını kastettiğini kabul etmiştir. Çünkü onları —apayrı kızlar olmalarına rağmen— kendisine nisbet etmesi, ona tâbi olmalarını isteyişinin ve hakka davetinin bir gereğidir. Yine Lut (a.s.) peygamber olduğu için kavminin babası mertebesindeydi: **«Onun (Peygamberin) eşleri, onların (mü'minlerin) anneleridir»** (6) **Fahreddin Razi** bu görüşü tercih etmiştir. (7) **Mücahid**: «Kendi kızları değildi. Ümmetinin kızlarıydı ve her peygamber ümmetinin babasıdır» demektedir.

Said b. Cübeyr: «Ümmetinin kadınlarını kastediyor. Onlar Onun kızları, O da babalarıdır» der. Bir kıraatte «Peygamber mü'minlere kendi nefislerinden daha yakındır (onları kendilerinden daha çok düşünür. (8) Onun eşleri onların anneleridir.

---

(1) (2) Bakara: 221.
(3) Nisâ: 11.
(4) Tahrim: 4.
(5) Fahreddin Râzî Tefsiri, c. 18, shf. 33.
(6) Ahzâb: 6.
(7) Fahreddin Râzî Tefsiri, c. 18, shf. 33.
(8) Bak: Kurtubî Tefsiri, c. 14, shf. 122: yahut «mü'minler üzerinde kendilerinden daha çok hak sahibidir.» (çev.)

Kendisi de onların babasıdır» (1). **Râbi b. Enes'den, Katâde'den, Süddi'den, Muhammed b. İshak'tan** ve diğerlerinden böyle rivayet edilmiştir. **(İbni Kesir, tefsirine bakınız.)** (2)

Kısacası Lut (a.s.), milletini, kızlarıyla yahut kasabanın kızlarıyla zinâ etmeye kesinlikle çağırmamıştır. Bunu iddia eden varsa büyük bir iftiraya kalkmış demektir. Her iki halde de evlenmeleri için böyle söylemiştir ve bunu temizlik olarak nitelemiştir. Halbuki zinâda ve fuhuşta hiçbir zaman temizlik düşünülemez.

Milletinin Şuayb (A.S.) İle Tartışması:

«Ormanlık yerde oturanlar da (Medyen'e yakın bir yerdir) peygamberleri yalanladı. Şuayb onlara: «Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ecrim ancak alemlerin Rabbine aittir. *Ölçüyü tam* yapın, *eksiltenlerden* olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkını azaltmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkartmayın. Sizi ve daha önceki nesilleri yaratandan korkun» dedi. «Sen büyülenmiş birisin. Bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz. Eğer doğru sözlü isen göğün bir parçasını üzerimize düşür» dediler. Şuayb: «Rabbim yaptıklarınızı daha iyi bilir (ve karşılığını verir) dedi. Onu yalanladılar. Bunun üzerine onları bulutlu günün azabı yakaladı. Gerçekten bu azab, büyük (çetin) bir günün azabı idi.» (3)

«Medyen halkına kardeşleri Şuayb'ı gönderdik şöyle dedi: «Ey Milletim! Allaha kulluk edin. Ondan başka tanrınız yoktur ölçüyü *tartıyı eksik yapmayın*. Doğrusu ben sizi bolluk içinde görüyorum. (Böyle sahtekârlıklara ihtiyacınız yoktur.) Hakkınızda kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey Mil-

---

(1) **Ahzâb: 6.**
(2) **İbni Kesri Tefsiri, c. 3, shf. 468.**
(3) **Şuarâ: 176-189.**

letim! Ölçüyü ve tartıyı adaletli bir şekilde tastamam yapın. İnsanların mallarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak (öldürme ve diğer suçlarla) karışıklık çıkarmayın. İnanıyorsanız Allah'ın (takdir ettiği kâr) sizin için daha hayırlıdır. Ben size bekçi değilim.» «Ey Şuayb! Babalarımızın taptıkları (putları) bırakmamızı emreden, veya mallarımızda dilediğimizi yapmamızdan men eden senin namazın mıdır? Sen doğrusu aklı başında yumuşak huylu birisin» dediler. «Ey Milletim! Rabbimden belge (peygamberlik ve doğruluk) üzerinde isem ve bana lütfundan güzel bir rızık da vermişse (hiç onu, tartıda eksiklik yaparak harama bulaştırır mıyım?) Size yasak ettiğim şeylerde aykırı hareket etmek istemem. (Size nefsime emrettiklerimi emrediyorum. Maksadım nehyetmiş olduğum şeyleri yapmak değildir.) Gücümün yettiği kadar (adalet yaparak sizi) ıslah etmekten başka dileğim yoktur. Başarım ancak Allahtan'dır. Ona güvendim ve O'na yöneliyorum» dedi. «Ey Milletim! Bana karşı gelmeniz, Nuh milletine veya Hûd milletine yahutta Salih milletine gelen azabın bir benzerini, sakın başınıza getirmesin. Lut milleti(nin helâk edildiği yer yahut zaman) size uzak değildir. Rabbinizden mağfiret dileyin; Ona tevbe edin, doğrusu Rabbim (müminlere) merhamet eder (ve onları) sever.» (Kavmi Şuayb'a pek aldırmadıklarını açığa vurarak) «Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve doğrusu seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer aşiretin olmasaydı, seni taşlardık. Esasen bizim gözümüzde bir itibarın da yoktur» (Yalnız aşiretinin itibarı vardır) dediler. (—Çünkü onlarla aynı inancı paylaşıyorlardı—) «Ey Milletim aşiretim size göre Allah'dan daha mı değerlidir ki, Allah'a sırt çevrildiniz? (Allah için beni korumuyorsunuz da, kabilem hürmetine katlimden vazgeçiyorsunuz?) Doğrusu Rabbim yaptıklarınızı (bilgisiyle) kuşatmıştır; (cezanızı verecektir.) Ey Milletim! Durumunuzun gerektirdiğini yapın, doğrusu ben de yapacağım. Kime rezil edici azabın geleceğini, kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözleyin, doğrusu ben de sizinle beraber gözlüyorum» dedi. (Onların helâk edileceğine dâir emrimiz) gelince, Şuayb'ı ve beraberindeki inananları —katımızdan bir rahmet olarak— kurtardık. Zalimleri (Cebrail'in) bir çığlı(ğı) yakaladı, oldukları yerde dizüstü (ölü bir halde)

çöküverdiler. Sanki orda hiç yaşamamışlardı. Duyun! Semud milletinin yok oluşu gibi Medyen halkı da yok olsun gitsin» (1).

Yüce Allah Şuayb'ı (a.s.) milleti olan Medyen halkına gönderdi. Eykeliler (ormanlık yerde oturanlar) **Medyenlilerdir. «Ormanlık yerde oturanlar da peygamberleri yalanladı. Şuayb onlara: Allaha karşı gelmekten sakınmazmısınız?... dedi»** âyeti bunu îmâ etmektedir. Bazı müfessirlere göre Eykeliler, Medyenlilerden ayrı bir topluluktur. Şuayb'ı (a.s.) Allah Medyen halkını helâk ettkiten sonra onlara göndermiş, kendisini yalanlamışlar ve bulutlu bir günün azabı onları yakalamıştır. **Katâde'den** gelen bir rivayete göre «Allah Şuayb'ı (a.s.) iki ümmete gönderdi. Biri kendi milleti olan Medyen halkıdır. Diğeri Eykelilerdir» demiştir. (2)

Medyenliler bizzat Eykeliler olsa gerektir. Çünkü Şuarâ sûresinde onların ölçüyü ve tartıyı eksik yaptıkları açıklanmaktadır ve bu Medyenlilerin bir vasfıdır. Eykeliler denmesinin nedeni **«Eyke»** kelimesinin ağaçların sık bulunduğu çukurca bir yere denmesindendir. Ticaret ve tarımla geçinirlerdi. Topraklarında ağaçlar çoktu. Meyveleri boldu. Böylelikle «Eykeliler» adını aldılar (3).

Şuayb (a.s.) ile milleti arasında geçen tartışmaya gelince, yukarıdaki âyetler bunlardan bazısını içine almaktadır. Şuayb'ın (a.s.) tartışmasındaki odak noktası olan istekleri şöylece özetleyebiliriz.

1. Allah'ın birliğini tasdik etmek ve Ondan başkasına kulluğu terketmek.
2. Allah'dan korkmak, söz dinlemek ve tebliğcisi olduğu hususlarda Şuayb'a itaat etmek.
3. Ölçüde ve tartıda eksiltmemek, insanların mallarını tam olarak vermek, yeryüzünde fesat çıkarmamak.

Milleti davetine karşı çıkmış ve peygamberliğini yalanlamıştır. İlk isteğine, **«Ey Şuayb! Babalarımızın taptıkları (put-**

---

(1) **Hûd: 84-95.**
(2) **Kurtubî Tefsiri, c. 13, shf. 135.**
(3) **Bak: En-Nübüvvetü vel-Enbiyâ: Muhammed Ali Es-Sâbûnî, shf. 272.**

ları) bırakmamızı emreden veya mallarımızda dilediğimizi yapmamızdan men eden senin namazın mıdır? Sen doğrusu aklı başında, yumuşak huylu birisin» diyerek itiraz ettiler.

Diğer iki isteğine itirazları ise, peygamberliğini kabul etmemek olmuştur: **«Sen büyülenmiş birisin. Bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin! Doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz.»** Onlarca Şuayb büyülenmiş biriydi. Kendisine gelen vahiy bir çeşit büyü ve ruhî hastalıktı. Sonra büyü veya hastalığı olmadığı farzedilse bile o da kendileri gibi bir insandı. Bununla hiçbir insanın peygamber olamayacağını kastediyorlardı. Onu yalanlamakla sözlerini bitirdiler. Sanki: **«Ne olursan ol, Allaha peygamberlik iddiânda yalancının birisin»** diyorlardı.

Bu haksız itirazlarına cevap: Şuayb'ın (a.s.) daveti, onun bedenî ve ruhî durumu, büyülenmişlerin ve ruhî hastalığa yakalanmışların haline benzemiyordu. Aklı başında hâlim biri olduğuna şahadet de ediyorlardı. **«Sen doğrusu aklı başında yumuşak huylu birisin.»**

Kendilerini doğruluğuna ve adaletine aklın tanıklık ettiği âdil hareketlere çağırıyordu. Verilen sözü tutmalarını emrediyor, insanların hakkını çalmaktan ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan sakındırıyordu. Bunların hepsi de güzel şeylerdi. Öyleyse onların iddiaları saçmaydı, aklen asılsız olduğu gibi hem duyulara ve hem naklî bilgilere göre asılsızdı. **«Ey Milletim! Bana karşı gelmeniz, Nuh milletine veya Hûd milletine yahutta Salih milletine gelen azabın bir benzerini sakın başınıza getirmesin. Lut milleti de size uzak değildir.»** Dolayısıyla insanlardan peygamberler olabileceğini inkâr etmeleri, bildikleri bir gerçeği inkâr demektir. Yakınlarında helâk edilen milletlerin haberlerinin şahadet ettiği bir şeyi kabul etmemektir.

Daha önce insanlara gönderilen elçilerin yine insan oldukları açıklanmıştı. **«Biz onu melek kılsaydık insan şekline sokardık ve (eğer onu insan şekline koysaydık.) Bu sizin gibi bir insandır diyerek birbirlerini düşürdükleri şüpheye (gene) onları düşürmüş olurduk»** (1).

Peygamberliğine itiraz etmelerine gelince; bu itiraz kabul

---

(1) En'âm: 9.

edilemez. Çünkü bu her karşı çıkanın yaptığı işdir. Ayrıca peygamberliğinin doğru ve gerçek olduğuna dair delil bulunmaktadır. Kendisini yalanlayıp «Eğer doğru sözlü isen göğün bir parçasını üzerimize düşür» diyerek meydan okuduklarında, Allah duasını kabul etmiş ve kendisine yardım etmiştir. Büyük bir sıcaklığı onlara musallat etmiştir. «Susuzlukları bir türlü dinmiyordu. Ne gölgeler, ne dehlizler, ne evler kendilerini koruyamıyordu. Kaçtılar, beldelerinin dışına çıktılar. Ancak Allah'ın kazasına ve kaderine koşuyorlardı. Bir bulut gördüler. Kendilerini güneşin sıcaklığından koruyacak sandılar. Gölgesinden yararlanmak ve rahatlamak istediler. Hepsi onun altına gelip toplandıklarında, üzerlerine kıvılcımlar ve ateşler yağdırdı. Gökten bir çığlık geldi. Yerin sarsıldığını hissettiler. Dehşete kapıldılar. Kendilerine isabet eden azabın acısını duyar duymaz canları çıktı, bedenleri mahvoldu.» (1)

İşte, yalanlamanın ve azgınlığın akibeti Allah'ın azabına uğrayarak helâk olmaktır. **«Bunun üzerine onları bulutlu bir günün azabı yakaladı. Gerçekten bu azab büyük (çetin) bir günün azabı idi.»**

Musa'nın (a.s.) Firavun ve Milleti (Kıptilerle) Mücadelesi

Musa'nın (.as.) Firavun'la tartışması hak ile bâtıl arasındaki savaşın en büyük görüntülerinden birisidir. Rahman'ın askerleriyle şeytanın askerleri arasındaki amansız kavgayı tasvir eder. İçinde çok ibretler ve öğütler olduğu için bu tartışma bir çok surede zikredilir. Musa (a.s.) Firavun'a davetini arzederek işe başlamıştır. **«Musa,» Ey Fıravun! Ben alemlerin Rabbinin peygamberiyim. Bana Allah hakkında ancak gerçeği söylemek yaraşır. Size Rabbinizden mucize getirdim, İsrail oğullarını benimle beraber koyver (Şam'a gönder)» dedi. (Çünkü İsrail oğullarını köle olarak en ağır işlerde çalıştırıyordu. Musa (a.s.) kavmini *esaretten kurtarmak* istedi.) Firavun: «Bir mucize getirdiysen ortaya koy bakalım. Doğru söylüyorsan bunu yaparsın»**

---

(1) **Bak: Kısas ul-Kur'ân; Muhammed Ebul-Fadl İbrahim, shf. 121-122.**

dedi. Musa asasını yere atar atmaz apaçık bir yılan oluverdi; elini çıkardı, bakanlar (eski esmerliğinin tersine) bembeyaz (ışık saçar bir halde) olduğunu gördüler» (1).

Musa'nın (a.s.) daveti aşağıdaki istekleri içeriyordu:

1. Allah katından getirmiş olduğu mucizelerin bir gereği olarak, Musa'nın (a.s.) Allah'ın peygamberi olduğunu Firavun'un tasdik etmesi.

2. Allah'ın Rab olduğunu ve birliğini kabul etmek.

3. Kendilerine Allah'ın mesajını ulaştırmak için İsrailoğullarını Musa (a.s.) ile birlikte göndermek.

Firavun, bu isteklerin hepsini reddetmiş ve Musa (a.s.) ile sert bir tartışmaya girmiştir. Musa'nın (a.s.) davetçisi olduğu şeylerde doğruluğunu gösteren delil, Allah katından mucize getirdiğini söylemesiydi: **«Size Rabbinizden mucize getirdim.»** Firavun bu mucizenin arzedilmesini kabul etti. **«Bir mucize getirdiysen ortaya koy bakalım. Doğru söylüyorsan bunu yaparsın»** dedi. Bu söz, Musa'(a.s.)nın, doğruluğuna dair delil getirmesi halinde Firavun'un Onu tasdik etmeyi kabullendiğini gösterir.

Firavun bunu isteyerek meydan okuduğunda, Musa (a.s.) haklılığını gösteren mucizesini arzetti. **«Musa asasını yere atar atmaz apaçık bir yılan oluverdi, elini çıkardı, bakanlar (eski esmerliğinin tersine) bembeyaz «(Işık saçar bir halde) olduğunu gördüler.»** İşte bu mucize Musa'nın (a.s.) sıdkına delâlet ediyordu. Mucizede, kimlere gösteriliyorsa onların benzerini yapamamaları şartı vardır.

Bu Mucize Firavun'u ve milletini şaşkına çevirdi. Musa'ya (a.s.) bilgin bir sihirbaz dediler. Musa'nın (a.s.) mucizesi Firavun'a açıkca belli oldu. Kalpleri inandı. Ancak insanları şaşırtmağa ve yanıltmağa kalktılar. Büyüklük duygusu onları günaha sürükledi. Firavun'un milleti sihir sanatında meşhurdular. Musa'yı (a.s.) bir defa daha denemek ve akılları başından alan bir sihir ortaya koymak istediler. Gerçekten de yaptılar: «Si-

(1) **A'râf: 104-108.**

sihirbazlar marifetlerini ortaya koyunca insanların gözlerini boyadılar ve onları ürküttüler. Büyük bir sihir yaptılar» (1).

Ancak Allah galib gelecekti. Peygamberlerini apaçık delillerle teyid etmesi gerekiyordu. Ta ki onların doğrulukları ortaya çıksın, yeryüzünde Allahın sözleri yücelsin.

Firavun, Musa'dan (a.s.) istemiş olduğu mucizeleri inkâr etti. Ona **«Sihirbazlığınla bizi yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin? (Şimdi) biz de seninkinin benzeri bir sihri sana göstereceğiz. Bizimle senin aranda bir vakit tayin et ki sen de biz de ortada bir yerde (toplanalım) caymayalım.»** (2).

Firavun ilk durumda, «doğru söylüyorsan bunu yap!» diye meydan okuyarak Musa'dan doğruluğuna dair delil istiyor; Musa (a.s.) delil getirince onu başka tarafa yoruyor, «sihirdir» diyor. Sihirbazlarına güvenip, insanları saptırmak için aralarında geliştirdikleri çeşitli sihir marifetlerine dayanıyor.

Bu ikinci durumda Firavun, milletinin daha güçlü bir sihir ortaya koyacağını iddia etmektedir. İşte bu Firavun'un Musa'ya (a.s.) ikinci defa meydan okuyuşudur. Hâttâ Musa'dan yapılacak mücadelenin yerini ve zamanını belirlemesini ister.

Musa (a.s.), Firavun'un isteğini kabul eder. **«Buluşma zamanımız sizin bayram gününüz, insanların kuşluk vaktinde toplandıkları (gündür)»** Musa'nın (a.s.), insanların toplandığı bayram gününü ve çıkacak hak-batıl savaşı için gündüzün en hareketli anını seçmesi, olup bitenlerin kimseye gizli kalmaması içindir. Allah'ın kudretinin böyle nazik durumlarda ortaya çıkması içindir... **«Firavun düzenbazlarını topladı ve (onları kararlaştırılan yere) getirdi. Musa onlara: «Size yazıklar olsun! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azabla yok eder. Allaha iftira eden hüsrana uğrar» dedi. Sihirbazlar işi kendi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tuttular. Musa ile Harun'u göstererek «Bu iki sihirbaz sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve eşrafınızı (Meselâ Firavun ve arkadaşlarını çekişmede galib gelip kendilerine meylettirmek sure-**

---

(1) **A'râf: 116.**
(2) **Tâhâ: 58.**

tiyle) götürmek istiyorlar. O nedenle tuzaklarınızı bir araya getirin sonra dizi dizi gelin (daha heybetli gözükün). Bugün üstün gelen başarıya erecektir» dediler. Ey Musa! Marifetini ya sen ortaya koy, ya da önce biz koyalım» dediler, Musa: «Siz koyun» dedi. (Koydular) hemen, deynekleri ve ipleri, sihirleri yüzünden, Musa'ya sanki yürüyorlarmış gibi geldi. Musa içinde bir çeşit korku hissetti. (Sihirleri mucizesine benzemesi bakımından peygamberliğini insanların anlayamıyacaklarından korktu.) «Korkma sen daha üstünsün» dedik. «Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yutsun, yaptıkları sâdece sihirbaz düzenidir. Sihirbaz nerede (sihir) yaparsa yapsın iflâh olmaz.» (Musa asasını attı ve bütün yaptıklarını yuttu. Bunun üzerine sihirbazlar: «Biz Musa ve Harun'un Rabbine inandık deyip secdeye kapandılar. Firavun: «Ben size izin vermeden mi O'na inandınız? Doğrusu size sihri öğreten, büyüğünüz odur. Andolsun ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sizi hurma kütüklerine asacağım. Hangimizin (benim mi yoksa Musa'nın Rabbinin mi) azabının daha çetin ve daha devamlı olduğunu bileceksiniz» dedi.» (1).

Bu çekişme, hakkın batıla galib gelmesi ve kibrin hışmının kırılmasıyla sona erdi. **«Hak tahakkuk etti, onların yaptıkları boşa gitti. İşte orada yenildiler, küçük düştüler».** (2) Firavun ve milleti hem ilkinde hemde ikinci durumda mağlûb oldular. Hoşlarına gitmese de Allahın emri galib geldi.

Kur'ân-ı Kerîm Musa (a.s.) ile Firavun arasında geçen bu ateşli tartışmayı birçok yerde dile getirir. Musa (a.s.) Firavun'u o derecede sıkıştırmış ve delillerle ağzını kapatmıştır ki, sonunda Firavun, tartışmayı hapise atmak tehdidi ile bitirmeye yeltenmiştir. **«Firavun: (Peygamberi olduğunu söylediğin) alemlerin Rabbi de nedir?» dedi. (Allahın mahiyetini yaratıkların bilmeleri mümkün olmayıp onu ancak sıfatlarıyla tanıyabildiklerinden, Musa (a.s.) bunlardan bir kaçını sıralayarak cevab vermiştir. Eğer, kesin olarak bilecek kimselerseniz (haberiniz olsun ki) O, göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir (Yaratıcısıdır) dedi. Firavun yanında bulunanlara**

---

(1) **Tâhâ: 60-71.**
(2) **A'râf: 118-119.**

«(soruya uymayan cevabı işitmiyor musunuz» dedi. Musa: «O sizin de Rabbiniz, önce geçmiş atalarınızın da Rabbidir. (Çünkü onlar biliyorlardı ki, bir zamanlar babaları vardı. Sonra yok oldular. Bir yokedici gerekti. Yine bir zamanlar bulunmazlarken dünyaya ayak basmışlardı. Bir var edici gerekti. Firavun çevresindekilere; (kendisine verilen cevaba kızdığı için) size gönderilen peygamberiniz şüphesiz delidir.» dedi. Musa: «Eğer akledebilen kimselerseniz (bilin ki) O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir.» Firavun: «Benden başkasını tanrı edinirsen, andolsun ki seni zindanlık ederim» (1) Musa (a.s.) Firavun'un sorusuna, Allah'ın varlığının alâmetlerini ve kudretinin açık delillerini söyleyerek cevap vermiştir.

Musa (a.s.) ile Firavun arasındaki mücadele bayram gününde Firavun'un mağlûp edilişiyle sona ermiş olmadı. Bilâkis bundan sonra da devam etti. Firavun ve hanedanının inadı kemikleşti. Hâttâ sonunda Musa'ya (a.s.): **«Bizi büyülemek için ne mucize gösterirsen göster sana inanmayacağız»** (2).

Bu fikri savaştan sonra, kanlı çatışma kaçınılmaz oldu. Musa'yı (a.s.) ve beraberindeki inananları Firavun tehdit etti. **«Onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz» dedi.** (3) Bu tehdit karşısında Musa (a.s.) kendisine tâbi olanların gönüllerindeki iman ve sabır duygularını canlandırıyordu. Allah'ın yardım vadine inanıyordu: **«Musa milletine: «Allahdan yardım dileyin ve sabredin, yeryüzü şüphesiz Allahındır, kullarından dilediğini ona mirasçı kalır, sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır» dedi»** (4).

Firavun, bu savaşın beşeri güç seviyesinde kalacak bir savaş olduğunu, çokluklarının kendisine bir dayanak ve kalkan olacağını zannetti. Musa'ya (a.s.) ve milletine son darbeyi vurmaya hazırlandı. Ancak işe ilâhî kudret karışıyordu ve Firavun ile kavmi suda boğularak helâk edilecekti. **«Biz Musaya: Kullarımı geceleyin yola çıkar, şüphesiz takip edileceksiniz»**

---

(1) **Şuarâ: 23-29.**
(2) **A'râf: 132.**
(3) **A'râf: 127.**
(4) **A'râf: 128.**

diye vahyettik. (Bu arada) Firavun şehirlere «Doğrusu bunlar bizi öfkelendiren az bir topluluktur. Hepimiz hazırlanıyoruz» diye toplayıcılar gönderdi. Böylece biz Firavun ve adamlarını bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık oralara İsrail oğullarını mirasçı kıldık. Firavun ve adamları güneş doğarken onların ardına düştüler. İki topluluk birbirini gördüğünde Musa'nın adamları «yakalandık!» dediler. Musa: «Hayır, Rabbim benimle beraberdir, bana elbette yol gösterecektir» dedi. Bunun üzerine biz Musa'ya «deyneğinle denize vur» diye vahyettik. Hemen deniz ikiye ayrıldı; her parçası yüce bir dağ gibiydi. İşte oraya geridekileri (Firavun ve milletini) de yaklaştırdık. (Ta ki onların girdikleri yere bunlar da girsinler.) Musa ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardık. Öbürlerini suda boğduk. Bunda şüphesiz ders vardır. Onların (Firavun ve milletinin) (1) çoğu inanmazlardı» (2)

Bunlar, Musa (a.s.) ile Firavun ve milleti arasında geçen mücadeleden aktarılan parçalardır. Geçmiş ümmetlerin, risalet konusunda, peygamberleriyle yapmış oldukları tartışmalardan bu kadar örnek seçiyor ve bunlarla yetiniyoruz.

Peygamberimizin (s.a.v.) Risaletini İspatlamak İçin Yapılan Tartışmalar ve Onun Risaletinin Evrenselliği:

Bir peygamberin geçirmiş olduğu en zorlu devre, insanları peygamber olduğuna ikna etmeğe çalıştığı devredir. İknâ üslûpları ve araçları çeşit çeşittir. Peygamberimiz (s.a.v.), daha önce gelip geçen peygamberler gibi, kendisinin de Allah'ın elçisi olduğunu, gök ile irtibatlı bulunduğunu, kendisine peşpeşe vahyin geldiğini tasdike çağırmakla işe başlamıştır.

Rasûlüllah (s.a.v.) son şeriatle ve evrensel bir dinle gönderilmiştir. Körlük içinde bocalayan ve insanların kendilerini doğru yola götüreceği bir rehber aradığı cahilî bir toplumda dün-

(1) Bak: Celaleyn, Kurtubî, Ebû Hayyan. Yahut mana «bunda ders vardır. Fakat insanların çoğu inanmazlar» şeklindedir. Bk. Ebussuud (çev.).

(2) Şuarâ: 52-67.

yaya geldi. Akılları dini kabule eğilimliydi. Allah'a daha çok yaklaşmak için putlara sarılıyorlar ve onlara tapıyorlardı. İnsan bir şeye alışır, uzun bir süre ona devam ederse, bırakması çok zor olur ve ancak bunu gerektiren faktörler her yönden kişiyi kuşatırlarsa gerçekleşebilir. Rasûlüllah (s.a.v.) davetini başlattı. Allah katından gönderilen elçi olduğunu ilân etti. Ortağı bulunmayan tek bir Allah'a kulluğa ve putlara tapmayı terke çağırdı. Kavmi, bu evrensel ve insanlık hayrına olan davetin boyutlarını sağlam mantıkla düşünmeksizin, sertlikle ve hırçınlıkla karşı çıktı.

Aynı kabiledeki aileler arasındaki rekâbet unsurları, yine değişik kabileler arasındaki rekabet faktörleri, arapların büyük bir bölümünü, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini reddetmeye sürüklüyordu. Buna yahudi ve hıristiyanların, onun risaleti karşısında takındıkları tavrı eklemeliyiz. Çünkü o yayıldığı takdirde dinleri ve inançları artık sona erecekti. Halbuki onlar peygamberin kendi aralarından çıkacağını umuyorlardı. Bütün bu amiller, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ölümsüz davetini sona erdirmek için elbirliği ettiler. Ancak ona ebediliği takdir eden Allahtı ve O böyle olmaya lâyıktı. Çünkü bu davet, gelişmiş insan hayatı için, mükemmel bir yoldu. Kişileri terbiye ediyor, toplum inşa ediyor ve hukuk düzeni getiriyordu.

Aşağıda Rasûlüllah'a yönelttikleri itirazlardan örnekler vereceğiz. Bunlar Kur'ân-ı Kerîmde dile getirilmiştir:

1. **«İnkâr edenler: «Bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasıdır. Ona (Kitab ehlinden) bir gurup yardım etmiştir» dediler.»** (1)

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) insanlığa getirdiği Kur'ân'ın uydurma ve kendisinin uydurduğu bir yalan olduğunu ve onu derlemek için kendisine başka bir topluluğun yardım ettiğini iddia ettiler. Kur'ân bu iddiayı iki yönden reddeder:

a) Rasûlüllah (s.a.v.) okuma-yazma bilmeyen ümmi bir kimse idi. Kur'ân'daki üstün bilgilerle birdenbire onlar arasında nasıl yükselebilirdi. «Sen (Kur'andan) önce kitab okumuş ve yazmış değildin. Öyle olsaydı (yani okur yazar olsaydın batıl söze uyanlar (meselâ yahudiler gibi kâfirler senin hakkında) şüpheye düşerlerdi.» (2) Okuma yazma bilmeyen birinin, benze-

---

(1) Ankebût: 4.
(2) Ankebût: 48.

rini kimsenin meydana getiremediği evrensel bir düzeni ortaya koyması akla uygun düşmez. Rasûlüllah (s.a.v.) herhangi bir öğretmenden ders almamış ve herhangi bir filozofla düşüp kalkmamıştı ki hakkında en ufak bir şüpheleri olsun.

b) O dönemde düşünürlerin ve deha nitelikli insanların bulunduğu kabul edildiğinde; Muhammed'in (s.a.v.) onları yanına yardımcı olarak toplamaya gücü yetiyorsa, en edebi sözleri söyliyebilen Kureyş'in de benzerini yapmak için onları yanlarına almaya gücü yeter demektir. Özellikle, kıssaları ve tarihi haberleri nakletmede yanlarında bulunan kitab ehlinden ve içindeki alimlerinden yardım diledikleri zaman bunu başarabilirlerdi. Ancak Rasûlüllah (s.a.v.) değişik vesilelerle, benzer bir söz getirmeleri için meydan okuyarak kendilerini serbest bıraktı. Önce **«benzer bir söz»** dedi. Sonra **«on sûre»** dedi ve nihayet **«bir sûre»**ye düşürdü. Hepsinde de âciz kaldılar. Ardından, her yerde ve her zamanda Kur'ân'a karşı taşkınlık yapanların inatlarını ve ısrarlarını kesmek için, hem insanları hem de cinleri içine alan genel bir meydan okuyuş geldi. **«De ki: İnsanlar ve cinler, birbirine yardımcı olarak bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, andolsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar.»** (1) Bu, itiraf edilmesi gereken kaçınılmaz bir gerçektir. Denemek istiyenler için meydan önlerindedir.

Hikâye edilir. Filozof **El-Kindî**'ye arkadaşları «Ey Filozof! Bize bu Kur'ân'ın bir benzerini yap!» derler. Kindî: «Tamam, onun bir bölümünün benzerini yapacağım» diye cevap verir. Günlerce eve kapanır sonunda dışarı çıkar ve «Vallahi beceremedim ve kimse de beceremez. Çünkü Kur'ân'ı açtım. Maide sûresi çıktı. Baktım tam iki satırda, hem vefakâr olmayı ve verilen sözü bozmamayı emrediyor; hem genel bir helâl sınırı çiziyor, hem onlardan bir takımını sonradan istisna ediyor; hem her şeye kadir olduğunu ve hikmet sahibi bulunduğunu bildiriyor. Kimse bunu yapamaz» der. Filozof, Maide sûresinin ilk âyetini kastetmektedir: **«Ey inananlar! Akidleri yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helâl görmeksizin size bildirilenler dışında davarlar helâl kılındı, Allah dilediği hükmü verir»** (2).

(1) **İsrâ: 88.**
(2) **Maide: 1.**

Tefsirinde **İmam Şevkânî** şunları söyler: «(Mâide) sûresinin kendisiyle başladığı ve «Allah dilediği hükmü verir» sözüyle sona eren bu âyet, birçok hükümleri içermesiyle birlikte insan becerisini aşan bir belâgat (edebî nitelik) taşımaktadır. Bahsedilen hükümler: akidlerin yerine getirilmesi, davarların helâl oluşu, haramlığı bildirilen hayvanların istisnâ edilişi, ihramlıya avlanmanın haram ve ihrama girmiyenler için ise helâl oluşudur» (1). Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere; kâfirlerin Kur'ân-ı Kerîmi, Muhammed'in (s.a.v.) veya başka bir insanın uydurduğu yolundaki iddiaları, asılsız bir iddiadır. Gördüğümüz gibi Kur'ân bunu çürütmüştür. İşte bu meydan okuyuş ile kendilerine, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik davasında haklı olduğuna dair delil gösterilmiştir. Kur'ân'a karşı çıkmaktan âciz kalmaları, Onun Allah katından indirildiğini kabullenmeye kendilerini zorlamaktadır. Bahsedilen zorlama karşısında ellerinde avuçlarında asılsız itirazlardan ve çocukca karşı çıkıştan başka bir şey kalmamıştır. Muhammed'in (s.a.v.) durumundan ne hakla şüpheleniyorlardı? Çünkü kendilerine «size, şu vadinin ardından düşman atlıları hücuma kalkıyorlar desem, inanır mısınız?» dediğinde «inanırız» demişlerdi. Çünkü onun yalan söylediğini görmemişler ve **Muhammed-ül Emîn** lâkabını takmışlardı. Kaldı ki, peygamberlikten önce aralarında kırk sene bulunmuş ve böyle şeyler kendisinden işitilmemiştir. **«Deki Allah dileseydi ben onu size okumazdım, size de bildirmemiş olurdu. Daha önce yıllarca aranızda bulundum, hiç düşünmüyor musunuz?»** (2).

2. **«'Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşılarda gezer. Ona, beraberinde bulunup uyaran bir melek indirilseydi ya! Yahut kendisine bir hazine verilseydi, veya besleneceği bir bostan olsaydı ya'! dediler. Bu zalimler (müminlere) 'Sizin uyduğunuz, sadece büyülenmiş bir adamdır'** derler.» (3)

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sıfatlarını zemmederek bunların peygamberliğe aykırı olduğunu savunmuşlar ve beş itirazda bulunmuşlardır.

---

(1) Feth ul-Kadîr: Eş-Şevkânî, Cilt: 2, shf. 4.
(2) Yunus: 16.
(3) Furkân: 7-8.

Birincisi: Yiyecek yemektedir.

İkincisi: Çarşılarda gezmektedir. Yemek yeyişine itirazları, peygamberin ancak melek olabileceğini söylemek istemelerinden ötürüdür çarşılarda gezmesini ayıplamaları da, Kayserleri, Kisrâları ve zorba hükümdarları çarşılarda dolaşmaya tenezzül etmez bir durumda görmeleridir. O bakımdan «Bu bize hükümdar olmak istiyor fakat hükümdarların yaptıklarını yapmıyor» demişlerdir. (1)

Üçüncüsü: Yanında, peygamberliğine şahadet edecek, onu doğrulayacak ve kabul etmeyenlere cevap verecek bir melek bulunmamaktadır.

Dördüncüsü: Kendisini geçim derdinden kurtaracak, gökten bir hazine inmemiştir.

Beşincisi: Hazinesi olmasa bile en azından, ürünleriyle besleneceği bir bostanı olması gerekirdi. Bütün bunlardan sonra müşrikler onun büyülenmiş biri olduğunu iddiaya kalkışmışlardır. Bu iddianın saçmalığını ise aklı başında herkes bilir.

Yukarıdaki itirazlar son derece zayıf olmasına rağmen Kur'ân onlara cevap vermiştir. İlk ikisine verilen cevap: **«Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de, şüphesiz yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi.»** (2) Yine **«Andolsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez. Her(kesin) süre(si) yazılıdır. (Senden acele olarak istedikleri azabın vakti tesbit edilmiştir. O süre gelmeden azab da gelmez)»** (3).

Allahın peygamberler hakkında uygulaya geldiği yasa, onları insan kılmasıdır. Yahudilerin ve hıristiyanların itiraf etmeleri gerekir ki, daha önceki peygamberler böyle birer gerçektiler. Allahu Tealâ bu hakikati onlara haykırmasını rasûlüne emreder «**(Ey Muhammed!) De ki: «Ben peygamberlerin ilki değilim, (dünyada) Benim ve sizin başınıza gelecekleri bil-**

---

(1) Bak: Kurtubî Tefsiri: Cilt: 13, shf. 5.
(2) Furkân: 20.
(3) Ra'd: 38.

mem. Ben ancak bana vahyolunana uymaktayım; ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.» (1)

Öyleyse Rasûlüllah'ın (s.a.v.) durumu, diğer peygamberlerin durumu gibidir. Yemek yer, geçimini sağlamak için çarşılarda gezinir, evlenir, çoluk çocuğa karışır. Bunların hiçbiri peygamberliğine zarar vermez. Tıpkı daha önceki elçilerin peygamberliklerine zarar vermeyişi gibi.

Rasuller —her ne kadar insanların seçkinleri de olsalar— beşerî yaratılışları (fıtratları) onları diğer insanlar gibi, yaşantılarını sürdürecek yiyeceklere muhtaç bırakmakta, Allah'ın nimetlerinden faydalanmaya mecbur etmektedir. **«Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, yararlı iş işleyin, doğrusu Ben, yaptığınızı bilirim.»** (2) Peygamberlerin işi ancak, gönderildikleri insanlara Allah'ın sözlerini ulaştırmaktır.

Üçüncü itiraza verilecek cevaba gelince; Apaçık mucizelerle ortaya çıkmıştır ki O, Allahın peygamberidir ve işi, kendisine indirilen vahyi tebliğ etmektir. Risaletle ilgili hiçbir şeyi değiştiremez ve Allah'ın izni olmadan ne melekler inebilir, ne de bir mucize gelebilir. **«Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez.»** (3) O bakımdan peygamber göndermek, melekler ve kitablar indirmek Allah'ın bileceği bir işdir.

Sonra, melek indirilmesinden neyi amaçlamaktadırlar Rasûlüllah, (s.a.v.) peygamberliğinin sıhhatine dâir deliller getirmiştir. Meleğin geldiğini farzettiğimiz takdirde bile yine gerçek şekliyle değil insan suretinde gelecektir. Nitekim Cebrail (a.s.), Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yanında ashabdan bir topluluk bulunurken insan suretine bürünerek gelmiştir. Hadîsi Hz. Ömer (r.a.) nakleder: «Biz bir gün Rasûlüllah'la (s.a.v) beraber otururken, elbiseleri bembeyaz, saçları simsiyah bir adam çıkageldi. Üzerinde yolculuk emaresi görülmüyor ve içimizden kimse de kendisini tanımıyordu. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yanına oturdu. (Bir öğretmen gibi) dizlerini onun dizlerine değdirdi ve ellerini kendi uylukları üzerine koydu. Sonra «Ey Muhammed! Bana islâm nedir söyle» dedi... «Bu hadisi şerifin nihayetinde

---

(1) Ahkâf/9.
(2) Müminün/51.
(3) Ra'd/39.

Rasûlüllah (s.a.v.) Hz. Ömer'e «Ey Ömer! soruları soranın kim olduğunu biliyor musun? der. «Allah ve Rasulü bilir» deyince; Rasûlüllah (s.a.v.); «O Cebraildir. Size dininizi öğretmeye geldi» cevabını verir. (1)

O halde meleğin asıl şekli ile gelmesi onların durumuna uygun değildir ve insanlara, insan türünden bir peygamber gönderileceği ortaya çıkar. Allahu Tealâ bu gerçeğe işâret etmiştir. **«Biz onu melek kılsaydık insan şekline sokardık. (Eğer Onu insan şekline koysaydık. Bu sizin gibi bir insandır» diyerek birbirlerini) düşürdükleri şüpheye (gene) onları düşürmüş olurduk»** (2).

Dördüncü ve beşinci itirazlarına gelince; Onlar maddî şeyleri, saadettin ve üstünlüğün ölçüsü kabul etmişler ve bunun ardından da kötü maksatlarına ulaşmak istemişlerdir. Söylemek istedikleri şudur: «Eğer Allah peygamberini sevmiş olsaydı, ona hazineler verirdi, gölgeleri her yanı kuşatan geniş bahçeler var ederdi.»

Bu açık bir hatadır. Maddi varlıklar, saadetin ve üstünlüğün delili değildir. Allah, hükümdarlığı, malı ve sıhhati, iyilere de verir, kötülere de... Fakat peygamberliği ancak insanlardan seçtiği kimselere verir: **«Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir»** (3).

Bununla birlikte, bu maddî nimetleri bahşetmek Allah için kolaydır. Dilerse Rasûlüllah'a (s.a.v.) verir. Ancak bunu yapmamasında bir çok hikmetler vardır. Üstün delil ancak Allah'ındır.

«Dilerse sana, bunlardan daha iyi olan, içlerinden ırmaklar akan bahçeler verebilen ve köşkler kurabilen Allah yücelerin yücesidir» (4). Mücahid: «Allah bununla dünyada vermeyi kastediyor» der. İbni Kesir, sırasıyla Süfyan Es-Sevrî, Habîb b. Ebî Sabit ve Hayseme'den naklettiği bir habere göre, Rasûlüllah'a (s.a.v.) şöyle denmiştir: «Biz sana, daha önce bir peygambere vermediğimiz ve senden sonra da kimseye vermiyeceği-

---

(1) Sahih-i Müslim: Cilt: 1, shf. 29.
(2) En'âm/9.
(3) En'âm/124.
(4) Furkân/10.

miz ölçüde yeryüzünün hazinelerini versek, bunlar senin Allah katında alacağın mükâfatları azaltmaz.» Buna rağmen Rasûlüllah (s.a.v.) «onları bana (dünyada değil) ahirette verin» demiştir. Peşinden «Dilerse sana, bunlardan daha iyi olan» âyeti inmiştir. (1) Öyle ise bu itaraz, son derece haksızdır. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) faziletini azaltmak ve risaletle ilgili hiç bir şeyine zarar vermez.

3. **«Ey kendisine öğüt (Kur'ân) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin «dediler»** (2). Araplar delil diye tutundukları şeylerin göçtüğünü, sokmağa çalıştıkları şüphelerin boşa çıktığını gördükleri zaman, içlerindeki öfke damarları kabarır ve saçmalamağa başlarlar; akla mantığa gelmedik şeyler söylerler. İşte Muhammed (s.a.v.) hakkında da böyle yapmışlar ve kendisine «delisin» demişlerdir. Tıpkı «Büyücüsün (sihirbazsın)», «büyülenmişsin» ve «Sen iki şehirin (1) eşrafından değilsin (ki peygamber olasın)» deyişleri gibi.

Burada bir soru akla geliyor. Doğrusu deli birisi bir şey akledemez. Mantıksız saçma sözler söyler, sözlerini düzgün bir şekilde toparlayıp arzedemez. Halbuki Rasûlüllah (s.a.v.) kendilerine, bütün nesillere benzerini getirin diye meydan okuyan Kur'ân'ı getirmiştir. Bu nasıl olabilir? Öyle zannediyoruz ki bu sözlerinin saçmalığını her akıl sahibi anlıyabilir. Sonra bu iddianın yeni bir şey olmadığı, bilâkis asırlar öncesine kadar uzandığı bilinmektedir. Peygamberlerin olduğu her yerde ve her zamanda, onların düşmanlarına hizmet eden bir yalanlama aracı var olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, Rasûlüllah'ı (s.a.v.) teselli eden ve her peygamberin bu adi iftiraya maruz kaldığını bildiren âyetler vardır. **«Bunlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştir ki (kavimleri onlara) aynı şekilde «sihirbazdır» veya «Delidir» dememiş olsunlar»** (2).

Kur'ân, bu zalimlerin, arkadaşları Muhammed (s.a.v.) hakkında düşünmelerini ister. Onların gözleri önünde büyü-

---

(1) İbn-i Kesir Tefsiri: Cilt: 3, shf. 310.
(2) Hicr/6.
(3) «İki şehir» İbni Abbas ve İkrime'nin dediğine göre Mekke ile Taiftir. Bak: İbni Kesir Tefsiri: Cilt: 4, shf. 126.
(4) Zariyât/52.

müş, sözlerine şahit olmuşlardı. Çocuklarını tanıdıkları gibi onun doğruluğunu, güvenilirliğini ve akıllılığını biliyorlardı. **«De ki: Size tek bir öğüdüm vardır: Allah için ikişer ikişer ve tek tek kalkınız, sonra düşününüz, (göreceksiniz ki) arkadaşınızda bir delilik yoktur. O, yalnız çetin bir azabın öncesinde sizi uyarmaktadır.»** (1)

«Keşşâf» Tefsirinde **Zemahşerî**, yukarıdaki âyeti özetle şöyle açıklar: Size tek bir öğüdüm var. Şayet onu yaparsanız, gerçeği bulursunuz ve kurtulursunuz. O da, Allah rızası için hep birden değil ikişer ikişer ve tek tek kalkmanız, sonra Muhammedin (s.a.v.) ve getirdiği Kur'ân'ın durumu hakkında düşünmenizdir.

İki kişi kalktığında, ikisi de düşünür, her biri kendi kanaatini arkadaşına arzeder. Sonra onu ikisi de tartarlar ve bunu yaparlarken birbirlerine karşı samimi ve insaflı olurlar. Hevanın tesirine kapılmazlar. Taassub damarları kabarmaz. Ta ki sağlıklı düşünce ve sağlam mantık kendilerini doğruya ulaştırsın; hak yola çıkarsın. Tek kişi kalktığında da böyledir. Kendi kendine insafla düşünür. Nefsine karşı büyüklük taslamaz. Sonra, aklına ve kendisinde var olan akıllı insanların kârı tutumlarına göre düşüncesini oluşturur. Burada ikişer ikişer ve tek tek ayrılmalarını gerektiren neden, biraraya gelmenin doğurduğu sonuçlardan sakınmaktır. Bu sonuçlar, düşünceleri bulandırma, iyice anlamaya mani olma, insafın (adaletin) azalması ve haksızlığın artmasıdır. Doğrusu biliyorsunuz ki Muhammed'de (s.a.v.) bir delilik yoktur. Bilâkis Kureyşin en aklı başında olanı, en yararlı görüşler beyan edeni, en doğru sözlü olanı ve en temiz kalblisi olduğunu bilirsiniz. Öyleyse kendisi hakkında ancak hayırlı şeyler düşünebilirsiniz. Eğer deneni yaparsanız, ondan bir mucize istemeye gerek duymazsınız. (2) Muhammed (s.a.v.) akılların tabibi iken, anlayışlarını düzeltip onları putperestlik hurafelerinin bağından kurtarıyorken ve Allah'ın dosdoğru yoluna ulaştırıyorken onu nasıl delilikle suçlayabiliyorlardı?

---

(1) Sebe/46.

(2) «Keşşaf» Cilt: 3, shf. 294. «Et-Tefkir-ul-Felsefiyy; fil-İslâm»: Doktor Abdulhalim Mahmud shf. 5.

Bu konudaki güldürücü haberlerden biri de, Es-Sîre adlı eserinde İbni Kesîr'in rivayet etmiş olduğu, Rasûlüllah (s.a.v.) ile Dammâd El-Ezdî arasında geçen kıssadır. «Müslim ve Beyhakî sırasıyla, Davud b. Ebî Hind, Amr b. Said, Saîd b. Cübeyr ve İbni Abbas'dan naklettikleri bir habere göre, Ezd-işenue kasabasından Dammâd adlı biri Mekke'ye gelir. Bu tür hastalıklara okuyup üflüyerek iyileştirmeye çalışan birisidir. Mekke'nin ayak takımından Muhammed'in (s.a.v.) mecnun (deli) olduğunu işitir. Bunun üzerine «Bana onu gösterin! Belki Allah benim elimle onu iyileştirir» der. Sonra kendisi şunları eklemektedir: Muhammed'le (s.a.v.) karşılaştım; O'na, «Ben bu tür hastalıkları olanlara okuyup üflerim ve Allah benim elimle dilediği kimseleri iyileştirir; gel sana da yapayım» dedim. Bunun üzerine Muhammed (s.a.v.) üç defa «Övgü Allah'adır. Ona hamdederiz ve ondan yardım dileriz. Allah kimi doğru yola eriştirirse onu saptıran bulunmaz. Kimi de saptırırsa, hiç kimse onu doğru yola iletemez. Allah'ın ortağı bulunmadığına, ondan başka ilâh olmadığına şahadet ederim» dedi.

«Vallahi kahinlerin, sihirbazların ve şâirlerin sözlerini işittim, bu sözlerin benzerine rastlamadım. Uzat elini sana müslüman olarak biat edeyim dedim» der. Rasûlüllah (s.a.v.) onunla biatleşir. «Peki kavminin teminatına dair de biat eder misin?» deyince «Ediyorum» cevabını vermiştir. Bir gün Rasûlüllah (s.a.v.) asker gönderir. Yolda Dammâd'ın kavmine uğrarlar. Kafile başkanı askerlerine «Bu kavimden herhangi bir şey aldınız mı?» diye sorar. İçlerinden biri «öğle vaktinde otlayan bir deveyi aldım» deyince, başkanları «Aldığın deveyi geri ver. Bunlar Dammâd'ın kavmidir» der.

«Bir başka rivayette de Dammâd Rasûlüllaha (s.a.v.) sözlerini bir daha tekrar et! Doğrusu ta denizin dibine kadar ulaşan bir söz söyledin» demiştir. Biz, ne risaletten önce ve ne de sonra, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) aklı başında olduğuna delil getirmeye muhtaç değiliz. Şüphesiz ki, günün ortasında güneşin görülüşü gibi meydanda olan bir gerçektir. Meşhur şair Müteneb-bi:

«Gündüzün varlığına
Eğer delil gerekiyorsa
Artık zihinlerde
Doğru diye bir şey kalmaz» der.

Ancak maksadımız, insanları imandan vazgeçirmek için, değişik vesilelerle arap müşriklerinin, peygamberliğe nasıl karşı çıktıklarını açıklamaktır. İşte Araplar böyle bir iş için, yukarıda bahsedilen *kötü sözü ve daha nice saçmalıkları* ağızlarına almışlardır.

4. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) risaletini yalanlarken arap müşrikleri yalnız değildiler. Şüpheler ve iftiralar ortaya atmada yahudi ve hıristiyanlar önemli bir rol oynamışlardır. Oysa peygamberimizin getirdiği haberler, onların elindeki Tevrat'a ve İncil'e uygunluk arzediyordu. Bilmiş oldukları bir takım gerçekleri inkâr etmeleri, kendilerini çelişkiye ve çıkmaza götürüyordu. O nedenle bu duruma düşmemek için, daha önceki peygamberlerle ilgili gerçekleri, onların sıfatlarını ve getirdikleri kuralları gizliyorlardı. Ta ki kendilerinden Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini destekliyecek herhangi bir şey çıkmasın! Onun risâletinden şüphelendirmek için ellerinden geleni yaptılar. İnsanlara, Allah'a vermiş oldukları sözü tutuyorlarmış gibi gözüktüler. Kitaplarındaki ahdlerine vefâ gösteriyorlarmış gibi davrandılar. Muhammed'e (s.a.v.) inanmayışlarının nedeninin hased olmadığını, önceki peygamberler gibi mucize getirmediğini ve bu nedenle kendi davranışlarının normal olduğunu söylediler. İddialarına göre o peygamber değildi.

Kur'ân yahudilerin bu itirazlarını anlatır ve cevap vererek iptâl eder. **«Doğrusu (gökten inen bir) ateşin yaktığı kurban getirmedikçe hiç bir peygambere inanmamak üzere Allah bize ahit verdi» diyenlere sen, (ey Muhammed) de ki: Benden önce peygamberler size belgeler ve dediğiniz şeyi getirdi. Doğru sözlü iseniz niçin onları öldürdünüz?»** (1).

Bu itirazlarının özeti: Allah, kitaplarında, hiç kimseye peygamber diye inanmıyacaklarına, ancak onun mucizeleri içerisinde, ümmetinden sadaka verip de gökten bir ateş onu yakmak suretiyle sadakası kabul edilen biri olunca inanacaklarına dair ahit vermiştir.

Allah peygamberine onların, karanlık tarihlerindeki bir olay hakkında söyledikleri yalanlarına şöyleece cevap vermesi-

(1) Âl-i İmran/183.

ni emretmiştir: «(Ey Muhammed!) De ki: Benden önce peygamberler size belgeler (yani deliller) ve dediğiniz şeyi (yani kabul edilmiş kurbanları yakan ateşi) getirdi. (Peygamberleri dinliyoruz ve hakka tabi oluyoruz şeklindeki iddianızda) doğru sözlü iseniz niçin onları öldürdünüz?»

Kur'ân iddialarını çürüterek ortadan kaldırmıştır. «Size göre peygamberlere iman etmenizi gerektirecek neden bulunmuşken niçin onları öldürdünüz?» demiştir. «Allahu Tealâ âyette, yahudilerin, bu taleplerini gerçeği öğrenmek için arzetmediklerini, sırf inat için söylediklerini açıklamıştır. Çünkü babaları, Zekeriya, Yahya ve İsâ —Allah hepsinden razı olsun— gibi peygamberlerden bu mucizeyi istemişlerdir. Onlar bahsedilen mucizeyi kendilerine gösterdiklerinde, önce yalanlama, inatlaşma ve karşı çıkma ile mukabele etmişler, sonra da onları öldürmeye kalkmışlardır. İşte buradan anlaşılmaktadır ki, istekleri inat içindir. Eğer böyle olmasaydı, onları katletmeye girişmezlerdi. Sonradan gelen yahudiler, öncekilerin yaptıklarına razı olduklarından ötürü onlar da aynı şekilde, bu isteklerinde inatçı olmuşlardır. O nedenle Allah tekliflerini yerine getirmemiştir.» (1)

Kur'ân onlara çeşit çeşit deliller gösterir. Bu delillerin hepsi de kendilerini, Muhammedin (s.a.v.) her sözünde sadık olduğunu kabule mecbur bırakır. **«Tevrat indirilmezden önce —Yakub'un kendisine haram kıldığı şeylerden başka— yiyeceğin her türlüsü İsrail oğullarına helâl idi. De ki: «Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.» Bundan sonra kim Allah adına yalan söylerse işte onlar zâlimlerdir.»** (2) Rivayete göre Yakub (a.s.) «siyatik» denen sinir ağrısına yakalanmıştı. «Şayet iyileşirsem en sevdiğim yiyecekle en sevdiğim içeceği bir daha yemiyeceğim» diye adadı. En sevdiği yiyecekle içecek, deve eti ve deve sütü idi. İyileşti ve adağını yerine getirdi. (3) Yahudiler bunun Nuh'dan (a.s.) kendilerine kadar harâm kılınmış

(1) Bk: Fahreddin Râzî Tefsiri: Cilt: 9, shf. 122. Bak: «Benu İsrail fil-Kur'ân» Doktor Muhammed Seyyid Tantavî: Cilt: 1, shf. 193.

(2) Âl-i İmrân/93-94.

(3) Bkz: İbni Kesir Tefsiri: Cilt: 1, shf. 381, 382.

olduğunu iddia ettiler. Allah iddialarının asılsızlığını açıklamış ve Tevrat'ı getirmelerini söyleyerek onlarla mücadele etmesini peygamberine emretmiştir. Yahudiler getirmeye cesaret edemediler. Bunda Rasûlüllah'ın (s.a.v.) doğruluğuna dâir açık delil vardır. Yahudilerin yaptıkları itirazlara verilen cevaplarda daha nice nice deliller bulunmaktadır. Haram ve helâl kılınma meseleleri, kıblenin değiştirilmesi meselesi ve diğerleri gibi.

5. Hıristiyanlara gelince, Onların Rasûlüllah'ı (s.a.v.) tasdik etmelerini gerektiren deliller gerçekten çoktur. Bir tanesi «lânetleşme» (mübâhele) meselesidir. Olay her yönden daha önce irdelendiği üzere, Meryemoğlu Mesih hakkında Necrân hıristiyanlarıyla yapılan tartışmadan ibaret olup iş bu raddeye gelmiş idi. Onların ısrarları ve haksızlıkları artmış olduğundan Kur'ân-ı Kerîm Rasûlüllah'a (s.a.v.) tartışmayı bırakmasını ve lânetleşmeye baş vurmasını emretmişti. **«Sana (onun —İsânın— durumu ile ilgili bir takım) bilgi(ler) geldikten sonra, onun hakkında seninle kim tartışırsa de ki: «Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı çağıralım ve kendimiz de (gelelim, toplanalım;) sonra yalvaralım yakaralım, Allah'ın lânetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim»** (1).

Nakledilen haberlere göre, lânetleşmeye çağrıldıklarında, «dönelim ve düşünelim» dediler. Kendi aralarında anlaşmazlığa düştüklerinde, içlerinde görüşüne itibar ettikleri başkanlarına, «Ey Mesihin kulu! Peki, senin kanaatin nedir?» diye sorarlar: Başkanları: «Ey Hıristiyan cemaati! Vallahi, biliyorsunuz ki Muhammed Allah'ın gönderilmiş bir peygamberidir ve İsa hakkında işin doğrusunu getirmiştir. Yine vallahi, hiç bir peygamberle lânetleşmiş kavim yoktur ki, büyükleri hayatta kalsın ve küçükleri yaşasın... Eğer bunu yaparsanız, helâk olursunuz. Şayet mutlaka dininize devam etmek ve ondan vazgeçmemek istiyorsanız, adamla anlaşın ve memleketinize dönün...» der. Kıssa tefsir ve siyer kitablarında meşhurdur. (2) Hıristiyanların lânetleşmeden kaçınmaları, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini itirafları anlamındadır. Peygamberin

---

(1) Âl-i İmran/61.
(2) Bk. İbni Kesir Tefsiri Cilt: 1, shf. 368.

sâdık olduğuna her ne zaman delil gösterilir veya itiraf vaki olursa, artık onu haber verdiği her konuda tasdik etmek gerekir. Çünkü bir peygamber yalan söylemez. Tebliği ile yükümlü tutulduğu vahiyde hata etmez ve Allah'dan ulaştırmış olduğu haberlere hıyanet etmez. İşte bunlar, peygamberimizin (s.a.v.) risaleti ile ilgili tartışmalardan bir bölümdür.

Bütün insanları kuşatmasına gelince; durum iki şıkta incelenir. Ya bu evrenselliğe karşı çıkan kimse onun Allah katında gönderilmiş elçi olduğuna inanıyordur. İsevîler (1) gibi, bunlar yahudilerden bir topluluktur. Ya da onun risâletini tamamen inkâr ediyordur. Onun risaletini kabul eden bir kimsenin ise, Allah'dan getirmiş olduğu her şeyi tasdik etmesi gerekir. Bunlardan biri, Hz. Musa'nın şeriati de dahil olmak üzere daha önceki şeriatleri nesh etmesi (hükmünü kaldırması) ve mesajının evrensel olmasıdır. Hâttâ Rasûlüllah (s.a.v.) Hz. Musa hakkında «eğer kardeşim Musa hayatta olsaydı, ona ancak bana uymak düşerdi» buyurmuştur. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine inanıp da, getirdiklerini tasdik etmeyen kimse çelişkiye düşmüş ve inatlaşmış demektir.

Peygamberimizin (s.a.v.) risaletini tamamen inkâr edene gelince; Rasûlüllah'ın (s.a.v.) doğru sözlü olduğuna dair deliller bulunmaktadır. Üstelik bu deliller, insanlara ve cinlere meydan okumağa devam etmektedir. İşte Kur'ân, benzerini getirin diyor. Bununla birlikte biz inkârcıya şöyle deriz:

«Ya, ortaya konan mucizeyi iptâl edecek bir şey yap veyahutta onun ifade ettiği gerçeği itiraf et. Şayet itiraf edersen, peygamberin (s.a.v.) getirmiş olduğu her haberi tasdik etmen gerekir.» Eğer inatlaşsa ve «Kur'ân'ın benzerini getireceğim» dese, elbette acizliğe düşecek ve beceremeyecektir. Doğrusu arap edebiyatının ustası olan en beliğ araplar bunu yapamamışlardır. Diğerleri hiç yapamazlar. Çünkü O ölümsüz bir mucizedir.

---

(1) İsevîler, Ebu İshak b. Yakub El-Isfahani'ye dayandırılırlar. «Mansur» devrinde dünyaya gelmiş ve davetine son Emevi halifesi «Mervan b. Muhammed» zamanında başlamıştır. Kendisinin mucizeleri bulunduğunu ve beklenen peygamber Mesîh olduğunu iddiâ etmiştir. Bak. «El-Milel ven-Nihâl» Şehristânî: Cilt: 1, shf. 215, 216.

O mucizeye meydan okuyan, her şeye üstün gelen ilâhi kudrete meydan okumuş demektir. Benzerini getirerek, ortaya konan mucizeyi iptal edemeyince, acizliklerini görmüş olacaklardır.

Peygamberimizin (s.a.v.) risaletinin evrensel olduğunu gösteren âyetlerden bir kısmını aktarıyoruz:

1. **«Dünyaları (yani melekler dışında, insanları ve cinleri uyarmak üzere kulu Muhammed'e hakkı ve batıldan ayırdeden Kur'ân'ı indiren Allah yücelerin yücesidir»** (1).

2. **«(Ey Muhammed!) Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir; fakat insanların çoğu bilmez.»** (2)

3. **«Biz seni ancak alemlere (insanlara ve cinlere) rahmet olarak gönderdik.»** (3)

4. **«(Onlar) yanlarındaki İncil'de ve Tevrat'ta yazılı buldukları, okuyup yazması olmayan haber getiren peygambere (Muhammed'e s.a.v.) uyarlar. O peygamber kendilerine, iyilikleri emrediyor kötülüklerden sakındırıyor; temiz olanları helâl kılıyor, (ölü eti ve benzeri) murdar şeyleri haram kılıyor, onların yüklerini indiriyor, (tevbenin kabulü için cana kıyma ve pislik bulaşan yeri kesme gibi) ağır tekliflerini kaldırıyor. «(İçlerinden) ona inananlar, hürmet gösterenler, yardım edenler ve onunla gönderilen nûra (Kur'ân'a) inananlar işte onlar saadete erecek olanlardır. (Ya Muhammed!) De ki: Ey insanlar! Doğrusu ben, göklerin ve yerin hükümrânı, kendisinden başka ilâh bulunmayan, dirilten ve öldüren Allah'ın, hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah'a ve okuyup yazması olmayan, haber getiren peygamberine —ki o da Allah'a ve sözlerine inanmıştır— inanın, ona uyun ki doğru yolu bulasınız.»** (4)

Dördüncü âyet, içerisinde Tevrat ve İncil zikredildiği için, Muhammed'in (s.a.v.) risaletinin hem yahudileri ve hem hıristiyanları içine aldığını tartışmaya mahal vermiyecek şekil-

---

(1) **Furkân/1.**
(2) **Sebe/28.**
(3) **Enbiyâ/107.**
(4) **Âraf/157-158.**

-de ifade eder. Zaten âyetin akışı (siyâkı) yahudilerle ilgilidir. Bir hadis-i şerifte Rasûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurur: «Beni yaşatan Allah'a yemin ederim ki, bu ümmetten herhangi bir yahudi veya hıristiyan beni işitir ve benimle gönderilen şeylere inanmadan ölürse, mutlaka cehennemlik olur» hadisi Müslim rivayet etmiştir. (1)

Bunlar, Muhammed'in (s.a.v.) ebedî risâletinin işaretleridirler. Günümüzde modern (!) fikrin savunucuları müsteşrikler (oryantalistler) ve onların sütleriyle beslenip, Kur'ân'ın kişisel ilham eseri olduğu ve iddiasını yaygınlaştırmağa çalışanlar ortaya çıkınca, onların kalplerinde gizledikleri düşmanlıklara kılıflar bulduklarını ve bu saldırılarının örümcek ağı gibi zayıf olduğunu kesinlikle gördük. Sağlam mantıklı ve gözü açık olan herkes bu saçma saldırıları farkeder. Onlar bunu, Kur'ân'ı karalamak amacıyla içlerinde saklıyorlar, daha sonra da allayıp pullayıp dünyaya, gerçeği araştırmada insaflı davranan birinin düşüncesi imiş gibi arzediyorlar. Onlar böyle yapmakla kuvvetli bir zehiri, kültürü sınırlı, basit insanlar indinde kabul gören bir şekle sokmuş oluyorlar. Oysa gerçek şudur ki; bir takım müsteşriklerin sistemleştirilip yaymağa çalıştıkları bu yeni fikirler, cahiliyet döneminde, insanlık rehberi ve peygamberi Muhammed'in (s.a.v.) karşısına yıllarca çıkarılan itirazların aynısıdır. Başka bir şey değildir. Ancak, hamdolsun ki İslâm alimleri, ortaya atılan bu maksatlı şüphelerin altındaki düşmanlığı görmüşlerdir. Doktor Muhammed Abdullah Draz, bugün ilham diyerek Muhammed'in (s.a.v.) Kur'ân'ı, düşünce ve hayal gücüyle ortaya koyduğu şeklindeki itiraza güzel bir cevap verir: «Kendisini yeren kimselerin sözlerini Kur'ân anlatmaktadır. Bu tartışmaları inceleyen kişi görür ki, en azından kâfirler, Kur'ân'ın bir insan öğretisi olduğunu dillerine dolayıp durmuşlardır. En çok söyledikleri şey de Kur'ân'ın, Muhammed'in (s.a.v.) «halet-i ruhiyesinden» (psikolojik durumundan) kaynaklandığıdır. Ancak bu «halet-i ruhiyeyi» tam olarak anlayamamışlardır. «Şiir midir? Delilik midir? Karışık düşler midir?...» Sonra doktor ekler: «Bugün, dinsizlerin «ilham» ismiyle, yaymağa çalıştıkları bu fikir —ki

---

(1) Bk. Sahih-i Müslim: Cilt: 1, shf. 134.

bahsedilen adlandırma ile yeni bir ilmî (bilimsel) görüş ortaya koyduklarını savunmaktadırlar— —tamamiyle eski cahilî fikrin aynısıdır. Hiç bir fark yoktur. Peygamberi (s.a.v.) geniş hayal dünyası olan, çok hassas (duygulu) biri olarak tanımladılar. O zaman «şair» demektir. (Buna Kur'ân'da gereken cevap verilmiştir.) Sonra daha ileriye giderek, ruhî durumunun (psikolojik duyularının) çok aşırı olup, kendisinin bir insanı görüyormuş ve onun konuşmalarını işitiyormuş izlenimini verdiğini savundular ve bu görüp işittiği şeylerin bütünüyle, ruhî telkinlerin hayal ettirdiği şeyler olduğunu söylediler. O zaman «delilik» (psikoz) veya «karışık düşler» demektir. (Kuranda buna da cevap vardır). Öyle ki bu insanlar, bahsedilen yamalamaları fazla sürdüremediler, sonunda «ilham» kelimesine sığınmak mecburiyetinde kaldılar. Kur'ân'da geçmişle ve gelecekle ilgili haberler gördüklerinde, «Ticaret için çıktığı yolculuklarda bilginlerden alsa gerektir» derler. O halde ona bir insan öğretiyor demektir. (Kur'ân'da bununla ilgili âyetler de vardır). Bütün bunların hangisi yenidir? Kureyş cahillerinin sözlerinin aynısını söyleyerek tekrar edip durdukları lâflardan başka bir şey midir? Böylece dinsizlik yeni elbisesinde, bambaşka bir şekil almıştır. Bilâkis, en eski elbisesinin içerisinde şekil değiştirmiştir. Modern çağda bu yeni fikirler besinini, cahiliyet devrinde taşlaşmış kalplerin bıraktıkları sofralardan almaktadır. **«Onlardan öncekiler de onların söylediklerinin tıpkısını söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi.»** (1)

Eğer şaşılacaksa, bütün bunlarla birlikte onların «Muhammed yalancı değildi, güvenilir bir insandı. Gördüğü rüyalara ilâhî vahiy demesinde mazur idi. Çünkü güçlü düşleri, kendisine onları ilâhî vahiy zannettirmiş ve o, yalnızca bildiği şeyleri söylemiştir» şeklindeki lâflarına şaşmak gerekir. Bunların ataları (Ebû cehiller)de böyle dediler. **«Doğrusu onlar seni yalancı saymıyorlar, fakat zalimler Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlar»** (2). Gördüklerini ve işittiklerini vahiy zannetmesinde özrü eğer buysa, peki, onları daha önce ne kendisinin ve ne de kavminin bilmediklerini söylerken yine ma-

---

(1) **Bakara/118.**
(2) **En'âm/33.**

zur sayıyorlar mı? Halbuki kendileri daha önceden Muhammedin (s.a.v.) onları işittiğini iddia ediyorlardı... Hayır, hayır zahmet etmesinler de «Onu uydurdu» desinler ve eskiden söylenenleri bir daha tastamam nakletsinler... Ancak bunu söylemeyi pek istemiyorlar. Çünkü insaflı (!) ve mantıklı (!) olacaklar ya! Dikkat edilsin, gerçekte onu farkında olmadan ağızlarına almaktadırlar» (1).

Maddecilerin görüşünün özeti şudur: Vahiy, peygamberin nefsinden kaynaklanan ilhamdır. Hariçten gelmez. «El-Vahy-ul Muhammediyyü adlı eserinde âlim **Reşid Rızâ**, gayb alemini inkâr edenlerin, ilâhî vahiy hakkındaki şüphelerini ve Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini ilham diye tanımlayışlarını dile getirir. **Montet** adlı müsteşrikin özetlediği itirazı, **Emil Dermencam'ın** genişlettiğini belirtir. Bahsedilen itiraz on öneriye dayanır. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bunları Rahib **Bahirâ'**dan aldığı, **Varaka b. Nevfel'**den aldığı, arap memleketlerinde hıristiyanlık ve yahudilik davetinin yayılışı vb. iddialar... Hepsini teker teker tartışır ve mantıkî delillerle cevap verir. (2)

Peygamberimizin (s.a.v.) risaletinin genel oluşunu açıklarken bu kadarla yetiniyoruz. Çünkü delillerin derinliklerine insek ve hasımların itirazlarını münakaşaya girişsek özetleme sınırını aşmış olacağız.

---

(1) «En Nebe-ul Azîm» shf. 59-60.
(2) Bk: «El-Vahy-ul Muhammediyyu» shf. 87-141.

Yedinci Bölüm

AHİRET VE AMELLERİN KARŞILIĞININ VERİLMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığının verilmesi, çok eski zamanlardan beri insan aklını meşgul eden önemli konuların bir tanesidir. Kabul etmekle, etmemek noktasında düşünceler birbirleriyle savaşıp durmuşlardır. İnsanoğlu, yaratılışında bulunan ebedilik arzusu nedeniyle, tamamen yokolup gitme fikrine karşı çıkar. Zira, içindeki bu dünya hayatının devamını isteyen duygular boğulduğunda büyük bir üzüntü duyar. Gözler önünde ölümün belirtilerini müşahade eder. Bedenden canlılık gider, çok geçmeden parçalanır ve dağılır. Eğer insanlığın akibeti bu korkunç sonuç ise, iki an arasında, tehlikelerle kuşatılı hayatı ne kadar da fena (anlamsız) demektir. Çünkü duyuları, sonunda onu kötü bir çukura götürecek bir yolculuğa hazırlamaktadır. Vücud kokuşup çürüyecek ve her tarafını kurtlar yiyecektir.

Semavî dinler, insanları ölümden sonra yeni bir hayatla müjdeliyerek gelmişler ve her insanın akbetinin, dünya hayatında yaptıklarına bağlı olduğunu bildirmişlerdir. Böylece insan, Rabbine ve elçilerin getirdiklerine inanıp, kendisini ahirette mutlu kılacak iyi işler yaptığında, tatmin olmakta, içi huzura kavuşmaktadır.

Bütün semâvî dinler âhiret hayatına ve öldükten sonra dirilmeye imana çağırırken, mü'mini imanıyla başbaşa bırakıyorlardı. Yalnızca Allah'ın bildiği gaybî haberlerden bir kısmını getiren peygamberlerin bütün bildirdiklerini tasdik etmek de işte bu iman üzerine kurulmuştur. Bu mesajlar, Muhammed'in (s.a.v.) ebedî mesajı ile son bulmaktadır. Onun risaleti evrenseldir. Kendisinden sonra, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyleri, kültürel ve medeni hayatlarında ortaya çıkan problemleri açıklayacak, onları halledecek bir mesaj yoktur. Öyle ise öğretileri, hem ruh ve hem beden dünyalarımızı tam olarak doyurmalıdır. Getirdiği prensiplere ve değerlere deliller göstermelidir. Çünkü insan fıtraten tartışmacıdır. «En çok tartışmayı insanoğlu yapar» (1). Ölümden sonra hayatın varlığına ikna etmek, insan aklını meşgul eden meselelerden biri olunca, Kur'ân yeniden dirilişe ve yaptıklarımızın karşılığını göreceğimize işaret eden kesin deliller getirmiştir. Bunun için, inkârcıların itirazlarını da içine alan canlı örnekler vermiş ve o itirazları sağlam bir mantıkla tartışmadan geçmemiştir. İnsanları iyi iş işlemeye teşvik eden, ona huzurunu geri getiren ve tamamen yokolup gitme fikrini ortadan kaldıran delilerle, onları iptâl etmiştir. Ebedî hayatta yüksek derecelere nâil olmak için, insanların birbirleriyle yarışma şevkini canlandırmıştır.

Ölümden Sonra Dirilmeyi İnkâr Eden Materyalistler:

Kur'ân-ı Kerîm'in, öldükten sonra dirilmeyi ve karşılık görmeyi ispatlamadaki metodundan bahsetmeden önce, onu inkârın asırlar öncesine kadar uzandığını, kökünün geçmiş ümmetlere kadar uzandığını ve materyalist (Yunan) filozoflarının hezeyanlarını bilmemiz gerekir. Genel olarak öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin dayandıkları kuruntuları tanımak arzusundayız ve elimizde geçmiş ümmetlerin durumunu bildirmede Kur'ân'dan daha sağlam tarihi bir vesika bulunmamaktadır. Gerçekten de Kur'ân, peygamberlerini yalanlayan ka-

(1) Kehf/54.

vimlerin inkârlarını ve tehdit edildikleri azabı uzak görüşlerini dile getirmiştir. **«Hayır; yine de öncekilerin dediklerini derler. Öncekiler: «Ölüp toprak ve bir yığın kemik olduğumuzda mı diriltileceğiz? Andolsun ki biz ve daha önce de babalarımız tehdit edilmişti, bu öncekilerin masallarından (efsanelerinden) başka bir şey değildir» demişlerdi» (1).**

«Onlardan önce Nûh milleti, Ressliler, Semûd, Âd, Firavun milletleri, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tübbâ milleti de yalanlamışlardı. Evet; bunların hepsi peygamberleri yalanlamışlardı da tehdit ettiğim (azabın başlarına gelmesini tümü) hak (etmişlerdi). Biz ilk yaratılıştan yorgunluk mu duyduk? (Yani yorgunluk duymadık, o nedenle tekrarından da yorulmayız.) Hayır, onlar yeniden yaratılmaktan (—ki bu öldükten sonra dirilmektir—) şüphe ediyorlar» (2).

Geçmiş ümmetlerin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerine, Kâf sûresinde geçen yukarıdaki son âyetlerin nasıl delâlet ettiklerini gösterecek olursak: Sûrenin başlangıcından itibaren âyetlerin akışı, ölüp de dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır. Allah (c.c.), onların sözlerini naklederek başlar: **«Kâf! Şerefli Kur'ân'a andolsun ki: Kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştılar da: «Bu tuhaf bir şey; öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman dirilecek miyiz? Bu (ihtimâli olmıyan) çok uzak bir dönüştür» dediler. Toprağın onlardan neyi (çürütüp) eksilttiğini biz biliyoruz. Katımızda (her şeyi unutulmaktan) koruyan bir kitap (Levh-i Mahfuz) vardır...»** (3). Daha sonra âyetler devam ederek; **«O su ile ölü yeri dirilttik. İşte insanların (kabirlerden) çıkışı da böyle olacaktır. Onlardan önce Nuh milleti, Ress'liler, Semud, Âd...»** (4) ve ardından **«Biz ilk yaratılıştan yorgunluk mu duyduk (ki tekrarından da yorulalım)»** (5) âyeti gelmektedir. Her ne kadar âyette geçen, genel anlamda, peygamberlerini yukarıdaki milletlerin inkârları ise de, bu inkârın içerisine öldükten sonra dirilişi ka-

---

(1) Mü'minûn/81-83.
(2) Kâf/12-15.
(3) Kaf/1-4.
(4) Kâf/11-12.
(5) Kâf/15.

bul etmemek öncelikle girmektedir. Zira âyetin hem öncesi ve hem de sonrası ile ilişkisi vardır. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, Allah'ın varlığına inanmayan kâfirler ve İmam Gazâlî'nin «tabîiyyun» (tabiatçiler) dediği filozoflardır. İşte bunlar maddenin ötesinde bir gerçeğe inanmayıp, «rahim doğurur toprak yutar ve bizi ancak zamanın akışı yok eder» derler.

Gazâlî'ye göre «tabiatçılar» «Tabiatı, hayvanlardaki ve bitkilerdeki gariplikleri çok inceleyen kişilerdir. Anatomi ilmini ve canlıların organlarını iyiden iyiye araştırmışlar, onlarda gördükleri ilâhî sanatın acayiplikleri ve ilâhî hikmetin ürünleri, kendilerini, bütün işlere ve amaçlarına son derece vâkıf, hakîm bir yaratıcının varlığını itirafa mecbur bırakmıştır. Anatomi ilmi ve azaların dikkat çekici yararları üzerinde kafa yoran herkes, canlıların bünye yapılarının ne derece mükemmel olduğunu kendiliğinden idrak eder ve öğrenirler. Özellikle insanı inceleyenler bunu anlarlar. Ancak onlar, tabiatı çok araştırdıklarından, hayvanî güçlerin düzenlerini bulmalarında, mizaç dengesinin çok önemli rol olduğuna inanmışlardır. İnsandaki akıl gücünün de aynı şekilde kendi mizacına (karışımına) bağlı olduğunu zannetmişler ve mizacı (yani kanı, safrası, balgamı ve sevdâsı) dağıtıldığında o da yokolur demişlerdir. Durum böyle olunca —iddialarına göre— yok olan bir şeyin iadesi artık tasavvur edilemiyecektir. İşte bu nedenle ölen bir kimse geri gelemez... Ahiret, cennet, cehennem, mahşer, kıyamet ve hesaba inanmazlar. Yapılan iyiliklere mükâfat ve işlenen kötülüklere de ceza verileceğini kabul etmezler. Kendilerinden her türlü sınırlamayı (günah-yasak hududunu) kaldırmışlar ve hayvanlar gibi şehvetlerine dalmışlardır» (1).

İmam Gazâlî'nin sözleri, eski filozoflardan tabiatçılar hakkındadır. Çünkü kendisi filozofları üçe ayırır. a) Dehrî'ler b) Tabiatçılar c) İlâhiyatçılar.

Dehrîler: Kâinatı var eden ve ona hükmeden Allah'ı inkâr ederler. Bunlar zındıklardır.

Tabiatçılar: Tabiatta, tesâdüfen gerçekleşmesi mümkün olmayan, şaşılacak derecede sağlam düzeni gördüklerinden Al-

(1) «El-Munkızu Min-ed Dalâl» shf. 76, 77.

lah'ın varlığını itiraf ederler. Ancak ruhun bedene bağlı olduğunu zannettiklerinden onun ölmesiyle ruhun da öldüğüne inanırlar. O bakımdan tekrar dirilmeyi kabul etmezler.

İlâhiyatçılar: Bunlar daha sonra gelmişlerdir. Aristotales. Eflâtun (Platon) ve Sokrat onlardandır. «Hepsi, ilk iki gurubu —dehrîleri ve tabiatçıları— reddederler. Başkalarına gerek bırakmayacak şekilde onların tutarsızlıklarını açıklarlar. Onları birbirleriyle harbettirerek «savaşta müminlere Allah yetti» (1).

Arapların içerisindeki tabiatçılara gelince; yalnızca uzak görmek ve inkâr etmekten başka felsefî ve münakaşaya gelecek bir fikirleri yoktur. Aralarından biri:

«hayat sonra ölüm sonra da dirilmek,
hurafe bir sözdür ey Amr'ın annesi!» (2).
Bedir'de öldürülen müşriklere mersiye yazan birisi de:

....

«Rasul bize dirileceğimizi söylüyor,
Sadâ ve Hâme'nin (3) dirilmesi nasıl olabilir?» (4).

Ölümden Sonra Dirilişi İnkâr Edenlerin İtirazları:

Ölümden sonra dirilişi uzak görmelerinin nedenleri ve buna itirazları şunlardır:

Birincisi: Kemiklerin dağılması, cesedin topraklaşarak, ufak parçacıklara ayrılması, birbirine karışması ve yağmurlar, bitkiler vb. nedenlerle yeryüzünde meydana gelen değişiklikler

---

(1) Ahzâb/25.
(2) «El-Minkuz min-ed Dalâl»: shf. 76-77.
(3) «Sadâ: öldürülen adamın intikamı alınmamışsa onun başından çıkan ve «beni sulayın, beni sulayın» diye bağıran hurafî bir kuş. İslâm'dan önce olan bu inanca göre araplar bu kuşa «hâme» derlerdi. «Büyük Lûgat» Atay Kardeşler» Cilt: 3, shf. 20/Çeviren.
(4) «El-Milel ven-Nihal»: Şehristânî, Cilt: 2, shf. 237.

sonucunda kaybolmasıdır. İşte bütün bunlar, kâfirlerin yeniden dirilişi uzak görmelerinin nedenleridir.

Buna verilecek cevap: Allah'ın kudreti her şeyi içerisine alır. İlmi her şeyi kuşatır ve Allah gerek vücudumuzda, gerekse çevremizde yeniden inşanın mümkün olduğuna deliller gösterir. Burada bahsedilen delillerin iki ana kaide üzerine kurulduklarını biliyoruz. Kudret ve ilim...

Kudrete gelince; Allahu Tealâ her şeye kâdirdir. Onun bu kudreti, cesedin dağılan parçalarını toplayıp onu yeniden inşâ etmeğe, ruhunu iade edip canlandırmaya kadir olmasını gerektirir. Buna deliller çoktur.

1. İkinci defa yaratmayı ilkine kıyaslamak. Bu, ya birbirine denk iki şeyi kıyaslama yoluyla olur: **«(Siz yokken daha önce) sizi yarattığı gibi iâde edecektir»** (1). Yine bir başka âyeti kerime: **«Yaratmaya ilkin nasıl başlamışsak, öylece onu (ilkini) tekrar edeceğiz (Bunu vadettik. Doğrusu (sözümüzü) yerine getireceğiz»** (2). Yani Allah'ın kudreti açısından iade, aynen ilk yaratış gibi olacaktır. İlk yaratış gerçekleşmiştir. Öyle ise ikinci defa iâdesine bir engel olabilir mi? Yahutta kolay bir şeyi zoruna kıyaslama yoluyla olur. **«(İnsanları) önce yaratan, sonra bunu (ölmelerinden sonra) tekrar edecek olan O'dur. Bu (iade) Onun için daha kolaydır. Göklerde ve yerde en üstün sıfat (—ki kendisinden başka ilâh olmama özelliğidir—) O'nundur. O Güçlüdür, Hakîmdir.»** (3)

2. Her şeyi kuşatan ilmine gelince, şüphesiz ki bu ilim, bir kimsenin parçalarını, diğer insanlarınkine karıştırmasına (tanıyamamasına) engeldir. Çünkü ilmi bütün olup dağılan bütün parçacıkları içine alır. **«Yerde ve gökte hiçbir zerre Rabbinden gizli değildir. Bundan daha küçüğü veya daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapda (Levh-i Mahfuz'da) bulunmasın.»** Yine «Yere gireni ve oradan çıkanı, gökten ineni ve oraya yük-

---

(1) A'râf/29.
(2) Enbiyâ/104.
(3) Rûm/27.

seleni bilir. O Merhametlidir. Affedicidir» (1) ayrıca **«Toprağın onlardan neyi (çürütüp) eksilttiğini biz biliyoruz. Katımızda (her şeyi unutulmaktan) koruyan bir kitap (Levh-i Mahfuz) vardır.»** (4)

Son âyette **«Toprağa karışıp yok olduktan sonra yeniden mi yaratılacağız?»** (3) diyen inkârcılara cevap vardır. Çünkü onlar, yeryüzünde, parçaları suya ve toprağa karışan cesedin tekrar inşa edilişini son derece uzak görmüşlerdir.

İkinci itirazları: İnsan öldüğünde artık beslenmeyi ve büyümeyi sağlıyan güçler de ondan ayrılmaktadır. Bu güçler kendisine bir daha dönmez. **Buna cevap:** Toprak insan cesedinden daha sert ve daha donuk (hareketsiz)dir. Öyleyken Yüce Allah oradan binbir çeşit bitki büyütmekte, geliştirip çoğaltmaktadır. İşte insanoğluna da hayat böylece geri gelecektir. **«Yeryüzüne (bakmıyorlar mı? Nasıl) onu yaymışız, sabit dağlar yerleştirmiş ve her türlü (bitkiyi) yetiştirmişiz?»** (4) Bu âyette yeniden dirilişe delâlet eden taraf, yeryüzünde Allah'ın yaratma gücünün eserleridir. Yine toprağa, hiçbir hayat emaresi taşımazlarken bitkileri canlandırıp büyütme kabiliyeti vermesidir. Oysa daha önce de söylendiği gibi toprak pek serttir.

«Gökten bereketli bir su indirdik, kullara rızık olmak üzere onunla bahçeler ve biçilecek (ekinlerin) tanesini bitirdik» (5). Bu âyette de bizzat bitkiler delil gösterilmektedir, canlanıyor ve büyüyorlar, öldükten sonra insan da böyledir. Allah'ın kendisine canlanma ve büyüme kuvvetini iade etmesiyle büyüyecek ve gelişecektir. Tıpkı ağaçlara yağmur aracılığıyla bu kabiliyetlerini geri verişi gibi. Bu durumla, öldükten sonra tekrar dirilirken insanların durumu arasında bir benzerlik vardır. Hadiste açıklandığı üzere, gökten —erkeklerin menisi misâli— yağmur yağar ve cesedler biter. Bu açıklamayı İmam Nevevî yapmıştır. Hadisin aslı: «Sonra Allah çisenti gibi bir yağmur gönderir veya indirir. İnsanların cesedi onunla biter»

---

(1) **Sebe/2.**
(2) **Kâf/4.**
(3) **Secde/10.**
(4) **Kâf/7.**
(5) **Kâf/7.**

Üçüncü İtirazları: Bu uzak bir itiraz olup inkârcılar inatlaşmayı plânlamaktadırlar. Özetliyecek olursak: Vahşi hayvan bir insanı yese veya insan başka bir insanı yese, yenenin parçaları, ya yiyenin vücuduna dönecek ve yenenin azalarının yaratılacağı maddeler kalmayacaktır, yahutta yenenin vücuduna dönecek ve bu sefer yiyenin yaratılacağı maddeler kalmayacaktır.

Tefsirinde bu soruya cevap verirken **Fahrettin Râzî «O her yaratılanı (inceden inceye) bilendir (2)»** âyetini zikreder. Şöyleki: Her yiyende hem asıl hem de katkı türünden parçalar vardır. Yenen de böyledir. Meselâ bir insan, insan yese, yenenin parçaları yiyenin katkı türündeki parçaları olur. Asıl parçaları daha önce nasılsa öylece kalır. Ve Allah «her yaratılanı (bütün ayrıntılarıyla) bilendir.» Asıl olanı katkıdan ayırır. Yiyenin aslı parçalarını toplar ve içine ruhunu üfler. Yenenin de aslî parçalarını toplar ve içine ruhunu üfler. Tam kudreti ve her şeyi içine alan hikmeti ile yeryüzünün değişik bölgelerine dağılan kırıntılarını aynı şekilde biraraya getirir. (1)

Öldükten sonra dirilme meselesi, peygamberlerin getirdikleri haberlerden şüphe eden herkese, kabulü çok zor gelen bir meseledir. Çünkü yeniden dirilmenin mümkün olduğuna dair aklî delillerin yanına, peygamberlerin haber verdiklerine imanın eklenmesi gerekmektedir. Zirâ mantıkî deliller her ne kadar buna işâret etseler de, başka bir deyişle olabileceğini söyleseler de, bu gaybî sahaya girilmesinde ve içinde gizlenen cennet, cehennem, hesap ve mahşer gibi olayların anlaşılmasında yeterli olmazlar. Öyle ise peygamberlerin getirdikleri haberlere müracaat etmek zorundayız. Böylece, yeniden dirilişin imkânına dair hem naklî, hem de aklî deliller gösterilmiş olacaktır.

«Ne önünden, ne ardından onu çürütecek bir şey gelmez. (Ne geçmişteki semâvî bir kitap onu yalanlıyabilir, ne de kendisinden sonra onu çürütecek bir şey ortaya çıkabilir). Hakîm ve övülmeye lâyık olan (Allah)dan indirilmedir» (2) diye nite-

---

(1) Yasin/79.
(2) Fussilet/42.

lenen Allah'ın Kitabı Kur'ân, ölümden sonra dirilişi inkâr eden herkese cevabını vermektedir. Ortamları ve üslûpları birbirinden farklı olsa da kendilerine mantıkî delillerle karşılık veriyor ve buna hem elle tutulur ve hem de tasavvur edilebilir deliller gösteriyor.

Yeniden Dirilişin Mümkün Olduğunu İspatlamada Kuranın İzlediği Yol:

Kur'ân-ı Kerîm, yeniden dirilişin mümkün olduğunu ispatlamada dosdoğru bir yol izlemiştir. Bu yolda hem insan fıtratında var olan gördüklerine, işittiklerine ve duyularıyla algıladıklarına inanma özelliğini, hem de sağlam kafaların itiraf edip, sağlıklı bünyelerin uyum gösterdiği mefhumları biraraya getirmiştir. Bu, hiçbir felsefe kitabında olmayan, Kur'ân'a mahsus bir yoldur.

Kur'ân-ı Kerîm'in yeniden dirilişi ispatlamadaki metodunu açıklayacak olursak:

İLKİN: Allah'ın, öldürdükten sonra diriltiği kimselerle, yeniden dirilişe delil göstermesi. Kur'ân-ı Kerîm'de bunlar haber verilmektedir. Bazılarını naklediyoruz.

1. **«Ya Musâ! Allahı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız» demiştiniz de gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı. Ölümünüzden sonra, şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik»** (1).

Dendiğine göre, kendilerini yıldırım çarpanlar, Musa'nın (a.s.) seçmiş olduğu yetmiş kişidir. Allahın kelâmı işittirildiğinde «sana inanmayacağız» demişlerdi. Halbuki mucize gösterildikten sonra artık peygamberlere inanmak vacibtir. O nedenle Allah gökten bir ateş göndererek onları yakmış, sonra Musa (a.s.), Rabbine dua etmiş ve Allah da kendilerini diriltmiştir. **«Ölümünüzden sonra, şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik.»** (2).

2. Kurban olarak kesilen sığırın bir parçası kendisine vurularak diriltilen şahıstır. **«Siz bir kimseyi öldürmüş ve bunu birbirinize atmıştınız; Oysa Allah gizlemekte olduğunuzu or-**

---

(1) Bakara/55-56.
(2) Bk. Kurtubî Tefsiri: Cilt: 1, shf. 403.

taya çıkaracaktı. **«Sığırın bir parçasıyla ona vurun» dedik. İşte böylece Allah ölüleri diriltir ve aklınızı kullanasınız diye size âyetlerini gösterir.»** (1)

Allah'ın, kendilerine kurban olarak kesmelerini emrettiği sığırın —ki Kur'ân'da **«Allah muhakkak bir sığır boğazlamanızı buyuruyor»** (2) âyetiyle dile getirilmiştir— bir azası ölüye vurulmuş ve ölü canlanarak kendisini öldüreni haber vermiş, sonra da eski ölü durumuna tekrar dönmüştür (3).

3. Allahın haber verdiği insanlardır. **«Binlerce kişinin memleketlerinden ölüm korkusuyla çıktıklarını görmedin mi? Allah onlara «ölün» dedi, sonra onları diriltti.** (4) Bunlar İsrailoğullarından bir topluluktur. Aralarında veba hastalığı çıkınca memleketlerinden kaçmışlardır. İbni Abbas'ın (r.a.) dediğine göre, tâûn (veba) hastalığından kaçmak için çıkan bu insanlar dört bin kişi idiler. «Ölüm olmayan bir yere gideceğiz» dediklerinde Allah kendilerini öldürmüştür. Bir peygamber yanlarına uğrayarak Allah'a dua etmiş ve Allah da onları diriltmiştir. (5)

4. **«Yahut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayanı görmedin mi?» Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?» dedi, bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti. «Ne kadar kaldın»? dedi. «Bir gün veya bir günden az kaldım» dedi. «Hayır yüz yıl kaldın, yiyeceğine, içeceğine bak, bozulmamış; eşeğine bak. (Ve eşeğine bakar, onu ölmüş, kemikleri bembeyaz olmuş görür. Bunu, senin bilmen) ve insanlar için (öldükten sonra dirilmeye) bir şahit olman için (yaptık) kemiklere bak, onları nasıl hareket ettirip kaldırıyoruz, sonra onlara et giydiriyoruz.» dedi: Bu ona apaçık belli olunca, «(Artık) Allah'ın her şeye kadir olduğunu (gözlem bilgisi ile) biliyorum» dedi.»** (6) Bahsedilen kasabaya uğrayan zat Üzeyir'dir (a.s.). Tefsirinde İbni Kesîr, meşhur görüşün bu olduğunu

---

(1) Bakara/72-73.
(2) Bakara/67.
(3) Bk. Kurtubî Tefsiri: Cilt: 1, shf. 457.
(4) Bakara/243.
(5) Kurtubî Tefsiri Cilt: 3, shf. 230.
(6) Bakara, 259.

zikreder. Kasabanın adı **Beyt-ul Makdis»**tir. Buhtünnasr adındaki kıralın orayı tahrib edip halkını öldürmesinden sonra uğramıştır (1).

5. İbrahim'in (a.s.) ölüleri nasıl diriltiğini Allah'a sormasıdır. **«İbrahimin, «Rabbim!» ölüleri nasıl diriltiğini bana göster» deyişini (an!) Ona «inanmıyormusun» deyince, «inanıyorum, fakat kalbim iyice kansın» demişti. «Öyle ise dört (çeşit) kuş al, onları kendine yaklaştır (özelliklerine iyice dikkat et, bak. Ta ki dirildikten sonra hiçbirinin parçalarının asıl yerlerinden oynamadıklarını bilesin.) Sonra her dağın üzerine onlardan bir parça koy, sonra onları çağır hızla sana gelecekIerdir. (O halde) Allah'ın Güçlü ve Hakîm olduğunu bil» demişti»** (2). Müfessirler, İbrahim'in (a.s.) bunu istemesinde çeşitli sebeplerin olduğunu söylerler. Biri: İbrahim (a.s.) Nemrud'a «Rabbim öldüren ve diriltendir» dediğinde ilm-ül yakîn'den (bilgi ile kavramaktan) ayn-ül yakîne (gözleriyle görerek kavramaya) ve müşahede etmeye geçmek içindir. «Biz şüpheye İbrahimden daha müstahakız...» hadisine gelince; onun Allah'ın kudretinden kesinlikle şüphelenmediğini bize söylemek istediğini daha önce açıklamıştık.

«Onları kendine yaklaştır» âyetini tefsir edecek olursak: İbni Abbas'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre; Allah İbrahim'e (a.s.) «onları bağla» der. Onları bağlayınca keser ve her dağa onlardan bir parça koyar. Zikrettiklerine göre, İbrahim (a.s.) dört kuşu alıp kestikten sonra parçalar, tüylerini yolar ve parçalarını birbirine karıştırır. Sonra onları da ufak ufak eder ve her dağa koyar. Dağların dört yahut yedi olduğu söylenmiştir. İbni Abbas'ın (r.a.) tefsirinde; İbrahim (a.s.), kuşların başlarını yanında alıkoyar. Sonra Allah onları çağırmasını emreder. Çağırır. Bir de bakar ki, tüyler, kanlar ve etler birbirini buluyorlar. Her kuşun parçaları kendi aralarında birleşiyorlar. Her kuş kendi başına kalkıp canlanıyor ve İbrahim'in (a.s.) istemiş olduğu şeyi iyice görmesi için yürüyerek hızlıca geliyorlar ve her kuş onun yanında bulunan başını alıyor. Başkasının başını verdiğinde kabul etmiyor. Kendisinin başını verince Allahın kudretiyle onunla birleşiyor. (3)

---

(1) **Bak: İbni Kesir Tefsiri: Cilt: 1, shf. 314.**
(2) **Bakara, 260.**
(3) **İbni Kesîr Tefsiri: Cilt: 1, shf. 315.**

6. Allahü Tealâ Hz. İsa'nın mucize olarak ölüleri dirilttiğini haber vermiştir. **«İsrail oğullarına (şöyle diyen) bir peygamber (yapacağız): «Ben size Rabbinizden bir âyet (doğruluğuma bir delil getirdim. Çamurdan kuş (gibi bir şey) yapıp ona üfleyeceğim, Allah'ın izniyle hemen kuş olacaktır, anadan doğma körleri, alacalıları iyi edeceğim; Allahın izni ile ölüleri dirilteceğim.»** (1)

7. **«Ashab-ul Kehf»** (mağaradakiler)in kıssasını Kur'ân'-da dlie getirmiştir. (Kehf sûresine bakınız.)

Yukarıdaki deliller, gözlenen maddi delillerdir. Bunlar, hayatlarını yitirdikten sonra ölülerin diriltildiğini göstermek için zikredilmişlerdir. İlâhî kudrete kesin belge teşkil ederler. Allah ve peygamberleri öldükten sonra dirilmenin vuku bulacağını haber verdiklerinden, kesin olarak inanmak vâcibtir. Zira doğruluğu bilinen peygamber, Kudreti malûm olan Allah'-tan bildirmiştir.

İkinci Olarak: Yeniden dirilişe, ilk yaradılışı delil olarak göstermek. Buna işaret eden bazı âyetleri sıralayalım:

1. **«Ey insanlar! öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphede iseniz (bilin ki): Biz siz(in aslınız olan Ademi) topraktan, sonra (soyunu) meniden, sonra pıhtılaşmış kandan sonra şekli tamamlanmış ve tamamlanmamış (sağlam doğanlarınızı şekli —başı, elleri ve ayakları— tamamlanmış ve düşük —ölü— doğanlarınızı ise, şekli tamamlanmamış) bir çiğnemlik etten yarattık. (Sizi böyle bir halden bir hale geçirişimiz kudretimizin eksizliğini size göstermek içindir. (Böylece ilk yaratışdaki kudretimizi, tekrarı için delil belleyesiniz). Dilediğimizi belli bir süreye kadar (çıkış vaktine kadar) rahimlerde tutarız, sonra sizi çocuk olarak çıkartırız. Sonra yetişkinlik çağına ulaşmanız için (yaşatırız). Kiminiz (o çağa erişmeden) öldürülür. Kiminiz de bilirken bir şey bilmez olsun (bunasın) diye ömrünün en fena zamanına ulaştırılır. Yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her güzel türden bitki yetiştirir. (İnsanın ilk yaratılışından, toprağın diriltilmesine kadar anlatılan) bunlar, Allahın gerçek olmasından, ölüleri diriltmesinden, her şe-**

(1) Al-i İmran/49.

ye kâdir olup, şüphe götürmeyen kıyamet saatinin geleceğinden ve Allahın kabirlerde olanı diriltceğinden ötürüdür. (1)

Bu âyeti kerimede, yeniden dirilişin mümkün olduğuna dâir iki delil vardır. Biri, kendi dünyamızda diğeri ise çevremizdedir. Kendi dünyamızdakini âyetin baş tarafı dile getirir ve ilk yaratılışla ilgilidir. Çevremizdeki delile gelince, **«Yeryüzünü görürsün ki kupkurudur, fakat biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her güzel türden bitki yetiştirir»** sözüdür. İlerde geleceği üzere, bitkilerin yaratılışından, öldükten sonra dirilmeye delil çıkartılmaktadır. Burada iki tane delil getirilişinin nedeni, sonradan zikredilen beş sonucun ortaya çıkmasıdır. İki delil, yeniden dirilişin imkânı hakkında doğru önermeleri (hazırlık bilgilerini) içerisine alır. Bu deliller:

a) Canlının ilk yaratılışını delil göstermek. Bahsedilen istidlâl aynı zamanda **«De ki: o (çürümüş kemikleri) ilk defa kim inşâ etmiş idiyse işte o diriltecektir»** (2) âyetine, yine **«Bizi tekrar kim diriltir?» diyeceklerdir. De ki: Sizi ilk defa yaratan.»** (3) âyetine uygunluk arzetmektedir. Sanki Allahü Tealâ şöyle demektedir: **«Şayet size vadettiğimiz yeniden dirilişten şüpheye düştüyseniz, ilk defa yaratılışınızı hatırlayın. Böylece sizi ilk defa yaratmaya kâdir olanın, ikinci defa da yaratmaya kadir olacağını anlarsınız»** (4).

b) Bitkilerin yaratılışını buna delil göstermek. **«Yeryüzünü görürsün ki kupkurudur...»** Sonra Allahü Tealâ bu iki delili açıklayınca, peşinden arzu edilen neticeyi getirir. Beş hususa dikkat çeker:

1. **«(İnsanın ilk yaratılışından, toprağın diriltilmesine kadar anlatılan) bunlar, Allahın gerçek olmasından...»** Gerçeğin anlamı var, mevcut demektir. Sanki Allahü Tealâ, dile getirilen hususların, yaratıcının varlığına işaret ettiklerini ve bu birbirinden tamamen farklı değişikliklerin cisimlerde görülüşlerinin sonuçta yaratıcıyı ispat ettiklerini söylemiş gibidir.

2. **«Ölüleri diriltmesinden...»** Bu gibi şeyleri yaratmak Al-

(1) Hac: 5-8.
(2) Yasin: 79.
(3) İsrâ/51.
(4) Fahreddin Razi, cilt: 23 shf. 7.

lah'a uzak kalmayınca, ölüleri diriltmesi nasıl uzak karşılanabilir? sorusuna dikkat çekilmektedir.

3. **«Her şeye kâdir olup...»** Yani anlatılanları var etmesi mümkün olan birinin, kendi zatından ötürü, kudret sıfatıyla muttasıf olması zorunludur. Böyle biri mümkün olan her şeyi başarır ve neticede tekrarına da muktedir olur.

4. **«Şüphe götürmeyen kıyamet saatinin geleceğinden...»** Tekrar yaratılmanın gerçekte mümkün olduğuna ve Allah'ın her şeye kadir bulunduğuna deliller gösterilince, artık iadesine de kâdir oluşuna kesin olarak inanmak icab eder. İşte böyle bir şey imkân dahilinde bulunup, asla yalan söylemiyen biri olacağını haber verirse, muhakkak inanmak gerekecektir. (1)

5. **«Ve Allahın kabirlerde olanı dirilteceğinden ötürüdür.»** Çünkü doğruluğu bilinen birinin, kudreti malûm olan Allah'dan bildirdiği haberdir. Öyleyse yine şüphesiz olarak inanmak gerekir.

Fahreddin Râzi: «Düşünce plânında bu açıklamanın güzelce bir özetini yapacak olursak şöyle diyebiliriz: İâde, gerçekte mümkündür ve doğru sözlü biri vuku bulacağını haber vermiştir. Öyle ise kesin olarak inanmak lâzımdır.» demektedir. (2)

İmam Süyûtî «El-İtkân»da şunları söyler: Müslüman mantıkçılar, Hacc sûresinin baş taraflarından **«...Ve Allahın kabirlerde olanı dirilteceğinden ötürüdür»** âyetine kadar olan kısmında, on önermeden beş sonuç çıkartıldığını söylemişlerdir:

«Bunlar, Allahın gerçek olmasındandır.» Çünkü doğruluğu sâbit olan birinin, kudreti sâbit olan birinden naklettiği haberdir. Bize kadar, tevatür yoluyla gelmiştir. Öyle ise gerçektir. İlerde olacak hakiki bir vakıayı ancak hak olan biri haber verebileceğinden Allah haktır. Yine Allah ölüleri dirilteceğini bildirmiştir. Çünkü kıyametin korkunç hallerine dair vereceği haberleri vermiştir. Bunun faydası: Kendileri için hazırlamış olduğu korkulu sahneleri görebilmeleri için ölülerin diriltilmesi gerekir. İşte o haberler ancak böyle tasavvur edilebilir. Allah'ın her şeye gücü yettiği meydana çıkmıştır. Ölüleri diriltmek de bunun içerisine girer. Öyle ise Allah, ölüleri diriltecek demektir.

---

(1) **Biraz Kısaltarak Fahreddin Râzî: Cilt: 23, shf. 9. 10.**
(2) **Fahreddin Râzî: Cilt: 23, shf. 10.**

Allah her şeye kâdir olduğunu haber vermiştir. Faydasına gelince: Daha önce bildirdiği gibi, kim şeytana uyar ve Allah hakkında bilgisizce tartışmaya girerse, ona ateşin azabını tattıracaktır. Bunu ancak herşeye kadir olan yapabilir. Öyle ise Allah her şeye kadirdir.

Şüphe götürmeyen kıyamet saatinin geleceğini haber vermiştir. Faydası: Gerçek olarak belirttiği üzere, insanı topraktan yaratarak, bunayıncaya kadar değişik safhalardan geçirmiş ve buna bir de örnek eklemiştir. Kupkuru toprağa gökten su indirir; toprak harekete geçer, kabarır ve her güzel türden bitki yetiştirir. Şimdi, insanı bahsettiği şekilde dünyaya getirip sonra ölümle onu yokeden, sonra yeniden diriltme ile iade eden, yine yeryüzünü bitkilerle, üzerinde hiçbir şey olmazken canlandıran, sonra onu kuraklıkla öldürüp ardından bollukla dirilten, evet; verdiği haber, müşahede edilen bir olayın, ilerde beklenene işâreti nedeniyle, gözle görülüyormuş gibi gerçek olan biri, elbette ki **«kıyamet gelecektir»** derken doğru söyleyecektir. Kıyamet saatinin gelmesi ise ancak kabirlerde olanların diriltilmesiyle gerçekleşir. Çünkü kıyamet yaptıklarının karşılığını görmeleri için ölülerin canlanarak dikilecekleri müddetten ibârettir. Öyle ise şüphesiz gerçekleşecek ve Allah da kabirlerdekini diriltecektir.» (1)

Süyûtî'nin burada kaydettikleri bizce zayıflıktan kurtulamamaktadır.

Allâme **Alûsî** kendisini tenkit ederek şunları söyler: «Celâl Süyûtî İtkan'ında «Müslüman mantıkçılar, Hacc suresinin baş taraflarından **«...Ve Allahın kabirlerde olanı dirilteceğinden ötürüdür»** âyetine kadar olan kısmında, on önermeden beş sonuç çıkartıldığını söylemişlerdir» demekte ve bu ilimdeki (mantıktaki) zayıflığını göstererek acaib bir şekilde onları açıklamaya girişmektedir» (2).

İmam Alûsî, âyet hakkında yapılan açıklamayı, hatalarıyla öylece bırakmıyor ve mantıkî bir düzenlemeye teşebbüs ediyor: «Bunu açıklarken şöyle denebilir, bahsedilen beş sonuç, âyetteki «ba» harfinden sonra gelen birbirine atfedilmiş beş cümledir.

---

(1) **«El-İtkân» Süyûti: Cilt: 4. shf. 52-53.**

(2) **Alûsî Tefsiri: Cilt: 17, shf. 121.**

İlk hüküm: Eğer Allah hak, yani zatından ötürü varlığı zorunlu olmasaydı, insanlarda, bitkilerde ve diğerlerindeki bir takım mümkün olaylar gözlenmezdi. İşte bu olayların görülmemiş olması hakikate aykırı bulunduğundan Allah haktır. Gözlenen olayların Allah'ın hak oluşunun bir sonucu (lâzımı) olduğuna delil temanu delilidir.

İkinci hüküm: Eğer Allahü Tealâ'nın ölüleri diriltmeye gücü yetmeseydi, çeşitli aşamalardan geçirerek insana hayat kazandıramazdı; gökten su indirip de ölümünden sonra toprağı diriltemezdi. Oysa Allah'ın insana ve toprağa hayat veremeyişi bâtıldır. Çünkü hasım da Allahü Tealâ'nın insanı ve toprağı dirilttiğini inkâr etmemektedir. Öyle ise Allah ölüleri diriltmeye muktedirdir. Bahsedilen canlandırma olaylarının, Allah'ın ölüleri diriltmeye kadir oluşunun bir sonucu (lâzımı) olduğu hususu ise bellidir.

Üçüncü hüküm: Allah, ölüleri diriltmeye kadir olduğunda, her şeye muktedir bulunuyor demektir. Ancak o, ölüleri diriltmeye kâdirdir. Öyle ise her şeye muktedirdir. Allahın her şeye kâdir oluşunun, O'nun ölüleri diriltmesinin bir sonucu (lâzımı) olduğunu ise açıklayacak olursak; burada şey sözünden kastedilen, mümkün (olay)dır. Ölülerin diriltilmesi mümkündür. Allah'ın kudretinin bazı mümkünlere yetip bazılarına yetmemesi, Onun vâcib-ül vücûd oluş özelliğine aykırıdır. (Yani o zaman Allah olamaz.) Ayrıca hasım en zor işin ölüleri diriltmek olduğuna inanmaktadır. Hâttâ onu imkânsız görür. Yukarıda geçtiği üzere, Allah'ın ölüleri dirilttiği malûm olunca, diğer mümkün olaylara gücü yettiği öncelikle belli olur.

Dördüncü hüküm: Kıyametin kopması mümkün bir iştir. Geleceğini doğru sözlü biri vadetmiştir ve gelişini doğru sözlü birinin vadettiği her mümkün şey, gelir. Öyle ise, kıyamet saati gelecektir. Kıyametin kopmasının mümkün oluşunun delili, kopması tasavvur edildiğinde muhal bir durumun ortaya çıkmayışıdır. Doğru sözlü birinin geleceğini vadetmesi, insanlığa kendisiyle meydan okunan Kur'ân âyetlerinin vadetmesidir. Sâdık'ın geleceğini vadettiği her mümkünün gelmesinin nedeni, yalanının imkânsız oluşudur.

Beşinci hüküm: O da buna benzer (1).

---

(1) **Alûsî Tefsiri: Cilt: 17, shf. 121.**

Alûsî'nin anlattıkları, üçüncü hükmün dışında güzeldir. Acaba kaydedilirken, bazı kelimeler atlanmış ve bazı eklemeler mi olmuş, yoksa Süyûtî'yi tenkid ederken kendisi de mi yanılmıştır, bilmiyoruz. Esasen her şeyin mükemmelini ancak Allah yapar.

Biraz değişiklikle Alûsî'nin bu cümlesini düzeltmek mümkündür. Şöyle ki: Üçüncü hüküm: Allah ölüleri dirilmeye kadir olmasaydı her şeye gücü yetmiş olmazdı. Ancak o ölüleri diriltmeğe muktedirdir. Öyle ise her şeye gücü yeter.

Süyûtî'yi tenkidine gelince; bunu düşünmek gerekir. Çünkü «İtkân»ına aldığı başka birisinin sözünden ötürü kınanamaz. Zira o zaman nakledici durumundadır. Nakilcinin vazifesi ise doğru olarak nakletmekten ibârettir. Süyûtî'nin bunu İbnû Ebil Esbâ'dan aldığına üç delil bulunuyor:

a) Alûsî'nin tenkid ettiği bu sözler, cümlenin akışından anlaşılacağı üzere İbnû Ebil Esbâdan nakildirler. İtkandan aynen veriyoruz: «İbnû Ebil Esbâ diyor ki: Câhiz, Kur'ân'da kelâmcıların metoduyla ilgili bir şey olmadığını iddia etmektedir. Oysa Kur'ân onunla doludur...» Cümlelerin gelişi içinde, İbnû Ebil Esbâ'ın sözünün biterek yeni bir konuşmanın başladığına bir işaret yoktur.

b) Süyûtî, Alûsî'nin tenkid ettiği bahsi geçen sözü bitirdikten sonra «Diğerleri ise, Allah cismanî, dirilişe çeşitli deliller getirmiştir demektedirler...» demekte ve kendisinin bu sözlerinden nakil yapmaya devam ettiği, yine naklin «Diğerleri ise...»ye kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. «Diğerleri»nden maksadı, İbnu Ebil Esbâ'nın dışındakilerdir.

c) Süyûtî'nin «İtkan»da naklettikleri, Hicrî 654 senesinde ölen Mısırlı İbnû Ebil Esbâ'ın «Bedâi'ul Kur'ân» adlı eserinde mevcuttur ve Süyûtî harfi harfine aktarmıştır. Bakınız. «Bedâi'ul Kur'ân shf. 37-39, Risalet matbaası. Hicri 1377. Milâdî. 1957. Tahkik eden: Doktor Hafnî Şeref sonra kararınızı veriniz.

2. **«İnsan kendisini bir nutfeden (meniden) yarattığımızı görmez mi ki hemen apaçık hasım kesilir ve kendi yaratılışını unutur da: «Çürümüş kemikleri kim diriltecek» diyerek, Biz'e misâl vermeye kalkar? (Ey Muhammed!) De ki: onları ilk defa kim inşa etmiş ise, işte o diriltecektir. «O, her yaratılanı**

(inceden inceye) bilendir.» (1) **Mücahid, İkrime Urve b. Zübeyr, Süddî** ve **Katâde'nin** bildirdiklerine göre, Müşriklerden, melun **Ubey b. Halef** bir gün Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelir. Elinde çürümüş bir kemik vardır. Onu ufalayarak, rüzgâra bırakır ve «Ey Muhammed! Allahın bunu mu dirilteceğini iddia ediyorsun?» der. Rasûlüllah (s.a.v.) «Evet, Yüce Allah seni öldürecek, sonra diriltecek ve ateşe sokacak» buyurur. Yasin sûresinin son taraflarındaki bu âyetler bunun üzerine inerler.

İbni Abbas'dan gelen bir rivayette ise: **Âs b. Vâil,** kumluktan bir kemik alır, eliyle onu ufalayarak Rasûlüllah'a (s.a.v.) «Gördüklerinden sonra Allah bunu mu diriltecek?» der. Rasûlüllah (s.a.v.) «Evet, Allah seni öldürecek, sonra diriltecek sonra da cehenneme sokacak» cevabını verir. Bunun üzerine Yasin sûresinin son âyetleri iner.

İbni Kesir'in bahsetmiş olduğu gibi, ister âyet Übey b. Half, ister **Âs** b. **Vâil,** isterse her ikisi hakkında inmiş olsun farketmez. Bütün öldükten sonra dirilişi inkâr edenleri muhatab alır. (2)

Şeyh-ul İslâm İbni Teymiye, «çürümüş kemikleri kim diriltecek» âyetini tefsir ederken —ki âyet öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin inancını dile getirmektedir— şunları söyler: Burada bilindiğinden ötürü iki önermesinden biri aradan çıkarılmış bir kıyaslama vardır. Diğeri ise tümel olumsuz (önerme) olup beraberinde delili bulunmaktadır. Bu delil verilen misâldir. Yani «çürümüş kemikleri kim diriltecek» sözüdür. Bu soru olumsuzluk anlamı içeren inkârdır. «Hiç kimse çürümüş kemikleri diriltemez» demektir. Kemiklerin çürümüş olması, ona göre, diriltilmeye engel teşkil eder. Çünkü kurudur ve soğuktur. Temelinde su ve hararet yatan hayata ters düşer. Ayrica, parçalanır, başkalarıyla karışır ve buna benzer şüpheye düşürücü nitelikleri daha vardır.

Yorumunu yapacak olursak: Bu kemikler çürümüştür. Çürümüş kemikleri dirilten biri bulunmadığından, onları artık kimse diriltemez. Ancak bu olumsuz hüküm doğru değildir. İçeriği (manası), tekrar diriltmenin imkânsızlığıdır. Allahü

---

(1) Yasin/77-79.
(2) İbni Kesir Tefsiri: Cilt 3, shf. 581.

Tealâ her yönden mümkün olduğunu açıklamış ve daha zor olanına güç yetirdiğini belirtmiştir: **«De ki; onları ilk defa kim inşa etmiş idiyse, işte o diriltecektir»** (çünkü ilkin) onları topraktan inşâ etmiştir. Daha sonra, dağılan ve bir halden başka bir hale dönüşen parçaları bilip durduğunu vurgulamak için **«O her, yaratılanı (inceden inceye) bilendir»** âyetini indirmiştir. (1)

3. **«Biz kemik ve ufalanmış toprak olduğumuz zaman yeni bir yaratılışla mutlaka diriltilecek miyiz? dediler. De ki: «İster taş veya demir ya da gözünüzde büyüttüğünüz (daha sert) bir yaratık olun (yine de diriltileceksiniz.) «Bizi (tekrar hayata) kim döndürecek?» diyeceklerdir. De ki: «Sizi ilk defa yaratan.» Sana başlarını sallayacaklar ve «ne zamandır bu?» diyecekler.» «Yakında olması mümkündür» de.»** (2) Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin şüpheye düştükleri noktalar aşağı yukarı aynıdır. Çünkü hepsi de dağılan parçaların bir araya getirilmesini ve cansızlaştıktan sonra onlara hayat verilmesini uzak görme noktasında toplanmaktadır. Bu itirazın yapılması ancak Allah'ın her şeyi kuşatan ilminden ve her şeyi gerçekleştiren kudretinden şüphelenildiği takdirdedir. Allah'ın ilim ve kudretinin eksikliğine delil gösterilmiştir. O bakımdan artık uzak görmeye ve garib karşılamaya sebep yoktur. **«De ki: İster taş veya demir ya da gözünüzde büyüttüğünüz (daha sert) bir yaratık olun (yine de diriltileceksiniz).»** Yani siz ne kadar parçalansanız ve hangi halde olsanız, Allah sizi tekrar diriltmeye kâdirdir. Hâttâ taşlaşsanız veya demirleşseniz yine de tekrar canlandırmaya muktedirdir. Oysa taşla demirin hayatı kabul etmesi, kemiğin kabul etmesinden daha zordur. Çünkü kemik, bir zamanlar canlı bir bedenin parçasıydı. Taşla demir ise hiçbir zaman hayat bulmamışlardır.

«Bizi (tekrar hayata) kim döndürecek? diyeceklerdir. De ki: «Sizi ilk defa yaratan.» Birinci yaratılışı, ikincisine delil getirmektedir. Ayetteki kanıt budur. «Ne zamandır bu» sözüne gelince İmam **Fahreddin Râzî**'nin dediği gibi saçma bir sorudur. Çünkü onlar, bahsettiğimiz şüpheye düşerek yeniden di-

---

(1) **«Der'u Tearuz-il Akli Ven Nakl» İbni Teymiye Cilt: 1, shf. 33.**

(2) **İsrâ/49-51.**

rilmenin imkânsızlığına karar vermişlerdi. Sonra Allahü Tealâ, üstün delillerle gerçekte bunun mümkün olduğunu açıkladı. Öyle ise **«Ne zamandır bu?»** sorusunun ilk konuyla alâkası yoktur ve haddi zatında mümkün oluşu, aklî bir delile ispat edilirse, artık onun alabilirliğini itiraf etmek gerekir. Zamanının tesbiti meselesine gelince; bunu akılla bilemeyiz. Ancak naklî delille bilebiliriz. Yani Allahü Tealâ o belirlenen vakti bildirirse bilinebilir, başka türlü öğrenmeye imkân yoktur. (1)

4. **«(İnsanları) önce yaratan, sonra bunu (ölmelerinin ardından) tekrâr edecek olan O'dur. Bu (iade) Onun için daha kolaydır. Göklerde ve yerde en üstün sıfat (—ki kendisinden başka ilâh olmama sıfatıdır—) O'nundur. O Güçlüdür, Hakîmdir.»** Bu âyet-i kerimede, öncelikli kıyaslama yoluyla, öldükten sonra dirilmeye delil getirilmektedir. **«Bu (iâde) onun için daha kolaydır»** sözü, bir deyim'dir. Çünkü Allah'a göre kolay ve zor diye bir şey yoktur. Güç yetirilen şeyler ancak bize göre kolaylık ve zorluk bakımından farklılık arzederler ve bizim açımızdan fazla veya eksik olan kudretle orantılıdırlar. Bir şeyi yoktan var etmemiz imkânsız olup sadece varolanlardan yeni bir şey ortaya çıkarmamız mümkün olunca, ikincisi için **«daha çok yapar»** ifadesi kullanılmış ve bu bir deyim olarak verilmiştir. Yüce Allah hakkında âcizlik ve bir şeyi yoktan var edememek imkânsız olduğundan **«en üstün sıfat O'nundur»** denmiştir. Bu husus Allah'ın ilim, kudret, hayat, rahmet, rıza gazab vb. sıfatları için de aynen geçerlidir. İnsanda görülen bütün bu tür sıfatlar, mahlûkun durumuna yaraşır bir hâldedir. Allah'takiler ise ilâhın şanına yakışır bir durumdadır.

5. **«İnsan: Ben öldüğümde mi (kabirden) diri olarak çıkartılacağım?» der (Peki bu) insan daha önce hiçbir şey değilken kendisini yarattığımızı hiç aklına getirmez mi?** (2) Bu sağlam mantık ve kesin delille Kur'ân kâfirlere cevap vermekte, kendileriyle gayet sakin bir şekilde ve sağlam bir üslûbla tartışmakta ve yarım satır bile tutmayan açık delilini kabule mecbur bırakmaktadır. Görüldüğü üzere âyette ikinci yaratılışa birincisiyle delil getirilmektedir.

---

(1) Fahreddin Râzî: Cilt: 20, shf. 226.
(2) Meryem/66.

Üçüncü olarak: Yeniden dirilişin mümkün olduğunu ispatlamak için evrenin yaratılışını delil olarak kullanmak örneğin göklerin ve yerin yaratılışını göstermek. Şüphesiz ki onları yaratmak daha büyük bir iştir.

1. **«Bu, âyetlerimizi inkâr etmelerinin ve «Kemik ve ufalanmış toprak olduğumuzda mı yeniden dirileceğiz demelerinin cezasıdır. (Onca azametine rağmen) gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların aynısını da tekrar yaratmaya kâdir olduğunu görmediler mi? Onların (ölümleri ve tekrar dirilmeleri) için şüphe götürmeyen bir süre tayin etmiştir.»** (1)

2. **«Gökleri ve yeri yaratan, kendilerinin aynısını (bir daha) yaratmaya kâdir olmaz mı? Elbette olur. O (sayısız şeyler) Yaratan ve (her şeyi) Bilendir.»** (2)

3. **«Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye de kâdir olduğunu görmezler mi?»** (3).

Yukarıdaki âyetler ve o anlamdaki başka âyetler, sınırsız olan ve hiçbir kayıt tanımayan Allah'ın mutlak kudretinin en büyük delilidirler. Akılla gayet kolay bir şekilde bilinebildiği gibi, göklerin ve yerin yaratılması, insanın tekrar yaratılmasından daha büyük bir iştir.

Dördüncü olarak: Tekrar dirilmenin mümkün olduğuna, çeşit, çeşit bitkilerin yaratılışını delil göstermek.

1. **«Rahmetinin önünden, müjdeci olarak rüzgârları gönderen Allahtır. Rüzgârlar yağmur bulutunu yüklendiğinde, onu ölü bir beldeye gönderir, su indirir ve orada her türlü ürünü yetiştiririz; ölüleri de bunun gibi (diriltip) çıkartacağız. Belki (bundan) ibret alırsınız.»** (4)

2. **«Rüzgârları gönderen Allahtır. Sonra onlar (yağmur yüklü) bir bulutu kaldırırlar. Biz onu ölü bir yere sürüp onunla toprağı ölümünün ardından diriltiriz. İnsanları (ölümlerinden sonra) diriltmek de böyledir.»** (5)

---

(1) İsrâ/99.
(2) Yasin/81.
(3) Ahkâf, 33.
(4) A'râf, 57.
(5) Fatır 9.

3. «Kupkuru gördüğün yeryüzünün, Biz ona su indirdiğimiz zaman, harekete geçip şişerek kabarması Allah'ın varlığının belgelerindendir. Ona can veren Allah şüphesiz ölüleri de diriltir. Doğrusu o her şeye kâdirdir.» (1)

4. «Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, üzüm bahçeleri, ekinlikler tek ve çok gövdeli hurma ağaçları vardır. (Fakat) onların ürünlerini birbirinden üstün kılmışızdır. (Kimi tatlıdır, kimi ekşidir.) Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır. Şaşacaksan; onların «biz toprak olunca mı yeniden yaratılacağı?» demelerine şaşmak gerekir.» (2)

Yukarıdaki âyetlerde, bitkilerin hayattan ölüme, ölümden tekrar hayata dönmeleri delil olarak kullanılmaktadır. Bir takım bitkilerden büyüme ve gelişme özellikleri çekilip alınıyor ve kuruyup dağılıyorlar. Sonra sulandıklarında bu özellik kendilerine yeniden iâde ediliyor. İnsana yeniden hayat bahşetmek imkânsız olsaydı, ölümlerinin ardından bitkilere yeniden canlılık geri gelmezdi. Çünkü ilâhî kudretin her iki hayatı da ilk şekline getirmesinde açık bir benzerlik vardır. O nedenle Kur'ân-ı Kerîm, inkârcıların bakışlarını, çevremizde gözlediğimiz varlıklara çevirmekte ve onlardan ibret almalarını istemektedir. Böylelikle imana dönsünler, kalpleri huzur bularak saadete ersinler. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, yağmur aracılığıyla bitkileri tekrar hayata döndürmek ile yeniden diriltiş esnasında erkeklerin menîsi misâli Allah'ın yarattığı yağmurla cesedlerin diriltilip yerden bitmesi arasında benzerlik vardır.

«Şaşacaksan, onların, «biz toprak olunca mı yeniden yaratılacağız?» demelerine şaşmak gerekir» âyetinde, asıl acayibliğin, öldükten sonra dirilmekte değil, bilâkis onu inkârlarında olduğuna işaret edilmiştir. Âyetin anlamı; eğer bir şey tuhaf karşılanacaksa, onların yeniden dirilmeyi inkârları tuhaf karşılansın. Çünkü çok ender ve sebebi gizli olan bir şey tuhaftır. Oysa ölüleri diriltmek nadir bir olay değildir. Yeryüzünün ölümünden sonra dirilişini, ağaçların yaprak dökümünden

---

(1) **Fussilet/39.**
(2) **Râd, 4-5.**

sonra çiçeklenip yeşermesini, gecenin ve gündüzün gittikten sonra yeniden gelişlerini, ölüden diri, diriden ölü çıkarılışını görüp durmaktalar. Sebebi de gizli değildir. Bütün bunlara güç yetirerek yapan ve icad eden Yüce Allah'tır. Hikmeti ise, insanlara gizli kalan tedbirini (işleri evirip çevirme kudretini) açığa çıkarmaktır. (1)

Beşinci olarak: Birbirine zıd iki şeyden birinin meydana gelişini delil olarak kullanmak. Birbiri ardından iki zıddın gelmesi itibâriyle, ölümden sonra dirilme garip değildri. Allah'ın kudretine nisbetle şaşılmaz. Çünkü hayatın peşinden ölümün gelmesi mümkün olunca, ölümden sonra tekrar hayatın gelmesi itibâriyle, ölümden sonra dirilme garip değildir. Allah'ın bidir. (Birinin diğerine ayrıcalığı yoktur.)

«Aranızda ölümü biz takdir ettik (sizi öldüren biziz) ve sizi ortadan kaldırıp yerinize benzerlerinizi getirmeyi veya bilmediğiniz şekilde (meselâ domuz ve maymun suretinde) var etmeyi dilesek kimse önümüze geçemez» (2) âyetinde bu mana vardır.

Altıncısı: Yaş ağaçtan ateşin çıkışını delil göstermek.

1. **«Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. İşte ondan ateş yakıveriyorsunuz.»** (3)

2. **«(Yaş ağaçtan çıkarttığınız) ateşi görüyor musunuz? Onun ağacını siz mi bitiriyorsunuz, yoksa biz mi bitiriyoruz.»** (4)

Yukardaki iki âyette, sıcak ve kuru olan ateşin soğuk ve nemli olan yaş ağaçtan çıkışı delil gösterilmektedir.

Fahreddin Râzi «Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır...» âyetini tefsir ederken şunları söyler: «Açıklaması: İnsan, içinde yatan canlılığı kendisiyle hissettiği bir cüsse taşımaktadır. Meselâ vücudunun sıcaklığını farkeder. Eğer içinde hem sıcaklığın ve hem de hayatın bulunmasına şaşıyorsanız, buna şaşmayın. Çünkü kendisinden su damlayan yaş ağacın içinde ate-

---

(1) **Bak: «İstihrâc-ul Cedel min-el Kur'an-il Kerîm» İbni Hanbelî. Yazma shf. 14.**

(2) **Vakıa/60, 61.**

(3) **Yasin/80.**

(4) **Vakıa/71.**

şin bulunması daha garibdir ve siz buna şahitlik ediyorsunuz. Zira ondan (çakmak yapıp) ateş çıkarıyorsunuz. İnsan cisminin (yeniden) yaratılışını uzak karşılıyorsanız, bilin ki; gökleri ve yeri yaratmak sizin cisminizi yaratmaktan daha büyük bir iştir. O halde uzak görmeyin. Çünkü Allah gökleri ve yeri yaratmış buulnmaktadır.» (1) Burada büyük bir ibret vardır. Allahü Tealâ yaş ağaçta, hem suyu, hem ateşi ve hem de odunu bir araya getirmiştir. Ne su ateşi söndürüyor, ne ateş odunu yakıyor.

Yukarıdaki ikinci âyette «ağaç» ile, ya birbirine sürtülerek ateş elde edilen çakmak ağaçları kastedilmektedir. «Merh» ve «Afâr» ağaçları gibi. Yahutta ateş yakmaya yarıyan ağaçlar kastedilmektedir. Odun gibi. Çünkü onlar olmasaydı ateş yakmak kolay olmazdı. Ateşin yeniden dirilişe delaletine gelince, taşların ve ağaçların içinde bulunan ateş, sürtme ile meydana çıkıyor ve üfleme ile alevleniyor. Ağaç ve taş kabir gibidir. Sürtme ve üfleme de, (ölülerin diriltilmesi için) sûra üfleyiş gibidir.

İslâm Filozofları, ölümden sonra dirilişin mümkün olduğundan bahsetmişler ve teorik çalışmalarında bunu açıklamışlardır. Ancak onlar aradıklarının en kısa ifadesini ve en kuvvetil delili Kur'ân-ı Kerîm'de bulmuşlardır. Filozof Kindî'nin, fikrî açıdan Kur'ân'ı tetkik ederken gördüğü delillerden tam anlamıyla etkilenmesine şaşmamak gerekir.

Ebu Ridè'nin nakletmiş olduğu gibi, Yasin sûresinin son âyetleri hakkında Filozof Kindî açıklamalarda bulunmuş ve bir taraftan âyetlerin ifade ettiği temel düşünceleri belirtirken diğer taraftan da lâzım gelen sonuçları çıkarmıştır. Onlar şunlardır:

1. Bir şeyin, ilkin var olup sonra dağılmasının ardından yeniden meydana gelişi mümkündür. Delili ise bilfiil tekrar varoluşunun gözlenmesidir. Özellikle dağılmış şeylerin biraraya getirilmesi, onların hiç yoktan var edilmesinden daha kolaydır. Ancak Allah için «daha zor» ve «daha kolay» söz konusu olmaz. İşte bu delil, **«De ki, onları ilk defa inşâ eden diriltecektir. O her yaratılanı bilendir»** âyetinde kısaca ifâde edilmiştir.

---

(1) **Fahreddin Râzî Tefsiri Cilt: 26, shf. 110.**

2. Zıt iki şeyin birbirinden var olması —meselâ yaşağaçtan ateşin çıkması gibi— mümkündür, gözlenmektedir. O hâlde kurumuş ve dağılmış cesede tekrar canın girmesi imkânsız olmaz. Bu da aynı şekilde en önemli prensibe dayanır. «Bir şey, gerçek yaratıcının fiiliyle hiç yoktan meydana gelebilir.» Bu delil, **«Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. İşte ondan ateş yakıveriyorsunuz»** âyetinde dile getirilmiştir. **İmam Eşarî**, âyetten, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğunu anlamaktadır.

3. İnsanın yaratılması veya öldükten sonra canlandırılması, hiç yokken kâinatın yaratılmasından daha kolaydır. **«Gökleri ve yeri yaratan, kendilerinin aynısını (bir daha) yaratmaya kâdir olmaz mı? Elbette olur. O (sayısız şeyler) yaratan ve (her şeyi) bilendir»** âyetinin anlamı budur.

4. Allah yaratırken ve iş yaparken, bir zamana ve bir malzemeye muhtaç değildir. Oysa kullar, iş yapabilmek için hem zamana hem de işe konu teşkil edecek malzemeye muhtaçtırlar. **«Bir şeyi dilediği zaman, Onun buyruğu sadece, o şeye «ol» demektir; hemen olur»** âyetinin manası budur.

Kindî'nin görüşüne göre bu âyet, kâfirlerin kalplerindeki inkâra cevap vermektedir. Çünkü onlar, kâinatı yaratırken ortaya çıkan ilâhî fiilin, alemin büyüklüğüne uygun düşen bir zaman dilimine muhtaç olduğunu zannetmişler ve Allah'ın fiilini, kulların fiiline kıyas etmişlerdir. Zira insanın yapacağı iş ne kadar büyük olursa, o kadar zamana gerek duyar. Âyeti kerime ilâhî fiilin türünü açıklamış ve onun, mutlak kudret ve yaratıcı irâde ile, maddeye ve zamana gerek duymaksızın var etmek olduğunu belirtmiştir.

Kindî'nin dediği gibi, aklı ile hangi insan, bu kadar kısa bir ifade ile peygamberine, Allah'ın derleyip topladığı izâhatı yapabilir? Bu izahatta, çürümüş kemiklerin diriltileceği, onun gücünün gökler ve yer gibi büyük varlıkları yaratmaya yettiği ve zıddından bir şeyin meydana gelebileceği anlatılmıştır. Konuşan mahir diller bundan âciz kalmışlar. Beşerin en son gayretleri kâfi gelmemiş ve cüzî akıllar durmuştur. (1)

Yedinci olarak: İnsanların dünyadaki ihtilâflarının halledilmeyişini delil olarak kullanmak. Halk ne kadar anlaşmazlı-

(1) **Resâil-ul Kindî: shf. 57, 58.**

ğa düşerse düşsün, gerçek değişmez. O halde ihtilâfların kesin bir çözüme kavuştuğu merci gerekir ve bu ancak diri olan ve her şeyi gözeten Allah'ın huzurunda gerçekleşebilir. Kur'ân-ı Kerîm'de buna işaret edilmiştir. **«Ölen kimseyi Allahın diriltmeyeceği üzerine bütün güçleriyle yemin ederler. Hayır (diriltecektir). Allah bunu vadetti ve muhakkak gerçekleştirecektir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Ayrılığa düştükleri şeyi (—ki öldükten sonra dirilmektir) onlara açıklamak için ve (yeniden dirilişi inkârlarında) kâfirler haksız olduklarını anlasınlar diye (diriltecektir)».** (1)

Yukarıdaki iki âyet hakkında **İbn-üs Seyyid'in** söylediklerini **Süyûtî «El-İtkân»**'da nakleder. «Ayetlerin açıklamasına gelince: Gerçek hakkında insanların ihtilâfa düşmeleri, haddi zatında onu değiştirmez. İhtilâf ancak ona götüren yollardadır. Gerçek tekdir. Burada kaçınılmaz bir hakikat mevcut olup, ihtilâfı kaldıracak ve anlaşmayı gerektirecek şekilde ona vakıf olmamız dünyada mümkün olmayınca, —çünkü ihtilâf fıtratımızda mevcuttur ve yokoluşu ancak bu huyun kaldırılması veya başka şekle dönüşmesi ile mümkün olabilir— diğer bir hayatımızın daha olması ve orada, inatlaşmaların ve anlaşmazlıkların çözülmesi gerekmektedir. Allahü Tealânın sonunda kendisine varacağımızı vadettiği durum budur. **«Kalplerindeki (dünyada iken birbirlerine karşı besledikleri) kini çekip alırız.»** (2) Yani hıncı çekip alırız demektir. İşte gördüğünüz gibi, dünyada mevcut olan ihtilâf, kâfirlerin kabul etmedikleri yeniden dirilişe en açık delil olmaktadır.» (3)

Haksız tartışmanın mağlûp olacağı ve inatlaşmanın şiddetinin kırılacağı bir noktada bütün husumetlerin sona ermesi gerekir. Bunu her mazlum vicdanında duyar. Âdil bir hükmün verileceği saati bekler. Çünkü dünyada hakkını alamamıştır. O nedenle Allahın huzurunda hasımlar yüzyüze getirileceklerdir.

Sekizinci olarak: Allahın hikmetinin ve adaletinin yeniden dirilmeyi ve amellerin karşılık görmesini gerektirmesi.

---

(1) Nahl, 38, 39.
(2) A'râf 43.
(3) «El-İtkan» Süyûtî: Cilt. 4, shf. 54.

Şüphesiz ki Yüce Allah insanları oyun olsun diye yaratmamış ve kendilerini başıboş bırakmamıştır. **«İnsanoğlu kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?»** (1). Yine başka bir âyette **«Sizi oyun olsun diye yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız»** (2) denmektedir. Allahın adâleti, hikmeti, hakkı gerçekleştirmesi, batılı ortadan kaldırması, her hak sahibine hakkını vermesi, pis ile temizin, iyilik yapanla kötülük işleyenin arasını ayırması, evet bütün bunlar, dünyanın sonunda bir hesap gününün olmasını, herkesin karşılığını alarak işlediği hayır ve şer mukabiilnde mükâfat ve azab görmesini gerektirmektedir.

Bazı insanların, zulmettikleri halde kendilerine kısas yapılmadan dünyadan ayrıldıklarını, bazılarının da, hakları alınmadan mazlûm bir şekilde dünyadan ayrıldıklarını görüyoruz. Yine bir takım şerlilerin dünyada nimet gördükleri ve taltif edildikleri, bir takım hayırlı insanların azab gördükleri müşâhade edilmektedir. Her insan yaptığıyla kalacaksa —zâlim zulmü ile, mazlum hakkı yenmiş ve ezilmiş olarak kalacaksa— bu, Allah'ın azametine, adaletine ve hükmüne asla yakışmayacaktır. Öyle ise herkesin Allah'ın huzuruna gelip, mazlûmun hakkının zalimden alınacağı, iyilerin mükâfatlandırılıp kötülerin cezalandırılacağı bir günün olması gerekir. **«Kıyamet günü doğru teraziler kurarız, hiçbir kimse hiçbir haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi ağırlığında bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesap gören olarak Biz yeteriz.»** (3)

Başka bir âyet: **«Yoksa kötülük (küfür ve isyan) eden kimseler kendilerini inanıp yararlı iş işleyen kimseler ile bir mi tutacağız sandılar? Dünyadaki hayatları ile ahiretteki hayatlarını aynı (yapacağız mı zannettiler?) Ne kötü hüküm veriyorlar? (Yani durum öyle değildir. Kâfirler dünyadaki hayatlarının tersine ahirette azab içersinde olacaklar, müminler ise ahirette, işledikleri iyi işlerin karşılığında mükâfatlandırılacaklar)»** (4) Bilginlerden biri bu anlamda şunları söyler:

---

(1) **İnsan/36.**
(2) **Müminûn/115.**
(3) **Enbiyâ/47.**
(4) **Câsiye/21.**

«Allah'ın hakîm (hikmet sahibi) olduğu malûmdur. Hakîm birisinin yaptığını bozması ancak bozmanın hikmetinden daha üstün bir sebep bulunduğunda olur. Anlaşılacağı üzere daha düşük veya denk bir sebeple yaptığını bozmaz.» (1)

Dokuzuncu olarak: Uykudan sonra uyanmayı yeniden dirilişe delil getirmek. Uyku ölümün kardeşidir, uyanmak ise öldükten sonra dirilmeye benzer. **«Geceleyin sizi öldüren, gündüzün yaptıklarınızı bilen, takdir edilen hayat süreniz doluncaya kadar gündüzleri sizi tekrar dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz O'nadır. İşlediklerinizi size bildirecektir.»** (2) Ardından Allahü Tealâ ölüm ve dirim işini dile getirir: **«O, kullarının üstünde yegâne Gâlibdir. Size gözetleyici (melekler) gönderir. (Yaptıklarınızı kaydederler.) Artık birinize ölüm gelince elçilerimiz bir eksiklik yapmaksızın onun canını alırlar, sonra gerçek mevlâlarına (sahiblerine) döndürülürler. Haberiniz olsun (kullar hakkında geçerli) hüküm vermek ona aittir. O, hesap görenlerin en süratlisidir»** (3). Başka bir âyette **«Allah ölecеklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.»** (4) **Fahreddin Râzî** ve diğer müfessirlerin zikrettikleri gibi âyette bahsedilen olaylarla ölümden sonra dirilişin mümkün olduğu ispat edilmek istenmektedir. (5)

---

(1) **«İstihrâc-ul Cedel min-el Kurân» shf. 14.**
(2) **En'âm/60.**
(3) **En'âm/61, 62.**
(4) **Zümur/42.**
(5) **Bkz. Fahreddin Râzî Tefsiri: Cilt: 17, s. 18.**

Sekizinci Bölüm

ŞERİATLER KONUSUNDA TARTIŞMALAR

Nesih Meselesi ve Dinlerin Nesih İle İlgili Görüşleri:

Hasımları Kur'ân'a karşı sayısız düşmanca tavırlar takınmışlar, her fırsatta onun kutsiyetini bozmağa ve ellerindeki bütün imkânlarla onu yermeğe teşebbüs etmişlerdir. Bütün şeriatlerin sahibi olan Allah âcil olarak veya ilerde kulları için maslahat gördüğü hükümleri vaz'eder. Kerem sofrasında onları besliyerek temiz şeyleri helâl ve pis şeyleri haram kılar. Peygamberlere (a.s.) indirilen şeriatler üç noktada toplanırlar: inanç, ibadet ve muamelât.

İnanç konusunda asla bir değişiklik olmaz. Çünkü yaratıcının varlığını ispat ve yalnızca ona kuluk etmek esasına dayanır. O nedenle bütün peygamberlerin daveti bu temel tevhid prensibinde birleşirler. **«Andolsun ki, her ümmete: «Allaha kulluk edin ve azdırıcılardan (tağutlardan) kaçının» diyen peygamber göndermişizdir»** (1). **Yine «(Ey Muhammed!) Senden önce gönderdiğimiz her peygambere, muhakkak, «Benden başka ilâh yoktur, Bana kulluk edin diye vahyetmişizdir.»** (2) **buyrulur.**

---

(1) Nahl/36.
(2) Enbiya/25.

İbâdetlere ve muamelelere gelince; her ne kadar genel esaslarda aynı iseler de ümmetlerin istekleri birbirinden farklıdır. Genel esaslarda aynıdırlar dedik, çünkü hepsi de toplumun varlığını ve selâmetini korumayı hedef edinmişlerdir. Onları kardeşlik ve yardımlaşma bağlarıyla birbirlerine bağlarlar. Bir asırda ümmetin bünyesine uyanlar, başka bir asırda uymayabilir. Allah'ın rahmetinin ve ilminin her şeyi kuşattığında şüphe yoktur. Emir ve yasak koymak Allah'a mahsustur. **«O yaptığından sorumlu değildir, onlar ise sorumlu tutulacaklardır.»** (1) O nedenle, ezelî bir ilimle, kulların maslahatı gözetilerek bir şeriatın başkasıyla kaldırılmasında gariplik yoktur.

İslâm şeriatinde nesih vardır ve İslâm şeriatı aynı zamanda bir bütün olarak diğerlerini neshetmiştir. Ancak Yahudiler ve Hıristiyanlar bundan hoşlanmazlar. Neshin anlamı, bir hükmü başka bir hükümle veya bir şeriatı başka bir şeriatle değiştirmek demektir. Şayet bunu itiraf etseler, İslâm şeriatinin son şeriat olduğunu ve kendisinden öncekileri neshettiğini kabullenmeleri gerekecektir. O nedenle Râsûlüllah (s.a.v.) ile yahudiler arasında, nesih meselesi yüzünden şiddetli tartışmalar olmuştur. Yahudiler bunu kabul etmeyerek Kur'ân'ı yermek için bir fırsat saymışlar ve fitne çıkramaya çabalamışlardır. Ağızlarına doladıkları sözler şunlardır. «Muhammed'i görmüyor musunuz? Ashabında bir şey emrediyor, sonra onu yasaklayıp tersini buyuruyor. Bir gün bir şey diyor, yarın ondan vazgeçiyor. (2) Peygamberler böyle yapmazlar. Bunlar ancak Muhammedin kafadan attığı, birbiriyle çelişkili sözlerdir.» (3) Ancak Kur'ân, bu itirazları delillerle ve belgelerle çürütmek için hazır bekliyordu.

Gerçekten de, ilerde «neshin vuku bulduğuna dair nakli deliller» başlığı altında inceleneceği üzere Kuran çok açık bir şekilde neshin varlığını dile getirmiş ve inkâr edenlere susturucu cevaplar vermiştir. Bunlardan biri: **«Tevrat'ın indirilmesinden önce Yakub'un kendisine haram ettiği (deve eti ve**

---

(1) Enbiya/23.
(2) Fahreddin Râzi Tefsiri, Cilt: 3, shf. 226.
(3) Bak. Âlûsî Tefsiri Cilt: 1, shf. 351.

sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrail oğullarına helâl idi. **(Ey Muhammed!) De ki: «Doğru** sözlü *iseniz* **Tevrat'ı** getirip **okuyun»** (1) ayetidir.

Rasûlüllah (s.a.v.) ile Yahudiler arasında geçen bu tartışmanın izahını yapacak olursak: Rasûlüllah (s.a.v.) davetini ilân eder. Allah'ın bütün insanlar için gönderdiği peygamber olduğunu bildirir. Yahudiler, şeriatler arasında neshin olmadığını iddia ederek kendisine karşı çıkarlar. Bununla iki amacı gerçekleştirmek isterler.

1. Geçmiş şeriatlerin bâki olduğunu, aralarında neshin vuku bulmadığını savunmak suretiyle, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini tamamen inkâr etmek.

2. Peygamberliği gerçek olsa ve mucizelerle desteklense bile bu risâletin araplara mahsus olduğunu, Kitap ehline şâmil olmadığını kabul ettirmek. Dayanakları yukarıda belirttiğimiz gibi şeriatlerde neshin bulunmadığı ve kendi şeriatlerinin devam ettiği tezidir. Bu ise Muhammedin (s.a.v.) sözlerinde çelişki olduğu anlamına gelir.

Kur'ân, yahudlierin sokmağa çalıştıkları şüpheyi temelinden kazımış, inkâr ettikleri neshi kendi kitaplarında göstererek ispat etmiştir. Ellerindeki Tevrat'ın açıkladığı şekilde olayı dile getirmiştir. Şöyle ki; Tevrat indirilmeden önce —ki Tevrat Musa (a.s.) zamanında indirilmiştir— İsrailoğullarına bütün yiyecekler helâl idi. Ancak ataları Yakub'un (a.s.) kendisine deve etiyle, sütünü haram kılması bir istisnadır. Sonra oğulları onu örnek edinerek bahsedilen etle, sütü haram saydılar. Aradan zaman geçince, yeryüzünde azgınlık yapmalarından ötürü Allah bazı temiz şeyleri kendilerine haram kıldı. Halbuki daha önce helâldiler. Onlar, bu yasaklamanın yalnızca kendilerine ait olmadığını ve önceki diğer ümmetlerden intikâl ettiğini, onların peygamberlerinden miras kaldığını iddiaya kalkıştılar.

Kur'ân sağlam bir delille bunu ispat etmelerini isteyerek kendilerine meydan okudu: **«De ki: Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun»** Tevrat'ı getiremediler. Çünkü getirseler

---

(1) Âl-i İmran/93.

rezil olacaklar ve yalanları meydana çıkacak. Bu yüzden şaşırdılar ve küçüldüler.

Kuşkusuz ki, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) kendilerine 'Tevrat'ı getirin, iddianıza oradan delil gösterin' deyip de onların âciz kalışında, kendisinin peygamberliğine kesin delil vardır. Çünkü okuması yazması olmayan birisidir ve karşısındakiler Kitap ehlidirler. Ellerindeki kitaba istinaden onlara meydan okumaktadır. Bu iş bir sihir veya kehanet veyahut dahilik eseri olabilir mi? Akıl bunun ancak Allah tarafından söylendiğini kabul eder. O Allah ki, göklerde ve yerde hiçbir şey kendisine gizli kalmaz. Her şeye gâlib gelen tek bir ilâhtır. Görülmeyeni (gaybı) bilir. Bu delilin sâbit olması, ilerde neshin mümkün olduğuna deliller sıralanırken geleceği üzere nesih meselesine belge teşkil eder.

Hem geçmişte hem günümüzde, hakkında tartışmaların çıktığı önemli meselelerden biri olduğundan ve aynı zamanda İslâm düşmanları, şeriat-i İslâmiye'yi karalamaya bunu sebep bildiklerinden, bu gerçeği aydınlatmak istedik. Şöylece tastamam açıklıyabiliriz: Neshin delillerini basit bir şekilde ortaya koyarız. Karşı çıkanların itirazlarını arzederiz ve onlara cevap veririz. Bunları derleyip toplamaya girişiyoruz ve birtaraftan özetlemek diğer taraftan da izah etmek gayesini güdüyoruz:

Nesih meselesi İslâm'a karşı olanların aksi yöndeki propagandalarına hedef olmuştur. Saldırılar korkunç dalgalar hâlindedir. Kitaplarının kutsiyetinden ve şeriatlerinin evrensel oluşundan müslümanları şüphe ettirmek için tehlikeli hilelere ve şaşırtmacalara başvurmuşlardır. Ancak Yüce Allah Kur'ân'ın değişmeden kalmasını, kaybolmaktan ve çelişkilerden korunmasını takdir etmiş bulunuyordu: **«Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi onda çok ihtilâf bulurlardı (manalarında çelişki, nazmında uyumsuzluk görürlerdi)».** (1)

Zürkânî'nin «Menâhil-ul İrfan» adlı eserinde belirttiği gibi nesih konusunda dinlerin birbirinden farklı üç görüşü bulunmaktadır.

1. Nesih aklen ve naklen (vahiy yolu ile) sabittir. (Vardır.) **Ebû Müslim El-İsfahânî**'den önce bütün müslümanların

(1) Nisa/82.

icması bu yöndedir. Daha önceki hıristiyanlar ve yahudilerden Îseviler de aynı şekilde icmâ etmişlerdir.

2. Nesih aklen ve naklen imkânsızdır. Bu görüşü savunanlar sonraki hıristiyanlar ve şemuniyye (1) mezhebindekilerdir.

3. Nesih aklen mümkün naklen imkânsızdır. Yahudilerden İnaniyye kolu bunu savunur. Müslümanlardan **Ebû Müslim El-İsfahânî'ye** de bu görüş isnad edilmektedir. Ancak rivayetler tam olarak birbirini tutmaz.

NESHİN AKLEN MÜMKÜN VE NAKLEN VÂKİ OLDUĞUNUN DELİLLERİ: Neshin aklen mümkün ve naklen vâki olduğunun delillerini burada sıralayacağız. Sonra inkâr edenlerin itirazlarına cevap vereceğiz.

Önce: Neshin Aklen Mümkün Olduğunun Delilleri:

1. Aklen neshin bir sakıncası bulunmamaktadır ve mantıken sakıncalı olmayan her şey mümkündür. O halde nesih aklen olabilir demektir.

2. Allah'ın fiillerine belli bir takım maksatlar nisbet edilemez. Bir zaman bir şey emreder, başka bir zaman onu yasak eder. Allah kullarının maslahatını daha iyi bilir.

3. İnkâr edenlere diyoruz ki, «Şâri olan Allah'ın belli bir sûre geçerli olmak üzere ve sûresi dolunca da hükmü bitecek bir şekilde kullarına bir şeyi emretmesini ve bunun naklen vuku bulduğunu kabul ettiğiniz sürece neshi de kabullenmek zorundasınız. Çünkü neshin anlamı, ilk hükmün Allah katında malûm olan müddetinin sona ermesi demektir. Durum, bizce önceden bilinmiyordu. Sonra Allahü Tealâ nesih ile bildirdi. Bunun, meselenin aslını değiştirici bir etkisi buulnmamaktadır. Örnek verecek olursak şâri bakımından şu iki şık arasında bir fark yoktur. a) Ramazan ayının ilk gününde **«Bu ayın sonuna kadar oruç tutun»** demek. b) Ramazan ayının ilk gününde hiçbir sûre belirtmeksizin **«Oruç tutun»** ve ay sonuna geldiğinde **«Orucunuzu bozun»** demek. İşte bu neshin tâ kendisidir.»

Evet, kabul etmeyenler ilk örneği mümkün görmüşlerdir.

---

(1) **Şemun b. Yakub'a nisbet edilirler.**

Öyle ise ikincisini de mümkün görmelidirler. Çünkü onun aynısıdır. Aynı olan şeylerin hükmünün bir olması şarttır. Aksi takdirde aynı olmuş olmazlar.

4. Eğer nesih aklen mümkün ve naklen sâbit olmasaydı, kesin delillerle ispatlanmış olan Muhammed'in (s.a.v.) risâletinin bütün insanlığı kuşatmış olduğu gerçeği sâbit olmazdı. Öyle ise Nesih aklen mümkün ve naklen de vâki olmuştur.

O nedenle geçmiş şeriatler geçerli değildir. Son şeriatle neshedilmişlerdir. Şu halde nesih olabilir ve hakikatte de olmuştur.

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) risaletinin evrenselliğinin neshin aklen ve naklen gerçekleşmesine bağlı olduğunu delillendirecek olursak: Neshin olmadığı düşünüldüğünde, geçmiş şeriatler hâlâ devam ediyorlar demektir. Eğer devam ediyorlarsa Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği herkese şamil değildir. (Örneğin İsrail oğullarına değil yalnızca araplaradır.)

5. Allah'ın, kullarına, faydalı olacağını bildiği için bir süre bir şey emretmesi ve yine onlara faydalı olacağını bildiği için o şeyi başka bir zaman yasaklaması imkânsız değildir. Doktorun hastasına yaptığı muameleye benzer. Bir süre belli ilaçlar verir. Sonra onları yasaklar. Halindeki değişikliğe göre ona yararlı olacak şeyler değiştiği için böyle yapar.

6. Nakil yoluyla neshin vuku bulduğuna dair bütün deliller, en azından onun mümkün olduğunu icab ettirirler.

İkinci Olarak: Neshin Naklen Vaki Olduğuna Dair Deliller: Bunlar Zürkânî'nin bahsettiği gibi iki türdür. (1)

İlk tür: Yahudi ve hıristiyanlardan neshi inkâr edenlere gösterilir ve Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kendilerine ispatlamaya bağlı değildir. Bunlar Tevrat ve İncil'deki delillerdir.

Biz kitaplarındaki bu delilleri aktarırken, onların Allah'tan indirilmiş oldukları gibi değişmeden kaldıklarına inanmıyoruz. Değiştirilmiş ve tahrif edilmiş olabilirler. Ancak biz, biz-

---

(1) **Bak. «Menâhil-ul İrfân»: Cilt 2. shf. 86.**

zat ellerindeki kitaptan delil göstermek istiyoruz. Bunlardan bazıları aşağıdadır:

1. Tevrat'ın ilk kitabında Allah, Nuh'a (a.s.) gemiden inerken şöyle der: «Sana ve soyuna, bütün canlı hayvanların yenmesini helâl kıldım. Bitkilere sınır tanımadığım gibi buna da sınır tanımadım. Ancak kan müstesnâ. Onu yemeyin.» Oysa daha sonraki şeriatlere tabi olanlara birçok hayvanı haram kılmıştır. İşte bu neshin kendisidir.

2. Tevrat'ta Allah'ın, Ademe (a.s.) kızlarını oğullarıyla evlendirmesini emrettiği kaydedilmektedir. Rivayet edildiğine göre her batında bir erkek ve bir kız çocuğu olmakta idi. Bu batnın ikizlerinden birini diğer batındaki biri ile evlendiriyordu. Batın farkı, anne-baba (neseb) farkı gibi değerlendiriliyordu. Sonra müslümanların, yahudilerin, hıristiyanların ve diğerlerinin dindar olanları bunun haram kılındığında icmâ etmişlerdir.

3. Allahü Tealâ İbrahim'e (a.s.) oğlunu kurban etmesini emretmiş sonra da onu kesmemesini söylemiştir. (1) Neshi inkâr edenler de bu haberi tasdik ederler.

4. Cumartesi günü dünya işleriyle meşgul olmak —ki avlanmak da buna dahildir— mübah idi. Sonra kendilerinin itiraf ettiği gibi Allah avlanmayı haram kılmıştır. (2)

5. Allah, içlerinden buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiş idi. Sonra öldürülmeleri hükmünü kaldırdı. (3)

Kur'ân-ı Kerim buna işâret etmektedir: «Milletine Musa'nın: «Ey Milletim! Buağıyı tanrı olarak benimsemekle kendinize yazık ettiniz. Yaratânınıza tevbe edin. Tapmayanlar tapanları öldürsün. Bu (öldürme) sizin için yaratanınız katında daha hayırlıdır,» deyişini (an. Sonra Allah, Ey İsrail oğulları/ bunu yapmaya sizi muvaffak kıldı ve) tevbenizi kabul etti. O, tevbeleri kabul edicidir, merhametlidir». (4)**

6. İki kızkardeşi aynı anda nikâh altında tutmak Yakub'-

---

(1) **Tevrat: Tekvin, Bab: 22, Ayet: 1, 2.**

(2) **Çıkış; Bab: 16, Ayet: 25, 26.**

(3) **Bak. Kurtubî Tefsiri: Cilt: 2, shf. 63.**

(4) **Kur'an-ı Kerim: Bakara, 54.**

un (a.s.) şeriatinde helâl idi. Sonra Musa'nın (a.s.) şeriatinde bu haram kılındı. (1)

7. Günümüz İncil'ine göre boşanmak, eşin zinâ etmesi dışında haramdır. Bununla birlikte Musa'nın (a.s.) şeriatinde meşru idi.

8. Matta İncilinde, Hz. İsâ'nın ağzından «İsrailin kaybolan koçlarına gönderildim» denmektedir. Bu sözler Hz. İsâ'nın risâletinin İsrailoğullarına mahsus ve mahallî olduğuna işâret eder. Sonra «Markus» incilinde, yine Hz. İsâ'nın ağzından «Bütün dünyaya yayılın ve insanlara İncili götürün» demektedir.

Her iki İncil hakkında hüsnü niyet beslersek, ilk nassın ikincisini nesh ettiğini kabul etmekten başka çıkar yol yoktur. Aksi hâlde iki nas çelişkilidir ve ikisi de asılsızdır. Onların asılsız olmasıyla her iki İncil de batıl olur.

9. Sünnet olma Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın şeriatlerinde farz idi. Ancak Hz. İsâ'nın göğe kaldırılışından sonra havariler sünneti yasakladılar. Havarilerin Mektuplarında böyle geçmektedir. Şimdi bu ya nesihdir veya yalandır ve iftiradır. Çünkü Hz. İsâ'dan, sünnetin neshedildiğine dâir hiçbir haber nakledilmemiştir.

10. Yahudilere domuz eti yemek haramdı. Hz. İsâ'nın zamanına kadar da devam etti ve Hz. İsâ'nın ağzından helâl kılındığına dair bir şey nakledilmemektedir. Ancak havariler Hz. İsâ'nın yükselişinden sonra, hıristiyanların iddiâ ettikleri gibi mübah kılmışlardır. Bu —biraz önceki gibi —ya nesihtir, ya da iftiradır ve yalandır. (2)

Naklî delillerin ikinci türü: Bunlar, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine inananlara gösterilir. Meselâ **Ebû Muslim El-İsfahânî** gibi. Yine yahudilerden İsevîye gurubu da böyledir. Onlar Muhammed'in risâletini kabul ederler ancak «Araplara mahsustur» derler.

Onları şöylece susturuyoruz: Muhammed'in (s.a.v.) risâletini kabul ettiklerinde, getirdiği her şeyi tasdik etmeleri gerekir. Bunlardan birisi davetinin umumiliğidir, bir diğeri nesih

(1) Bk. İbni Kesîr Tefsiri: Cilt: 1, shf. 382.
(2) Bak. «Menâhil-ul İrfan: Cilt: 2. shf. 87, 88. (özetle).

meselesidir. Kitap ve sünnette delilleri mevcuttur. Bazılarını naklediyoruz.

1. **Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?»** (1) Bu âyet neshin varlığına açıkca delâlet etmektedir. Neshin sözlük anlamı, iptâl etmek, nakletmek ve ortadan kaldırmaktır. Şerî Istılahta «Kendisinden sonra gelen şerî bir delille, (ilk) şerî hükmün kaldırılmasıdır.»

«Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak» âyetindeki neshin anlamı, Kur'ân'ın nazmında kalmakla yani tilâveti (okunuşu) bâki olmakla birlikte âyetin hükmünü ref' etmektir.

«Unutturursak» sözündeki unutturmanın anlamı, âyeti Kur'ân'ın nazmından kaldırmaktır. Yani hem hükmünün ve hem de tilâvetinin kaldırılışıdır ve âyetin Kur'ân'dan tamamen çıkarılışına unutturmak denilmesinin nedeni İlâhi Kitabın nazmından çıkarılan bir şeyin kaderi insanların onu unutmasıdır. Çok az ağza alınır ve nadiren delil gösterilir.

Unutturmak, gerçek anlamda da kulanılmış olabilir. Yani, neshine Allah'ın hükmetmesinin ardından kalplerden gitmesi ve hafızalardan silinmesidir. Çünkü insanlara neshedilmemiş bir âyeti unutturmak, Kur'ân'ın bir kısmını zayi ettirmektir. Oysa Yüce Allah **«Doğrusu Kur'ân'ı biz indirdik ve muhakkak onu koruyacağız.»** (2)

«Onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz» sözünde yeni getirilen şey ister bir hüküm olsun, ister örneğin vahyin kaldırılması olsun, isterse daha başkası olsun farketmez. Daha hayırlısı denince, hem yalnız menfaat yönünden, hem sadece sevab yönünden ve hem sevab hem de menfaat yönünden olabilir. Hepsini içine alır. Benzeri denince, tefsirinde **Alûsî'nin** zikrettiği gibi yalnızca sevab yönünden olur. (3)

Hayırlılık ve denklik, onunla amel etmenin sevâbıyla ilgilidir. Nesheden âyeti yapmakla kazanılan sevab kimi zaman,

---

(1) **Bakara/106.**
(2) **Hicr/9.**
(3) **Alûsi Tefsiri: Cilt: 1. shf. 353.**

neshedilmeden öncekiyle amel etmenin sevabından çok olur. Kimi zaman ona eşit olur. Ancak, gerek neshedici ve gerekse neshedilen âyet, kendisi için takdir edilen uygulama sûresinde diğerine nisbetle kulların daha çok yararınadır.

2. **«Andolsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiç bir peygamber mucize gösteremez. Her (şeyin) müddet(i) yazılmıştır. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O'nun katındadır.»** (1) Bu âyetlerin işaret ettiği gibi Allah neshinde fayda gördüğünü nesheder, buna karşılık bırakmasında yarar gördüğünü bırakır. Bunu yapışı, kullarının maslahatını gözetmek, hikmetinin gerektirmiş olduğu üzere şeriatini yavaş yavaş yerleştirmek, mükelleflerin çeşit çeşit durumlarını ortaya çıkartmak ve böylelikle ilâhî emirlere sımsıkı sarılanların şerefini açığa vurmak içindir. Râfiziler bu âyetten, Allah'ın daha önce bilmezken bir şeyi öğrenmesinin mümkün olduğu manasını çıkarmışlardır, ki biraz sonra onlara gereken cevap verilecektir.

3. **«Bir âyetin yerine (kulların menfaatine olsun diye onu neshedip başkasını indirerek) değişiklik yaptığımızda —ki Allah ne indireceğini gâyet iyi bilir— onlar (kâfirler, peygambere) «sen sadece uyduruyorsun derler. Hayır, öyle değildir. Onların çoğu (Kur'ân'ın mahiyetini ve neshin faydasını) bilmezler.»** (2)

Zemahşerî şunları kaydeder: «Bir âyeti, başka bir âyetle değiştirmenin anlamı nesihtir. Allah şeriatleri, şeriatlerle nesheder. Çünkü onlar kulların yararına olan şeylerdir. Dün faydalı olan bir hükmün bugün zararlı ve bilakis tersinin yararlı olması mümkündür. Yüce Allah zararlıları da, faydalıları da en iyi bilendir. O bakımdan hikmeti gereği dilediğini bırakır, dilediğini nesheder.» (3)

«Sen sadece uyduruyorsun.» Bununla, Rasûl llah'ın (s.a.v.) Allah'a iftirada bulunduğunu söyleyerek şüphe sokmağa çalışmışlardır. Ç nkü ashâbına bir şey emrediyor, sonra yeni bir

---

(1) Ra'd Sûresi/38, 39.
(2) Nahl Sûresi/101.
(3) Kaşşâf Tefsiri: Cilt: 2, shf. 428.

şey öğrendiğinde ilkini bıraktırıyor. Halbuki, durum dedikleri gibi değildir. Bilâkis gerçekte onların çoğu hükümlerin ne demek olduğunu bilmiyorlar. Doğruyu yanlıştan ayırdedemiyorlar. «Zemahşeri'nin bu konudaki açıklamalarını nakledelim: «Kâfirler: «Muhammed ashabıyla eğleniyor. Bugün bir şey emrediyor, yarın onu yasaklıyor. Onlara daha kolay geleni söylüyor,» diyorlardı. Aslında yalan söylüyorlardı. Çünkü kimi zaman kolay zor ile, kimi zaman da zor kolay ile neshediliyordu. Zira maksat kulların menfaati idi. Zorluk kolaylık meselesi değildi.» (1) Zemahşeri'nin bunu söylemekten maksadı, âyetin başka bir âyetle neshinin, bahsettiği şekillerde olduğudur. Bir hüküm örneğin kendisinden daha hafif bir hükümle neshedilir. Meselâ, önceleri Ramazan gecelerinde uykuya daldıktan sonra uyanıp yemek yemek, su içmek, cimâ yapmak haramdı: Sonraları **«Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız (cima etmeniz) size helâl kılındı, onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz. Allah nefislerinize yazık edeceğinizi biliyordu, bu sebeple tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiğini isteyin. Fecrin beyaz ipliği ile (gece karanlığının) siyah ipliği size iyice belli oluncaya kadar yiyin için...»** (2) âyeti ile bunlar mübah kılındı. Daha ağır bir hükümle neshe misâl zinâ haddidir. İslâm'ın ilk yıllarında zina edenlere sadece sert davranılır ve evlerde hapsedilirlerdi. Sonra bu «recim» (taşlanarak öldürülme) ve «celd» (yüz sopa vurma) âyetiyle neshedildi. Kolaylık bakımından eşit olan neshe örnek namazda kıblenin beyt-ül makdis yerine Kâbe yapılmasıdır.

4. **«Zulümleri, Allah yolundan çokca menetmeleri, haram edilmişken faiz almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemelerinden ötürü yahudilere (daha önce) helâl olan (bir takım) temiz şeyleri haram kıldık.»** (3) Yukarıdaki âyet neshin varlığına açıkca delâlet etmektedir. Aynı zamanda maksatlı kimselerin ve fitne çıkartıp İslâm şeriatini karalamak isteyenlerin sokmağa çalıştıkları şüphelere cevap vermektedir.

---

(1) Keşşaf Tefsiri cilt: 2. shf. 428.
(2) Bakara/187.
(3) Nisa/160, 161.

5. Önceki şeriatlerde olduğu gibi, İslâm şeriatinde de neshin bulunduğuna dair sâlih selef (ashâb ve tabiîler) icma etmişlerdir.

6. Kur'ân-ı Kerîm'de sahih bir şekilde hükümleri neshedilmiş âyetler vardır. O bakımdan, neshedicisiyle birlikte onlardan her biri, neshin varlığına tam bir delil teşkil eder.

7. Sahabiler neshi gerçek anlamda anlamışlar, bu konuda tereddüdü olanları hoş karşılamamışlardır. **Sahih-i Buhârî'de** (1) ve diğer hadis kitaplarında, **İbni Abbas'dan** (r.a.) nakledildiği gibi **Hz. Ömer** şöyle demiştir. «Bizim en düzgün Kur'ân okuyanımız Übey (İbn-i Kâ'b)dır. En isâbetli hüküm vereninmiz de Ali (İbn-i Ebi Talib)dir. Şüphesiz biz, Übey İbn-i Kâb'ın kıraat usûlü ve edasından çoğunu unutuyoruz. Bununla beraber Übey: Ben Rasûlüllah sallallahü aleyhi ve sellemden işittiğim hiçbir şeyi bırakmam ve unutmam iddiasındadır. Halbuki Aziz ve Celil olan Allahü Tealâ **«Biz bir âyeti nesheder veya tehir edersek...» buyurmuştur.»**

NESİH BÜTÜN ŞERİATLERDE VARDIR

Bütün semavî şeriatlerde nesih vardır. Hem birbirlerini neshetmişler ve hem de aynı şeriat içinde nesih vuku bulmuştur. Meselâ Musâ'nın (a.s.) şeriatı, daha önceki şeriatlere ait bir takım hükümleri neshetmiştir. Örnek verecek olursak, helâl olduğu için Adem (a.s.), kızlarını oğullarıyla, evlendiriyordu. **Tabarânî'nin İbni Abbas** ve **İbni Mes'ûd'dan** (Radiyallahü anhüm) naklettiğine göre, Adem'in (a.s.) doğan her erkek çocuğunun beraberinde mutlaka bir kız çocuğu da olurdu. Bu batnın ikizini diğer batnın ikizi ile evlendirdi. (2)

Daha sonraki şeriatlerin hepsi, erkeğin, ister aynı anne ve babadan olsun, ister yalnızca babadan olsun veya isterse yalnızca anneden olsun kızkardeşle evlenmesini haram kılmışlardır. Bu kızkardeşin, başka batında doğmuş ikiz olup olmaması farketmez. (3)

---

(1) **Sahih-i Buharı Cilt: 6. shf. 23, 24.**
(2) **Fevâtih-ul Buhûs; Cilt: 2, shf. 55.**
(3) **Tevrat.**

Yine İsâ'nın (a.s.) şeriati, Musa'nın (a.s.) şeriatinde var olan bazı hükümleri kaldırmıştır. Meselâ boşanma Musa'nın (a.s.) şeriatinde meşru idi. İsa'nın (a.s.) şeriatinde zinanın dışında boşanma haram kılındı. (1)

İslâm şeriati, Musa'nın (a.s.) ve İsâ'nın (a.s.) şeriatlerindeki birçok hükmü kaldırmıştır. Ancak her ne kadar ilâhî şeriatler arasında farklılık varsa da, tevhid konusunda ve halkın menfaatlerine yönelme noktasında hepsi birdir. Temel tevhid esasında aralarında farklılık bulunmaz. İnsanı insan yapan üstünlüklerde ve güzel ahlâkta birleşmişlerdir. Değişik ıslah yollarını izleyerek ve ortamların farklılığından ötürü ayrı ayrı terbiye usulleri uygulayarak üstün bir topluluk kurmayı hedef edinmişlerdir. O nedenle **«Dinde size, Nuh'a vasiyet ettiğini, Sana (ey Muhammed) vasiyet ettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğimizi şeriat kıldı. (O vasiyet) Dini doğdosru yaşayın ve onda ayrılığa düşmeyin (emridir.) Kendisine davet ettiğin (tevhid) müşriklere çok ağır geldi. Allah dilediğini ona (tevhide) seçer...»** (2) buyurur.

Bu ilâhî şeriatler her ne kadar ayrıntılı hükümlerde ve toplumu ıslah metodlarında farklılık gösterseler de, özde ve temelde aynıdırlar. Birbirlerini neshetmeleri, insanları terbiye etmek ve toplumları sağlıklı kılmak noktasındadır. Her topluma uygulanacak kendine has hidayet yolları ve Allah'ın dosdoğru dinine çıkarma usulleri vardır.

Nesih, şeriatin bazı hükümlerinin diğer bir kısım hükümlerle ref edilmesinde görülür. Neshedilmiş hükümler kendi zamanlarına en uygun hükümlerdir. Onların varlığını gerektiren neden sona erdiğinde, **«muhkem»** (değişmez) hükümler gelerek, **«muvakkat»** olan ahkâm neshedilir.

Rasûlüllah (s.a.v.) bizi, şeratinin muhkem hükümleriyle ve sünnetlerinin dâimi ve sâbit olanlarıyla başbaşa bırakmıştır. Çünkü Peygamber (a.s.) muvakkat olarak gelen her hükmün, hıristiyan fırkalarının birleşmiş olduğu tek nokta, İslâm şeriatinin kendi şeriatlerini neshetmemiş olduğudur. Çünkü bunu itiraf etseler, hak dini olan İslâm'a uymaları ve diğer se-

---

(1) Matta İncili: Bab: 5, âyet: 31, 32.
(2) Şûrâ:/13.

neshedici muhkemini ve kıyamete dek bütün nesillerin amel etmekle sorumlu oldukları değişmez emri açıklamıştır.

İslâm şeriatinin, önceki diğer şeriatleri neshettiğini söylemiştik. Çünkü O, insanlığın bütün problemlerini halledecek çözüm yollarını içinde taşıyan son şeriattir. Zira hayatın bütün isteklerine (ihtiyaçlarına) şâmildir. Kurtuluş yollarına ve toplumun sosyal durumuna ilişkin hükümlerinin çoğu geneldir. Her yere ve zamana uygundur ve sonradan gelecek bütün nesillere hitab etmektedir.

Muhammed'in (s.a.v.) şeriatinin önceki şeriatlerin hepsini neshettiği hususunda bütün sahabenin ve selefin icmâsı vardır. (1) Allahü Tealâ. **«Kim İslâm'dan başka din isterse, ondan bu kabul edilmeyecektir ve O ahirette hüsrana uğrayanlardandır.»** (2) buyurur.

Neshin mümkün ve vakî olduğuna dair aklî ve naklî delilleri gösterdikten sonra, karşı çıkanların şüphelerini çürütmeye geçiyoruz ve bunlara cevap veriyoruz. Önce tek tek bütün Yahudi fırkalarını sonra da Hıristiyanları ele almak istemiştik. Ancak bu fırkaların görüşleri birbirine bağlı ve iç içe olunca Yahudi ve Hıristiyan fırkaların itirazlarını karışık olarak dile getireceğiz ve hemen cevaplarını vereceğiz. Aşağıda bu fırkalar zikredilmektedir.

1. **İsevîler:** Bunlar neshin aklen mümkün olduğunu ve naklen gerçekleşmiş bulunduğunu kabul ederler. Ancak bir şeriatin başka bir şeriati neshettiği noktasında müslümanlara karşı çıkarlar. Nesih aynı şeriat içersinde vuku bulmuştur. Bir şeriatten diğerine geçmemiştir derler. Bununla Muhammed'in (s.a.v.) şeriatinin kendi şeriatlerini neshetmediğini söylemek istemektedirler. Çünkü onların iddiasına göre Muhammed'in (s.a.v.) şeriati yalnızca Araplara mahsustur. İsevîler nesih meselesini hiçbir şeklide, (Rafizilerin yaptığı gibi) Allah'ın yeni şeyler öğrenmesine delil saymazlar .(3) Ancak bütün yahudi ve mavi dinlerden sıyrılmaları gerekecektir. Asılsız olduğunu bil-

---

(1) **Bk. «Menâhil-ul İrfan» Cilt: 2, shf. 89.**
(2) **Âli İmrân/85.**
(3) **Bak: «En-Neshu fil Kur'ân-il Kerîm»; Dr. Mustafa Zeyd, Cilt: 1, shf. 29.**

seler de şüphelere dalmak istemektedirler. Ta ki rahmet ve hidâyet peygamberine hased etsinler, risâleti evrensel olan ve en üstünlük şerefini kazanan Hâtem-ül Enbiya'nın kıymetini düşürsünler... **«Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlıyacaktır.»**

İsevilerin itirazlarına gelince: Onlara göre, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği inkâr edilemez. Çünkü mucizelerle teyid edilmiş ve Tevrat onun geleceğini müjdelemiştir. Ancak şeriati yalnız araplara mahsustur ve risâletinin umumi olduğu söylenemez. Zira bu, neticede İsrailoğullarının risaletinin son bulduğu sonucuna götürür. Halbuki risâletleri, iddialarına göre Tevrat'taki delille ebedidir. «Bu (şeriat), gökler ve yer durdukça size ebedi kılınmış bir şeriattir,» gibi sözleri kitaplarından naklederler. Buna göre, bütün meseleleri, Muhammed'in (s.a.v.) şeriatinin Musa'nın (a.s.) şeriatini neshetmemesidir. Çünkü bu kadarla yetinmelerinden anlaşılan odur. Öyleyse onlar bahsedilen durumun dışında naklen şeriatlerin birbirini neshettiğini kabul etmektedirler. Aşağıdakilerle onlara cevap veriyoruz:

a) Delil olarak gösterdikleri şey, aynı zamanda **«Şemuniyye»** ve **«İnaniyye»** fırkalarının delilidir. Şeriatlerinin ebedi olduğunu iddia ediyorlar. İnşaallah ilerde her iki akımın da itirazlarını incelerken buna cevap vereceğiz ve asılsızlığını göstereceğiz.

b) Tevrat'tan naklettikleri bu haber delil olarak gösterilemez. Çünkü onu **İbn-ür Ravandî** (1) uydurmuştur. İslâm'a ve müslümanlara tuzak kurmak ve yahudilere, Kur'ân'ın Tevrat'ı neshettiğini inkâr ettirerek onları saptırmak için yapmıştır.

c) Muhammed'in (s.a.v.), Allah'ın mucizelerle desteklediği ve Tevrat'ın geleceğini müjdelediği hak peygamber olduğunu kabul etmeleri, Onun Allah'tan getirdiği her haberi tasdik etmelerini icab ettirir. Bunların içinde peygamberliğinin evrensel oluşu ve Hz. Musa'nınki de dahil olmak üzere bütün

---

(1) Ahmed b. Yahya b. İshak. Bağdatlıdır. Önce Mû'tezile kelâmcıları arasına girip sonra dinsizliğini ilân eden bir fifilozoftur. Dr. Mustafa Zeyd; «En-Neshu fil-Kur'ân-il Kerîm adlı eserinde zikreder. Cilt: 1, shf. 41.

geçmiş şeriatleri neshettiği gerçeği bulunmaktadır. Rasûlüllah (s.a.v.) «Kardeşim Musa hayatta olsaydı ona ancak bana uymak düşerdi» buyurur. Onun peygamberliğine inanıp da getirdiği haberleri tasdik etmemek çelişkidir. Hakka karşı inatlaşmaktır.

2. **Hıristiyanlar:** Eski hıristiyanlar neshin hem aklen hem naklen varlığını kabul ederler. Ancak biraz önce geçtiği gibi İslâm şeriatinin kendi şeriatlerini neshetmediğini hepsi savunur ve nesih, aynı şeriatin içerisinde olur derler. Fakat asrımızdaki hıristiyanlar yeni bir adet çıkartıyorlar; neshin hem aklen hem de naklen vuku bulmadığını söylüyorlar. İslâm şeriatinin yanında kendi şeriatlerinin bekâsını temin etmek için buna teşebbüs ediyorlar. Bir şeriat başka bir şeriati neshetmez diyorlar. Yaptıkları bu itirazın dayanağı Mesih'in (a.s.) «Gökler ve yer fena bulur ama benim sözlerim bâki kalır» şeklindeki ifâdesidir. Onlarca bu ifade naklen neshin imkânsızlığına delâlet eder. Bu itiraza şöylece cevap veriyoruz:

a) Ellerindeki İncil'in Hz. İsâ'ya (a.s.). indirilen İncil olduğunu savunmaları delilsizdir. Bilâkis onun tahrif edildiğine dâir deliller çoktur.

b) Bu söz nesih konusuna hiç dokunmamaktadır. Bilâkis, tekid makamında söylenmiş sözlerdir. Şöyle ki: Mesih'in (a.s.) önceden olacağını kesin olarak haber verdiği şeyler vardır. Onları havarilerine bildirir. Sonra arkasından yukarıda sarıldıkları «Gökler ve yer fena bulur ama benim sözlerim bâki kalır» sözünü söyler. Tersine İncillerinde neshi ifâde eden açıklamalar vardır. Meselâ **Matta İncili'nde** denir ki: «Ümmetlerin izlemiş olduğu yoldan gitmeyin, Sâmirilerin hiçbir şehrine girmeyin. İsrailin evinin kaybolmuş koçlarına koşarak varın» (1). Bunlar, risaletinin sadece İsrailoğullarına olduğunu itiraftır.

Başka bir yerde de —**Markus İncili'nde**— (2). «Bütün dünyaya yayılın, İncili insanlara ulaştırın (3)» der. İşte —her iki-

(1) Matta İncili.
(2) Markos İncili.
(3) Herhalde bununla «İncil ile insanlara öğüt verin ve onunla kendilerini doğru yola iletin» demek istemektedir.

sinin de tahrif edilmemiş olduklarını kabul edersek— ikinci söz birincisini neshetmektedir.

c) Bunlardan ayrı olarak bahsettiğimiz nas kabul edilse ve bu sözü gerçekten İsâ (a.s.) söylese bile, neshin hiç mümkün olmadığına işaret etmez. Tersine sadece İsâ'nın (a.s.) şeriatinin genelde neshedilmediğini ifade eder.

3. **Şemuniyye:** Bunlar yahudilerin en pis fırkasıdırlar. İslâm'a ve müslümanlara en düşman gruptur. O nedenle onların şeriatler arası neshi inkâr ederken taassuba sarıldıklarına ve ondan şüphelendirmeye çalıştıklarına şahit oluyoruz. Hedeflerinin, neshi inkârla kalmadığı, daha da ileri giderek Muhammem'din (s.a.v.) risâletini büsbütün inkâr olduğu bilinmektedir. Şayet bunu becerebilirlerse tabii: Eğer beceremezlerse en azından peygamberliğinin umumiliğini reddedeceklerdir. Ta ki getirdiği şeylere uymak ve onu tasdik etmekle yükümlü olmadıklarına delil çıkartabilsinler. Neshin naklen vuku bulduğunu inkâr etikleri gibi, aklen de imkânsızlığına hükmetmişlerdir. Bu konuda en tehlikeli akımdır. Çünkü mantıken neshin imkânsızlığını söylemek, naklen de imkânsız olmasını icâb ettirir. Zira sağlam akılla, tahrif edilmemiş nakil arasında bir çelişki bulunmaz.

Şemuniyye ve onun yolunu izleyerek neshi aklen mümkün görmeyenlerin itirazlarına gelince; bunlar dört tanedir.

a) Nesih mümkün olsa, o zaman Allah'ın, daha önce bilmediği bir hikmeti öğrenmiş olması veya bunu hikmetsiz olarak yapması gerekecektir. Her ikisi de Allah için muhâldir. (İmkânsızdır.)

Birincisi Allah'a gizli olan bir şeyin ortaya çıkması, ikincisi Allah'ın boş iş yapması anlamına gelir ve bunlar onun hakında olur şeyler değildirler.

Cevabı: Allah'ın dilediği bir şeyi neshetmesi, daha önce kendisi tarafından bilinen bir hikmete dayanır. Kulların menfaatleri zaman geçtikçe yeniliğe uğrar. Öyle ise nesh yine bir hikmet gereği olmakta ve ikinci hüküm birincisniden hikmet itibariyle ayrılmaktadır. Her ikisi de Allah katında malûmdur. O nedenle Allah'ın yeni bir şey öğrenmesi yahut boş iş yapması söz konusu değildir. Yeni bir şeyin öğrenilmesi iddiası ilerde ayrıntılı bir şekilde incelenirken, kesin cevap verilecektir.

b) Nesih'ten iki saçma sonuç ortaya çıkar.

1. Allah'ın câhil olması.

2. Elde olanı (tekrar) elde etmek (Tahsil-ul hâsıl). Cehalet hakkında şunlar söylenir: Allah ya neshedilen ilk hükmü ebedî bir hüküm olarak blimektedir yahut muvakkat (geçici) bir hüküm olarak bilir. Eğer onu ebedî biliyor ve sonra da neshediyorsa bilgisi yanlış olur. Bu ise Allah hakkında imkânsızdır. Şayet geçici olarak biliyor ve tayin edilen müddetin gelmesinden sonra onu neshediyorsa, zaten biten bir şeyi bitirmiş oluyor (Tahsil-ul hâsıl) demektir. Çünkü süresi dolduğunda hüküm kendiliğinden kalkacaktır. «Tahsil-ul hasıl» ise batıldır.

Cevabı: Allahü Tealâ neshedilecek olan hükmün temelli değil geçici olduğunu bilir. Yine aynı şekilde onun sûresinin belirlenmesinin neshedici âyetin gelişiyle olacağını da bilir. Neshedici âyetin gelmesi muhakkaktır. Çünkü Allah işlerinin sonuçlarına ve sebeplerine kimsenin karşı duramayacağının farkındadır.

Nesih Allah'a göre bir açıklama, bize göre ise hükmün kaldırılışı mesabesindedir.

c) Nesih olsa ya «Tahsil-ul hasıl» yada «o anlamda bir şey» gerekecektir. Şöyle ki: Mensuh (neshedilen) âyetin ya bir vadesi vardır ve o vade gelince sona erecektir yahutta ebedidir. Vadeli olan sadece vadesinin gelişiyle sona erer ayrıca neshe gerek yoktur. Aksi takdirde zaten olacak bir şeyi oldurmağa kalkmak gibi bir durum meydana çıkmaktadır. (Tahsil-ul hâsıl). Şayet ebedi ise bundan aşağıdaki sonuçlar lâzım gelir. (1)

1. Çelişki.

2. Her ebedi gözüken hükmün neshedilerek iptali mümkün olduğundan, Allah'ın insanlara ebedi bir hüküm bildiremez hale gelmesi.

3. İslâm şeriatinin de bir başkasıyla neshedilmesinin mümkün olması.

Cevabı: Neshedilecek hükmü, mutlak manada ya temellidir yada geçicidir diye sınırlandırmak doğru değildir. Zira bazen her iki kayıtla da sınırlanmaz. Hâttâ ebedi bir hükmün

(1) Bk. «Menâhil-ul İrfân»: Cilt: 2, shf. 95.

neshi bile mümkündür. Söylemiş olduğu kuruntular asılsızdır. Çünkü:

1. Nesheden ile neshedilen arasında bir çelişki doğmamaktadır. Zira bütün şerî hükümler baştan «eğer neshedilmezlerse bununla amele devam edilecektir» diye bir kayıt taşırlar. Tıpkı onları uygulayacak olan mükellefte baştan ehliyet şartının bulunması gibi. Yani mükellef deli olmazsa, habersiz bulunmazsa (gaflet) ve ölmezse... O halde neshedicinin gelmesi hiçbir şekilde neshedilenle aralarında çelişkinin doğuşuna neden olmaz.

2. İnsanların Allah'tan hiçbir ebedi hüküm belleyememesi meselesine gelince; bu da doğru değildir. Çünkü insanlar, verilen şeri hükümlerin kendisinden onların ebedi olduğunu anlamaktadırlar. Zira asıl olan verilen ilk hükmün değişmezliğidir. Neshedicinin ortaya çıkışı zayıf bir ihtimal olduğundan kuvvetli ile amel edilir.

3. İslâm şeriatinin neshedilmesi aklen mümkündür. Ancak naklen imkânsızdır. Aklen mümkün olan bir şeyin şeran muhal olmasına bir engel yoktur ve şeran bunu imkânsız görmemizin nedeni, doğru sözlü birinin haberidir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de «O (Muhammed) **Allahın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi** bilendir» (1) denmektedir. Rasûlüllah (s.a.v.) «... Ancak benden sonra peygamber yoktur» buyurur. Sözü doğru olan biri ise verdiği habere uygun hareket eder.

4. «Bir şeyi emretmek onun güzel olmasını, sakındırmak da çirkin olmasını» gerektirir. O halde nesihde iki zıd bir araya gelmektedir» dediler.

Cevabı: Güzel ve çirkin olma fiilin kendi özelliğinden kaynalkanmaz ve güzel oluşu ancak onu Allah'ın emrettiği süreçedir. Ondan nehyettiği vakit artık çirkinleşir. Buna binaen iki zıddın bir araya gelmesi söz konusu olmaz. Çünkü güzellik ve çirkinlik duruma, zamana ve şahıslara göre değişebilir. Burada birbirinden farklı iki zaman bulunmaktadır. O nedenle aynı anda, aynı fiilin hem çirkin hem güzel olması söz konusu değildir.

---

(1) Ahzâb/40.

Neshin Nakil Yoluyla Gerçekleşmediğini Söyliyenlerin İtirazları

Şemuniyye ve İnâniyye: Her iki fırka da naklen neshin vuku bulmadığında ittifak etmişlerdir. İtirazları şunlardır:

Ellerindeki Tevrat tevatür yoluyla nakledilmiş ve içinde: «Bu (şeriat), gökler ve yer durdukça ebedi kılınmış şeriattir» ve yine başka bir yerde «cumartesi gününe ebediyyen hürmet gösterin» şeklinde haberler vardır. Bunlar neshin imkânsızlığını ifâde ederler. Çünkü Tevrat'tan bir parçanın neshedilmesi, Allah katındaki bir şeyin iptâl edilmesi anlamına gelir ki, onlarca bu imkânsızdır. Kendilerine beş şekilde cevap veririz:

1. İddiaları doğru olduğu takdirde, bu sadece Musa'nın (a.s.) şeriatinin başka şeriatler tarafından neshedilmesinin mümkün olmadığını gösterir. Ama diğer şeriatlerin birbirini neshetmelerine gelince; onun imkânsızlığına delâlet etmez. Neshin bir vakıa olarak gerçekleştiği bizzat Musa'nın (a.s.) şeriatının önceki şeriatleri neshedişi ile sabit olmuştur. Tevrat'ın içinde neshi açıkca görülür. Örneğin önceleri helâl iken bir çok hayvan İsrailoğullarına haram kılınmıştır. Allahü Tealâ onlardan bahsederken şunları söyler: **«Tevrat'ın indirilmesinden önce, (ataları) Yakub'un kendisine haram ettiği (deve eti ve sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrail oğullarına helâl idi. (Ey Muhammed!) De ki: 'Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.'»** (1) Yine başka bir âyette **«Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hâriç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdür.»** (2)

2. Ellerindeki Tevrat'ın değişmeksizin sağlam bir şekilde tevatüren geldiğini kabul etmiyoruz. Bilâkis asıl (tahrif edilmemiş) Tevrat'ın ortada olmadığına dair bir yığın delil vardır. Tevrat nüshalarındaki çelişkili hüküm ve haberler bunu göstermektedir. Meselâ İnânilerin elindeki Tevrat'ta dünyanın

(1) Âl-i İmrân/93.
(2) En'âm/146.

yaşı, samirilerin elindekinde kaydedilenden bin sene daha fazladır. Hıristiyanların nüshasında ise binüçyüz sene daha fazladır. (1)

Aynı şekilde tarihi gerçeklere de uymamaktadır. Bazı nüshalarda Nuh'un (a.s.), babası Adem'i gördüğü ve yaklaşık ikiyüz sene beraber yaşadıkları yazılmıştır. Başka bir nüshada da Nuh'un (a.s.) İbrahim'e (a.s.) ulaştığı ve ellisekiz sene daha onun döneminde yaşadığı kaydedilmiştir. Bunların ikisi de tarihi gerçeklere aykırıdır.

Şeyh Abdulvehhab En-Neccâr «Kısas-ul Enbiyâ» adlı eserinde Adem'in (a.s.) yaratılışı ile Nuh'un (a.s.) doğumu arasında binellialtı sene bulunduğunu zikreder. Tevrat Adem'in ömrünün dokuzyüzotuz sene olduğunu yazmaktadır. O halde Ademin (a.s.) vefatı, Nuh'un (a.s.) doğumundan yüzyirmialtı sene öncedir. İşte böylece Tevrat nasları arasında çelişkilere şahit oluyoruz. (2)

Bunlardan biri; peygamberlere insan tabiatının ve zevkinin şiddetle karşı çıktığı iftiraları atmalarıdır. Meselâ Lut'un (a.s.) şarap içtiği sarhoş olup iki kızıyla zina ettiği iftirâsı gibi. (3)

Diğer biri; Buzağıya ilk tapan ve İsrailoğullarını da ona tapmaya çağıranın Harun (a.s.) olduğu iftirasıdır. Bir başkası: Allah'ın dünyaya tufan azabını gönderdikten sonra pişman olduğu, hâttâ ağlayıp gözlerinden yaş aktığı (!), Yakub'un (a.s.) Allah ile güreş ettiği (!) saçmalıklarıdır. Allah onların bu uydurmalarından yücedir, münezzehtir.

Tevrat'ın değişmeden kaldığı iddialarının yanlışlığına işaret eden gerçeklerden birisi tarihi olaylardır. Zira tarihen sabittir ki, onlar defalarca dinden dönmüşler, putlara tapmışlar, peygamberleri öldürmüşlerdir. Bundan sonra artık onlara güvenilir mi, naklettikleri haberleri tahrif etmedikleri söylenebilir mi?

3. Şayet Tevrat mütevatir olsaydı, Rasûlüllah (s.a.v.) ile yaptıkları tartışmaları, Tevrat ile yaparlardı. Oysa Rasûlüllah

---

(1) Bk: «Menâhil-ul İrfân»: Zürkânî; Cilt: 2, shf. 99.
(2) «Kısâs-ul Enbiyâ»: shf. 30.
(3) Tekuîn: Bab; 19, Âyet: 31-36.

(s.a.v.). Müslümanları Tevrat'a imana ve onu tasdike çağırmasına rağmen, yahudiler bundan kaçmışlardır.

4. Tevrat'ta görünüşte ebedi gibi gözüken bazı nasların neshedildiğinde yahudiler icma etmişlerdir. Bunlardan biri kesmekle emrolundukları sığır hakkında: «Bu sizin ebedi bir sünnetinizdir (yapmakla yükümlü olduğunuz bir görevinizdir)» (1). Yine kurban hakkında «sürekli bir kurban olmak üzere her gün koç kesin» denmektedir.

5. Lâfzan ebedi gözüken hükümlerin muteber olan görüşe göre neshedilmeleri mümkündür. Çelişki şüphesi sürekliliğin «şayet neshedici gelmezse» kaydıyla sınırlandırılışıyla kalkar.

Ebu Müslim El-Isfahanî'nin İtirazı

Ebu Müslim'den farklı farklı şeyler nakledilmektedir.

Bir rivayete göre, aynı şeriatin içinde neshin varlığını kabul etmemektedir.

Diğer bir rivayete göre yalnız Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmemektedir.

Herhalde en yakın görüş ikincisi, uzağı da birincisidir. Bazıları da mana olarak neshi inkâr etmemekte sadece ona «tahsis» (sınırlandırma) ismini vermektedir diyor. Onlardan biri **Tâcuddin Es-Subkî'dir:** «Ebu Müslim, bizim nesih dediğimiz mefhûmun gerçek olduğunu inkâr etmemektedir. Ancak ona nesih demekten çekinir ve tahsis adı verir» der. (2)

Ebû Müslim, itirazına **«Ne önünden ve ne de ardından ona batıl (yanaşıp) gelemez. Hakim ve öğülmeye lâyık olan (Allah) katından indirilmedir»** âyetini delil gösterir. Yani onun hükümleri ebediyyen ibtâl edilemez der ve nesh âyetlerini tahsise yorar.

Ebû Müslim'e dört şeyle cevap veririz.

1. Şayet «bâtıl'dan» kastettiği Kur'ân'da kalışıyla beraber hükmü terkedilen vahiy ise, o taktirde âyet, yalnızca neshin bir

---

(1) Bk. «Menâhil-ul İrfân» Zurkânî; Cilt: 2, shf. 100.
(2) A.g.e. shf. 101.

türünün —yani tilâvetinin (okunuşunun) değil hükmün neshedilişinin— imkânsızlığına delâlet eder.

2. Âyetteki batılın anlamı, gerçeğe ters düşen demektir. Kur'ân'ın inançla, hükümle ve haberle ilgili bütün âyetleri haktır. Hiçbir surette batıl yanaşıp gelemez.

Ayrıca âyette söylenmek istenen şey: «Kur'ân'dan önceki kitaplarda onu iptal edecek bir şey geçmemiştir ve kendisinden sonra da hiçbir şeriat onu iptal edemez» (1) gerçeğidir.

3. Ebû Müslim'in ehli sünnete lafzan muhalefet ettiği farzedilse bile bu Allah'a karşı edebini takınmadığını gösterir. Çünkü Allahü Tealâ'nın seçip kullandığı ve manasını savunduğu bir lâfzı söylememeye dayalı bir görüşe saplanıp kalmıştır. İşte! **«Herhangi bir âyeti nesheder (hükmünü yürürlükten kaldırır) veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.»** (2)

4. Neshin manasını kabul edip de ona tahsis dediği kabul edilse, tahsis ile nesih arasındaki farkların sağlam bir şekilde açıklanmış olduğunu hatırlatırız.

Kısacası, Ebû Müslim'in kendisine delil saydığı âyet hiçbir zaman neshin olmadığına bir delil teşkil etmez. Bilâkis âyetin ehli sünnetin görüşüne göre tefsiri, onu neshin varlığına delâlete daha yakın hale getirir. Çünkü nesih gerçekte ilâhî bir tasarruftur. Hikmet doludur. İnsanların maslahatı gözetilir.

Yahudilerin ve Rafizîlerin «Bedâ» İddiası

Bedâ'nın sözlükte birbirine yakın iki anlamı vardır.

1. Gizli iken açığa çıkmak. Meselâ **«Allah katından onlara hiç hesaplamadıkları şeyler beliriverir (bedâ).»** (3) **«(Amel defterleri gösterildiği zaman) işledikleri kötü şeyler onlara beliriverir (bedâ)»** (4) **«işledikleri kötülükler kendilerine beliriverir (bedâ)»** (5).

2. Daha önce düşünülmemiş yeni bir görüşün akla gelme-

(1) Bk. «El-Veciz»: Mennâ El-Kattân: shf.
(2) Bakara/106.
(3) Zümer/47.
(4) Zümer/48.
(5) Câsiye/33.

di. Meselâ **«Sonra akıllarına —(Yusuf'un lehine olan) delilleri görmelerinin ardından— onu bir süre hapsetmek fikri geldi (bedâ)»** (1).

Bedâ iddiasında bulunanlar ikinci manayı kastediyorlar. Oysa her ik mana da, daha önce bir bilgisizliğin ve habersizliğin olmasını gerektirdiğinden Allah hakkında imkânsızdır. O bunlardan Yücedir, uludur.

Neshin bedâ'yı gerektirdiğini söyleyenler:

a) **Yahudiler(den bir topluluk):** Bunların neshi kabul etmemeleri, iddialarınca, Allah için bir şeyin gizli iken açığa çıkması ve bedâ'yı gerektirmesinden ötürüdür. Bununla şunu söylemek istemektedirler: *Nesih, ya daha evvel bilinmeyen bir hikmetin* ortaya çıkışı yüzünden olur, ki bedâ'yı ve önce bir bilgisizliğin olmasını gerektirdiğinden Allah hakkında muhaldir. Yahut ta hikmetsiz olarak yapılır, ki bu boş işdir ve Allah hakkında gene imkânsızdır. Bu şekilde fikir yürütmeleri saçmadır. Çünkü gerek neshedicinin, gerekse neshedilenin hikmeti daha evvel Allah'ca malûmdur. Onları yeni öğrenmiş değildir. Bunu savunanlar yahudilerden şemuniyye fırkasıdır.

b) **Rafiziler:** «Nesih bedâyı gerektirir ve nesih vuku bulduğundan dolayı, Allah hakkında bedâ caizdir» derler. Rafiziler iki şeye dayanırlar:

1. ***«Allah dilediğini siler ve dilediğini de bırakır. Ana kitap onun katındadır»*** (2) âyetidir. Şöyleki: Allah'da silmek veya bırakmak kanaati hasıl olur ve Allah'ın bilgisi kendisinde beliren kanaate göre değişme gösterir. (!) Sübhanallah! Bu, dalâlette boğulmak ve Kur'ân'ı tahrif etmekten başka bir şey değildir. Âyetin manası: Allah neshini doğru gördüğünü nesheder, bırakılmasında maslahat gördüğünü onun yerine bırakır. Allahü Tealâ'nın ilmi değişmez. Değişiklik ilmi dahilindeki hadiselerde vuku bulur. Yoksa ilminde vuku bulmaz. **«Ana kitap onun katındadır»** âyeti buna delâlet eder. Yâni, ne silmenin ve ne de bırakmanın söz konusu olmadığı değişmez merci Allah katındadır. Silmek ve bırakmak ona uygun olarak yapılır. Has-

---

(1) **Yusuf/35.**
(2) **Rad/39.**

talığı siler, sıhhati bırakır, fakirliği siler, zenginliği bırakır... vb.»

Bu izahın özü; nesih yaratılanlarda meydana gelen değişikliktir, yaratanda değil. Bilinen hadiselerde (malûmda) görülen bir değişikliktir, ilimde değil.

2. Temiz imamlara nisbet ettikleri iftiralara yapışırlar. Halbuki onlar bundan münezzehtirler. Bu sözler şunlardır.

a) Hz. Ali'ye nisbet ettikleri «Eğer bedâ olmasaydı, ben size kıyamet gününe kadar olacak şeyleri haber verirdim.»

b) Cafer-i Sadık'a nisbet ettikleri «Allah'a, İsmail hakkında belirenler (bedâ), hiçbir şey hakkında kendisine belirmemişlerdir.»

c) Musa b. Câfer'e nisbet ettikleri «Bedâ hem bizim, hem de cahiliyette babalarımızın dinidir.»

Bu yalan haberleri Zûrkanî «Menâhil-ül İrfân» adlı eserinde zikreder (1) ve taşıdıkları yalan ve iftirayı ortaya koyar.

Bu sözleri, bahsedilen temiz imamlara atılmış iftira olduklarını belirterek reddediyoruz. Bu ağı, müslümanların başına ilk ören El-Muhtar Es-Sekafî'dir. (2) Masum olduğunu ve gaybı bildiğini iddia etmiştir. Sahtekârlığı ortaya çıkıp, hadiseler söylediklerini yalanlayınca «Allah bana bunu vadetmişti ancak sonra onda yeni bir istek belirdi» demiştir. Böyle korkunç yalanları söylediği için kendisini öldüreceklerinden korktuğun-

---

(1) «Menahil-ul İrfan» Cilt: shf. 79.

(2) El-Kezzâb Es-Sekafî, Muhtar b. Ebi Ubeyd b. Mesud'dur. Ebû İshak, Hz. Ali ile birlikte Irak'ta idi. Kûfe valisine isyan ettiği sıralarda Hz. Hüseyinin kâtillerinden intikam almıştır. Ancak daha sonraları saparak kendisine vahiy geldiğini iddia etmiş ve Allah için bedâ'nın mümkün olduğunu savunmuştur. Musab b. Zübeyr, Onu ve beraberindekileri, öldürerek ortadan kaldırır. Hz. Ali'ye iftira atan yalnız Muhtar'dır. Kendisine tabi olanlardan bir fırka da İmam Cafer ve İmam Musa'ya iftirada bulunmuşlardır. Çünkü Muhtar, İmam Cafer ile Musa'yı görmeden ölmüştür. Bakınız «En-Neshu fil-Kur'ân» Doktor Mustafa Zeyd. Cilt: 1, shf. 25, 26.

da, küfürlerini ehl-i beytin büyüklerine nisbet etmiştir. Oysa onlar bundan uzaktırlar.

Yukarıdakilerden öğreniyoruz ki, yahudiler ve rafiziler neshin bedâyı gerektirdiği dalâletinde birleşmişlerdir. Ancak bunu Allahü Tealâya nisbet ederken birbirlerine zıd şeyler söylerler. Yahudiler imkânsız görürler ve böylece şeriatlerin değişmelerini inkâr ederler. Rafiziler mümkün görürler ve böylece Allah'a bilgisizlik yakıştırırlar. Yüce Allah bu zalimlerin söylediklerinden uzaktır, uludur.

Nesih ve bedâ'nın birbirinden farkına gelince: Gerçekten de, nesih ve bedâ arasındaki farkın bilinmesiyle, kitabı ve sünneti rehber edinen kimseler için kapalılık gider ve problem ortadan kalkar.

Bedâ; kapalı (gizli) kaldıktan sonra açığa çıkmak demektir ve daha önce bir bilgisizliğin olmasını gerektirir. Nesih; şerî bir hükmü, yine şerî bir delille ve ezelden ebede her şeyi kuşatan bir ilme dayanarak kaldırmaktır.

Belli bir süre maslahat için bir işi emretmenin ve yine belli bir süre maslahat için bir işi yasaklamanın gereğini Allah'ın ezelde bilmesine bir engel var mıdır? Neshedileceği zamanı bilip de o süre içersinde, Onu neshettiğinde, buradan Allah'a bir işin gizli iken aşikâr olduğu manası çıkmaz. Zararlı bir şeyi emretmek ve faydalı bir şeyi yasaklamak söz konusu değildir. Bu, tıpkı ramazan ayında gündüzleri yeyip içmeyi haram kılmak, geceleri ise mübah yapmak gibidir.

Neshi kabul edenlerle, etmeyenler arasında geçen tartışmaların en önemli noktaları buralardır. Nesih konusunu sağlam bir şekilde dile getirdik. Çünkü değişik akımlar arasında çok şiddetli tartışmaların yapıldığı meselelerden birisidir. Yahudilerle birlikte bütün neshi inkâr edenleri ve onların itirazlarını, aklî ve naklî delillerle kendilerine nasıl cevap verildiğini gördük. Nesih, gerçek bir vakıadır. Yüce Allah'dan daha doğru sözlü kim vardır: **«Herhangi bir âyeti nesheder (hükmünü yürürlükten kaldırır) veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Alahın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?»** (1).

---

(1) **Bakara/106.**

Yahudiler şüphe sokmağa ve Rasûlüllah (s.a.v.) ile yaptıkları tartışmalarda sıkıştıkları noktalardan kurtulmaya teşebbüs etmişlerdir. Rasûlüllah'a (s.a.v.) yaptıkları itirazlardan iki tanesini burada aktaracağız.

Birincisi: «Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdür» (1) âyeti indiği zaman yahudiler; «bu yiyecekler ilk defa bize haram kılınmış değildir, aşırı gitmemizden ötürü bize ceza olsun diye de yasak edilmemiştir, bilâkis onlar Hz. İbrahim'e, ondan önceki peygamberlere ve ondan sonraki peygamberlere haram kılınmış idi,» dediler.

İkincisi: Kıble, Beyt-i Makdis'den Mescid-i Haram'a çevrildiğinde «Ey Muhammed! Beyt-i Makdis Kâbe'den daha şereflidir, yönelmeye daha lâyıktır. Çünkü Kâbe'den önce inşâ edilmiştir. Mahşer yeri orasıdır. İshak'ın (a.s.) soyundan gelen bütün peygamberler ona hürmet ederler ve orada namaz kılarlardı. Allah İbrahim'e oğlu İshak'ın nesline bereket vereceğini vadetti. Şayet sen onların yolunda olsaydın, onların hürmet gösterdikleri yere hürmet gösterirdin. Yöneldikleri Kıble'yi asla değiştirmezdin, Mescid-i Haram'a yönelmezdin. Senin oraya yönelmen, önceki peygamberlerin kıblesine karşı çıkmaktır» dediler. Kur'ân-ı Kerîm bu iki itiraza ve itirazların altında yatan inatlaşma ve yanıltmalara kesin cevabını verdi. İlk itiraza (2) verdiği karşılık: **«Tevrat'ın indirilmesinden önce, (ataları) Yakub'un kendisine haram ettiği (deve eti ve sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi. (Ey Muhammed!) De ki: «Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun. Bundan sonra kim Allah'a karşı yalan isnad ederse, işte onlar zâlimlerdir. De ki: Allah doğru söylüyor. (Bütün dinlerden İslâm dinine) meyleden İbrahim'in dinine uyun. O müşriklerden değildi.»** (3)

---

(1) **En'am/146.**
(2) **Bk. «Benû İsrâil fil-Kur'ân ves-Sünneh»; Doktor Mu-**
(3) **Âl-i İmrân/93-95.**
hammed Tantavî: Cilt: 1, shf. 225.

Âyetin anlamı: Tevrat'ın inişinden önce, Yakub'un kendisine haram kıldığı yiyecek müstesna olmak üzere bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi.

Tefsirinde **Fahreddin Râzi**'nin belirttiği gibi, âyetin üç şekilde tefsiri mümkündür ve üçü de güzeldir, düzgündür:

İlki: Yahudiler, Muhammed'in (s.a.v.) şeriatini inkâr ederken dayanakları neshi kabul etmemek idi. Allahü Tealâ onların bu iddiasını iptâl etti. Şöyle ki: Ataları Yakub'un kendisine haram ettiği yiyecek haricinde bütün diğer yiyecekler İsrâiloğullarına helâldi. Kendine haram ettiği şey de daha önce helâl bulunuyordu; sonra hem kendisine hem de oğullarına haram oldu. Böylece nesih gerçekleşti ve 'nesih câiz değildir' iddiaları boşa gitti. Sonra yahudilerin karşısına bu soru çıktığında, Yakub'un kendine haram etmesinden ötürü onlara da yasaklanan bu yiyeceğin yalnızca kendilerine haram edildiğini inkâr ettiler. Bilâkis «Hz. Ademden bu yana yasaktır» dediler. O zaman Rasûlüllah (s.a.v.) Tevrat'ı getirmelerini istedi. Çünkü Tevrat yiyeceklerin bazısının Yakub'un kendisine haram kılmasından ötürü yasaklandığını söylüyordu. Yalanlarının ortaya çıkacağından korktukları için Tevrat'ı getiremediler. Böylelikle Muhamme'din (s.a.v.) peygamberliğini teyid eden bir yığın delil meydana kondu. İşte onlardan bir tanesi de neshi inkâr ederlerken karşılarına çıkan bu soruydu ve kaçınılmaz zaruri bir şeydi.

İkinci olarak, yalancılıkları ve kimi zaman Tevrat'ta olanların bazısına «yoktur» dedikleri, kimi zaman da olmayan şeylere «vardır» dedikleri insanlar tarafından anlaşıldı.

Üçüncü olarak, Rasûlüllah (s.a.v.) ümmî bir kimseydi. Okuyup yazması yoktu. Vahiy yolu dışında, Tevrat'ın içinde kapalı olan bu meseleyi bilmesine imkân yoktu. İbarenin bu şekilde açıklanıp tefsir edilmesi güzeldir ve ilmidir.

İkinci tefsir: Yahudiler, Rasûlüllah'a (s.a.v.) «Sen İbrahim'in dininde olduğunu söylüyorsun. Eğer öyle isen nasıl deve eti yiyip onun sütünü içebiliyorsun? Halbuki onlar İbrahim'in dininde haramdırlar» dediler. Onun peygamberliğini iptal edecek bir şüphe sokmak istediler. Rasûlüllah (s.a.v.) bu itirazlarına cevap verdi. «Bu dediğiniz yiyecek ve içecek İbra-

him'e İsmâil'e, İshak'a ve Yakub'a helâl idi. Ancak Yakub herhangi bir sebebten ötürü onu kendine haram etti ve haramlık oğullarına kaldı» dedi. Yahudiler inkâr ettiler. Rasûlüllah (s.a.v.) Tevrat'ı getirmelerini ve deve eti ile sütünün İbrahim'e (a.s.) haram kılındığına dair tek bir âyet çıkartmalarını istedi. Yapamadılar ve rezil oldular. Çünkü bahsedilen şeylerin İbrahim'e (a.s.) haram olduğu iddiasında yalancıydılar.

Üçüncü tefsir: «Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram **kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdür»** (1) âyeti inince ve aynı şekilde **«Zulümleri, Allah yolundan çokca menetmeleri, haram edilmişken faiz almaları ve insanların mallarını haksızlıkla yemelerinden ötürü yahudilere (daha önce) helâl olan (bir takım) temiz şeyleri haram kıldık»** (2) âyeti indiğinde, Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın bahsedilen şeyleri yahudilere haram kılış nedeninin, yaptıkları azgınlıklar, zulümler ve kötü işler olduğunu açıklıyordu ve Yakub'un nefsine haram ettiği bir türün dışında haram yiyeceğin bulunmadığını haber veriyordu. Bu âyetler iki yönden yahudilere ağır geldi.

1. Bahsedilen şeylerin daha önce mübahken sonradan haram kılındığını ortaya döküyorlardı. Ki bu, inkâr ettikleri neshin varlığını ispatlıyordu.

2. Kötü işler işleyen bir millet olduklarını dile getiriyorlardı. Her iki yönden de, bunun haklarında gerçek olduğu anlaşılınca, bahsedilen şeylerin yeni olarak haram kılındıklarını inkâr ettiler. Tersine ilk insandan beri yasak olduğunu savundular. Rasûlüllah (s.a.v.) doğru söylediklerine dâir Tevrat'tan bir âyet getirmelerini istedi; aciz kaldılar ve rezil oldular (3).

İkinci itirazlarına cevap: Beyt-i Makdis'in, Kâbe'den önce yapıldığını savundular. Kâbe'den daha üstün olduğunu iddia ettiler. Alalhü Tealâ bu iddialarını reddeden bir âyet indirdi. **«Doğrusu insanlar(ın ibadet etmeleri) için ilk kurulan müba-**

---

(1) En'am/146.
(2) Nisa/160.
(3) Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 8, shf. 145, 146.

rek ev (mescid), Mekke'de alemler için (kendisine yöneldiklerinden ötürü) rehber olan Kâbe'dir. Orada apaçık deliller vardır. (Onlardan biri de) İbrahim'in makamıdır (Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yaparken üzerine çıktığı taştır) kim oraya girerse güvenlik çinde olur. Oraya yol bulabilen insana Kâbe'yi hacc-etmesi Allah'ın bir farzıdır. Kim (Allahı veya hac farizasını) inkâr ederse, (bilsin ki) Allah alemlerden müstağnidir. (Kimsenin ibadetine ve imanı»na muhtaç değildir. Bunun faydası ancak kendisinedir. (1)

Bu ayet-i kerime Beyt-i Haram'ın, yeryüzünde ibâdet için kurulan ilk mescid olduğunu açıkca belirtmekte ve Beyt-i Makdis'ten önce var olduğunu haber vermektedir. Buhari ve Müslim'deki **Ebû Zer** hadisi de bunu teyid eder. «Ya Rasûlullah! Dünyada ilk mescid hangisidir?' dedim. 'Mescid-i Haram'dır' buyurdu. 'Sonra hangisidir?' dedim 'Mescid-i Aksa'dır' dedi. 'Aralarında kaç sene var?' deyince 'kırk sene' buyurdu. Sonra 'Neredeyken namaz vakti girerse orada namazını kıl, bütün yeryüzü senin için mesciddir,' dedi» (2).

Tefsirinde **İbni Kesir, Hz. Ali**'nin **«Doğrusu insanlar(ın ibadet etmeleri) için ilk kurulan mübarek ev...»** âyetini tefsir ederken şunları söylediğini rivayet eder: «Mescid-i Haram sırf Allah'a ibadet maksadıyla yapılmış ilk evdir. Daha önce insanların evleri kıbleleri idi...» **Süddî** yeryüzünde ev namına ilk olarak onun kurulduğunu söylemiştir. Ama doğru olan Hz. Ali'nin sözüdür. **Beyhakî'nin, Kâbe'nin** yapımı ile ilgili olarak **«Delâil-ün Nübüvve»** adlı eserinde, sırasıyla **İbnü Lehîa, Yezid b. Ebi Habîb, Ebul Hayr, Abdullah b. Amr b.** As'dan Rasûlüllah'a (s.a.v.) kadar ulaşarak rivayet ettiği «Allah Cebrâili Adem ve Havva'ya gönderdi. Onlara Kâbe'yi yapmalarını emretti. Onlar da yaptılar. Sonra kendilerine tavaf etmelerini emretti. Adem'e «sen insanların ilkisin ve bu da insanlar için yapılan ilk evdir» denildi» şeklindeki hadise gelince; gördüğünüz gibi bu **İbnû Lehiâ**'nın tek başına rivayet ettiği haberlerdendir ve kendisi zayıf bir râvidir. Görünüşe bakılırsa —Allah daha iyi bilir— bu haberin kaynağı **Abdullah b. Amr**'de son bulup

(1) Âli İmran/96, 97.

(2) Sahih-i Buhârî, «Kitabu Bed-il Halk; Cilt: 4, shf. 197.

Rasûlullah'a (s.a.v.) ulaşmamaktadır ve Abdullah (r.a.) Yermuk savaşında eline geçirdiği, ehl-i kitabın haberlerini çok bilen iki kişiden nakletmiş olmalıdır.» (1)

Ayet-i Kerime Mescid-i Haram'ın insanlar için ilk kurulan ev olduğunu açıkca belirtmektedir. Sahih sünnet de Beyti Makdis'ten evvel bina edildiğini gösterir. Böylelikle yahudilerin, Mescid-i Aksâ'nın, Mescid-i haram'dan daha faziletli olduğu ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) namazda Kâbe'ye yönelişinin, önceki peygamberlerin kıblesine muhalefet olduğu iddiaları boşa çıktı. Daha fazla izah için gelecek bölüme bakınız.

Yahudilerin Tartışması

Burada, kıblenin değiştirilmesi üzerinde gerçekten durmak gereklidir. Çünkü yahudilerle Rasûlüllah (s.a.v.) arasında bu hususta şiddetli tartışmalar olmuştur. Evet bu hadise, yahudiler, münafıklar ve müşrikler tarafından çekişmelere kaynak yapılarak asılsız iddialar ve itirazlarda bulunulmuş ve bunlar tutturulmaya çalışılmıştır. Yahudilerin iddiaları: Eğer ilk kıble —ki Beyt-i Makdis'dir— hak ise, ey Müslümanlar siz hakkı terketmiş oldunuz. Şayet bâtıl ise, önceki ibadetiniz batıldır. (Boşa gitmiştir.) Muhammed hak peygamber olsaydı, enbiyânın kıblesini terk ederek başka tarafa yönelmez ve bugün bir şey yapıp yarın tersini işlemezdi.

Münafıkların sözleri: Onlar da şüphe sokma işinde rollerini oynadılar. Yahudilerle ve müşriklerle başbaşa kaldıklarında bunu yapıyorlardı. Dediklerinden biri: «Müslümanlara ne oldu ki, bir tarafa yöneliyorlar, sonra orayı terkediyorlar?».

Müşriklere gelince; onların Rasûlüllah'ın (s.a.v.) daveti karşısında baştan beri malûm tavırlarını görmekteyiz. Bunların kalplerindeki şüphe ateşini kitap ehli körüklüyor ve Muhammed'in kendi kıbleleri olan Beyt-i Makdis'e uyduğunu, yakında dinlerine de gireceğini söylüyorlardı. Beyt-i Makdis'e yönelmeyi, kendi hidayet nurlarından bir parça almak olarak değerlendiriyorlardı. Rasûlüllah (s.a.v.) Beyt-i Haram'a yönelmekle emrolunduğunda müşrikler; «Muhammed dininde şaşırdı, kıblemize yöneldiğine göre herhalde dinimize de girecek»

---

(1) İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 1, shf. 388.

dediler. (1) Kıble'nin değiştirilmesi, İslâm'a karşı olanların ve iman noktasında tereddüt eden şüpheci kişilerin kalbinde büyük bir etki yaptı. Gerek hemen, gerekse gelecekte kullarının menfaatine görüp dilediği bir hükmü Allah'ın vermesini ve istediğini onlara emretmesini mümkün görmeyen herkese zor geldi. Bu gerçeği Yüce Allah dile getirir. **«Daha önce yöneldiğin tarafı (ki Kâbe'dir) Sana (tekrar) kıble yaptık. (Rasûlüllah (s.a.v.) Mekke'de iken Kâbe'ye yönelip namaz kılıyordu. Hicret ettiğinde yahudilerin kalbini islâma ısındırmak için Beyt-i Makdis'e yönelmekle emrolundu. Onaltı veya onyedi ay böyle namaz kıldı. Sonra değiştirildi) Ta ki, kim peygambere uy(up onu tasdik ede)cek ve kim ökçeleri üzerinde gerisin geriye (küfre) dönecek, onu bilelim. Doğrusu Allah'ın hidayet ettiği kimselerden başkası için bu ağır bir şeydir.»** (2)

Âyetin manası şudur: Kıblenin değiştirilmesi bir imtihandır. Bu imtihanda, kimler peygambere uyacak, ona itaat edecek ve peygamber her nereye yönelirse o da yönelecek ve kimler de ona karşı gelip isyan edecek ve dininden dönecektir, göreceğiz. Bu iş her ne kadar insana ağır gelirse de, Allah'ın kalbine hidayet verdiği ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) getirdiği her şeyin şüphesiz bir gerçek olduğuna tamamen inanmış, kendisini tasdik etmiş kişilere kolaydır.

Beyt-i Makdis'e yönelmeye gelince, alimler bunun Mekkede mi yoksa hicretten sonra Medine'de mi emredildiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Yine Beyt-i Makdis'e yönelmek vahiy ile mi olmuştur, yoksa Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ictihadı ile mi olmuştur ihtilâflıdır. Bunu açıklamağa çalışacağız:

A — Namazın Rasûlüllah'a (s.a.v.) farz kılınması Mekke'de ve Mirac gecesinde olmuştur. Enes'den (r.a.) gelen bir hadis şöyledir: «Namaz, Rasûlüllah'a Mirac gecesinde elli rekât olarak farz kılındı. Sonra beş rekâta düşürüldü. Daha sonra «Ey Muhammed!» benim katımda söz değişmez. Bu beş rekâtta sana elli rekât(ın sevabı) vardır.» denildi.» Hadisi **Ahmed, Ne-**

---

(1) **Bk. Kurtubî Tefsiri; C. 2, shf. 169, 170.**
(2) **Bakara/143.**

sâî ve **Tirmizi** rivayet etmişlerdir. Tirmizi sahihtir demiştir. (1)

Rasûlüllah'a (s.a.v.) namaz farz kılındığında, kıbleye yöneldi. **İbni Abbas'dan** (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlüllah (s.a.v.) Mekke'de iken Beyt-i Makdis'e yöneliyordu ama Kâbe'yi de arkasına almıyordu. Bilâkis, Esved ve Yemanî direkleri arasına almak suretiyle Kâbe'yi, Beyt-i Makdis ile kendisinin arasına getiriyordu.

İbni Kesir, cumhurun görüşünün bu olduğunu söyler. Kıblenin değiştirilmesiyle ilgili aşağıdaki açıklamaları yapar:

«Bu konuda birçok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. İşi özetleyecek olursak, Rasûlüllah (s.a.v.) Beyt-i Makdis'deki Kayaya yönelmekle emrolunmuştu. Mekke'de iki direk arasında namaz kılıyordu ve Beyt-i Makdis'deki kayaya yönelirken önüne Kâbeyi alıyordu. Medine'ye Hicret ettiğinde her ikisini biraraya getirmek imkânsız oldu. Allah da kendisine Beyt-i Makdis'e yönelmesini emretti. İbni Abbas'ın ve Cumhurun görüşü budur. (2)

Diğer bir kısım alimler ise «Rasûlullah'a namaz ilk emrolunduğunda Kâbe'ye yöneliyordu. Mekke'de bulunduğu sürece İbrahim'in ve İsmail'in kıblesine yönelerek namaz kıldı. Medine'ye geldiği zaman, onaltı yahut onyedi ay Beyt-i Makdise doğru namaz kıldı sonra Allahü Tealâ onu Kâbe'ye geri döndürdü,» demektedirler. Tefsirinde **Kurtubî** bunu zikretmiştir. (3)

Bu hikmete daha yakın olsa gerektir. Çünkü Mescid-i Haram, babası İbrahim'in kıblesi idi ve Rasûlüllah (s.a.v.) araptı; hem de arap toplumu arasında yetişmişti. Şüphesiz ki onların Mescid-i Haram'dan duydukları haz, başka herhangi bir mescidden duyduklarından daha fazlaydı. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Mekke'de iken yöneldiği yer hususunda alimlerin ihtilâfı ne olursa olsun, Medine'ye geldiğinde, Mescid-i Haram'a yönelinceye kadar, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığı muhakkaktır.

Sahîh'inde İmam Buharî, Berâ'dan (r.a.) rivayet ettiği bir hadisde; «**Berâ (b. Âzib)** radiyallâhü anh'dan (naklen) şöyle

---

(1) Bk. Sunen-i Nesâî: Cilt: 1, shf. 181-182.
(2) İbni Kesîr Tefsiri: Cilt: 1, shf. 189.
(3) Kurtubî Tefsiri: Cilt: 2, shf. 150.

demiştir: Nebiyy-i Mükerrem sallallahü aleyhi ve sellem Medine'ye ilk teşrifinde ensâr'dan olan ecdâd(ı, yahut diğer lâfza göre dayıları yurd)una misâfir oldu ve onaltı, onyedi ay Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldı. Halbuki kıblesinin Beytül Haram'a doğru olmasını arzu ederdi. (Kâbe'ye müteveccihen) ilk kıldığı namaz ikindi namazı olmuştur. Bir cemaat da onunla birlikte kıldılar. Ondan sonra birlikte namaz kılanlardan biri (namazdan) çıktı. Mescidin birinde bulunan bir cemaate namazdalar iken yolu uğradı. (Onlara) «Rasûlüllah sallallahü aleyhi ve sellem ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldığıma Allah için şahadet ederim» deyince (namazlarını bozmadan) oldukları gibi Beyt-i Şerif'e döndüler. Rasûlüllah (s.a.v.) sallallahü aleyhi ve sellem Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldıkları sırada Yahudilerle (diğer) Ehl-i Kitap ondan hoşlanırlardı. Beyt-i Şerif'e doğru yüzünü döndürünce bu fiilini beğenmediler.» (1)

B — Tefsirinde **Kurtubî'nin** zikrettiğine göre, Beyt-i Makdis'e yönelmek meselesinde âlimlerin üç çeşit görüşleri vardır.

1. **Hasan, İkrime** ve **Ebul Âliye**; «bu Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bir ictihadı ve görüşüdür» demişlerdir.
2. Oraya yönelmekle Kâbe'ye yönelmek arasında serbest bırakılmıştı ve yahudilerin iman etmelerini umduğu için Kudüs'e yönelmeyi tercih etti. **Taberî'nin** görüşü budur. **Zeccâc**; «Müşrikleri denemek içindi. Çünkü onlar Kâbe'ye alışmışlardı» der.
3. **İbni Abbas** (r.a.) ve cumhurun görüşüdür. Beyt-i Makdis'e yönelmesi kesin olarak vahiyledir ve Allah'ın emriyle farz olmuştur. Sonra Yüce Allah bunu neshetti ve namazında Kâbe'ye yönelmesini emretti. Delil olarak; **«daha önce yöneldiğin tarafı (ki Kâbe'dir). Sana (tekrar) kıble yaptık. Ta ki, kim peygambere uy(up onu) tasdik ede)cek ve kim ökçeleri üzerinde gerisin geriye (küfre) dönecek, onu bilelim»** âyetini gösterirler. (2)

---

(1) **«Tecrîd-i Sarih Tercemesi; Cilt: 1, shf. 49, 50, Hadis No: 38 (çeviren).**

(2) **Kurtubi Tefsiri; Cilt: 2, shf. 150.**

İtibar edilen üçüncü görüştür. Çünkü delile en lâyık olan odur. **«Daha önce yöneldiğin tarafı sana (tekrar) kıble yaptık»** sözü, orasının belli bir süre Rasûlüllah'a (s.a.v.) kıble yapılışına işârettir. Bunun anlamı: «Allah böyle emretti» şeklindedir. Çünkü yönelinecek taraf vahiyle belirlenir ve ancak şer'î bir delille sâbit olur. Sonra Yüce Allah, **«Hoşnud olacağın kıbleye seni (ey Muhammed, elbette çevireceğiz»** (1) buyuruyor. Bu da aynı şekilde Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Beyt-i Makdis'e yönelmekle emrolunduğuna delâlet eder. Yahudiler inatlaştıkları ve insanlar arasında «Muhammed ehl-i Kitabın haberlerinden hidayet kapmak gayesiyle onların kıblesine yöneldi,» diyerek şüphe sokmağa çalıştıkları için, Beyt-i Haram'a yönelmeyi çok istiyordu. Ama buna rağmen Allahın emrine muhalefet edemiyordu. Kur'ân-ı Kerîm kıblenin değiştirilmesi için çeşitli hazırlıklar yapmıştır. Bunlardan birkaçını zikrediyoruz:

1. **«İnsanların beyinsizleri, 'Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?' diyecekler,»** (2) âyetidir. Kur'ân-ı Kerîm, kıble değiştirildiğinde bu beyinsizlerin ne söyliyeceklerini açıklamıştır. Allahü Tealâ, İslâm düşmanlarının söyliyecekleri şeylerden peygamberinin önceden haberdar olması ve onlardan gelecek inkâr ve yalanlamalardan etkilenmemesi ve değiştirme esnasında ortaya atılacak itirazlara karşı uyanık bulunması için kendisine haber vermiştir.

Peygamberine, onların diyeceği şeyleri önceden Allahü Tealâ'nın haber verişinin yararı hakkında **Zemanşerî** şunları kaydeder: «Kötü (hoşlanılmayan) bir şeyle âniden karşı karşıya gelmek insana zor gelir. Ama önceden bilinirse, hadise vuku bulduğunda ona karşı tepkisi daha az olur. Çünkü daha evvel kendisini buna alıştırmıştır. İhtiyaç ortaya çıkmadan hazırlanan cevap hasmı daha susturucu ve fitnesini daha def edici niteliktedir. Tüy oka, atılmazdan önce takılır.» (3) Buradaki beyinsizlerden maksat kimine göre müşriklerdir, kimine

---

(1) Bakara/144.
(2) Bakara/144.
(3) Keşşâf Tefsiri; Cilt: 1, shf. 317.

göre yahudilerdir, kimine göre de münafıklardır. Ancak âyet **İbni Kesîr'in** dediği gibi, hepsi hakkında geneldir. (1)

Allahın onlara beyinsiz deyişinin nedeni, gerçeği görememeleri, onu inkâr etmeleri ve peygamber'in (s.a.v.) risâletinin hakikat olduğunu bilmelerine rağmen yalanlamalarıdır.

Sahih-i Buharî'de, bahsedilen beyinsizlerin yahudiler olduğu zikredilmektedir: «Rasûlüllah (s.a.v.) Kâbe'ye yöneltilmeyi arzuluyordu. Bunun üzerine Allah «Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz,» (2) âyetini indirdi ve Peygamberi de Kâbe tarafına yöneldi. İnsanların beyinsizleri —ki onlar yahudilerdir— «yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?» dediler» (3). Ancak Allahü Tealâ asıl beyinsizlerin münafıklar olduğunu söylemektedir. **«Onlara, insanların inandığı gibi siz de inanın denince 'beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım' derler;** iyi bilin ki asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler. (4)

Âyetin genele yorulması daha uygundur. Çünkü bu üç sınıftan her birine beyinsiz demek yanlış olmaz. İniş sebebinin özelliğine değil, *lâfzın genelliğine itibar edilir*. Ama yahudiler öncelikle girerler. Çünkü âyette zikredilen beyinsizlerin yahudiler olduğunu bildiren hadis, sahih bir hadisdir.

2. **«De ki: «Doğu ve batı Allah'ındır»** (5) âyetidir. Namaz kılan kimse nereye dönerse dönsün, orası Allah'ın yönüdür. Hikmeti *ve iradesi* hangi tarafa dönülmesini gerektiriyorsa onu emreder.

3. **«Kendi dinlerine uymadıkça, yahudi ve hıristiyanlar senden asla hoşnud olmayacaklardır»** (6) âyetidir. Burada, Beyt-i Makdis'e yönelmekteki maslahatın artık sona erdiğine işaret edilmektedir. Ona devam etmek nefislerin azgınlığını dizginleyemeyecek ve Allah'ın tevfik ve hidayetine ulaşamayacaklardı. Çünkü onlar hakkı ve hakikati aramıyorlardı. İnatlaşmak ve şüphe sokuşturmak istiyorlardı.

---

(1) **Bk. İbni Kesir Tefsrii; Cilt: 1, shf. 189.**
(2) **Bakara/144.**
(3) **Sahîh-i Buhârî; cilt: 1, shf. 104, 105.**
(4) **Bakara/13.**
(5) **Bakara/142.**
(6) **Bakara/120.**

4. **«Hani, Biz Kâbe'yi insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık»** (1) âyetidir. Allahü Tealâ burada da, Kâbe'yi, hacılar ve umre yapanlar için toplanma yeri ve bir merci yaptığını hatırlatmaktadır. İnsanlar oradan dağılmakta, sonra dünyanın dört bir yanından tekrar oraya dönmektedirler. Ayrıca, çevresindeki yerler tam bir güvensizlik ortamı içindeyken Allah orayı güven içinde ve kutsal bir yer yapmıştır.

5. **«Hani, İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu. 'Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur, şüphesiz ki; Sen hem işitir, hem bilirsin' dediler»** (2) âyetidir.

Allahü Tealâ Kâbe'nin yapılmasını, iki muhterem peygambere —İbrahim'e ve İsmail'e— emretti. Orayı, kıyamda bulunanlar, ruku ve secde edenler için her türlü pislikten temizlemelerini istedi.

Kıble değiştirilmeden kısa bir müddet önce indirilerek, bu hadiseyi hazırlayan âyetlerin arzından şunları anlıyoruz: Beyt-i Haram'a doğru yapılan bu değişiklikte bir çok hikmet vardır. Asırlar geçtikçe ve nesiller değiştikçe, doğuda ve batıdaki bütün insanların kıblesi olmaya lâyıktır. Yahudilerin haktan yüzçevirmeleri, delilsizlikten ötürü kalplerine düşmüş bir şüpheden kaynaklanmamıştır. Bilakis inatları ve kibirleri buna neden olmuş ve bunlar hakkı kabule ve ona uymaya karşı kendilerini kör ve sağır yapmıştır.

Kur'an-ı Kerim kıblenin değiştirilmesinde ortaya çıkan büyük tepkinin yumuşatılarak olayın kabullenilmesi için kalpleri tatmin eden ve imanı kalbe yerleştirip köklendiren açıklamasını yaptıktan sonra oraya dönme emrini vermiştir. **«Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kıbleye seni (ey Muhammed) elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir, bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin.»** (3)

Tefsirinde, İbni Kesir'in açıklamalarını nakledelim: **«İbni Abbas'dan (ra), Ali b. Ebi Talha'nın** rivayetine göre: Kur'an'daki ilk nesih kıble meselesi ile olmuştur. Rasûlüllah (s.a.v.)

---

(1) **Bakara-125**
(2) **Bakara-127**
(3) **Bakara-144**

Medine'ye hicret ettiğinde, oranın, çoğunluğunu yahudiler teşkil ediyorlardı. Allah ona Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmasını emretti. Rasûlüllah (s.a.v.) on küsûr ay oraya yöneldi. Kendisi Hz. İbrâhim'in kıblesini istiyor ve gökyüzüne doğru bakıyordu. Bunun üzerine Allah **«Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kıbleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir. Bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin»** ayetini indirdi. Yahudiler bundan ötürü şüpheye düştüler ve «Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?» dediler. Allah **«Deki: Doğu ve Batı Allahındır»** ve **«Nereye dönerseniz Allahın yönü orasıdır»** yine **«Daha önce yöneldiğin tarafı (ki kâbedir) sana (tekrar) kıble yaptık. Ta ki, kim peygambere uyacak ve kim ökçeleri üzerinde gerisin geriye dönecek, onu bilelim»**, ayetlerini indirdi.»(1)

«Bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin» ayetinde, bütün İslâm ümmetine genel bir emir verilmektedir. Karada veya denizde - nerede olursa olsunlar - Mescid-i Haram'a yöneleceklerdir.

Bu ayetin toptan bütün ümmet-i Muhammed'e seslenerek gelişinin nedeni, ayetin baştarafındaki hitabın yalnızca peygambere yönelik olduğunun zannedilmesini önlemektir. Yine kıblenin değiştirilmesi çok önemli bir hadise olduğundan, hitabın daha etkili ve güçlü olması için onları tek bir kişi gibi yaparak seslenilmiştir.

Yüce Allah, kıbleye yönelme emrini üç kere tekrarlar:
1. **«Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kıbleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü mescid-i Haram semtine çevir. Bulunduğunuz Yerde yüzlerinizi o yöne çevirin»** (2) ayetidir.

2. **«Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir şüphesiz bu Rabbinden bir gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir»** (3) ayetidir.

3. **«Her nereden yola çıkarsan, (namazda) yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir. İnsanların (yahudilerin ve müşriklerin**

(1) İbni Kesî Tefsiri; Cilt: 1, Shf: 192.
(2) Bakara-144.
(3) Bakara-149.

zulmedenlerinden başkalarının size karşı gösterecekleri bir bahane olmaması için, her nerede olursanız, yüzlerinizi oranın semtine çevirin. Bu hususta onlardan korkmayın. Benden korkun. (Ve o tarafa çevirin,) ki size olan nimetimi tamamlayayım. Belki doğru yolu bulursunuz» (1) âyetidir.

Niçin bu kadar tekrar edildiği konusunda alimler arasında görüş farklılıkları vardır. **İbni Kesir,** bunun hikmeti ile ilgili üç görüş sıralar.

1. Tekid içindir. Çünkü **İbni Abbas (ra) ve diğerlerinin** açıklamalarına göre, İslâm'da görülen ilk nesih olayıdır.

2. Değişik durumlar için indirilmişlerdir. İlki Kâbe'yi görür, olanlar hakkındadır. İkincisi Mekke'de olmakla beraber Kâbe'yi göremeyenler hakkındadır. Üçüncüsü ise geri kalan beldelerle ilgilidir. Fahreddin Râzî'nin izahı budur. (2)

Kurtubinin tercih ettiği görüşe göre, ilki Mekke'de olanlar, ikincisi diğer şehirlerde oturanlar ve üçüncüsü ise yolculuğa çıkanlar içindir. (3)

3. Bunu böyle zikretmesi, öndeki yada arkadaki ayetlerin akışı ile ilgili olmasındandır. Şöyleki, önce **«Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz... Doğrusu Kitab verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir»** ayetini indirdi. Burada peygamberinin isteğini yerine getirdiğini zikretti ve ona, sevmiş olduğu Kıbleye yönelmesini emretti. Sonra **«Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir. Şüphesiz bu Rabbinden bir haktır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir»** dedi ve Allah'dan bir gerçek olduğunu anlattı. Yine Rasûlüllah'ın (s.a.v.) isteğine uygun düşen ilk durumdan daha da ileri giderek, bahsedilen değişikliğin aynı zamanda Allah'ın da isteğine uygun düşen bir vakıa olduğunu belirtti.

Üçüncü defa emrettiğinde, değişikliğin hikmetini açıklıyordu. Çünkü yahudiler, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) kendi kıblelerine yönelişini aleyhinde bir delil olarak kullanıyorlardı. Zira onun, İbrahim'in (a.s.) Kıblesine yöneltileceğini kitaplarından

---

(1) **Bakara-150**
(2) **Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 4, shf. 154.**
(3) **Kurtubî Tefsiri; Cilt: 2, shf. 168.**

biliyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.) yahudilerin kıblesinden daha şerefli olan İbrahim'in (a.s.) kıblesine çevrildiğinde arap maşriklerinin bahanesi kesilmiş oldu. Çünkü onlar Kâbe'ye hürmet gösteriyorlardı. Oraya yönelmesi kendilerinin hoşuna gitmişti.» (1)

Bunlar, yahudilerin ve onların yaptıklarını yapan münafıklarla müşriklerin, kıblenin değiştirilmesi konusundaki tartışmalarına kısa bir bakıştır. Ayetleri uzun uzadıya açıklamaya ve onlardan şeri hükümler çıkarmaya kalkışmadık. Çünkü bu bizi özetleme sınırından çıkartacak ve tefsiri çok uzatacaktır. Biz yalnızca, kıblenin değiştirilmesindeki çok açık ibretleri ve onun tartışma ile ilgisini dile getirmeğe çalıştık.

Kısacası, kıblenin Beyt-i Makdis'e çevrilmesinde bir çok yarar ve hikmet vardır. Bunlardan biri, Mekke'de iken kimlerin gerçekte peygambere uyduğunu ve kimlerin yalanlamaya devam ettiğini ortaya çıkarmaktır. Onları kesin olarak ayırdetmek ancak bu şekilde mümkün olabilmiştir. Rasûlüllah (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde, bir müddet sonra maslahat değişmiş ve hikmet Kâbe'ye dönülmesini gerektirmiştir. **«Daha önce yöneldiğin tarafı (tekrar) sana kıble yaptık. Ta ki kim peygambere uyacak ve kim ökçeleri üzerine gerisin geriye dönecek onu bilelim.»**

Beyt-i Haram'a yönelmek hakkında **«İnsanların size karşı bahaneleri olmasın»** denmiştir. Yani »Karşı çıkanların etmiş oldukları itiraz, bu değişiklik nedeniyle ortadan kalksın» demektir.

Üçüncü defa bahsedilen emir verilirken, üç hüküm belirtilir:

1. **«İnsanların size karşı bahaneleri olmasın.»** Bu kimseler yahudiler ve onların yolunu izleyenlerdir.

2. **«Size olan nimetimi tamamlayayım.»** Yani yüzlerinizi Mescid-i Haram tarafına çevirin ki, insanların size karşı söyleyecekleri birşey bulunmasın ve kıbleniz yahudilerin ve diğerlerinin kıblesinden ayrı bulunsun. O halde **«size olan nimetimi tamamlayayım»** sözü **«insanların size karşı bahaneleri olmasın»** sözüne atfedilmiştir.

---

(1) **İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 1, shf. 195.**

3. **«Belki doğru yolu bulursunuz.»** Yani bütün işlerinizde doğru olanı bulabilesiniz anlamındadır. Geçmiş ümmetlerin kaybettikleri gerçeğe sizi ulaştırdık ve bunu yalnızca size yaptık. O nedenle insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmet oldunuz.

Böylece, kıblenin Mescid-i Haram'a çevrilişi hakkında inen ayetler, o meselede yahudilerin ve diğerlerinin itirazlarını boşa çıkarmış ve müminlerin imanını kuvvetlendirmiştir.

MÜŞRİKLERİN TARTIŞMALARI

Bunlardan bazı örnekler aktaracağız:

A — Kesilen hayvanlar hakkındaki tartışmaları:

Kur'ân-ı Kerîm, arap müşriklerinin içinde bulunduğu sapıklığı açıklamaya özen gösterir. İşte kesilen hayvanlar meselesi de, Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu ve uzun uzadıya bahsettiği meselelerden biridir.

Buna ihtimam gösterilmesi ve inançla ilgili konuların arasına sokulmasına gelince: Gerek arap müşrikleri, gerekse hevalarına uymuş olan bâtıl dinlerin müntesibleri, hayvan kesmeyi dini bir ibadet saymışlar, hâttâ dinin ve akidenin temellerinden biri olarak değerlendirmişlerdir. Böylece ilâhlarına ve kutsallaştırdıkları din adamlarına kurbanlar takdim ederek onların adlarını haykırmışlar ve hayvanlarını kesmişlerdir. Kısacası, hayvan kesmek Allah'a yaklaşmanın gerçekleştirildiği ibadetlerden biridir. Sonra, putperestliğin hakim olduğu dönemlerde Allah'dan başkasına yaklaşmada kullanılmıştır ve açık bir şirktir. İşte bu sûredeki şirk —tevhid ve küfür— iman konuları arasında zikredilişinin nedeni odur. (1) Put gibi Allah'dan başka bir şeye yaklaşmak için kurban kesene veya kesim esnasında başkasının adını anana şiddetli tehditler nakledilmektedir. Rasûlüllah (s.a.v.) «Allahdan başkasına hayvan kesene Allah lânet etsin!» buyurmuştur. Hadisi Müslim rivâyet eder. Rasûlüllah (s.a.v.) bu sözüyle, Allah'tan başka mabudlarına kurban kesenleri veya kesim anında putların isimlerini haykıranları kasdetmektedir.

---

(1) Bak: Menar Tefsiri: Cilt: 8, shf. 18.

İslâm, şirke götüren bütün yolları tıkamada çok hassas davrandığından, eskiden puta tapılan bir yerde veya cahiliyet bayramlarının yapıldığı bir yerde hayvan kesilmesini yasaklamıştır. **Sâbit b. Dahhakdan** (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerif bunu teyid eder. «Bir adam» «Buvâne» denilen yerde deve kesmeyi adar. Peygamber (s.a.v.) ashabına: «Dediği yerde, cahiliyet döneminde kendisine tapılan bir put bulunuyor muydu?» der. «Hayır» derler. «Müşriklerin bayramlarından herhangi biri orada yapılır mıydı?» buyurur. Yine «hayır» derler. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) adama «Adağını yerine getir. Şüphesiz ki haram bir şey ve insanın güç yetiremiyeceği bir şey adanmaz ve yerine getirilmez» buyurur.» Hadisi **Ebû Davut** rivayet etmiştir. (1) Senedi, **Buhârî** ve **Müslim'in** şartlarına uymaktadır. Kesilen hayvanlar hakkındaki tartışma iki nokta etrafında düğümlenir:

1. Allah'dan başkasına hayvan kesmenin hükmü.
2. Allah'dan başkasının adı anılarak kesilen bir hayvanın etinden yemenin hükmü.

1. Mezkur hayvanı kesmenin hükmüne gelince: Kesilen hayvan, kimin için kesilmişse kendisiyle ona hürmet kastedilen bir yaklaşma vesilesi olur. Mecusiler ve putperestler bu yolda yürümüşler ve Allah'dan başka mabudlarına böylece hürmet gösstermişlerdir. Mecusiler Allahdan başka ateşe taptıklarından ateş için kurbanlar kestiler. Putperestler de putlarına kestiler ve onlarla kendilerine yaklaşmak istediler.

Kurban kesmek, bir yaklaşma vesilesi olduğundan bir çeşit ibadet haline gelmiştir. İbadetin ise Allahü Teâla'ya yapılması şarttır. Kim ibadetlerinden herhangi birisini Allah'dan başkasına yaparsa, şirke düşer. Allahü Tealâ Kur'ân'da iki âyette, namazla kurbanı beraber zikreder ve bunların ikisinin de yalnız kendisine yapılmasını emreder. «De ki: **Namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi Allah içindir. Onun hiç bir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum. Ona teslim olanların ilkiyim.»** (2) Yine: «**Rabbin için namaz kıl ve**

---

(1) Bak: «Muhtasar-ı Sünen-i Ebî Davûd»; Hafız Munzirî; Cilt: 4, shf. 382.

(2) En'âm/162, 163.

kurban kes» (1). Ve önceki âyette geçen **«nusik»** kelimesi **«nesike»nin** çoğuludur. Kesilen hayvan demektir. Bunu, **Mücâhid, Dahhak, Said b. Cübeyr** ve diğer âlimler söylemişlerdir. Tefsirinde **Kurtubî** nakletmiştir. (2) İkinci âyette söz konusu olan **«nahr», İbni Abbas, Atâ, Mücâhid, İkrime** ve **Hasan'ın** söylemiş oldukları gibi deve ve benzeri hayvanları boğazından kesmektir. **İbni Kesir** bunu bildirmekte ve doğru görüşün o olduğunu belirtmektedir. (3)

Allah namazla kurbanı beraber zikretmiştir. Çünkü namaz, bedeni ibadetlerin, kurban da malî ibadetlerin en büyüğüdür.

İlk ayet-i kerimedeki **«Onun hiçbir ortağı yoktur»** sözü, **Allah'tan** başkasına hayvan kesmenin şirk olduğunu delâlet **etmektedir.**

İkinci âyette, bunun şirk olduğuna işaret eden noktaya gelince; kurban kesmenin yalnızca Allah için yapılması emrolunmaktadır. Arap müşriklerin Allah'tan başka tapmış oldukları putlara hayvan kestikleri malûmdur. O nedenle kendilerine karşı çıkılarak söylenen **«Rabbin için namaz kıl ve kurban kes»** emrinden, Allah'dan başkası için kurban kesmenin şirk olduğu anlaşılmaktadır. Müşrikler, Rasûlüllâh'la (s.a.v.) ve müminlerle, kesilen bu hayvanların durumları hakkında, tartışıyorlar ve putlara tapmalarının ve onlara kurban kesmelerinin, kendilerini Allah'a iyice yaklaştırmaları için olduğunu savunuyorlardı.

İnsan ve cin şeytanları bu putperestlik hareketinin arkasındaydılar. Mezkur hareketleri teşvik ediyorlar ve işledikleri kötü işlere destek oluyorlardı. Rasûlüllah'a (s.a.v.) yönelttikleri itirazları ve kuruntuları onların kulaklarına fısıldayıp durmuşlar, Allah da Kur'ân'da bunları dile getirmiştir. **«Doğrusu şeytanlar sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar, eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz müşrik olursunuz.»** (4)

Fısıldayan bu şeytanlar ister yahudi veya iranlı, yahut yine oralı bir mecusi olsun, isterse cin şeytanları olsun, birdir.

---

(1) **Kevser/2.**
(2) **Bak: Kurtubî Tefsiri; Cilt: 7, shf. 152.**
(3) **Bak: İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 4, shf. 558, 559.**
(4) **En'âm/121.**

Ayet, bahsedilen bu müşriklere itaat etmenin ve Allah'dan başkasına hayvan kesmek veya leş eti yemek için yaptıkları çağrıdan etkilenmenin şirk olduğuna işaret etmektedir. Çünkü yalnız Allah'ın yetkisinde bulunan haram ve helâl koymada ona ortak koşulmuş olur. Allah'tan başkasına yaklaşmak ve ona ibadet etmek için kurban kesmek suretiyle hem amelde hem de inançta şirk koşulur. **«Eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz müşrik olursunuz.»**

2. Allahdan başkası için kesilen hayvanın etini yemenin hükmüne gelince; Kur'ân-ı Kerîm bunu haramlar arasında sayar. **«Şüphesiz size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allahdan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır. (Müslümanlara isyan) etmeden ve (yol kesmek suretiyle onlara karşı) taşkınlık yapmaksızın darda kalana günah yoktur, (yiyebilir.) Allah, bağışlıyandır, merhamet edendir.»** (1) Ayet-i Kerimedeki delil **«Allahdan başkası için kesilen hayvan»** sözüdür.

Yine **«Leş, kan, domuz eti, Allahdan başkası adına kesilenler, boğazı sıkılarak veya herhangi bir yerine vurularak öldürülmüş olanlar, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, yırtıcı hayvan yemiş olanlar —ancak (bunlardan) canları çıkmadan önce kestikleriniz müstesnadırlar—, dikili taşlar üzerinde kesilenler ve fal oklarıyla kısmet (ve hüküm) aramanız size haram kılınmıştır. Bunlar fasıklıktır»** (2).

Ayet-i Kerimedeki delil **«Allahdan başkası adına kesilenler»** ve **«dikili taşlar üzerinde kesilenler»** ifadesidir.

Ayette geçen **«nusub»** arapların eskiden dikip taptıkları taşdır. **İbni Faris'in** açıklamasına göre **«nusub»**; kurbanların kanlarının üzerine akıtıldığı ,putlar önüne dikilen taştır. (3) Her ne kadar dikili taşlar üzerinde kesilenler, yukarıda bahsedilen 'Allah'dan başkası için kesilenler'in içine girse de ayrıyeten bir daha zikredilmeleri, bundan özellikle sakındırmak içindir. Çünkü müşrikler bunu çok yaparlardı.

Kurtubî'nin naklettiğine göre **İbni Atiyye**: «Taşlar üzerinde kesilenler, Allah'dan başkası adına kesilenlere dahildir. An-

---

(1) **Bakara/173.**
(2) **Maide/3.**
(3) **Bak: Mekâyis-ül Lügat; Cilt: 5, shf. 434.**

cak türünü zikrettikten sonra ayrıca onu belirtmenin nedeni; çok yaygın oluşu, oraya çok değer verilişi ve kalplerde saygı görmesidir,» der.

Yine (Allahdan başkası için) kesilen diye anlam verdiğimiz «ihlâl» kelimesi; sesi yükseltmek demektir. Telbiye getirirken sesini yükselttiğinde, «falanca Hac için veya umre için «ihlâl» etti» denir. Doğduğu zaman çocuk bağırarak ağladığında «istihlâl» etti denir. İşte buradaki «istihlâl» de aynı köktendir. Şâir Nâbiğa bir şiirinde:

«Yahut sedefteki bir inci tanesi
Ki onu denizden çıkartan dalgıç
Kendisini görür görmez yüzü güler
Haykırır (ihlâl) ve secdeye kapanır...» der.

Müşrikler putlarına kurban keserler, «Lat'ın ismi ile», «Uzzâ'nın ismiyle» diyerek bağırırlardı.

Bunun yenmesinin haram oluşu, Allah'dan başkasına ibadet olmasından ötürüdür. Dolayısıyla ondan yemek, müşriklere o hususta ortak olmak ve kendilerine uymaktır. Oysa böyle yapmamak ve bunu inkâr etmek vâcibtir. Haram olmasının nedeni sesin yükseltilişi olmadığı gibi bağırmak şart da değildir. O sadece görülen durumu dile getiriyor. Yukarıda değindiğimiz üzere yasaklanış sebebi, Allah'dan başkasına ibâdet oluşudur ve Allahdan başkası adına kesilenlerin içine, kesim esnasında kitap ehlinin yaptığı gibi bir peygamberin adına kesilenler ve yine cahil müslümanların yaptığı gibi bir velinin adına kesilenler de girer. (1)

«Ateş adına Mecusinin ve putlar için putperestin kestiği hayvanın yenmiyeceği hususunda alimler arasında hiçbir anlaşmazlık yoktur. İmam Malik, İmam Şâfi' ve diğerlerine göre, ateş için ve put için kesmeseler de, onların kesmiş olduğu hayvanlar yine yenmezler. Ancak İbnü Museyyeb ve Ebu Sevr, bir müslüman için ve onun emriyle kesmeleri halinde yenme-

(1) Bak. «Menâr Tefsiri»; Cilt: 6, shf. 137.

sini câiz görürler. (1)» Bir kimse müslümanlık iddiasında olsa ve putlar için hayvan kesse ve keserken de Allah'ın ismini ansa, Allah'dan başkasına kesilmiş demektir. Çünkü puta yaklaşmak için kesilmekte ve bu kurban yüzünden müşrik olmaktadır. Lafzan besmele çekmesi boşunadır. Allah'dan başkasına yaklaşmak maksadı güdülen asıl seslenişe itibar edilir.

Şeyh-ul İslâm İbni Teymiye «...Ve Allah'dan başkası adına kesilenler» âyetini tefsir ederken şunları söyler. «Görünüşe bakıldığında, Allah'dan başkası için kesilenler, meselâ kişinin «bu kurban şunun içindir» demesidir. Amaç bu olunca, ister bunu ağzına alsın, isterse almasın birdir ve onun haramlığı, et maksadıyla kesilip de, «Mesih'in adıyla... vb.» sözler sarfedilerek kesilen hayvanın haramlığından daha açıktır. Meselâ bizim Allah'a yaklaşmak amacıyla kestiğimiz hayvanlar, besmele çekerek et maksadıyla kestiklerimizden daha temiz ve daha iridirler. «Mesih'in adıyla» veya «Zühre yıldızının adıyla» denerek kesilenler haram olunca, «Mesih için», «zühre için» denerek veya kastedilerek kesilenler öncelikle haram olurlar. İşte bu gerçek size, Allah'dan başkası adına kesileni haram görüp de, Allah'dan başkası için kesileni haram görmiyen kimsenin görüşünün zayıflığını gösterir. Bunlar, bazı arkadaşlarımızın da içerisinde olduğu bir grubdur. Hâttâ söylediklerinin tam tersi söylense daha doğru olur. Çünkü Allah'dan başkası için yapılan ibadet, Allah'dan başkasından yardım dilemekten daha aşırı bir küfürdür. Buna binaen, her ne kadar besmele çekse de, Allah'dan başkasına yaklaşmak için kesilen hayvanın eti haram olur. Bu ümmetin münafıklarından bir topluluk böyle yapmaktadırlar. Kurban keserek, tütsü yakarak vb... şeylerle yıldızlara yaklaşmağa çalışırlar. Bunlar mürted olup, kestikleri hiçbir zaman yenmezse de, o hayvanların yenmemelerinin bir değil iki tane nedeni bulunmaktadır. İlki, Allah'dan başkası için kesilmiş bulunmaları; ikincisi mürtedin kestiği bir hayvan olmalarıdır. Mekke'de ve başka yerlerde câhillerin cinler için kurban kesmeleri de bu türdendir. O nedenle Rasûlüllah'ın (s.a.v.) cinlere kesilmiş hayvanları yemekten nehyettiği rivayet edilmektedir. Bu meseleye ışık tutan hadislerden birini daha önce arzetmiştik. Orada Rasûlülah (s.a.v.) putların bulun-

---

(1) **Kurtubî Tefsiri; Cilt: 2, shf. 223.**

duğu yahut, kâfirlerin bayram yaptıkları yerde hayvan kesmeyi yasaklıyordu.» (1).

Allahın Adı Anılmadan Kesilenleri Yemek

Eğer bir mecusi veya putperest kesmiş ise, onun kestiği her halûkarda haramdır. Şayet bir müslüman ve kitap ehli kesmişse üç durum söz konusudur. a) Kesim esnasında Allah'dan başkasının ismini anar ve hayvan, —belirttiğimiz gibi— haram olur, eti yenmez. b) Keserken Allah'ın adını anar ve **«Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın** adı **anılmış olan şeyden yiyin»** (2) âyetinde açıklandığı üzere helâl olur ve eti yenir. c) Keserken ne Allah'ın ne de başkasının adını anar. İşte alimler Allah'ın adı terkedilerek kesilen hayvan hakkında üç görüş beyan etmişlerdir.

Birinci görüş: Bu durumda, kesilen helâl değlidir. İster kasıtlı olarak besmeleyi terketsin, isterse unutarak terketsin birdir. **İbnû Ömer,** mevlâsı **Nafi, Amir Eş Şâbî** ve **Muhammed b. Sîrin**'den, nakledilen budur. Ayrıca **İmam Mâlik** ve **İmam Ahmet'ten** gelen bir rivayet de böyledir. Delilleri **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları» yemeyin; bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır»** (3) âyetidir.

Ayrıca başka bir âyette avdan bahsedilirken **«avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine** Allah'ın adını **anın»** (4) denmektedir.

Buhârî ve **Müslim**'de geçen bir hadis-i şerifde, **Nâfî b. Hadîc, Rasûlüllah**'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakleder. «Çok kan akıtan her (kesici) ile hayvan kesilir ve üzerine Allah'ın adı da anılırsa, onun etinden yeyiniz.»

İkinci görüş: Besmele çekmek şart değildir. Sadece müstahabdır. Kesen kimse buna ehil (yâni mümin) olduktan sonra kasten veya unutarak bunu terketmesi ete bir zarar vermez.

---

(1) «İktida-üs Sırat-il. Müstegîm» shf. 259.
(2) En'âm/118.
(3) En'âm/121.
(4) Mâide/4.

Başta **İmâm Şafi'î** olmak üzere bütün şâfi'î alimlerin görüşü böyledir. **Hanbel** bunu **İmam Ahmed**'den rivayet eder. **Yine İmam Malik**'ten gelen bir rivayet de böyledir. **İbnü Abbas, Ebû Hureyre** ve **Atâ b. Ebî Rabâh**'ın nakledilen sözleri bunu teyid eder. **İmam Şafi'** **«Üzerine Allahın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin, bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır (fasıklıktır)»** âyetindeki fasıklığı Allah'dan başkası için kesileni yemeğe yormuştur, (hamletmiştir.). Bunun bir benzeri **«fasıklık yapılarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvan...»** (1) âyetidir. **İbnû Cüreyc «Üzerine Allah'ın anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin»** sözünü tefsir ederken **Atâ**'nın şunları söylediğini nakleder: «Allah burada Kureyşin putlara kestikleri hayvanlar ile mecusîlerin kestikleri hayvanlardan yemeyi yasaklamaktadır.» **İbni Kesir «İmâm Şafi'î'nin** bu görüşü kuvvetli bir görüştür» der. Tefsirinde «**Fahreddin Râzî, İmam Şâfi'î'**-den naklederek aşağıdaki satırları dile getirir:

«İmam Şâfi'î:» Âyetteki yasaklama, putlar adına kesilen hayvanlara aittir. Bunu gösteren çeşitli ipuçları vardır:

İlki; **«Bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır (fasıklıktır)»** âyetidir. Oysa müslümanlar, besmeleyi terkederek hayvan **kesen bir müminin** kestiğinden yiyenin fasık olmayacağında icmâ etmişlerdir.

İkincisi; âyetin devamındaki **«doğrusu şeytanlar sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar»** sözüdür. Bu tartışma ancak leş meselesi etrafında olmuştur. Nakledildiği üzere bir **takım** müşrkiler müslümanlara «Av köpeği ve av kuşunun (doğan'ın) öldürdüğünü yiyorsunuz da, Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz,» diyorlardı. **İbni Abbas**'dan (r.a.) gelen rivâyete göre ise «Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da, Allahın öldürdüğünü yemiyorsunuz», diyorlardı. O bakımdan bahsedilen tartışma **yalnız leş** etinin yenmesi hakkındadır. (Keserken Allah'ın adının anılıp anılmaması ile ilişkisi yoktur.

Üçüncüsü âyetin sonundaki **«eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz müşrik olursunuz»** sözüdür. Bu (da) sadece putlar adına kesilen hayvanlarla ilgilidir. Yâni, şayet putların ilâhlığı adına kesilen bu hayvanlara rıza gösterirseniz, onların ilâhlı-

---

(1) Enam/145.

ğına rıza göstermiş olursunuz; ki bu küfrü gerektirir, demektir.»

İmâm Şâfi'î ekler: «Öyleyse âyet ifade olarak genel ise de, devamında bahsettiğimiz üç kayıt olduğundan, o genellikten bu özel mananın kastedildiğini anlıyoruz. Bunu teyid eden hususlardan birisi de **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin; (çünkü) bunu yapmak fasıklıktır»** (1) sözüdür. Şöyleki; buradaki yasaklama, bu işin fasıklık olduğu zamana ait kılınmıştır ve bunun ne zaman fasıklık olduğunu Kur'ân'dan araştırdığımızda başka bir âyette açıklanmış olduğunu görüyoruz: **«De ki: Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti —ki pistir— ve fasıklık yapılarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum...»** (2) Dolayısıyla bu âyette fasıklığın Allah'dan başkası adına hayvan kesmek olduğu izah edilmiş olmaktadır. Durum böyle olunca **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin. (Çünkü) bunu yapmak fasıklıktır»** âyetinin sadece Allah'dan başkası adına kesileni içine aldığı meydana çıkmaktadır.» (3)

Üçüncü görüş: Kasıtlı olarak besmeleyi terketmek ile unutarak terketmek arasında ayırım yapılmalıdır. Eğer kesen kimse unutarak kesmişse bir zararı yoktur. Şayet bile bile terkederse, hayvanın etini yemek helâl olmaz. **Malikî** ve **Hanbelî** mezheblerinde en meşhur görüş budur. **İmam Ebû Hanife** ve arkadaşları böyle söylemişlerdir. Ayrıca **Ali b. Ebî Talib, İbni Abbas, Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Tâvus, Hasan-ı Basrî** ve bir grup ilim adamından rivâyet edilen fetva da budur. Tefsirinde **İbni Cerîr Et-Taberî** «Besmeleyi unutan bir kimsenin kestiğini haram görenler, bütün delillerin ifâde ettiği gerçeğin dışına çıkmış ve bu konuda Rasûlüllah'dan (s.a.v.) rivayet edilen kesin habere karşı gelmiş olurlar,» der. (4) Bununla **Hâfız Ebû Bekir Beyhakî'nin** naklettiği haberi kastetmektedir. Sırasıyla **Hâfız Ebû Abdullah, Ebul Abbas El-Esamm, Ebû Ümeyye Et-Tarsusî,**

---

(1) En'âm/121.
(2) En'am/145.
(3) Bk. Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 13, shf. 168, 169.
(4) Bk. Taberî Tefsiri; Cilt: 12, shf. 85.

Muhammed b. Yezid, Ma'kıl b. Ubeydillâh, Amr b. Dinar İkrime, İbni Abbas ve **Rasûlüllah** (s.a.v.): «Bir müslümana adı yeter. Şayet keserken besmele çekmeyi unutmuş ise, (sonradan) besmele çeksin ve etinden yesin. «Bu hadisin Rasûlüllah'a (s.a.v.) isnadı hatadır ve hatayı yapan **Ma'kıl b. Ubeydillah El-Cezerî'dir**. Bu zat her ne kadar **Müslim'in** râvileri arasında ise de, **Saîd b. Mansur** ve **Abdullah b. Ez-Zubeyr El-Hâmîdî** bu haberi, sırasıyla **Süfyan b. Uyeyne, Amr, Ebuş Şa'sâ** ve **İkrime'**den **İbni Abbas'ın** kendi sözü olarak rivayet etmişler ve isnadına **Ebuş Şa'sâ'yı** da ekleyerek, güvenilir bir râvidir demişlerdir. En doğrusu budur ve **Beyhakî** ile diğer hafızlar bunu belirtmişlerdir.» (1)

Bizim görüşümüze göre bu hadis hükmen merfu'dur (Rasûlülah'a (s.a.v.) ulaşır.) Çünkü bahsedilen haber, haramlığa delâlet eden bir nas karşısında helâlliğe hükmetmektedir. Bunu ise ancak bir peygamber bildirebilir.

İbni Cerîr ve diğerleri **Şâbî'den** ve **Muhammed b. Sîrin'**den, **onların**, kesilirken besmele çekilmesi unutulmuş hayvanları kerih gördüklerini nakletmektedirler. Selef **«kerih»** sözünü çoğunlukla haram anlamında kullanır. Bu haber, müfessir **İbni Cerîr'in** daha önce geçen «Besmeleyi unutan bir kimsenin kestiğini haram görenler, bütün delilerin ifade ettiği gerçeğin dışına çıkmış olurlar» sözüyle uyuşmamaktadır.

Ancak İbni Cerir uyguladığı metodda, çoğunluğun görüşüne karşı çıkan bir iki kişinin dediklerine itibar etmemekte ve orada icmanın olduğunu kabul etmektedir. Hafız **İbni Kesîr, Müfessir İbni Cerîr Et Taberî'nin** bahsedilen iki sözünü bu şekilde uyumlaştırmaktadır. (2) Besmele çekilmesi unutulmuş hayvanlar hakkındaki bu görüşleri düşündüğümüzde, içlerinde en ihtiyatlısının ve şüpheden en uzak olanının, üçüncü görüş olduğunu anlarız. Buna göre, üzerine kasten besmele çekilmeden kesilen hayvanın eti helâl değildir. Besmelenin unutulmasından ötürü kişi sorumlu tutulmaz. Zira unutmamak insanın elinde olan bir şey değildir. Şer'î naslar, özü itibariyle, unutmadan ötürü kişiye günah yüklemezler. **«Rabbimiz! Eğer unu-**

(1) **Bk. İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 2, shf. 170.**
(2) **Bk. İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 2, shf. 170.**

tacak veya yapılacak olursak bizi sorumlu tutma.» (1) Müminlerin bu duasına Allah'ın «**Tamam! (tutmayacağım)**» dediğini **Ebû Hureyre** (r.a.) kanalıyla Rasûlüllah'dan (s.a.v.) **Müslim** rivayet etmiştir. **İbni Abbas'dan** (r.a.) rivayet edildiğine göre ise, Rasûlüllah (s.a.v.) «Allah, doğrusu (istediğinizi) yaptım. (Duanızı kabul ettim)» buyurdu» demiştir. (2)

İkinci görüşe gelince, anlayış yönünden çok derin ve düşünce itibariyle çok incedir. Kasten veya unutarak besmele çekilmemiş hayvanın, kesicisi buna ehil olursa (yani müslüman olursa) kestiği helâldir, yenir. **İmam Şâfi'inin** görüşü budur. Bunun tersini ifade eder gibi görünen âyetlere gelince; meselâ **«Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın adı anılmış olan şeyden yiyin.»** (3) **«Size ne oluyor ki, Allah, darda kalmamanızın dışında haram olanları size genişçe anlatmışken adının üzerine anıldığı şeyden yemiyorsunuz»** (4) **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin. Bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır.»** (5) Bütün bu âyetler, putperest bir toplum içinde ortaya çıkmış olan bir sorunu tartışmaktadırlar. «Her halde, bazı müminler, müşriklerin dikili taşlar üzerinde putlarının isimlerini haykırarak kestikleri hayvanları, bu âyetler inmezden önce yiyorlardı. Hâttâ açıkca haram olduğu belirtilmeden evvel, bu gibi şeyler insanların çoğu arasında yaygın olup terkedilmemişti. Onun kötülüğünü basiret sahibi seçkin kişiler idrak etmiş ve haram kılınmadan önce ondan uzak durmuşlardır.» (6) İçkinin haram kılınışı da aynı bu şekilde aşamalı —üç aşamada— olmuş ve onu açık olarak haram kılan âyet ininceye kadar bazı müslümanlar içmeye devam etmişlerdir.

Yukarıdaki üç âyeti düşündüğümüzde, ilk âyetin, müslümanlara, üzerine Allah'ın adının anılıp, başkasının adının anılmadığı hayvanları yemeleri gerektiğini hatırlatarak, sonraki

(1) Bakara/286.
(2) Bk. İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 1, shf. 343.
(3) En'âm/118.
(4) En'âm/119.
(5) En'âm/121.
(6) Bk. Menâr Tefsiri; Cilt: 8, shf. 19.

iki âyete yol açtığını (hazırlık yaptığını) görüyoruz. Sonra ikinci âyet gelmiş ve Allah'dan başkası adına kesilenlerin etlerinden yemeyi men eden Hâkim Allah'ın vermiş olduğu hükmü kabulde herhangi bir tereddüdü çirkin görmüştür. Nihayet üçüncü âyet, açık olarak Allah'ın ismi anılmamış hayvanları yemeyi yasaklayıp, bunu yapmanın fasıklık olduğunu belirterek gelmiştir. Bütün bunlara **«De ki: Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti —ki pistir— ve fasıklık yapılarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum.»** (1) âyetini de eklersek, Allah'ın adı anılmaksızın kesilenin yasaklanmasından muradın, yukarıda Râzî'nin İmam Şâfiî'den naklettiği gibi Allah'dan başkası adına kesileni yememek olduğunu anlarız.

Hayvan keserken besmele çekmenin meşru (şeriata uygun) olduğunda hiç şüphe yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz âyette zikredilmiştir ve kesim esnasında besmele çekmek en azından sünnettir. Bile bile besmeleyi terkeden kimse, pek hayır yapmak istemeyen ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) temiz sünnetine sarılmaya meraklı olmayan biridir.

Kalbin razı olduğu ve hür araştırmanın gerektirdiği sonuç, zaruret hâli dışında, kesten besmeleyi terkederek hayvan kesenin, kestiğinden yememektir. Gerçek ilim Allah katındadır..

B — LEŞ YEMEK HUSUSUNDA TARTIŞMALAR

«Meyte; —yani zebihsiz ölen, daha doğrusu tezkiyesiz ölen— meyte canlı mukabili ölü değil, hiç bir tesir-i haricî olmadan ölen demek de değil, mezbuh mukabili ölü «zebih edilmeksizin canı çıkmış olan»dır. Tam manay-ı şer'iyyesiyle söylenecek olursa «müzekkâ»nın mukabili ölüdür.» (Elmalı Tefsiri; Cilt: 3, shf: 1556. -çev.-) (*)

Kur'ân-ı Kerîm'de leşin haram olduğu birçok yerde belirtilir. **«Şüphesiz size leşi, kanı, domuz etini ve Allah'dan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır.»** (2), **«Leş, kan... si-**

(1) Enam/145.

(*) Kurtubî'den meyte'nin tanımı için yapılan nakil eksik olduğundan Elmalı'yı tercih ettik. (çev.)

(2) Bakara/173.

ze **haram kılındı»** (1). **«De ki: Bana vahyolunanda leş, akıtılmış kan... dan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum»** (2).

Leş yemenin haramlığına hükmeden şer'i delilleri gördükten sonra bunun haram kılınışının nedenini araştırıyoruz ve görüyoruz ki; **bunun hikmeti selîm fıtratın** leşi pis bulması ve zararlı olacağının beklenmesidir. Çünkü ya bir hastalıktan ötürü ölmüştür ya da başına bir hâl gelmiştir. Her ikisinin de zarar vermeyeceği konusunda güvende olunamaz. Zira hastalık bulaşıcı olabilir. Ani ölümler ise vücutta zararlı nesnelerin kalmasına sebep olabilir. Meselâ zehirlenmeye yol açan zehirli gazlar gibi.

Menâr Tefsiri'nin müellifi; «alimlerimiz arasında meşhur olan kanaate göre, leşin zararı, içersinde yaşlığın kalmasındandır» der. (3) Her ne olursa olsun, şeriat ümmete bir şeyi haram kıldı mı, mutlak, ya o esnada ya da gelecekte zarar verecek bir durumdadır. İnsanlar bundaki hikmeti ister bilsinler, isterse bilmesinler farketmez.

Ölü etinin yenmesi hakkındaki tartışmaya gelince: Bu hususta müşrikler, insan veya cin şeytanların yahut her iki tür şeytanların birden telkinleriyle tartışma çıkarmışlardır. İddiaları, insanın kesmiş olduğu hayvanı, Allah'ın haram veya helâl kılmasının söz konusu olmadığı ve bu işin onunla ilgisinin bulunmadığı noktasında odaklanıyordu. Yine müşriklere göre, kendiliğinden ölen bir hayvanın temizlenmesini (tezkiye) Allah üzerine almıştı. Bu itirazı yapmalarının nedeni ise, leş yemeğe devam etmek ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.) bildirdiği haberlerden şüphe ettirmek için kendilerine fırsat yaratmaktır.

Müşriklerin tartışmada yardımcıları yahudilerle İranlı mecusiler idi. Bunlar kendilerine arka çıkıyorlardı. **İbnu Ebî Hâtim'in, Sa'îd b. Cübeyr**'den naklettiğine göre «Yahudiler, peygamber (s.a.v.) ile tartışmaya girerek. «Kendi öldürdüklerimizi yiyoruz, Allah'ın öldürdüklerini yemiyoruz. Öyle mi? dediler. Bunun üzerine Allahü Tealâ **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı**

---

(1) Maide/3.
(2) Enam/145.
(3) Menar Tefsiri Cilt: 6. shf. 134.

kesilmiş hayvanları yemeyin. Bunu yapmak fasıklıktır» âyetini indirdi.» **İbnu Ebi Hâtim,** bu şekilde sahabi atlıyarak rivayet etmektedir. **Ebû Davut** ise sahabiyi de ekleyerek aynısını rivayet eder. **Sa'id b. Cübeyr, İbni Abbas'**dan: «Yahudiler (bir gün) Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelerek «Kendi öldürdüklerimizi yiyoruz, Allah'ın öldürdüklerini yemiyoruz öyle mi?» dediler... ilâh.»

Hâfız İbni Kesîr bu hadisi naklederek, «üç yönden sıhhati üzerinde düşünmek gerekir» der:

Birincisi: Yahudiler bizzat kendileri leş yemeyi helâl görmüyorlar ki böyle bir tartışmaya girsinler.

İkincisi: Ayet En'âm sûresindedir. O sûre ise Mekkîdir. (Henüz yahudilerle muhatab olunmamıştı.

Üçüncüsü: Bu hadisi **Tirmizî** sırasıyla **Muhammed b. Musa El-Ceresî, Ziyâd b. Abdillâh El-Bekkâî, Atâ b. Essâib, Sa'îd b. Cübeyr** ve **İbni Abbas'dan** rivayet etmiştir. Tirmizinin rivayetinde; «Peygamberimize (s.a.v.) bir takım insanlar geldi...» diye başlanarak anlatılmakta ve habere muhaddisimiz «hasendir, garibdir» demektedir.

Taberânî'nin İbni Abbas'dan (r.a.) rivayetinde ise, **«Üzerine Allah'ın adının anılmadığı kesilmiş hayvanları yemeyin»** âyeti indiğinde, İranlılar Kureyş'e adam gönderdiler; «Muhammed'le tartışın ve ona 'elindeki bıçakla kestiğin helâl oluyor da, Allah'ın altından bir kılıçla kestiği —kendi kendine ölen hayvanı kastediyorlar— neden haram oluyor? deyin' dediler. Bunun üzerine 'doğrusu şeytandır sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar; eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz müşrik olursunuz' âyeti indi. Yani İranlı şeytanlar, dostları Kureyşlilere fısıldarlar. **İbni Cerîr Taberi** de değişik kanallarla **İbni Abbas'dan** (r.a.) aynı hadisi rivayet etmiş ve hiç birinde yahudilerden bahsedilmemiştir.

İbni Kesîr: «Değiştirilmeden gelen haber budur. Çünkü âyet-i kerime Mekkîdir. Ayrıca yahudiler leş etini mübah görmezler. Sırasıyla **İbnu Cureyc, Amr b. Dinâr, İkrime'**den şunları naklederler. «Kureyş müşrikleri, iranlılarla rumlara karşı anlaşmışlardı. İranlılar onlarla yazışıyorlardı. Bir seferinde İranlılar Mekkeli müşriklere: Muhammed ve arkadaşları Allah'ın

emrine uyduklarını iddia ediyorlar ve Allah'ın altın bıçakla kestiğini yemiyorlar; ama kendi elleriyle kestiklerini yiyorlar» diye yazdılar. Kureyş bu itirazı Rasûlüllah'ın ashabına yine yazılı olarak ulaştırdı. Bazı müslümanlar bundan etkilendiler. Bunun üzerine, **«bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır; doğrusu şeytanlar sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar, eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz siz müşrki olursunuz»** âyeti indi. (1)

Tartışmacıların iddiasına göre; kendi kendine ölen hayvanın kesimini Allah altın bir bıçak veya kılıçla yapmaktadır. Bunu söylerken acaba kesim işini bizzat Allah'ın mı yüklendiğini, yoksa melek göndererek mi yaptırdığını kastettiklerini bilemiyoruz. Böyle saçma itirazları, Rasûlüllah'a (s.a.v.) karşı çıkmak ve müslümanları ifsâd etmek için mecusîlerin veya yahudilerin yapması garip değildir. Ancak asıl garip olan, hakla batılı ayırdedebilecek ve gözlenen gerçekleri aklı ile idrak edebilecek kişilerin, bu tür şüphelerden etkilenip kabullenmeleridir.

Bizce onlar, söylediklerinin doğruluğuna bizzat kendileri inanmamaktadırlar. Ancak onlar böyle aklı kurcalayıcı şeylere yine de sarılmışlar ve onları Rasûlüllah'ın davetçisi olduğu hayırlı ve doğru yolun ve bütün insanlara ulaştırdığı ilâhî mesajların karşısında propaganda aracı olarak değerlendirmişlerdir.

Eğer «Allah'ın öldürdüğü» veya «Allah'ın kestiği» sözüyle kasdettikleri, Allah'ın onun ölümünü takdir etmesi ve gerçekleştirmesi ise, her şey —ister insan kesmiş olsun, isterse kendiliğinden ölsün— Allah'ın takdiri ve gerçekleştirmesi iledir.

Şayet Allah'ın öldürmesinden anladıkları —insan öldürsün veya öldürmesin— kesilmenin dışındaki bir sebeple hayvanın ölüşü ise, gerçekte ruhun çıkması hem kesimde, hem de diğerlerinde meydana gelmektedir. «Sebepler çoktur (değişir) fakat ölüm bir tanedir.» (2) O bakımdan burada, canın çıkması

---

(1) İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 2, shf. 171. (Özetle)

(2) İbni Nubâte El-Mısrînin şiirinden alıntıdır. Beyitin tamamı: «Kılıçla ölmeyen başka şeyle ölür. Sebepler çoktur fakat ölüm bir tane...»

açısından, kesmekle başka bir şekilde ölüm arasında durumu değiştirici bir ayrıcalık bulnmamaktadır. Sonra şeriat, kesemediğimiz için temizleyemediğimiz leşin zararını bize açıklamıştır. Öyle ise, başka değil, ancak kesmekle hayvan ruhunun çıkışını benimsemeliyiz. Zira zarar ancak bu şekilde ortadan kalkmaktadır. Allah kullarına yaşantılarında ve ölümlerinde (ahiretlerinde) hayrını görecekleri emir ve yasakları koyar. Dolayısıyla şârî olan Allah'ın leş yemeyi haram kılışı, zararlı oluşundan ötürüdür. Yoksa kesim dışında bir nedenle ruhun çıkışından ötürü değildir. Eğer kendi kendine ölen hayvanın temizlenmesini (tezkiyesini) Allah'ın yüklenmesinden maksatları hangi vesile ile öldüreceği ise, bu gaybî bir şeydir ve ancak vahiy yoluyla yahut gözle açıkca görmekle bilinir. (Gaybî bir şeyi) gözümüzle kesin olarak göremeyeceğimiz malûmdur. Vahiy ise ancak peygamberlere iner. Bu ise kendi isteklerine bağlı değildir. Geriye başka bir vahiy (!) kalıyor: O da şeytanların vahyi (fısıltı)dir. Kesilen hayvanlar, leş, vb. konularda bu tür şüpheleri, işte bu kanaldan almaları güçleri dahilindedir.

Güzel sözlerden birisi **Ebû Zemil**'den riavyet edilir. «**İbni Abbas**'ın (r.a.) yanında oturuyordum. **Muhtar b. Ebî Ubeyd** haccetmişti ve İbni Abbasa doğru bir adam yaklaşarak «ey Abbasın oğlu! Ebu Ishak geceleyin kendisine vahiy geldiğini iddia ediyor» dedi. O da «doğrudur» cevabını verdi. Bunun üzerine ürktüm ve «İbni Abbas 'doğrudur' diyor hâ/» dedim. O zaman İbni Abbas; «Vahiy iki tanedir. Allah'ın vahyi ve şeytanın vahyi... Allah'ın vahyi Muhammed'e (s.a.v.) gelir. Şeytanın vahyi ise dostlarına gelir dedi ve **«doğrusu şeytanlar dostlarına... vahyederler (fısıldarlar)»** âyetini okudu.» (1) İşte müşriklerin bu tür itirazları son derece saçmadır. Allahü Tealâ bunların kaynağını açıklar: a) Batılı teyid için tartışma sevgisi. b) Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Allah'dan aldığı emir ve yasaklara karşı çıkış... Yüce Allah müslümanları, arap müşriklere ve onların yardımcılarına kulak asmaktan sakındırmış, haram ve helâl kılma noktasında onlara itaatin bir çeşit şirk olduğunu açıklamıştır. **«Eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz müşrik olursunuz.»**

---

(1) **İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 2, shf. 170-171.**

Allah **«eğer onlara itaat ederseniz»** derken, leşi helâl görürseniz demek istemektedir. O zaman **«şüphesiz siz müşrik olursunuz.»** Zeccâc: «Bu âyette, Allah'ın haram kıldıklarından herhangi bir şeyi helâl gören, yahut helâl kıldıklarından birini haram gören kimse müşriktir ve müşrik denmesinin nedeni Allah'dan başka hâkim (hüküm verici) tanımasıdır. İşte şirk buradadır» der. (1) Allahü Tealâ'nın **«Onlar Alahı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak benimsediler»** (2) sözü de buna şahadet etmektedir. Tirmizî ve diğerleri âyetin tefsirinde **Adiy b. Hatim** hadisini rivayet ederler: «'Ya Resulallah! Onlara tapmıyorlar' dedim. Cevaben: «hayır, onlar kendilerine haram olan şeyleri helâl ve helâl olan şeyleri de haram kıldılar ve kendileri de onlara uydular. İşte onlara tapmaları böyle olmuştur,» buyurdu.»

Yukarıdaki iki âyetten ve bu hadisten açıkca anlıyoruz ki; hakimiyyet (hüküm koyma) yetkisi yalnızca Allah'ındır. Allah'ın şeriatini yeryüzünde yaşamak, insanlığın saadeti, müslümanların itibarı (saygınlığı) ve birliği için temel şarttır.

C — Haram ve Helâl Kılma Konusunda Tartışmalar

Kur'ân-ı Kerîm müşriklerin cehaletinden örnekler verir. Bu örneklerin dile getirdikleri saçma görüşleri ve çoğunun basit yaratılışlı ve kıt anlayışlı olduklarına delâlet eden uyumsuz (tutarsız) fikirleri açıklar. Örnek olark bir kaç tanesini vereceğiz:

«Kendi zanlarına göre «Bu Allahındır, bu da ortaklarımızındır» diyerek, Allah'ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden (misafirlere ve yoksullara sarfedilmek üzere) Allah'a bir pay (ve putların bekçilerine sarfedilmek üzere putlarına bir pay) ayırdılar. Ortakları için olanlar Allah(ın tarafın)a ulaşmaz, Allah için olanlar ise ortaklarının (tarafına) ulaşır. (Putların nasibinden, Allah'ın nasibine geçen bir şey olursa onu alırlar, şayet Allah'ın nasibinden putlarına geçen olursa onu bırakırlar

(1) **Bk: Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 13. shf. 170.**
(2) **Tevbe/31.**

ve Allah'ın buna ihtiyacı yoktur derler.) Ne kötü hüküm veriyorlar!» (1).

Âyeti kerime, mallarından müşriklerin hem Allah'a, hem de putlarına pay ayırdıklarına işaret etmektedir. Her şeyin Allah'a ait olduğu bilindiğine göre, acaba «bu Allah'ındır,» sözlerini, Yüce Allah niçin yalan saydı, denebilir? Cevap, Fahreddin Râzi'nin dediği gibi, burada asılsız olan; Allah'a bir pay, şeytana bir pay olmak üzere iki pay taksimi yapmalarıdır. (2)

Putlarından bahsedilirken, **«ortakları»** tabiri kullanıldı. Çünkü mallarından onlara bir pay ayırıp vermektedirler. Allah, müşriklerin mallarından ayırdıkları paylarda bir takım oynamalar yaptıklarını açıklamış ve putlarına ayırmış oldukları nasibi korumak, çoğaltmak ve gözetmek konusunda, Allah'a ayırmış olduklarından daha hassas davrandıklarını belirtmiştir. Bunlar, müşriklerin Allah'ın tarafında olanlara önem vermediklerini göstermektedir. Yine, bu putlara rağbetleri ve onlardan çekinmelerinin, Allah'a rağbetleri ve Allah'dan çekinmelerinden daha fazla olduğunu Allahü Tealâ dile getirmiştir. İşte **«Ortakları için olanlar Allah(ın tarafın)a ulaşmaz, Allah için olanlar ise ortaklarının (tarafına) ulaşır»** âyetinin anlamı budur.

Bu âyetin tefsirinde alimler birbirine yakın açıklamalar yapmışlardır. Bunlardan biri, **Hafız İbni Kesir'in, İbni Abbas'dan** (r.a.) yaptığı nakildir: **«Ali b. Ebî Talhâ** ve **El-Avfî'nin İbni Abbas'dan** rivayetlerine göre, Allah'ın düşmanları tarlayı ektiklerinde yahut meyvaları olduğunda, putları için bir pay ve Allah için bir pay ayırırlardı. Putların nasibine düşen ekin, meyva ve bunun gibi şeyleri korurlar ve sayarlardı. Onlarınkinden herhangi bir şey Allah'ın tarafına düşse, onu tekrar putlarınkine koyarlar ve putlarına ayırdıkları suyu kaçırsalar da, bu su Allah'ın tarafından bir yeri sulayacak olsa, orada bitenleri putlarına tahsis ederlerdi. Ama Allah'ın payına düşen ekin veya meyvalardan putlarınkine geçip karışanlar olsa, onlara verirler. «Bunlar muhtaçtır» derler ve Allah'ınkine iâde etmezlerdi. Şayet, Allah'a ayırdıkları suyu kaçıracak olsalar

(3) En'âm/136.
(4) Bk: Fahreddin Râzi Tefsiri; Cilt: 2, shf. 204.

da, bu su putların tarafından bir yeri sulayacak olsa, orada bitenleri putlara tahsis ederlerdi. Yine hayvanlardan Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm'ı haram kılarlar, onları putlarına adarlar ve "Bunları Allah'a yaklaşmak için haram kılıyoruz" derlerdi. Bunun üzerine Allah, **"kendi zanlarına göre "bu Allah'ındır, bu da ortaklarımızındır" diyerek Allah'ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden Allah'a bir pay ayırdılar..."** âyetini indirdi. **Mücahid, Katâde** gibi bir çok âlim bunları söylemiştir.» (1)

«Ne kötü hüküm veriyorlar» âyetinde, müşriklerin yanlış ve haksız hükümleri kınanmaktadır. Bu kötü yargılarından bazılarını aşağıya alıyoruz:

1. Korumak ve gözetmek bakımından putların tarafını Allah'ın tarafına tercih etmişlerdir.
2. Hepsini Allah yarattığı halde bir kısım pay Allah'a ve bir kısım pay putlara ayırmıştır.
3. Bu hükmü çıkaranlar kendileridir. Ne akıl ve ne de nakil bunu doğrulamaktadır. Böylece bu cahili hareketlerinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Yüce Allah onların cahilî hükümlerine karşılık, bize âdil İslâm ahkâmını vermiştir.

2. **«(Cinlerden olan) ortakları müşriklerden bir çoğuna —ki sonuçta onları helâke düşürecekler ve hem de kendilerine dinlerini karmakarışık edeceklerdir— (yukarda bahsedilen hareketlerini güzel gösterdikleri gibi) aynı şekilde öz evlâtlarını öldürmelerini de güzel gösterdiler. Eğer Allah dileseydi, bunu yapmazlardı. Öyle ise onları ve iftiralarını bir tarafa bırak.»** (2)

Bu âyet, müşrkilerin cehaletine ve batıl hükümlerine ikinci bir örnektir.

«Aynı şekilde» sözü, **«Kendi zanlarına göre, bu Allah'ındır, bu da ortaklarımızındır diyerek, Allah'ın yarattığı hayvan ve ekinlerden Allah'a bir pay ayırdılar»** sözüne atfedilmiştir. Yâni onu yaptıkları gibi aynı şekilde, müşriklerden bir çoğuna, öz evlâtlarını öldürmelerini de güzel göstermişlerdir.

Âyetin manası: Allah'a bir pay, ortaklarına bir pay ayır-

---

(1) **İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 2, shf. 179.**
(2) **En'âm/137.**

maları, nimetleri bahşeden yaratıcıyı tanıma noktasında son derece câhil olduklarını gösterir. Çocuklarını öldürmeye girişmeleri de, hem çok cahil ve hem çok sapık olduklarını ortaya koyar. Bütün bunlar, müşriklerin hükümlerinin ve içerisinde bulundukları durumun rezâlet ve ilkellik bakımından birbirine benzediğini gösterir.

Cahiliyette araplar, fakirlik korkusuyla veya evlendirmek endişesiyle kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Âyette anlatılmak istenen onlardır.

«Ortaklar» sözüyle kimin kastedildiğinde ihtilâf edilmiştir. **Mücâhid:** «Ortakları, şeytanlarıdır. Kendilerine, yoksulluk korkusuyla çocuklarını diri diri gömmelerini emretmişlerdir (telkin etmişlerdir)» der.

Allahu Teâlâ, cahili toplumlarda rastlanılan bu vakıaya dikkat çeker, **«imlâk»** yani fakirlik korkusuyla çocukları öldürmekten şiddetle sakındırır. **«Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizin de onların da rızkını vereceğiz»** (1), **«Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin. Biz onlara da, size de rızık veririz. Onları öldürmek şüphesiz büyük bir günahtır.»** (2)

Şeytanlara, **«ortaklar»** denmiştir. Çünkü Allah'a isyan konusunda onlara itaat ediyorlardı.

Kelbî'nin görüşü: İlahlarının bekçileri ve bakıcıları vardı. Kâfirlere evlâdlarını öldürmeyi iyi bir şey zannettiren işte onlardır. Bu, genelde kız çocuklarını içine almaktadır ve onları utançlarından veya fakirlik endişesinden ötürü öldürürlerdi. Bazan adak olunca, erkek çocuğunu da katlederlerdi. Meselâ, **Abdulmuttalib,** eğer Allah kendisini koruyacak on oğul bahşederse, ilâhlarına birini kurban edeceğini adamıştı. Allah ona on oğul verdiğinde **«Hübel»** adlı putun yanında kısmet oklarıyla fal baktı. Ok, oğlu **Abdullah'ı** gösterdi. **İbni İshak'tan** nakledilen bu kıssa meşhurdur. **Hafız İbni Kesîr** onu «Es-Sîre En-Nebeviyye»sine almıştır. (3) Bu görüşe göre «ortaklar»dan

(1) **En'âm/151.**
(2) **İsrâ/31.**
(3) **Bk.: «Es-Sîre En-Nebeviyye»; Hafız İbni Kesîr; Cilt: 1, shf: 174-176.**

murad, putların bakıcılarıdır ve ortaklar adı verilmesinin nedeni, aynen **Mücahid'in** görüşünde belirtilen nedendir.

Sonra Allah **«li yürdûhüm»** demektedir. «İrdâ» kelimesinin sözlük anlamı helâk etmektir. Kur'ân'da da aynı anlama gelir: **«Az kalsın beni de mahvedecektin (irdâ).»** (1) **İbni Abbas** (r.a.) «onları ateşte helâk etmek için» diye mana vermiştir. Buradaki «li» kelimesi (yani harf-i cer olan lâm) sonuç anlamını verdirtmektedir. Bir benzeri Kasas sûresindedir. **«(Nil nehrine bırakılan Musa'yı) Firavun'un adamları aldı. SONUNDA (Musa) onlara bir düşman ve bir dert olacaktı.»** (2).

«Kendilerine dinlerini karma-karışık edeceklerdir.» Yani bulandıracaklardır. Çünkü onlar İsmail'in (a.s.) dininde idiler. İşte kendilerinin başına bu durumları getiren kimse, onları o hak dinden koparmak istemiştir. (3)

«Eğer Allah dileseydi, bunu yapmazlardı.» «Meşiet (irâde)» meselesi eski ve yeni tartışmaların çokca yapıldığı bir konudur. Ehli sünnet ile mütezile ve hevalarına uyan bidatçiler arasında ceryan eden tartışmalardan birisi bu mesele ile ilgilidir.

Tartışmanın kaynağı, Allah'ın yaratıcı irâdesini, yine Allah'ın kader ve her şeyde tecelli eden kazası ile meydana getirdiği olaylardan, razı olduğuna ve memnun olduğuna delil saymaktır. İnşaallah ilerde **«Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiç bir şeyi haram kılmazdık diyecekler»** (4) âyetini tefsir ederken bu meseleye değineceğiz.

3. **«Bu hayvanları ve ekinleri dilediğimizden başkasının yemesi yasaktır, bir kısım hayvanların sırtlarına yük vurmak da haramdır,» iddiasında bulunarak ve bir kısım hayvanları keserken de Allah'ın adını anmamak (ve bütün bunları Allah'a nisbet etmek) suretiyle O'na iftira ederler. Allah yaptıkları iftiralara karşı onları cezalandıracaktır.** (5)

---

(1) **Sâffât/56.**
(2) **Kasas/8.**
(3) **Bk.: Fahreddin Râzi; Cilt: 3, Shf. 205, 206.**
(4) **En'âm/147.**
(5) **En'âm/138.**

Bu âyet ise; müşriklerin sapıklıklarına ve haksız hükümlerine üçüncü bir örnektir. Mallarını üç kısma ayırmaktadırlar.

a) **İlk kısım :** İlahlarına ayırmış oldukları ekinler ve hayvanlardan oluşur. Dilediklerinden başkasına —ki bunlar yalnız erkekler ve putların hizmetçileridir— yasaktır.

b) **İkinci kısım :** Sırtlarına, yük vurulması haram kılınmış hayvanlardır. Bunlara, **«Bahîre»**, **«Sâibe»**, **«Vasîle»** ve **«hâmi»** denir. **Süddî**'den böyle rivayet edilmektedir. **Kur'ân**'da da adları belirtilir. **«Allah Bahîre, sâibe, vasîle ve hâmi'yi meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler Allah adına yalan söylerler ve onların çoğu (bunun Allah'a iftira olduğunu) anlamazlar. (Çünkü bu konuda babalarını taklid etmektedirler.»** (1)

Bahire ile Sâibe'yi sahibindeyi **İmam Buharî Said b. Müseyyeb'den** (r.a.) rivayet ettiğine göre, şöyle tarif etmiştir. «**Bahîre**, sütü putlar için alıkonulan ve hiçbir insanın sağmadığı hayvandır. **İlâhları** için başıboş bıraktıkları sâibe'nin ise üzerine herhangi bir yük vurulmazdı. **Ebû Hureyre'nin** (r.a.) anlattığına göre, Rasûlüllah (s.a.v.) **Amr b. Âmir b. Lüheyy, El-Huzâî'yi** ateş içinde kendi bağırsaklarını sürüklerken gördüm. (Çünkü) O, sâibe âdetini ilk çıkartan kimsedir» buyurmuştur.» (2)

Vasîle: Deve ilkin dişi doğurur ve ikinci yavrusu yine dişi olursa, yani aralarında erkek yavru olmazsa, o deveyi putlarına adıyarak başıboş salıverirlerdi.

Hâmi : Erkek devedir. Bir kaç defa döl verir. Damızlık görevini yerine getirdikten, sonra aynı şekilde bunu da putları için salıverirlerdi. Üzerine hiçbir yük yüklemezlerdi. Hâmi dedikleri de budur.

Bu cahilî hurafeleri çıkartan **Amr b. Luheyy**'dir. Cürhüm kabilesinden sonra Kâbe'nin idaresini üstlenen Huzâa kabilesinin reislerinden birisidir. İbrahim'in (a.s.) dinini değiştirip, putları Hicaz'a sokan ilk kimsedir. Ayaktakımını putlara tap-

---

(1) **Mâide/103.**
(2) **Sahih-i Buhârî; Cilt: 4, Shf. 224.**

maya ve Allah'a onlarla yaklaşmaya çağırmış, hayvanlar ve diğer hususlarda bu cahilî âdetleri başlatmıştır. (1)

c) **Üçüncü kısım :** Üzerine kesim esnasında Allah'ın adını anmayıp tersine putlarının adlarını andıkları hayvanlardır. Dendiğine göre böyle hayvanlarla haccetmezler ve üzerlerinde telbiye getirmezlerdi. (2)

Hayvan ve ekinlerle ilgili bu haram ve helâl kılma işi, tamamen câhilî bir hurâfe ve şeytanî bir telkindir. O nedenle Allahü Tealâ onların bu yaptıklarını şiddetle kınamıştır: **«De ki: Bana söyleyin! Allah'ın sizin için yarattığı rızkın bir kısmını (bahireyi, saibeyi vb.) haram ve bir kısmını (leş vb.) helâl kılmanıza ve Allah mı izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı atıyorsunuz?»** (3).

4. **«Bu (haram kılınmış) hayvanların (sâibelerin ve bahirelerin) karınlarındakiler yalnız erkeklerimize helâldir. Eşlerimize yasaktır. Ölü (doğacak) olursa hepsi (erkekler ve kadınlar) ona ortak olurlar» dediler. Onların (böyle) nitelendirmelerinin cezasını Allah verecektir. (Çünkü) O, Hakîm'dir, Bilendir.** (4)

Bu, müşriklerin iftiralarına dördüncü bir örnektir. Hayvanların karınlarındakiler, bir görüşe göre süttür. İbni Abbas'dan (r.a.) böyle bir haber riâyet edilmektedir. **«Bu hayvanların karnındakiler yalnız erkeklerimize helâldir.»** İbni Abbas (r.a.): Süttür, kadınlarına haram kılıyorlardı ve erkekleri içiyordu. Yine koyun erkek doğurduğu zaman keserler ve yalnız erkeklerin olurdu. Dişi doğurursa bırakırlar ve kesmezlerdi. Şayet doğan ölü olursa hepsi (erkek - kadın) ortak olurlardı. Allahü Tealâ bunu yasaklamıştır. (5)

Bir başka görüşe göre, bahirelerin ve sâibelerin karnındaki ceninlerdir. Eğer diri doğarsa erkeklerindir. Kadınlar yiyemez-

---

(1) Bk. İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 2, Shf. 107.
(2) Bk. Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 13, Shf. 207'den kısaltarak.
(3) Yunus/59.
(4) En'âm/139.
(5) İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 2, Shf. 170.

ler. Ölü doğarsa erkekler ve dişiler ortaktırlar. **Fahreddin Râzî'nin** açıklaması bu yöndedir. (1)

Her ne olursa olsun, bu yasaklama, cahiliyet döneminde kadının bir çok haklardan mahrum bırakılışı ve zulüm görüşü ile ilgili gerçek bir fikir vermektedir. İslâm, kadını cahiliyetin bu saçma kulluğundan kurtarmış, kendisinden zulmü kaldırarak âdil nizamı çerçevesinde, meşru haklarını tanımıştır. **«Onların (böyle) nitelendirmelerinin cezasını Allah verecektir» âyetinde, haram ve helâl olarak nitelendirdikleri şeylerin, cahilî bir hurâfe olduğuna işaret edilmiştir. «Dillerinizin yalan yere vasıflandıragеldiği şeyler için (yahut - dillerinizin yalan yere nitelendirmesi nedeniyle) "şu helâldir, bu haramdır" demeyin. Allah'a iftira atmış olursunuz [yahut - (Allah'a nisbet ederek) O'na iftira atmak için "şu helâldir, bu haramdır" demeyin.] (Çünkü) Allah'a iftira atanlar şüphesiz kurtuluşa eremezler.»** (2)

Bunlar, müşriklerin kendi kafalarından çıkardıkları haram ve helâllere dört örnektir. Kur'ân bu sapık hurafelerin ve iftiraların üzerine vararak mantıkî delillerle iptâl etmiştir. Önce onların **«hüsran içerisinde oldukları»** hükmünü verir ve çeşitli nedenlerle onları yerer: **«Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri —Allah'a iftira ederek— haram sayanlar hüsrâna uğradılar ve sapıttılar. (Zaten) doğru yolda da değillerdi.»** (3) Bu âyet müşriklerin hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğradıkları hükmünü vermektedir. Zira, önceki âyetler, çocuklarını öldürdüklerini, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği temiz şeyleri haram kıldıklarını dile getirmişlerdir. Dünyadaki hüsranları; öz evlâtlarını öldürerek, çocuk nimetinden mahrum kalmaları ve Allah'dan izin almaksızın haram kıldıkları bazı şeyleri yasaklamakla kendilerini boş yere darlığa uğratmalarıdır.

Allahu Tealâ bu âyet-i kerîmede yedi rezaletlerini açıklamıştır.

---

(1) Bk. Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 13, Shf. 208.
(2) Nahl/116.
(3) En'âm/140.

1 — Hüsran. 2 — Düşüncesizlik. 3 — Cehaleti gerektiren bilgisizlik. 4 — Allah'ın rızık olarak verdiklerini haram kılma. 5 — Allah'a iftirâ etmek. 6 — Sapıklık. 7 — Hidâyetsizlik. Bu yedi şeyin her biri kendilerini kınamak için yeterli tam bir sebebtir.

Sahîh-i Buhârî'de İbni Abbas (r.a.) rivayet edildiğine göre, şöyle demiştir: «Arapların cehâletini öğrenmek istersen, En'âm suresinin yüzotuzdan yukarıki ayetlerini oku: **«Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler... (Zaten) doğru yolda da değillerdi.»** (1)

Körü körüne Allah'a nisbet ettikleri bu iddia ve tasavvurlarında kesin bir sapıklık içinde olduklarını Kur'ân ilân etmiştir.

Sonra ilâhî kitab, düşüncelerini Allah'a yöneltir. Bu şekilde diledikleri gibi tasarrufta bulundukları malların yaratıcısı Allah'dır. Kendileri için çardaklı ve çardaksız bahçeleri var eden O'dur. Rızkı veren ve her şeye sahib olan yine O'dur. Kendilerine bahşettiği bu mallarda haram ve helâli yalnız O belirler. Bu sahnede insanı ikna edecek yığınla şeyi kullanır. Tarlalar, meyvalar, çardaklı ve çardaksız bahçeler, bazısına bindikleri, yüklerini taşıttıkları, bazısının etini yedikleri, derilerinden, yünlerinden ve tiftiklerinden sergiler yaptıkları hayvanlar... Yine insanoğlu ile şeytan arasındaki köklü düşmanlığı hatırlatmalar vb... Kendisi apaçık bir düşmanken şeytanı nasıl izliyorlar ve vesveselerine kulak veriyorlar?

«(Taneleri ve meyveleri görünüş ve tad bakımından), birbirinden farklı ekinleri ve hurma ağaçlarını (yine yaprakları birbirine) benzeyen ve (fakat tadları) benzemeyen zeytin ve narı (yaratan) çardaklı ve çardaksız bahçeleri, var eden O'dur. Olgunlaşmadan önce onları yiyin! (yiyebilirsiniz. Devşirildiği ve) biçildiği gün hakkını (zekâtını) verin; (hepsini vererek ve ailenize bir şey bırakmayarak) israf etmeyin. (Çünkü) Allah müsrifleri sevmez. Hayvanlardan taşımaya elverişli olanları ve buna elverişli olmayan (yavru develeri, davarları vb. yaratan Allah'dır) Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin; şeytana ayak uydurmayın, o size apaçık bir düşmandır.» (2)

---

(1) **Sahih-i Buhari «Kitab-ul Menakib» Cilt: 4, Shf. 224.**
(2) **En'âm/141-142.**

Bundan sonra, müşriklerin hayvanlarla ilgili düşüncelerindeki çürüklüğü ve mantıktan yoksun oluşunu uzun uzadıya açıklamış ve bu düşüncelerindeki körlüğü ortaya koymuştur. Böylece zayıf, saçma ve tutarsız bir hâlde oldukları apaçık ortaya çıkmıştır.

Kur'ân haramlığa neden olabilecek bütün nitelikleri derleyerek müşrkilerle tartışmaya girmiştir. Bahsettiğimiz mantıkî derleme onları içinden çıkamayacakları bir çember gibi kuşatmıştır. Bu çemberden çıkışları ancak kibirlenme, inatlaşma ve doğruluğuna akılların şahadet ettiği her türlü mantıklı hareketten kaçma yoluyladır.

Şimdi zikredeceğimiz âyet-i kerîme, üç bilgi kaynağını mantıkî bir şekilde derlemektedir:

1. Akıl yoluyla, mantıki bir biçimde (haramlık nedenlerini) özetlemek.

2. İlâhî vahiyden kaynaklanan, değişmemiş naklî bilgi (ile yasak oluşunu öğrenmek).

3. (Haramlık koyulurken orada) hazır bulunmak ve gözlerle görmek.

«Allah sekiz çift hayvan (yaratmıştır). Koyundan iki, keçiden iki. De ki: "İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veyâ o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır? Doğru sözlü iseniz bana bilgiye dayanarak cevap verin. Deveden iki, sığırdan iki yaratmıştır. De ki: İki erkeği mi, yoksa iki dişiyi mi veya o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kılmıştır? Yoksa Allah size bunları buyururken orada mı idiniz? İnsanları bilmeden sapıtmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir? Allah, zâlim milleti doğru yola eriştirmez.» (1)

Sanki âyet-i kerîme, haram ve helâl kılma hususundaki iddialarını, ilim kaynağı olan bu üç yoldan biriyle ispat etmelerini istemektedir. Ancak onlar bunu ispat etmekten âciz kaldılar ve çaresiz kalınca da «Allah bunu emretti» deyiverdiler. **«İnsanları bilmeden sapıtmak için, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir?»**

Âyette özetlenen nitelikler şunlardır: Eğer haram kılınışın

(1) En'âm/143-144.

nedeni erkeklik ise, bütün erkekler haramdır. Dişilik ise, bütün dişilerin haram olması gerekir. Şayet rahmin, doğacak olanları içinde taşıması ise, her doğan —ister erkek olsun, ister dişi olsun— haramdır.

Sebep yukarıdakiler değilse, zikredilenleri Allah'ın haram kıldığına dâir Allahu Tealâ'dan peygamberlerine gönderilmiş bir vahye mi dayanıyorlar. Şayet onların elinde böyle bir ilim yoksa, Allah onlara bunu emrederken orada mı idiler. Yani kendilerine haber ulaştıran bir peygamber göndermek veya Allah'ı görmek ve sesini işitmek suretiyle kendilerine bunu vâcib kılarken orada mı idiler. İlki kendi durumlarına aykırıdır. Çünkü onlar, peygamberlere inanmamaktadırlar. Geriye Allah'ı görmek ve sesini işitmek kalıyor ki imkânsızdır. Dolayısıyla bu şekilde yalanları ve Allah'a iftiraları ortaya çıkmaktadır.

Ardından Şeriat koyucu olan Allah, yiyeceklerden hangilerinin haram olduğunu açıklamaktadır. İster müslümanlara haram kılınanlar olsun, isterse müslümanlara helâl olup yalnızca yahudilere haram kılınmış olsun farketmez. **«De ki: Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ve fasıklık yapılarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvanın haricindekini yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum. Kim kaçınılmaz bir ihtiyaçla karşı karşıya kalırsa, —saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla— (bu sayılanlardan ölmeyecek kadar yiyebilir.) Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hâriç iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz şüphesiz doğru sözlüyüzdür. Seni yalanlarlarsa "Rabbinizin rahmeti geniştir, O'nun azabı suçlu milletten geri çevrilemez" de.»** (1)

Daha sonra Kur'ân, müşriklerin taşıdıkları inancın câhilî bir inanç olduğunu, şirke ve Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram kılmaya devamlarına neyi delil gösterdiklerini açıklar. Onlar, bu kötü işlerinin sorumluluğunu Allah'ın irâdesi üzerine yıkıyorlardı. **«Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık»** diyorlardı. Kur'ân-ı Kerim bu sözün gerçekte onlardan önceki her yalanlayıcı kâfirin sözü

(1) En'âm/145-147.

olduğunu, Allah'ın azabını tadıncaya kadar böyle söylediklerini haber verir: **«Onlardan öncekiler de, Bizim şiddetli azâbımızı tadana kadar böyle demişlerdi.»**

Şirk ve Allah'ın izni olmaksızın haramlar koyma, evet bunların her ikisi de, âyetleri yalanlayanların alâmetleridirler. Allahu Tealâ, müşriklerin cahilî hareketlerinin sorumluluğundan kurtulmak ve kınanmaktan kaçınmak için söyledikleri bu sözleri açıklamıştır: **«Müşrikler, "Allah dileseydi babalarımız ve biz ortak koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık" diyecekler; onlardan öncekiler de, bizim şiddetli azabımızı tadana kadar böyle demişlerdi. Onlara, "bize karşı çıkarabileceğiniz bir bilginiz var mı? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve asılsız söz söylüyorsunuz" de. "(Eğer delliniz yoksa) Allah'ın delili tamdır" de. O dileseydi hepinizi doğru yola erlştirirdi. De ki: Allah'ın bunu haram kıldığına şahidlik edecek şahitlerinizi getirin. Şahitlik ederlerse, onlarla berâber olup sözlerini kabullenme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların heveslerine uyma; onlar Rablerine başkalarını eşit tutuyorlar.»** (1)

Bu müşriklerin iddiası, iki önerme ile bir sonuca dayanmaktadır ve özeti şudur: Şirk, haram kılma vb. kötü hareketleri Allah'ın irâdesine bağlıdır. Allah'ın iradesine bağımlı olan her şey meşrudur ve Allah ondan razıdır.

Bunun neticesi olarak, şirk, haram kılma vb. kötü hareketleri meşrudur ve Allah onlardan râzıdır. İlk önermeye bir itiraz yoktur. Diğer bir deyişle akla ve şeriate uygun düşen gerçeği —ki kâinatta her şeyin Allah'ın irâdesiyle olması ve onun mülküne iradesinin tersine hiçbir şeyin cereyan etmemesi vakıasıdır— içine almaktadır.

Küfürlerinin kaynağı ikinci önermedir. Çünkü peygamberler kendilerini tevhide davet ediyorlar ve «Allah dinde kullarının küfründen râzı olmaz ve kötülüğü emretmez» diyorlardı. O zaman müşriklerin, «bizim yaptıklarımız meşrudur ve Allah onlardan razıdır» sözlerini yalanlamış oluyorlardı. Müşriklerin bu delillerinin çürük kısmı ikinci önermede görüldüğünden onun yanlışlığı ortaya çıkmakta ve bu durumda bahsedilen önermenin tam tersi doğru olmaktadır. Yani Allah'ın iradesine

---

(1) **En'âm/148-150.**

bağımlı olan her şey meşru ve Allah katında râzı olunmuş değildir. Çünkü irâde —Ehli sünnete göre— razı olma ve emretme işiyle beraber gitmez (her zaman ona uygunluk göstermez.) Âyet-i kerîmeyi düşünürseniz birbirine zıt iki kutub olan, Mutezile'ye ve Cebriye'ye cevab verdiğini görürsünüz. Baş tarafı Cebriye'nin inancını yıkıyor, son tarafı da Mutezile'yi âciz bırakıyor. Çünkü baş tarafında, Allah'a isyanda kulun asla mazur sayılamayacağı belirtilerek onun seçim hakkı ve iş yapma kudreti ortaya konuyor; sonunda da Allah'ın kula tesir eden irâdesi ve her hareketinin bu ilâhî irâdeye uygunluğu açıklanıyor. Böylece muhaliflerine —Cebriye'ye ve Mutezile'ye— karşı Ehli Sünnet'in tam delili gösterilmiş oluyor (1)

Kısacası küfür ve isyan edip, sonra da mazeret olarak Allah'ın irâdesine sarılmak olmaz. Çünkü Yüce Allah, kulların zorunlu olarak iş işlemelerini istememiştir. Bilâkis, güç yetmeyen bir şeyi yüklemeden ve zorlamadan, kendi seçimleriyle iş yapmalarını irade ederek onları yaratmıştır.

Yukarıdaki âyet-i kerimelerde, müşriklerin iddialarını, itirazlarını gördük. Kur'ân'ın delilleri karşısında nasıl dağılıp gittiklerini müşahade ettik. Bu anlatılanlar; küfür ile iman ve Allah'ın davetçileriyle, şeytanın davetçileri arasında cereyan eden tartışma savaşıdır ve münakaşalar, hesap sorma gününe kadar böyle sürüp gidecektir.

İlk hamle, müşriklerin kendi kafalarından çıkardıkları haramlara yapıldı. Sonra Kur'ân, o iddiaları, mantıkî delillerle tartıştı ve çürüttü. Nihâyetinde ise, gerçek haramların neler olduğunu kendilerine açıklamak için davette bulundu. Bunlar hayatın temel prensipleriydi. Başında «tevhîd» vardı; bir kısmı da emirler ve yükümlülüklerdi. Ancak haramlar çoğunlukta bulunduklarından hepsine onu başlık yapmıştır.

Allahü Tealâ, şirk koşmayı yasakladı, anne ve babaya iyiliği emretti. Rızık konusunda güven vererek, fakirlik korkusuyla evlâtları öldürmekten ve kötülüğün gizlisine de açığına da yaklaşmaktan nehy etti. Bülûğa erinceye kadar en güzel şeklin dışında yetim malına dokunmaktan sakındırdı. Tartıyı ve ölçüyü adaletli bir şekilde tastamam yapmayı ve gerek şahitlik

(1) Bk: Alûsî Tefsiri; Cilt: 8, shf. 50-52.

ederken gerekse hüküm verirken, yakınlarımızın aleyhine bile olsa doğru ve âdil söz söylemeyi emretti. Allah'ın bütün ahidlerine vefa göstermeyi istedi. Bunların hepsinin, kendinden bir vasiyet olduklarını söyleyerek, her emir ve nehiy topluluğunun sonunda tekrar etti.

Sonra, şeriat prensiplerini ve inanç temelini içine alan âyetlerin akışını, bunun doğru yol olduğunu ve o yolu izlemelerinin gerektiğini açıklayarak ve kınanmaya ve helâke götüren diğer eğri yollardan kaçınmaları gerektiğini belirterek noktaladı.

Dini, canı, malı, namusu ve nesli koruyan bu temel prensipleri dinleyiniz. «**De ki: «Gelin size Rabbinizin neyi haram kıldığını söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anaya babaya iyilik yapın, yoksulluktan ötürü çocuklarınızı öldürmeyin. «— Sizin ve onların rızkını veren biziz.— «Gizli ve açık kötülüklere yaklaşmayın, haketmeden Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın. Allah bunları size düşünesiniz diye vasiyet etmektedir. Yetim erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında malına yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda akraba bile olsa, sözünüzde âdil olun. Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah bunları vasiyet ediyor. Belki öğüt alırsınız. Bu dosdoğru olan yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara uymayın. Allah size bunları sakınasınız diye size vasiyet etmektedir.»** (1)

«**İbni** Mes'ûd (r.a.) «**Kim** üzerinde Rasûlüllah'ın (s.a.v.) mühürü olan sahifeyi görmek isterse; «**de ki: «Gelin size Rabbinizin neyi haram kıldığını söyleyeyim... Bu dosdoğru olan yoluma uyun»** âyetlerini okusun demiştir.» (2) **Tirmizî**, hadis hasendir, garib'dir diyerek rivayet eder. Ayrıca **İbnü Münzir** ve **İbnü Ebî Hatim** de rivayet etmektedirler.

Şeriatlerle ilgili tartışmalardan bu kadar söz etmekle yetiniyoruz. Aşağıda bu bölümün içerdiği en önemli noktalar sıralanmıştır.

---

(1) En'âm/151-153.

(2) Nakledilirken bazı değişiklikler olmuştur. Biz Tirmizi'nin kendisinden çevirdik. Bk: Sünen-i *Tirmizî*; Cilt: 4, shf. 329. (Çeviren).

1. Yahudiler, İslâmın ilk yıllarından beri, müslümanlar arasına fitne sokmağa çalışmışlar, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) getirdiği evrensel din ve son şeriatten onları şüphelendirmek için didinip durmuşlardır. Semavî şeriatler arasındaki neshi inkâr etmeleri, bu Kur'ân'ı karalamaya bir vesile olsun diyedir. Çünkü «Muhammed'i görmüyor musunuz? Bir şeyi emrediyor, sonra ondan sakındıraak tersini emrediyor. Bugün bir şey söylüyor, yarın ondan dönüyor» diyorlardı.

Böylece yahudilerin İslâm'la ve müslümanlarla ilgili herşeye düşmanlıklarının, onların iliklerine kadar işlemiş olduğunu anlıyoruz.

2. Nesih hem İslâm şeriatinin içinde vardır, hem de kendisi genelde önceki şeriatleri neshetmiştir. Bunun hem nakli, hem de akli delilleri bulunmaktadır.

3. Yahudiler, Tevrat'taki ilmi gerçekleri gizlemişler ve birçok meselede, gerçeklerin ölçüsünü alt-üst etmeğe teşebbüs etmişlerdir. Meselâ Allahü Tealâ, Yahudilere daha önceleri helâl olan bazı yiyecekleri, azgınlıkları ve zulümlerinden ötürü haram kıldığını haber verdiğinde; bu haramlığın, dendiği gibi zulümleri ve taşkınlıklarından ötürü olmadığını ve daha önceki ümmetler ve peygamberleri hakkında da geçerli olduğunu savunmuşlardır. Kur'ân onları susturmuş, gerçeği açıklamış ve Tevrat'ı getirmelerini istemiştir: **«De ki: Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.»** İbret alınacak husus; bu meydan okuyuşun ümmî birisi tarafından yapılması ve ellerindeki Tevrat'tan haber verilmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in Allah katından indirildiğine delil teşkil eden gerçekleri —ki bunları gizlemeğe çalışıyorlardı— bildirmesidir.

4. Namazda Beyt-i Makdis'e yönelmek bir hikmetten ötürü meşru kılınmıştı. Sonra Kâbe'nin insanlar için bir toplanma yeri ve güvenli bir harem olmasını Allah'ın irade etmesi nedeniyle, yani bu hikmetten ötürü o hüküm neshedildi ve artık yeryüzünün doğusunda ve batısında yaşayan bütün müslümanlara ebedi bir hükümle kıble yapıldı: **«Bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin.»** (1) Doğu ve batı Allah'ın olduğu sü-

---

(1) Bakara/144.

rece, kullarına dilediği tarafı emreder, dilediği hükmü koyar: **«O yaptığından sorulmaz, onlar ise sorguya çekileceklerdir.»** (1)

5. İslâm, müslümanların kâlbine, tevhîd akîdesinin yerleşmesine özen göstermiş ve ibadete ve tazime ancak Allah'ın müstahak olduğunu açıklamıştır. Bu babdan olmak üzere, putperest toplumda görülen açık bir problemi ele almıştır. Bahsedilen problem putlar için kesilen hayvanlar meselesidir. Böylelikle onlara yaklaşmak uğruna yapılan bir ibâdet haline geldiğinden yalnızca Allah'a yöneltilmesi caiz olmuştur ve bu nedenle Allah'dan başkası adına kesilen hayvanların etlerinin yenmesi haramdır.

6. Haram ve helâl gibi hüküm koyma hakkı, kulları yaratan ve onları temiz şeylerle rızıklandıranındır. Çünkü ilâhlığın en özgün sıfatlarındandır bu... O bakımdan Allah'ın izni olmaksızın insanlardan bir takımının haramlar ve helâller icâda kalkışması, ilâhlıkta, yaratıcı ile çekişmeye girmek demektir. **«Dillerinizin yalan yere nitelendirmesi nedeniyle, Allah'a iftira atmak için «şu helâldir, bu haramdır» demeyin. Allah'a iftira atanlar şüphesiz kurtuluşa eremezler.»** (2)

Artık anlıyoruz ki, hakimiyet yalnız Allah'ındır. Dinde inancın, ibadetin ve şeriatin arasını ayırmak mümkün değildir. Hepsinin de Allah'ın vahyinden kaynaklanması gerekir. Akîdenin, ibadetin ve şeriatin arasını ayırmak, din ile devletin arasını ayırmak gibidir. Bütün bunlar İslâm'ın varlığını sarsmak ve temellerini yıkmak için, içlerinde kazmalar taşıyan fikirlerdir.

Bugün müslümanlar, her zamankinden daha çok İslâm'a yönelmeye, Allah'ın şeriatini kuvvetlendirmeye ve beşer yapısı kanunların yerine onu geçirmeye muhtaçtırlar.

İslâm'ın amacı, istekler (heva) ve duygular uyuşmazlığa düştüğünde, insanların problemlerini halletmektir ve insanlar bu problemlerini halletmek için, hislerin ve birtakım hesapların etkileyemediği adalet terâzisine mürâcât ederler. İşte bu terazi, kalplerin kaymadığı, fikirlerin sapmadığı doğru yoldur ve **«doğrusu bu Kur'ân en doğru yola götürür.»** (3)

---

(1) Enbiyâ/23.
(2) Nahl/116.
(3) İsrâ/9.

Dokuzuncu Bölüm

DEĞİŞİK KONULARDA TARTIŞMALAR.

Bu bölümde, Kur'ân-ı Kerim'in anlatmış olduğu değişik konularla ilgili örnekler derlemek istedik. Bunları özet olarak naklediyoruz.

ÂDEM'İN (A.S.) İKİ OĞLUNUN TARTIŞMALARI:

«(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar; birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, «andolsun ki seni öldüreceğim» deyince, kardeşi; «Allah ancak sakınanların (muttakîlerin) takdimesini kabul eder,» demişti. «Beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için, sana elimi uzatmam; çünkü ben alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım; Ve ben hem benim (katlimin) günahını, hem de senin (daha önce işlemiş olduğun) günah(lar)ını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim, zulmedenlerin cezası budur.» Bunun üzerine kardeşini öldürmeyi nefsi kendisine güzel gösterdi ve onu öldürerek, zarara (hüsrana) uğrayanlardan oldu.

Allah kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. «Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan âciz kaldım» dedi de ettiğine yananlardan oldu.» (1)

Bu kıssa bize, asla mazur görülebilecek bir tarafı olmayan çığırtkan, saldırgan ve şerli (kötü) bir huy sahibi ile sakin, müsamahakâr ve hayırlı (iyi) bir huy sahibini ve onların yüz yüze duruşlarını sergilemektedir. Taşkınlığın ve kötülüğün neticesi olan aşağılık bir suçu tasvir etmektedir. Bu taşkınlık vicdanları alt üst ediyor ve âdil kısası gerçekleştiren bir şeriate olan ihtiyacı akıllara getiriyor. Zira böyle bir şeriat haddini aşan kimseleri taşkınlıktan men edecek ve kötülüğe girişmekten onu alıkoyacaktır. Buna rağmen işlerse, kötü fiiline denk olan cezayı bulacaktır.

Hayırlı ve iyi insanların kanlarının akıtılmasını önleyip onları koruduğu gibi, aynı şekilde kötülükten men eden bu adil şeriatin gölgesinde güvenli bir şekilde yaşamaları da şarttır. **Bu kıssa** ile ilgili nakledilen en meşhur haberlere göre, **Adem'in iki** oğlu ile kastedilen şahıslar **Hâbil** ile **Kâbil**'dirler. Tartışmanın çıkış nedeni hakkında iki görüş vardır.

Birincisi: Hâbil'in davarları, Kâbil'in ise ekinleri vardı. Her ikisi de Allah'a birer kurban takdim ettiler. Hâbil, kurbanlık olarak sürüsünün en güzel hayvanını seçti. Kâbil ise ekinlerin en kötüsünü bu işe ayırdı. Sonra ikisi de Allah'a yaklaşmak için bunları arzettiler. Gökten, bir ateş inerek Hâbil'in Kurbanını kaldırdı. Kâbil'in kurbanını kaldırmadı. Kâbil kardeşininkinin kabul edildiğini, kendisininkinin ise kabul edilmediğini anladı ve ona hased ederek, onu öldürdü.

İkincisi: Adem'in (a.s.) her batında bir erkek ve bir kız çocuğu dünyaya geliyor ve bir batnın dişisini başka bir batnın erkeği ile evlendiriyordu. Kâbil ve ikizi olan kız dünyaya geldikten sonra, Hâbil ve ikiz kız kardeşi doğdular. Kabil'in ikizi en güzel yüzlü kızdı. Adem (a.s.) onu Habil'e vermeğe teşebbüs ettiğinde, Kabil buna karşı çıkarak; «ben ona daha layıkım, Habil de kendi kardeşine daha lâyıktır» dedi. Bunun üzerine Adem (a.s) kendilerine birer kurban takdim etmelerini, hangisininki

(2) **Mâide/27-31.**

kabul edilirse onunla evlendireceğini söyledi. Allah gökten bir ateş göndererek, Habil'in kurbanını aldı ve onunkini kabul etti. Kâbil bu yüzden Hâbil'e hased ederek onu öldürdü. (1) Böylece bu düşmanlıktan ötürü, çok üzüntü veren bir hadise meydana geldi. Çünkü Hâbil, taşkın nefsanî duygulardan birinin kurbânı ve cehalet ve ahmaklık hastalığının avı oldu. İnsan tabiatını ayakta tutan hırstır, sonu gelmiyen isteklerdir. Şehvetini gemleyen, onun aşırılığını kıran ve aklını hevâsına hakim kılan kimseler, dünya ve ahirette Allah'ın kendilerine nimet verdiği seçkin kullarıyla beraberdirler.

Şehvetlerinin peşlerinden gidenler ve akıllarının dizginlerini hevalarının emrine verenler, amel yönünden en çok kayıpta olanlardır. **«Dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar, sağlam iş yaptıklarını sanıyorlardı.»** (2) İşte insan tabiatının denendiği ve dünyada nefsinin sınandığı yer burasıdır.

Tartışma, tehdit türünden sözlerle başlamıştır: **«And olsun ki seni öldüreceğim.»** Burada bazı konuşmalar aradan çıkarılmıştır. Sanki Hâbil «Beni niçin öldüreceksin?» diye sormuş; Kabil «Çünkü senin kurbanın kabul edildi» demiş ve Hâbil de «bunda benim suçum ne?» diye karşılık vermiş gibidir: **«Allah ancak sakınanların (muttakilerin) takdimesini kabul eder.»**

Sonra Hâbil iyi niyetle, güzel güzel nasihata devam eder ve işin sonucu ile kendisini korkutur. **«Beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için, sana elimi uzatmam. Çünkü ben alemlerin Rabbi olan Allah'dan korkarım.»**

Ancak bu nasihat, Kâbil'in içinde tutuşan hıncın karşısında hiçbir fayda vermedi. Acıma ve şefkat duyguları, bu püsküren volkanı dindiremedi. Allah korkusu ve ana-baba haklarına riayet endişesi, yeryüzünde ilk suçu işleyecek olan bu kimseyi frenleyemedi. Rasûlüllah (s.a.v.) «Haksız olarak öldürülen herkesin kanın(ın günahın)dan bir pay, ilk insan (olan Adem)in oğlu (Kâbil)e yazılır. Çünkü öldürme işini ilk

(1) **Bk. Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 11, shf. 203-204.**
(2) **Kehf/104.**

başlatan odur.» buyurmuştur. (1) Hadisi **Buhâri, Müslim** ve diğerleri rivayet etmişlerdir.

Rivayet edildiğine göre Kâbil, Hâbil'in uyumasını beklemiş ve uyuduğunda başına büyük bir taşla vurarak öldürmüştür. (2) Bu büyük suçu işledikten sonra Kâbil, kardeşini ne yapacağını düşünür. Şaşkın şaşkın ve kalbi endişeli bir halde onu sırtındaki çuvalda taşır. Öldürülen Hâbil'in cesedi bozulur. Kâbil ne yapacağını bilmez. Adem'in ve oğullarının değerini sürdürmek, insanlara bir düstur öğretmek ve bu temiz cüssenin hakkına riâyet etmek için, Allah'ın rahmetinin yardıma yetişmesi gerekli olur.

Kâbil, burada ağır bir ders almalıdır. Allah'ın ne vahyine, ne de ilhâmına ehil olmadığından bir kargaya öğrenci olacaktır. Aklı, bu kara ve güçsüz hayvanın tecrübesi karşısında küçülecek ve bu acı ders karşısında şahsiyeti yok olacaktır. O dersi küçülerek ve gönlü eziyet duyarak alacaktır.

Allah birbiriyle döğüşen iki karga gönderir. Biri diğerini öldürür, sonra gagasıyla çukur kazar ve cesedini oraya gömer. İşte o anda Kâbil pişmanlık duyar: **«Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan âciz kaldım»** der.

Bu kıssada bir öğüt verilmektedir. İman etmiş, değerli insanlar, Allah'ın takdirine rıza gösterirler ve başkasına yani Allah'ın üstünlük bahşettiği o kimseye hased etmezler. Ancak çalışmaları, rızkı ve üstünlüğü elde etmenin sebeplerine sarılmaları gerekir. Başkasına zarar verecek, dünya ve ahirette kayıpta olmasına neden olacak şeyleri istemezler. Kısacası hased öldürücü bir hastalıktır ve akıllı bir insan, kötülüğe sebep olacak şeylerden ve kınanmaya, helâk edilmeye yol açacak davranışlardan çekinir.

İBRAHİM'İN (A.S.) LÛT KAVMİ HAKKINDAKİ TARTIŞMASI:

«İbrahim'in korkusu gidip de müjde kendisine ulaşınca Lût milleti hakkında elçilerimizle tartışmaya girişti. Doğrusu

---

(1) Sahih-i Buhârî; Cilt: 4, shf. 162, «Bab-ı Halk-ı Âdem.»
(2) Bk: Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 11, shf. 206.

İbrahim çok içli yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi. Elçilerimiz, «Ey İbrahim! Bundan vazgeç, doğrusu Rabbinin emri gelmiştir. Onlara geri çevrilemeyecek bir azab gelmektedir» dediler.» (1)

Allahü Tealâ bu tartışmanın mahiyetini **Ankebût** sûresinde açıklamıştır: **«Elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldiklerinde: «Biz bu kasaba halkını yok edeceğiz, çünkü oranın halkı zâlim kimselerdir» dediler. İbrahim «Ama Lût oradadır» dedi. Elçiler: «Biz orada olanları daha iyi biliriz, onu ve geride kalanlardan olacak karısı dışında ailesini kurtaracağız» dediler.»** (2)

Kur'ân-ı Kerîm **İbrahim'in** Lût kavmi hakkında yaptığı tartışmasını anlatır ve onun taşıdığı yüksek karekteri dile getirir. Bu saf ve temiz tabiattır. Kötülük düşünmez, kimseye fenalığa kalkışmaz. Hâttâ fasık olan kötü kimselere bile... Kendilerinin hidâyete ermelerini umar ve geri dönmelerini isterdi. İbrahim'in (a.s.) bu kıssası, en güzel kıssalardandır. Allahü Tealâ'nın onu nasıl övdüğüne bakın: **«Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi.»**

Lût'un (a.s.) kavmi ile ilgili olan tartışmaya gelince, bu tartışma onlar Lût'un (a.s.) kasabasına doğru giderlerken İbrahim'e (a.s.) uğradıkları esnada cereyan etmiştir. Elçiler beraberlerinde İbrahim'e (a.s.) müjde taşımaktadırlar. İbrahim (a.s.) onlara semiz bir buzağı sunarak ikramda bulunur. Kendilerine konukluk olarak takdim ettiği yiyeceği yemediklerini görünce onlardan ürker. Onlar kendilerinin Allah'ın elçileri olduklarını ve suçları sebebiyle Lût kavmini helâk için gönderildiklerini İbrahim'e (a.s.) bildirerek, kalbini yatıştırırlar. İbrahim'den (a.s.) korku gidip, çocuğu olacağına dair müjdeyi alınca ve buna çok sevinince, onlarla tartışmaya başlar. Bilinmelidir ki bu tartışma, ister Allah ile olsun, isterse meleklerle olsun —bazı kimselerin sandığı gibi— İbrahim'in (a.s.) kınandığı anlamına gelmez. Gerçekten de bir takımı, bu tartışma etrafında şüpheler ortaya atmağa çalışmışlardır. Burada Allah'a karşı bir cüret ve hem kendisine, hem de meleklerine, fasık

(1) **Hûd/74-76.**
(2) **Ankebut/31-32.**

bir millet hakkında yapılacak bir muamele yüzünden saygısızlık yapıldığını iddia etmişlerdir.

İbrahim'in (a.s.) bu tartışmasında kınanmadığına delil, bahsedilen âyetin sonunda övülüşüdür, methedilişidir: **«Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi.»** Eğer bu tartışma günah olsaydı, hemen akabinde Ona büyük bir övgü yapılmazdı. **Hafız İbni Kesir'in** nakline göre, **Said b. Cübeyr** âyetin tefsirinde şunları söylemiştir: «Cebrail (a.s.) diğer meleklerle, İbrahim'e (a.s.) geldiklerinde **«Biz bu kasaba halkını yok edeceğiz»** dediler. İbrahim: «İçinde üçyüz mümin olan bir şehri helâk eder misiniz?» Melekler: «Hayır» İbrahim (a.s.): «Kırk mümin olanı?», Melekler: «Hayır.» İbrahim (a.s.): «Otuz mümin olanı?» Melekler: «Hayır» Nihayet İbrahim (a.s.) bunu beşe kadar indirdi. Yine «hayır» cevabını verdiler. «Peki bir mümin olursa?» Yine «hayır» dediler. Bunun üzerine İbrahim (a.s.); «ama Lût oradadır» dedi. Elçiler: **«Biz orada olanları daha iyi biliriz. Onu ve geride kalanlardan olacak karısı dışında ailesini kurtaracağız dediler.»** (1)

Bu anlatılanlara göre; İbrahim'in (a.s.) tartışması, kavmin içinde Lût'un (a.s.) bulunmasından ötürüdür. Lût'a (a.s.) şefkat göstermiş ve onlarla beraber helâk olmasından korkmuştur.

Başka bir ihtimâl: İbrahim (a.s.), azabın geri bırakılması suretiyle Allah'ın rahmetinin onlara yetişmesi taraftarı idi. Belki kötülklerden tevbe eder ve imana gelirler diye umuyordu.

Yahut belki de bu tartışma, İbrahim'in (a.s.), şunları söylemesinden kaynaklanıyordu: «Azaba uğrayacaklarına dair Allah'ın emri gelmiştir. Ancak sırf böyle bir emirden azabın hemen gelmesi gerekmez. Biraz zaman aralığı olabilir. Öyle ise bir müddet daha sabredin.» Melekler: «Mücerred emrin verilişi, bunun hemen olması imkânına mâni değildir. Gerçekte hemen olacağına dair deliller (karineler) de mevcuttur» dediler. Sonra her iki taraf da malûm olan dayanaklarına sarılarak kendi görüşünü savundu ve bu nedenle tartışma meydana geldi. ***Fahreddin Râzî** bunu zikrettikten sonra, itimad edilen açıkla-*

---

(1) **İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 2, shf. 452.**

manın o olduğunu söyler. (1) İbrahimin (a.s.) meleklere yaptığı bu mücadelenin özetini yaparsak, Allah'ın peygamberi onlara **«şayet içinde bir mümin varken, şehri yokedecekseniz, o mümini günahı olmadan öldürmüş olursunuz»** demiş. Onlar da; **«biz orada olanları daha iyi biliriz»** diye cevap vermişlerdir.

Allahü Tealâ, İbrahim'e, geri çevrilmeyecek bir azabı hakeden kavim hakkında tartışmaya girmemesini emreder.

MUSA (A.S.) İLE HIZIR (A.S.) ARASINDAKİ TARTIŞMA

«Hani Musa genç arkadaşına «ben iki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar yahut (oraya ulaşmak için) uzun süre geçirinceye dek (yürümeğe) devam edeceğim» demişti... Katımızdan kendisine bir rahmet (peygamberlik yahut velilik) verdiğimiz ve kendisine (gaybi) İlim öğrettiğimiz bir kulumuzu buldular. Musa ona; «sana öğretilen irşâd edici gerçeklerden bana ***da öğretmen için peşinden gelebilir miyim» dedi.*** **O; «Sen doğrusu benim yaptıklarıma dayanamazsın; (sabredemezsin) bilgice kavrayamadığın bir şeye nasıl dayanabilirsin?» dedi. Musa« «İnşaallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiçbir işte baş kaldırmayacağım» dedi. O da; «O halde bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın» dedi. Bunun üzerine kalkıp gittiler, sonunda bir gemiye bindiklerinde; o, gemiyi deliverdi. Musa; «gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın» dedi. Musa'ya; «ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?» dedi. Musa; «Unuttuğum için beni cezalandırma; işimde (seninle olan beraberliğimde) bana zorluk çıkarma» dedi. Yine gittiler sonunda bir erkek çocuğa rastladılar. O hemen onu öldürdü. Musa; «bir cana karşılık olmaksızın, tertemiz (yani teklif çağına ulaşmamış) bir cana mı kıydın? Doğrusu pek kötü bir şey yaptın» dedi. O; «ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?» dedi. Musa; «bundan sonra sana bir şey sorarsam, (tamam) bana arkadaş olma; o zaman benim tarafımdan mazur sayılırsın» dedi. Yine yola koyuldular. Sonunda vardıkları, bir kasaba halkından yiyecek istedi-**

---

(1) Fahreddin Râzî Tefsiri; Cilt: 18, shf. 30.

ler. Kasaba halkı, bu ikisini misâfir etmek istemedi. İki şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler. Musa'nın arkadaşı onu doğrultuverdi. Musa; «dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin» dedi. O şöyle söyledi: «İşte bu, seninle benim ayrılmamız(ı gerektirmekte)dir. Dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım: Gemi denizde çalışan birkaç yoksula aitti. Onu kusurlu kılmak istedim, çünkü arkalarında her (sağlam) gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı. Oğlana gelince, onun ana-babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korkmuştuk. Rablerinin, o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok merhametli birini vermesini istedik. Duvar ise, şehirde iki yetim erkek çocuğa aitti. Duvarın altında onların bir hâzinesi vardı. Babaları da iyi bir kimse idi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve kendisinden bir rahmet olarak hâzinelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzleri budur.» (1)

Âlimlerin ve tarihçilerin çoğuna göre **«hani Musâ genç arkadaşına...»** âyetindeki **Musâ'nın**, (a.s.) İsrailoğullarının peygamberi, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen, **Firavun'a** gönderilmiş Musâdır. **Yusuf'un** (a.s.) oğlunun oğlu Musa'dır da denmiştir. **İmran** oğlu **Musa'dan** önce İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmişti. Ancak **Sahih-i Buhârî'de** zikredildiği gibi **İbni Abbas** (r.a.) bunu yalanlar: «**Saîd b. Cübeyr'den** rivayet edildiğine göre; **İbni Abbas'a «Nevf El-Bikâlî, Hızır'ın** arkadaşı **Musâ'nın**, İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen Musa olmayıp başka bir Musâ olduğunu iddia ediyor dedim» demiştir. Bunun üzerine İbni Abbas (r.a.) «Allah'ın düşmanı yalan söylüyor» diye cevap verir.» (2)

«...Katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular» âyetindeki şahıs, **Kurtubî'nin** dediği gibi, alimlerin çoğuna göre **Hızırdır.** (a.s.) (3).

Sahih hadisler de bunu teyid etmektedir. **Sahih-i Buhârî'-**

---

(1) Kehf/60-82.
(2) Sahih-i Buhârî; Cilt: 4, shf. 188.
(3) Bk. «Kurtubî Tefsiri;» Cilt: 11, shf. 16.

de nakledildiği üzere, **İbni Abbas** (r.a.), **El-Hürr b. Kays El-Fezârî** ile Musa'nın (a.s.) arkadaşının kim olduğu konusunda tartışırlar. O sırada **Übeyy b. Kâb** yanlarından geçer. İbni Abbas (r.a.) Übeyy'i çağırarak «bu kardeşimle ben «Musa'nın (a.s.) 'kendisiyle nasıl karşılaşabilirim' diye Allah'a sorduğu arkadaşının kim olduğu konusunda» ihtilâfa düştük. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) onunla ilgili bir şey söylediğini hiç işittin mi?» der. Übeyy «evet» diye cevap verir. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: «Musa (a.s.), İsrailoğullarının ileri gelenlerinden bir topluluk arasında iken, biri ona; «Senden daha bilgilisi var mı?» der. Musa «hayır» diye cevaplar. Bunun üzerine Allah; «evet var! Bizim Hızır adlı kulumuzdur» diye vahyeder. Musa (a.s.) «Onunla nasıl buluşabilirim» der. Bir balık kendisine delil yapılır: «Balığı kaybettiğinde geldiğin yoldan geri dön; o zaman karşılaşırsın» denir. Denizde balığı izler. Sonra genç arkadaşı Musa'ya; «bak sen; kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum! Bana onu hatırlamamı unutturan ancak şeytandır» der. Musa; «İstediğimiz zaten buydu» diyerek hemen geldikleri yoldan izleri üzerinde geri dönerler ve Hızır'ı bulurlar. Kitabında Allah'ın anlattığı kıssa onların durumundan bir bölümdür.» (1)

Bu sahih hadis, aşağıdaki gerçeklere ışık tutmaktadır:

1. Musa'nın (a.s.) arkadaşı **Hızır**'dır (a.s.).
2. Kıssanın sebebi, Musâ'nın, (a.s.) ilmin en çoğunu kendisine nisbet etmesidir. Olay **Buhârî** ve **Müslim**'de tamamıyla anlatılmaktadır. Bir kısmı şöyledir: «Musa (a.s.) İsrailoğullarının arasında bir konuşma yaptı. Kendisine bu esnada «en bilgili insan kimdir?» diye soruldu ve «benim» dedi. Allah bu sözünü beğenmedi. Çünkü ilmi kendisine havale etmemişti: «Hayır, iki denizin birleştiği yerde benim bir kulum var, O senden daha bilgilidir» buyurdu.» (2)

Musa (a.s.) Hızır'dan (a.s.) bazı şeyler öğrendiği için, Hızır'ın Musa'dan daha üstün olduğu zannedilebilir. Fakat durum böyle değildir. Çünkü bazen üstün olmayan kimse, üstün olanın bilmediği bir takım şeyleri bilebilir. Allah kimi yüceltmiş-

---

(1) **Sahîh-i Buhârî; Cilt: 4, shf. 187-188.**
(2) ***Sahîh-i Buhârî; Cilt: 4, Sahife: 188.***

se üstün odur. Hızır (a.s.) şayet veli ise Musa (a.s.) peygamberdir ve peygamberler, velilerden üstündürler. Eğer nebî ise, Musa (a.s.) rasûldür, (ayrı bir kitap ve şeriat verilmiştir.) Rasûller nebîlerden üstündürler.

Sonra Hızır (a.s.), Musa'nın (a.s.) bildiklerinin hepsini bilmiyordu. Her birisi, Allah katından, diğerinin habersiz olduğu bir takım bilgileri biliyorlardı. Nitekim **Buhârî'**deki sahih bir hadiste böyle denmektedir: «Musa (a.s.) Hızır'a; «Sana öğretilen irşâd edici bilgilerden bana da öğret» dedi. Hızır; «ey Musa! Ben Allah'ın öğrettiği ve senin bilmediğin bilgiler biliyorum. Sen de Allah'ın sana öğretmiş olduğu ve benim bilmediğim bilgiler biliyorsun» dedi.» (1)

Musa (a.s.) şeriat sahibi idi. Bu şeriat kötülükten sakındırıyor, iyiliğe kötülükle karşılık vermekten nehyediyor ve şer'î bir dayanak olmadıkça cana kıymayı yasaklıyordu. Ayrıca bütün peygamberlerin şeriatinde, misâfirlere ikram etmek vardır. Misafirler geldiği zaman, şâyet toplum bu güzel ahlâkı göstermezse, o takdirde misafirlerin o topluma, karşılıksız hiçbir hizmet (iyilik) yapmamaları haklarıdır. İşte Hızır (a.s.) **«Sen benim yaptıklarıma dayanamazsın»** derken bunlara dikkat ediyordu. Yani «ey Musa! Sen bende gördüğün ilme sabredemezsin. Çünkü senin zahirî ilmin onu sağlamaz. Hikmeti (içyüzü) bildirilmemişken, yanlış olarak gördüğün hareketlere nasıl dayanırsın?» demektir.

«Bilgice kavrayamadığın bir şeye nasıl dayanabilirsin?» Peygamberler kötü bir işi asla doğru bulmazlar. Bu onlar için imkânsızdır. Diğer bir ifade ile, «hükmün ve adaletin gereği böyle durumlarda susamazsın.»

Kıssanın özeti: Hızır (a.s.) Musa'ya (a.s.) «Sen benimle beraber olmaya dayanamazsın. Şayet birlikte olacak olsak, görünüşte garip hadiseler göreceksin ve her ne kadar gerçekte hayırlı da olsa, dıştan çirkin karşılanacak olaylara şahit olacaksın. Allah insanı araştırmaya ve tartışmaya meyilli yarattığından itiraz etmeden yapamazsın» der.

Musa (a.s.) öğrenmeye ve anlamaya çok istekli biri olduğundan; **«İnşaallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte**

---

(1) Sahîh-i Buhârî; Cilt: 4, Sahife: 189.

baş **kaldırmayacağım»** dedi. Hızır (a.s.) Musa'ya (a.s.) sabretmesini ve kendisini frenlemesini, soru sormak için acele etmemesini ve yolculuk bitinceye kadar hiçbir itiraz yapmamasını şart koştu. Musa (a.s.) bu şartı kabul etti. Sahili takip ederek yürümeğe başladılar. Bir gemi gördüler ve gemidekilerden, gittikleri tarafa kendilerini de götürmelerini istediler. Bunların yüzlerinden, iyi insan olduklarını anladıkları zaman kendilerine çok hürmet gösterdiler ve ücret almadılar. Gemide giderlerken, Hızır geminin tahtalarından iki tanesini tuttu ve söktü. İnsanlara hidayet için gönderilen Musa, bu işten ürktü ve iyiliklerine kötülükle ve güzel muamelelerine çirkin bir şekilde mukabele ederek, onlara zulmetmenin fenalığına karşı çıktı. Gemidekilerin boğulmalarından korktu. «Bizi güzelce karşılayan ve hürmet gösteren bir topluluğa kastederek gemilerini deliyor ve onları boğmaya mı girişiyorsun? **«Doğrusu şaşılacak bir şey,»** yani büyük bir şey **«yaptın»** dedi. Hızır Ona baktı ve yalnızca koştuğu şartı hatırlattı. **«Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?»** dedi. Musa hatasını anladı. «Unuttuğum için beni cezalandırma ve seninle arkadaşlık etme şerefinden beni mahrum etme» dedi.

Sonra gemiyi terkettiler. Arkadaşlarıyla beraber oynayan küçük bir çocuğa rastladılar. Hızır onu uzağa götürdü sonra yere yatırdı ve öldürdü. Musa (a.s.) bu öldürme işinden korktu ve bu suç ona çok ağır geldi. Çünkü; belki de diyordu, O çocuk evin biricik çocuğudur. Anne ve babasının ümididir... Üstelik âdil bir imâmın eliyle gerçekleşen kısas da söz konusu değildi. **«Bir cana karşılık olmaksızın temiz bir cana mı kıydın? Doğrusu pek kötü bir şey yaptın,»** dedi.

Hızır (a.s.) Musa'ya (a.s.) döndü ve **«ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?»** diye karşılık verdi. Musa bu salih kula yük olmağa başladığını anladı ve tartışmak için hiç ağzını açmaması gerektiğini ve bunu Hızır'ın (a.s.) kapalı olaylar hakkında açıklama yapıncaya dek sürdürmesi icab ettiğini idrak etti: **«Bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma, o zaman benim tarafımdan mazur sayılırsın»** dedi. Sonra bu şartla yürümelerine devam ettiler. Nihayet yoruldular ve acıktılar. Yolda bir kasaba gördüler. Seferlerine devam etmelerini mümkün kılacak azık buluruz ümidi ile oraya girdiler.

Ancak kasabanın halkı karaktersiz insanlardı. Onları misafir etmekten kaçındılar. Ne oturacak bir yer ve ne de yiyecek bulabildiler. Aç açına oradan çıktılar. Kasabayı geride bırakmadan önce, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Hızır eliyle duvarı düzeltti ve sağlamlaştırdı. Musa (a.s.) «Sana şaşıyorum! Bizi böyle kötü bir şekilde karşılıyan düşük insanlara iyilikle mi mukabele ediyorsun. İsteseydin yaptığına karşılık bir ücret alır, ihtiyacımızı giderirdik» der. Hızır artık Musa'nın kendisine daha fazla dayanamıyacağını anlar ve: **«İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektirmektedir. Dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım»** der. Gemi; denizde çalışan birkaç fakirindi ve iş görmelerini mümkün kılacak rızıklarını onunla temin ediyorlar ve böylece hayatın zorluklarını göğüslüyorlardı. Ancak zâlim bir hükümdar, her sağlam geminin gözcüsü idi. Onu sahiplerinden zorla alırdı. İşte o denizcilere merhamet ettiğim için, gemiyi özürlü kılmak istedim. Kralları gemiyi özürlü görünce bıraktı. Bu hareket her ne kadar görünüşte yanlış ise de, gerçekte hayırlı bir hareketti.

Bu kıssadan, alimler, zaruret esnasında zararı daha az olanı tercih etmenin caiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü gemiyi kusurlu kılmanın o fakirlere vereceği zarar, bahsedilen zalim hükümdar yüzünden büsbütün ellerinden çıkmasının zararından daha azdır.

Çocuğa gelince, fasık idi. Annesiyle babası mümindiler. Allah, babaları, yaratılıştan çocuklarını seven, haklı-haksız onları savunan bir özellikte yarattığından, onları taassuba ve kendisine uydurmağa ve neticede her ikisini de hem azgınlığa, hem küfre sevketmesinden korktum ve öldürdüm. Onların dinini korumak için ve kendilerine Allah'ın daha temiz, daha merhametli bir çocuk bahşetmesini ümid ederek bunu yaptım.

Duvara gelince, Allah katından, o duvarın altında bir hazinenin olduğunu öğrendim. Hazine salih bir adamdan kalan iki küçük yetimindi. İşte bu çocuklar büyüyüp gelişinceye kadar duvarı korumak istedim. Ta ki büyüdüklerinde o hazineyi çıkarsınlar. Bunları ben kendiliğimden yapmadım. Allah'ın vahyi ile ve emri ile yaptım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzü budur. (1)

---

(1) Bk. «Kasas-ul Kur'ân»; shf. 158, 161.

Musa (a.s.) ile Hızır (a.s.) arasında geçen kıssanın ve tartışmanın özeti budur. Yüksek terbiye örneklerini ve birçok faziletleri içerisinde taşımaktadır. Yine burada etraflıca değinemediğimiz öğrenci —öğretmen edebi, ilim öğrenmek ve ilimde daha çok ilerleme çağrısını görüyoruz.

SABIRLI FAKİR İLE KÂFİR ZENGİNİN TARTIŞMASI:

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bri tartışma dile getirilir:

«Onlara iki adamı örnek olarak göster: Birine (kâfir olanına) iki üzüm bağı verip, etrafını hurmalıklarla çevirmiş ve aralarında ekinler bitirmiştik. Her iki bahçe de ürünlerini vermişlerdi, hiçbir şeyi de eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık. Onun başka gelirleri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken (ona karşı öğünürken) «ben malca senden zengin ve aşiretce de senden daha kalabalığım» dedi. *Kendisine (böylece) yazık ederek* bahçesine girdiğinde; «bu bahçenin yokolacağını hiç zannetmem. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. (İddia ettiğin gibi) eğer Rabbime döndürülürsem, andolsun ki orada bundan daha iyisini bulurum» dedi. Arkadaşı kendisiyle konuşurken (ona cevap verirken) «Seni topraktan, sonra nutfeden yaratana sonra da insan şekline sokana mı küfrediyorsun? Ancak ben «Allah Rabbimdir» (derim) Rabbime kimseyi ortak koşmam, (yani ona küfretmem. Çünkü öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek küfürdür.) Bahçene girdiğin zaman «maşallah! Allah olmadan hiçbir şeye güç yetirilmez,» desen ya! Her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da, Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine yıldırımlar gönderir de bahçen kaypak bir toprak haline geliverir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın» dedi. (Nitekim) ürünleri yok edildi. Bağın altüst olmuş hâli karşısında, oraya sarfettiği emeğe (içi yanarak) ellerini tersine çevirip durdu ve «keşki Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım» diyordu. Ona, Allah'tan başka yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendi kendini de kurtaramadı.» (1)

---

(1) Kehf/32-43.

Bu kıssanın vahyedilişi, Kureyş eşrafının Rasûlüllah'a (s.a.v.) arzettikleri bir istekten sonra olmuştur. Şöyleki: Onlarla tek başına oturacak ve fakir ashabıyla —meselâ **Bilâl, Ammâr, Suheyb, Habbâb ve İbni Mes'ûd** gibileriyle— onları yanyana getirmeyecekti. Onlara ayrı bir meclis tahsis edecekti. Ancak Allahü Tealâ peygamberini bundan nehyederek, O fakir müslümanlarla beraber oturmaya kendisini alıştırmasını emretti. **«Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek ona yalvaranlarla birlikte nefsine sahib ol (sabret)»** (1).

Sonra Allahü Tealâ, O büyüklük taslayanlarla, fakir müminlerin hâlini andıran iki kimseyi örnek olarak verir. Bunlardan birine iki bahçe vermiş, dünya nimetlerinden bol bol bahşetmiştir. Allahü Tealâ'nın bu nimetlerini daimî zannederek aldanır. Onlara nankörlük yapar, büyüklük taslar ve azarak küfre girer.

Müfessirlerden birinin dile getirmiş olduğu gibi kıssayı özetleyecek olursak: İsrailoğullârının içinde **Yehuza** ve **Katrûs** adlı iki kardeş vardı. Yehûza Rabbine inanır ve haddini bilirdi. Dünyaya, onun alımlı çalımlı görüntüsüne bağlanmaz ve ahirete rağbet ederdi. Katrûs ise kâfir, cimri ve huysuz olarak büyümüştü. Babaları öldüğü zaman mirasını paylaştılar. İkisi de malını aldı, gitti. Yehuzâ Allah'a yöneldi ve «ya Rabbi! Senin rızan için malımdan vazgeçiyor ve verdiğin nimetlere şükretmek ve cennetine girmek için, senin yolunda sarfediyorum» dei. Hayır ve hasenat yapmak için bol bol verdi. Sonunda malı bitti. Ancak, gönlü rahattı ve kendisine yetecek kadarıyla yetindi. Aza râzı oldu.

Katrûs'a gelince; malını aldı ve sımsıkı kilitledi. Dilencilere hiçbir şey vermedi. Fakirlerin inleyişlerine kulaklarını tıkadı. İki duvar çekerek bütün ömrünü orada geçirdi. Çardakları uzadı, gölgeleri yayıldı. Sonra Allah bol bol rızık verdi. Ürünlerini bereketlendirdi. Bu nimetlerin içinde yaşamağa başladı. Kendisine gereken şey; bahşedilen nimetleri bahşeden Allah'a şükretmek, Ona inanmak ve Ona hamdetmekti. Ama Allah'ın nimetleri onun azgınlığını ve küfrünü artırdı. Bir gün kardeşi yoksul bir hâldeyken kendisine uğradı. Ona tepe-

(1) **Kehf/28.**

den bakarak, hem malıyla hem de çocuklarıyla övündü. **«Ben malca senden zengin ve nüfusca da senden kalabalığım»** dedi. Elinden tutarak onu bahçesine soktu. **«Bu bahçenin yok olacağını hiç zannetmem. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülürsem, andolsun ki orada bundan daha iyisini bulurum»** dedi. Allahın lütfunu inkâr eden kâfirin kuruntusu işte böyle idi. «Bu kazandığım nimetler, onlara lâyık bulunduğumdan ötürüdür ve senden daha üstün olduğum içindir. Öldükten sonra dirilme, karşılık görme hurafedir. Olduğunu farzetsek bile, dünyada nasıl mal, çocuk ve diğer dünya nimetleri bakımından senden üstünsem, ahirette de aynı şekilde senden üstün olurum.» dedi. **«Kardeşi kendisiyle konuşurken (ona cevap verirken) seni topraktan, sonra nutfeden yaratana, sonra da insan şekline sokana mı küfrediyorsun? Ancak ben «Allah Rabbimdir» (derim.) Rabbime kimseyi ortak koşmam»** dedi. Bunlar, hak ile bâtıl arasında ve nimet verene, vermiş olduğu nimetler için şükür ile iyiliğe, bağışa nankörlük arasında geçen savaştır.

Sonra, Kur'ân dünyanın gelip geçici nimetlerine aldanmamadaki ve bu nimetleri bahşedene şükürdeki faziletin izahını yapar. Çünkü bu nimetler istidrac da olabilirler. (İnsana, azdırmak için de verilebilirler.) **«Bahçene girdiğin zaman «maşallah! Allah olmadan hiçbir şeye güç yetirilmez» desen ya! Her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da, Rabbim senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine yıldırımlar gönderir de bahçen kaypak bir toprak haline geliverir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın.»**

Bütün bunları söylemekle şunları anlatmak istiyordu: «Gerçek zenginlik mal, mülk zenginliği değildir. Gönül zenginliğidir. Ben, yetecek kadarına razıyım. İnsanlarla aramdaki ilişkilerin sorumluluğundan kalbimin rahat olması kâfidir. Bir gün aç kalıp da Allah'a yalvarışım, yine bir gün tok olup da Allah'a hamdedişim, seni şımarttığı gibi beni de şımartacak şu mala sahib oluşumdan daha hayırlıdır. Belki, fakirlere dağıttığım malıma karşılık, Allah bana, senin bahçenden daha iyisini ve senin nail olduğun nimetlerden daha hayırlısını verir. Kanaatkâr olduğum için, insanların elindekilere ihtiyaç duy-

mam. Rasûlüllah (s.a.v.) «zenginlik mal çokluğu ile değildir. Fakat gönül zenginliği iledir» derken ne kadar da doğru söylemiştir. Bir şiirinde **İmam Şâfi'i** (r.h) şöyle söyler:

«Muhtaç değildir, insanların hiçbirine
Malı olmadığı halde. (Çünkü) zenginlik mal ile, değildir.
O ancak eşyaya (gönlün) doygunluğuyladır.
Ve zulmü güzel bir yol görür zâlim, zulmettiğinde,
Israr edip aşırı gider işlediği kötülükte,
O zaman bırak onu zamanın akışına,
Çünkü zaman çıkaracak karşısına,
Hiç hesabında olmayan şeyleri.
Nice zâlime rastgeldik, inatçı mı inatçı,
Büyüklük taslayarak görürdü yıldızı;
Üzengisinin gölgesinin altında.
Gafletine dalmışken o, çok geçmeden
Musibetler yığıldılar kapısına.
Ne malı kaldı, ne de ümid beslenen mevkisi.
Ne rastlanacak bir hayrı, amel defterinde.
Yaptıklarının cezasını buldu
Ve Allah azabın en çetinine soktu.»

Yehuza, kardeşiyle, hak ile batıl arasındaki savaşın bir ifadesi olan münakaşasını bitirdikten sonra, Onu verimli ve sarmaş-dolaş ağaçlı bahçesinde şımarmaya ve böbürlenmeye terketti.

Katrûs, her zaman olduğu gibi bir sabah bahçesine gitti. Ancak bahçenin harabe hali, darmadağın olmuş şekli, kırılmış çardakları ve kupkuru bitkileri kendisini dehşete düşürdü. Dermanı kesildi, oraya sarfettiği emeğe içi yanarak ellerini altüst edip durdu ve **«keşki Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım»** dedi.

Dünyanın görünüşüne ve süsüne aldanmanın aşırı gitmenin ve zulmün sonu budur ve bu kıssa ahiretteki nimetlere rağbet eden müminlerin kalplerini yatıştırmakta, gizli ve açık bütün nimetleri bahşeden, lûtuf sahibi Allah'ın ihsânını inkâr eden zorbaların kalplerini ise paralamaktadır.

FİRAVUN HANEDANINDAN İNANMIŞ BİRİNİN, KENDİ MİLLETİYLE TARTIŞMASI

«Firavun ailesinden olup da, inandığını gizleyen bir adam dedi ki: «Rabbim Allahtır» diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? Oysa size Rabbinizden belgelerle (mucizelerle) gelmiştir. Eğer yalancı ise yalanı(nın zararı) kendisinedir. Eğer doğru sözlü ise, sizi tehdit ettiği (azab)ın bir kısmı (hemen) başınıza gelir. Doğrusu Allah, çok yalancı müsrifi (müşriği) doğru yola eriştirmez. Bugün memlekette hükümranlık sizindir. Galip olanlar (hakim olanlar) sizsiniz. Ama Allah'ın azabı bize çatınca, Ona karşı bize kim yardım eder? Firavun: «Ben size kendi görüşümden başkasını (ki Musa'yı öldürmek fikridir) göstermiyorum, (yani kendime işaret ettiğimi size de işaret ediyorum) ve sizi ancak doğru yola yöneltiyorum» dedi ve imân eden kişi: «ey milletim! (Daha önce peygamberleri yalanlayan) toplulukların (yok edildikleri günlerin) benzeri bir günle karşılaşmanızdan korkuyorum... Allah o adamı kurmak istedikleri düzenden (yani öldürülmekten) korudu. Kötü azâb (boğulma) Firavun'un adamlarını kendisiyle birlikte çepeçevre sardı.» (1)

Meşhur olan görüşe göre bu kimse, **Firavun** hanedanından kıptî biridir. **Süddî:** «Firavun'un amcasının oğluydu, Musa (a.s.) ile birlikte kurtulan kimsedir» der. **İbni Cerîr** bunu tercih etmiştir. Onun İsrailoğullarından biri olduğunu savunanların görüşleri reddedilmektedir. Çünkü Firavun, onun konuşmasından etkilenmiş, onu dinlemiş ve Musa'yı (a.s.) öldürmekten vaz geçmiştir. Eğer İsrailoğullarından biri olsaydı, öldürmeye hemen girişirdi. Çünkü onlardan biriydi. **İbni Kesîr** bunları böylece nakleder. (2)

Bu tartışmanın nedeni: Musa (a.s.) Firavun'u delilleriyle tamamen susturduğunda, gösterilen deliller karşısında Firavun'un savunacak hiçbir şeyi kalmaması, tehlikeyi sezerek, içine korku düşmesi ve «bırakın beni Musâ'yı öldüreyim. Haydi Rabbisini çağırsın (da onu benden kurtarsın.) Onun sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde bozgun çıkaracağından korkuyorum» (3) demesidir.

---

(1) Mü'min/28-45.
(2) İbni Kesir Tefsiri Cilt: 4, shf. 77.
(3) Mümin/26.

Milletiyle birlikte Firavun, Musa'nın (a.s.) öldürülmesi için fikir alış verişi yaparlarken, insanlık ve yiğitlik duygusu, bir adamı harekete geçirdi. Bu kişinin basiretini Allah açmış, doğru yolu —iman yolunu— kendisine göstermişti. Musa'yı (a.s.) şiddetle savundu ve onu müdafaa etmek için tartıştı. İşlerinin kötülüğünü ve yapmağa kalktıkları şeyin akibetini açıkladı. İddialarını boşa çıkardı. Sapıklıklarını teşhir etti.

Firavun'a ve adamlarına hitabederken değişik yollar izledi. İkna ederek ve korkutarak kalplerindeki hassasiyeti uyandırdı ve kendilerine tesir eden bir öğüt verdi. Firavun ve onun danışmanlarına karşı, bu, inanmış kişinin attığı önemli bir adımdı. Uyanık, mahir ve güçlü olan mümin mantığıydı.

Yapmaya kalktıklari işin çirkinliğini açıklamakla işe başladı. **«Rabbim Allah'dır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz?»** Kalbin inanıp, ruhun tatmin olmasıyla söylenen bu masum sözler, acaba öldürülmeyi mi gerektirir?

Sonra ikinci adımını atıyor: Bu masum sözü söyleyen, evet «Rabbim Allahdır» diyen kimsenin, üstelik yanında delilleri bulunmaktadır. **«Oysa size Rabbinizden belgelerle gelmiştir.»** Bununla, insanlardan uzak bir halde, kendi aralarındayken Musa'nın (a.s.) getirmiş olduğu mucizeleri tartışma konusu yapmalarının ve inkâr etmelerinin çok zor olduğuna işaret etmektedir.

Sonra bu meselede insaflı hâkim konumuna geçerek, sarılabilecekleri en kötü iddiayı söz konusu ediyor: **«Eğer yalancı ise yalanı kendisinedir.»** Yani yalancı olduğunu farzetsek, yalanının kötü akibetine kendisi uğrayacak ve cezasını bulacaktır. Dolayısıyla onun öldürülmesini hiçbir şekilde câiz kılmaz.

Üstelik burada bir başka ihtimâl daha vardır. Musa doğru sözlü olabilir. Öyleyse bu ihtimâle ve bu ihtimâlin sonucundan doğabilecek zarara karşı ihtiyatlı olmalıyız. Güzelce tedbir almalıyız. **«Eğer doğru sözlü ise, sizi tehdit ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir.»** Tehdit ettiklerinin bir kısmının başlarına gelmesi de aynı şekilde, meselede en az ihtimali teşkil etmektedir. Bunu söylerken o, daha fazlasının göz önünde bulundurulmasını bile istemiyordu. Tartışırken ve hasmı sustururken, insaflı davranmanın en son haddi budur.

Delil getirirken onlara karşı izlemiş olduğu yol, durumu iki

ihtimâle ayırmaktan ibarettir. Musa (a.s.) ya yalancıdır, ya da doğru sözlüdür.

Zemahşerî: «iman eden kişi acaba niçin **«sizi tehdit ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir»** demektedir? Çünkü Musa (a.s.) doğru sözlü bir peygamberdir ve tehdit ettiği zaman, «azabın hepsi gelir. Sadece bir kısmı gelmez» derseniz. Şöylece cevap veririm: «O zat, Musa'nın (a.s.) muhalifleriyle tartışırken, onları yumuşatmaya ve idâre etmeğe gerek duymuş, onlara karşı sözde insaflı olma yolunu tutmuştur. Kendilerine, karşılıklı öğütleşme bahanesiyle yaklaşarak, sözünü ne şekilde daha kolay kabul edeceklerini ve nasıl kendisini daha tereddütsüz tasdik edeceklerini zannediyorsa, işte o surette davranmış ve **«Eğer doğru sözlü ise, sizi tehdit ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir»** demiştir. Karşı çıkmamaları ve dinlemeleri için, konuşmalarında haksızlık yapmayan âdil birinin sözleridir bunlar.» (1)

Sonra üstü kapalı bir şekilde onları tehdit ederek hem Musa'yı hem de kendilerini hedef alan bir söz söyler: **«Doğrusu Allah, çok yalancı müsrifi (aşırı gideni) doğru yola eriştirmez.»** Eğer Musa böyle ise Allah ona yol göstermeyecek ve muvaffak etmeyecektir. O zaman onu Allah'a bırakın, cezasını verir. Ancak siz de, Musa ve Rabbi hakkında yalan söyleyip aşırı gitmekten sakının; kötü akibet bu sefer sizin başınıza gelir.

Bunun başka bir izahını **Şevkânî** yapar: «İki yönden delil getirilmektedir. Birincisi: Eğer Musa çok yalancı ve aşırı giden biri olsaydı, Allah ona açık deliller göstermez ve mucizelerle desteklemezdi. İkincisi, şayet Musa böyle olsaydı, Allah onu yardımsız bırakır ve helâk ederdi. O nedenle onu öldürmek için elinizde hiçbir bahane bulunmamaktadır.» (2)

Sonra bu mümin kişi, Allah'ın sapıtanlardan ve yalanlayanlardan intikam alışını ve azab edişini kendilerine hatırlatır. Ancak onlar, bu kişinin sert çıkışlarına ve üstün mücadelesine rağmen onu da kendi saflarına ve görüşlerine çekmek için baskı yaparlar. Bunun üzerine **«Ey Milletim! Nedir başıma gelen? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz»** (3) der.

---

(1) **«El-Keşşâf»; Zemahşerî; Cilt: 3, shf. 424, 425.**
(2) **«Fethul Kadîr»; Şevkânî; Cilt: 4, shf. 489.**
(3) **Mü'min/41.**

Doğru yolu göstererek, hayallerini boşa çıkartan ve görüşleriyle âniden karşılarına dikilen bu adam, onları sıkıştırdığında, artık Ona düşman kesildiler ve öldürmeye kalktılar. «Allah O adamı kurmak istedikleri düzenden (yani öldürülmekten) korudu. Kötü azab Firavun'un adamlarını çepeçevre sardı.»

Yahudilerin ve Hıristiyanların İbrahim (a.s.) Hakkındaki Tartışmaları:

«Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Siz, haydi (diyelim) bilginiz olan şey üzerinde tartışırsınız. Ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa (İbrahimi'n durumunu) Allah bilir, sizler bilmezsiniz. İbrahim, ne yahudi idi ve ne de hıristiyan. O, (bütün dinlerden hak dine) yönelen müslümandı. Allaha eş koşanlardan değildi. Doğrusu İbrahim'e en yakın olanlar, Ona uyanlar, bu peygamber (Muhammed) ve inananlardır. Allah inananların dostudur.» (1)

Yukarıdaki âyetin iniş sebebini İbni Kesir şöylece açıklar: Muhammed b. İshak'ın, İbni Abbas'dan (r.a.) rivayetine göre, Necran Hıristiyanlarıyla, yahudilerin hahamları Rasulüllah'ın (s.a.v.) yanında toplandılar. Aralarında tartışma çıktı. Hahamlar «İbrahim ancak bir yahudi idi.» dediler. Hıristiyanlar «İbrahim ancak bir hıristiyandı» dediler. Bunun üzerine Allahü Tealâ «Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? «âyetini indirdi.» (2)

Âyetin indirilişiyle bu olay arasında bir münasebet olsun veya olmasın farketmez. Âyetin lâfzından anlaşılacağı üzere, kitap ehlinin iddialarına ve Rasulüllah'ın (s.a.v.) huzurunda kendisiyle veya birbirleriyle yaptıkları münakaşalarına cevap olarak inmiştir. Bu iddialarının hedefi, Allah'ın İbrahim'e (a.s.) soyundan peygamber çıkartacağına dair verdiği sözü, hidâyet ve fâziletin de O'nun soyuna verilişini tekellerine almaktır. Meselenin en önemli tarafı burasıdır. Rasulüllah'ın (s.a.v.) İbrahimin (a.s.) dini üzerinde olduğu ve müslümanların eski

(1) Âli İmrân/65-68.
(2) İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 1, shf. 372.

hânif dininin varisleri oldukları iddiaları yalanlanmakta ve bu hususta müslümanlar kararsızlığa düşürülmeye veya en azından bazılarının kalbine şüphe sokulmağa çalışılmaktadır. O nedenle Allah hatalarını teşhir etmiş ve hiçbir delile dayanmayan tartışmalarını açıklığa kavuşturmuştur. İbrahim (a.s.) hem Tevrat'tan, hem de İncil'den öncedir. Dolayısıyla yahudi de hıristiyan da değildir. Bunlar akla aykırı iddialardır. Tarihî gerçeklere ters düştüğü, birazcık düşünüldüğünde anlaşılır. **«Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir.»**

Sonra Kur'ân, onların tartışmada mantıkî bir temele dayanmadıklarını ve inatlaştıklarını açıkladı. Delil olarak öne sürdükleri şeylerin hiçbir kıymeti olmadığını ve ayıpların, kusurlarını ilân etti. **«Siz haydi (diyelim) bilginiz olan şey üzerinde tartışırsınız ama bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa (İbrahim'in durumunu) Allah bilir, sizler bilmezsiniz.»**

Daha önce İsa'nın (a.s.) durumu hakkında tartışmışlardı. Aralarında hüküm verilmek üzere Allah'ın kitabına çağrıldıklarında —ki buna yanaşmadılar ve yüz çevirdiler— bazı şerî hükümler konusunda da mücâdele etmişlerdi. Ama bunlar bilgi sahibi oldukları meselelerle ilgiliydi. Dinlerinin, kitaplarının ve kendilerinin varlığından önce olan bir olay hakkında tartışmalarına gelince, bu yaptıkları hiçbir dayanağı olmayan bir iştir. Göstermelik bir dayanakları olsaydı, o zaman tartışmış olmak için yapılan tartışma ve gelişigüzel bir çekişme olurdu. Bir garezden ve hevâdan ibaret sayılırdı. Bu durumda olan kimselerin söylediklerine güvenilmez. Hâttâ dediklerine hiç kulak bile asılmaz. Âyetin akışı tartışmalarının kıymetini temelinden yıktıktan sonra, Allah'ın bilmiş olduğu gerçeği ortaya koyar. Yüce Allah, tarihin derinliklerinde, kalan gerçekleri yine kulu ve peygamberi İbrahim'e (a.s.) indirdiği dini bilir. Alah'ın meseleleri kesin olarak halledici sözleri karşısında hiç kimsenin bir şey diyecek durumu kalmaz. Yapabildikleri ise delilsiz olarak tartışmaktan başka bir şey değildir. **«İbrahim ne yahudi idi ve ne de hıristiyan. O, (bütün dinlerden hak dine) yönelen müslümandı. Alah'a eş koşanlardan değildi.»** Bu ifadeler, daha önce dolaylı olarak ifâde edilen İbrahim'in (a.s.)

yahudi ve hıristiyan olmadığını çünkü Tevrat'la, İncil'in daha sonra indirildikleri gerçeğini doğrulamaktadır. İslâm'ın dışındaki bütün dinlerden uzak durduğunu, tam anlamıyla bir müslüman olduğunu açıklamaktadırlar. **«Allah'a eş koşanlardan değildi.»** Aslında bu gerçek daha önce geçen **«O, (bütün dinlerden hak dine) yönelen müslümandı»** sözünde ifâde edilmektedir. Burada ayrıca belirtilmesinin nedeni, değişik inceliklere ve açıklamalara işaret etmektir. Önce durumları bu tahrif edilmiş inançlara bağlanmaya kadar varan, yahudilerin ve hıristiyanların müşrik olduklarına işaret edilmektedir. O nedenle İbrahim'in (a.s.), yahudi ve hıristiyan olması imkânsızdır. Ancak o hanif'tir, müslümandır.

İşaret edilen diğer bir husus, İslâm'ın başka, şirkin başka şey olduklarıdır. Bütün gerekleriyle ve özellikleriyle birlikte islâm tam bir «tevhid»dir. Bu bakımdan şirkin hiçbir çeşidiyle biraraya gelemez.

Ayrıca, burada Mekke müşriklerinin iddialarının iptâline işaret edilmektedir. Çünkü onlar da İbrahim'in dinini sürdürdüklerini ve O'nun bina ettiği Kâbe'ye baktıklarını söylemektedirler. Oysa kendileri müşrik İbrahim ise müslümandır, hanif'dir. **«Allaha eş koşanlardan değildi.»**

Öyle ise, Onun inancından uzak oldukları sürece, ne müşrikler, ne yahudiler ve ne de hıristiyanlar, Onun varisleri ve dininin sahipleri olduklarını iddia edebilirler. **«Doğrusu İbrahim'e en yakın olanlar, O'na uyanlar, bu peygamber (Muhammed) ve inananlardır. Allah inananların dostudur.»**

Hayatında İbrahim'e (a.s.) uyanlar ve O'nun peşinden gidenler ve Onun sünnetini hakem tâyin edenler, işte onlar İbrahim'in dostudurlar. Sonra en doğru şâhit olan Allah'ın şahadetiyle, İslâm'da Ona muvafakat eden bu peygamber (Muhammed (s.a.v.) dir. Sonra bu peygambere inananlardır. Çünkü İbrahim'in (a.s.) yolunu ve sünnetini izlemektedirler (1) «Allah inânanların dostudur.»

Bunlar, yahudilerin ve hıristiyanların, İbrahim (a.s.) hakkında yaptıkları tartışmadan kısa bir görüntüdür. Onlar İbra-

---

(1) «Fi Zilâl-il Kur'ân»; Seyyid Kutup; shf. 196, 197 den özetle.

bim (a.s.) hakkında ve bir kısmına önceki bölümlerde işaret ettiğimiz diğer meseleler hakkında çıkan tartışmalarda önemli roller oynamışlardır.

Kocası Evs Hakkında Havle'nin Rasûlüllah (s.a.v.) İle Tartışması

«Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir, esâsen Allah konuşmalarınızı işitir. Doğrusu Allah işitendir, görendir. İçinizde karılarını «zihar» yapanlar (annelerine benzeterek haram sayanlar, bilsinler ki, karıları anneleri değildir; anneleri ancak onları doğuranlardır. Doğrusu söyledikleri kötü ve asılsız bir sözdür. Allah şüphesiz affedendir, bağışlıyandır. Karılarını zihar yoluyla boşayan sonra sözlerinden dönenlerin, âilesine temas etmeden önce bir köle azad etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah işlediklerinizden haberdardır. Azad edecek köle bulamayanın, ailesiyle temastan önce iki ay birbiri peşinden oruç tutması gerekir. Buna gücü yetmeyen, altmış düşkünü doyurur, bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. inkâr edenler için can yakıcı azab vardır.» (1)

Havle b. Sa'lebe El-Hazreciyye gençliğinin en görkemli zamanında **Evs b. Es-Samit** ile evlenmişti. Beraberce seneler geçirdiler; bir gün kocası yanına gelerek, düşünşesizce kendisiyle şaklaşmağa başladı. Havle bundan kaçındı ve uzaklaştı. Evs buna çok kızarak, aklı başından gitti. Annesi kendine nasıl haramsa, onu da öylece kendisine haram saydı. «Sen bana anamın sırtı gibisin» dedi. «Zihar» cahiliyet döneminin en sert boşama çeşidiydi ve ebedi ayrılığı gerektiriyordu.

Havle Rasûlüllah'a (s.a.v.) bu işle ilgili fetva sormaya gitti. Kendisini ve kocasını içine düştükleri sıkıntıdan kurtaracak bir yol göstermesini istedi. Rasûlüllah'a (s.a.v.) şikâyetini arzetti. İçinde yanıp tutuşan derdini Ona anlatarak «Evs beni gençken ve bana rağbet edilirken aldı. Yaşım ilerleyip çocuklarım çoğalınca, beni annesi gibi haram saydı. Ve benim, ondan olan küçük yavrumlarım var; Onları Ona bıraksam perişan olurlar, yanıma alsam aç kalırlar.» dedi.

---

(1) **Mücadele/1-4.**

Rasulüllah (s.a.v.) kendi kendine, hüküm veremezdi ve hevâsından konuşamazdı. O Allah'ın peygamberiydi, dayanağı vahiydi, başvurduğu merci Allah'dı ve bu meselede kendisine bir şey vahyolunmamıştı. Sorunun cevabını bilmiyordu. Bütün bildiği, herkesçe malûm olan zıharın ebedi ayrılığı gerektirdiği temel kaidesinin devamı idi. O nedenle kendisine «Bildiğim, senin Ona, haram olduğundan başka bir şey değildir» dedi. Havle'nin üzüntüsü iyice arttı ve «Ya Rasûlallah! Boşamak lâfını hiç ağzına almadı; O, oğullarımın babasıdır ve bana insanların en sevimlisidir,» dedi. Bununla yalvarışlarına karşı kalbinin yumuşamasını ve çocuklarına acımasını umuyordu.

Fakat durumda bir değişme yoktu. Rasulüllah (s.a.v.) kendisine «Senin durumunla ilgili bir şey bilmiyorum. Bütün bildiğim O'na haram olduğundur» diyordu. Sonra Havle, rahmeti her şeyi kuşatan Allah'a iltica etti. Gökleri ve yeri yaratana ve vahyi indirene yöneldi. Üzüntüsünü gidermesini ve sıkıntısını dağıtmasını umuyordu. «Hacetimi ve derdimi Allah'a arzediyorum» diyordu. Diretiyor, çok yalvarıyor, Allah'a halinden şikâyet ederek dua ediyordu. Duasına göklerin kapısı açıldı ve Allah şikâyetini işitti.

Sıkıntı içerisinde yüzünü bir göğe kaldırır ve bir Rasûlüllah'a (s.a.v.) bakarak indirirken, birden Rasulüllah'ın (s.a.v.) üzerinde, vahiy gelirken görülen hâl belirdi; sonra da hikmet dolu Kur'ân âyetlerini okumaya başladı.

Allah konuşmasını işittiğini, duasına karşılık verdiğini bildiriyordu. Bundan sonra «zıhar» yaparak yeminlerine kefaret vermek isteyenler, köle azad edeceklerdir. Yapamazlarsa peşpeşe iki ay oruç tutacaklardır. Bunu da yapamazlarsa altmış yoksulu doyuracaklardır.

Böylece Havle'nin, gözü aydın oldu. Sevinçten yüz çizgileri gerildi. Allahü Tealâ umudunu gerçekleştirmiş ve duasına icâbet etmişti. Kocasına döndü, saadetine ve eski yaşamına kavuştu. (1)

Havle'nin bu tartışmasında; müracaat, çekişme, şikâyet ve kocasıyla kendisinin düşmüş oldukları durumun ağırlığından

(1) Bk. «Kasas-ul Kur'ân»; shf. 120, 421.

—kendisine zarar vermeyen bir hükümle— kendilerini Allah'ın kurtarması için yalvarma görülmektedir.

Tartışmasında Havle, zihar işindeki, sertliğe, zarara ve müsamahasızlığa karşı mantıkî itirazda bulunmuştu. İslâm şeriatinde temel olan, zorluğu kaldırmak ve kolaylaştırmaktır. «Zihar» işi onlardan yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere ve kızgınlık eseri olarak meydana gelip, birkaç defa tekerrür etmediğinden; bununla şeri hükümleri ve ailevi ilişkileri hafife alarak oynamamak söz konusu olmamalıdır. O bakımdan Havle, ilk defa olarak kocasıyla birlikte düştüğü kötü durumdan bir çıkış kapısı arıyordu ve bu nedenle tartışmanın ve işi kesin neticeye bağlamanın gayreti içerisindeydi. Vazgeçmiyordu. Ayrıca küçük çocukları vardı. Şayet bu çocukları kocasına bıraksa perişan olacaklardı. Kendisi alsa, besileyemeyecekti. Havle'nin Allah'dan dileği, cahiliyet devrinde uydurulan ziharın yerini tutacak şer'î bir hüküm indirmek suretiyle problemini çözmesiydi.

Allah, yedi kat göğün üstünden Havle'nin şikâyetini işitti ve duasına karşılık verdi. Aişe (r.a.) şunları söylemektedir: «İşitmesi her şeyi kuşatan Allah ne yücedir. Havle, kocasını Rasulüllah'a (s.a.v.) şikâyet ederken, (orada bulunduğum halde, ben bile) sözlerinin bir kısmını duyuyor ve bir kısmını duyamıyordum. Şöyle diyordu: «Ey Allahın Rasulü! Malımı yedi, gençliğimi bitirdi ve kendisine çocuklar doğurdum. Yaşım ilerleyip çocuk yapamaz hale gelince bana «zihar» yaptı. Allah'ım şikâyetimi sana arzederim.» Ve Hz. Aişe; Cebrail **«Kocası hakkında seninle tartışan ve Allaha şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir...»** âyetlerini getirinceye kadar Havle ayrılmadı» der. (1)

Münafıkların Müminlerle Tartışmaları

Burada iki sahne arzedeceğiz. Birincisi:

«Kendilerine: «Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın» dendiği zaman «bizler sadece ıslah edicileriz» derler. İyi bilinki asıl bozguncular kendileridir, lâkin farkında değillerdir. Onlara in-

---

(1) Bk. «İbni Kesir Tefsiri; Cilt: 4. shf. 318.

sanların inandığı gibi siz de inanın» denince de, «beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?» derler. İyi bilin ki asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler. İnananlara rastladıkları zaman, «inandık» derler; elebaşlarıyla başbaşa kaldıklarında, «biz şüphesiz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz» derler. Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar durumda bırakır.» (1)

Âyet-i Kerimelerde ortaya konulan konu, münafıkların yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarıdır. Ancak münafıklar bu tezi kabul etmezler. **«Bizler sadece ıslah edicileriz»** derler. Bu onlar tarafından ortaya atılan başka bir tezdir. Anlamı ise, «biz bozguncu değiliz, çünkü ıslah etmek bozgunculuğun zıddıdır.» Ve onlar ıslah ettiklerini savunduklarında, bozgunculuk yaptıklarını kabul etmemiş olmaktadırlar. Ama Kur'ân onların ıslah ediciler olduklarını yalanlarlar. **«İyi bilin ki asıl bozguncular kendileridir»** Yüce Allah, yaptıklarını ve kalplerinde bulunan küfür ve fesadı daha iyi bilir. Çünkü gizliden gizliye Rasûlüllah'ı (s.a.v.) yalanlamaya ve müslümanlar arasına tereddütler sokmağa davet etmektedirler.

Münafıkların bozgunculuğunu, Rasulüllah'ı ve mesajını ortadan kaldırmak amacıyla, Onun aleyhinde, müşriklerle ve kitap ehli ile danışmaları ve ilişkilerde bulunmaları şeklinde tefsir ettiğimizde, onlar bunu ıslah olarak değerlendirmektedeler ve «bizim onlarla olan ilişkilerimiz ve kendilerine yumuşak davranmamız müslümanlarla kâfirlerin arasını düzeltmek ve değişik görüşleri birbirine yaklaştırmak içindir» diyorlardı. O nedenle Yüce Allah, Tâğût'a hükümleşmek için gidip bu sözleri sarfettiklerini dile getirir. **«(Ey Muhammed) Sana indirilen Kuran'a ve senden önce indirilenlere inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tağut'un önünde muhakeme edilmelerini isterler. Oysa onu tanımamakla emrolunmuşlardı. Şeytan onların derin bir sapıklıkla saptırmak ister. Onlara Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin» dendiği zaman münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün. Başkalarına kendi işlediklerinden ötürü bir musibet çattığında (ne yapacaklar?)**

(1) Bakara/11-14.

sonra sana geldiklerine ve «biz iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik» dediklerine (şahit olursun.» (1)

İkinci âyet: **«Onlara insanların inandığı gibi siz de inanın denince de, «beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım derler. İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler.»** Şöyle diyorlardı: «İnanmak ve müslüman olmak fakirlerin, güçsüzlerin, zekâsı geri olan ayak takımının işidir. Biz onlardan değiliz. Bilâkis milletin ileri gelenleriyiz ve saygı görenleriyiz. O fakir ve aptal insanlarla birlikte inanmaya ihtiyacımız yoktur.»

Ama Yüce Allah —ki onun sözü gerçektir —aynı terimi kullanarak davalarını tersine çevirmiştir. **«İyi bilin ki, asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler.»**

Onların beyinsizliklerine işâret eden üç gerçeği sıralayalım:

1. Delile sarılmaktan yüz çevirip de, ona sarılmış olanlara beyinsizlik isnad eden kimsenin asıl kendisi beyinsizlik yapmış olur.
2. Dünyası için ahiretini satan gerçekten beyinsizdir.
3. Doğruluğuna dair elinde kesin delili varken peygamber'e düşmanlık yapan, Allah'a düşmanlık yapmış demektir. Bu ise yine beyinsizliğin ta kendisidir. **«Fakat bilmezler.»** Beyinsiz biri, kendinin beyinsizliğini ne zaman bilebilir ki? Yine sapık biri, doğru yoldan sapmış olduğunu nasıl idrâk edebilir?

Üçüncü âyet: **«İnananlara rastladıkları zaman» inandık» derler, elebaşlarıyla başbaşa kaldıklarında «biz şüphesiz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz» derler;»** Medine-i Münevvere'de münafıkların, İslâm'a ve onun peygamberine karşı kin besleyen yahudilerle olan ilişkilerinin boyutlarını açıklamaktadır. Onlar, yalan söylemek, hile yapmak, düşüncesizlik göstermek ve bâtıl iddialarda bulunmakla kalmıyorlar, buna ek olarak zayıflıklarını, karaktersizliklerini ortaya koyuyorlar ve perde arkasında İslâm düşmanlarına danışıyorlardı.

Bir takım insanlar aşağılık hareketleri bir kuvvet, kötü düzen kurmayı da bir maharet sanır. Halbuki bu, gerçekte zayıflık ve küçüklüktür. Kuvvetli kimse, karaktersiz olmaz; pis, hilekâr ve gizli, gizli ayıplıyan biri asla olamaz. Yapacaklarını

---

(1) Nisâ/60, 61.

açıktan yapmaktan korkan, zarar görmekten çekinerek mü'minlerle karşılaştıklarında inanıyormuş gibi gözüken ve bu sahtekârlığı müslümanlara eziyet etmek için vesile edinen bu münafıklar; şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında —ki şeytanları çoğunlukla yahudiler olmaktadır ve yahudiler islâm saflarını parçalamak ve dağıtmak için onları maşa olarak kullanmaktadır— «Biz gerçekte sizinle beraberiz. Muhammed ve ashabıyla olan ilişkilerimiz onlarla eğlenmek ve alay etmek içindir» diyorlardı.

Kur'ân onların bu işlerini ve sarfettikleri sözleri anlatırken neredeyse dağlar tepelerine yıkılacaktır. **«Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar durumda bırakır.»**

Göklerin ve yerin yegâne hâkimi Allah'ın alay ettiği kimse ne kadar bedbaht ve ne kadar da teessüf edilecek birisidir? Bu, çok korkunç bir sahnedir, korkusundan kalplerin titreyeceği bir sondur. Âyeti bir daha okuyunuz: **«Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar durumda bırakır.»**

Onları yolda rehbersiz olarak şaşkın bir halde bırakır ve yolun nereye varacağını bilemezler. Sonunda Allah'ın zorlu eli onları yakalayıverir. Tıpkı sağlam kafesten habersiz bir şekilde kapanın içerisinde sıçrayıp duran zavallı fareler gibi. İşte gerçek alay etme böyle olur. Onların basit ve saçma alayına benzemeyen alay.

İkinci Sahne:

«Sonra size o kederin ardından bir takımınızı bürüyen huzur (yani) uyku indirdi. Bir takımınız da kendi canlarının sevdasına düşmüştü. (Peygamberi ve ashabını düşünmüyordu. Onları uyku bürümedi. Onlar münafıktılar) Allah hakkında cahiliyyet zannı gibi (cahillerin ve kâfirlerin zannı gibi) haksız zanda bulunuyorlardı. (Çünkü peygamberin öldürüldüğünü ve artık dininin yıkılacağını zannediyorlardı veya peygambere yardım edilmeyeceğine inanıyorlardı) «İşten (vadolunduğumuz yardımdan) bize bir şey var mı?» diyorlardı. De ki: Bütün iş (hüküm —kaza—) Allah'ındır, (dilediğini yapar. Yani yardım ve zafer Allah'ın elindedir istediğini yapan O'dur ve nusret, sayının çokluğu ile değildir) Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar. (Altan alta) «bu işten bize bir şey olsaydı (yani bize

tercih hakkı bırakılsaydı) burada öldürülmezdik» (savaşa çıkmazdık ve böylece öldürülmezdik; ancak istemeye istemeye çıkarıldık) diyorlar. De ki: «evlerinizde olsaydınız, haklarında ölüm yazılı olan kimseler, yine de devrilecekleri (öleceklerí) yere çıkar (ve öldürülürlerdi. Çünkü Allah'ın takdiri mutlaka yerine gelir ve Allah Uhud'da yapacağını yaptı.) Ta ki kalplerinizde olan (imanı veya nifakı) yoklasında, onları ayırsın. Allah gönüllerde olanı bilir.» (1)

Daha sonra Allahü Tealâ şunları buyurur:

«(Uhud'da) iki topluluğun karşılaştığı günde, başınıza gelenler Allah'ın irâdesiyledir ve müminleri de, münâfıklık edenleri de Allah'ın bilmesi içindir. Münafıklık edenlere «gelin, Allah yolunda savaşın veya (savaşmasanız bile, kalabalığınızla bizi çok göstererek müşrikleri bizden) uzaklaştırın «dendiği zaman «eğer savaşmayı bilseydik (güzel savaşabilseydik) elbette arkanızdan gelirdik» dediler. O gün onlar (müslümanları açıkca yardımsız bırakmaları nedeniyle) İmandan çok küfre yakındılar. (Önceleri görünüşte imana daha yakın idiler.) Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlar. (Savaşmayı bilselerdi, arkanızdan gelmezlerdi.) Allah gizledikleri (nifakı) daha iyi bilir.

Onlar (cihada) çıkmayıp, kardeşleri hakkında «bizi dinleselerdi (oturup cihada çıkmasalardı) öldürülmezlerdi» dediler. De ki: Eğer (oturmanın kişiyi ölümden kurtaracağı sözünde) samimi iseniz, ölümü kendinizden savın.» (2)

Yukarıdaki âyetlerin konusu birdir. Uhud harbinde münâfıkların yaptıkları hareketlerden, zihinlere kuşku veren sözlerinden ve aşağıda özetleyeceğimiz asılsız iddialarından bahsetmektedir.

«Eğer savaş(mayı) bilseydik elbette arkanızdan gelirdik.» Münafıkların bu sözlerinin anlamı: «İki topluluk (müminlerle - müşrikler) kesinlikle savaşa girişmeyeceklerdir ve orada savaş patlak vermediği sürece, kıtal için çıkmamızın yahut Medine'nin dışında sizinle beraber olmamızın yahut Medine'nin dışında sizinle beraber olmamızın bir manası yoktur.» şeklin-

---

(1) **Ali İmrân/154.**
(2) **Ali İmran/166-168.**

dedir ve bu söz münafıkların reisi **Abdullah b. Übeyy** ve arkadaşlarının sözüdür. Üçyüz kişi olup Uhud'dan döndükleri esnada söylemişlerdir. Rasûlüllah'ı (s.a.v.) ve ashabını savaşta güçsüz bırakmak istiyorlardı. Abdullah b. Übeyy, Rasûlüllah'ın (s.a.v.), Medine'den çıkması görüşünde değildi. Ancak, sahabeden bir topluluk, müşriklerle savaşmak için dışarı çıkmak ve onları Medine'den uzak tutmak kanaatindeydiler. Çünkü ken'di mahallesinde savaşan her topluluk yenilirdi ve bunların çoğu Bedir savaşında bulunmadıklarından, Allah yolunda savaşmaya can atıyorlardı. Rasulüllah (s.a.v.) onların görüşünü tercih ederek Abdullah b. Übeyy'in reyini terketti. Münafık bunun üzerine Rasûlüllah'a (s.a.v.) kızdı ve halkın arasına tereddütler ve şüpheler sokmaya çalışarak nifakla dolup taştı.

Münafıkların İtirazları ve Onlara Cevaplar

1. **«İşten bize bir şey var mı?»**
2. **«Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik.»**
3. **«Onlar çıkmayıp, kardeşleri hakkında 'bizi dinleselerdi, öldürülmezlerdi' dediler.»**

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ordusu ile müşrikler arasında savaş olacağını bilmedikleri ve eğer bunu bilseler, onlarla beraber çıkacaklarını söylemelerine gelince bu, çok saçma bir iddiadır. Çünkü Kureyş ta Mekke'den buraya niye gelmişti? Ve Kureyş olanca kalabalığıyla intikam almak ve kılıçlarını müminlerin kanlarıyla boyamak için, yanıp tutuşarak gelmemiş miydi?

Bedir savaşının üzerinden çok zaman geçmemişti. Orada müşriklerin ileri gelenleri öldürüldüler. Artık fırsat bulduğunda Kureyş'in savaşmak istemesi doğaldı. O bakımdan müminlerin güvende oldukları şeklindeki münafıkların iddiası asılsızdır. Bunun Rasulüllah (s.a.v.) ve ashabı ile alay olması da mümkündür. Böylece onların bu sözünün batıl olduğunu, müslümanlardan kurtulmak ve savaştan kaçmak istediklerini ve ve bahsedilen davranışlarıyla kâfirlere yardımcı olduklarını öğreniyoruz.

Yüce Allah bu gerçeği dile getiriyor: «O günler onlar imandan çok küfre yakındılar.»

Âyet münafıkların durumunu tasvir etmektedir. Tereddüt

içerisindedirler, ne onlardan ve ne de bunlardandırlar. Ancak onlar bu durumda kâfirlere daha yakındırlar. Çünkü küfürde ortak olup ellerinden gelirse onlara yardım ederler. İsterse bu yardımları, müminlerin azmini kırmak ve vesvese vererek yahut gözlerinde kâfirleri büyülterek içlerine korku salmak suretiyle olsun. Onların itirazlarına gelince, aşağıda cevapları verilmektedir:

İlk İtirazları:

«İşten bize bir şey var mı?»

Bu söz ya Abdullah b. Übeyyin sözüdür. Çünkü kendisine Hazreçlilerin öldürüldükleri haberi gelince (—ki cahiliye döneminde Hazreçlilerin reisi idi—) «İşten bize bir şey var mı?» demiştir. Yani, Muhammed, benim görüşümü kabul etmedi ve Medine'de kalmadı demek istemektedir. O takdirde âyetin manası «dinlenecek, tutulacak bir sözümüz var mı?» şeklindedir ve bunun olmadığını anlatmak için sorulan bir sorudur. Yahut, bütün münafıkların sözüdür. Çünkü başka bir tefsire göre, «Muhammed'in (s.a.v.) bize vadettiği yardımdan ve kuvvetten bir eser var mı?» demektir. Bu soru ile ispat etmeğe çalıştıkları husus Muhammed'in (s.a.v.) ümmetinin korunacağı ve yardım görecekleri iddiasında yalancı olduğudur.

Allah'ın buna cevabı: **«De ki: Bütün iş Allah'ındır.»** Yani bütün işlerin evrilip çevrilmesi Allah'ın kontrolündedir. Kaderi o yazar, ecelleri o belirler ve mağlûbiyetler de, galibiyetler de Allah'dandır. O'nun takdirine ve kazasına itiraz edemezsiniz.

İkinci İtirazları:

«Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik.» Yüce Allah bu itiraza üç şekilde cevap verir:

a) **«De ki: «Evlerinizde olsaydınız, haklarında ölüm yazılı olan kimseler, yine de devrilecekleri (ölecekleri) yere çıkar (ve öldürülürlerdi).** «Yani sakınmak, kaderi def edemez. Tedbir almak Allah'ın takdirinin yerini bulmasına engel olamaz. Dolayısıyla, Allah'ın öldürülmeyi takdir ettiği kimseler her halükârda öldürüleceklerdir.

b) **(Ve Allah Uhud'da yapacağını yaptı) Tâ ki kalplerinizde olan (imânı ve nifakı) yoklasın.»** Onlar bu savaşa çıkışın zararlı olduğunu ve iş kendilerine kalsa çıkmayacaklarını savunuyorlardı. Allahü Tealâ şu anlamda bir cevap verdi: «Bilâkis, bu savaşta bir takım faydalar vardır. Bunlardan biri Allah'ın dinine uyanlarla, münafıklık yapanları ayırmaktır. (1)

c) **«Kalplerinizdekileri ayırsın.»** Vesveseleri ve şüpheleri temizlesin.

Üçüncü İtirazları

«Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi.» Manası: Bizim oturduğumuz gibi otursalardı ve bizim yaptığımızı yapsalardı, sağsâlim kalırlardı, öldürülmezlerdi.

Allahü Tealâ'nın cevabı: **«De ki: Eğer (oturmanın kişiyi ölümden kurtaracağı sözünde) samimi iseniz, ölümü kendinizden savın»** Yani: kaderleri yazan ve ecelleri belirleyen Allahdır. Rızkını tamamıyla almadan önce hiç kimse ölmez. Gerek katledilmekle olsun gerekse başka şekilde olsun bütün ölümler Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Katledilmenin dışında herhangi bir sebeple ölüm size geldiğinde acaba ölümü def edebiliyor musunuz? İşin doğrusu bunu becerememektedirler. İşte aynı şekilde kim savaş için çıkar ve eceli gelirse öldürülür ve kimin daha zamanı varsa, o süre bitinceye kadar ölmez. **«Ecelleri geldiğinde bir saat bile geriye kalmazlar ve önüne de» geçemezler (ecelleri gelmeden önce ölmezler.)»** (2)

(1) Bk: Fahreddin Râzi Tefsiri; Cilt: 9, shf. 47, 49, 87.
(2) Nahl/61.

Beşinci Bölüm

KUR'ÂNDAKİ TARTIŞMALARIN ÖZELLİKLERİ VE TESİRLERİ

Kur'ân, ferdin terbiyesi, toplumun inşâsı ve hukuk nizâmı yönünden gelişmiş beşerî hayat düzenini kuşatan kendine özgü üstün bir metoda sahibtir. Tartışmayı, hakkı yerleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak için ve delillerle ikna etme araçlarından biri olarak görmüş ve kullanmıştır.

Kur'ân, Allah'ın apaçık kitabıdır. Tartışmaların en güzelini, açıklamaların en anlaşılır olanını kullanır. Bu bölümde, Kur'ândaki tartışmaların bazı belirgin özelliklerini şöylece özetliyoruz:

1. Kur'ân'daki tartışmalar, haddi zatında gerçekleri hedef alırlar ve o gerçekler için belli meselelere ışık tutan deliller gösterirler. Örneğin gaybî meseleler, yani Nuh'un (a.s.) kıssası, milletine seslenişi ve belirli durumu, İbrahim'in (a.s.) milletinin ve kendisinin belli durumu, Musa'nın (a.s.) ve İsâ'nın (a.s.) belli durumları vb.

Bunların hiçbiri, ne kesinlik ifade eden önermelere dayanan kıyaslama ile ve ne de daha başka bir tür kıyaslama ile bilinemez. Çünkü mantıkî kıyaslamalar küllî (tümel-genel) şeyler verirler. Oysa bunlar özel vakıalardır. Aynı şekilde Ra-

sûlüllah (s.a.v.) olmuş ve olacak bir takım olayları haber vermiştir. Meselâ **Buharî** ve **Müslim**'de çeşitli ifadelerle rivayet edilen Tatar (Moğol)lar hakkında hadis bulunmaktadır: «Siz (Araplar) gözleri küçük, burunları ufak, yanakları kırmızı, keçeden ayakkabılar giyen ve yüzleri —deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi— kalın, etli Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz.» Herhangi bir mantıki kıyaslama veya delil, ortaya çıkışından yaklaşık altıyüz sene önce ve üstelik yukarıdaki nitelikleri taşıyan bir kişiyi veya toplumu bize bildirebilir mi?

Yukarıda değindiğimiz kıyaslamanın dışında, daha başka kesin bilgi elde etme yolları bulunmaktadır. Çünkü mantıkçıların da itirâf ettiği gibi kıyas, küllî (tümel) bilgilere delâlet eder. Çünkü kıyasta tümel olumlu bilgilere delâlet eder. Çünkü kıyasta tümel olumlu önermeler gereklidir. Tümel ifade ise, ancak ortak yanları dile getirir —ki küllî dedikleri de odur— Cüziyata tikel-özel) ve hususi gerçeklere gelince, onlara tastamam delâlet etmez. Şayet bilinirse, onlarla diğerleri arasında birbirine benzeyen yönleri bilinebilir. O bakımdan ne Yüce Allah'ın, ne meleklerin, ne peygamberlerin ve ne de velilerin özellikleri kıyas yoluyla bilinemez.

Kelâmcıların Allah'ın varlığına gösterdikleri delil, sadece mücerret olarak O'nun varoluşuna delâlet eder; ama zatında ortaklık bulunmadığına işaret etmez. Meselâ onların sözlerini ele alalım: «Allah vardır. Çünkü âlem hâdistir (sonradan olmadır) ve mevcuttur. Her mevcut olan şeyin bir var edicisi gerekir ki O Allah'dır.» Ancak bu sözler, Allah'ın zatında ve kendisinden başkasına nisbet edilmesi asla mümkün olmayan sıfatlarında, isimlerinde ve ilâhlık özelliklerinde birliğine (vahdaniyetine) delil olmaya yetmemektedir.

2. Kur'ân-ı Kerim, tartışmalarında, hasımlarının durumlarını ele alan ve onların hallerine uygunluk gösteren edebî bir münakaşa yolu izler. Meselâ İbrahim'in (a.s.) kıssasını anlatır. İbrahim milletiyle, (a.s.) tartışmaya girmek ve onları yıldızlara tapmaktan vazgeçirmek istediğinde, onların durumuna göz atar ve görür ki, mabudlarına tapmakta tam bir inat ve taassub içindeler. Bu putlar hakkında yapılacak herhangi bir fikrî tartışma —ne kadar delil gösterilirse gösterilsin— bir fayda

sağlamayacaktır. Çünkü onlar, mabutları hakkında Hz. İbrahim'in söylediği önemli, önemsiz hiçbir sözü kabul etmeyeceklerdri. Bu nedenle İbrahim (a.s.), nefislerini yumuşatacak ve dile getirdiği gerçeği dinlemelerine ve davetçisi olduğu hâlis tevhid inancını düşünmelerine yol açacak bir tartışma yöntemi izlemiştir.

Milletiyle birlikte yıldızları inceler ve onlara ibadetin yanlış olduğunu gösteren, değişme ve yenilenme özelliklerini açıklar. Delilini arzederken ilkin sanki onların dinindeymiş gibi gözükür. Ta ki hakkı dinlemeye ve dinledikten sonra da kabullenmeye onları yöneltebilsin.

İbrahim'in (a.s.) bununla maksadı onları gerçeği kabule zorlamak ve batıl inançlarını yıkmaktır. Delilin arzedilmesi kabul ettirme biçimindedir. Yoksa kabullenme biçiminde değildir. Bu husus İbrahim'in (a.s.) milletiyle yaptığı tartışmanın anlatıldığı bölümde geçmiştir.

3. Tartışmalarında Kur'ân-ı Kerîm, uzun mantıki şekiller hâlinde önermelerini ve neticelerini zor anlaşılan biçimde sıralayan Yunan mantığının yolunu izlememiştir. Ancak bununla beraber Kur'ân «kıyas-ı şümûl»de olduğu gibi tümel bir gerçeği tikel'e delil getirir, «kıyas-ı temsil»de olduğu gibi iki parçadan (cüzden) birini diğerine delil getirir ve «kıyas-ı istikrâ»da olduğu gibi tikel gerçeği (cüzî), tümele (küllî) delil olarak gösterir. Fakat Kur'ân apaçık dil ile indirilmiştir. Mântık ıstılahlarının meydana getirdiği zorlaştırmadan uzaktır.

Alışılagelen fasih Arap dilinin üslûblarıyla gelmiştir. Bu üslûblar, mana derinliğini, ince tasvirleri, açık tabirleri ve beyanî (edebi) biçimi bozmayan sağlam terkibleri bünyesinde toplarlar. Beyanî (edebî) biçim ise vicdanları ayağa kaldırır, ruhî duyuları uyandırır ve zor olan felsefi, mantıki ıstılahlarla hiçbir ilişki kurmadan akılları düşünmeye sevkeder.

Zihnileri ve duyuları en derin gerçekleri anlamak için harekete geçirmede ve deliller getirmede Kur'ân'ın yolu, daha kolay, daha kapsamlı ve daha doğrudur. Biz burada bir karşılaştırma yapmak sevdasında değiliz. Şüphesiz ki, Kur'ân'ın üslûbunu ve metodunu, başka herhangi bir üslûbla karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak amacımız Kur'ân-ı Kerîm üzerinde düşünenleri ve onun prensiplerine ve bildirdiği meselelere da-

vet edenleri, Kur'ân'ın üslûbunu yaymağa yöneltmektir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'in, güzel cemalinden ıstılahlar perdesini kaldıracak bir anlayışla yaklaştırmaktır. Böylece taşıdığı yüce manalar, ıstılahlar gölünde boğulmayacaktır. Bu ıstılahlar, geçmişte ortaya çıkartılmış olup o dönemlerde alışılmış tedbirlerdi ve ortaya kondukları o çağlarda birtakım özel sebepleri bulunuyordu.

Üslûbunda Kur'ân-ı Kerîm'in dayanakları şunlardır: Değişik hitap türleri, çeşit çeşit olaylar, değişik tarihi haberler, kişiler ve düşünen uyanık zekâların anlıyacağı, ümitvar olan ve korkan kalplerin idrak edeceği bilgilerdir.

Görürsünüz ki; korkutmanın arkasından teşvik edici haberler vermektedir. Güzel bir vaadin ardından tehdit yağdırır. Böylelikle, Allah'ın rızasına ve rahmetine müminlerin kalplerinin yatışması için ruhlarını teskin eder. Diğer taraftan Allah'ın azabından korksunlar ve akıllarını başlarına alsınlar diye inatçı dinsizleri tedirgin eder. (1)

Üçüncü bölümde, Kur'ân'ın, Yunan metodundan ayrılış nedenlerini dile getirmiştik.

4. Kur'ânı Kerîm tartışmaya giren herkesin bilgili olmasını ister. Tıpkı hakka davetin bilgi ile oluşu gibi. Çünkü Yüce Allah bilgisizce tartışanları kınamıştır. **«Allah hakkında bilmeden tartışan... insanlar vardır.»** (2)

İbrahim (a.s.) hakkında tartışan kitap ehli hakkında inen âyet malûmdur: **«Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. (Sözünüzün asılsız olduğunu) akletmiyor musunuz? Siz, haydi bilginiz olan şey üzerinde tartışırsınız (Hz. Musa ve Hz. İsa hakkında tartışırsınız. Onların dininde olduğunuzu savunursunuz). Ama bilginiz olmayan şey hakkında (Hz. İbrahim'in durumu hakkında) niçin tartışıyorsunuz? Oysa (onun durumunu) Allah bilir, sizler bilmezsiniz.»** (3)

Kur'ân-ı Kerîm, şayet ilmî değilse, hasım kabul etti diye

---

(1) **«El-Kur'ân-ul Azîm»; Muhammed Sâdık Arcun; shf. 283-289'den kısaltarak.**

(2) **Hac/3.**

(3) **Âli İmran/65, 66.**

o önbilgilerle tartışmalarını müminlere emretmemiştir. Hasmın asılsız söz söylediği kabul edildiğinde, İlâhî kitap ona karşı bâtıl delil olarak göstermeyi emretmez. Ancak bu, hasmın çelişkilerini açıklamak için yapılabilir. Yoksa hakka davet için değil. Kur'ân-ı Kerîm'deki tartışmaların hedefi hakkı açıklayarak, kulları ona davet etmektir.

5. Kur'ânî tartışma, iddiada insaflı olma ve neticeyi kabule mecbur bırakma niteliklerini bünyesinde toplar. Bakınız: **«İşledikleri (küfür ve diğer suçlardan) ötürü başlarına bir musibet (azab) gelir ve «Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mü'minlerden olsaydık ya!» derler diye (seni onlara peygamber gönderdik ve hemen azap etmedik). Ama onlara katımızdan gerçek (Muhammed (s.a.v.) geldiğinde «Musa'ya verildiği gibi buna da mucize verilmesi gerekmez mi?» diyorlar. Daha önce Musa'ya verileni inkâr etmemişler miydi? «(Çünkü hem Musa hem Muhammed hakkında) yardımlaşan iki sihirbaz (bir kıraatte «yardımlaşan iki sihir» yani Kur'ân ve Tevrat) demişlerdi ve «hepsini (her iki peygamberi de ve her iki kitabı da) inkâr ediyoruz» demişlerdi. De ki: «eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından, bu ikisinden daha hakka yönelten bir kitap getirin de ona uyayım.»** (1)

6. Kur'ânî tartışmada asıl olan en güzel şekilde yapılmasıdır. Önceden de belirttiğimiz gibi, Kur'ân, gerçeği ispat etmek ve batılın kökünü kazımak için delilli tartışmayı bir araç olarak kullanır.

Kur'ân, tartışırken hasma karşı sert davranıp, ağır ifadeler kullanmışsa, bu onun mücadelede izlediği genel metoduyla ve davet üslûbuyla ilgili bir şey değildir. Sadece tartışan kişinin zatıyla ilgili bir meseledir. Çünkü O, hakka kulak vermemekte ve delillerle teyid edilen açıklamaları anlamada aklını kullanmamaktadır. Her halde bu gerçek, şu âyetteki istisnadan alnaşılmaktadır. **«Kitap ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde tartışın.»** (2) Âyetin görünüşü, kitap ehlinden aşırı giden zalimleri, hakkı kabullenmelerine ve Allah'ın emrinin üstün gelişine dek, her türlü vesile ile yenmeğe çalışmayı gerektirmektedir.

---

(1) **Kasas/47-49.**
(2) **Ankebût/46.**

7. Kur'ânî tartışmanın genel görünümü, hasımların bilgi ve inanç durumlarına uygun muamele yapmaktır. Kur'ân'ın müşriklerle yaptığı tartışmaların çoğu, doğruya yöneltme ve hakka işaret etme niteliğindedir. Bazan da iddialarındaki hatalı tarafları belirtir. Bu arada Kitap ehli ile yaptığı tartışmalar ise, hatalı taraflarını açıklamak ve kabule mecbur bırakmak niteliğindedir. Çünkü onlar bilgi sahibi kimselerdir.

Kur'ân'ın münafıklarla olan tartışmasına gelince, üzerinde tehditle birlikte sertlik ve şiddet damgası taşır. Anlattıklarımızı daha fazla açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki örnekleri veriyoruz:

a) Kur'ân-ı Kerîm müşrikleri çeşitli durumlar hakkında iyice düşünmeye ve geçmişte peygamberlerini yalanlayan azgın ümmetlerin helâklerinden dersler almaya çağırır: **«Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce geçmiş kimselerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Ki onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler, yeryüzünü (ekip dikmek için) sürmüşler ve onlardan (yani Mekke kâfirlerinden) daha çok imar etmişlerdi. Peygamberleri kendilerine belgelerle gelmişlerdi. Allah onlara zulmetmiyor, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.»** (1)

Putlara tapmak konusunda onlarla tartışır ve içinde meydan okuma, kabule zorlama ve hata açıklama (tahtie) olmasına rağmen bu tartışma gayet sakin bir münakaşadır: **«Allah'dan başka taptıklarınız da sizin gibi kuldurlar. Eğer (ilâh oldukları hususunda) doğru sözlü iseniz, onlara duâ edin de karşılık versinler bakalım. Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? İşitecek kulakları mı var? De ki: Ortaklarınızı (beni helâk etmeleri için çağırın, sonra bana tuzak kurun, göz açtırmayın.»** (2)

Muhammed'in (s.a.v.) memnun (deli) olduğu iddiaları karşısında Kur'ân müşrikleri meseleler karşısında biraz basiretli (sağduyulu) davranmaya, taassubdan kurtulmaya ve gerçeklere adalet ve insaf gözüyle bakmaya çağırır: **«De ki: Size tek bir öğüdüm vardır. Allah için ikişer ikişer ve tek tek kalkınız, sonra düşününüz, (göreceksiniz ki) arkadaşınızda bir deli-**

(1) Rûm/9.
(2) A'râf/194, 195.

duğu düşünülse bile, bu kuvvetler aynı anda görev yapmamaklık yoktur. O, yalnız çetin bir azabın öncesinde sizi uyarmaktadır.» (1)

b) Kur'ân-ı Kerim, iddiaya kalkıştıkları bazı konularda Kitap ehli ile tartışır ve savundukları meselede çelişkilerini ve hatalarını açıklar. «Tevratın indirilmesinden önce İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram ettiği (deve eti ve sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi. De ki: «Doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.» (2)

Yine örneğin Kur'ân, İbrahim'in (a.s.) yahudi veya hıristiyan olduğu iddialarına karşı çıkar: «Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?... İbrahim yahudi de, hıristiyan da değildi, ama (bütün dinlerden hak dinine) yönelen bir müslümandı. Müşriklerden değildi.» (3)

c) Münafıklarla tartışmaya gelince, Bakara sûresinin baş taraflarında, onlarla yapılan çekişmede tehditlerin en şiddetlisi mevcuttur. «İnsanlardan, inanmadıkları hâlde, «Allaha ve âhiret gününe inandık» diyenler vardır. Bunlar Allahı ve inananları aldatmaya çalışırlar, oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değildirler. Kalplerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyleyegeldikleri için onlara elem verici azab vardır. Kendilerine: «yeryüzünde bozgunculuk yapmayın» dendiği zaman; «bizler sadece ıslah edicileriz» derler, iyi bilin ki, asıl bozguncular kendileridir, lâkin farkında değillerdir. Onlara, «insanların inandığı gibi siz de inanın» denince de «beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?» derler; iyi bilin ki asıl beyinsizler kendileridir, fakat bilmezler. İnananlara rastladıkları zaman, «İnandık» derler; elebaşlarıyla başbaşa kaldıklarında, «biz şüphesiz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz» derler. Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar durumda bırakır. Onlar, doğruluk (hidayet) yerine sapıklığı (dalâlet) aldılar da alışverişleri kâr getirmedi; doğru yolu bulamamışlardı.» (4)

(1) Sebe/46.
(2) Âli İmrân/93.
(3) Âli İmrân/65-67.
(4) Bakara/8-16.

8. **Kur'ânî tartışma**, her ne kadar sosyal statüleri, anlayışları ve idrakleri farklı farklı da olsa —kendisi hakem yapıldığında— bütün insanları iknâ edebilecek güçtedir. Kur'ân'ın âyetlerini düşünen ve metodunu inceleyen kimse, onda, cahillere bilgi verecek, gafilleri uyandıracak ve âlimlerin ihtiyacını karşılayacak şeyler bulur. Örneğin: **«İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? inanmıyorlar mı?»** İnsanların çoğu (halk tabakası), çok kolay ve belirgin olan açıklamanın yardımıyla bilmediği bir şeyi öğrenir. Evrenin oluşumunu araştıran bilgin bir filozof ise, ince ve sağlam bilgileri ve insan aklının ulaşabildiği gerçeklerin, bu âyetin bildirdiği habere uygunluğunu görür. Gerçekten Kur'ân'ı indiren Allah ne yücedir! **«Andolsun ki, insanı süzme çamur'dan (çamurun özünden) yarattık. Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere (rahime) yerleştirdik. Sonra nutfeyi donmuş kana çevirdik, donmuş kanı bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu, (içine ruh üflemek suretiyle) başka bir yaratık yaptık. Yaratanların (şekil verenlerin) en güzeli olan Allah ne uludur! Sizler, bütün bunlardan sonra ölürsünüz. Şüphesiz kıyamet günü tekrar diriltirsiniz.»** (1)

Bu açık âyetleri düşününüz, okuma ve yazması olmayan kimse bunlardan çok şeyler öğrenecektir. Oradan Yüce Allah'ın kıyamet gününde ölüleri dirilteceğini anlayacaktır. Bilmediği şeyleri öğrendiği gibi, imanı da artacaktır. Yine bilgin bir kimse, insan yaratılışının inceliklerini okur ve canlıları inceleyen kişi, sırasıyla hücre yığını, cenin ve yeryüzünde gezinen diri bir varlık olma aşamalarının dile getirildiğini görür. Orada ince bilgiyi ve yaratılışı ve anlatılanların doğruluğunu müşahade eder. Hâttâ Avrupa'daki bazı meşhur tıp bilginleri bahsedilen âyetleri okuduğunda, Muhammed'i (s.a.v.), geçmiş nesillerin gördüğü büyük bir tabip zannetmişler ve Onun okuyup-yazma bilmeyen, ümmî biri olduğunu öğrendiklerinde, bunun liâhî ilimden —insanı yaratanın ilminden— kaynaklandığına inanmışlardır.

---

(1) «El-Mucize El-Kübrâ»; Muhammed Ebû Zehra: shf. 395'-den kısaltarak.

9. Kur'ânî tarışma hem akla ve hem de vicdana etki eder. Kur'ân hem aklı, hem de vicdanı besleyen açıklamalar getirdiği için akla ve vicdana, birlikte hitap eder. Kur'ân'ın üslûbundan başka hiçbir üslûpta bu mümkün olmamaktadır. Bilginlerin, filozofların, edebiyatçıların ve şairlerin sözleri bilinmektedir. Bunların sözlerinin bir tarafında aşırılık, bir tarafında da eksiklik bulunur. Meselâ filozoflar size, zekâlarının meyvelerini ve düşüncelerinin özünü verirler. Ancak, bunlar akıllara gıdadırlar ve bu insanların ruhları, sizin ruhunuza ve duygularınıza etki etmezler, derinlemesine bir iz bırakmazlar.

Şairler, vicdanınızı ayaklandırmak ve duygularınızı harekete geçirmek amacındadırlar. Söyledikleri sözlerin, çizdikleri tabloların doğru mu yanlış mı, gerçek mi yoksa hayal mi olduğuna aldırmazlar. Onları, şaka yaptıkları halde ciddi imişler gibi görürsün. Ağlamadıkları hâlde ağlıyorlarmış gibi ve şımarmadıkları halde şımartırlarken görürsün. Yüce Allah onlar hakkında doğruyu söylemiştir. **«Şairlere, azgınlar uyarlar. Onların her vadide (edebî sanat alanlarında) şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yapmadıklarını yaptık dediklerini görmez misin? Ancak inanıp yararlı iş işleyen... (şairler) müstesna.»** (1)

Gerçekte vicdan gücü ile akıl gücünün birbirine denk olduğu düşünülse bile, bu kuvvetler aynı anda görev yapmamakta bilâkis önce biri sonra diğeri etkili olmaktadır. Düşüncede derinleşenin, vicdanları etkileme gücü düşmekte, zevklerin ve dertlerin tesiri altında kalan birinin de düşüncesi zayıflamaktadır.

Fakat Kur'ân-ı Kerîm, herkesi hâttâ derin felsefecileri bile memnun edecek, kesin delili gerçekleri getirmiştir. Yine herkesi hâttâ en ateşli şairleri bile memnun edecek gönüllerin tatlı besinini getirmiştir. Yüce Allah hem akla ve hem kalbe aynı anda hitap etmeye kâdirdir. Güzellikle gerçekliği bir araya getirmeğe muktedirdir. Kur'ân'ın neresine bakarsanız bakın bunu görürsünüz. Aklın hakkı olan ibretli ve hikmetli sözleri söylemeyi unutmaz. Delil gösterirken ve hüküm koyarken gönlün nasîbini —teşvik, yumuşaklık, korkutma, uzaklaştırma ve in-

(1) Şuara/224-227.

celeyen, incelemeyen herkesi şaşırtma vb— unutmaz. (1) «**Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar edilen Kitabı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar (ve yatışır.) İşte bu kitap, Allahın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola eriştirir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz.**» (2)

Hem İnananların Hem De İnanmayanların Ruhlarında Kur'ân'ın Tesiri:

Gerek mümin ve gerekse müşrik olsun, kendisini işiten ve kulak veren herkesin, Kur'ân'dan etkilendiğine şahadet eden tarihî gerçekler ve sağlam haberler vardır. Gerçekten de üstün edebî niteliğiyle, üslûbunun ve nazmının dehşetiyle Kur'ân, müşrikleri çok etkilemiştir. İşte azılı müşrik **Velid b. Muğîre'nin Ebû Cehil'e** Kur'ân hakkında övücü sözler söylemesinin nedeni budur. Kur'ân'ın galip gelip, mağlûp olmadığını ve önündeki her şeyi silip süpürdüğünü itiraf etmiştir. Bunlar aklının ve vicdanının derinliklerinden gelen sözlerdir. Kendisinden Ebû Cehil, Kur'ân'a inanmaktan insanları alıkoyacak bir şeyler söylemesini istediğinde, Velid b. Muğîre düşündü, ölçtü biçti. Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı, sırt çevirip büyüklük tasladı ve ancak aklına ve vicdanına karşı diretme teklifinde bulunarak: «**Bu, dedi, (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilegelen bir sihirden başkası değil...**» (3)

İbni Kesîr'in «Kitâb-us Sîre»de **İbni Abbas**'dan (r.a.) rivayet etmiş olduğu bir habere göre, **Velid b. Mugîre** Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelir. Rasûlüllah (s.a.v.) kendisine Kur'ân okur ve kalbi ona yumuşayacak gibi olur. Bu haber Ebû Cehil'e ulaştığında, Ebû Cehil Velîde: «Ey amcam! kavmin sana mal topluyor» der. Velîd: «Niye?» Ebû Cehil: «Sana vermek üzere topluyorlar; çünkü sen Muhammed'den bir şeye nâil olmak için yanına

---

(1) «**En-Nebe'ül Azîm» Dr. Muhammed Abdullah Drâz; shf. 109'dan özetle.**

(2) **Zümer/23.**

(3) **Müddessir/24.**

gitmişsin» der. Bunun üzerine Velid, «Malı en çok olan kimsenin ben olduğumu Kureyş doğrusu bilir» cevabını verir. Ebû Cehil: «O zaman Kur'ân'a inanmadığını belirten bir söz söyle ki kavmin duysun.» Velid: «Ne söyleyeyim. Vallahi hiç kimse şiiri benden iyi bilemez. Ne recezini ne kasidesini ve ne de cin şiirlerini benden daha iyi anlayamaz. Muhammed'in söyledikleri bunlardan hiçbirine benzemiyor. Onlarda bir tatlılık, bir güzellik var. Başı semereli, sonu semereli; Üstün geliyor, hiçbir şeye yenilmiyor. Altındakileri silip süpürüyor.» der. Ebû Cehil: «Onun aleyhinde konuşmadıkça kavmin senden asla razı olmayacak.» Velid: «Dur, biraz düşüneyim. —Biraz düşünür, sonra— Bu ancak nakledilegelen bir sihirdir ve başkasından almıştır» der. Bunun üzerine **«Tek olarak yaratıp, kendisine bol bol mal çevresinde bulunan oğullar verdiğim ve nimetleri yaydıkça yaydığım o kimseyi bana bırak.»** (1)

Kureyş birgün toplanarak: «Sihri kehaneti ve şiiri en iyi bileninizi bulun. Cemaatimizi dağıtan işimizi bozan ve dinimizi ayıplıyan o adama (Muhammed'e) varsın ve onunla konuşsun ve baksın acaba ne cevap verecek?» dedi.

Sonra Utbe, Rasûlüllah'a (s.a.v.) gitti ve onu hedef alan çok söz söyledi. Konuşmasını bitirince Rasûlüllah (s.a.v.): **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hâ mîm (Bu Kitap) Rahman ve Rahim olan Allah katından indirilmedir. Bilen bir millet için müjdeci ve uyarıcı olmak üzere arapça okunarak âyetleri uzun uzun açıklanmıştır... Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki: (İşte) sizi Âd ve Semûd (milleti)nin başına gelen yıldırıma benzer bir azabla uyardım.»** (2) dedi. Utbe onun ağzını kapattı ve kendisinden uzak duracağına söz verdi, ailesinin yanına çıkmadı ve onlardan gizlendi.

Ebû Cehil: «Vallahi; ey Utbe, gelişimizin nedeni Muhammed'e meyletmen ve onun durumundan hoşlanmandır. Eğer ihtiyacın varsa, Muhammed'in yemeğine gerek bırakmıyacak kadar sana mallarımızdan verelim» dedi. Utbe buna kızdı ve Allah'a yemin ederek Muhammed'le ebediyyen konuşmayacağını söyledi. Sonra Utbe «Kureyş'in içinde malca en zenginin ben

---

(1) Müddessir/11-14.

(2) Fussilet/1-13.

olduğumu bilirsiniz. Ancak ben ona gittim...» dedi ve olayı kendilerine nakletti: «Ne kehânet, ne şiir ve ne de sihir olmayan bir şey; hoşuma gitti» diyerek âyetleri okumaya başladı. **«Bismillahirrahmanirrahim. Hâ, Mîm. (Bu Kitap) Rahman ve Rahim olan Allah katından indirilmedir. Bilen bir millet için müjdeci ve uyarıcı olmak üzere arapça okunarak âyetleri uzun uzun açıklanmıştır... Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki: (İşte) sizi Âd ve Semûd (milleti) nin başına gelen yıldırıma benzer bir azapla uyardım»** sonra ağzını tuttum ve ondan uzak duracağıma söz verdim. Biliyorsunuz ki Muhammed yalan söylemez. O nedenle üzerinize azap inmesinden korktum. (1)

İşte, inatçı ve inkârcı müşriklerin reislerini, Rasûlüllah'ı (s.a.v.) evinde gece Kur'ân okurken dinlemeye sevkeden, işte bu sözünü ettiğimiz tesirdir. Oysa Kur'ân'ı dinlemeyi yasaklayıp, kendileri de uzaklaşmışlar, dinlemiyeceğiz diye birbirlerine tavsiye ederek yeminleşmişlerdi. Sonra birbirlerinin ardından teker teker gelmişler ve yolda karşılaşıp birbirlerini ayıplamışlardı. **Beyhaki «Delâil-ün Nübüvve»** adlı eserinde bunu zikretmiştir. (2)

Daha önce **Cübeyr b. Mut'im**'in, akşamleyin Rasûlüllah (s.a.v.) Tûr sûresini okurken işittiğini bildirmiş ve: **«Onlar, yaratan olmaksızın mı yaratıldılar, yoksa yaratanlar kendileri midir? Yoksa gökleri ve yeri kendileri mi yarattılar. Hayır; Allah'a kesin olarak inanmıyorlar. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa onlar mı işe hakimdirler»** âyetlerine gelince, «az kalsın kalbim uçacaktı» dediğini söylemiştik.

Buhârî ve **Müslim** bu hadisi **Zührî**'den naklederler. **Cübeyr b. Mut'im**, Bedir olayından sonra esirler arasında Rasûlüllah'a (s.a.v.) gelmiştir. O zamanlar henüz müslüman değildi. Daha sonraları kendisini müslüman olmaya yönelten sebepler içinde, bu sûrenin bahsedilen âyetlerini işitmiş olması da vardır. (3)

Kur'ân'ın ilk müminler üzerinde bıraktığı etkiye gelince,

---

(1) **Es-Sîre En-Nebeviyye: İbni Kesir; Cilt: 1, shf. 502, 503.**
(2) **Bk: «El-Vahy El-Muhammedî» shf. 154.**
(3) **Bk: İbni Kesîr Tefsiri: Cilt: 4, shf. 544.**

onların duyularına hakim olmuş, ruhlarını cahiliyetin pisliklerinden temizlenmiş, kendilerini arındırmış, fikirlerini yüceltmiş, onu okumaya, anlamaya ve hükümlerini ve hedeflerini tanımaya çalışmışlardır.

Sahabîlerin nakledilen niteliklerinden birisi de, geceleyin evlerinin yanlarından geçerken arı vızıltılarına benzeyen Kur'ân seslerinin duyulmasıdır. Hâttâ bazıları işi son derece ileriye götürdüklerinden bütün geceyi namaz kılarak (ve namazda Kuran okuyarak) geçirmişler, o yüzden karıları şikâyette bulunmuşlar ve peygamberimiz (s.a.v.) de böyle yapmalarını yasaklamıştır.

Rasûlüllah (s.a.v.) Kur'ân dinlemekten etkilenir, onu başkasından duymaktan hoşlanırdı. **Buhârî'nin, sahih'inde İbni Mesud'dan** (r.a.) rivayet ettiği bir hadisi şerifte Rasûlüllah (s.a.v.) «benim için Kur'ân oku» buyurdu. Ben; «ey Allah'ın Rasûlü Kuran sana indirilmişken onu ben mi sana okuyayım?» dedim. Bunun üzerine «ben onu başkasından dinlemekten hoşlanırım» buyurdu ve Nisâ sûresini okudum. **«Her ümmete bir şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit getirdiğimiz vakit durumları ne olacak?»** âyetine geldiğimde «şimdilik yeter» buyurdu. (Baktım) gözlerinden yaşlar akıyordu. (1)

İşte gerek inananlara gerekse inanmayanlara Kur'ân böylece tesir etmiştir. Şüphesiz ki fikirleri ve kalpleri değiştirmek, kayaları yarmaktan ve dağları yerinden oynatmaktan daha zordur. Gerçekten de Allahü Tealâ buna Kur'ân'da bir örnek verir: **«(Ey Muhammed!) Eğer Biz Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydık, sen, onun Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu misâlleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.»** (2)

Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Sünnetinde Kur'ân'ın Tesiri

Kur'ân Rasûlüllah'a (s.a.v.) her şeyi açıklamak ve insanlara doğru yolu göstermek için indirilmiştir. Allah'ın peygamberi, müşriklerden ve Kitap ehlinden olan hasımlarının çıkar-

(1) Bk. İbni Kesîr Tefsiri; Cilt: 1, shf. 498.

(2) Haşr/21.

dıkları birçok zorlukla karşılaşmıştır. Ne zaman itirazda bulunup tartışma çıkarsalar, Kur'ân, meseleleri halledici sözü ve hiç karışıklık olmayan açık gerçeği getirirdi.

Daha önce geçen «risâlet» bahsinde, Kur'ân ile hasımları arasında cereyan eden fikri savaşı görmüş ve muhaliflerinin itirazlarına nasıl karşı çıktığını ve hoşlanmasalar da Allah'ın emri üstün gelinceye kadar susturcu ispatlarla ve sağlam tartışmalarla onları iptâl ettiğini izlemiştik. Kur'ân'ın bahsettiği tartışmaların hepsi Rasûlüllah (s.a.v.) yoluyla gelmiştir ve Rasûlüllah (s.a.v.) bu tartışmaların boyutlarını ve içindeki sağlam delillerin gerçeği nasıl isbat ettiklerini, haksız itirazlarını nasıl iptâl ettiklerini ve çelişkilerin, farkların, karşı çıkışların ve kabul etmeyişlerin nasıl dile getirildiğini kavramıştır. Allah'ın Rasûlü Muhammed (s.a.v.) insanların efendisidir ve peygamber'lerin sonuncusudur. O bakımdan Kur'ân ahlâkı ile ahlâklanmaya ve onun gösterdiği yoldan yürümeye en lâyık olan kimsedir. Gerçekten de Rasûlüllah (s.a.v.) böyle idi. Hz. Ayşe'ye, peygamberimizin ahlâkı sorulduğunda «Onun ahlâkı Kur'ân'dı» demiştir. (1)

Yüce Allah onun bu güzel ahlâkına şahadet eder: **«Şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahipsindir.»** (2)

Rasûlüllah (s.a.v.) kendisine indirilen kitabı anlamış olduğu gibi, aynı şekilde ona kısa, fakat geniş anlamlı sözler de öğretilmiştir. Bütün bu faktörler batıl karşısında duran sağlam ve delilli bir gerçek ortaya çıkarmaktadır. Bu güç ister Kur'ân'da görülsün, isterse sünnette görülsün, kaynağı aynıdır. O bakımdan Kur'ân'daki tartışmalarla sünnetteki tartışmalar arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu söylüyoruz. Hâttâ bu ilişki birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Rasûlüllah (s.a.v.) tartışırken Kur'ân'daki tartışma usûllerine aykırı davranmıştır. Kur'ân'daki tartışmaların tesirleri, apaçık bir şekilde kendisini yönlendirmede gösterir. Yine, Allah'ın mesajını ulaştırırken güçlü bir tartışma türüne ihtiyaç duyduğunda Rasûlüllah'ın giriştiği tartışmalarda kendini gösterir. Çünkü peygamberimiz (s.a.v.) —ister Kur'ân olsun isterse Kur'ân'dan ol-

(1) Hadisi Müslim rivayet etmiştir.
(2) Kalem/4.

masın— gökten inen bütün vahyin açıklayıcısı ve müfessiridir.

Rasûlüllah (s.a.v.) şerî illetleri, kaynakları, farkları, muteber ve muteber olmayan vasıfları açıklamıştır. Ayrıca devir ve teselsülü ve bunların iptâlini izah etmiştir. Bunların hepsi, kendisine Allah'ın vermiş olduğu vahiyden ve Kur'ân metodu hakkında bahşettiği anlayıştan kaynaklanmaktadır. İşte bu nedenle Kur'ân'daki tartışmaların sünnete tesiri bakımından aralarındaki ilişki çok bellidir.

Aşağıdaki, sünnette geçen tartışmalardan örnekleri veriyoruz ve oralarda Rasûlüllah'ın en kestirme yoldan ve en kısa ifadelerle gerçeği açıkladığını müşahede edeceğiz —inşaallah—.

1. **İbni Letbiye Kıssası:** Rasûlüllah (s.a.v.) onun hakkında, «Annesinin-babasının evinde otursaydı da «bu» bana hediye edildi» deseydi ya! (Yani annesinin-babasının evinde otursaydı kendisine hediye verecekler miydi?)» Bu hadisi düşünen kimse, yukarıdaki değerli sözlerin altında, (hediye edinmek için) dolaşmanın illet teşkil ettiği manasının yattığını anlar. Bir usulcü belki de bunu zihnini yorup gayret sarfettikten sonra açıklayacaktır. Peygamber'den (s.a.v.) sâdır olan bu sözler şu gerçeğe işaret etmektedir. Herhangi bir iş yapılırken hediye verilir ve yapılmazken verilmezse, verilen hediyenin illeti ve sebebi o iştir. Çünkü annesinin ve babasının evinde otursaydı, hediye gelmeyecek idi. O ancak iş ile birlikte geldiğinden, illeti iştir. (1)

2. Rasûlüllah'a (s.a.v.) kaybolan davarların durumu hakkında soru sorulduğunda «O ancak senin, yahut kardeşinin, yahut kurtundur» (2) cevabını verdi. Kaybolan develer sorulunca kızdı ve «Onlardan sana ne? Yanlarında ayakabıları var, (tırnakları var; onlarla yürüyebiliyorlar ve uzun mesafeler aşabiliyorlar) su kapları var, (karınları var. Kendilerine yetecek kadar suyu içiyorlar) kendi kendilerine suya varıp otluyorlar,» buyurdu. İki hükmü birbirinden ayırdı. Çünkü develer kendilerine yeterli hayvanlardır. Karada helâk olacaklar diye

---

(1) Hadisi Müslim rivayet etmiştir.
(2) Hadisi İbni Mâce rivayet etmiştir.

korkulmaz. Davarlar ise bir çobana ve bir bakıcıya muhtaçtırlar. Kaybolsalar vahşi hayvanlara hedef olurlar. Develer böyle değildirler. İşte hükümlerde müessir olan farklar da buna benzerler.

3. Halka tasadduk edilen et hakkında Rasûlüllah (s.a.v.) «Onlara sadakadır. Onlardan bize ise hediyedir,» buyurur. Aynı nesnede ayırım yapmış, itibar farklılığı nedeniyle birbirinden ayrı hüküm takdir etmiştir. Çünkü etin onlara sadaka oluş yönü ile onlardan hediye olarak geliş yönü birbirinden farklıdır.

4. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yanında iki kişi aksırır. Onlardan birine «Allah sana rahmet etsin» der, diğerine demez. Bunun sebebi kendisine sorulduğunda, «(Aksırdıktan sonra) bu, «Elhamdülillâh» dedi, O demedi» buyurur. Böylece, «onu hüküm bakımından ayrı tutuşum, hükümlerin, kendilerinde müessir olan illetler itibariyle farklılık arzetmesinden ötürüdür» demek ister.

5. Rasûlüllah'ın meyte hakkında «Onun haram olan tarafı ancak yenmesidir» deyişini düşününüz. Et yemek ile derisini kullanmayı nasıl ayırmakta ve âyetin yalnızca yemeyi içerisine aldığını açıklamaktadır. Bu hadisin altına iki düstur girmektedir: Birincisi; şeyler hakkında helâldir veya haramdır, diye kullanılan hükmün manası kapalı değil gayet açıktır. Nesnenin yaratılışının en önemli gayesi onun helâl veya haram oluşudur. —Meselâ boğazlanmamış hayvan hakkında haram tabiri kullanılırsa, murad sadece yenmesi haram olur demektir.— Bu suretle, öyle bir kelâm şümullü bir mana taşır diyen kimselerin görüşleri reddedilmiş olur. Demek ne mücmeldir, ne de şümûllüdür. İkincisi; bu meselede derinin ete hamledilmesinin reddedilmesidir. Yani derinin kullanılışı, haramlıkta etin yenmesine kıyaslanamaz. Eğer bir kimse «velevki, ayet-i kerime sadece onun haramlığına delâlet etse, deriden faydalanmak da kıyas yoluyla haram olur» diye hüküm verse; onun ileri sürdüğü bu kıyas, nass açısından geçersizdir, batıldır. Çünkü onun pisliğinden, haramlığından dabaklanmak şartıyla derinin pisliği, haramlığı lâzım gelmez. Zira onun etini gıda olarak kullanmak manen pis bir şeye karışmaktır. Deriyi kullanmaksa zahiren ve şeklen pis bir şeye karışmaktır. Birincisinin

yasaklığından ikincisinin yasaklığı çıkmaz. Bu hadis-i şerifle, bir yandan âyet-i kerimeden kastedilen ilâhî murad beyan ediliyor, diğer taraftan da deriyi ete kıyaslamanın fasitliği ortaya konuyor.

6. Yalnızca bir oğluna bağışta bulunan **Ebû Numân b. Beşir'e Rasûlüllah** (s.a.v.) «Sana iyilikte hepsinin eşit olmasını istemez misin?» buyurur. (1) Bu hadis çocuklar arasında eşit davranma hükmünün konulmasını gerektiren vasfı —ki adalettir— güzelce açıklamaktadır. Şüphesiz göklerin ve yerin düzeni adalet iledir. Nasıl ki sen çocuklarının sana iyilikte aynı olmalarını ve kiminin hayır yapıp, kiminin de seni ondan mahrum bırakmasını istemiyorsan aynı şekilde senin de onlardan kimine bağışta bulunup, kimini de mahrum bırakmaman gerekir.

7. **Hâtıb'ı** öldürmek için **Hz. Ömer** (r.a.) Rasûlüllah (s.a.v.) dan izin istediğinde ona «(Ya Ömer! Hâtıb, Bedir gazasında hazır bulundu) Ne bilirsin? olur ki Allahü Tealâ Bedirde hazır bulunanlar(ın üstün) cihadların)a muttali olmuştur da; (ey Bedir yârânı!) Bundan böyle ne dilerseniz işleyiniz. Ben sizi affettim demiştir» buyurur. (2)

Burada tartışmacıların ve usûlcülerin ihtilâf ettikleri kaidenin hükmüne değinilmektedir. O kaide şudur: Bir mâni ile illet beyan etmek, işin olmasını gerektiren şeyin kıyamına muhtaç mıdır? Meselâ Rasûlüllah (s.a.v.) Hâtıb'ın kanının akıtılmamasına, Bedir harbinde bulunuşunu illet olarak göstermiş ve umumi olan müslümanlığı göstermemiştir. Böylece işaret etmektedir ki: Katlini gerektiren şey —ki Rasûlüllah'ın (s.a.v.) aleyhine casusluk yapmasıdır— mevcut olup, korunmasına engel teşkil ediyordu. Ancak katlini gerektiren bu şeye, bir mani çıktı ve tesirsiz hale getirdi. Bahsedilen mani Bedir'de hazır bulunuşudur. Ona hazır bulunanların günahlarını *Allah* önceden bağışlanmıştır. Buna binaen hadis, Casusun katlini caiz görenlere bir delildir. Çünkü artık Bedir'de hazır bulunması söz konusu değildir. Hatıb'ın katlini imkânsızlaştıran da yalnızca Bedir harbine katılışıdır.

---

(1) Hadisi İbni Mâce rivayet etmiştir.
(2) Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.

8. Oruçlunun öpmesi hakkında Rasûlüllah'a (s.a.v.) soru soran Hz. Ömer'e, Rasûlüllah (s.a.v.): «Peki ağzını su ile çalkalasan... ilâh» hadisini söyler. Burada hükümlerde tesiri olmayan vasıflar ilgâ edilmekte ve bir şey, nazirine benzetilerek ona ilhak edilmektedir. Nasıl ki oruçluya yasak olan içmek olup, içmenin başlangıcı niteliğindeki ağza su vermek değilse, aynı şekilde, orucu bozan da cimadır ve cimanın başlangıcı niteliğindeki öpmek değildir. Görüldüğü gibi hadis iki büyük kâideyi ifade eder.

9. Rasûlüllah'a (s.a.v.) ölen bir kimse adına haccetmek sorulduğunda; «öldüğünde borçlu olsaydı, o borcu öder miydin?» der. «Evet» diye cevap verdiğinde «Öyle ise Allah'ın borcu ödenmeye daha lâyıktır» buyurur.

Bu hadiste «kıyas-ı evlâ» (İddiasının daha çok kabule şayan olduğunu gösteren kıyaslama) vardır. Bir mahlûkun borcu —olanca cimriliğine ve darlığına rağmen— bâki kalabiliyorsa, cömert ve geniş olan Allah'ın borcu ödenmeye daha lâyıktır. Buradan anlaşıdlığına göre; herhangi bir emrin bulunduğu yerde verilen hüküm geçerli ise, sonradan bir başka mahalin bu hükme daha lâyık olduğu görülse, orası bahsedilen hükmün kendisinde uygulanışına daha uygun olur. Bu hususta Şârî'in maksadı, şer'î hükümlerin verilmesini gerektiren vasıflara, müessir illetlere ve çeşitli anlamlara dikkat çekmektir. Yoksa bunları zikretmenin ne yararı olabilir? Zira bir hüküm vermek için sadece onu söyleyivermek yeterdi.

10. Peygamber (s.a.v.) **Zema'nın** cariyesinin oğlu **Abdurrahman'ı Abd b. Zema'ya** ait kılmıştır. (Kıssayı Tecrid Tercemesinden naklediyoruz: «**Bir tarafta: Sa'd İbni Ebi Vakkas** ile müteveffa kardeşi Utbe İbni Ebi Vakkas.

Öbür tarafta:

Müteveffa **Zema** oğlu **Abd İbn-i Zemâ** ile kızı Ümmül Mü-minin **Sevde.**

Dava edilen şey:

Zema'nın cariyesinin doğurduğu **Abdurrahman'ın** tayin-i nesebi.

Aişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir :

Utbe İbn-i Ebi Vakkas, kardeşi **Sa'd İbni Ebi Vakkas**'a vasiyet etmiş (şöyle söylemiş) :

— Zema'nın cariyesinin oğlu (Abdurrahman) ben(im sülbüm)dendir. Bu çocuğu almalısın! **Hazreti Âise** diyor ki :

— Mekke'nin fethi senesi (Mekke'ye varıldığında) **Sâd İbni Vakkas,** çocuğu (Abdurrahman'ı) yakaladı ve :

— Bu kardeşim **Utbe**'nin oğludur. Bunun nesebinin kendisine istilhakı için bana vasiyet etmiştir, dedi. Bunun üzerine **Abd İbni Zema** ayaklanıp :

— Bu benim kardeşimdir, babamın cariyesinin oğludur; babamın yatağı üstünde doğmuştur, dedi. Her iki taraf bu niza ve husumetlerini Rasûlüllah'a (s.a.v.) arzettiler. **Sa'd İbn-i Ebî Vakkas** :

— **Ya Rasulalah!** Bu çocuk, kardeşim **Utbe**'nin oğludur. Nesebinin kendisine istilhakına dâir bana vasiyeti vardır, dedi. **Abd İbn-i Zema** da :

— Bu, benim kardeşimdir ve babamın cariyesi doğurmuştur; babamın yatağı üstünde doğmuştur, dedi. Rasûlüllah (s.a.v.) :

— **Ya Abd İbn-i Zema!** Bu (Abdurrahman) senin (kardeşin)dir, buyurdu. Sonra da Nebî (s.a.v.) :

— «Çocuk yatağın (sahibinin)dir. Zâniye de mahrumiyet düşer» buyurdu. Sonra Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.) düşmanlık kaynağı olan bu çocuğun yüz hatları bakımından, **Utbe**'ye benzediğini görerek, sevci **Sevde Binti Zema**'ya :

— **Ey Sevde!** Bundan sonra sen de Abdurrahman'a gözükme, (ondan kaç!) buyurdu.

Bundan sonra Abdurrahman, Sevde (vefat edip de) Allah'ın, rahmetine kavuşuncaya kadar, Ümmül Müminin'in yüzünü görmedi.» (Cilt 6., shf. 350).

Rasûlüllah (s.a.v.) burada çocuğun doğduğu yatağa itibar ederek onu **Abd b. Zema**'ya vermiş, diğer taraftan müminlerin annesi **Sevde**'nin (r.a.) çocuktan kaçmasını (tesettürünü takınmasını) emrederek de Utbe'ye benzerliğine riayet etmiştir. Oysa bu, verilen hükme muhaliftir. Bunlar fıkhın en ince meseleleridir ve ancak Allah'dan ve peygamberinden ilim ve anlayış kazanmış seçkin kişiler bilebilirler.

11. Rasûlüllah (s.a.v.) «Bize ve salih kullara selâm olsun»

demelerini ashaba öğretir; sonra «eğer bunu söylerseniz, göklerde ve yerde Allah'a salih kul olan herkese ulaşır» buyurur. Burada bizi, usûlcülerin metodlarına ve zorluklarına gerek bırakmayacak bir biçimde, muzaf olan ism-i cemin umumiliğini takrir etmektedir.

12. Rasûlüllah'a (s.a.v.) merkeblerin zekatından sorulmuş ve 'Şu umumi âyetten başka onlar hakkında bana bir şey vahyedilmedi' demiştir: «Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür.» Şart edatının bulunmasından ötürü âyete umumi âyet der ve şart edatlarının umumilik ifade ettiklerine işâret eder. Rasûlüllah'ın (s.a.v.) konuşmalarında bunun benzerleri anlatılamayacak kadar çoktur ve onlardan ancak cahil kimseler habersizdirler.

13. Karısı siyah bir çocuk doğuran ve bundan hoşlanmayarak onun hakkında kendisinden fetva soran kimseye Rasûlüllah (s.a.v.) :

— «Senin develerin var mı?»

— «Evet.»

— «Ne renktedirler?»

— «Siyah.»

— «Peki beyaz renkte olanı var mı?»

— «Evet.»

— «Nereden böyle oldu dersin »

— «Herhalde soyundan birine çekmiş.» Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) da :

— «O çocuk da herhalde soyundan birine çekmiştir» buyurur.

Burada hükme tesir etmeyen vasıf —ki yalnızca renk olup çocuğun anne ve babaya o yönden benzememesidir— ilga ediliyor. Bu gibi şeylerin şüphelenmeyi getirmedikleri ve benzeri olayların canlılar aleminde görüldüğü anlatılmak isteniyor. Allah develerin de, insanoğlunun da yaratıcısıdır. O yaratandır, Bilendir. Nasıl ki, boz deve siyah anne ve babadan dodoğabiliyorsa aynı şekilde esmer bir çocuk beyaz anne ve babadan doğabilir. Develerde bunun olmasını mümkün kılan âmil, aynen insanoğlunda da geçerlidir. Bu tartışma en doğru tartışmalardan biridir ve vasıflarda neye itibar edilecek ve neler ilga edilecekse öğretilmektedir. Bir şeyin hükmü, onun

nazirinin hükmü gibidir. Manalar ve illetler şeran ve kaderen haktırlar. (1)

Tartışmacı ve Tartışma İle İlgili Kur'ân Âdabı

Alimler, araştırma ve tartışmanın edebinden bahsetmişler ve her tartışmacının uyması gereken kurallar (âdâb) koymuşlardır. İşte Kur'ân-ı Kerim'in tartışmalarında da yüksek bir edeb ve beşer üslûbunu geride bırakan bir üslûb görüyoruz. Bu hususu güzelce düşünürsek, haklı tartışmanın âdâbına ilişkin sağlam temeller buluruz. Bahsedilen temeller, tartışmayı, gerçeği aramaktan uzak bir çekişmeye dönüşmekten, yahut enâniyet kokan düşmanlıklara veya fitne koparmaya ve yanıltmaya dönüşmekten korur. Bütün bu tür hareketler kalpleri ifsad ederler, vicdanları alt üst ederler, taassub doğurup gerçeğe kesinlikle ulaştırmazlar.

Hak ve edeb esasının benimsendiği ideal bir tartışmada asıl olan, her iki tartışmacı gurubunda da birbirlerinin görüşünü güzelce anlamaları ve tarafların, kendilerince, savundukları görüşün kabulünü gerektiren delillerini arzetmeleri, bundan sonra da karşı tarafın o delillere yönelttiği tenkitler arasında veya bazı kapalı tarafların kendisiyle açığa kavuştuğu deliller arasında gerçeği belirlemeye çalışmasıdır.

Tartışmanın edeblerinden birisi, tartışan her iki grubun da hakikati anlamak için birbirlerine yardımcı olmalarıdır. Şöyle ki, her biri diğerine kapalı kalan noktaları gösterir. Diğer taraftan da gerçeği araştırır. Bu durum, tartışmacı taraflardan hiçbirinin hakikate, itiraz kabul etmez bir şekilde kesin olarak vakıf olmadığı zaman geçerlidir. Gerçeği kavramayı hedef edinen sağlıklı tartışma, onu kavramış olanın, kendisiyle tartışan arkadaşına da kavratması ve onun parlak yüzüne kendisini de kavuşturmak için sağlam istidlâl yolunda elinden tutması ile olur. Sanki onu bilmiyor ve aklında onunla ilgili bir fikir yokmuş gibidir. Tartışmanın âdâbını teşkil eden en önemli kuralları şöylece özetleyebiliriz:

---

(1) Bedâiul Fevâid; İbni Kayyum; Cilt. 4, Shf. 127-130'dan özetle.

İlk kural : Belli bir konuda tartışmaya girişen iki grub da kendi görüşüne taassubla bağlanmaktan uzak durmalıdır. Gerçeği araştırmak için tam bir hazırlık içerisinde olduklarını ilân etmeli ve gerçek ortaya çıktığında da onu benimsemelidirler. İster bu gerçek, eski savundukları görüş olsun, ister tartıştığı tarafın görüşü olsun, isterse başka bir görüş olsun farketmez.

«Sebe» suresinde Kur'ân-ı Kerîm, bu kurala riayet etmemizi telkin etmektedir. Çünkü peygamberimize (s.a.v.), müşriklerle yaptığı tartışmasında, onlara şöyle söylemesini öğretmektedir: **«(Öyleyse) doğru yolda veya apaçık bir sapıklıkta olan ya biziz, ya sizsiniz.»** (1) Burada savunulan görüşe taassub göstermekten son derece kaçınma vardır ve nerede olursa olsun gerçeği aramaya büyük bir rağbet bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerîmenin inmesine sebep olan tartışmanın konusu yaratıcıyı birlemek (tevhid) veya ona ortak koşmak olunca —ki bunlar birbirine zıt iki kutubdur. Asla biraraya gelmezler ve bunlar dinî inancın temellerinden biriyle ilgilidirler— artık çok açıktır ki; doğruluk onların birindedir. Çünkü O gerçektir ve sapıklık da diğerindedir. Zira asılsızdır. O nedenle, savunulan şeye taassub gösterilmediğini ilân etmek, bu gerçeği itiraf etmek anlamına gelir.

İkinci kural : Her iki taraf da, terbiyeli sözler kullanmalı, ayıplama, yaralama, alay, eğlenme, savunduğu görüşü küçük görme gibi davranışlardan uzak kalmalıdır. Bir çok nasda, dinimiz bu kurala riayet etmeyi öğretir :

1. **«Onlarla en güzel şekilde tartış.»** (2)
2. **«Kitab ehliyle en güzel şekilde tartışın.»** (3)

Yani sizinle tartışan kimse, terbiyesiz sözler kullanırsa, siz terbiyeli sözler kullanın; en üstün ve en güzel yol hangisi ise onu izleyin demektir. Âyette geçen **«en güzel şekilde»** ifâdesi, olanca genelliği ile, hem fikir ve hem de söz üslûblarını içine almaktadır. Bundan anlaşılacağı üzere, bir müslümandan iste-

(1) **Sebe'/24.**
(2) **Nahl/125.**
(3) **Ankebût/46.**

nen; tartışırken muhatabından, edeb ve terbiye yönünden daha üstün ve daha güzel bir durumda olmasıdır.

3. **«Allah'dan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler.»** (1)

4. Bir hadisi şerifte «Mümin, ayıplayıcı, lânet edici, haddi aşıcı ve kötül sözlü olamaz» buyurulmaktadır.

5. Allahu Teâlâ, diliyle çekiştiren ve insanları yüzüne karşı ayıplayanlara şiddetli azabın olduğunu bildirir. **«Diliyle çekiştirip, insanları yüzüne karşı ayıplayan kimsenin vay haline!»** (2)

Üçüncü kural : Tartışmada geçerli sağlam ikna metodlarını benimsemektir. Bu sağlam yolu şöylece izleyebiliriz :

1. İddia edilen şeyler için, isbat edici veya o iddiayı tercih ettirici delilleri sunmak.

2. Nakledilen ve rivayet edilen şeylerin sıhhatli bir şekilde nakledildiğini ispat etmek.

İşte bu iki husus; «nakledici durumunda isen haberin sıhhatini isbatla, iddia edici durumda isen delil göster» derken tartışma ve araştırma alimlerinin kaşdettikleri malum kâidedir.

Kur'ân-ı Kerîm birçok âyetinde bu kâidenin kapsadığı manalara işaret eder. Bazılarını veriyoruz :

a) **«Yoksa, önce yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'ın yanında başka bir tanrı mı? De ki: 'Eğer doğru sözlü iseniz, açık delilinizi getirin.'»** (3)

b) **«Ondan başka ilâhlar mı edindiler? De ki; 'kesin delilinizi getirin, işte ümmetimin kitabı ve öncekilerin kitabları.' Hayır; onların çoğu gerçeği bilmez de yüz çevirirler.»** (4)

Bu iki âyette peygamberine Yüce Allah, müşriklerden iddialarını ispatlayacak delil getirmelerini istemesini söyler. Bu gibi iddialarda istenen delil hem aklî ve hem de bir peygamberden gelen doğru naklî delildir. İşte Enbiyâ suresindeki âyet kendilerinden naklî delil istendiğini gösteriyor; Neml suresin-

---

(1) En'âm/108.
(2) Hümeze/1.
(3) Neml/64.
(4) Enbiyâ/24.

deki âyet ise aklî veya naklî olsun genel anlamda bir delil getirmelerini istiyor

c) **«Yahudi ve hıristiyan olmayan kimse cennete girmeyecek dediler; bu onların kuruntularıdır. (Ey Muhammed!) de ki: 'Sözünüz doğru ise delillerinizi getirin.'»** (1)

Bu âyette Allahu Teâlâ peygamberine, cennete yalnızca yahudiler veya hıristiyanların gireceğini söyleyenlerin iddialarına delil getirmelerini istemeyi emrediyor.

d) **«Tevrat'ın indirilmesinden önce İsrail'in (Yakub'un) kendine haram kıldığı (deve eti ve sütü)nden başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi; (ey Muhammed!) de ki; 'doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.'»** (2)

Rasûlüllah'ın (s.a.v.), Hz. İbrahim'in (a.s.) dininden olduğunu söylemesi ve deve eti yeyip sütünü içmesine yahudiler itiraz ettiler. Çünkü bunun Hz. İbrahim'in dininde haram olduğunu savunuyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v.) ise «bunlar İbrahim'e helâl idi ve biz onun yolunu izliyoruz» diyordu. Yahudiler, «İbrahim (a.s.) ve Nuh (a.s.) zamanından beri haramdır» diye direttiler. Bunun üzerine âyet indi, peygamberimize, onlardan iddialarına sağlam bir naklî delil istemesi emredildi: **«De ki; 'doğru sözlü iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.'»** Açıklaması dördüncü bölümde yapıldı.

Dördüncü kural : Tartışan kimsenin hiç bir şekilde isbatlamaya çalıştığı iddiasına zıd bir şeyi benimsememesi gerekir. Böyle bir şeyi kabullendiğinde, savunduğu iddianın, kendi görüşünce geçersiz olduğuna hükmetmiş demektir.

Tartışan kimsenin, iddiasına ters bir şeyi benimsemesi sebebiyle, savunduğu şeyi boşa çıkarmasına bir örnek veriyoruz. Birtakım kişiler Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine, insan olmasından ötürü itiraz ediyorlardı. Onlarca insanlar peygamber olamazlardı. Melekler olabilirdi. Yahut, insan peygamber olsa bile yanında görülen bir meleğin bulunması şarttı. Muhammed'in (s.a.v.) insan oluşuna itirazları Kur'ân'da dile getirilir: **«Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, sokak-**

(1) Bakara/111.
(2) Âl-i İmran/93.

larda gezer?» (1) Bununla birlikte aynı kişiler İbrahim, Musa ve İsa (a.s.) gibi bir çok peygamberin risâletine inanıyorlardı ve onların nazarında onların iddialarını reddederken, **«(Ey Muhammed!) senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz, yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi.»** (2)

Beşinci kural : İddia edilen şeylerde veya tartışmacının ortaya koyduğu delilde çelişki olmaması gerekir. Yani bir tarafı, bir tarafını nakzetmemelidir. Eğer böyle olursa, haliyle sözleri boşa çıkar.

Buna bir örnek: Kafirler Rasûlüllah'a (s.a.v.) inen mucizeleri gördükleri zaman «sürüp giden bir sihir» dediler. **«Kıyamet saati yaklaştı, ay yarıldı. Onlar bir delil görseler yüz çevirirler ve 'süregelen bir sihir' derler.»** (3)

Onların bu sözlerinde, cevab vermeye gerek bırakmayacak kadar açık bir çelişki vardır. Çünkü kendileri de bilmiş oldukları gibi sihirin bir özelliği, onun devamlı olmamasıdır. Bir şeyin aynı anda hem sihir hem de sürekli olması, asla biraraya gelmesi mümkün olmayan iki zıd şeyi acayib bir şekilde birleştirmek demektir.

Bunun bir benzeri de Musa (a.s.) hakkında, kendisine susturucu deliller ve apaçık mucizeler getirdiğinde Firavun'un «sihirbaz veya delidir» sözüdür. **«Musâ'nın başından geçenlerde de ibret vardır. Onu apaçık bir delille Firavun'a gönderdik. Firavun erkânıyla birlikte (Musa'ya uymaktan) yüz çevirip; sihirbazdır veya delidir' dedi.»** (4)

Bunlar birbirine zıt iki şeydirler. Belli birtakım sıfatlara sahib bir kişinin kimi zaman deli, kimi zaman sihirbaz olması mantığa ters düşer. Çünkü sihirbazın dehası ve zekası ileri düzeydedir. Bunlar deliliğe tamamıyla ters düşerler. Öyle ise Firavun'un «ya şu, ya budur» düşüncesi nasıl doğru olabilir? Çünkü sarfettiği sözde, açık bir çelişki vardır ve tartışmada onu itibardan düşürerek cevab bile verilmeye hak kazanamamaktadır.

(1) Furkan/7.
(2) Furkan/20.
(3) Kamer/1, 2.
(4) Zariyat/39.

Altıncı kural : Tartışmacının gösterdiği delil, iddianın temelini değiştirecek şekilde «ya şöyledir, ya böyledir» türünde olmamalıdır. Şayet bu türdense delil olamaz. O ancak iddianın ikinci bir nitelikle tekrarı mahiyetindedir.

Yedinci kural : Tartışmacının delilleri kınanacak durumda olmamalıdır. Bilakis her iki tarafca kabullenen kurallara ve sağlam mantığa dayalı şeyleri içermelidir.

Sekizinci kural : Temelde kabul görmüş şeylerden veya tartışan iki grubun ittifakla kabul ettikleri hususlardan müteşekkil meselelere karşı çıkılmadığı ilân edilmelidir. Çünkü onları inkârda ısrar sürtüşmedir ve sürtüşmeye, sağlıklı tartışmanın temel kurallarında yer verilmemektedir. Gerçeği arayan kimsenin işi değildir.

Dokuzuncu kural : Kesin delillerin ulaştırdığı yahut şayet konuşulan mevzuda tercih ettirici deliller varsa, onların zorladığı neticeler kabul edilmelidir. Aksi halde o tartışma akıllı kimselerin girişmeyeceği abes bir harekettir. (1)

Bu dokuz kural, tartışmacının ve tartışmanın âdâbının dayanağı durumundaki en önemli esaslardır. **İmam Gazâlî İhyâ'sında** tartışmanın âdâbından bazılarını dile getirir :

Tartışan kimse bu tartışmasını Allah'ın rızasını kazanmak ve gerçeği ortaya çıkarmak için yapmalı ve hasmıyla tartışmaya kimsenin olmadığı bir yerde girişmelidir. Çok kişinin arasında bunu yapmamalıdır. Çünkü yalnızlık dikkatin toplanmasına daha çok yardımcı olur. Gerçeğin idraki ve zihnin karışıklığını def etmek bakımından daha elverişli bir ortam yaratır. Çok kişinin bulunduğu bir yerde, riyâ duygularını harekete geçiren ve haklı - haksız her birine kendisini galib getirme hırsını veren etmenler vardır. O zaman bütün endişeleri, gerçeği öğrenmek ve Allah'ın rızasını elde etmek için değil, topluluk uğruna olmaktadır. O tip insanlar bazan arkadaşı ile uzun müddet başbaşa kaldığı halde onunla hiç konuşmazlar ve arkadaşı bir teklifte bulunsa bile kabul et-

(1) «Usus-Ül Hadarat-İl İslamiyye ve Vesailuha» Shf. 361 368'den özetle.

mezler. Ama bir çok insan toplansa ve meclis halkası oluşsa, yalnızca kendisi konuşmak ve meydanın süvarisi olmak için bütün maharetini ortaya döker.

Ayrıca tartışanın uyacağı edeblerden birisi de, hakkı arayışının, kaybettiği bir eşyasını araması gibi olmasıdır. Ona göre, ha kendisi bulmuş, ha kendisine yardımcı olan başkası bulmuş birdir. Arkadaşını bir hasım gibi değil, bir yardımcı gibi görür. Kendisine hatasını öğretip, doğru yolu gösterdiğinde teşekkür etmelidir. Ashabın (r.a.) birbiriyle müşaveresi böyle idi. Bir kadın Hz. Ömer'e, kendisi ileri gelen kişiler arasında hutbe irad ederken itiraz ederek gerçeği göstermiş ve Hz. Ömer de «Kadın doğru söyledi, (bu) adam da (kendisini kasteder) hata etti» buyurmuştur. Hz. Ali'ye bir kişi soru sorar. O da cevablandırır. Bunun üzerine, «ey mü'minlerin emiri öyle değildir, fakat şöyle şöyledir» der. Hz. Ali (r.a.), «Sen doğru söylüyorsun, ben ise hata etmişim. Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur» diye karşılık verir. İbni Mesûd (r.a.), Ebû Musâ El-Eşarî'nin (r.a.) sözünü düzeltir. Bunun üzerine Ebû Musâ (r.a.); «bu âlim aranızdayken bana soru sormayın» der. Ebû Musâ'ya Allah yolunda savaşıp da öldürülen kimsenin durumu sorulduğunda, «cennettedir» karşılığını verir —ki bu sırada Kûfe valisidir— İbni Mesûd (r.a.) kalkar; «Valiye soruyu tekrarlayın belki anlayamamıştır» der. Tekrarladıklarında, aynı cevabı verir. Bunun üzerine İbni Mesûd: «Ben de diyorum ki öldürülür ve hakka isâbet ederse cennettedir.» Ebû Musâ: «Doğrusu onun dediği gibidir,» der. (1)

Tartışmacının âdâbından biri de, mizacının değiştiği ve itidâl haddini aştığı bir zamanda araştırma ve tartışma yapmamasıdır. Çünkü mizaçda (vücud dengesinde) sıcaklık lehine bir artma olduğunda, acelecilik yapar, iyice tetkik mümkün olmaz, sabırsızlık ve çabuk usanç meydana getirir. Soğukluk lehine bir artma olduğunda ise hatalar çoğalır, zekâ geriler, anlayış ve uyanıklık azalır.

Yine tartışmacının âdâbından biri, şayet hasım yaygara çıkartırsa ona uymamak ve sözünü uzatırsa cevab vermemektir. Bilakis sakin ve vakarlı davranır ve bununla beraber de-

(1) «İhyau Ulûm-üd Dîn»; Gazâlî; Cilt: 1, Shf. 44.

lili tam yerinde arzetmeyi hedef edinir. Çünkü bu, hasma sövmekten daha ağır gelir.

Bir diğeri, hasmı küçük görmemektir. Her ne kadar tartışmadaki konumu önemsiz olsa bile, bazen aldırılmayan kimse, kendisinden maharet bakımından daha üstün olan kimsenin aklına gelmeyen bir düşünceye sahip olur. Eskiler, düşmandan sakınmayı ve küçüğünün dahi ufak görülmemesini tavsiye etmişlerdir. Hasım bir düşmandır; çünkü diliyle sana karşı savaşmaktadır ve dil, **Erdeşir'in** dediği gibi iki kılıçtan en keskin olanıdır. (1) Bir şiirinde **Hasan b. Sabit** (r.a.);

«Hem dilim, hem kılıcım çok keskindir,
Kılıcımın ulaşamadığı yere dilim ulaşır,» der.

Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, araştırma ve tartışmanın edebinden bahseden bir rsiâlesinde, bu âdâbı derli toplu bir şekilde özetler.

Tartışan kimselerin aşağıdaki âdâba riayet etmeleri gerekir :

1. Söz ne çok uzatılmalı ne de çok kısa kesilmelidir.
2. Her iki taraf da garip ve kapalı (anlaşılması zor) lafızlardan kaçınmalıdır.
3. Konuşmaları konuyla ilgili olmalıdır.
4. Biri, diğerini alaya almamalıdır.
5. Arkadaşının eliyle bile olsa gerçeğin ortaya çıkmasını amaç edinmelidirler.
6. Biri, diğerinin sözünden neyi kasdeddiğini anlamadan konuşmasını ele almamalıdır.
7. Sözünü bitirinceye kadar arkadaşını beklemeli ve konuşmasını kesmemelidir. (2)

Bunlar, tartışmanın ve tartışmacının âdâbına ilişkin bir derleme olup bu bölümde onları bir araya getirişimizin nedeni, tartışma savaşının kargaşasına dalarken, tartışan kişinin basiretli olması, böylece kalbinin kaymaması ve hakkı aramada ve yerleştirmede ve diğer taraftan da batılın kökünü kazımada yolunun aydın olmasıdır.

---

(1) **Bk.: «Nakd'un-Nesr»; Ebul Ferec Kudâme b. Cafer El - Bağdâdi; Shf. 131.**

(2) **«Risâlet-ul Âdâb»; Shf. 176-177.**

K A Y N A K L A R

I — Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimleri:

1 — Ahkâm ül-Qur'ân: İbn ül-'Arabî: Kahire.

2 — Esâlib ül-İstifhâm Fî-l-Qur'ân Abdül'Alîm Es-Seyyid Fûde: Mısır.

3 — Esbâb ün-Nüzûl: Ebî-l-Hasan El-Vâhidî En-Nisâburî: Kahire.

4 — İstihrâc ül-Cidâl Min-el-Qur'ân il-Kerîm: İbn ül-Hanbelî (öl: 634 h.): (Ezher) Mısır.

5 — El-İsrâiliyyât Fî-l-Qur'ân: Remzî Na'nâ'a: Şam.

6 — Islâh ul-Vücûh ve n-Nazâir Fî-l-Qur'ân: El-Hüseyn bin Muhammed Ed-Dâmğânî: Beyrut-1970.

7 — Advâ' ul-Beyân: Muhammed ül-Emîn Eş-Şenqîtî: Kahire.

8 — İ'câz ül-Qur'ân ve l-Belâğat ün-Nübüvve: Mustafa Sâdık Er-Râfi'î: Kahire.

9 — İ'râb ül-Qur'ân: El-'Akberî: (Bas: Mustafa El-Bâbî El-Halebî.)

10 — Bedî'ul-Qur'ân: İbn Ebî-l-Esbâ' El-Mısrî: Kahire: 1957.

11 — El-Bürhân Fî 'Ulûm il-Qur'ân: Muhammed bin Abdillâh Ez-Zerkeşî: Kahire.

12 — Basâir Zevî t-Temyîz Fî Letâif il-Kitâb il-Azîz: El-Fîrûz Abâdî: Kahire.

13 — Belâğat ül-Qur'ân: Muhammed El-Hıdr Hüseyn: Şam.

14 — Benû İsrâîl Fî-l-Qur'ân: Muhammed Seyyid Tantâvî: Tantâvî:

15 — Târîh ul-Qur'ân: Muhammed Tâhir El-Hattât: Kahire.

16 — Tarîh ul-Qur'ân: Abd us-Sabûr Şâhîn: Kahire.

17 — Et-Tibyân Fî 'Ulûm il-Qur'ân: Muhammed 'Ali Es-Sâbûnî: Beyrut.

18 — Et-Tibyân Fî Mebâhis Min 'Ulûm il-Qur'ân: Abd ül-Vehhâb Ğızlân: 1965-Kahire.

19 — Tahsîl Nazâir ül-Qur'ân: Et-Tirmizî El-Hakîm: Kahire: 1970.

20 — Tercîh Esâlîb il Qur'ân Alâ Esâlîb il-Yunân: Es-San'ânî. Kahire.

21 — Et-Tasvir ul-Fenni Fi-l-Qur'ân: Seyyid Kutb: H. 1386.
22 — Et-Tefsir ul-Hadis: Muhammed 'Izzet Derveze: Kahire.
23 — Tefsir Revâi' ul-Beyân: Muhammed 'Ali Es-Sâbûni: Beyrut.
24 — Et-Tefsir ve Müfessirûn: Muhammed Hüseyn Ez-Zehebi: Kahire.
25 — Tefsir ul-Qur'ân il-'Azim: İbn Kesir: Kahire.
26 — Tefsir ul-Menâr: Muhammed Reşid Rızâ: Kahire.
27 — Tefsir un-Nesefi: En-Nesefi: Kahire.
28 — El-İtqân Fi 'Ulûm il-Qur'ân: Es-Süyûti: Kahire.
29 — Tenzih ül-Qur'ân An-il-Matâ'ın: El-Qâdi Abdül-Cebbâr: Beyrut.
30 — Teysir ul-Kerim ir-Rahmân Fi Tefsir Kelâm il-Mennân: Abdur-Rahmân bin Nâsır Es-Sa'di: (Bas: Es-Selefiyye.)
31 — Câmi' ul-Beyân Fi Tefsir il-Qur'ân: Muhammed bin Cerir Et-Taberi: Kahire.
32 — El-Câmi' li-Ahkâm il-Qur'ân: El-Qurtubi: Kahire.
33 — Ed-Derr ul-Mensûr Fi-t-Tefsir bi-l-Me'sûr: Es-Süyûti: Dahrân.
34 — Dirâsât Mevdû'iyye Fi-l-Qur'ân: Abdül-Ğani Er-Râcihi: (Bas: El-Ma'rife.)
35 — Def'u İhâm il-Iztırâb An Âyât il-Kitâb: Muhammed ül-Emin Eş-Şenqiti: Riyâd.-H. 1375.
36 — Rûh ul-Me'âni Fi Tefsir il-Qur'ân il-'Azim ves-Seb' ul-Mesâni: El-Alûsi: Kahire.
37 — Tabakât ul-Müfessirin: Ed-Dâvûdi: Kahire.
38 — Ez-Zâhiret ül-Qur'âniy e: Mâlik bin Nebi: (Bas: Dâr ul-Kütüb il-Hadise.)
39 — El-'Aqide Fi-l-Qur'ân: Muhammed El-Mübârek: Beyrut.
40 — Alâ Hâmiş it-Tefsir: Abd ül-Qâdir El-Mağribi: Kahire.
41 — El-'Ulûm ut-Tabi'ıyye Fi-l-Qurân: Yûsuf Merve: Beyrut.
42 — Ğarib ul-Qur'ân: Es-Sicistâni: Kahire.
43 — Feth ul-Qadir il-Câmi' Beyne Fenniyy id-Dirâyeti ve t-Tefsir: Eş-Şevkâni: Kahire.
44 — El-Fütûhât ül-İlâhiyye: Süleyman El-Cemel: Kahire.
45 — Fi Zılâl li-Qur'ân: Seyyid Kutb: Beyrut.
46 — El-Felsefet ül-Qur'âni ye: Abbâs Mahmûd El-Aqqâd: Kahire.
47 — El-Qur'ân ve l-Felsefe: Muhammed Yûsuf Mûsâ: Mısır-1966.

48 — El-Qur'ân ül-'Azîm, Hidâyetühû ve İ'câzühû: Muhammed Es-Sâdık Arcûn. (Bas: Dâr ul-İttihâd il-'Arabî-1966.)
49 — El-Qur'ân ve Müşkilât Hayâtünâ El-Mu'âsır: Muhammed Ahmed Halefullâh: Kahire.
50 — Qasas ul-Qur'ân: Câd ul-Müvellî Muhammed Ebû-l Fadl İbrâhîm: Kahire.
51 — El-Keşşâf: Ez-Zemahşerî: Kahire.
52 — Kemâ Tehaddese -l-Qur'ân: Hâlid Muhammed Hâlid: Kahire.
53 — Lefetât 'Ilmiyye Min el-Qur'ân: Ya'kûb Yûsuf: Cidde.
54 — Mebâhis Fî 'Ulûm il-Qur'ân: Mennâ' El-Qattân: (Bas: Dâr ül-'Asr el-Hadîs.)
55 — Medhal ile-l-Qur'ân il-Kerîm: Muhammed Abdullah Drâz: Beyrut.
56 — Mesâil ür-Râzî ve Ecvibetühâ: Er-Râzî: Kahire.
57 — El-Mustalahât ül-Erba'a Fî-l-Qur'ân: Ebû A'lâ El-Mevdûdî: Kuveyt.
58 — Mu'cem Elfâz il-Qur'ân: Hâmid Abdül-Qâdir: Kahire-1953.
59 — El-Mu'cizet ül-Kübrâ; El-Qur'ân: Muhammed Ebû Zehre: Kahire.
60 — Mefâtîh ül-Ğayb: Fahrüddin Er-Râzî: Kahire.
61 — El-Müfredât Fî Ğayb il-Qur'ân: Er-Râğıb El-Isfahânî: Kahire.
62 — Maqâl Fî-l-İnsân Dirâse Qur'âniyye: Bint üş-Şâtıy'e (Âişe Abdurrahmân): Kahire.
63 — Mukaddemetân Fî 'Ulûm il-Qur'ân: Es-Sâvî: Kahire.
64 — Min Rûh il-Qur'ân: Sa'îd El-Bûtî: Şam.
65 — Münâzarât ül-Qur'ân ve Muhâverâtüh: Münîr El-Qâdî: Irak-H. 1380.
66 — Menâhil ül-'İrfân Fî 'Ulûm il-Qur'an: Abd ül-'Azîm Er-Rezqânî: Kahire.
67 — Menhec üz-Zemahşerî Fî Tefsir il-Qur'ân: Mustafa Es-Sâvî: Kahire.
68 — Menhec ül-Furqân Fî 'Ulûm: Muhammed 'Alî Selâme: Kahire-1937.
69 — En-Nebe' ül-'Azîm (C. 1): Muhammed Abdullah Drâz: Kahire-H. 1389.
70 — En-Nübüvve ve l-Enbiyâ' Fî Dav' il-Qur'ân: Ebû -l-Hasan En-Nedvî: Mısır.

71 — En-Nesh Fî-l-Qur'ân: Mustafâ Zeyd: Kahire.
72 — Neyl ül-Merâm Fî Tefsîr Âyât il-Ahkâm: Sıddîq Hasan Hân El-Qanûcî El-Buhârî: Kahire.
73 — El-Vahdet ül-Mevdû'ıyye Fî-l-Qur'ân: Muhammed Mahmûd Hicâzî: Kahire.
74 — El-Yahûd Fî-l-Qur'ân: Afîf Abdül-Fettâh Tabbâra: Beyrut.

Hadis ve Hadîs İlimleri:

75 — Tehzîb üt-Tehzîb: El-Hâfız İbn Hacer El-Asqalânî: Hindistan: H. 1326.
76 — Sünen İbn Mâce: El-Hâfız İbn Mâce: Kahire-1952.
77 — Sünen üt-Tirmizî: El-Hâfız Ebû 'Îsâ Et-Tirmizî: Kahire.
78 — Sünen ün-Nesâî: El-Hâfız Ebû Abdurrahmân Nesâi: Kahire-1964.
79 — Sahîh ul-Buhârî: Muhammed bin İsmâ'îl El-Buhârî: Kahire.
80 — Sahîh Müslim: Ebû l-Hüseyn Müslim ibn il-Haccâc En-Nîsâbûrî: Kahire.
81 — Feth ul-Bârî Şerh Sahîh il-Buhârî: El-Hâfız İbn Hacer El-Asqalânî: Kahire-H. 1380.
82 — Feyd ul-Qadîr Şerh ul-Câmi' is-Sağîr: Muhammed Abdür-Raûf El-Minâvî: Kahire-1938.
83 — Keşf ül-Hafâ' ve Mizyel ül-İltibâs Fîmâ Yedûr Min-el-Ehâdîs Alâ Elsinet in-Nâs: El-'Aclûnî: Haleb.
84 — Muhtasar Sünen Ebî Dâvûd ve Ma'ah Ma'âlim üs-Sünen ve Tehzîbühâ: (El-Hâfız El-Münzirî'nin Muhtasar'ı; El-Hattâbî'nin Ma'lim'i; ve İbn Kayım El-Cezviye'nin Tehzîb'i.): Kahire: 1947.
85 — Müsned Ahmed bin Hanbel: Ahmed bin Hanbel Eş-Şeybânî: Beyrut.
86 — En-Nihâye Fî Ğarîb il-Hadîs ve l-Eser: İbn ül-Esîr: (Bas: 'Îsâ El-Bâyî El-Halebî).
87 — Hidâyet ül-Bârî Fî Tertîb Ehâdîs il-Buhârî: Et-Tahtâvî: Beyrut.

Akîde, Felsefe ve Mantık:

88 — İbn Rüşd Âhir Felâsifet il-'Arab: Semîh Ez-Zeyn: (Bas: Müessese Qalîqa).
89 — İsrâîl Fî-t-Tevrât ve l-İncîl: Murâd Kâmil: Kahire.
90 — El-İslâm ve l-'Akl: Dr. Abdülhalîm Mahmûd Mahmûd:

91 — El-Esnâm: İbn ül-Kelbî: Kahire-1914.
92 — El-İ'tisâm: Eş-Şâtıbî: Kahire-1937.
93 — İqtidâ' üs-Sırât il-Müstaqîm Fî Muhâlefet Eshâb li-Cahîm: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Kahire-1950.
94 — Târîh Benî İsrâîl Min Esfârihim: Muhammed 'Izzet Derveze: Beyrut.
95 — Tafsîl ün-Neş'eteyn ve Tahsîl üs-Sa'âdeteyn: Er-Râğıb El-Isfahânî: Kahire: 1961.
96 — Et-Tefkîr Farîda İslâmiyye: Abbâs Mahmûd El-'Aqqâd: Kahire.
97 — Et-Tefkîr ül-Felsefiyy Fî-l-İslâm: Dr. Abdül-Halîm Mahmûd: Kahire.
98 — Tehâfüt üt-Tehâfüt: İbn Rüşd: Kahire.
99 — Tehâfüt ül-Felâsife: El-İmâm ül-Ğazâlî: Kahire.
100 — Der'ü Ta'âruz il-'Aql ve n-Naql: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Kahire-1971.
101 — Er-Red 'Ale-l-Cehmiyye ve z-Zenâdıqa: El-İmâm Ahmed bin Hanbel: Kahire-1952.
102 — Er-Red 'Ale-d-Dehriyyîn: Cemâl üd-Dîn El-Afgânî: Mısır.
103 — Er-Red 'Ale-l-Mantıqıyyîn: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Bombay-1949.
104 — Rûh üd-Dîn il-İslâmiyy: 'Afîf Abd ül-Fettâh Tabbâra: Beyrut.
105 — Şerh ül-'Aqîdet üt-Tahâviyye: 'Alî bin 'Alî bin Ebî-l-'Iz El-Hanefî: Şam.
106 — Eş-Şifâ' (Kitâb ül-Cedel): Er-Reîs İbn Sînâ': Kahire-H. 1385.
107 — Savn ül-Mantıq ve-l-Kelâm 'An Fenn il-Mantıq ve l-Kelâm: Es-Süyûtî: Kahire.
108 — El-Fasl Fî-l-Milel ve l-Ehvâ' ve n-Nahl: Ebû Muhammed, İbn Hazm: Bağdad.
109 — Qıssat ül-Îmân: Nedîm El-Cisr: Beyrut.
110 — Lem'at ül-İ'tiqâd: İbn Qudâme El-Hanbelî: Kahire.
111 — Muhâdarât Fî Muqârenet il-Edyân: Muhammed Ebû Zehre: (Bas: Matbaa Yûsuf.)
112 — Muhammed Rasûlüllâh Hâkezâ Beşşerat bihî-l-Enâcîl: Büşrâ Zehârî Mîhâîl: Kahire.
113 — El-Mu'cizât ül-Muhammediyye: Velîd El-A'zamî: Beyrut.

114 — El-Mağnâ Fî Ebvâb it-Tevhîd ve l-'Adl: El-Qâdî Abdül-Cebbâr: Kahire.
115 — El-Milel ven-Nihal: Eş-Şehristânî: Kahire.
116 — Menâhic ül-Bahs 'Inde Müfekkiriyy il-İslâm:' Ali Sâmî En-Neşâr: Kahire: 1967.
117 — Menâhic üs-Sünnet in-Nebeviyye: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Riyad.
118 — El-Mantıq ül-Hadîs ve Menâhic ül-Bahs: Mahmûd Qâsım: Kahire-1970.
119 — El-Munqız Min-ed-Dalâl: El-İmâm El-Ğazâli: Kahire.
120 — Muvâfaqa Sahîh li-Menqûl li-Sarîh il-Ma'qûl: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Kahire-H. 1370.
121 — En-Nübüvve vel-Enbiyâ': Muhammed 'Ali Es-Sâbûnî: Beyrut.
122 — En-Niz'at ül-'Aqliyye Fî Felsefe İbn Rüşd: Muhammed 'Âtıf El-'Irâqî: Kahire.

İslâm Fıkhı ve Usûl-ü Fıkıh:
123 — El-İhkâm Fî Usûl il-Ahkâm: El-Âmidî. Kahire.
124 — İrşâd ül-Fühûl: Eş-Şevkânî: Kahire.
125 — İ'lâm ül-Muvaqqı'în An Rabb il-'Âlemîn: İbn Qayyım El-Cevziyye: Kahire.
126 — El-Fıqh ve l-Mütefeqqıh: El-Hatîb El-Bağdâdî: Riyad-H. 1379.
127 — Er-Risâle: El-İmâm Eş-Şâfi'î: Kahire-1969.
128 — Raf' ul-Melâm An-il-Eimmet il-A'lâm: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Medine.
129 — Mecmû'a Fetevâ Şeyh ül-İslâm İbn Teymiyye: Şeyh ül-İslâm İbn Teymiye: Riyad: H. 1381.
130 — El-Müstesfâ: El-İmâm El-Ğazâlî: Kahire.
131 — El-Muvâfaqât: El-İmâm Eş-Şâtıbî:

Siyer-i Nebî ve Diğer İslâmî İlimler:
132 — El-İslâm ve Hâcet ün-Nâs İleyh: Muhammed Yûsuf Mûsâ: Kahire.
133 — Aqsâm ül-Lezzât: Fahr üd-Dîn Er-Râzî: Beyrut.
134 — Sîre İbn Hişâm: İbn Hişâm: Kahire-H. 1375.
135 — Es-Sîret ün-Nebeviyye: İbn Kesîr: Kahire: H. 1384.
136 — El-Fevâid: İbn Qayyım El-Cevziyye: ?
137 — Muhtasar Sîret ir-Rasûl: Muhammed bin Abdül-Vehhâb: Kahire-1379.

Kur'an'da Tartışma Metodları

İslam'da "iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak" bütün mü'minlerin yapmak zorunda oldukları ilahi bir emirdir. Bu bir anlamda tebliğin özüdür. Doğrudan doğruya, insanı muhatap alan tebliğin yapılış sürecinde tartışma, kaçınılmaz bir öğedir. Dolayısıyla tebliğci her an tartışma olgusuyla karşılaşmak durumundadır. Acaba böyle bir durumda, tebliğci nasıl davranacaktır? İslam'ın tebliğinde öncelikle ikna etmek esas olduğuna göre, karşısındakini nasıl ikna edecektir? Sözlerini ve davranışlarını hangi ölçüye göre ayarlayacaktır? Elinizdeki eser, bu ve benzeri sorunlara, Kur'an'a ve sünnete dayalı çözümler getirmektedir.